

MAGYAR SZEMLE

Szerkesztőbizottság:
GRÓF BETHLEN ISTVÁN
elnök
SZEKFÜ GYULA
alelnök

JANUÁR

A tízparancsolat	CAVALLIER JÓZSEF
Tunisz	BULLA BÉLA
Sztálingrád szívós védelme	VASVÁRY KÁROLY
Néhány gondolat a hadi évfordulóra	JULIER FERENC
Horváth János iskolája	FABIAN ISTVÁN
Magyar műemlékvédelem	VERIDICUS
Röpke harmadik útja	LENGYEL GÉZA
A clevelandi magyarság	Ács TIVADAR
Külpolitikai szemle	GOGOLÁK LAJOS
A színész a kamera és a mikrofon előtt	SZITNYAY JENŐ

Szerkeszti
ECKHARDT SÁNDOR
BUDAPEST
1943

E szám ára 1.50

Magyar Szemle

1943 JANUÁR

XLIV. KÖTET I. (185.) SZÁM

KORUNK ARCULATA minden vonatkozásban riasztó: vonásain tusakodás lángol, csupa végzetes ellentét és kiáltó ellenmondás. **I**me: a természettudományos kutatás ugyancsak feltárta számunkra az elmúlt két évtizedben a mikro- és makrokozmosz rejtelmait, viszont az emberi szellem sajátos megnyilatkozásai reményüket vesztve szakadékban hánykolódnak. A tapasztalatilag megfigyelhető tényekről és összefüggéseikről az exakt tudomány szabatos magyarázatot tud adni, de különböző ágainak bölcséleti alapjairól — a matematikát sem vévén ki — egyelőre végnélküli vita folyik. Ugyanez áll a szellemi tudományokra is, de ezek tetejébe annyira elaprózódnak és elrészleteződnek, hogy eredményeiknek egységebe való foglalása le nem győzhető nehézséggel jár. Az ember célja s hivatása dolgáról az értelem fényében is biztos ismeret szerezhető, ám az ember magatartásának értelmezése teljesen elködösül új meg új veretű elméletek és rendszerek ingoványain, cselekedetei pedig egyenesen a homo homini lupus megvalósulását érzékeltetik. A köz- és magánélet szerte e világon szociális jelszavaktól hangos, de a társadalmi kérdés lényegét vajmi kevesen látják meg. Az elkábító szavak zuhataga mögött mérhetetlen testi-lelki szenvedés és a vadon életszabályai húzódnak meg. És jaj nekünk, ha rászánjuk magunkat arra, hogy egy múltfélben levő vagy talán már el is múlt világ értelmi s lelki kultúrájának mértékével tartunk seregszemlét... Hátha még azt bolygatjuk, mit tud az ember a maga belső világáról és emberi mivoltának következményeiről!

Ilyenformán különös figyelmet érdemel a szellem akármilyen feljajdulása. Pláne akkor, hogyha az idő végéig érvényes tételekben gyökerező erkölcsi követelményeket tükröz. Ezért tarthat számot egyetemes érdeklődésre Almásy Józsefnek minap megjelent könyve, „A tízparancsolat a közéletben“. A szerző sorra veszi benne a természetes erkölcsiség normáit, a tízparancsolat tételeit és kielemezi, miként érvényesültek a közéletben, hogy „rámutathassunk a keresztény politikai feladatra és kötelességeire, hogy lemérhessük, mennyit ér az evangéliumi kovász a magyar nemzet sorsának alakulásában“. És ezt a lemérő elemzést valóban emelkedett lélekkel, elvi magasságból végzi el, keretül szem előtt tartván az 1919 után elkövetkezett magyar politikát, de mellőzvéen a kifejezetten tárgyi és személyi mozzanatokat. Mert — úgy véli — „a történelem mondhat csak ítéletet erről a korszakról, az objektív, tudományos kritika értékelheti csak történetünknek ezt a váratlan és meglepő fordulatát és az egész rendszert, mely éles kanyarodó után lassan, szélesen és kényelmesen fejlődött ki. Konkrét kérdésekkel kapcsolatban a harc hevében kritizáltuk eleget mindnyájan, de ezekben a nézetekben csak szubjektív meggyőződésünk, főleg pártszempontok fejeződtek ki; sok dolgot tennénk ma már másképp, ha az elveszett pillanatot újra vissza lehetne varázsolni, ha a kidöntött fa megváltoztathatná fekvése irányát“. Ezt a felfogást nem osztjuk ugyan valamennyi viszonylatban, de elismerjük, hogy tiszteletreméltó álláspont és el is fogadjuk, mert ennek a szép munkának a tartalma nagyon is többet ad a címénél és bevezetésénél: a közélet csak a kerete mondani-valóinak, benne azonban az ember és a tízparancsolat viszonya domborodik ki.

Elmélyedve ezekben a meggyőződést sugárzó fejtegetésekben, az elgondolkodó olvasó elsőbbben is azt érzi, hogy a világot válság gyötri. Sötéten gyötrő, félelmetes válság. S voltaképpen nem is életberendezésünk, tehát társadalmi, gazdasági és politikai életformáink bomladoznak, hanem maga az ember, a szellemi és erkölcsi értékek hordozója került útvesztőbe. Századok távlatában valahogyan akként fest a történelem forgataga, mintha egy-egy körvonalaiiban elég jól elhatárolható korszakot mindig összefogó, útra s cél felé terelő tény jellemezne: Egyház, humanizmus, gép ... S amint az egyik átszüremlett a másikba, az ember jókora mértékben eltávolodott a létének értelmet adó metafizikai igazságoktól. Csakhogy ez az eltévedés sohasem volt akkora, mint éppen napjainkban, amikor az ember-géptől gyakorlatilag már az Isten képére való hasonlóságot is elvitatják. Ebben a formában ez a folyamat nyilvánvalóan már a középkor végén fogant meg, amidőn az ember ráeszmélt a maga tragikumára, de a kegyelem forrásától annyira elbotorkált, hogy nem igen tudott már fölébe kerekedni. A humanizmus fénykorában felfelragyog még az ember méltósága, de körülötte pogány istenek settenkednek és így a természetjog tételei lassanként csak visszhangul kísértének. A nagy spanyol skolasztikusok tanításai nyomában megújhódik az ember természetével együtt járó jogok és kötelességek klasszikus rendszere, de a finomságok és árnyalatok vitája hovatovább visszahúzódik a teológia s filozófia magányába, az élet irama pedig tovaszángul ... Itt-ott egy-egy gondolkodó még életrekelti az emberről szóló hagyományos tanokat, a szétszakadt kereszténység hitvitákban merül el, de Sextus Empiricus késői tanítványai már egyenetlik a felvilágosultság útját. Nemsokára a legsivárabb anyagelvűség kerül uralomra s az embert rövidesen megígézi a gép. És ez a varázs még nem is csillámlik a maga teljességével gondolkodásunkon és mindennapi életünkön, amikor Kierkegaard, Nietzsche és Solovjev máris a próféta zord ünnepiességével és a reformátor korbácsoló szenvedelmével előre megrajzolja a jelen fájdalmas képét. Persze, mindegyik a maga módján, lelki alkata s világnézete szerint, de a lényegben egyetértenek: jön a hanyatlás, a nihilizmus, az embertelenedés ...

A décadence vagyis a szociális és történelmi patológia kérdésében Wilhelm Humboldt azon a nézeten volt, hogy azt kizárólag erkölcsi okok idézik elő, Burekhardt irracionális tényezők kifürkészhetetlen összjátékát látta csak benne, Nietzsche pedig az erkölcsi züllésen túl „a halálból lesz az élet“ elvét vallotta. S különös, a Herrenmoral kódexe, az „Also sprach Zarathustra“ óta nem akad mű, amely akkora izgalmas lázban foglalkoztatta volna éppen a német elméket, mint Spengler könyve. Az „Untergang des Abendlandes“ pedig főtétel- és végső következtetésként azt hangoztatja, hogy a nyugati kultúrának legműveltebb népe fog legelőbb meghalni. S a hanyatlásnak tünetei már a századforduló táján felbukkantak, de csak kevesen vették észre. A bázeli professzor, aki azt tartotta, hogy ő fellebbezhetetlen szaktekintély népek és országok pusztulásának okai megállapításában, olyan ádáz gyűlölettel hadakozik már akkor a kereszténység ellen, hogy végül is azt nyilvánította ki tanításának velejeként: az Isten halott!

S valóban, az emberiség nagyjában és egészében akként viselkedett, mintha az Isten tényleg meghalt volna. XI. Pius pápának első nagy apostoli körlevele, az 1922 karácsonyán megjelent „Ubi arcano Dei consilio“ megrázó szavakkal, de bámulatraméltó éleslátással festi meg az emberiség állapotát. És miért süllyedt az ember ekkora mélységbe? Egyszerűen azért, mert elpártolt az Istentől és Jézus Krisztustól — mondja a pápa. S minél inkább teltek és múltak az évek, annál jobban sodródott a válság útjára éppen a társadalom alapja, a család...

— Az Isten halott! — hirdette örömmámorában Nietzsche századunk hajnalán és megrögzött materialisták, csökönys szabadgondolkodók, fennhéjázó szaktudósok a kereszténység halotti torára készülődtek. És ez a zsidóság nem surrant át nyom nélkül a társadalmi lélektan törvényei értelmében jelszavak iránt mindenkor fogékony tömegek lelkén. Közben a helyzet megfordult. Az Isten bevonult a tudományba, mert a legújabb korban alig volt még idő, amikor a tények kedvező logikája olyan nagy számban készített világviszonylatban közismert tudósokat Istennek, mint első oknak és végső célnak alázatos megváltására, mint éppen ezekben az években, az elesettségek és hanyatlásnak napjaiban. Itt van például E. A. Milne, az asztrofizikus, aki a „Relativity, Gravitation and World-Structure“ című standard művében külön fejezetet szentel a teremtésnek és az Istennek. Eddington budapesti előadása idején e sorok íróját azzal tisztelte meg, hogy egy meghatóan emlékezetes beszélgetés során alázatos lélekkel tett tanúbizonyságot a személyes Istenben való hitéről. S van-e a szellem világában, aki ne ismerné Whitehead professzor nevét? Természettudós létére vallásbölcseleti munkát írt, eszmeifuttatásai ugyan ködösek, de ugyancsak az Istenben való hit csillog ki belőlük. Vagy itt van egy vastag kötet, Sir J. Arthur Thomson tervezte halála előtt és össze is gyűjtötte a legelőkelőbb szakembereket, hogy beszámoljanak vele a tudományos világnak, miként fest a tudomány állása napjainkban. Ebben a hatalmas opusban — „Science Today“ a címe — egy angol jezsuita, az angolszász világban nagyrabecsült M. C. D’Arcy a tudomány és a teológia viszonyairól írtatott egy fejezetet...

S kinn az életben, ahová egyre ritkábban jut el most az értelem szava s a szellem magasabbrendű tevékenységének fodrozódása, a tanács-talanul kóborló emberiség a maga kedvére való kereszténységet csinált magának, új bálványt, amely nem vált meg. Ezt a legilletékesebb erkölcsi tényező, XII. Pius pápa állapította meg 1941 karácsonyán tartott rádiószózatában. Csinált magának — úgymond — „új vallást lélek nélkül vagy új lelket vallás nélkül, halott kereszténység álarcát Krisztus szelleme nélkül és kihirdette, hogy a kereszténység megbukott a maga küldetésével“ („... si sono foggiati un cristianesimo a loro talento, un nuovo idolo che non salva ...“ „... una nuova religione senz’anima o un’anima senza religione, una maschera di morto cristianesimo, senza lo spirito di Christo; e hanno proclamato ehe il Cristianesimo é venuto meno alia sua missione!“)

Mi sem természetesebb, mint hogy „A tízparancsolat a közéletben“ három fejezetben is élénk tárja az Isten létét, fhivoltát és működését. És Almásy József fölöttébb helyesen megfogadta Aristoteles útmutatását. A félelmetesen nagy görög gondolkodó ugyanis azt vallotta, hogy az alapvető vallási kérdés egyáltalán nem az, vajjon van-e Isten, hanem az, hogy milyen létező az Isten. Ha ez igaz, mint ahogy valóban igaz, akkor az Isten eszméjének átélését nem bonyolult filozófiai bizonyítékokkal kell a moderm intelligens ember leikébe plántálni, hanem az Isten tulajdonságainak meggyőző ábrázolásával, már amennyire emberi elménkkel fel tudjuk azokat fogni. Az emberek egyrésze, kétségtelenül jelentéktelen kisebbsége, Csak hosszú úton, szenvedő és vergődő elmélyedéssel ér el az Isten megismerésig. A többség vallásos hajlamú, csak megindításra van szüksége, hogy az Istenről való homályos fogalma szabatos tartalmat öltjön. Az emberiség szellemi története azt mutatja, hogy az Istenhez mind a két módon ért el és sem az egyiket, sem a másikat nem lehet kizárólagos útnak tekinteni. Mindamellettt döntő tényező az Istenben való megtisztult és emelkedett hit kialakításában a nevelő tanítás és a környezet. „Az Istenhit — mondja

a szerző — akkor is a legelső és a legfontosabb kérdések közé tartozott a politikai életben is, mikor a közösségek még sokkal kevésbé érdeklődtek a világnézeti problémák iránt, illetve mikor kevésbé érezték magukat illetékeseknek a világnézeti kérdések eldöntésére vagy felelősnek valamely világnézet érvényesüléséért. Bár közösség és világnézet nagyon is összetartozó fogalmak: nagyon kevés ember alakítja egyéni szellemi munka, egyéni elmélyedés által saját világnézetét, azaz a mindenségre és ebben saját helyzetére vonatkozó véleményét, hanem készen találja a közösség szellemi életében, melyhez tartozik. A közösségben uralkodó vagy leginkább érvényesülő világnézeti hatások vonzása vagy taszítása sorolja a tömegebe verődött egyéneket, ma erősebben, mint valaha és a legtöbben egészen természetesnek tartják, hogy a közösség fejével kell gondolkodni, hogy a közösség mértékével kell mérniök, szóval, hogy világnézetüket a közösségtől kapják.” „Ezért természetes, hogy a hatalom a lelkek feletti uralmát a vélemények és tendenciák egyezését biztosító egységes közösségi világnézettel igyekezett biztosítani. A világnézeteknek pedig lényeges eleme, sőt talán legfontosabb része az Istenben való hit vagy a hitetlenség.” „Ezek után könnyen érthető, miért tekinti az államhatalom kezdetől fogva saját ügyének annak a gondolati rendszernek sorsát, amellyel az ember a világra reagál, melyben saját személyének, az emberiségnek a mindenséghez való viszonyát tisztázza és szögezi le.”

S most elénk mered a nagy probléma: miként eshet meg, hogy az emberek túlnyomó része inkább csinál magának halott kereszténységet vagy új bálványt, minthogy az egy igaz Istent elismerje s Neki szolgáljon? Hogyan lehetséges, mi a nyitja annak, hogy pogányságra hajló mítoszimádat, spiritizmus, kézből való jóslás, asztrológia stb. sokkal több embert ejt meg, mint ahány legalább is csak hajlandó arra, hogy a kis katekizmus igazságain elmélkedjék? Vagy miért van jókora hívőserege az oxfordi mozgalomnak és a kereszténység alapelveit eltorzító szektáriánus próbálásoknak?

Feltehetnők a kérdést ekként is: miért borul általában homály úgy a megismerés, mint a gyakorlás tekintetében azokra a kötelező normákra, melyek minden egyes emberre egyaránt érvényesek voltak és lesznek a természet erejénél fogva s amelyek mögött az Isten akarata van? Ezeknek a normáknak összessége a természetjog objektív értelme. Amikor az Úr megszólalt: Én vagyok a te Urad, Istened..., tételes isteni joggá avatta tartalmát. Ezek az emberi jogok természetesen már az ősi kinyilatkoztatás előtt is érvényesek voltak, mint ahogy érvényesek lesznek mindaddig, amíg a Földön az utolsó ember el nem készül a halálra. Ám hány ember kerülne mostanság zavarba, hogyha történetesen el kellene mondania a tízparancsolatot? S vájjon hányan tudják, hogy a természetjog nem természettudományos diszciplína? Ezért egyáltalán nem tekintjük ismételtetésnek, amikor „A tízparancsolat a közéletben“ az egyes parancsok fejtegetése során vissza-visszatér a természetjog jelentőségének és értelmének hangsúlyozásához, mint kiinduló alaphoz, helyenként akkora lendülettel és plaszticitással, hogy valóban lenyűgöz meggyőző ereje. Az öreg Goethe mondotta volt Eckermannnak, hogy a jót a nap minden órájában hirdetni kellene, mert a gonosszal ugyanaz történik. S tapasztalataink alapján teljesen egy nézetben vagyunk Almásy Józseffel, amidőn azt hangoztatja, hogy „nem tudtuk világosan és határozottan megfogalmazni s a tömegekkel megértetni sem 1920-ban, sem azóta, hogy mi a keresztény politika lényege. Nem tudtuk a keresztény politikát egyéb irányoktól és programoktól tisztán és félreismerhetetlenül elhatárolni, mert nem tisztáztuk a kereszténységnek a természetjogra vonatkozó állás-

pontját és még kevésbé mertük a tömegeket a természetjog jelentőségére, a keresztény etikával és eszerint a keresztény politikával szemben is fennálló igen szoros kapcsolataira nézve kioktatni. Pedig nagyon is éreztük a határozott, világos célkitűzés hiányait“. Persze, az életet emberek hordozzák, ütemét emberek irányítják, politikát, történelmet, gazdaságot emberek irányítanak és csinálnak, a kérdés csak az, hogy miként, milyen lélekkel, mekkora felkészültséggel és áldozatot vállaló szolgálattal... Mi Carlyle álláspontján vagyunk és rendíthetetlenül valljuk a szabadakarat tényét.

„A tízparancsolat a közéletben“ olvasgatásakor feltoluló sok kérdésre, marcangoló vívódásra mindenek előtt azt a választ kell adnunk magunknak, hogy az eredeti bűn következményeként sohasem lesz e világon tökéletes állapot. És meg kell nyugodnunk, hogy a történelem egy-egy nagy fordulója idején szakadások és törések támadnak népek és korok szellemi, gazdasági s politikai szerkezetében. Egyszer kisebb, máskor nagyobb mértékben, olykor végzetesen. Mindezeknek azonban az ember a forrása, mert erkölcsi magatartása s értelmi foka szabja meg a haladás vagy hanyatlás lelki s anyagi tényezőit. S az emberiség történetének megrázó hánykódása a bizonyosság reá, hogy csakis az az ember célját és földi vándorlását biztosító erkölcs, amely az Isten—halhatatlan lélek—szabadakarat viszonylatban veti meg az alapját, vagyis a kinyilatkoztatott tételes vallásban gyökerezik. Csakhogy ehhez az is szükséges, hogy az emberiség felemelkedjék Krisztushoz, de miként találja meg az utat Hozzá,..?

Az embernek koronként más és más a beállítottsága. A humanizmus napjainak nem az volt a hangja, lendülete s melege, mint például a romantika koráé. A ma embere másként beszél, érzés- és gondolatvilágának sok más eleme van, mint volt száz esztendővel ezelőtt. Viszont az evangélium és a szent hagyományok igazságait egyformán hirdetni kell ma és holnap, az evangéliumnak meg kell találnia az utat minden kor emberének szívéhez és értelméhez. Az egyháznak tehát mindenkor az idő fordulatanak nyelvén kell beszélnie, az egyháznak meg kell valósítania „a jó pásztor felkeresi a nyáját“ elvét. És Almásy József könyvének talán a legnagyobb érdeme, hogy a mai ember, a mai tétozó s nagyon sokszor elhagyott ember nyelvezetén és gondolkodásán át mutatja be az élő Istent és alapvető törvényeit, a tízparancsolatot.

S a „menjetekek és tanítások minden nemzedéket“ elvének modern életrekeltése mellett elsőrangú kötelesség, hogy minden népnek meg kell szerveznie a kultúrát, amire Christopher Dawson mutatott rá a legvilágosabban. Ezt nem lehet bölcséleti vagy tudományos diktatúrával megcsinálni. S a régi humanista felfogás kereteiben sem valósulhat meg, mert az a gondolkodás nem tudja magát felszabadítani a tudósok szabadalmazott osztályának arisztokratikus ideáljától. A megoldás útja megint csak az ember. Az eljövendő korszak nagy témája az ember lesz: ma még a gép igézete kísért. Egy kialakulóban lévő modern keresztény bölcséleti antropológia részletkérdései különböző kultúrnépek tudományos világában már jelentkeznek, amiben mint útegyengetőnek kétségtelenül nagy része van, hogy az első világháború után új színt és ütemet kapott a biológiai gondolkodás. Az ember animális részéről pedig szükségszerűen áttérőldött a figyelem a lélekre, akármilyen néven is nevezték bölcselkedő biológiai fejtegetésekben. S amint a halhatatlan lélekkel és szabad akarattal földi vándorlásra bocsátott ember lesz minden problematikának közép-pontja, a kultúra megszervezése is megoldódik.

TUNISZ

EZ ÉV NOVEMBERÉBEN megdőrdültek a fegyverek Francia Észak-Afrikában is: a világháború tűzvésze áttért a Francia Birodalom tengerentúli gyarmatainak legértékesebb területeire, az Atlaszvidék országaira is. Algériát és Marokkót az angolszászok szállották meg, a Földközi-tenger medencéjében, a döntő helyzetet elfoglaló Tuniszban pedig a tengely csapatai vetették meg a lábukat. A három ország közül Tunisz (Tunézia) a legkisebb, csak 140.000 km² területű, de gazdag, művelt földje igen közel van Európa partjaihoz. Szicíliától a mindössze csak 180 km széles Szicíliai-csatorna választja el, de ezt a távolságot is felébe osztja az olasz Pantellaria megerősített szigete. Valóban találóan hasonlította Mussolini Tuniszt Olaszország szívének irányított törhöz. Ezzel egyben megindokolni törekedett Olaszország igényeit erre az értékes földdarabra, amely 1881 óta, hogy Franciaország védnöksége alá került, a Francia Birodalom egyik legértékesebb gyarmatává fejlődött.

A Hammamet- és a Kis Szirtisz-öböl partján hosszan elnyúló, de nyugat felé is tetemesen kiszélesedő, nyugaton Algériával, délen az olasz Tripolitániával határos ország területe felszínalakítási és szerkezet-tani tekintetben két részre osztható: északi gazdagabb része az Atlaszvidék, gyéren lakott, értéktelenebb déli része pedig a szaharai sivatagi tábla tartozéka. Az Atlaszvidék idegen tag Afrika zömök testén. Kis-Afrika — mondja sok neves geográfus, — Kis-Azsiához hasonlóan híd, átmenet Európa felé, a Mediterraneum tartozéka, hiszen hegysége, az Atlasz, a déleuropai alpi típusú gyűrt hegységek rendszerébe tartozik. Másod- és harmadkori rétegekből felépített láncai az Alpokkal és a Kárpátokkal egyidőben gyűrődtek fel hegységgé. Két hatalmas vonulatának, a Teli-Atlasznak és a Szaharai Atlasznak Nyugat-Algériában még jól elválasztható tömegei a tuniszi határ felé közeledve, mind közelebb kerülnek egymáshoz, majd szinte összeolvadva az ország északi részének mozgalmas felületű hegy- és dombvidék jellegét kölcsönözik. Négy hegységvonulat mégis elég világosan felismerhető. Északon, a Földközi-tenger partjával párhuzamosan vonul az 500—1000 m magas, csapadékos, gazdag paratölgyerdőkkel borított tuniszi parti lánc. Három nagyobb hegységtömegre bontható: nyugaton a Medjerda-hegység, közepén a Khroumirie, keleten pedig a Mogods tömege húzódik. A vonulat Bizerta mellett a Cap Blanc kiugró szirtfokával végződik a Bizertai-öböl mellett. A parti láncsal párhuzamosan haladó és a Medjerda-folyó völgyét követő, szintén 500—1000 m magas, jól tagolt Kef és Tebursuk-vonulat a Tuniszi-öböl északi partján, Porto Farinánál ér véget. A harmadik vonulat a legmagasabb; nevezik tuniszi főláncnak is. Izoláltan álló, egymás mögött kulisszaszerűen elhelyezkedő tönkhegységek sorozata (Tebessai hegység). Djebel Chambi, Zeugitane hegyvidék, Djebel Zaghouan, Djebel Hamid). A Djebel Chambiban 1600 m magasságot is elér a hegység és csak a tengerbe mélyen benyúló Bon fok félszigetén alacsonyodik le 600 m-re. Ebből a vonulatból délnyugaton a déltuniszi vonulat láncai ágaznak ki (Djebel Serraguia, Djebel Orbata) és végigkísérve a Sott el Djerid medencéjének északi partjait, a Gabési-öböl partján érnek véget.

A hegyvonulatok közé északon termékeny, sík medencék, az ország belsejében pedig magas fekvésű, száraz éghajlatú, steppés fensíkok ágya-

zódtak be. A Parti lánc, a Kef és a Tebursuk vonulata közé a gabona-, bor- és gyümölcsstermő Bėjai-és Tuniszi-medence, mely a tektonikus eredetű, zárt Tuniszi-öböllel ér véget, a Kef és a Tuniszi főlánc közé pedig az algériai szteppéket utánzó magas medencék alfafüves pusztái. Végül a tuniszi főlánc és a déltuniszi vonulat egy háromszögalakú, tenger felé lejtő, hullámos felszínű táblát fog közre, ez az olajfanevelő tuniszi Sahel, mely lagúnás, turzásos, szalinás partokkal végződik a tenger felé.

A déltuniszi hegylánc déli lábát kísérő sós sottok medencéjétől délre a sivatagos szaharai tábla terjeszkedik. Oázisokkal gyéren behintett, egyhangú, unalmas, szinte lakatlan síkság, amelynek tájképébe nyugaton a Tuniszba is benyúló El Erg homoksivatagjának dűneláncai, keleten pedig, Tripolitánia felé, a Dahar aszövőlgyekkel szabdalt, magas réteglépcsővidéke visz némi változatosságot. A Kis Szirtisz-öbölben elhelyezkedő, lapos Djerba-sziget és a Kerkenna-szigetcsoport is a szaharai sivatagi tábla tartozéka.

Az ország alak- és szerkezetani tekintetben elkülönülő két részének az éghajlata is különböző. Az északi területeknek forró száraz nyarakkal és enyhe esős telekkel jellemzett földközítengeri (mediterrán) éghajlata van, a déli részeké meg sivatagos. A két klimaterület elmosódó határa kb. a Tuniszi főlánc vonulatával egyezik. Az évi középhőmérséklet délen 20° , északon 18° körül van. Az északnyugati partvidékre télen az északnyugati szelek bőséges csapadékot, évi 800—1500 mm-t hoznak, de kielégíti a mezőgazdálkodás igényeit még a Bėjai és a Tuniszi-medence csapadéka is: a kb. 600 mm évi mennyiség. A nyár északon a tenger mérséklő hatása következtében nem tűrhetetlenül forró, a tél pedig igen enyhe, ezért ez a vidék az európai kolonizáció céljaira a legalkalmasabb. Az ország belseje felé haladva, a csapadék fokozatosan csökken, — a főlánc vidéke és a Szahel évi 300—400 mm csapadékot kap — a nyár, különösen a keleti partvidékeken igen forró és száraz, gyakori itt a szaharai sirokkó, a tél pedig a térszín hegyes volta miatt nem olyan enyhe, mint az északi partvidéken. Végül Dél-Tunisz, a sottok vidéke, az Erg és a Dahar határozottan sivatagi klímájú területek forró, száraz nyarakkal, homokviharokkal, télen gyakorta 0° körüli hőmérsékletekkel, igen kevés (évi 100—200 mm) és nagyon rendszertelen eloszlású csapadékkal.

A hidrográfiai viszonyok a domborzat és a klíma kölcsönhatásait tükrözik. Északon bővizű, de rövid, hajózásra nem alkalmas, nagy esésű parti folyók sietnek a tenger felé. Sok itt a forrás is és a talajvíz szintje is könnyen elérhető kutakkal. Főfolyó a Bėjai- és Tuniszi-medencét lecsapoló, 365 km hosszú Medjerda. Téli, heves és nagy árvezi veszedelmese, de nyári aszály idején alig van vize. A főlánctól délre állandó vízfolyások nincsenek, hanem csak rövidebb-hosszabb sivatagos aszövőlgyek, vádik hasogatják a lejtőket és a Sahel felszínét. Sivatagi záporosók alkalmával tekintélyes vízmennyiségeket hőmpölygetnek. Ezek a vizek kiszáradt, hajdani sóstavak (sebkhák) medencéiben szikkadnak el, vagy pedig a sós, iszapos sottok tűnékeny víztükrét táplálják; a tengert közülük csak nagyon kevés éri el. A nagyterületű sottok hosszú, nyugat-keleti irányú térszíni mélyedésben foglalnak helyet. Sóstavak, bennük azonban csak a téli esőzések idején van víz, nyáron sós kivirágzásokkal borított, kerges, sós iszap takarja felszínüket, az iszap alatt híg, sós sárral. Legnagyobb területű a Sott el Djerid a keskeny, hosszú Sott el Fedjedj-el; a kisebb Sott el Rharsa a tenger színénél 26 m-rel mélyebben fekvő depresszióban terpszkedik.

A bő csapadékú északi hegyvidékeket gazdag aleppofenyő- és paratölgyerdőségek borítják; értékes állományuk a francia állami erdőhivatal védelme alatt áll. A belső hegyvidékek hajdani dúsabb erdőállományai azonban a mértéktelen rablógazdálkodást igen megsínylették. A korábbi erdők helyén ma itt a Mediterraneum örökzöld bozótja, a macchia tenyészik. A Kef és Tebursuk vonulatától délre a ritkás erdő nyomába kiterjedt bozotos és alfafüves szteppék lépnek, télen és koratavasszal, az esőzések után üdezöldbe öltöztetik a tájat; majd a nyári aszályok barnásszürkére égett mezői ismét más szint adnak a steppevidéknek. A sottok medencéjén túl még a hitvány steppe is elcsenevészesedik, felsivatag, majd tökéletes, növényzetnélküli sivatag követ-

kezik, csak a sottok környékének kisebb-nagyobb oázisaiban díszlik a „lábát vízben áztató, koronáját tűzben tartó“ datolyapálma; a zöld ligeteinek árnyékában megbújó falvak fehér házacskáikkal varázslatos képet alkotnak a fehéren és sárgásbarnán izzó sivatagi tájban.

Tunisz földje sok kultúra felemelkedésének és hanyatlásának volt színpada. Karthágó fénykorának és vesztének, a római gyarmatosításnak és virágzásnak az a berber őslakosság volt már a tanúja, amely ma, mint az ország népességének számban erősen megfogyatkozott alaprétege, a déltuniszi Dahar sziklafalainak barlangjaiban és vályogból vert kocka-, meg csóházáiban, a sivatagba szorítva tengeti életét. Ma már alig 20.000 ember beszéli a berber nyelvet; a berberség, amióta a hódító arab mohamedánizmus az országot uralma alá vetette, elarabosodott. Az arab befolyás az Atlaszvidék három országa közül Tuniszban lett a legerősebb, mert ez az ország volt legjobban kitéve a keletről érkező mohamedánizmus népi, kulturális és politikai hatásainak. Ezeknek a hatásoknak olyanmértvű meggyengülésére, mint az a sokkal inkább elfranciásodott Algériában tapasztalható, az ötvenéves francia uralom nem volt elégséges. A lakosság száma (az 1936-os népszámlálás szerint) 2,608.000, ebből 2,326.000 bennszülött arab és berber mohamedán, 200.000 római katolikus európai és kereken 60.000 zsidó. A népesség túlnyomó része az északi termékeny medencékben és völgyekben, meg a partvidéken, részben a Száhel területén lakik. Ezekben a vidékeken a népsűrűség négyzetkilométerenkint az ötvenet is eléri. Délen, a sivatagi táblán, csak az oázisokban laknak; a népsűrűség itt nagy területeken négyzetkilométerenkint még az 5 fölé is alig emelkedik. Annyi bizonyos, hogy még az aránylag sűrűbben lakott északi terület is további nagyszámú gyarmatos befogadására alkalmas. A termékeny medencékben, a Száhelen és az északi partvidéken, meg az oázisokban a földműves lakosság állandóan letelepedve, földműveskultúrában él, a főlánc és a déltuniszi hegyvonulat között elfoglaló szeppevidékeken pedig sátoros pásztorkodás, nomadizmus (juh-, kecske- és tevetenyésztés) a bennszülött arabság és berberség uralkodó életformája.

Bár a tuniszi bennszülött igénytelen, életmódja szegényes és kezdetleges, gazdasági életének műszaki berendezettsége alacsony fokon áll, mohamedán vallásában gyökerező életszemlélete, mély vallásossága, az algériai bennszülötténél tudatosabb és hagyományörzőbb társadalmi élete, szellemi rugalmassága és nem utolsósorban a francia gyarmatosításnak még csak alig ötvenéves időtartama miatt is népi öntudatát és önállóságát korántsem veszítette el olyan mértékben, mint a honi földben hazát már alig látó, korszak kozmopolitává alakuló, vagy legjobb esetben elfranciásodó algíri. Ez a különbség a két ország államjogi és politikai helyzetében is kihangsúlyozódik. Algéria a Francia Birodalom mellékországa, Tunisz francia védelem alatt álló bennszülött állam, beység.

A tuniszi bennszülött ragaszkodik a hazai földhöz; nemzeti öntudata az első világháború után még belpolitikai téren is megnyilvánult. Az ekkor alakult ifjú tunisziak nemzeti pártjának tagjai nemcsak európai ruhát öltöttek, európai egyetemeket látogattak és egymás között a népek önrendelkezésének Wilson formulázta jogairól vitakoztak, a nemzeti jelzöt nemcsak pártjuk nevében viselték, hanem reformalkotmány követelését is kitézték mozgalmuk céljául. Ám törekvésük kevésbé komoly és megalapozott ahhoz, hogy végcéljukat — olyanféle államjogi állást és függetlenséget, mint amilyen Egyiptomé — elérjék, azonban eléggé alkalmas lehet arra, hogy a párt törekvéseit egy másik földközitengeri hatalom a saját céljai elérése érdekében Franciaország ellen felhasználhassa és hasznosíthassa.

A 60.000 főnyi zsidóság iparral és kereskedelemmel foglalkozik; városlakó. Városokban telepedett meg a 200.000 főnyi európai származású népességnek is a legnagyobb része, sőt kereken 100.000 magában a fővárosban lakik. Legtöbbször a franciák vannak, számuk 108.000; utánuk az olaszok következnek 91.000-rel. Egyéb európai származású (máltai, görög, spanyol stb.) összesen 10.000 van.

A franciák száma 1911-től 1936-ig 46.000-ról 108.000-re emelkedett, ugyanezen idő alatt az olaszoké 88.000-ról csak 91.000-re, a 14.000 máltai pedig 7000-re fogyott. A franciák számának növekedése sokkal kevésbé a természetes szaporodás számlájára írható, hanem inkább részben a bevándorlás, részben a bizonyos ideig már Tuniszban megtelepedett máltaiak és olaszok automatikus honosításával magyarázható. Ez a törvényszabta módon, dátumra bekövetkező naturalizáció viszont természetesen a máltaiak számának állandó csökkenésében — bevándorlás nincs! — és az olaszok számának lassú növekedésében mutatkozik.

A tuniszi francia uralomnak a tuniszi francia népi elem gyengesége és elégtelensége valóban sok gondot okoz. A francia elem gyengeségének a természetes szaporodás és a bevándorlás elégtelenségén kívül gazdasági természetű háttér is van. Igaz, hogy a nagybirtokok, bányák és nagyipari üzemek túlnyomóan franciák kezében vannak, az utolsó két évtizedben azonban a francia uralomra nézve nyugtalanító tünetek is megnyilvánulnak. A francia nagybirtok tekintélyes része, egyhatede került vásárlás útján olasz kézre. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy a francia gyarmatos Tuniszban nem nőtt annyira össze a röggel, mint Algériában. Saját birtokán is idegennek érzi magát és, ha néhány jó gazdasági év termése haszonnal fizetett, meg a birtok értékét is növelte, szívesen adja el a földjét olaszoknak és módosabb bennszülöttnék, hogy Tuniszt elhagyva, valahol Franciaországban évről-évről gondtalanul megélhessen. Így aztán természetesen az automatikus naturalizációt is alig lehet a francia elem megsegítésének nevezni, mert legkevésbé sem jelenti az olaszság népi és nemzeti öntudatának elhomályosulását.

Pedig tagadhatatlan, hogy a franciák tuniszi gyarmatosító tevékenysége bölcs volt és nagymértékben eredményes. 1881 óta ez az ország Franciaország egyik legértékesebb, legfejlettebb és legtöbbet ígérő gyarmatává alakult. A gazdasági fellendülés okát egyaránt kereshetjük Tunisznak az anyaországhoz való közelségében, kedvező fekvésében, könnyű megközelíthetőségében, valamint földjének kedvező természeti viszonyaiban, a térszín tagozott, de mégis könnyen feltárható voltában, jó éghajlatában, földjének természeti kincseiben. Igaz, hogy ezek az utóbbi adottságok megvoltak a francia uralom előtt is és a hetvenes évek olasz kivándorlóit éltek is velük kedvező alapfeltételeket teremtve a francia kolonizáció számára, de igazán hatékonyakká és gyümölcsözőkké csak akkor váltak, amikor a francia uralom rendet, békét és biztonságot teremtett ebben a nyugtalan országban, kikötőket, utakat és vasutakat épített, ültetvényeket telepített és bányákat nyitott. Franciaország ezekhez a munkálatokhoz nem sajnálta pénzét, aranyát sem.

Tunisz elsősorban agrárország, ipara teljesen jelentéktelen. Északi gazdag, termékeny részének, a medencéknek és síkságoknak főterményei, amelyekből fölös bőséggel termel (elsősorban az anyaország számára): búza (5 millió q), árpa (1-5 millió q), bor (1*5 millió hl), narancs (100.000 tonna), citrom (14.000 tonna) és a Száhel területén 14 millió darab olajfával az olívaolaj (500.000 tonna). Állattenyésztésében a juhászat (kb. 3-5 millió darab juh) és a kecsketenyésztés (2 millió darab kecske) vezet, tehát állattenyésztése egészében mediterrán jellemvonású, amit igazol az is, hogy a szamarak és öszvérek száma meghaladja a lovakét. Jelentős a szarvasmarha (540.000 darab) és a tevetenyésztés (170.000 darab) is. Az állattenyésztés területei elsősorban a száraz szteppeterületek.

A gazdasági élet értékcsáláján nem maradnak sokkal az agrártermékek mögött Tunisz ásványi kincsei sem. Az ország déli, sivatagos része szinte kimeríthetetlenül gazdag foszfáttelepekben (Metlaoui, Redeyef, Ain Moularés, Kalaat Djerda és Kalaat es Senam vidékén), az évi termelés több, mint 1,770.000 tonna. A tuniszi foszfáttelepeknél

csak az USA telepei gazdagabbak. Az északi hegyvidékeken vas- (957.000 tonna), ólom- (28.000 tonna) és cinkércet (12.000 tonna) bányásznak. Tengerparti sótelepein évi 90.000 tonna konyhasót párolnak a tenger vizéből.

A gazdasági élet szolgálatában jól kiépített műút- és vasúthálózat áll. A vasútvonalak hossza 2132 km, az országutaké (jelentős részük autótút) 12.000 km. A külkereskedelmi forgalom főként tengeri úton bonyolódik le. Kikötőit (Tunisz, Bizerta, Sfax, Sousse) 1935-ben 7067 hajó hagyta el 4,758.000 tonna áruval és 7082 hajó kereste fel 4,749.000 tonna tartalommal.

Az utolsó békeévben (1938-ban) exportjának 1324 millió frank, importjának 1140 millió frank volt az értéke. Kivitelének főbb cikkei: foszfát (153 millió frank), bor (143 millió frank), búza (125 millió frank), olívaolaj (123 millió frank), ólom (74 millió frank) és vasérc (73 millió frank értékben) voltak; bevételében a gyapot és gyapotárúk (114 millió frank), gépek és alkatrészek (75 millió frank), cukor (48 millió frank), ásványolajok (48 millió frank), rizs (23 millió frank), automobil (31 millió frank) és papírárúk (28 millió frank értékben) vezettek. Külkereskedelmi forgalmának legnagyobb része Franciország, Algéria, Olaszország, az USA és Nagy-Britannia felé irányult. Jelentős az idegenforgalom is.

A táj képe a leggazdagabb és legeurópaiasabb a Tuniszi-medencében. Itt települt a festői öböl partján, az ősi Karthágó elhagyott romjaitól délre a pezsgő, elevenéletű főváros is, Tunisz (219.000 lak.), az ország szellemi, politikai és gazdasági életének központja, első kikötője. A második legfontosabb város, forgalmas kikötő (parafa-, búza- és gyümölcskivitel), megerősített hadikikötő, tengeri és légi flottatámaszpont, a Földközi-tenger keleti medencéje bejárójának a „Gibraltárja“, a mediterrán vonásokat bőven mutató Bizerta (35.000 lak.). A már orientális jellegű, de Bizertánál népesebb Sfax (az ókori Taparura, 44.000 lak.) a Kis Szirtisz partján a Száhel olajtermővidékének gazdasági központja, egyben a hasonlóan orientális jellegű Sousse-szal (az ókori Hadrumetum, 28.000 lak.) együtt a déltuniszi foszfát fő kiviteli kikötője. Mindkét városból vasútvonal vezet a Metlaoui környéki foszfáttelepekhez. A termékeny Medjerda-völgyben Béja (az ókori Bella Regia, 10.000 lak.) és a napilapokból mostanában jólismert Mateur (4.000 lak.) mezőgazdasági központok, ez utóbbi egyben vasúti csomópont is. Gabés (19.000 lak.) kikötőjének forgalma a kelettuniszi vasút megépítése óta jelentősen emelkedik, Gafsa oázisközpont a sottok vidékén. A tuniszi mohamedánizmus központja, a mohamedán világ egyik „szent városa“ a félsivatagi környezetben települt Kairouan (23.000 lak.). Több, mint 3 km hosszú és 10 m magas városfal övezi az arabnegyedek; központjában áll a 827-ben épült nagyszerű főmecset, több mohamedán szent sírjával. Toseur (14.000 lak.) vasútvonal végállomása és datolaytermelő oázisváros a Sott el Djerid vidékén. Rajta túl már az egyhangú, szomorú sivatag következik egyre gyérülő és szegényedő oázisaival és a berberség nyomorúságos életet tengető maradványaival. A Dahar ez, a tuniszi Szahara, a kopárság, a futóhomok, a kősvatag, a barlanglakó trogloditák és a csőházak országa néhány francia katonai állomással és fegyencetleppel.

Az ország területén északról dél felé haladva az élet lüktetésének elhalkulása állapítható meg. A kultúrtáj vonásai fokozatosan szegényednek. Az erdőborította hegyek, a termékeny síkságok és medencék, a búza- és árpaföldek, a szőlők, az európai stílusú városok és gazdag tanyák világát tevé- és juhnevelő steppek, félsivatagok és sottok, datolyapálmás oázisok és futóhomokterületek, primitív települések és nomadizmus váltják fel. Mindent számbavéve mondhatjuk, hogy Tunisz a Föld egyik legszínesebb és legszebb országa, a nagy táji ellentétek földje, a Francia Birodalom egyik legértékesebb gyarmata, de az északafrikai francia gyarmatbirodalom egyik leg-

könnyebben sebezhető pontja is. Úgy látszik, hogy az útjain felvonuló hadseregek, a dübörgő páncélosok, a levegőegében döngő motorral elzúgó repülőgépek az újabb, immár „negyedik pun háború“ véres viadalaira készülődnek, hogy ismét tuniszi földön döntsék el a történelem folyamán újra megismétlődő kérdést, kié legyen a hegemonia a Maré Mediterraneum területén.

BULLA BÉLA

SZTÁLINGRÁD SZÍVÓS VÉDELME.

A TÁRSADALOM mind szélesebb rétegében vetődik fel a kérdés: Miért nem esett el már Sztálingrád?

Nyilvánvaló, hogy ennek több, különböző természetű oka van, mely okok együtthatalma teszi lehetővé a *Szovjet* szívós védekezését, de teszi egyúttal indokolttá a német óvatosságot és a lassú, tervszerű ostromot.

Rövid ismertetésben csak az egyik nagyjelentőségű okra szeretnék rávilágítani. A védekezési harcmód egyik újszerű és korszerű, általánosságban még kevésbé ismeretes fajtájára, az úgynevezett „műszaki záróharcra.“ Mint már az elnevezés is jelzi, ez a harcmód elsősorban a műszaki fegyvernem s ezen belül az utász csapat jellegzetes harca. Ez magyarázza azt is, miért olvasunk manapság oly gyakran a „rohamutászok“ szereplésétől a hivatalos harctéri jelentésekben.

Mit értsünk „műszaki záróharc“-on? Hogy keletkezett és miből fejlődött ki az ez újszerű harcmód? Cikkem ezekre a kérdésekre akar választ adni azért, hogy könnyebben megérthessük a Sztálingrádnál több hete folyó súlyos harcokat és azoknak a közvélemény előtt érthetetlenül lassú előrehaladását.

Vissza kell nyúlnunk az első világháborúba. Az 1915-ös évtől kezdve mindinkább állóharcra — állásharcra — fajult hadműveletek oly kiterjedt, összefüggő, sokszáz és ezer kilométer hosszúságúra nőtt állásrendszert eredményeztek, melyeknek „biztos“ tartása a milliós hadseregek látszólag nagy emberanyagát is annyira felaprózta, — általában 2 m-ként állott egy-egy ember — hogy az ellenséges állás áttöréséhez és megsemmisítéséhez szükséges nagyobb erők egyik fél részéről sem állottak rendelkezésre. Ha ilyen áttöréshez mégis egyik hadszíntérről, vagy arcvonalrészről kivontak erőket, hogy azokat egy másik helyen összefogva támadásra indíthassák, a meggyengített arcvonalrészen az ellenség azonnal támadásba kezdett, hogy ezzel lefélékezze vagy megállítsa ellenfele nagyobb arányú áttörési csatáját, vagy hogy szerencsés esetben esetleg maga is áttörést érjen el. Ez az erőjáték folyt mindaddig, míg 1918-ban meg nem jelent Európában a még teljesen pihent amerikai hadsereg. Most már az Entente összevonhatott egy vagy több helyen is nagyobb erőket anélkül, hogy más arcvonalszakaszait gyengíteni kellett volna. A központi hatalmoknak viszont már nem volt annyi embertartaléka, hogy az újonnan megjelent ellenséges támadó hadseregekkel szembe megfelelő erőket állíthattak volna. Más arcvonalról sem vonhattak ki erőket, mert az Entente több helyen kezdhetett és kezdett támadásokat. Megkezdődött tehát a lassú visszavonulás, mely végül az ellenség romboló propagandájával kiegészítve, az összeomláshoz vezetett.

Az első világháború után különösen német, de nem kevésbé magyar katonai körökben is megindult a vüágháború tapasztalatainak leszűrése és kiértékelése. Így került felszínre az a kérdés is, milyen eszközökkel és azok milyen értelmű alkalmazásával lehetne egy elkövetkezendő háborúban emberanyagot megtakarítani olyan helyeken, ahol saját részről támadni nem akarunk, annak veszélye nélkül, hogy ezzel bizonyos arcvonalunkat meggyengítsük és ezzel az ellenségnek egy eredményes

támadás lehetőségét szinte felkínáljuk. Olyan harceszközöket kellett tehát előteremteni, melyeknek kiszolgálásához ember nem kell, vagy legalább is csak nagyon kevés kell. Amellett az új harceszköz elhárító-erejének akkorának kellett lennie, hogy nagyobb ellenséges erőket is több napra feltartóztasson, sőt lehetőleg veszteség nélkül részben meg is semmisítsen.

Hogy példával illusztráljam az eddig mondottakat: a rosszemlékű trianoni és „Kisentente“-időszakban magyar vonatkozásban keresni és találni kellett olyan újszerű harceszközöket, melyekkel az akkor kicsi és korszerűtlenül felszerelt honvédség — a siker reményében — egyidőben felvehetette volna a harcot egy „csehszlovák és román“, vagy „csehszlovák és jugoszláv“ sőt mindhárom kisentente-állam egyidejű támadása ellen. Míg az egyik ellenséggel szemben a honvédségünk zömét alkalmazhattuk volna az ellenség megsemmisítéséig, addig a másik ellenfelet nagyon kis erőkkkel, de annál nagyobb hatású műszaki harceszközökkel szándékoztuk feltartani mindaddig, míg ellene nagyobb erőkkel nem fordulhatunk.

A magyar leleményesség és a mérnökök lelkes és szívós munkája megteremtette nálunk is ezeket az új harceszközöket, melyeket katonai műszóval „műszaki záróharceszközök“-nek nevezünk. Céljuk és feladatuk az, hogy bizonyos területeken elhelyezve, emberi erőt takarítsunk meg s emellett ezen a területen mégis lényeges feltartó, elhárító hatással számolhassunk ellenséges támadás esetén. Az így megtakarított csapatokat, hadászati terveinknek megfelelően, saját támadó hadműveleteinknél használhatjuk fel.

Ezek az újszerű harceszközök legtöbbször aknahatású robbanóeszközök, melyeknek leleményes, furfangos szerkezete és elhelyezése az ellenség számára olyan veszélyeket rejt magában, hogy azt minden támadó-hadművelete kezdetén és folyamán óvatosságra kényszeríti, előnyomulását lelassítja, sőt sok esetben meg is állítja. Amellett olyan veszteségeket is okoz, melyek nemcsak számszerinti erőcsökkenést jelentenek, hanem az ellenség erkölcsi erejét is kikezdi, mert katonáiban a láthatatlan veszedelemtől való félelemérzetet ébreszti, sőt pánikot is okozhat. Hogy az ismeretlen veszély még a legbátrabb embert is óvatosságra készíti, közismert. Cselekedeteinek lendületét lefékezi, törhetetlen bátorságát a kényszerű óvatosság miatt is befolyásolja. Még inkább érvényesülnek ezek az erkölcsi hatások a tömegben, ahol a bátrak mellett kevésbé bátrak és félős természetűek is vannak.

Csak egy-két ilyen műszaki záróharceszközt ismertetek általánosságban, mert az összes többi, hasonló elvek alapján készül az emberi találékonyság és leleményesség határain belül.

Ilyenek: 1. A tányé r a k n á k. Elnevezésüket tányérhoz hasonló alakjuk után kapták. Lényegük: erős (i—io kg-os) robbanótöltettel töltött edények, melyek tányérszerű fedőlappal rendelkeznek. Ezt a fedőlapot rúgós, vagy egyéb szerkezettel erősítik az edény fölé. Nyomásra a tányérfedőlappal egy, vagy több ütőszegre ütéssel robbanógyutacsot robbant, mely aztán az egész robbanótöltetet felrobbantja. A rúgós vagy egyéb szerkezet különböző nagyságú nyomásra, súlyra beállítható aszerint, hogy az akna robbanását milyen súlyú tárgy áthaladása-kor kívánjuk kiváltani.

Ezeket az aknákat utak, vagy szoros jellegű keskenyebb terület-sávok elzárására használjuk, mint például hidakhoz vezető vagy hidaktól elvezető út és közvetlen környéke, meredek hegyoldalak közt húzódó völgyek, stb. Az aknát a felszín alatt néhány cm-re helyezzük el és földdel, vagy az út burkolatával befedjük, hogy nehezen legyen felismerhető. Az aknák száma többszáz, esetleg ezer is lehet.

2. Érintőaknák. Bármilyen alakú és anyagú edényben elhelyezett robbanótöltet, mely az aknától kisebb-nagyobb távolságra

elhelyezett tárgy, zsinag, huzal érintésekor robban. Például bozótos, alfás területen az ágak széthúzásakor, tanyákon az ajtók vagy ablakok kinyitásakor, stb., stb.

3. Elektromos aknák. Fa- vagy fémládákban elhelyezett robbanótöltet, melynek gyutacsát elektromos úton robbantjuk. Ezek robbanhatnak fémmel való érintkezéskor, vagy nagy távolságból kezelt külön elektromos gyújtószerkezettel. Utóbbiakat „figyelő“- vagy „megfigyelt“ aknáknak is nevezzük, mert figyelés útján akkor robbantjuk, amikor az ellenség az elaknásított hely fölött áthalad.

Ismerünk külön harckocsi-aknákat és még számos másfajta aknát is. Mindmeggannyinak célja az ellenséget lehetőleg megsemmisíteni, még mielőtt velünk harcérintkezésbe kerülne, de legalább is gyors előnyomulását óvatos, lassú, hosszú, időtrábló nehéz munkára való kényszerítéssel lefékezni, vagy lehetőleg teljesen megállítani.

A műszaki záróharceszközök tehát a támadó lendületét csökkentik, gyors, sokszor meglepetésre felépített lerohanó szándékát lehetetlenné teszik, mert gondos, időt rabló előkészületekre, hosszadalmas felderítésekre, a végrehajtás során pedig lépésről-lépésre haladó küzdelemre kényszerítik.

A szovjetország az egész világ meglepetésére olyan hadsereggel rendelkezett, mely a technika minden korszerű vívmányát a haderő szolgálatába állította. Vezetői, mint abszolút diktátorok, mindent elkövettek, hogy a hadsereget tökéletesen felszereljék és kiképezzék. Nem kétséges tehát, hogy az első vŰágháború tapasztalatait ők is felhasználták, s mint tanulékony népfaj, a második vŰágháború első két évének tanulságait is értékesítették. A műszaki záróharceszközöket tehát a szovjet hadseregben is megtaláljuk.

Az orosz nép lelkiületét a védelemben lehet legjobban értékesíteni. Igénytelen egyszerűsége a szovjeturalom alatt állati egyszerűséggé süllyedt. Természetes józan esze azonban megmaradt, leleményességét és önfenntartási ösztönét az állati sorba süllyedés talán még fokozta is. Ez lehet részben magyarázata sokak előtt érthetetlenül szívós kitartásának.

A szovjet hadseregtől eddig zsákmányolt műszaki záróharceszközök tanulmányozása érdekes megállapításokra vezetett. Ilyen harceszközök szerkezetei oly egyszerűek, sokszor a rögtönzés látszatát keltik, s azok gyártása a küzdők vonalában is lehetséges. Működésbe hozásuknál az emberi fűrfang minden képzeletet felülmúlóan érvényesül. Az aknák és egyéb ravasz eszközök telepítése és elhelyezése is a legváltozatosabb, majdnem a rendszertelenségig megy. Ezeket az eszközöket és telepítési módjait alkalmazták az amúgy is hihetetlenül megerősített Sztálingrád védőövezetében. A korszerű kis- és nagyerdők, harckocsiárkok és csapdák, továbbá állásrendszerek tervszerű és gondos kiépítése mellett a legnagyobb mértékben alkalmazták a cikkben ismertetett műszaki záróharceszközöket is. Egy-egy erődrendszer, állásrendszer, gyártelep megközelítése, leküzdése és elfoglalása közben lépten-nyomon alkalmazott műszaki záróöveket (a műszaki záróharceszközök telepítési övezetét) is le kellett küzdeni, fel kellett szedni, vagy azokon át réseket kellett vágni, mindannyiszor nehéz, súlyos harcok árán.

Meg kell itt említeni azt is, hogy a műszaki záróharceszközöket telepítésük után, jól rejtett, nehezen felismerhető géppuskaállásokból, vagy ennél nehezebb gyalogsági fegyverekkel ellátott állásokból is védelmezik, hogy azok eltávolítása, vagy hatástalanná tétele még nehezebb legyen.

Ezeket a feladatokat: a műszaki záróharceszközök felkutatását, felszedését, esetleg felrobbantását, a záróövön át való résvágást oldják meg a „rohamutászok“ egyéb feladataik mellett, mint például egyes erődök (bunkerek) megrohanása és harcképtelenné tétele.

Elképzelhető tehát, hogy egy olyan mértékben és az emberi leleményesség és fűfűg minden eszközével védett ipartelep és város, mint Sztálingrád, elfoglalása nem történhet villámgyorsan még akkor sem, ha a véráldozatra tekintettel nem volnánk. Közismert azonban az is, hogy német szövetségünk semmilyen anyagi áldozattól sem riad vissza, ha drága vérenek megtakarításáról van szó. „Az idő a mi oldalunkra pártolt” mondotta Göbbels propagandamíniszter, azzal tehát takarékoskodni nem kell. Nyersanyag a német hadászati célkitűzések és győzelmek után elegendő, sőt sok vonatkozásban mind több és több áll rendelkezésre. A túlzott takarékoskodás tehát itt sem életkérdés. A vért, a végesen rendelkezésre álló emberanyagot azonban kímélni kell, mert arra a győzelem után még nagyobb szükség lesz, mondja Göbbels.

A hadászati célt Sztálingrádnál a németek lényegileg már elérték. Értelmetlen volna tehát a gyors siker további hajszolása. A harcok olyan súlyosak, az előreküzdés az említett záróharcöveken keresztül oly sok meglepetést rejteget, — mint a jelentésekből tudjuk, minden ház, épület, üzemi telep földszintje, pincéje, sőt egyes emelete is alá van aknázva és a műszaki záróharceszközök sokaságával felszerelve — hogy a rajtuk való vakmerő átrohanás egyenesen oktalanság volna. Az ellenségnek ezt a szívesseget megtenni nem lehet célja egyetlen népe jövőjéért küzdő katonának sem.

Az ellenséges propaganda és a még veszélyesebb belföldi, célzatos, rosszindulatú suttogó propaganda a Sztálingrádért folyó hosszú küzdelmet ügyesen karolja fel abból a célból, hogy a tengelyhatalmak győzelmébe vetett hitet idehaza megingassa. Sajnos, még olyan keresztény körökben is eredményes ez a propaganda, amelyekben a kishitűségnek nyomát sem szabadna feltalálni. Ha közvéleményünk tájékozott lenne mindama nehézségekről, melyek egy mai korszerűen kiépített és a műszaki záróharceszközök ezreivel teletűzdelt védelmi rendszer leküzdésénél lépten-nyomon jelentkeznek, az ellenséges propagandának hitelt nem adna. A Sztálingrádot ostromló német katonáknak nemcsak a szovjet katonák szívós ellenállását kell megtörniük, hanem lépésről-lépésre haladva el kell távolítaniok minden leselkedő, alattomos veszélyt, melyet a tízezer és tízezerszámra elhelyezett aknák rejtenek magukban. Német tapasztalatok szerint a legtöbb sérülést, különösen „a legtöbb szemsérülést a műszaki zárként alkalmazott tízezerszámra alkalmazott aknák okozzák“.

A töltőtolltól kezdve, a zseb- és karórák, dohányszelencék, pénztárcák, konzervdobozok, térképtáskák, csizmák, rohamsisakok stb. stb. százaikig mindmennyi ravaszul kieszelt gyújtószerkezetek, melyek a közelben elhelyezett almák robbanását eredményezik, ha ezekhez valaki hozzányúl. Nem elég tehát a betonerődöket, tüzéségi állásokat, páncélosokat, repülőgépeket, valamint puskájával és kézigránájával a kézben harcoló szovjet gyalogost leküzdenni, hanem ártalmatlanná, hatástalanná kell tenni az előbb említett ravasznál-ravaszabb újszerű záróharceszközöket is, hogy az ellenség birtokában lévő fontos pontokat elfoglalhassuk.

Ha ilyen szemmel figyeljük a Sztálingrádért folyó küzdelmet és az eddig elért eredményeket, — Sztálingrád majdnem teljes egészében a német hadsereg kezén van — akkor ezt a látszólag túl hosszú ideig tartó küzdelmet is emberfeletti és a történelemben példa nélkül álló teljesítménynek fogjuk elismerni.

VASVÁRY KÁROLY

NÉHÁNY GONDOLAT A HADI ÉVFORDULÓRA

AZ ELSŐ (1914—18-as) és az 1939-ben kirobbant második világ-hadseregek fegyverzete igen lényeges változáson ment át. A háborúnak több eleme azonban ma is ugyanaz, mint amilyen az első világháború alatt volt. Mindenekelőtt változatlan maradt a fegyverzet kezelője: az ember. Azután bizonyos földrajzi adottságok ma is ugyanúgy befolyásolják a szembenálló — térbelileg az 1914-es állapothoz hasonlóan elhelyezkedett — felek hadviselését, mint akkor. Mintha csak a két tábor elnevezése változott volna. Az 1914-es „központi“-hatalmak helyébe a „tengely“-hatalmak léptek. Az egykori „entente“ szerepét pedig ma a „szövetségesek“ játsszák meg. De akkor is, akárcsak most, lényegében a világalomért folyt a harc a germán összefogás és az angolszász-orosz szövetség között.

1914-ben is törekedtek a hadviselő felek a gyors, heteken belül való döntés kivívására, vagyis mai megjelöléssel „villámháborúra“. Ezért épült fel a német haditerv Belgium semlegességének megsértésén. Ez a haditerv 6—8 hetet szánt a francia haderő leverésére. Keleten és délen is hatalmas lendülettel indultak támadásra a központi hatalmak haderői. A gyors döntés azonban elmaradt, mert hiányzott hozzá a kellő mennyiségi és minőségi fölény. Ehelyett pár hónap alatt bekövetkezett a kölcsönös erőelhasználódás olyan magas foka, hogy a hadviselő felek eredményes támadóhadműveletek elvégzésére képtelenné váltak. Így fejeződött be az első világháború mozgóhadműveleteinek rövid időszaka.

A második világháborúnak azonos hadműveleti időszaka elosztódott vagy kiterjeszkedett három évre. Mindegyikre esett egy „villámháború“. 1939-ben keleten Lengyelországban, 1940-ben Flandriában és francia földön, 1941 első felében a Balkánon történt meg hetek alatt a döntés. De miként az 1914-es lendület beletorkolt a vigasztalan állásharcba, ugyanúgy véget értek 1941 második felében a jelen világháború villámgyors hadjáratái és a hadviselő felek eljutottak az egyhelyben topogó anyagcsatákhoz.

A mozgóháború három évre való elosztódásának magyarázata egyszerűen az, hogy hamarabb nem tudott erőegyensúly kialakulni. A német haderőnek hadianyagban való mennyiségi és minőségi fölénye olyan nagy volt, hogy három éven keresztül simán hengerelhette le az ellenséges szövetségnek a földrajzi viszonyoknál fogva kitérésre, elmenekülésre képtelen egyes alkotóelemeit, vagyis időrendben a lengyel, norvég, holland, belga, francia, jugoszláv és görög hadsereget. Végül csak a szigetei biztonságos területére visszahúzódott angol és az Európánál kétszerte nagyobb területtel rendelkező és ezért csak a csapások egész sorozatával leteríthető orosz maradt meg a porondon. Térbeli előnyeik biztosították nekik a küzdelem folytatásának lehetőségét.

A fentiekben vázolt hasonlatosság a két világháború között mindenestre bizonyos alapot nyújt a jelen hadihelyzet megítélésére. Mielőtt azonban erre kísérletet tennénk, pár mondatral összefoglaljuk az előzményeket.

1939-ben a német ököl kiütötte az ellenséges szövetség leggyengébb tagját, a lengyelt, akinek földrajzi elszigeteltsége megakadályozta, hogy erősebb szövetségesei részéről hatásos támogatást kaphasson. A lengyel

összeroppanás természetesen gyengítette a szövetségeket, de nem bizonyult döntő jelentőségűnek. A szövetségesek főereje még érintetlen volt.

1940-ben halálosnak látszó csapás érte a szövetségeket. Franciaország és a melléje álló kis európai államok összerokdadtak. De Anglia, bár kemény csapás érte, a leterítést elkerülte azzal a sokat vitatott, de kétségtelenül okos lépéssel, hogy idejében eltávozott a porondról. Ezzel megszerezte a harc folytatásának lehetőségét. 1941-ben ugyan még elvesztette balkáni híveit — a görögöket és a szerbeket, de szerzett két hatalmas szövetségest: a Szovjetet és az Egyesült Államokat. Végeredményben Anglia a dünkircheni visszahajózásnak köszönheti, hogy a háború negyedik évének kezdetén kiléphetett védekező magatartásából és szövetségeseivel együtt támadást indíthatott.

Ennek a támadásnak eddig három, részben még végére nem ért fejezetét láttuk.

Az első volt a Montgomery tábornok vezérelte angol 8. hadsereg támadása az Egyiptomba hatolt Rommel-féle német-olasz hadsereg ellen. A támadás sikeres volt, mert az angolok annyi kudarc után megtalálták a győzelem legegyszerűbb, da majdnem mindig biztos receptjét: mennyiségi és minőségi túlerő alkalmazását a földön és a levegőben. Hogy milyen nagy volt a latbavetett túlerő, majd csak a háború után tudjuk meg. Hírlik, hogy az angol légi főlény akadályozta meg Rommel páncéloscsapatainak üzemanyaggal való ellátását, aztán, hogy az angol felsőbb vezetés a hadseregben levő színes csapatokat valódi angol, tehát a támadásban kemény csapatokkal cserélte ki. De bármiként áll is a dolog, az események tanúsága szerint Montgomery értett túlerejének kihasználásához. December közepén újból megtámadta a Cirenaika nyugati határára, El Agheila vidékére visszament német-olasz hadsereget. Feltehető, hogy ismét rendelkezett a sikernek emberileg biztosítható minden előfeltételével. Ha mégsemért volna el eredményt, annak oka nem a hadi felkészültség hiányában rejlett.

Az elalameini angol győzelmet nyomon követte az egész világot meglepő, politikailag és katonailag egyaránt jól elkészített angolszász partraszállás francia Észak-Afrikában, mint a szövetségesek támadó hadműveletének második fejezete. Biztos volt ugyan és várta is az egész világ, hogy az amerikai kormány nem fogja többmillió fő erejű hadseregének hatóképességét parlagon hevertetni, hanem iparkodik a német-olasz haderőkkel való megütközésre. Csak az volt a kérdés, hogy hol? Az Európában való nagyarányú partraszállás túlságosan kockázatos voltánál fogva kizártnak volt tekinthető. Ehhez az amerikai hadseregnek nem is volt meg a szükséges haditapasztalata. Ezért csak a szovjet arcvonal közvetlen megerősítése Irán felől vagy az Afrikába való áthajózás jöhetett szóba. Különböző helyzetben volt az angol hadseregnek az angol szigetországban gyülekezteték ama része, amely a védelemnél ott nélkülözhetnek mutatkozott.

Ami a szovjet arcvonal közvetlen megerősítését illeti, az ugyan körülményes, de azért elvégezhető vállalkozás lett volna, de maga a Szovjet ellenezte az ilyen módon való megsegítést. Így tehát az angolszász érvényesülés tere Afrikára korlátozódott.

Az ügyes angolszász propaganda azzal, hogy közölte csapatainak Libériába és a nyugatafrikai angol gyarmatokba való áthajózását, aztán, hogy híreket adott az Afrikát nyugat-kelet irányban átszelő autótút építéséről, elhitette a világgal, hogy az angolszász cél Közép-Afrika megszállása, hadműveleti alapul való berendezése és hogy innen indul meg az előtörés észak felé, a Földközi-tenger partjára való kijutás céljából. Mindezzel eltérült a figyelem francia Észak-Afrikáról, ahol az amerikaiak előkészítették a talajt a veszélytelen — ellenállásmentes — partraszállásra.

Az 1940. évi német-francia fegyverszünet eredményében csaldott észak-afrikai francia vezetők várták is az angolszász haderők megjelenését, hogy oldalukra állíthassák ezt az értékes területet. Utalunk itt a német illetékes helyről Marokkó és Algéria elpártolása után elhangzott nyilatkozatra: „Egy nép megteheti, hogy darabokra tépje azt a szerződést, amely életének szabad fejlődését korlátozza“.

Mikor Franciaország 1940 június 17-én Németországtól fegyverszünetet kért, már nem volt számbavehető hadereje, sőt a hadihelyzet még valamilyen új haderőnek az 1870. évi minta szerint való rögönzését sem engedte meg. De viszont megmaradt a francia gyarmatbirodalom (ennek csupán afrikai része 35 millió lakost számlált). Am az akkori francia vezetők elvetették azt az elképzelhető megoldást, hogy fegyverletétel helyett a háborút a gyarmatok népéreje és gazdasági erőforrásaira, az érintetlen hajóhadra és az angol szövetségesre támaszkodva folytassák. A világ közvéleményének ítélete szerint ez lett volna a hősiesség elhatározás és jobban megfelelt volna a katonai eszményeknek. Emlékeztetünk itt a szerb hadseregnek 1915-ben az albániai tengerpartra történt elvonulására, vagy 1940-ben Hollandia magatartására. Franciaország vezetői abban kerestek vigasztalást, hogy az ország a teljes fegyverletétellel mentesül minden további véráldozattól. Ez a körülmény a nehezen szaporodó népességre bizonyára rendkívül csábító hatással volt. Kérdés azonban, hogy a követett célt elérték-e, nevezetesen nem növekedett-e a gyermekhalandóság a hiányos táplálkozás és megnehezedett életviszonyok következtében, továbbá hogy csökkent-e számbavehető módon a születések száma annak hatása alatt, hogy az 1.9 millió főre rúgó francia hadifogoly $\frac{2}{3}$ része még ma is, — 2Va év után — hadifogságban van. Fel kell tételeznünk, hogy Franciaország reményei a fegyverletétellel semmiképpen sem teljesültek. Ez magyarázza meg az anyaország és a gyarmatok magatartását.

Az északafrikai angolszász partraszállás után néhány nappal megindult keleten, mint a szövetségesek támadásának harmadik része, a Szovjet téli támadó hadművelete az arcvonal déli szárnyán és közepén — nagyobb arányokban, mint az elmúlt télen. Az összefüggés a szovjet és az angolszász hadműveletek között kétségtelen. Az eredmény vagy kudarc keleten ma még nem érzékelhető teljes határozottsággal. Különben sincs még vége a támadásnak. Bizonyos azonban az, hogy a német hadvezetés sokkal ruganyosabb, minthogy hagyná arcvonala bármely részének az orosz túlerőtől való letiprását. Megvan a mód arra, hogy a túlerős nyomás alatt álló arcvonalrész kitérjen nyugat felé? A tavaly, valamint az arcvonal déli részén a folyó év nyarán meghódított óriási területekből különösebb hadászati aggály nélkül lehet még igen széles területsávokat is feladni. A lényeg az, hogy az ilyen kitérés tervszerűen történjék, nem pedig közvetlenül az ellenség nyomásának hatása alatt. Az előbbi esetben ugyanis a csapat is érzi, hogy hadi manőverről van szó, míg utóbbi esetben a csatavesztés érzete kerekedik benne felül, ami az erkölcsi erő károsodásával is jár.

A távolról szemlélő benyomása a keleti arcvonalon dúló téli küzdelmekről pillanatnyilag az, hogy a szovjet támadások csak helyenként jártak némi térnyeréssel, de aztán a harc nagyarányú anyagcsatává laposodott, hasonlóan azokhoz, mint amilyeneket 1915—17-ben a nyugati arcvonalon az entente és a német haderők egymással vívták. Valószínű, hogy a mai anyagcsatákban a szovjet támadások véglegesen megfenneknek.

Utalunk itt azonban arra, hogy az anyagcsaták is döntő eredményeket érlelhetnek. Persze a totális háborúban megnövekedett a térnyerés — területszerzés — fontossága, mert a nyerőt a hadviseléshez fontos anyagok

birtokába juttatja és vésztőt ilyen anyagokban szegényíti. Az anyagcsaták viszont gyakran az egyetlen eszközt képviselik az ellenfél hadviselőképességének felmorzsolására. Természetesen ez is kétélű eszköz. Így például a keleti arcvonalon jelen anyagcsatái a német hivatalos jelentések szerint a Szovjet hadianyagát (és emberanyagát) jobban fogyasztják, mint a tengelyhatalmakét. Ennek dacára nem szabad lekicsinyelni az orosz támadások tényét. Ezek a támadások, tekintet nélkül teljes kudarcukra vagy esetleges térnyerésükre, arról tanúskodnak, hogy a Szovjet még mindig rendelkezik feláldozható embertömegekkel és hadianyaggal. Arcvonala még valóság. Hadiipari telepei az Ural mögött egyelőre még légierőkkel is elérhetetlen távolságban fekszenek. Azt is meg kell állapítani, hogy a szovjet haderők most nagyobb szívósággal küzdenek, mint 1941-ben és hogy képesek hosszantartó anyagcsatákra. Mindennek a hatása megnyilvánul abban, hogy igen jelentős tengelyhaderők rögzítődnek keleten.

Az északafrikai hadi eseményeket mindkét fél a maga előnyére is magyarázhatja.

Az angolszászok szerint Montgomery tábornok hadserege megtisztította Egyiptom földjét az ellenségtől és meghódította Cirenaikát. A Szezei-csatorna tehát viszonylagos biztonságba került. Ezek a tények a nyáron mélypontra süllyedt angol tekintélyt a Közel-Keleten tűrhető fokra emelték, bár egyáltalában ez a körülmény, hogy egy német-olasz hadsereg ma is Líbiában tartózkodik, még mindig árt az angol presztízsnak. Hátrányos Montgomery hadseregére az utánszállítási vonal óriási meghosszabbodása és hátrány az angol hajózásra, hogy a Szezei-csatornát az óceánok közti forgalomra még kevésbé használhatja mint eddig, mert a tengely haderői Tunisz megszállásával a Földközi-tengert Szicília és Tunisz között szinte légmentesen elzárták.

Eisenhower amerikai tábornok partraszállási hadműveletének előnyei és hátrányai felől is lehet vitatkozni.

Az angolszászok hivatkozhatnak arra, hogy Marokkó és Algéria megszállásának hatása már megnyilatkozott Franciaország magatartásában: a francia gyarmatok — a japán megszállás alatt levő Indo-Kína kivételével — az angolok oldalára álltak és hasonlóan cselekedett a francia hajóhadnak még ingadozó része, a Toulonban elsüllyesztett egységek kivételével. Francia Észak-Afrika megszállása Dél-Európa, különösen pedig az olasz félsziget, aztán Szicília és Szardínia ellen jól felhasználható repülőterek birtokába juttatta az angolszászokat. Ezzel szemben áll Franciaország helyzetének végleges tisztázása. A tengelyhatalmak eltávozhatták a hátukban álló, megbízhatatlan francia haderőt, megakadályozták a francia hajóhad jelentős (Toulonban levő) részét, hogy csatlakozzék a szövetségesekhez és elvonták Dél-Franciaországot, mint partraszállásra és európai második arcvonalon alakítására igen alkalmas területet a szövetségesek elől, végül pedig Tunisz északi részének megszállásával a Földközi-tengeren rendkívül előnyös hatalmi állásra tettek szert.

Megjegyzendő itt, hogy az angolszászok az északafrikai hadművelettel nemcsak Marokkó és Algéria megszállására törekedtek. A cél az angolszász uralomnak a Földközi-tengeren való biztosítása és Olaszországnak a háborúból való kikapcsolása lett volna. A terv megvalósítása Tunisznak (az országnak) megszállása nélkül nehezen képzelhető el. A tuniszi kikötők, főleg Bizerta és Tunisz birtoka nélkül a háború színhelyének Dél-Európába való áthelyezése ha nem is lehetetlen, de rendkívül kockázatos vállalkozás volna.

Nem világos, hogy mi okozta az angolszász haderőknek Tunisz határán való megtorpanását. Az első időkben ott csak jelentéktelen ten-

gelyerők lehetnek. Talán nem sikerült francia akadémikuskodás miatt a megszállás sima végrehajtását előkészíteni, vagy talán valóban nem álltak rendelkezésre a megszálláshoz a kellő nagyságú angolszász erők? A megtorpanás felér egy vesztett ütközettel.

Tunisz birtoka természetesen fontos a tengelynek is. Védi Rommel tábornagy tripolitániai védőállásának hátát. Távol tartja Szicíliától és Dél-Olaszországtól az ellenséges partraszállást. Elvon az angolszászoktól egy kiváló tengerészeti támpontot (Bizertát) stb. Egyáltalában fontos a tengelynek azért, mert keresztezi vele az angolszász terveket.

Várható tehát, hogy Tunisz birtokáért heves küzdelem fog kifejlődni.

Bizonyos hasonlóságot is lehet találni Tunisz és a Salamon-sziget-csoport között. Az előbbi Olaszországot és a Földközi-tengert, az utóbbi Ausztráliát és a Korall-tengert védi.

Az évfordulói helyzet emlékezetünkbe idézi az első világháború alatt 1916 nyarán bekövetkezett helyzetet is, amikor az entente minden arcvonalon támadásra indult, de a központi hatalmak ezt a rohamot, éspedig nyugaton a Somme mentén, keleten a lucki és az oknai csata után visszavett arcvonalon, délkeleten Erdélyben a Maros vonalán, a Balkánon Monastir vidékén, délnyugaton a hatodik Isonzo-csatában kisebb-nagyobb tévesztesség mellett kivédték, sőt még módot is találtak arra, hogy Erdélyben nagyszerű ellentámadást is hajtsanak végre.

JULIER FERENC

HORVÁTH JÁNOS ISKOLÁJA

— a „Magyar írók“ tükrében —

A LEGTÖBBEN ALIG HISZIK, hogy a mai világban, amikor a propaganda és a szenzációra éhes közvélemény minden átmeneti vagy állandó értéket a valóság többszörösére nagyít, akadhat olyan ember, vagy mű, amelyet nem becsülnek általában annyira, mint megérdemli. Horváth János nevét csak a szakemberek és az igazán művelt közönség vékony rétege ismeri. Ennek a különös helyzetnek egyik oka az, hogy nem tartozik a népszerű és mulatságos írók közé. Minden mondatát gondolat feszegeti, stílusa gazdag és mélyen átélt irodalmi műveltség virágait hordozza. Arra kényszeríti az olvasót, hogy vele gondolkozzék: ez maga elég ok a népszerűtlenségre, mert köztudomású tény, hogy gondolkozni sokkal fárasztóbb, mint elhinni azt, amit sokszor és hangosan mondanak.

A másik ok Horváth János nem mindennapi szerénysége. Igaz, hogy ez a szerénység részben talán onnan ered, hogy közéletünk annyira lejáratra az ünneplés szokásos formáit, annyi érdemtelenre pazarolta és annyira otrombán, bombasztikusan gyűjtötták a különféle görögtüzeket, gyakran alig indokolható ürüggyel, hogy a jobb ízlésűek éppen ezért húzódoznak mindenféle reklámizú megnyilvánulástól. Ezt a hála Istennek mindjobban terjedő magatartást még tetézi Horváth Jánosban nagyjainkra emlékeztető igénytelensége. A magyar igénytelenség nem valami szlávos önkicsinyítésből, vagy a „Minderwertigkeitsgefühl“-ből fakad, hanem a szellemi függetlenség megbecsüléséből. Egyik közéleti férfiú mondta, hogy a függetlenségnek nemcsak a nagy vagyon, hanem az igénytelenség is lehet a forrása. Deák Ferenc megjutalmazására Ferenc József nem volt elég gazdag és hatalmas.

Ilyenféle és más okok idézhetik elő Horváth János szerénységét. Talán nem követek el indiszkréciót, ha elmondom, hogy mikor hatvan éves korában tanítványai — bevett szokás szerint — emlékkönyvet akartak kiadni, és valamelyik beavatott kikottyantotta a tervet: olyan határozottan szegült ellen a tervezetésnek, hogy abba kellett hagyni a készülődést. A jelen ismertetés szükségességét alighanem mindenki belátja majd, a felsorolandó tanítványok is büszkék lesznek arra, hogy Horváth János neve mellett szerepel az övéké, de a tanítómester bizonyosan rosszaló fejcsoválással olvassa e sorokat.

Nemsokára húsz éve lesz, hogy Horváth János az egyetemen tanít. Azelőtt az Eötvös Collegiumban vezette a magyar irodalomtörténezséket. Hatása tehát már régi keletű, noha tágabb körben csak azóta érvényesül, mióta egyetemi katedrát kapott. Az idősebb tanítványok közül többen (Eckhardt Sándor, Farkas Gyula, Pukánszky Béla, Zolnai Béla) már egyetemi tanárként szolgálják a magyar tudományt, mostanában kezdenek kialakulni a körvonalai egy új, fiatalabb irodalomtörténezs-csoportnak, amelyet talán „iskola“-nak is nevezhetünk. A csoport egyes tagjait tíztizenöt év választja el egymástól, de a korkülönbségnél erősebben érvényesül a közös mester hatása. Az iskola jelentőségét a magyar irodalomtörténeti kutatásban néhány feltűnő tény bizonyítja. A Székesfővárosi Népművelési Bizottság Szabad Egyetemén ebben az évben „Nagy magyar regények“ című előadássorozatát hirdettek. E sorozat előadói majdnem azonosak azokkal a fiatalabb tudósokkal, akik a Franklin Társulat kiadásában megjelent „Magyar írók“ című sorozat köteteit írták.

Az efféle sorozatoknak mindig nagy a jelentőségük. Szinte keresztmetszetét adják az adott idő tudományos munkásságának. A kiadók is rendszeresen akkor kezdenek az ilyen nagyobb léleketű vállalkozásokba, amikor úgy érzik, hogy a tudományos kutatás anyagban és módszerben tud már annyi újat nyújtani, hogy a közönség érdeklődésére joggal számíthat. Ha alkalmas szerkesztőt kérnek fel, a sorozat meg is felel ennek a várakozásnak.

Aligha véletlen, hogy ezekben a könyvekben Horváth János tanítványai rajzolták meg a magyar írók arcképét. Schöpflin Aladár és Sík Sándor kivételével minden kötet szerzője az ő tanítványa. Schöpflin és Sík is a maguk nemzedékében új felfogást és hajlékonyabb módszert jelentenek. Schöpflin Aladár Mikszáth Kálmán irodalomtörténeti jelentőségét határozza meg és a kortárs közvetlen szemléletével, a gyakorlott bíráló biztonságával, éles szemével rajzol eleven arcképet a különleges magyar elbeszélőről. Sík Sándor újabban a XVII. század irodalomtörténetében mélyed el. Ennek gyümölcse egy már régebben megjelent, érdekes és eredeti Pázmány-monográfia és ebben a sorozatban Zrínyi Miklós életrajza, amelyben eredeti kutatások, szellemes gondolatok párosulnak józan, mértéktartó ítélettel és zamatos, színes stílussal.

Eddig nyolc kötet jelent meg a sorozatban. A többi hatot, de az előkészületben levő kettőt is (Keresztury Dezső: Kemény Zsigmond és Gyergyai Albert: Gyulai Pál) Horváth János tanítványai írták, illetve írják.

A kötetek ismertetésében kövessük az irodalomtörténet dátumait. Az első Eckhardt Sándor könyve Balassi Bálintról, amelyben a konzervatív életrajzi forma eszmetörténeté, stíluselemzéssé, az eddigi kutatások kritikájává bővül, és a szerző eredeti kutatásaival is meggazdagszik. Kerecsényi Dezső Kölcsey Ferenc pályáját rajzolja meg. Az életrajzi adatok és a stíluselemzések nem öncélúak, hanem egy nagy nemes lélek kibontakozását, fordulatait illusztrálják. Waldapfel József Katona-monográfiája ad legtöbb új anyagot a Balassi és a Madách-kötet mellett. A többi kötet eredetisége inkább a szempontok és módszerek újdonságából ered; főleg Sötér

István könyve Jókai Mórról és Bóka Lászlóé Vajda Jánosról. Mindkét kötet essay-szerű: szabadabban engedi érvényesülni az író egyéniségét. Utolsónak jelent meg Barta János kötete Madách Imréről. A szerző alapos filozófiai műveltsége szerencsésen egyesül mély lélekismeretével és biztos ízlésű stíloselemzéseivel. Madách és az Ember Tragédiája valóban ilyen monográfusra várt, akiben ezek a tulajdonságok együtt vannak.

A színvonal persze nem állandó, de minden kötet önmagában érdekes egység. Van a kötetek között olyan is, amelyet mindig legértékesebb monográfiánk közt fognak emlegetni, de mindegyik világosan foglalja össze azt, amit ma az egyes írókról tudunk. Az előadás modora is mindig más: Waldapfel József tudományos szakszerűségétől Bóka László frissen perdülő, mozgékony essay-stílusáig minden fokozatot megtalál az olvasó. Szempon- tokban ugyanilyen sokszínű a sorozat: szellemtörténet, stíloselemzés, lélek- rajz, adatkutatás, filológiai részletmunka békésen megférnek egymás mellett.

Ha ilyen változatos a sorozat, hol kereshetjük mégis az egységet ben- nük? Egyik közös vonás éppen ez a sokféleség. Az essay szabad szárnyain röpködő szerző pontos adatokra, nagy olvasottságra támaszkodik még akkor is, ha el akarja titkolni, viszont a filológus is szívesen elbibilődik egy-egy mondat, két-három sor szépségének, hatásának elemzésén. A pozitivista itt némiképp szellemtörténész is, a pszichológus félszemmel a művet nézi, s az ötletek zsonglőrije filológiai szakszerűséggel szemléli saját mutatványait. Ez a sokoldalúság, a merevség hiánya Horváth János egyik tanítása. Ő egységes rendszerbe foglalta a ma egymással küszködő módszereket, egyensúlyt teremtett köztük, mindegyiknek kijelölve a maga helyét. Tanít- ványai közül talán Kerecsényi Dezső alkalmazza legtisztábban a Horváth János könyveiből lesűrhető tanulságokat, a többi inkább szelleme felsza- badító hatását érezte meg, azt a tanítását, hogy nincs egyetlen jó módszer, ahogyan rossz sincsen, de kötelességünk mindent elkövetni, hogy az adott helyzetben lehető legjobban — mennél több eszközzel — közelítsük meg a célt.

Másik közös vonása ez irodalomtörténész nemzedéknek a lelkiismeret- tesség, a történeti tények tisztelete. A legbátrabb és legegényibb fiatalok (Bóka és Sötér) is mintha állandóan éreznék a mester aggódó, néha elszor- morodó, néha derűs gúnnyal felvillanó tekintetét, amellyel a „nagy mon- dásokat“ kísérni szokta. Az irodalmi anyag, a mű tisztelete uralkodik ezekben a kötetekben. Az elmélet szolgálja a művet s nem fordítva, mint néhány hazai és külföldi álirodalomtörténésznél. Az elmélet, a gondolat, az ötlet csak magyaráz, sohasem kezd önálló, a valóságtól független életbe. Az irodalmi anyag tisztelete magában foglalja azt is, amit filológiai pontos- ságnak szoktak nevezni. Nem annyira aprólékos és merev, tágabb, hajlé-konyabb. Nem akkurátus, hanem lelkiismeretes: a német importcikk megmagyarosodott és megoldotta a század huszas éveinek egyik sokat vitatott problémáját.

Különösen az írók támadták az irodalomtörténeti szaktudományt, hogy megöli aprólékosságával, bogarászásával a szellemet. A szaktudósok viszont könnyelmű és felületes ötleteket láttak csak az írók kritikai kirán- dulásaiban. Az iskola skálája ezen a téren a legszélesebb, de megvan a szilárd alapja. Horváth János maga is Péterfy Jenő és klasszikus tanulmány- íróink: Arany, Gyulai, Kemény tanítványa, akiknek műveiben az adat és a gondolat egyensúlyát nem zavarták meg a divatos elméletek. A hagyomá- nyokhoz való visszafordulásban nagy része van Horváth János józan- ságának: talán erre a legbüszkébb, illetve talán ezt el is fogadja. Ez össze- egyeztetés révén lett a filológiai pontosságból lelkiismeretesség, és az impresz- zionista meg szubjektív elemektől megszabadított lélektani, stilisztikai

elemzés, megfigyelés visszakapta jogait. Péterfy Jenőnek közvetlenül alig-alig volt tanítványa, de Riedl Frigyesen és Horváth Jánoson keresztül szelleme ma is elevenen hat.

Ha Horváth János munkásságát értékeljük, alighanem a hagyományok továbbfejlesztését találjuk rá legjellemzőbbnek. Nem hunyja be szemét az újítások előtt, fel is használja mindegyiket, de csak annyira, — s erről példát vehetne az egész magyar szellemi élet — amennyire a hagyományokkal összeegyeztethető. Az alap a hagyomány, az újítás járulékos elem. Ez az egészséges, józan konzervativizmus érvényesül a pozitívista irodalomtudomány egyik legvitatottabb és legdivatosabb ágának: a hatáskutatásnak megítélésében. Horváth János nem csatlakozik azokhoz, akik megbotránkoznak, mert Csokonai, Petőfi vagy Arany egy-egy sorát külföldi írókéval hasonlítják össze a forrást keresvén, de ő elsősorban a magyar írók belső összefüggését hangsúlyozza. Ezzel nemcsak a pozitívizmus egyik jellegzetes kutatási módszerét használja fel, hanem a régebbi hagyományba oltva további virágzását is elősegíti. Egyúttal a magyar irodalomtudomány függetlenségét a külföldivel szemben, eredetiségét a divatos áramlatok közepette biztosítja.

Az iskola tagjai is állandóan szemmel tartják a magyar hagyomány folyamatos életének gondolatát. Amikor Balassi Bálint műveltségének forrásairól van szó, az olaszok és más külföldiek mellett Bornemisza Péter, Tinódi Sebestyén is szerepel az egyéniség alakítóerejének kidomborítása mellett. Megtudjuk, — érdekes, hogy eddig nem tudtuk — hogy Kölcsey fejlődésében Kazinczy hatása legalább akkora, mint bármelyik külföldié. A Madách-kötetnek talán legszebb és legérdekesebb lapjai azok, amikor a nemzeti klasszicizmus gondolatvilágával rokonítja a szerző Madách filozófiáját. (Ez is horváthjánosi gondolat kifejtése.) A franciás Sötér István Vajda Péternek Jókaira gyakorolt hatását legalább akkorának látja, mint Victor Hugóét és rámutat a magyar anekdotakincs szerepére is. Vajda János irodalmi ősei között legtöbbször szerepel Vajda Péter és Petőfi, sőt akivel annyit viaskodik: Arany János. Eddig is sejtettük, hogy a magyar írók nem légmentes fülkékben éltek és olyan lakást sem tudtak volna építeni, ha akartak volna is, amelybe csak külföldi szerek hatolhattak be, de most már tudjuk is ezt. A kutatók ma már öntudatosan, elvszerűen keresik a magyar irodalmat összetartó szálakat, s ennek megvan az az eredménye, hogy körülbelül vége annak a mítosznak, amely folytonos újrakezdést és be nem fejezett lendületet látott a magyar irodalomban.

Ha Horváth János iskolájáról beszélünk, nem szabad megállanunk ennél a monográfia-sorozatnál. Több tanítványa jutott el már oda, hogy önálló kötetben jelentek meg tanulmányai. A magyar múlt és az élő hagyomány gondolata érvényesül Bisztray Gyula nagy tanulmányában, amely az erdélyi egyetemi gondolat sorsát kutatja a századokon át s az „Erdély magyar egyeteme“ c. díszes kiállítású kötet bevezető tanulmányaként jelent meg. „Színházi esték“ c. kötetében pedig a „Magyar Szemlédben megjelent klasszikus komolyságú bírálatait gyűjtötte össze. Halász Gábor „Az értelem keresése“ c. kötetében — Horváth János hatására is — szintén klasszikus irodalmi elvek és világnézet bontakoznak ki. Meg kell még említenünk néhány fiatalabb kutatót, pl. Lovass Gyula, Makay Gusztáv, Rónay György, Varjas Béla nevét, akik több érdekes tanulmányban bizonyították már be, hogy ezen a csapáson haladnak ők is. Ha fel akarnók sorolni mindazokat, akikre valamilyen formában hatott a horváthjánosi módszer és gondolatvilág, hosszú névsort kellene közölnünk, ahol majdnem minden fiatalabb irodalomtörténész szerepelne. Valóban az a név illik rá, amelyet egy vita során szinte véletlenül írtak le: „mindnyájunk tanítómestere“.

A mester és az iskola jelentőségét ma még talán korai lenne megállapítani. Még túlságosan közel vagyunk a fényforráshoz, káprázhat a szemünk. De azt hiszem, nem túlzás, ha Toldy Ferenc és Gyulai Pál nevével együtt említjük Horváth Jánosét. Azt szokták mondani, Toldy Ferenc gyűjtötte össze a magyar irodalomtörténet anyagát és Gyulai Pál bírálta meg. Nyugodt lélekkel tehetjük hozzá: Horváth János pedig kidolgozta a szerves fejlődés szálait, rendszerezte a ránk hagyományozott anyagot. A sok érdekes! és szép részletből megalkotta a szó igazi értelmében vett magyar irodalomtörténetet.

FÁBIÁN ISTVÁN

MAGYAR MŰEMLÉKVÉDELEM

NEMZETI SZALON termei december első felében nem a modern művészet legfrissebb termésének, hanem művészeti és tudományos életünk eseményének mondható magyar műemléki kiállításnak adtak helyet. A kiállításra — miként életrehívója, és rendezője, Gerevich Tibor, a Műemlékek Országos Bizottságának elnöke írja — az adott alkalmat, hogy Szinyei Merse Jenő kultuszminister tárcája költségvetésének tárgyalása során bejelentette az új műemléki törvény elkészültét, vagyis, hogy e rég vajúdo, rendkívüli fontosságú kérdés korszerű megoldása a magyar törvényhozás elé kerül. A miniszteri bejelentést követőleg úgyszólván hetek alatt készült el a kiállítás, mint a beterjesztendő törvényjavaslat nagyszabású vizuális indokolása. Egyben beszámoló is volt az 1934-ben újjászervezett Műemlékek Országos Bizottságának nyolcévi munkásságáról, mellyel az új törvényjavaslat szoros kapcsolatban áll, hiszen a kiállítás leginkább az utolsó évtized tapasztalatait szűrte le és értékesítette.

A nagyközönség alig értesült a Műemlékek Országos Bizottságának átszervezéséről, sőt az ott csendben folyó munkára is csak egy-egy szenzációs leletet, vagy feltárást, konzerválást követő cikkekből, tanulmányokból következtethetett. Nyolcévi csendes — de a kiállítás bizonyossága szerint is — rendkívül eredményes munka után most lépett első ízben a nagy nyilvánosság elé az újjászervezett Műemlékek Országos Bizottsága, hogy bizonyosságot tegyen, mily jelentékenyen veszi ki részét a magyar múlt emlékei feltáráának, helyreállításának és konzerválásának nemzeti kultúránk szempontjából oly jelentős munkájából. Ha a kiállítást s az újjászervezett Műemlékek Országos Bizottságának munkásságát helyes távlatba akarjuk helyezni, pár szóval meg kell emlékezni a magyar műemlékvédelem múltjáról, állapotáról, amikor a Bizottság vezetését Gerevich Tibor átvette.

Aligha van a magyar művészeti, vagy tudományos életnek még egy intézménye, mint a Műemlékek Országos Bizottsága, melyet az 1881-ben alkotott műemléki törvény hívott életre és azóta is e régi, sok lényeges pontján elavult törvény adta lehetőségek keretei között végzi munkáját, védi a nemzet kultúrvagyonának egyik legjelentősebb részét. A műemlékek védelméről intézkedő 1881. évi XXXIX. t.-c. a maga korában sem volt a legszerencsésebb alkotás, az elmúlt hat évtized pedig ugyancsak kemény próbára tette s megmutatta súlyos hiányait. A nyugati nemzetek, különösen e téren is vezető szerepet játszó Olaszország úgyszólván évtizedenként reformálták műemlékvédelmi törvényeiket, alkalmazva nemcsak a jogfejlődéshez, de a mindinkább kialakuló műemlékvédelem kívánalmaihoz. Az 1881-i törvény 4. §-a szerint a tulajdonos, ha a birtokában

lévő műemléket nem tudja, vagy nem akarja fenntartani, elegendő ezt a körülményt a vallás- és közoktatásügyi miniszternek bejelenteni, aki vagy megvásárolja, vagy kisajátítja a bejelentéstől számított három hónapon belül, ellenkező esetben kénytelen a lebontáshoz hozzájárulni. Azóta már minden állam törvényhozása belátta, hogy a műemlék nemzeti vagyon, s még akkor is az állam különleges védelme, ellenőrzése alá tartozik, ha jogi értelemben magántulajdon.

Az 1881. évi XXXIX. t.-c. hiányait már báró Forster Gyula, a Műemlékek Országos Bizottságának hosszú évtizedekig volt elnöke is felismerte, reformjáért irodalmi téren is küzdött, hangoztatva, hogy e törvény alapján az államkincstár súlyos megterhelése nélkül eredményes műemlékvédelemre gondolni sem lehet. A törvényadta lehetőségek hiányában a világháború előtti magyar műemlékvédelem nem is gondolhatott többre, mint felvilágosító propagandával a műemlékek tulajdonosait megnyerni s rábírnai a fenntartásra, vagy a szükséges helyreállítások elvégzésére, míg az állami költségvetésben, vagy másúton rendelkezésre bocsátott anyagi fedezettel pedig a legégetőbb, legszükségesebb helyreállításokat, konzerválásokat végezte el.

Ismét nem a múlt szakembereit terheli a felelősség azért sem, hogy a helyreállító, konzerváló munka nem is annyira a művészeti emlékek megőrzésére, mint kiépítésére, feldíszítésére irányult. A múlt század végén tudományos önhittséggel s nem alázatos szeretettel közeledtek a magyar művészet legjelentékenyebb emlékei felé, a modern technika adta felsőbbrendűségi érzés hamis szempontjai szerint végezték a helyreállítási munkálatokat. A középkor művészetét fogyatékos technikai tudásúnak tartották, alkotását, a műemlékeket nem megmenteni, hanem a modern technika adta lehetőségekkel megjavítani, újjáépíteni akarták.

A műemléki kiállítás egy terme szomorú bizonyítéka e ténynek. Láthattuk a kassai Szent Erzsébet székesegyházat a Steindl-féle „helyreállítás” előtt és után, vagy a Mátyás templomot restaurálás előtt és ma, bizonyítékául annak a szomorú ténynek, hogy ezek a „stílszerű” helyreállítások az eredeti műemléket nem óvták meg, sőt egyes fontos részeit (Kassán a finom gótikus Szent János kápolnát) lebontva megsemmisítették s a magyar művészet múltja ismeretének hiányában egy-egy külföldi minta Prokrustes ágyába szorították legszebb emlékeinket. Ezek a helyreállítások — mondhatjuk újjáépítések — súlyos szerkezeti változtatásoknál sem álltak meg (az eredetileg háromhajós kassai Dómot öt hajóssá építették át), felbontva a magyar gótikára jellemző zárt fal-tömegeket, sőt még a műemlék jellegét is megváltoztatták. Ugyancsak indokolatlan felsőbbrendűségi érzés magyarázza azt a szomorú tényt, hogy a kassai Dóm eredeti, díszes, gótikus orgonakarzatát a helyreállítás során külföldre eladták, helyébe pedig modern másolatot helyeztek.

A példákat folytatni lehetne, ha a kiállítás nem terjed is ki a pécsi székesegyház, a felvidéki gótikus templomok, a vajdahunyadi „lovagvár” szomorú eseteire. Joggal kérdezhajtuk, vajjon a műemléki törvény hiányossága — ennek tudható be, hogy túrni kellett a frigyevágási felvidéki reneszánsz stílusban épült kastély magtárrá való átalakítását — vagy a stílszerű „helyreállítások” okoztak-e nagyobb kárt?

A világháborút követő szellemi visszahatás megmutatta a közelmúlt hibáit, trianoni csonkaságunk pedig megtanított a nemzeti múlt emlékeinek féltő gondú őrzésére. A közszellem lassú megváltozása lehetővé tette, hogy a Gerevich Tibor vezetése alatt megújuló Műemlékek Országos Bizottsága a kis lehetőségeket nyújtó műemléki törvény adta jogokkal is erélyesebb lépéseket tegyen a nemzet kultúrvagyonának megővésére. A kormány megértő pénzügyi támogatása pedig — mely az 1934. évi 19.000 pengős csekély javadalmat 1942-ig fokozatosan 230.000 pengőre emelte fel — az eredményesebb műemlékvédelem anyagi eszközeit is megadta.

Igaz, — s ezt meg kell állapítani — az esztergomi, székesfehérvári, szombathelyi, visegrádi ásatások, legjelentékenyebb középkori, reneszánsz és barokk falképeink restaurálása, a kassai, kolozsvári, aranyosmeggyesi helyreállítások az eredményes munkának oly világos bizonyítékai, mellyel a közvélemény, de a kormányzat elismerését és nagyobb mérvű támogatását ki lehetett vívni. Kétségtelen az is, hogy a Műemlékek Országos Bizottsága utolsó nyolc esztendejének eredményeit, különösen az elvi jelentőségű helyreállítási módszerek, restaurálási elvek megállapítását és következetes alkalmazását elsősorban Gerevich Tibornak köszönhetjük. Néki és munkatársainak, mindenekelőtt Lux Kálmánnak érdeme, hogy a kutató ázó oly páratlan művészi értékeket tárt fel a magyar földből, mint az Árpádok esztergomi palotáját, Szent István székesfehérvári bazilikájának alapfalait, Mátyás király reneszánsz pompájú visegrádi palotáját, a római Savaria monumentális emlékeit. Jogosan írhatja Gerevich Tibor, hogy ezeknek a műemlékeknek feltárásával „mintha az isteni Gondviselés a trianoni sötét korszakban vigasztalást akart volna nyújtani a nemzetnek és bátorságot önteni belé, s kultúránk erejét, múltunk szépségét, európai hivatásunkat és hivatottságát a külföld előtt is dokumentálni.“

A kiállítás hatalmas fényképanyaga, melyet eredeti leletek, műszaki felvételek, alaprajzok kísérnek, e feltáró és konzerváló munkásságnak és eredményeinek kézzelfogható bizonyítékai. Pedig a kiállított anyag csak kis töredéke a Műemlékek Országos Bizottsága fénykép- és rajzgyűjteményének, melynek az utóbbi nyolc év alatti páratlan fejlődéséről imponáló adatokat olvastunk a kiállítás tájékoztatójában. Rajzban és fényképben láttuk az esztergomi feltáró és helyreállító munka legfontosabb fázisait. S mennyivel több alázatra, szeretetre, megértésre vallanak az esztergomi királyi kápolna e célra égetett apró vöröstéglából készült kiegészítései, melyek csak szerény hordozói a megmaradt eredeti bordáknak és íveknek, nem pedig a műemléket félreértő, hivalkodó újjáépítések. Ugyanennek a módszernek szigorú alkalmazását mutatja az esztergomi palotában lévő „erények terme“, melynek boltozatát a XVI. századi ostrom elpusztította. Itt a kiegészítésekre nem volt elegendő támpont, tehát modern vasbetonszerkezettel, szinte muzeálisán fedték le, védték meg a fennmaradt falakat és freskókat a további pusztulástól.

Ugyanezt a szinte középkori szeretetet érezzük Nagy Lajos székesfehérvári síremlékének apró kis darabokból összeállított töredékeinél s ha emlékünke idézzük, hogy Jankovich Ferenc a XVIII. század utolsó éveiben még elég épp állapotban látta az Anjouk sírkápolnáját, döbbenünk rá a pusztulás, a mulasztás méreteire.

Micsoda távlatait mutatja a magyar földben rejlő kutatási, feltárási lehetőségeknek a szombathelyi ókeresztény bazilika egykori mozaikpadló-díszét, a monumentális hatású római utat bemutató fényképek mellett gróf Zrínyi Miklósnak, a költőnek és hadvezérnek pompás vörösmárvány-síremléke, melyet alig pár héttel a kiállítás előtt találtak és konzerváltak! Egészen új szempontból világítja meg a nagy Fejedelem egyéniségét II. Rákóczi Ferenc rodostói ebédlőjének eredetiben bemutatott stukkódíszé, melyet sajátkezű munkájának tarthatunk. A rodostói ebédlő fa- és stukkóanyagát még 1906-ban hozták Kassára, majd a cseh megszállás alatt a kassai múzeum nedves pincéiben pusztult. Közel két esztendeig tartó restaurálásának — Szentiványi Gyula eredményes munkája — egyedülálló teljesítményét csak az tudja igazán értékelni, aki látta a stukkókat és a farészeket a helyreállító munka megkezdése előtt. Lux Kálmánnak az ebédlőház elhelyezésére bemutatott szerencsés és artisztikus terve, a kassai Hóhér-bástya restaurálásával kapcsolatban, méltó a Fejedelem városához és a Rákóczi-kultusznak újabb, emlékekkel alátámasztott táplálója lesz. A város kiemelkedő műemléki jelentőségéhez képest a Bizottság több más kassai munkájáról is tájékoztat a kiállítás. A várostörténeti múzeumma átalakított Miklós-

börtön esetében sikerült a két XVI. századi ház eredeti karakterét feltárni és megmenteni. A Rákóczi-palota, a romjaiban álló, de rendkívül értékes kis későbarokk zenepavilon a Műemlékek Országos Bizottságának további kassai munkásságából ad izelítőt.

Ugyancsak méltón képviseli a kiállított anyag Kolozsvárt. Mátyás király szülőházának helyreállító munkálataiból, melyek még folyamatban vannak, természetesen csak részleteket láthattunk, ugyanúgy a Szent Mihály-templom pompás felvételeit, roncsaiból megújított falképeit.

Esztergom, Kassa, Kolozsvár, Aranyosmegyes és Székesfehérvár nemcsak a Műemlékek Országos Bizottsága munkásságának legfontosabb helyei, az a váz, melyre az utóbbi nyolc esztendő műemlékvédelme felépült, hanem bizonyítéka annak is, hogy az ország minden műemléki tája, minden művészeti tartománya egyformán kiveszi részét a feltáró, konzerváló munkából. Szemléltető bizonyítéka ennek a ténynek a Jeges Ernő festette hatalmas műemléki térkép. Alig van rajta a mai Magyarországnak műemléke, mellyel a Bizottság ne foglalkozott volna.

A hathatós műemlékvédelem egyik legnagyobb akadálya, a műemléki anyag pusztulásának leggyakoribb előmozdítója: a nagyvárosok fejlődése. Úgyszólván valamennyi hirtelen fejlődött főváros közös hibája ez, amit a felületes szemlélő számára a drága telekárak, a hely célszerű kihasználása, forgalmi és városrendészeti szempontok talán indokolnak is. (A fővárosok közül egyedül csak Róma kivétel, melynek az olasz birodalom milliós központjává való fejlődése már összeesett a fasiszta műemlékvédelem páratlan aktivitásával.)

A kiállítás feltűnően gazdag budapesti része azt igazolja, hogy a nagyvárosokban is lehet eredményes műemlékvédelmet folytatni, különösen ha olyan megértő segítőtársra találnak, mint a Műemléki Bizottság Budapest székesfőváros jelenlegi vezetőségében. Még nagyobb örömmel láttuk a főváros török hódoltság előtti emlékeinek gyarapodását. Így a belvárosi templom egyedülálló festett gótikus szentségházának töredékeit, melyet szenteket ábrázoló freskók is díszítenek, s a templom szentélyében feltárt XV. századeleji freskók felvételeit, Árpádházi Boldog Margit síremlékének a Margit-szigeten talált töredékeit, Mátyás király nyéki vadászkastélyának kiállított maradványait.

E gazdag anyagnak nagyhatású bevezetése a főterem közepén emelkedő visegrádi Mátyás-kút pazarszépségű reneszánsz faragása, valamint az elmúlt nyolc esztendő legfontosabb munkálataira emlékeztető hatalmas méretű fotográfiák. A következő termekben a restaurálás, a helyreállító munka menetét, a helyes és a helytelen restaurálást mutatták be, különösen sok pompás építészeti rajzzal, jól tudva, hogy minden építészeti helyreállító munka alapja a műszaki felvétel, egyben a helyreállítás legfőbb dokumentuma és ellenőrzője.

Külön meg kell emlékezni a magyar falképfestészet megóvására, restaurálására irányuló munkáról. A pécsi ókeresztény falképektől a vespéremi Gizella-kápolna és a jáki templom XIII. századi freskóin az esztergomi középkori és reneszánsz falképeken és Maulbertsch győri, sümegi freskóciklusain át egészen Lotz Károly falképeiig terjed a sorozat, melynek restaurálásával a Bizottság foglalkozott. Különösen szépek a kassai székesegyház, a kolozsvári Szent Mihály-templom, a budapesti Belvárosi templom késő középkori falképei; valamennyi a kiállítás tanúsága szerint úgyszólván roncsaiból támadt új életre.

A kiállítás a modern magyar műemlékvédelem új módszereiről, célkitűzéseiről világosan tájékoztat. „A múlt század romantikus restaurálásai helyébe józanabb és konkrétebb, egyúttal történetibb felfogás lépett —

írja Gerevich Tibor. — A feladatot ma nem is annyira a helyreállításban, mint inkább a megmaradt hiteles részek megőrzésében és biztosításában látjuk.“ Az újjászervezett Műemlékek Országos Bizottságának műemlékvédelmi elvei ellenzik a képzeleti kiegészítéseket, mert a cél nem a mai elképzelés kielégítése, hanem az illető kor formáinak minél hívebb előhívása és megőrzése. Tehát műemlékvédelem a szó legszorosabb értelmében, nem új műemlékek építése, hanem a magyar művészeti örökség megőrzése és gazdagítása.

Végigtekintve a kiállítás gazdag anyagán, a modern feltárási és restaurálási módszerek alkalmazása mellett a műemlékek gondozásának rajongó szeretete árad a néző felé. Nem túlzunk, ha éppen a két szempontban találjuk meg Gerevich Tibor és a Műemlékek Országos Bizottsága eredményes munkájának nyitját: a korszerű műemlékvédelmi elvek alkalmazásában és abban a féltő szeretetben, mellyel a magyar múlt művészeti emlékeivel foglalkoznak. Elvi síkon ennek a két szempontnak alkalmazását végigkísérhetjük Gerevich Tibor egész munkásságán. Hasonlóan a szellemtudomány modern módszereit alkalmazza művészettörténeti kutatásaiban, de ugyanakkor rajongó szeretettel nyúl a magyar művészettörténet sokszor lenézett, még többször félreismert értékeihez. Ezeket az elveket és módszereket hirdeti egyetemi katedrájáról: a magyar művészet megismerését és megbecsülését, mint ahogy kiterjedt irodalmi munkássága is a magyar művészet legfontosabb emlékeinek felkutatására és feldolgozására irányul.

Jól jellemzi Gerevich Tibor szerepét a magyar művészet emlékeinek felkutatása és megismerése terén az az Emlékkönyv, mellyel tanítványai kedveskedtek mesterüknek születése hatvanadik évfordulója alkalmából ez év nyarán. Rendkívül jellemzőnek tartjuk, hogy a 23 tanulmány közül húszt foglalkozik a magyar művészet egy-egy jelentős emlékével, vagy korszakával, híven követve Gerevich Tibor tudományos hitvallását. Ha a magyar művészet múltjának emlékeire ma büszkén tekintünk s nem külföldi vándormesterek elhullajtott morzsáit látjuk benne, — miként a világháború előtti tudományos közvélemény tette — az elsősorban és mindenekelőtt Gerevich Tibor érdeme. Ezen az elvi síkon látszik meg igazán, mennyire azonos irányú feltáró, megőrző, megmentő munkát végzett Gerevich Tibor az egyetemi katedráján, csakúgy mint a Műemlékek Országos Bizottsága elnöki székében. Mindkét helyen a múlt század hátrányos szellemi örökségével száll szembe, amikor feltárja, megmenti, konzerválja művészeti emlékeinket, ugyanakkor értékének megismerésére, megbecsülésére neveli tanítványait, de az egész nemzet közvéleményét.

Ugyanezek a magyar művészet múltjában gyökerező, fejlődéséből leszűrt elvek irányítják a modern magyar művészet érdekében végzett munkáját is. Bátran szembeszállt az izmusok stílusforradalmával, azonban, mint a művészet múltjának ismerője, azt is jól tudta és hangoztatta, hogy a fejlődéshez tartozik az új szépségideál. Hirdette és hirdeti, hogy a modern magyar művészetnek — miként ezer év óta — a magyar fejlődés gyökereiből kell táplálkoznia s nemes formai kifejezésre törekednie. De mint Szent István óta mindig részesei voltunk az európai művészet nagy áramlatainak, most sem szabad elzárkózni előlük, hanem saját idiómánkra, művészetünk szelleméhez, egyéniségéhez kell alakítani. Hirdeti, hogy a magyar művészet akkor volt a legnagyobb, amikor az olasz művészettel haladt egy úton, amikor Itáliából jövő impulzusok termékenyítették fejlődését. Nemcsak inert a legfrissebb, legtisztább forrásból merítettek művészeink, hanem azért is, mert a két nép művészetének számtalan alapvető vonása azonos, szemlélete rokon. Erre tanít az Árpádok korának mindmáig utol nem ért gazdagságú, magas színvonalú művészete, — melynek méltó feldolgozását

is Gerevich Tibornak köszönhetjük — az Anjou-királyok dicsőséges kora, Korvin Mátyás magyar reneszánsza. A vezetés az európai művészetben ma ismét Olaszorszáé, amely a legmelegebben méltányolja a magyar művészet törekvéseit és sajátos jellegét, szeretettel karolja fel ott tanuló és dolgozó művészeinket.

Gerevich Tibor művészetpolitikai elvének helyességét bizonyítják a velencei Biennálékon, a modern művészetnek ezeken a kétévenként ismétlődő hatalmas seregszemléjén aratott fényes magyar sikerek. Két éve Aba-Novák Vilmos, legutóbb Rudnay Gyula a nagy nyugati nemzetek fiai elől vitték el a Biennále nagy díját és kitüntetését, hirdetve a modern magyar művészet európai színvonalon álló teljesítményét és értékét.

Ritka kegye a sorsnak, hogy Gerevich Tibor életének hatvanadik esztendejét mindhárom irányú működésének ily nagyszabású seregszemléjével ünnepelhette. Egyetemi tanárságának közel kétévtizedes eredményeiről tanítványainak Emlékkönyve tett biznyságot, a mai magyar művészet érdekében kifejtett munkásságának eredményeiről az idei Biennále magyar csoportjának páratlan sikere tanúskodik. Végül a műemléki kiállítás a magyar műemlékek feltárása, konzerválása és megismertetése érdekében végzett fáradhatatlan, csendesesen folyó munkájáról adott fogalmat. Mindhárom fényes biznyságtétel Gerevich Tibor munkás életének gazdag eredményeiről. A magyar tudományos élet, a magyar művészet és műemlékvédelem további fejlődése érdekében csak azt kívánjuk, hogy Gerevich Tibornak a magyar kultúráért végzett munkája zavartalan folytatásához további évtizedeket adjon a Teremtő.

VERIDICUS

RÖPKE HARMADIK ÚTJA

ÚGY TUDJUK, nálunk is sokan olvasták Wilhelm Röpke genfi egyetemi tanár, európaszerte ismert közgazdának „Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart“ című, idén megjelent könyvét. Meg is érdemi az érdeklődést. Írójától mi sem áll távolabb, mint a jelenségeknek a gazdálkodás egyetlen oldaláról való szemlélete. Ellenkezőleg, inkább azt vethetni szemére, hogy talán túlságosan messze megy az összefüggések vizsgálatában: földrajzilag szinte az egész glóbuszt, időben a letűnt századokat, különösen az utolsó kettőt tekinti át; érinti a történelmi fejlődést, a politikai áramlatokat, a szellemi élet különböző, így irodalmi megnyilvánulásait; továbbfejleszti a korunk válságáról megjelent művek gondolatait. De éppen az anyagnak ez a gazdagsága — benne gyakran el is kalandozik — a könyv egyik vonzóereje és kétségtelen sikerének magyarázata.

A társadalomnak vizsgálat alá vett válsága nagyban és egészben a XIX. század uralkodó eszméinek, a liberalizmusnak, ezen belül gazdaságilag a kapitalizmusnak válságát jelenti. Ezt a rendszert Röpke alapján jónak és ha nem is egészségesnek, mindenesetre gyógyíthatónak tartja. De nem azonosítja magát vele abban az „elfajzott“ formájában, ahogyan előttünk, főként az utolsó évtizedekben jelentkezett. Vele szembe természetesen nem a konzervativizmust állítja, mely lényegileg hozzátartozik, hanem a szocializmust s a kollektívizmus különböző válfajait. A liberalizmus ellenfeleivel tehát — az alapelvet megmentendő — vitába száll. Ennél figyelemreméltóbb azonban, hogy végeredményben liberális-kapitalista társadalompolitikus és közgazda léte a korunkba átnyúló tizen-

kilencedik századnak társadalmi és gazdasági rendjét a legteljesebb elfogulatlansággal bírálja; hibáiról, tévelygéseiről, bűneiről oly terjedelmes jegyzéket ad, amelyet a liberalizmus ádáz ellenségei is alig állítottak össze. Ahhoz az orvoshoz hasonlítható, akit kissé későn hívtak a legkülönbözőbb s a legelőrehaladottabb stádiumban levő betegségekben szenvedő pácienshez s aki reményt nyújt ugyan a gyógyulásra, de a kóros állapot minden részletét kíméletlenül feltárja.

Alap gondolatát talán lehetséges igen röviden összefoglalni. Annál nehezebb volna egy szűkre szabott cikk keretében fejtegetéseit nyomon követni. Talán, ha a szorosabban vett gazdasági kérdésekkel kapcsolatos fontosabb megjegyzéseinél maradunk, — futja az időből és a térből.

Néhány mondatba sűrítve, Röpke álláspontját a következőképpen jellemezhetjük.

Két fronton folytatott harcról van szó: egyrészt a kollektivizmus ellen, másrészt az ellen az alapos revízióra szoruló liberalizmus ellen, mely a tizenkilencedik században kifejlődött. Amit ezzel szemben kívánatosnak tart — a monopóliumok, kartelek, szubvenciók és a többi kinövéseitől megszabadított gazdasági rend —: az a harmadik út („dritter Weg“). Korunk válságának terjedelmes, minden részletre kiterjedő diagnózis után jut el a terápiához, mely „a harmadik úton“ át visz.

A kapitalizmus régen és mélyen ható betegségeinek változatos következményei közül különösen kettőt emel ki. Az egyik a proletarizálódás, tehát a nagyipari életmóddal és munkamenettel kapcsolatos függőség és bizonytalanság, „melyen sem magasabb bérekkal, sem nagyobb mozgókép-színházakkal nem lehet javítani“. Ezzel rokon s a szerzőtől újra meg újra emlegetett jelenség és betegség, mely egy évszázad óta növekvő mértékben támadta meg a nyugati országokat: a társadalom szerkezetét rombolja és mállasztja. Ezt a betegséget Röpke a „Vermassung“ szavával jelöli meg; *magyarul* talán eltömegesedésnek, vagy az egyszerűség kedvéért tömegesedésnek lehet mondani. Ezen azt érti, hogy az egészséges társadalom szerkezete és felépítése meggyengült, az emberi közösségek, mint amilyen a szomszédság, család, község, egyház, hivatás stb. széthullóban vannak s helyéjük az absztrakt egyéniségek halmaza lép, melynek tagjai egyrészt elszigeteltek, másrészt társadalmi feladataik tekintetében összezúfoltak, mint a hangyák a bolyban. A nagy appartement-ház lakói teljesen idegenek egymástól s talán a légótalmi pincében találkoznak először. Ezenkívül többi embertársaikhoz is külsőséges és mechanikus vonatkozások fűzik őket, mint vevőket és eladókat, mint egymásra torló ember-tömeg tagjait, mint választókat, rádióhallgatókat és mozilátogatókat. Tömegem nem érti a kisebb jövedelmű rétegeket. Sokkal inkább bizonyos társadalmi elfajzásról beszél, mely független a jövedelem nagyságától, sőt, az elnevezés legkevésbé azokat a rétegeket, parasztokat és kézműveseket illeti meg, amelyek megalapozott viszonyok között, bár egyáltalában nem jólétben élnek. Tömegember bőven található a társadalom piramisának csúcán.

Ne szálljunk most vitába e megjegyzésekkel s ne keressük, vajjon nagyvárosi élet, mely a világból utóvégre nem küszöbölhető ki, hogyan képzelhető bizonyos tagadhatatlan elkülönülés nélkül, mely mellett barátság, rokonság, hivatás kötelekei kétségkívül ápolhatók; ne keressük azt sem, vajjon a falusi és kisvárosi együttélés minden esetben oly ideális-e? Figyeljünk inkább a szerzőnek a fennálló liberális-kapitalista rendről tett bírálatára; előbb azonban érdemes megállni egy-két általánosabb jellegű s igen találónak mutakozó megjegyzésénél.

A tömegesedéssel kapcsolatban helytálló kritikával illeti az újabb nyelvfejlődést; itt természetesen főként a német nyelvre van tekintettel. A nyelvhasználateltömegesedésére jellemző szerinte a színtelen papírosnyelv terjedése, a nyelvérzék eldurvulása; ijesztő közömbösség nemcsak az anyanyelv, hanem a logika törvényeivel szemben is. Az emberek imponálni akarnak azzal, hogy nagyvárosiak, hogy tele vannak műveltséggel s szinte köpik az

új kifejezéseket, melyek az egészséges nyelvhasználathoz úgy aránylanak, mint a divatos műdalok a népdalhoz.

Szembefordul azzal a racionalizmussal, mely nem elégszik meg a világ jelenségeinek felismerésével, hol a tiszta értelem kritikájának alkalmazása helyén van, hanem úgy véli, hogy a társadalom történései is majd ilyen észszerű motívumok szerint fognak alakulni. A racionalizmusnak ezek a tévelygései elvezetnek ahhoz a technikai-tudományos racionalizmushoz, amely végül a társadalmat gépnek tekinti, tervgazdaságilag akarja szervezni: vitaminokkal, mikroszkóppal, logarléccel, atomrombolással, pszichoanalízissel, matematikai statisztikával, hormonokkal. A „társadalmi mérnökök“ gögös és vakon önhitt tudománya ez, melyet egyik képviselője a maga naivitásában „modern társadalmi technikának“ nevezett. Joggal olvassa rá a szerző ezekre a törekvésekre Huxley „Szép új világ“ című könyvének véres szatíráját.

Térjünk rá azonban a kapitalizmus bírálóira — mondhatnék bűnlajstromára — melynek főbb tételei Röpke művében a következők:

A kapitalizmus keletkezése a legtöbb helyen — bizonyos kivételekkel, melyek közé Svájc is tartozik — összefügg a feudális abszolutizmus rendszerével. Ennek öröksége nyilvánul meg a nagy vagyonok halmozásában s a gazdasági hatalmi pozíciók elfoglalásában, melyek a kapitalizmusnak plutokratikus vonást adnak. A feudalizmusnak a kapitalizmusba való átnyúlása a tiszta piacgazdálkodást olyan ódiummal terheli, amely alatt azután a tisztességes munka útján létrejött tulajdon is szenved.

A fejlődés másik sajnálatos tünete a proletármunkaerők tömegének kialakulása. Ugyanaz a hatalmi elv, amely egyeseket gazdagokká tett és nekik különösen előnyös helyzetet biztosított, másokat kiemelt birtokállományukból s ezzel megalkotta a gyökértelen és munkaereje állandó értékesítésére utalt társadalmi osztályt.

A dolgoknak ez a menete különösen világosan követhető a német és angol gazdaság történetében.

Az Egyesült Államokban a nagyipari fejlődés az európai feudalizmusból húzott hasznot: a földrészünkön falusi proletárrá vált emberek jobbnak tartották kivándorolni és szabadabb ipari proletárrá lenni.

A társadalom minden beteges elfajzásának végső forrása — a szerző szerint — az embereknek a földtől való erőszakos elválasztása.

Itt közbevetőleg meg kellene kérdezni, hogy, ha egyáltalában szükség van ipari termelésre s ennek ilyen vagy olyan társadalmi rend keretében munkástömegekre, vajjon honnan vehetők ezek, ha nem — esetleg egy-két generáció közvetítésével — a faluból, főként ha a föld és a falu, amint azt számtalan példa mutatja, az egész parasztlakosságot sem ilyen, sem olyan földbirtokmegosztás mellett eltartani nem tudja, különösen nem olyan életnívón, mint amelyet szerzőnk nagyon helyesen és érthetően az ipari munkásnak szeretne biztosítani?

Folytassuk azonban Röpke bíráló megjegyzéseit.

A feudalizmussal mérgezett kapitalizmus mindenütt elfajzott. Bizonyos jogi intézmények keletkeztek, mint amilyen a részvénytársaság, a korlátolt felelősségű társaság, a szabadalmi jog, a csődjog, a karteljog és sok minden egyéb, ezek olyan módon fejlődtek, hogy sok tekintetben kártékonyaknak, a gazdasági rendet veszélyeztetőknek tekinthetők.

A gazdaságpolitikai gyakorlatnak a múltban elkövetett balfogásai az elmélet tévedéseiben gyökereznek. Katasztrófális hiba volt a piacgazdálkodást valamely autonóm, önmagáért levő intézménynek tekinteni, amely semmiféle javításra nem szorul. Nem kevésbé sajnálatos és végzetes vakság volt szabad utat engedni annak az ipari fejlődésnek, amely az ember alapvető életösztöneinek és legelemibb immateriális igényeinek megvetésével a nagyvárosi ipari munka és élet folyamán át a tömegélet denaturalizálásához vezetett. Verseny, gazdasági racionalizmus alkalmazásában van egy felső határ (optimum), amelytől kezdve az okozott kár növekvő mértékben lépi túl a hasznot. Amint a tiszta demokrácia, úgy a tömény kapitalizmus is elviselhetetlen és élvezhetetlen; ez nyilvánul meg egyebek között abban a mélységes ellenérzésben is, amellyel az Egyesült Államok minden viszonylatának kommercializálása eltölt bennünket.

A kapitalizmusnak Röpke felsorolta betegségei közé tartozik még — s nem utolsósorban — a válságokra és munkanélküliségre való hajlandóság. A konjunktúra kedvező alakulását és a gazdasági haladás gyorsulását depressziókkal kell megfizetni. A munkamegosztás fejlődésével növekszik a termelékenység, de egyúttal a gazdasági rendszernek egyensúlyzavarok iránt való fogékonysága is. Óva int emellett attól az illúziótól, mintha egy szocialista gazdálkodás más helyzetben volna.

Felváztuk így a kórképet, természetesen hiányosan, hiszen a négy-százoldalas, eleven, változatos, az érdeklődést végig lekötő könyv javarésztét tölti ki. Mint említettük, Wilhelm Röpke magát a szervezetet gyógyíthatónak, egészségét helyreállíthatónak tartja.

Az állandó értékű jótulajdonságok közül, amelyeket a liberális gazdasági renden elismer, említük meg a következőket:

Amíg a munkamegosztáson alapuló közgazdaságot a piac és a verseny szabályozza, addig a nép termelőerői úgy érvényesülnek, amint az a fogyasztók fogyasztási kívánságának megfelel. A piacgazdálkodás menete úgyszólván mindennapi népszavazás („plébiscite de tous les jours“) hol minden pénzdarab szavazócédulát jelent. Ez a fogyasztók demokráciája s a szavazás tökéletesen az arányos rendszer szerint történik; majorizálásról nincs szó. Ez egyúttal a tiszta piacgazdálkodás „tervgazdálkodása“, mellyel szemben a szocialista tervgazdálkodás a fogyasztók demokráciáját megszünteti és felsőbb paranccsal helyettesíti.

A tiszta piacgazdálkodás azt jelenti, hogy gazdasági hibák irgalmatlanul büntetésben részesülnek, mely veszteségek s végül csőd útján a termelésben felelős elemek sorából való kizáráshoz vezet. A liberális vagyis a tiszta piacgazdálkodásnak kedvező régi világgazdaság volt az, amely az államhatárokat, a nyersanyagokban gazdag területek felett való uralmat és az egyesek állami hovatartozóságát olyan messzemenő mértékben közömbösítette, amint az egyáltalában lehetséges volt. — Nemzetközi összeütközésre maradt még elég ok, de legalább ez az egy méreganyag — az egyenlőtlen nyersanyagelosztás és egyes országok különböző termelési képessége és népsűrűsége — továbbá a „birtokosok“ és „nincstelének“ ellentéte a sokat ócsárolt kapitalizmus idejében a liberális rend következtében a minimumra csökkent. Csak így volt lehetséges, hogy olyan kis államok, mint például Svájc, korlátolt és szűkös területükön a legnagyobb mértékben virágozni tudtak. Amint a nemzetközi politikai rend a politikai egyenjogúságot, úgy biztosította a liberális világgazdaság nagy és kicsiny országok egymásmelletti létezését a legteljesebb egyenjogúság alapján, mely lehetlenné tette, hogy a politikailag hatalmasok a gyenge államokat kizsákmányolják. Az a tény, hogy valamely állam politikailag bizonyos nyersanyag-termő területek fölött uralkodott, egyáltalában nem jelentette (a piacgazdálkodás esetében), hogy a nyersanyagtermelést birtokolta. Ismételjük, a szocializmus kollektív és tervgazdálkodása — ezekről mondott bírálatára nem térünk rá bővebben — a szerző szerint éppoly elvetendő, mint az elfajzott kapitalizmus.

A „tervgazdaság“ bűvös erejűnek vélt szava — írja egyebek között — egyre inkább magába foglalja az állam minden elképzelhető gazdasági tevékenységét. A kellő propaganda azt a hitet kelti, mintha a világ most haladna a tervgazdaság felé, holott végeredményben alig képzelhető gazdasági tevékenység valamilyen „terv“, vagyis világosan megjelölt cél nélkül. A védővámok bevezetése például azon az előzetes elgondoláson alapul, hogy általa a kívánt módon sikerül befolyásolni az ország gazdasági szerkezetét; mindamellett képtelenség volna azt állítani, hogy védővámos politika tervgazdaságot jelent. Ugyanez áll a vasút- és útépitési programra, közmunkákra, pénzügyi politikára és így tovább ... Ha mindez tervgazdálkodást jelent, akkor a kifejezés teljesen tartalom nélküli. Ez

esetben tervgazdálkodásról beszélhetünk a történelem kezdete óta már s ekkor természetesen a kapitalizmus a legtisztább tervgazdaság, mert hiszen jogi és intézményes keretei rendszeres meg gondolás alapján teremtettek meg. Nincs gazdasági politika, amire ez rá nem illik, beleértve a liberálist is, melynek terve az, hogy nem „tervez“. Nem a terv, mint olyan, hanem a tervezésnek különleges, a piacgazdálkodással ellentétes módszere jellemzi a tervgazdaságot.

Tehát sem ortodox liberalizmus, sem kollektívizmus. Mindezzel szemben Röpke a „harmadik utat“ javasolja. Bőnek előfeltétele gazdasági szabadság és verseny; ebben a szilárd keretben fontosabb program-pontjai a következők:

Decentralizáció, a kisebb termelési egységek s a társadalmilag egészséges élet — és hivatásformák (elsősorban a parasztiak és kézművesipariak) fejlődésének előmozdítása: monopóliumokat és koncemeket megakadályozó jogalkotás; a piac szigorú felügyelete, az ipar új, nem proletarizált módjainak kialakítása; a méretek és arányok emberi mértékre való csökkentése; a szervezés, specializálás és munkamegosztás túlhajtásainak korrektúrája; a szélesebb alapú tulajdonmegosztás előmozdítása: az állami beavatkozás józan korlátozása a piacgazdálkodás irányában és annak szabályai szerint („nem-konform“ és tervgazdasági állami beavatkozás helyett „konform“ beavatkozás), emellett a tulajdonképpeni tervgazdálkodás számára megfelelő hely biztosítása alapos átgondolás szerint. Példá gyanánt a szerző ismét Svájc politikai, gazdasági és társadalmi berendezkedését állítja az olvasó elé.

Ez a „harmadik út“ tehát nem zárja ki a gazdasági életből az állami beavatkozást — mondanunk sem kell, hogy nem volt a liberalizmusnak olyan korszaka, mikor az állami beavatkozásnak hely ne jutott volna s ez a beavatkozás — a háborús viszonyokról nem is szólva — szinte mindenütt a világon növekvő mértékű, — de megkülönbözteti a piacgazdálkodással és a verseny elvével összeegyeztethető, velük egyirányú s az ezekkel ellentétes: a „konform“ és a „nem-konform“ beavatkozást. Megengedhető — konform — a beavatkozás, amely a gazdasági folyamat kereteinek feltételeit szabja meg; nem engedhető meg, az, amely magának a piacgazdálkodásnak mechanizmusába, nevezetesen az áralakulásba és a versenybe nyúl be. Különböző példákkal illusztrálja a szerző a beavatkozás e két módját. A nemzetgazdaság külső egyensúlyának helyreállítása a pénzürték csökkentése (leértékelése) útján nagyon meggondolandó ugyan s ehhez az eszközhöz csak végső szükség esetében szabad nyúlni; mindamélt az az intézkedés konform beavatkozás jelent. Ezzel szemben a kényszer-deviza-gazdálkodás: nem konform beavatkozás. A védővámok rendszere megengedett, mert nem egyéb, mint költségteher, melyet a kereskedelem éppúgy továbbhárít, mint például a fuvar költségek emelését, de egyébként az áralakulás szabályozó befolyását nem szünteti meg; meg nem engedett beavatkozás ezzel szemben a külkereskedelem szabályozása kontingensek és kliringegyezmények révén. Teljesen konform jellegű beavatkozás az üzletek zárórája, vagy a vasárnapi munkaszünetet megállapító rendelkezés; teljesen meg nem engedett bizonyos beruházások tilalma. Valamely beavatkozás nem-konform jellege megnyilvánul abban is, hogy egyik rendelkezés más meg nem engedett és nem kívánatos intézkedéseket von maga után. (A szerző helyében azt mondanék Goethével: „das ist der Fluch der bösen Tat, daß sie fortwährend Böses erzeugt“.)

Mihelyt az állam a meg nem engedett beavatkozások terére lép, minden kezd lefelé csúszni. A közhatalom harcban van a piac szembenálló erőivel. „Egyre terjedelmesebb intézkedések válnak szükségessé a piac reakciójának

legyőzése céljából s a reakció annál hevesebb, minél mélyebb és átfogóbb beavatkozással áll szemben, míg végre az állam félig-meddig s bizonytalan időre győztesnek tekintheti magát, ha minden nem konform beavatkozás és kollektivizmus ultima ratiojához: a halálos ítélethez elérkezik. Nem tréfa tehát, hanem ádáz valóság, hogy a piacgazdálkodás végső fóruma a végrehajtó, a kollektivizmusé pedig az „ítéletvégrehajtó“.

A könyv elolvasása mindenkit meggyőzhet arról, hogy a gazdasági rendszerek bírálatában lényegesen erősebb, mint a „harmadik út“ tervezése terén. A diagnózis éles és gyakorlott szemre valló, találó, meggyőző; a terápia bizonytalanabb.

Hármas alapon épülne a harmadik út: az önálló és adósságmentes birtokos parasztság az egyik, a kézműves és kiskereskedő a másik; a harmadik a gyáripari munkásság életfeltételeinek átalakítása decentralizálással s olyan intézkedésekkel, melyek a tömegesedés ellen hatnak.

Mindhárom társadalmi réteg jövőbeli kívánatos életalakulásának taglalásánál a szerző szeme előtt a svájci példa lebeg. Ez leginkább a kézművesipar tekintetében látszik meggyőzőnek. Amennyit például a svájci kézművesképzésről, a mestervizsgák gyakorlatias és mégis rendkívül terjedelmes és mélyreható ismereteket megkövetelő rendjéről tudunk, annak alapján feltételezhetjük a svájci kézművesipar kivételesen magas nivóját; ez valóban boldogulásának egy biztosítóka, más országok számára követendő példa lehet.

Ami a parasztságot illeti, kérdeznünk kell, vajjon az adósságmentes parasztbirtok (a svájci parasztbirtok magyar szemmel nézve nagyon csinos polgári vagyont jelent) boldog birtokosain kívül alkalmazottainak, cselédjeinek, napszamosainak élete is olyan idillikus-e; jövője híjjával van-e minden proletár-jellemvonásnak? Aki sokfelé járt Svájcban, annak alkalma volt megfigyelni, hogy a hegyi parasztságot, az önállókat s aránylag vagyonosakat is, mily kegyetlen harcot folytatnak hegységgel, időjárással, vízzel és vízhiánnyal s ha egyszer hozzánk kerül valaki közülük, mily álmétköző irigységgel nézi a mi síkföldi gazdálkodásunkat. Minden ország ismeri a Land-Flucht-ot; Svájc az Alp-Flucht-ot is; az ezer és kétezer méter magasságban levő elhagyatott alpesi gazdaságok irgalmatlan magányából a fiatalabb nemzedék menthetetlenül a városba menekül. Igaz, mindezt a szerző sokkal jobban ismerheti, mint mi; viszont mi tudjuk azt, hogy semmiféle földreform nem alakíthat csupa parasztgazdasággá bizonyos más tradíciók alapján, más gazdálkodási feltételekkel művelt földeket.

A gyári munkásság életfolyásának alakulásáról kétségen kívül sok megszívelni valót mond Röpké. Decentralizálással, a munkajog fejlesztésével és egyéb eszközökkel az „eltömegesedés“ folyamata lassítható, talán vissza is fejleszthető. A rendelkezésre álló statisztikai adatok valóban azt mutatják, hogy Svájcban például a gépiparban — s ebben Svájc kiváló helyet foglal el — az egy üzemre eső átlagos munkáslétszám meglepően kicsiny, lényegesen kisebb, mint például nálunk s Magyarország még távolról sem a mammut-vállalatok hazája. Kérdés, nem terjedt-e ki a svájci statisztikai felvétel kisebb üzemekre is, mint a magyar? Az is kérdés, vajjon a munka rendszerén: azon, hogy a gyári munkások jelentékeny része naphosszat egyhangú munkát kénytelen végezni, javít-e más, mint a munkamenet további gépesítése, ami újabb zavarokat okozhat, — igaz, hogy a tapasztalat szerint csak átmenetileg.

Röpké a svájci Bally-gyár példáját hozza fel, azt illusztrálendő, hogyan lehet a gyári munkásokat házhoz és földhöz juttatva meggyökeresíteni s melegebb és emberibb életkörülmények közé juttatni. A példa elgondolkodtató. Ilyen üzem nálunk is van, nem is egy. Valóban joggal kérdez-

hetjük tehát, hogy ami megtörténhetett egy-két üzemben, nem válhat-e általánossá?

A könyv befejező fejezetei a nemzetközi forgalom új rendjében keresik a „harmadik utat.“ Előbb azonban újabb eleven és erős bírálatot olvastunk a monopóliumokról, középük értve a szakszervezeteket is, — különösen az Egyesült Államokban kifejtett működésük alapján — a szabadalmi jogról, a részvénytársaságokról s a kartelektről.

A nemzetközi forgalom tekintetében hivatkozik az 1814—1914 között lefolyt száz évre, midőn méltán lehetett világgazdaságról beszélni. Ennek előfeltételei közé tartozott egy valóban nemzetközi pénzrendszer, mely az aranyalapon volt lehetséges. A világgazdaságban a „harmadik“, a szerző által javasolt út: visszatérés a tizenkilencedik században kialakult nemzetközi rendhez.

Jegyzeteinek bőséges és kimerítő anyaga emeli a tanulmányozásra méltó könyv értékét. S mielőtt valaki túlságosan hangsúlyozná azt a kifogást, hogy bíráló részei mintha tartalmasabbak és megalapozottabbak volnának orvoslási javaslatainál: figyelembe kell vennie Tacitusnak azt a mondatát, amelyet a szerző mottó gyanánt ír egyik fejezete élére: „Tardiora sunt remedia quam mala“ — lassabban hat az orvosság, mint a betegség.

LENGYEL GÉZA

A CLEVELANDI MAGYARSÁG

AZ AMERIKAI DEBRECEN: Cleveland, ezekben a napokban, a gyűlölködő háborús pszichózis közepette, magyar szempontból fontos események színhelye lett: megjelenésének 50 éves évfordulóját ünnepli — s vele együtt, különbség nélkül, Amerika egész magyarsága — a „Szabadság“ című napilap. Ohio állam magyarsága nemzeti ügyének tekinti azt a napilapot, mely immáron megszakítás nélküli 50 éve szolgálja az amerikai magyarság fennmaradásának ügyét, tehetséggel, nobilis szempontok szerint, gyűlölködés nélkül. Világnézeti hasadás idején sem lehet, észszerű okok alapján, bármit is kifogásolni vállalt feladatának fontossága és nemzethűsége szempontjából, mi azonban a félszázados forduló alkalmából azt a magyarságot méltatjuk, mely ebben az északkeletamerikai ipari centrumban terjedelemben, tartalomban a budapestiekkel vetélkedő napilapot tudott és akart fenntartani. Ez sem azelőtt, sem azóta egyetlen helyi magyar kolóniának sem sikerült, kezdve onnan, hogy Komis Károly 1851-ben, New-Yorkban megalapította a „Száműzöttek Lapját“-t.

A clevelandi magyar kolónia az amerikai magyar kolóniák közül a fiatalabbak közé tartozik. Kossuth ottjárta idején az alig 18.000 lakósú városnak — tudottan — egyetlen magyar lakósa sem volt. De Kossuth fogadására megalakult I. C. Vaugham elnöklete alatt „Hungarian Society of Cleveland“ s vele együtt M. C. Yunglowe vezetésével a „Ladies Hungarian Society of Cleveland“. E két egyesület Kossuth távozásával nem oszlott fel, hanem még évekig működött a magyar ügy népszerűsítésén, az említeteken kívül Bryton ravennai és Bixvell paynesvillei bírák. Case polgármester, Kaylis az Erie-tó vidékén élő németek vezére és Gillet szenátor tevékeny közreműködésével. Kossuth fogadása, 1852 január 31-én, lenyűgözően szép volt. A német emigránsok egyenruhás fáklyásmenettel vezették be a városba. Másnap, vasárnap lévén, csak hétfőn került sor Kossuth beszédére. Dél előtt 11 órakor az American House erkélyéről mintegy 25.000 ember előtt beszélt Kossuth. A szónoklat

példátlan hatást váltott ki. (A beszéd kéziratos szövege az Országos Levéltárban. Kivonatosa ismertette Jánossy Dénes: „Magyar Emigráció Angliában és Amerikában“ című munkájában.) Délután a Melodeon Hallban beszélt a magyar barátok egyesülete közönsége előtt. Gillet szenátor üdvözlő szavaira adott válaszáat sokszor idézte még azután is a „True Demokrat“ című clevelandi lap: „Washington egymagában áll! Útolnemért ragyogású csillag az emberiség egén. E csillaghoz fogok feltekinteni inspirációért és okulásért és egyetlen dologban el vagyok szánva őt utánozni. Nem dicsőségben, nem érdemben, hanem becsületességben“. Kossuthot magát is meghatotta ez az északamerikai „erdőváros“, mely park város jellegével elütő volt az északamerikai városok körengétől, szimbólumot is látott benne: „A Mindenható gyakran írta az emberek s nemzetek sorsát a hegyekbe vagy a kanyargó folyókba. Azt hiszik Önök, hogy tavaiknak fenséges lánc, mely az Atlanti-óceánhoz vezet, csak a természet egyszerű játéka? Nem, semmiképpen sem! Ez az Isten hatalmas ujja, mely az óceánra mutat, arra a szükségességre, mely Önöket a vén Európához kapcsolja. Ne felejtsek el kérem az Isten ujját, mielőtt a késedelem helyrehozhatatlan károkat okozna!“.

Clevelandnek ez az amerikai városoktól elütő parkváros jellege könnyítette meg az első magyar kivándorlók táborverését. Arról, hogy ki adta számára az igen találó „Amerikai Debrecen“ nevet, nincs adat, de annyi bizonyos, hogy az első telepések nem debreceniek voltak és azóta is debreceni ember fordult meg legkevesebb a város falai között. A feljegyzések tanúsága szerint az Abauj-Torna megyebeli Buzitáriói érkeztek ide az első kivándorlók, mégpedig 1879-ben Veres Miklós, Kupecz György, Vaskó András és Timkó Mihály. A következő évben Vaskó András már kihozatta a családját és ezzel megindult a kolóniális élet. Előttük Clevelandban letelepedési szándékkal csak két magyar járt. A csécsi Szirmay-birtok Guttmann nevű bérlőjének fia 1877-ben és a még ma is élő mecenzéfi származású Kundtz Tivadar faárugyáros. Guttmann 1880 elején hazaérkezett Csécsre és az ő előadásának hatására Schwab József, Kovács János és Sztrick György — Csécsről valamennyien — családjukkal útra keltek Clevelandbe. Előttük érkezett Bencze János, ugyancsak falubeli, két esztendő múlva Dobovitzky János családjával, Weiser János, Bartkó András családjával, Kertész András családjával, Rick János, Makranczky János, a Somossy-család, mindmegannyian Csécsből. Gönczről jött Taigisszer András, a Molnár, a Takáts- és a Soltész-család. Dunántúlról, a sopronmegyei Szováth községből, Jessy István, Czizmadia József, néhány évvel később öccse, János. Ezek voltak Cleveland első telepesei és az ő anyagi sikerük nyomán megindult a nagy népvándorlás. Az első telepések nyomban, ha másutt nem, Kundtz Tivadar gyárában kaptak munkát, aki patriotizmusból is támogatta honfitársait. Az ő szólása volt, amely szinte a clevelandiek jelmondatává lett: „Bolond vagy, ha nekem dolgozol. Légy a magad gazdája“.

Ezek a kis előzmények nagy lökést adtak különösen a felvidéki kivándorlásnak. Jött a levél, ment a levél és az első betelepülők rózsás színekkel festették új hazájuk gazdasági, politikai és természeti viszonyait. Még az 1861—70-es évekről származó amerikai hivatalos bevándorlási statisztika csak 488 magyar honos bevándorlóról tud, 1879-ben 1518-ról, 1880-ban már 6668-at számol és innen ugrásszerűen emelkedik évről-évre, úgyhogy 1892-ben már 32.683 magyar honos bevándorlót regisztrál az immigrációs lajstrom. Ez évig, ugyané statisztika szerint, a megelőző 25 évben 269.659 magyar honos lépett be amerikai kikötőbe. Thirring feldolgozásai szerint ez a nagyarányú kivándorlás főleg Szepes, Sáros, Abauj-Toma, Zemplén, Liptó, Árva, Trencsén, Ung és Bereg megyéket érdekelte. Egy saint-louisi 1940. évi kiadvány (Káldor: „Magyar-Amerika írásban és képből“) adatai alapján megvizsgáltam az „Amerikai Debrecen“ magyar népességi viszonyait és úgy találtam, hogy még ma is — összetételében — erősen nyomát viseli a magyar Felvidékről való

származásának. Egyre-másra vett biográfiai adatok alapján megállapítható volt, hogy 157 mai clevelandi magyar közül csak ix származott az Alföldről, 12 a Dunántúlról, 49 a Felvidékről, 5 Délvidékről, 13 Erdélyből és 67 túlnyomóan Clevelandben felvidéki szülőktől született második generációs magyar. Megállapítható volt ezekből, hogy a második generációs magyarság még az első bevándorlók számát sem érte el és az itthoni magyarság-síratók minden feltevése önmagában megdőlt. Felekezeti megoszlás szerint így alakul a clevelandi magyar társadalom képe: római katolikus — a 157-es átlagból — 99, református 40, görögkeleti 7, evangélikus 6, izraelita 3. Ez a kis statisztika inkább bizonyít az „Amerikai Debrecen“ elnevezés mellett: katolikus numerikus többség és protestáns szellemi központ. A clevelandi magyar társadalom 60 éve alatt történt mozgalmi erősen magukon viselik a kálvinista szellemi mozgalom jegyeit. Bevándorlaskor, illetve munkába állaskor 48 volt tanulatlan munkás, 35 tanult munkás, 4 önálló vállalkozó és 70 szellemi foglalkozású. E számokból a második generáció 67 tagja közül egy sem ment tanulatlan munkásnak az életben, hanem 18 képzett iparosként, 3 önálló vállalkozóként és 46 már szellemi pályára. Különösen jellemző a magyar kivándorlók felfogására, vitalitására és szellemi képességére ezek a számok. A 157 bevándorló közül 153 közvetlenül az északkeleti-amerikai államokba (Maine, Massachusetts, New-York, Pennsylvania, Ohio) érkezett, egy az északnyugati, kettő középkéleti, egy a középanyugati államokba és onnan Clevelandbe. A clevelandi 157 magyar közül, a munkavállalás első öt évében, 48 tanulatlan munkás száma 37-re olvadt le, 35 tanult munkásból lett 40, a 4 önálló vállalkozóból lett 15 és a 70 iskolát végzettből csak 65 szellemi foglalkozású alkalmazott. Nehogy ez a szám megtevészen valakit, jelzem, hogy az önálló foglalkozásúak közé soroltam a gyakorló ügyvédet, orvost, valamint a törvényhatósági, községi választással betöltött magasabb közhivatali tisztségeket is. A bevándorlás második öt évében a tanulatlan munkások száma 22-re csökkent, a tanultaké 35-ről 40-re emelkedett, a 4 önálló vállalkozóból lett 53, a 70 szellemi foglalkozással induló alkalmazott közül 40 maradt meg. Ez a folyamat tovább folytatódott a harmadik öt (10—15) évben: 48 tanulatlan munkás száma 9-re olvadt le, a tanultaké 35-ről 22-re csökkent, a négy önálló vállalkozóból lett 89 és a 70 szellemi foglalkozású alkalmazottból 37. Ez az irányzat a további években is folytatódott, úgyhogy igazolást kapnak Kundtz Tivadar emlékezetes szavai. Megfigyelhető volt, hogy a tanult munkásként kiérkező, valamint a második generációból származók maradtak meg inkább alkalmazottként és közvetlenül a paraszti sorból származó tanulatlan munkások mutatták az összes kivándorolt elemek között a legnagyobb vitalitást. A szaporodást illetően ez az életrealitás úgy fest, hogy 58 családban megállapítható szaporulat egyenként, átlagosan 3 gyermek volt, ami annál figyelemreméltóbb, mert a kiérkezők a 21—45 életévig, mint Thirring statisztikája mutatja, egyforma arányban voltak képviselve. Megfigyelhető volt egy másik fajta belső vándorlás is az amerikai magyarok között, ez azonban még becsléssel sem mérhető le. Ez a vándorlás tömegmozgalomként Kanadából indult el a louisianai Árpádhonba, (Hammond) és áterjedt Pittsburg és Cleveland magyar lakosaira és abban áll, hogy az ipari és bányamunkások 56—58 éves korukban a meleg Floridába, Louisianába vonulnak és ott saját farmjukon eper- és gyümölcsstermelők lesznek. Ennek a belső vándorlásnak analógiája másutt is tapasztalható. Így megfigyelhető, hogy Buenos-Ayres magyar ipari munkásai a Rio de la Plata deltavidékének szigetein narancs- és citromchachrákat állítanak be.

A clevelandi magyarság száma a 80—90-es évek alatt egyre szaporodott. Sárosból, Szepesből jöttek igen sokan, a 90-es évek elején bodrogköziek. Bodrogközből majd 7000-en vándoroltak ezekben az évekből Ohióba. Páczin, Bély, Kistárkány, Nagytárkány, Perbenyik, Bodrogszerdahely, Boly, Riese, Nagygéres, Bereczki, Lelesz, Rád, Luka, Csap, Salamon, Kenézlő, Viss, Véke, Pálfölde, Szentmária, Szinér, Zetér, Vajdácska, Nagyrozvágy, Karcsa, Bodrogvéss, Karád, Kisujlak lakosságának igen jelentős hányada. A kivándorlási okok között szerepelnek, mint egy kiváló statisztikai tanulmányában Legenyei Bodnár Péter kimutatta: a rossz keresetviszonyok, keresethiány, (télén semmi), közterhek nagysága, túlsága, magán-

adósságok, csekély munkabér, mellékszolgáltatmányok, közlegelők hiánya, csekélysege, vagy drága bérlete, a dohánytermelési engedély elvonása a kisbirtokosoktól, a gabonaneműek kis ára, rossz termés, sertésvész és igen nagy százalékban a telekkönyvi osztatlan birtokállapotok, a közös porta és így tovább. Aki Clevelandbe jött, munkát kapott vagy a Kundtz-gyárban, vagy a National Malleable Casting Co. telepén. De a bevándorlók érkezésével egyidőben alakultak az új gyártelepek is: Eberhardt Manufacturing, a vasöntödék; Ohio Foundrye, Standard Foundrye, Van Dorn Ironworks és a Mechanikai Rubber Works. Egy ruhagyár is alakult Clevelandben egy régi kassai bevándorló kezdeményezéséből és itt az érkező női munkakerők is százával kaphattak munkaalkalmat.

A clevelandi bevándorlók kezdetben csak munkájuknak éltek. Társasági életük mindössze az volt, ami tömegszállásaikon, a burdosházakban kifejlődött. Első nagy önmagukra találásuk 1902-ben következett be, mikor Pálmay Ilka akkor világhírű magyar primadonna Clevelandben vendégszerepeit. Felléptének óriási sikerén felbuzdulva egyes lelkes magyarok elhatározták műkedvelő előadások rendszeres tartását és e célból a város East-Side nevű negyedében lakók megalapították a Jókai Kört és a West-Side-iek az Önképzőkört. Mindkét egyesület az idén ünnepli fennállásának 40-ik évfordulóját. A két egyesület életének fő mozzanatai maradtak a március 15-iki és augusztus 20-iki ünnepség rendezése évről-évre. 1908-ban alakult az Atléta-Club, mely azóta az atlétika több ágában országos eredményt ért el versenyzői révén. A magyar dalkultusz ápolására ezidőtájt két egyesület is alakult, a „Munkás Dalárda“ és az „Általános Munkás Dalkör“. Mindkét dalegyesület 1936 óta közös fedél alatt, de függetlenségét megőrizve, működik. A trianoni összeomlás után megalakult a „Pro Hungária Magyar Nők Világszövetsége“-nek clevelandi csoportja, mely azóta is tevékenyen működik. 12 évvel ezelőtt keletkezett a „Hungarian Civic Club“, abból a célból, hogy a magyar leányok között a barátság szellemét ápolja és az amerikai és a magyar művészeti ideálok és eredmények értékét megismertesse az amerikai magyar nőkkel. Ezt főleg a második generációs leányok végzik. Igen jelentős karitatív munkát végez a „Jótékony-célú Női Nagybizottság“, a Magyar Presbyteriánus Egyház iskolatermében. Működik egy szerv, a „Student Beverit Society“, amely azt a nemes célt tűzte maga elé, hogy a tehetséges magyar művésznővendékeket támogatja. Van „Magyar Női Segélyegylet“ is, különösen az Árvaházak támogatására. Igen nívós és intenzív társadalmi élet folyik a „Magyar Club“-ban. A clevelandi magyarság egyik legrégebb intézménye volt a „Clevelandi Első Szent László Király Magyar Római Katolikus Férfi és Női Betegsegélyző Egylet“, de ebből a régi intézményükből, az utóbbi években 28—30 kivételével kivonultak a magyarok, a tótok nemzeti türelmetlensége következtében. Mintegy 80.000 dollárt érő otthonában fejt ki áldásos működést a „Clevelandi Magyar Ifjúsági Egylet“. Eredményesen tevékenykedik 1894 óta a „Szent István Király Római Katolikus Magyar Ifjúsági Betegsegélyző Egylet“. Egyre fokozottabban vesz részt a clevelandi magyar életben a „Szent István Műkedvelő és Dalkör“. A görög katolikus magyaroknak három egyesületük is van: a „Szent János Betegsegélyző és Lovagegylet“, külön egyletszámba menő „Műkedvelő Kör“-vel és a „Szent János Műkedvelő Kör“. Clevelandben nincs egy magyar sem talán, aki valamiféle ilyen egyesületnek ne lenne tagja. Fontos tevékenységet fejt ki, mint más kolóniákban is, a „Református Egyesület“, a Verhovay Segélyegylet“ és a bridgeporti „Rákóczi Egyesület“ (mindhárom az USA-ban I. kategóriába sorozott biztosító intézet, egyenként többmillió dolláros vagyonnal) a maga tagszerző és versenyző piknikjeivel és egyéb társadalmi eseményeivel.

Az amerikai Debrecenben 11 magyar templomban hirdetik magyar nyelven Isten igéjét. Vájjon a mi Debrecenünkben közérő emelt-e 40 év alatt ennyi magyar intézményt? A legrégebb clevelandi magyar egyházközség a „Szent Erzsébet Egyházközség“. 1902-ben épült fel első temploma, később, Szepessy Gyula plébánossága alatt létesült a mai szép Istenháza. Ez az egyházközség jövőre tartja fennállásának félévszázados jubileumát. Később alakult a „Szent Margit Hitközség“, élén Köller Imre prelátus plébánossal és két káplánnal. Már 1927-ben oly szépen haladtak előre, hogy nemcsak hatalmas templomot, hanem 8 osztályos elemi iskolát is építhettek maguknak. Cleveland nyugati részében a West-Side-on lakó magyarok megalakították a „Szent Imre Hitközségiét, ide tartozik a „Magyarok Nagyszonya Római Katolikus Női Egyesület“, és a „Szent Imre Egylet“, melyek a templomi szolgálaton kívüli társadalmi szervezést és az Actio Catholica helyi feladatait látják el. A görög katolikusoknak két önálló egyházközségük van: a „Szent János Görög katolikus Hitközség“ és a „West-Sidei Szent Mihály Magyar Görög katolikus Egyház“. A reformátusok hitéletét három eklézsia igazgatja: az 1890-ben alakult „Clevelandi Első Magyar Református Egyház“ és a „Clevelandi Első Magyar Presbyteriánus Egyház“. Az első a legnagyobb. Még 1925-ben 28.000 dollárért telket vásároltak s ott felépítették impozáns templomuk mellé a Bethlen Hált, mely az amerikai magyar kálvinisták egyik fellegetvára. A luteránus magyarok két jól szervezett egyházközségben szervezkedtek a „Clevelandi Első Magyar Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház“-ban és a „West-Sidei Ágostai Evangélikus Egyház“-ban.

A kereskedőknek és iparosoknak három klubjuk, testületük is van: a „Kereskedők és Iparosok Köre“, mely saját székházában kényelmes klubot tart fenn tagjai számára és az ebből kivált „Hungarian Better Business Association“, mely a magyar kereskedők és iparosok céhszerű érdekképviselői szerve, valamint a „Buckeye Road Businessman's Association“, emennek ellenzéke, de az előbbivel bármikor kész összefogásra, ha testületi, anyagi, vagy morális érdekről van szó. Mindhárom magyar kereskedelmi egyesülés résztvesz a clevelandi magyarság társadalmi eseményeiben.

A clevelandi magyar társadalomnak van még egy olyan szerve, mely más tengerentúli magyar kolóniákban — a new-yorkit kivéve — nem lehet fel. Ez a szervezet az: „öreg Amerikás Magyarok Családjá“. Néhai Kende Géza, a híres amerikai magyar újságíró vetette fel ezt az ötletet. Csak olyan tagja lehet a Családnak, aki legalább 25 éve él kint Amerikában és nem szakadt el a magyar élettől. A magyar pionírok kultuszát ápolja, az első telepesekét, akik véres verejtéssel segítették beépíteni Amerika nagyságát és hatalmát. Ennek tagjai képviselik az amerikai magyar „Mayflower-t és ennek tagjai az amerikai magyar társadalom arisztokratái. Feje és lelke az 1891-ben Johnstownban kivándorolt, krasznahorkai születésű Pál Imre és a Felsőbalogról való Ibos Antal, aki Pállal egyidőben érkezett Amerika földjére.

Lapjaik közül legjelentősebb a „Consolidated Press and Printing Co.“ kiadásában megjelenő „Szabadság“ napilap, mely most ünnepli fennállásának félévszázados fordulóját. Ezt az amerikai magyarság életében nagyon fontos napilapot 50 évvel ezelőtt Kohányi Tihamér alapította. 1913-ban bekövetkezett halála után özvegye vezette a lapvállalatot egyideig, majd második férjének, néhai Csema Endrének adta át, aki hatalmas intézménnyé fejlesztette ki. Cserna egyéni és politikai jelentőségét az amerikai kormány is méltányolta, mikor tiszteletbeli ezredessé nevezték ki. A Consolidated Press and Printing Co. Ohionak talán legjelentősebb nyomdavállalata. Beletartozik a clevelandi németek hatalmas napilapja, valamint a pittsburgi németek 105 éve megjelenő napi orgánuma. Közvetlenül e háború kitörése előtt úgy volt, hogy a Csema halála után amerikai kezekbe csúszott részvény-

többséget az Amerikai Magyar Református Egyesület vezetésével magyar kezek veszik át, de a terv végrehajtásáról még nincs híradásunk. Igen népszerű clevelandi hetilap a detroiti nyomdában megjelenő „Amerikai Magyarok Vasárnapija, mely most Rickert Ernő loraini és Köller Ede clevelandi plébános szerkesztésével jelenik meg. Szociálista hetilap a Tarczai Lajos szerkesztésével megjelenő „Az Újság“, jól szerkesztett társadalmi lap a „Clevelandi Magyar Újság“ és kedvelt hitbuzgalmi folyóirat a Pittsburgban született, de ide átköltözött „Jó Pásztor“ című katolikus hetilap, Tárkányi Béla irányításában. A szélsőbaloldali irányzatnak is van szócsove az „Új Előre“ című hetilapban.

A clevelandi magyarság szervezeten vesz részt a helyi és országos politikában. A községi választók között számban második, de szervezettség tekintetében első helyen állnak, míg a várost övező törvényhatóságokban Cuyahoga-megyében numerikusan is első. A város közigazgatásában igen tekintélyes számban vesznek részt és ma is Cleveland rendőrfőkapitánya, két főtitisztje, a város tanácsnokai és intézkedési joggal felruházott főbb tisztviselői, jogügyi igazgatója, temetőgondnoka, stb. a magyarok soraiból került ki. Ugyanígy van a Cuyahoga-megye igazgatásában is.

A clevelandi magyarság életének legnagyobb eseménye volt Kossuth Lajos szobrának leleplezése, születésének századik évfordulóján, 1902 szeptemberében. Ez a szobor a debreceni Kossuth szobor mása. Erre az alkalomra a clevelandi magyar egyesületek közös végrehajtóbizottságot alakítottak, mely azóta is „Egyesült Magyar Egyletek“ néven végzi értékes munkásságát. Ez az intézmény tette lehetővé, hogy azóta Clevelandben, épp oly szép parkban, mint a Kossuth-szobor, már Liszt Ferenc ércalakja is hirdetheti a magyar kultúra dicsőségét, valamint, hogy a clevelandi városi főkönyvtár halijában Petőfi márványszobra ékeskedhetik.

Nagy vonásokban így forrt az élet az amerikai Debrecenben. Ezt az életet persze látni és tanulmányozni kell. Érezni azt a magyarságot, mely áldozatos, szép és hősi, nem kap senkitől semmit, nem tartja a markát és nem jár a cifraság gúnyájában. Ez az alkotó, hivalkodás nélküli igazi magyarság a tengerentúli magyarság érzelmvilága. Ez a magyarság Amerika egyetemereire — tisztán tudományos érdemek alapján — majd 100 professzort adott, akinek ma munkásságát alig tartják számon.

Az amerikai magyarság az itthoni siratókkal szemben más felfogást vall. Azt, amit már idézett st. louis-i kiadványban a régi magyar újságíró, Káldor Kálmán így formulázott meg:

— A dolgok mélyét kutató elme rég látja, rég tudja, hogy a második és harmadik generáció elamerikaisodása nemzetiségi szempontból semmi veszedelmet nem jelent, mert a változás csak nyelvbéli, de semmi köze nincs a lelkiekhez. Minnesota-államot annak idején skandináv elemek telepítették be és azoknak negyedik és ötödik nemzedékbeli utódaik tartják kezükön ma is. Ezek a kései utódok a skandináv nyelvet nem igen ismerik, nem használják, tisztán angolul beszélnek, s szívükben és lelkükben ma is svédek, vagy norvégek, akik vérükhöz, származásukhoz hűen ragaszkodnak. A valóság az, hogy a lakosság szaporodtával a beolvadt és az amerikai nemzetet alkotó fajok gyermekei, mint a németek, vagy skandinávok, tehát a legrégebb bevándorló vérből eredő utódaik felébredtek a faji összetartozandóság nagy jelentőségére és ez szorosabb kötelékbe fűzte őket, mint az egyszerű nyelvi közösség tehette volna. Minnesota államnak csak skandináv vérből való kormányzói, szenátorai, képviselői és választott tisztviselői vannak. Az állam lakossága féltékeny figyelemmel öröködi felette, hogy skandináv fajtát meg ne tagadja és a sikerhez vezető kapukat csak a tulajdon vérből származónak előtt nyissa ki szavazata útján. Ugyanez a sors vár

a mi utódainkra is. Az amerikai magyarság leszármazottai sem fognak 50 év múlva magyarul beszélni, már ma is idegen akcentussal ejti ki a magyar szót legtöbbször, de már ébrednek bennük a faji összetartozandóság érzése és végül odakerül, dióvá a skandináv fajok jutottak. El fog jönni az idő, amikor a kései nemzedék büszke lesz arra, hogy ereiben magyar vér van, és elmondhatja: „az én apám is azok között volt, akik nagyra nevelték ezt az országot“. A magyar verejték, amely munkaközben hullott homlokunkról, megtermékenyíti javunkra az amerikai földet és maradandó emléket állít nevünknek.

ÁCS TIVADAR

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A francia válság Észak-Afrikában és Vichyben — Toulon sorsa — Az olasz városok bombázása — Mussolini beszéde — A téli orosz offenzíva

FRANCIA KÉRDÉS változatlanul aktuális maradt legutóbbi szemlénk zárta óta. Az északafrikai angolszász partraszállás után a tengelyhatalmak úgy érezték, hogy már csak saját érdekükben is Pétain rendszerének védelmére kell sietniük. Az angolszász akció, mondták, megsemmisíti a fegyverszüneti megállapodás és a montoirei találkozó határozmányait. Kifejtették, hogy Franciaország egységét tulajdonképpen most már a tengelyhatalmak állítják helyre. A megszállás indokai között szerepelt az is, hogy Algír Franciaország integráns része és Dél-Franciaország folytatása, melyen nem a gyarmati, hanem a francia megyei közigazgatás uralkodott. Ily módon az angolszász hatalmak tulajdonképpen magát Franciaország integritását veszélyeztették.

A „szabad zóna“ megszállása akadálytalanul történt. Pétain és Laval rendszere készségesen hajlott a tengelyhatalmak akciója felé s a lakosság ellenállásáról vagy nyugtalanságáról sem érkeztek híradások. A megszállás után a Führer levelet intézett a marsallhoz, melynek tanulsága mintegy az volt, hogy Németország (s a déli területek szögletét megszálló Olaszország) védelmébe veszi Franciaországot az angolszászokkal szemben. Német részről akkor is, azóta is bizonyos hangsúllyal említik, hogy a Führer leveleire Pétain marsalból, aki a német D. sereg vezetője, Rundstedt tábornok előtt formális tiltakozást is emelt, sokáig semmiféle válasz nem érkezett a Führer nyilatkozataira. Ebben aggasztó momentumot láttak s úgy vélték, hogy a kezdeményezést ismét Lavalnak kell megragadnia. A megszállás óta az európai közvélemény azonban nem sokat tudhatott meg sem Laval, sem Pétain, sem pedig környezetük munkásságáról. Nagy érdeklődést keltenének például a Pétain politikáját a régi royalista ellenzékiesség alapján támogató Maurras és az Action Française körének nézetei a megszállásról. Az Action Française jobboldali politikája hajdan tudvalevőleg erősen németellenes volt; később azonban a következmények és fejlemények logikájával az egész francia jobboldaliságnak el kellett érkeznie a német politika méltánylásához. Ugyanez történt a Laval kormányából nemrég kivált Bénoist-Méchin államtitkár esetében. Ez a jobboldali érzelmeiről ismert arisztokrata hatalmas munkát írt pár éve a német hadsereg történetéről. A Laval-kormány legutóbbi rekonstrukciójakor kimaradt a kabinetből, amit sokan úgy magyaráztak, hogy Bénoist-Méchin nem megy el végsőkéig a német orientáció vonalán. Most azonban ellenkező híradás

érkezett, mely arról szól, hogy Bénoist-Méchin népgyűlésen beszélt a teljes német-francia azonosulás érdekében, amely azóta nyilván egészen végbement. Még több hír beszélt viszont Déat és Doriot mozgalmáról. Mindkét szervezkedés ott tülekedett Pétain és Laval kormányzata körül és erőteljesen hangsúlyozta a német irányzat szükségességét és a teljes diktatúra felállítást. Azonban, úgy tetszik, német részről sem méltányolhatták eléggé e szélsőségeket. Úgy Déat, mint Doriot pártalakulásáról éppen német részről mondták legutóbb többször, hogy nem rendelkeznek a lakosság bizalmával. Ezek a mozgalmak csak igen kis körre terjednek, mondják a németek, míg a francia lakosság nagy része változatlanul az angolszász hírekben bizakodik. A francia dolgokkal foglalkozó német körök most realizitikusan ítélik meg a fejleményeket és a lakosság hangulatát, tehát nem értékelik éppen túlmagasra a különféle kisebb pártalakulásokat és törekvéseket.

A francia kérdés német megítélése tehát bizonyos pesszimizmussal említi azt az állandó figyelmet és udvariasságot, melyet német részről a franciák iránt tanúsítottak s mely, úgy látszik most már, hiábavaló volt és célját tévesztette. A megszálló német hatóságok minden figyelmességének sem sikerült más nézetekre hangolnia a franciákat, panaszozzák. Csupán a kormánykörök és Laval társaságának némely tagja értette meg a német-francia együttműködés fontosságát. Ez a német sajnálkozás tehát számot vet a francia lakosság rideg hangulatával s most már mintha nem is értékelné oly feltétlenül magasra Laval politikai törekvéseit. Az északafrikai eseményekből ugyanis azt a tanulságot szűrték le a németek, hogy Laval kormányzatának kebelében is bőven akadtak, akik az ellenséggel barátkoztak, vele többé-kevésbé nyílt, vagy titkos kapcsolatot tartottak s az egész vichy-i irányt csupán azért szolgálták, hogy véle időt nyerjenek. Ilymódon a német politika köreiből is egyre nagyobb bizalmatlanság lesz úrrá Vichy iránt. Mintha a délfranciaországi megszállás óta szerzett tapasztalatok is igazolták volna ezeket az aggodalmakat. A német vezetés ekkor nyilván betekintést nyerve a francia politika és hadvezetés eddig elzárt rekesztékeibe.

A megszállás akadálytalanul haladt előre, azonban német közlések szerint a francia politika és hadvezetés némely körében ellenszenv, ellenállás és szabotázs jelentkezett. A tisztikar nyilvánvalóan nem látta szívesen ezt a változást, mely végső fokon a marsall és Laval németbarát politikájának szintéziseként jelentkezett. Toulont a német és olasz megszállók szabadon hagyták, mintegy Pétain iránti bizalmuk zálogául, hogy a francia hadiflotta a „szabad Franciaországnak“ erről az utolsó pontjáról maga is résztvehessen az európai egység védelmében. Számítottak talán arra az ellenszenvre is, mely állítólag ott élt a francia haditengerészetben az angolok ellen. Végső fokon azonban a francia flotta érdekelte a tengelyhatalmakat. Ezek a nagy és tekintélyes hajóegységek ott horgonyoztak Toulon kikötőjében s szabadságuk nemcsak az angolszászok elleni védelem szolgálatában hagyatott meg, hanem talán mintegy azért is, hogy az olasz-német földközítengeri szempontok és a francia álláspont egyeztetése annál simábban történjék. Utóbb azonban nem kerülhette el a német-olasz megszállók figyelmét a touloni flotta köreiből uralkodó hangulat. A tisztikar és a legénység nem titkolta a német-olasz megszállás elleni érzelmeit s oly akcióra készült, mely a flottát kivonta volna Vichy és a megszállók hatóköréből. A flotta politikai határozatlansága és tájékozatlansága azonban megbosszulta magát. Mivel a Vichy iránti loyaltástól, a marsall tiszteletétől áthatott flotta idejében nem pártolt át Darlanhoz, természetes, hogy a megszállóknak minden idejük és lehetőségük megvolt, hogy az esetleges távozást és demonstrálást lehetetlenné tegyék. A részleteket és motívumokat még sok homály borítja. Úgy látszik, a tengelyhatalmak még idejében elaknásították a touloni kikötő kijárait.

November végére addig érlelődtek a touloni események, míg a tengelyhatalmak vezérei parancsot adtak haderőiknek, hogy vonuljanak be a kikötővárosba és törjék le csírájában az ellenállást. Ez egyetlen éjjelen meg is történt s ugyanekkor a flotta tehetetlenségében inkább a pusztulást választván, felrobbantotta önmagát. Vagy hatvan jelentős hajóegység merült alá a Földközi-tenger hullámaiba. Az angolszászok részéről ezt a francia nemzeti becsület végső fellángolásának mondták; német részről azonban tagadják ezt a nézetet s bizonyítékokat sorakoztatnak fel a flotta eljárásának megbélyegzésére. Így szakadt el Franciaország és gyarmatbirodalma kapcsolatában a legfontosabb összeköttetés.

Ezalatt Afrikában tovább érlelődtek a nagyfontosságú események. Darlan admirális kezdetben Vichy kormánya és Pétain nevében intézkedett. Utóbb azonban teljesen átvette a kormányt s államfőnek deklarálta önmagát, amit azonban hívei később tagadtak. Dakar flottája is Darlan rendelkezésére bocsátotta önmagát, ami nem jelentette az angolszászokhoz való csatlakozást s a jelentős haderő fölött rendelkező admirális önálló cselekvésbe fogott. Konceptiója nyilván az volt, hogy Észak-Afrika területén folytatja a francia kormányzatot és magát Vichy közvetlen, legitim utódjának tekintette, mivel szerinte Pétain „cselekvésében akadályozva van“. A vele kapcsolatban álló tábornokokkal, akik között a „becsületszavát többször megszegő“ Giraud és Nogués a legjelentősebb, kormányt alakított és önálló félként tárgyal az amerikai megszálló csapatokkal. Német részről közben rendkívüli hevességgel ítélik el Darlan eljárását, hiszen annakidején a tengernagy, ha nem követte is a vele személyi ellentétbe kerülő Laval rendszerének irányait, mindvégig az angol orientáció ellenfele és a német-francia együttműködés híve volt. Sokan vannak, akik személyes motívumokat — Laval elleni magatartását — emlegetnek Darlan indítékai között.

Mások — így a most már minden vichy-i kormányközeg iránt egyre bizalmatlanabb németek is — azt tartják, hogy Darlan végig kapcsolatban állott az ellenséggel s csak most tartotta elkerültnek a pillanatot, hogy határozottan fellépjen. Darlan ezek szerint most megvalósítja azt a koncepciót, melyet 1940-ben Reynaud és kormánya óhajtott, hogy t. i. a francia kormányzat távozzék az elbukott országból s a gyarmatokról folytassa tovább a németek elleni harcot. Igen ám, csak hogy akkor Darlan is azok között volt, akik Pétain-nel és Lavallal együtt megakadályozták Lebrun elnököt Reynaud és Churchill tervének végrehajtásában; akkor ugyanis azt tartották a franciák — a közben ingatag álláspontja, Pétain elleni készülődései gyanúja alapján letartóztatott Weygand tábornok is (aki nem ment el Tuniszba), — hogy Anglia ellenállása hamarosan megtörik. Az is ismert dolog, hogy éppen Darlan volt az, aki megakadályozta a francia flotta minden mozdulatát s azt szorosán lekötötte Vichy, Pétain és Laval oldalára.

Darlan tulajdonképpen egyedül az amerikaiakkal van szíves kapcsolatban. Az angolokkal szemben bizonyos tartózkodást mutat s talán maga sem felejtí nem is oly régi angolelles állásfoglalását. Az angolokkal szemben határozottan kifejti a gyarmatokon a francia államiság attribútumait, viszont közvetlen viszonyban él az amerikai vezetőkkel. Az angol politikát rendkívül kényes helyzetbe hozta Darlan fellépése, illetve az amerikai politikai és katonai köröknek vele való kapcsolata. Ebből sokan arra következtetnek, hogy Amerika — „politikusan cselekedvén“ — szívesen hajlik a „konzervatívabb“ koncepciók felé. Ám ugyanekkor nem feledjük, hogy De Gaulle maga is mindenkor a jobboldali, sőt az autoritativ francia politikának híve volt s a „szabad franciák“ vezérét ezért nem mindig nézték teljes bizalommal a „haladó“ angol körök. Ám De Gaulleé a primátus a tengely elleni harcban s az angolok ezt méltányolják is, ha megakadályozzák is esetről-

esetre, hogy De Gaulle és hívei túlzott élességgel támadják Amerika „darlanista“ kapcsolatát. Az ügy közben az elintézés stádiumába került. De Gaulle Roosevelthez repült a kérdés elintézésére s az amerikai kormányzat is kijelentette, hogy a „darlanista“ megoldás „ideiglenes“ természetű, kizárólag praktikus szempontok irányítják a jelenlegi helyzetet. Amerika Darlan melletti állásfoglalásának azonban lehetnek egyéb motívumai is. Nyilvánvaló, hogy Darlan már azelőtt is kapcsolatokat tarthatott Amerikával. Az sem lehetetlen, hogy az admirális az amerikai viszonylatokkal ellensúlyozza azt az angol nyomást, mely már Franciaország végnapjaiban is szemmelátható volt s mely akkor, a harc folytatása esetén, a francia államiségnek az angol szövetségben való feloldására vezetett volna, amint hogy De Gaulle követői is teljesen feloldódtak az angol kapcsolatban. Szemlénk zártakor érkezik a hír, hogy az angol kormány Amerika kedvéért bizonyos fokig méltányolja már Darlan szerepét, sőt Darlan megnyugtató nyilatkozatokat tesz a másik fél számára.

Mialatt az angolszászok és Darlan Észak-Afrika nyugati területein berendezkedtek, a tengelyhatalmak sem maradhattak tétlenek. Ha a nyugati frontot nem nyitották is meg még az angolszászok, az afrikai felvonulásban benne rejlik a nyugati, vagy déleuropai front felállításának terve és lehetősége. Ez ellen akarja Németország a szárazföldet megvédeni. A Balkánt sem felejtik ki e számításokból s élénk figyelemmel kísérik az egyre újabb és újabb angol-amerikai törekvéseket Törökország irányában, mialatt a többértelmű török politika semmilyen irányban sem enged betekintést a mai fegyveres semlegességen túlmenő terveibe. Bulgáriában a Todt-szervezet tagjai nagy útépitésbe fogtak s Szófiát és az egész országot „átfésülték“, hogy a kommunista és rokonszenvező elemeket, valamint az elrejtett orosz ejtőernyősöket kézrekerítsék. Ám a Balkánnal szembeni afrikai front még nincs a kifejlődés állapotában s Krétával és Görögországgal szemben sem történhet most semmilyen végleges érvényű akció addig, míg a tengelyhatalmak tartják afrikai állásaikat. Rommelnek nagy küzdelmek és elhárítóharcok közepette végre sikerült elszakadnia az ellenségtől s most újra kiépítheti védelmi állásait, melyet Kirenaikán túl még a Tuniszban megjelent német erők parancsnoka, Nehring tábornok is támogat.

Az afrikai német ellenállás és elhárítás kétségtelenül jelentős támasztékot kapott a tuniszi állások felől. Az algíri és marokkói angolszász invázió pillanatában a tengelyhatalmak vezérei parancsot adtak csapataiknak Tunizia megszállására, ahol Bizerta és Tunisz erődében a pétainista franciák a körülmények hatására egyesülhettek Nehring ejtőernyőn, repülőgépen és hajón érkezett osztagaival. Az angolszászok ugyan átlépték már Tunizia határait, de a nagy természeti akadályok most a német ellenállás és védelem érdekét szolgálják. Az angolszászok rendkívül szisztematikusan és lassan haladnak Nehring hadereje ellenében s az olasz gyarmat nyugati peremén a keletről jött angolszász támadás közepette is határozottan új állást elfoglaló Rommel páncéloshadereje most együtt működik Nehring csapataival. A tengely haderejének most az a feladata, hogy szilárdan tartsa Tuniszt, mint a Földközi-tenger legveszélyesebb pontját; itt a legkeskenyebb a Földközi-tenger s Szicíliával szemben a partok lehetőséget nyújtanak az ellenségnek egy olasz-ellenes partraszállási kísérlet kitervelésére. A tengely haderőinek Afrikában most ezt a kifejtését kell megakadályozniok.

Tunizia hadszíntérré változott, míg Nyugat-Afrikában Darlan és az amerikaiak megszilárdíthatták helyzetüket. Ezt arra használják fel, hogy a háborút átvigyék Olaszország fölé. Az afrikai angolszász akció egyik legfőbb célja, hogy éreztesse Olaszországgal a háború súlyát s Olaszország felől sebezze meg a tengelyhatalmak európai helyzetét. Ilymódon Olaszország

is felkészült a háború súlyosbodására. Kezdetben északról, utóbb meg dél felől érkeztek repülőgépek Itália egére. Közben Svájcnak is része volt repülő-támadásokban és átrepülésekben. A légiháború ily kifejlődése arra vezethet, hogy Dél-Franciaországnak is meg kell ismerkednie a légi harc következményeivel. Itália lakossága már érzi e hatásokat. Az angol légitámadások az északolaszországi ipari központoknak szóltak s elsősorban Turint, Génúát és Milánót érték. Turinban és Milánóban nemcsak az itteni nagy vas- és gépipari központokat, gyárakat érte a támadás, hanem a város lakosságát is s a lakóházak jelentős hányada szenvedett súlyos sérüléseket. Ugyanez a helyzet Génúában is, ahol a nagyfontosságú kereskedelmi és hadi kikötőt, a szintén hadi technikai jellegű Ansaldo-műveket s a város belsejében áthúzódó óriási jelentőségű vasútvonalat támadták, mely tudvalevőleg Észak- és Közép-Olaszország gazdasági és hadi ütőere. Mindhárom nagy olasz város lakosságát és lakónegyedeit azért érte a légitámadás, mert az ipari negyedek — a latin mediterrán építésmód ősi szabályai szerint — szorosan összeépültek, összezsúfolódtak a lakónegyedekkel. Ezért szenvedett az igen szűk és komprimált fekvésű Génua súlyos károkat, melyek mögött nem maradt el a hasonlóan ismételt meglatogatott Milánó és Turin sem. Hasonló támadások érték utóbb Nápolyt is és Dél-Itália egyéb helyeit.

Az Olaszország elleni fellépés integráns része annak az angol stratégiának, mely nagy súlyt helyez a Földközi-tengerre s mely a Földközi-tenger „megtisztítása“ után Dél-Európába, tehát Itáliába és Dél-Franciaországba szeretné áttenni a háború színterét. Spanyolország érzi a helyzet fenyegetéseit s úgy bel-, mint külpolitikai okokból négy korosztályt mozgósított, mert nem tartja lehetetlennek, hogy a háború Afrikából, vagy Dél-Franciaországból átcsap területére. Spanyolországban ugyanekkor érdekes belpolitikai rendszabályokat is foganatosítottak, szigorították a radikálisokat, szocialistákat, anarchistákat, kommunistákat érintő rendőrségi ellenőrzést s általában Franco emberei mindent megtettek annak elhárítására, hogy a közeli angolszász háborúskodás ne jelenthessen — az orosz szövetség felhasználásával és közbejöttével — szociális felfordulást s sokat szenvedett Spanyolországban. Franco rendszerében Serrano Suner legutóbbi távozása óta külpolitikai téren több tárgyilagosság és szenvtelenség érvényesül s sokan úgy vélik, hogy az angolszászokat nem érdekli a magát a belső európai fejleményektől distancirozó spanyol belpolitika állapota. Ám manapság a belpolitikai és külpolitikai állásfoglalás összefügg és ezt Spanyolország éppen olyan jól tudja, mint a fasiszta kormányrendszer, mely mindent megtesz, hogy felfokozza Olaszország népének kitartását az angol légitámadások ellenében.

Annakidején a fasiszta politika és közhangulat állásfoglalása élénk nyomot hagyott abban az angol politikai gondolkodásban, mely sokat foglalkozott vele, hogy Itáliát eltántorítsa a tengely ügyétől. A háború fejleményei azonban azóta annyira kiélesedtek, hogy teljesen viasztorult az az angol irány, mely a faszizmussal is megegyezett volna. Ám a fasizmus már évek óta következetesebb volt a maga „világnézeti“ állásfoglalásában, mint az „enyhülést“ kereső chamberlaini politika. Különben is az olasz-fasiszta politikai mentalitás sosem ismerte azt a pacifizmust és világnézeti konformizmust, mely áthatotta soká a nagypolgári angol politikát. A fasizmust mindenkor nagy háborús lelkesedés fűtötte s a béke éveiben is állandóan ébren tartotta a harci szellemet, mely végül is a spanyol akcióra és Abesszinia megszállására vezetett. Ez a fasiszta harciasság természetesen szemben áll minden angol-olasz megoldással, mely a Földközi-tengeren tovább is fenntartaná az angol hegemóniát. A fasizmus nem ismeri el, hogy Olaszországnak másodhatalommá kell szükségszerűen válnia a földközi-

tengeri angol uralom következtében, ahogy a liberális korszakban is annyira az angoloktól függött az olasz politika, hogy Palmerstontól Gladstoneig, a risorgimentótól az „irredenta“-ig minden olasz politikai megmozdulásnak számolnia kellett az angolokkal. Ez a történeti fejtegetés azonban messzi vezetne; most nincs is itt az ideje, amint a fasizmus szakított is a risorgimento liberális-európai irányával és az angol-francia európai hegemonia ellen „antieurópa“ harcias álláspontjára helyezkedett. Mindezt szükséges volt elmondanunk, hogy éreztessük az olasz politika mai szellemét, mely a harcból született s mely ilymódon következetesen vállalja a német szövetséggel való belső és világnézeti azonosulás révén a harcot, hiszen a fasizmusban úgyszólván rengeteg van Hegel és Nietzsche etatista, illetve heroikus szemléletéből. Mivel Olaszország fasiszta politikája mindig a heroizmus, a háború, az érdekeknek küzdelem által való kiegyenlítése oldalán állott, most, hogy a háború elhullámzott Itália partjaiig és szelíd egén idegen repülőgépek szántanak végig, a fasizmus is a végsőkig való háborút választja, társadalmi törvényszerűségeinek belső logikája szerint.

Churchill angol miniszterelnök november végén nagy rádióbeszédet mondott, mely részletesen méltatta az északafrikai tevékenység fontosságát, ám továbbra is kemény küzdelmet ígért, habár most már nem említette a „vért és könnyeket“. A rádiószónoklat rendkívül heves és erőteljes invectívákat tartalmazott a Duce ellen, ami nemcsak Németországban, de Itáliában is felháborodást keltett. Churchill beszéde abban az időszakban hangzott el, midőn megkezdődtek az Itália elleni nagy repülőtémadások. Ez a beszéd tehát kommentár és magyarázat ezekhez az akciókhoz, melyek a háborút átviszik Dél-Európa területére.

Az angol kormányfő kemény beszédére a Duce válaszolt, s a nála megszokott római tartással hangoztatta, hogy ritkán beszél, nem is szeret beszélni, a háborúban a fegyvereké a szó, de az olasz nép nevében el kell utasítania ezt a támadást. Részletesen elemezte az angolok barbarizmusát, mely már Julius Caesar brit partraszállása idején is nyilvánvaló volt s mely még a huszadik században is tovább él, az ötórás teák légköre sem rejti el az angol barbárságot. Ezután kiemelte, hogy a fasizmus eleme az őszinteség. Adatokat sorolt fel a fasiszta őszinteség jegyében Olaszország háborús veszteségeiről, halottjairól és a foglyok számáról. Ez utóbbi adalék, mely majdnem háromszázezer foglyot említ, különösen jelentős és arra vall, hogy Itália hadereje mily nagy számban vett részt az afrikai háborúban. Az olasz katonaság elsősorban gyalogság volt, míg az afrikai német erők gyorsan mozgó motoros alakulatok voltak. Az egyiptomi és kirenaikai angol akció szintén motoros támadás alakjában zajlott le s az olasz gyalogságot maga mögött, maga mellett hagyván, követte a német páncélosok nagyhatású elszakadó műveleteit, minek következtében az olasz gyalogoscsoportok is elszakadtak motoros támaszaiktól s bekerítésnek estek áldozatul. Ezután Mussolini az olasz városokat érő angol bombázásról beszélt, elemezte a károk méreteit és sürgette a légi veszélynek kitett városok tehermentesítését és a kitelepítő akciót. A beszéd kicsengése heroikus és ellenállásról tanúskodó volt: a Duce hangoztatta, hogy harcias és kemény Olaszországot akar, nem szereti a múzeumokat és műkincseket, de annál jobban híve a hazahozott ellenséges zászlóknak; az egész nagyhatású szónoklat az olasz harciasság és a fasiszta angolszász-ellenesség megjelenítése, a földközítengeri politika akaratának kifejtése, a német szövetségi hűség dicsőítése volt. Közben Milánó érseke könyörgő istentiszteletet rendelt el a légítámadásoktól sújtott vidékeken, melyeket a vallásos lakosság nagy számmal látogat. Észak-Olaszország városaiban szigorú rendszabályokat léptettek életbe, elrendelték a lakosság vidékre telepítését, határozatokat hoztak a légi károktól sújtottak javára. A Duce beszédét

pedig egész Németországban falragaszokban hozták a közönség tudomására, mint a német-olasz egyetértés legszebb szimbólumát, aminthogy valóban Mussolini hevesen kikelt minden németellenes, illetve békebarát hangulat-keltés ellen. Olaszország igenis békét akar, de győzelmes békét és az olasz dolgozó lakosság mindenütt megteszi a háború érdekében kötelességét.

Mussolini beszédének egyik figyelemreméltó passzusa volt, midőn a fasizmus Duce-ja Oroszországról nyilatkozott. Kifejtette, hogy az olasz katonatisztek szakértői véleményei alapján már régóta tisztában volt Oroszország haderejének méreteivel, melyek egyáltalában nem lepték meg. A beszéd már akkor hangzott el, december legelején, midőn elkezdődött az új orosz téli offenzíva. A Duce szükségesnek látta, hogy erről a tárgyról is nyilatkozzék, hiszen Olaszország némely hadosztályaival az északi fronton is érdekelt és különben is az orosz támadás és az afrikai akciók közt rendkívül szoros az összefüggés. Ha nem állíthatjuk is, hogy a két támadás közös haditerv részlete volna, mindkét előretörés szándéka az, hogy igénybe vegye és leküsse Németország erőit. Oroszország célja a nyugati hatalmakkal szemben változatlanul a nyugati front híres követelménye s talán azt is mondhatjuk, hogy az afrikai akció nem illik bele feltétlenül a Szovjetunió terveibe, számitásaiba.

Elemezzük most Oroszországnak az afrikai akcióval szembeni álláspontját, hogy aztán megérthessük az új offenzíva diplomáciai jelentőségét. Az afrikai akció azt jelenti siker esetében, hogy a Földközi-tenger pereme angolszász ellenőrzés és politikai befolyás alá kerül. Nem szólva a nyugati partszegélyről, a Földközi-tenger keleti medencéjének helyzete nem lehet egészen közömbös Oroszországnak. A tengerszorosok kijáratai iránti angolszász álláspont éppen úgy érdekli Oroszországot, mint az a Balkán, mely — egyelőre ugyan nyilván messziről — de mindenképp ott szerepel az angolszászok terveiben. Talán a Balkán aktualitásának emelkedése okozta, hogy orosz részről bizonyos légi- és ejtőernyős-akciókat akartak lebonyolítani Bulgária irányában, ahol a kormányzat és a hadsereg éberem őrökdi a t englybarátság állapotain és még gondosabb figyelemben részesíti a régi szláv rokonszenveket felváltó szocialista-kommunista akciókat. Oroszország tehát újra részvételét jelenti a balkáni kérdésekben, ahogy német részről viszont arról is értesülhettünk, hogy Ankarában rendkívüli módon megélénkült Oroszország diplomáciai tevékenysége. Ez a diplomáciai munkálkodás éppen úgy a török semlegességgel kapcsolatos, mint az angolszász diplomaták német részről „lázasanak“ jellemzett új tevékenysége. Törökországban azonban már nem feltétlenül egyirányúak a Szovjetunió és a nyugati hatalmak törekvései, aminthogy a Balkánon is változatlanul fennállanak az angolszászok és oroszok régi különbségei. Innét van egyébként az a figyelem, ahogy az angolok kísérik állandóan a délszláv kérdéseket és a mai horvát rendszer és német-szerb Nedics-kormány ellenzékét, valamint a délszerbiai alakulatokat. Tehát nyilvánvaló, hogy az angol politika szívesen vállalna adott esetben jelentős, sőt túlnyomó részt a balkáni ügyek elrendezésében s nem szívesen adna itt túlsók szerepet Oroszországnak, már csak hatalmi okokból sem.

Még fontosabb az angolszász és orosz külpolitika ma még nem feltétlenül nyilvánuló, de mégis jól követhető vonalvezetése a társadalmi kérdésekben. Tulajdonképpen a társadalmi szemlélet és a gazdasági szempont az, mely külpolitikai téren oly sajátos és különálló profilt ad a máj szövetsége-seknek. Oroszország bizonyos aggodalommal kíséri az angol politikában legújabbban megnyilvánuló konzervatív törekvéseket. Ide tartozik Sir Stafford Cripps távozása a szűkebb hadi kabinetből a légügyi minisztérium élére. Az amerikai politika magatartása pedig egészen nyilvánvalóan konzervatív.

Az orosz diplomácia tehát rendkívüli és nem titkolt lehangoltsággal vett tudomást Darlan afrikai sikereiről és az amerikai politikával való együttműködéséről. Ez a lépés ugyanis azt jelenti Oroszország számára, hogy az angolszászok nem kedvelik feltétlenül a progresszív ideológiájú elemeket és nagyon is indokolt reálpolitikai számításokból engedményeket tesznek annak a „világnézeti“ vonalnak kárára, mely különben sem volt sohasem azonos a Szovjetunió és az angolszászok viszonylataiban. Nem lehet eléggé hangsúlyozni az angolszászoknak a mostani orosz küzdelemmel kapcsolatos azon hajlandóságát, hogy majd a háború után az orosz gazdaság újjáépítése az ő munkájuk s így közvetve az oroszországi társadalmi-gazdasági alakulás módosulása is elérhető a világ gazdaság angolszász méretei érdekében. A Szovjetunió igen jól ismeri ezeket a gondolatokat s ezért harcol egyedül saját erejéből s ezért nem látna szívesen saját földjén angolszász katonákat.

Ugyanekkor azonban ezek a különbségek nem jelenthetik azt, hogy i, Oroszország és az angolszász hatalmak hadiszövetségében bármiféle lazulás lenne észlelhető. Most ugyan mintha kevesebbet beszélnének az Oroszországnak szóló angol és amerikai szállításokról.

Az új orosz téli offenzíva november végén indult meg, mintegy jelezvén a háborús tél bekövetkezését. Németország bizalommal nézte hadseregei küzdelmét, melyek az északi szakasztól egészen Sztálingrádig és a Kaukázusig szembeszállónak elhárítóharcaik során az orosz seregek új rohamaival. Az orosz támadás Sztálingrádnál kezdődött s utóbb a német jelentések részletesen és bizalommal elemezték az orosz támadás jelentőségét. A német jelentések kiemelték, hogy a Sztálingrádon túli, Kalácsnál, illetve a Kaukázusban egyforma erőteljesen kitervezett orosz támadás ugyan némely helyeken behatolt a német állásokba, itt azonban mindenütt kiegyenlítették a vonalakat, akárcsak a Don kanyarulatánál. Hasonló hevességgel támadt a Szovjetunió az északi fronton is, ahol Norvégia és Finnország hadi és politikai jelentősége ezzel még jobban megnövekedett. Utóbb már arról adtak hírt a német jelentések, hogy a Szovjetunió nagy előkészítéssel, ipari és hadászati koncentrációval megindított támadásai sorra összeomlottak.

A német védekezést az elhárításnak tavalyról ismert téli taktikája jellemzi. Az offenzíva megindítása szinte egyidőben következett be az afrikai eseményekkel. Nem tudjuk, mennyiben történt közös haditerv alapján mindez. Az orosz politika, úgy látszik, bízik ennek a támadásnak diplomáciai jelentőségében s kevesebbet emlegeti a második front szükségességét.

GOGOLÁK LAJOS

A SZÍNÉSZ A KAMERA ÉS A MIKROFON ELŐTT

HOSSZÚ ÉVSZÁZADOK homályába nyúlik vissza a színpadi játék kezdete. S hosszú, hosszú fejlődési folyamatnak, átalakulásnak, a változó idők változó gondolatvilága átformáló erejének eredménye a mai állapot: a színpad, a film és a rádió nemes versenyfutása a művészet szolgáltatásban. Versenyfutás, de nem az egymást legyőzni akarók mérkőzése. A modern idők lázas lüktetésében szinte egy vonalban igyekeznek a színház, a film és a rádió a maga külön hatóerejével viszonylag legtökéletesebben alakítani, valóra váltani az alkotó gondolatait és elképzeléseit. Nem is lehetne ezt a művészi formák és kifejezőeszközök megválogatásában különböző versenyt közös nevezőre hozni. A színpad, a film és a rádió eszközeiben, alkotó elemeiben is annyira különbözik egymástól, hogy művészi munkája nem egymás rovására történik, hanem különböző utakon, de egy céllal igyekeznek lekötni a nézők és hallgatók lelkét, figyelmét és képzelőerejét. Minden technikai megoldáson és az újkori tudomány minden fűrfangos módszerén túl megmarad azonban egy tényező, az egyetlen állandó, ami évszázadok átalakulásaiban, kiforrva lényegileg ma is az, mint első megnyilvánulásában. Ez pedig a színész játéka, művészi munkájának és alkotóképességének nagy jelentősége. Végző fokon minden esetben ez. Éppen a ma művészetében azonban, a technika fejlődése következtében sokszorosan felfokozott igényű közönség előtt az alakító művész munkája a múlttal szemben igen megnehezedett; minden idegszálat a végletekig igénybevevő, hősiesség küzdelem lett: önmagával. Számptalan állandóan fellépő és az átélést akadályozó külső gátlást kell leküzdenie az illúzió nélküli technikai trükkök alkalmazásakor. A legtöbb esetben elengedhetetlen technikai fogások a színész átélő erejét bizonyos mértékig lefokozzák. Ezt a hiányt azután önmagából kell pótolnia. Felfokozott magabamélyedéssel át kell élnie azt a szerepet, amelynek csak egy részletében él teljesen, mert a technika az ő segítségére, de tőle függetlenül csillogtatja tudományát. Mindezt pedig őfelsége a nagyközönség szolgáltatásban. Ennek a főcélnak az érdekében születtek meg idők folyamán a legkülönfélébb ötletek, amelyekkel a szórakozva tanuló nagyközönség igényeit minden idők színigazgatói és színművészei megfelelően kielégíthették.

A színpad őskorában is így volt ez. A színjátszás őskorából fennmaradt számunkra az első színész megszületésének legendás története. A bor istenének, Dionysosnak tiszteletére rendezett vidám ünnepek idejétől kezdve a mai napig él a színész és élteti a gondolatot. A szatírokat utánzó görög tömeg mekegett, kecskebőrbe bújt és táncolt Dionysos tiszteletére. De csakhamar meguntta ezt az idők múltán mégis csak egyhangúvá vált szórakozást. Újabb valami kellett számára, jókor jött tehát az a fiatal költő, aki merész újítással felvidította a szórakozni vágyó görögöket. A kecske-kórus tagjai közül ugyanis egyet előléptetett és az a zajongó tömegben kívül haladva, kérdéseket tett föl a kórus másik tagjának. A szereplő-társ azután egy papiruszról olvasta fel a feleleteket, amelyeket a lelkes újító, a költő állított össze. Kialakult a párbeszéd és nagy sikert aratott. Megvolt az újfajta szórakozás. Ezt a módszert Aischylos és Sophokles is alkalmazta színdarabjaiban. Aristophanes szatirikus játékaiban az egykor főszerepet játszó tömeg már valóban csak kórus; a főszereplő, a cselekmény főhőse már a „színész“, aki a hallgatóság figyelmét magára vonja. A tömeg statisztériává süllyedt. A siker

hatása alatt egyre több színpadot állítottak fel és a fapadokon elhelyezkedő nézők a domboldalba sziklából vájt színházakban nagy lelkesedéssel dicsőítették a hatalmas agyagálarcot viselő színészt. Az pedig fáradhatatlanul cserélgette álarcait a színpad háta mögötti sátorban a megfelelő síró vagy nevető és egyéb arcmozdulatot ábrázolóra, ahogy a darab hangulata éppen megkövetelte. A siker tomboló volt, az öröm határtalan.

Századok múltán azután a színpadi technika és színészi játék fokozatos fejlődése és átalakulása után a színész megint ismeretlen, számára idegen két újítással találta magát szemközt: a filmmel, majd a rádióval. Addig a színpad volt művészetének érvényrejuttatója; az új világ még két lehetőséget, szédítően nagyvonalú lehetőséget nyújtott neki.

Mert mit is jelent a színház a színésznek? A színész szerepében él és a darab kezdetétől végéig hangulati, történelmi egységben adja önmagából a megjátszandó alakot. A félhomályos nézőtér pedig, figyelő ezer arcával, ünnepélyes lelki hangulatot ad a színpad művészeinek a tökéletes átélés és így a közönség számára mind teljesebb illúziókeltés előnyére. S a pointe-ot jelentő zárójelenetkor felzúgó taps, a következő jelenetet nyitó üdvözlő, ünneplő, lelkes taps a mindig mindenre érzékeny színészi lélek éltetője, hivatásának előfeltétele.

Igy volt ez addig, míg nem jött a film és a rádió. A film inkább mechanikai csodabogár volt, mikor megszületett, mint valami sokatmondó művészi program. A művész és a néző egyaránt csodálkozva és kissé megilletődve nézte a művészet egyik legnagyobb hazugságát, a film mozgását, amint az apró, és filmkockákra oszló millió mozdulat egységes, összefüggő mozgássá varázsolódott. Aztán nekiindult a film szédítő pályájának. S minél többet követelt tőle a közönség, annál többet kívánt a film a színésztől. A hatalmas műtermi lámpák csalóka világa a színész minden idegszálát örök vigyázállásba kényszerítette. Amíg a színpadon a kezdetkor megindult első mondatok után a színész már tökéletesen beleéli magát alakja életébe, a filmen már főképpen a gazdasági törvényekhez kell alkalmazkodnia. A filmese a színész számára tulajdonképpen összefüggéstelen egyveleget jelent a film felvételénél, hiszen a felvételeket, mint köztudomású, nem a mese szerinti történelmi sorrendben veszik fel, hanem, ha történetesen ugyanabban a környezetben játszódik le egy jelenet a film elején és a film végén, akkor a két, logikailag teljesen eltérő alakítást egymásután kell eljátszania: pillanatok alatt kiszakítva érzésvilágát az első jelenet hangulatából, bele kell illeszkednie, tökéletes átéléssel a zárójelenet cselekményébe. Mert mielőtt lebontják a díszleteket, egy csapásra két helyzetet kell megjátszani. Kezdődhetik azonban már a darab közepén lejátszódó egyik jelenet is, mert ehhez talán éppen akkor fejezték be a díszletek építését a műterem másik sarkában. A filmese kezdetének folytatására, illetve felvételére pedig talán csak napok, esetleg hetek múlva kerül sor, mikor a darab végét a színész már régen eljátszotta.

Igy kell önmagát szinte beledobnia egy hangulatba, amelyből azonban másodpercek múlva éppen az ellentétes érzést keltő hangulatba kell átcsapnia, és pedig tökéletesen. Mindezt »azért hogy a takarékoság szigorú figyelembe vétele mellett is a néző egységes, folyamatos történésnek lássa és érezze azt, ami a valóságban szétszórt és apró részekre bontott mozgásoknak, jeleneteknek összetétele.

Tudnunk kell, hogy az átélési „önfegyelmen“ kívül a színésznek még számos szempontra figyelemmel kell lennie a filmfelvételnél. Ide tartozik a mozgási tér korlátozottsága. Míg a színpad bizonyos mértékben sok mozgási lehetőséget nyújt a színésznek, addig a film egészen szűk térre, mércével kiszabott területre szorítja a színészt. Technikai okokból — amilyenek

például a sokszorosan kifinomított arcjáték kellő megvilágítása, az alakok felnagyítása és az egész filmnél a jelenetek arányossága — igen fontos, hogy a színész minden mozdulatára fokozottan vigyázzon. Ügyelnie kell, nehogy játéka elragadja. Tehát, mint mondtuk, csak abban a térben mozoghat, amelyet számára még a felvétel előtt kimérnek és megjelölnek. Ha ebből a térből kilép és közelebb rakja, mondjuk, a kezét vagy lábát a felvevőgép lencséjéhez, tagjai groteszk nagyságúra nőnek a filmen. Ha pedig nem ura mozdulatainak, és a színpadon természetesnek látszó gyors mozdulatait a filmen is alkalmazza, akkor a közönség kedvence rángatózik a képen. Természetesen a felvételeket mindaddig megismétlik, amíg hiba nélkül nem megy. A felvételi ismétlések azonban nemcsak a színész szempontjából nem előnyösek, hanem főként — a filmnél sajnos a legtöbb esetben minden ehhez igazodik — a vállalkozóéból sem. Az üzemi költség úgyszólván másodpercenként falja fel az ezreseket. Ezért van az a nagy hajsza, amely nem ismer fáradságot, nem akar tudni lehetetlenségről és nem ismer megállást. Pénz, pénz és pénz, ezt lehelik az ideges percek és órák az irtatlan nagy műtermekben és csodavárosokban. Mindezen a lázas izgalmon túl, ezer akadály leküzdésén kívül különösen egy jelentős tényező az, ami a filmszínész művészi munkáját megnehezíti s ez a legdöntőbb: a közönség hiánya. A lázas, lüktető tapsokat nélkülöznie kell a legszellemesebb és leghatásosabb jelenetek után, amikor a színházban feldörög a taps. A műfalak és valóban nem illúziót keltő deszkahalmazok között él jeleneteiben a filmszínész, megnevettet és könnyeztet, — aztán átmegy a műterem másik sarkába és a film végén levő jelenetek közül is eljátszik egyet. A film hajtja, a film megköveteli tőle, hogy pillanatonként változtassa lényét, a végtelékig kiaknázza alakítóképeségét, tehát tökéletes, művészi teljesítményt adjon — a közönségnek, akit nem lát és amelynek a véleményét csak a film piacra kerülése után ismerheti meg.

A mikrofon, ez a hihetetlenül érzékeny kis jószág, megint más követeléseket állít fel az alakítóművésszel szemben.

A rádió gyermekkorában, mikor úgyszólván egy szobában bonyolódott le minden, bizony nem szívesen álltak a művészek a mikrofon elé, mert zavarta őket, ha nem láttak senkit és nem volt semmi közvetlen, látható eredménye és sikere játékuknak. Se taps, se tetszést jelentő zsongás; a mikrofon hallgatagsága idegesítette őket. Technikailag ma természetesen már más a helyzet. Óriási apparátussal, a sokszorozódott igényeknek megfelelő stúdiókban ezerféle technikai, művészi, hangtechnikai megoldásokkal szolgálja a rádió a közönséget. A színész munkája azonban, ha már felismerte is a mikrofon népszerűsítő előnyeit, most is nehéz, mert nem látja a közönséget, hanem csak a mindig néma mikrofont. S habár a cselekmény a filmtől eltérően és a színházhoz hasonlóan a rádióban folyamatos, egymásután következő sorrendben zajlik le, tehát a színésznek nem kell kiesnie hangulatából, a mikrofon mégis nagy feladatot ró a színészre. A rádióban ugyanis olyan hanghatások közé kell beleélnie magát, amelyet a közönség teljes egészében hall, a játszó színész azonban nem.

Példaképpen egy hangjáték jelenetéből idézünk néhány mondatot. A jelenet haladó vonaton játszódik. Az előzményekből megtudjuk, hogy kint erősen havazik. A szél süvítésében és a vonatkerekek zakatolásában Éva és Péter párbeszéde hangzik.

Éva:

— Milyen szép, mikor a tüzes, kavargó szikrák így belevesznek a kavargó hóba ...

Péter:

— És milyen szép, mikor a hideg, fehér hó olyan puhán ráolvad a tüzes szikrára ...

Ebben a pillanatban irtózatos fékcsörömpöléssel és zökkenéssel hirtelen megáll a vonat, zaj, kiabálás, gőzsisteregés, füttyjelzés hallatszik. Péter felkiált:

— Mi az? Mi történt? Nyílt pályán állunk meg? ...

Kinyitja az ablakot, besüvíti a szél, egyre erősebben. Dúl a hóvihar... kintről ijedt hangok érdeklődnek, kiabálnak ...

Így van a darabban és így hallja *ezt a* rádióhallgató. A valóság pedig az, hogy az egész riadalomból a színész egy kukkot sem hall; mert attól a stúdiótól, ahol ő a szerepét mondja, távol, egy másik stúdióban keringenek a lemezek az elektromos készüléken és adagolják a hangkeverők a vonatzajt egyik lemezről, adnak hozzá egy kis szélsüvítést egy másiktól, no meg egy néhány ijedt sikoltást egy harmadiktól. A rendező pedig üvegfalú figyelőfülkéjében ül és látja a szereplő művészt, hallja a teljes szöveget és a zajokat, mint a rádióhallgató és összeköttetésben áll jelzőberendezése útján mind a színésszel, mind a hangkeverőkkel. A kellő időben, a megfelelő jelenetnél, mikor a hangkeverők a távoli stúdióban a színész mondókáját hangszórón hallva, az előttük fekvő kézirat rendezői utasításai szerint a lemezekről bekeverik a zajokat és zörejeket, a rendező üvegfalú birodalmából int a színésznek, hogy mikor lehet kétségbeesni a nagy hófúvásban. A szereplő színészek ilyenkor tudják, hogy a közönség már hallja azt a sok zajt, lármát riadalmat, amibe most nekik, a szereplőknek bele kell élniök magukat. Akkor fognak hozzá a didergéshez, mutatva, hogy milyen hideg van a süvítő hóviharban...

Tehát az átélést, az önmagának elképzelt hangulatot, a megfelelő környezetbe való beleélést megkívánja a mikrofon a színésztől éppúgy mint a film, csak a maga különleges módszerei szerint. Bármily különösen hangzik is, de a mikrofon, ez az érzékeny kis csodaszerkezet felveszi a mosolyt, továbbítja a ráncolt homlokot éppúgy, mint a hamiskás, kacér arcjátékot. Hogyan? A hangszínben, amelynek oly változatos a színskálája és egy látszólag közömbös jelentőségű mondatnak a hangsúlyozás változásával a legkülömbözőbb értelmezést lehet kölcsönözni.

A rádió gyermekkorában a rendezőkre igen nagy feladat hárult, míg a szereplő színészeket hozzászoktatták a mikrofon sajátos tulajdonságaihoz. Eleinte a hangjátékokban a cselekmény és hangulatkeltés elősegítésére hathatósabban használták fel a rádió kelléktárát. Sok hangaláfestés, a valóság érzékeltetésének inkább dinamikai úton való előállítására volt még irányadó azon elgondolásnak az alapján, hogy a közönségben legkönnyebben így lehet illúziót kelteni. A mai rádióhangjáték rendezője már más módszerekkel dolgozik. Mind fokozottabb, mértékben fejlődtek a színészek is a mikrofon követelményeinek megfelelően és a modem rádióhangjáték rendezője már csupán valóságos kelléknek, tehát egy bizonyos helyen elengedhetetlenül szükséges megoldásnak használja a hangkulisszát; például a vonatpöfögést, kutyaugatást, repülőgépzajt és a többi százféle változatot. Az elérendő pszichikai hatást azonban feltétlenül a színészek játékából, mondhatjuk bátran: hang-játékából állítja elő. A rádióhallgató, amikor otthon készüléke mellett ül, nem is gondol arra, milyen előkészületet követel meg az együttestől egy rádiójáték-szereplés. „Mindent a hangból“ jelszóval a rádiószínész sokszorosan kell, hogy kidolgozzon önmagában egy szerepet, hiszen a hatás, a drámai vagy komikus helyzetek élethű érzékeltetése és általában a megfelelő hangulat légkörének megteremtése csak egy módon lehetséges: a hang megfelelő alkalmazásával. Ezért hangszín szerint úgy szólván karterekölják a művészeket. Mert van olyan életkorban fiatal, akinek hangja mikrofonon keresztül idős hangnak hallatszik. És megfordítva. Van aztán méltóságteljes és egyszerű hang, borizú és házsártos. Itt dől el,

hogy a hangjáték-rendező mennyire, — hogy úgy mondjuk — „éli át“ azt a hangot, amikor a szereposztásnál válogat.

A rádiószínész pedig, ha felismerte már a mikrofon csinját-binját, valóban mosolyog, ha derűs a jelenete és valóban borús lesz a homlok és villog a szem, ha ezt a hangulatot kívánja meg alakítása. Mert a mikrofon elviszi a hallgatóhoz kijavíthatatlanul a botlást, a pillanatnyi kizökkenést és felületes alakítást is megérzi a rádióhallgató, ha a színész nem él benne teljesen szerepében. Viszont a hang megfelelő alkalmazása, bár igen megfeszített idegmunkát és fegyelmet, mindenekelőtt pedig művészi képességet követel a színésztől, de meg hozza a mikrofon-sikert, ha nem is az azonnali kitörő tapsban, de a jó kritikákban és mindenkor, minden bizonyly nagy népszerűségben.

Ezer arcot, hangot s a legkülönbélebb követelményeket kíván meg egyaránt az új világ mindkét technikai és művészi csodája, a film és a rádió és a sokszázados múltú rivalda az alakítóművésztől. De mindennek ellenére, túl minden akadályon, a színház zsongó nézőterének varázsa, a film ezerfényű álompalotái, csodavárosai és a rádió birodalma, a hangtompító függönyökkel, szőnyegekkel, rejtelmes csengőkkel és pirolámpáival óriási finom gépezethez hasonló érzékeny idegrendszerével ösztönzi, serkenti az alkotó elmét és szívet, lelkesíti az alakító művészt a cél érdekében: művészetet, örömet nyújtani a láthatóan vagy láthatatlanul jelenlevő közönségnek.

SZITNYAY JENŐ

MAGYAR SZEMLE

1943.

XLIV. kötet

2. (186.) szám

Szerkesztőbizottság:
GRÓF BETHLEN ISTVÁN
elnök
SZEKFÜ GYULA
alelnök

FEBRUÁR

XII. Pius pápa karácsonyi üzenete	JÁNOSI JÓZSEF S. J.
Az angol-amerikai viszony	TÖRÖK ÁRPÁD
Magyar közigazgatás	EGYED ISTVÁN
Élelmezési gondok	ÚJLAKI NAGY ÁRPÁD
Budapesti dolgok	SZABÓ ZOLTÁN
Természetvédelem	BR. ANDREÁNSZKY GÁBOR
A világrádió a háborúban	KILIÁN ZOLTÁN
Külpolitikai szemle	GOGOLÁK LAJOS
Márai és a nemzetnevelés	Joó TIBOR

Szerkeszti
ECKHARDT SÁNDOR

BUDAPEST
1943

E szám ára 1.50

XII. PIUS PÁPA KARÁCSONYI ÜZENETE

AZ A TISZTELET, figyelem és érdeklődés, amellyel a világ a pápa tavalyi karácsonyi rádió-üzenetét fogadta,¹ teljes mértékben kijár a Szentatya ezidei karácsonyi beszédének is. Az idei üzenet különben is a legszorosabban összefügg a tavalyival, annak logikus folytatása. Erre az összefüggésre maga a pápa utal a következő szavakkal: „Legutóbbi karácsonyi üzenetünk kifejtette a keresztény világnézet azon elveit, amelyek, megegyezésben lévén az isteni irányelvekkel, biztosíthatják a nemzetközi együttélés és együttműködés rendjét. Ma különös gonddal és részrehajlás nélkül rá kívánunk mutatni az államok és a népek benső rendjének alapvető irányelveire. A nemzetközi kapcsolatok és az egyes államok benső rendje különben is a legszorosabban összefüggnek; a nemzetek közötti egyensúly és összhang függnek az egyes államok benső gazdasági, társadalmi és szellemi egyensúlyától. Ha a benső fronton nincsen meg az a béke, amely kifelé is bizalmat kelthet, akkor a külső béke frontja sem lehet szilárd és zavartalan. Csakis a benső és külső békére való egyidejű és integrális törekvés képes a népeket felszabadítani a háború kegyetlen lidércnyomása alól, kisebbiteni, majd fokozatosan legyözni új egyensúlyi megbomlásoknak és felfordulásoknak anyagi és lélektani okait.“²

Az idei üzenet tehát az egyes államok és népek benső rendjének feltételeiről szól. A beszéd felépítése azonos a tavalyival: az első rész elméletileg fejt ki a benső rend mibenlétét és előfeltételeit, míg a második rész öt pontban foglalja össze a benső rend gyakorlati követelményeit. Természetesen az elméleti rész is folyton szem előtt tartja a mai konkrét állapotokat; azokat az elveket hangsúlyozza ki, amelyekre ép a mai időkből van fokozatos szükség, azokra a téveszmékre mutat rá, amelyek a mai korban jutottak hatóerőhöz. A második, gyakorlati rész pedig teljes egészében nemcsak konkrét útmutatás a teendők felől, hanem Ugyanakkor erőteljes és apostoli bátorságú bírálata is a mai káros helyzetnek, intézményeknek, irányzatoknak. A pápa félreérthetetlenül megjelöli álláspontját, amelyből ezt az irányítást, illetőleg bírálatát gyakorolja:

„Sajnálkozom a népsokaság felett: ez minden időben és minden helyzetben a Mi szent, részünkről meg nem sérthető, erős és kötelező mottónk, miként ez volt Jézus jeligéje is. Az Egyház megtagadná önmagát, megszűnnék igazi anya lenni, ha süketnek tettetné magát és nem hallaná meg azokat a szorongó gyermeki kiáltásokat, amelyek az emberiség minden osztályából feléje irányulnak. Az Egyház nem foglal ugyan pártállást a részleges és konkrét formákat illetően... amíg azok tisztetben tartják az isteni törvényt; de másrészt, mint a természetes és természetfeletti rendnek Krisztus által rendelt őrzője, nem mondhat le arról, hogy hirdesse hívei és az egész világ előtt az alapvető és örökérvényű normákat, megvédje azokat minden kiforgatástól, elködösítéstől, megfertőzéstől, hamis értelmezéstől. Ezt megtenni annál is inkább kötelessége, mert minden új nemzeti és nemzetközi rend végső tartóssága ezen alapvető normák megtartásától függ, nem pedig valamely akár nemes, akár vakmerő akaratától“.

¹ A tavalyi karácsonyi beszéd ismertetését L. Magyar Szemle 1942. februári számában.

² A pápa szavait az Osservatore Romano 1942 dec. 25.-iki számában jelent hivatalos szöveg alapján idézzük.

A pápa elméleti fejtegetéseinek kiindulópontjául Aquinói szt. Tamásnak azt a megállapítását veszi, hogy a béke: rendezett és nyugalmas együttélés. Ennek megfelelően kifejti először a rendezett együttélésnek, majd a nyugalmas együttélésnek alapelveit.

Az a rend, — mondja a Szentatyá — amely az emberek társas együttélésének alapja, nem csupán az egyes részek külsőleges kapcsolódásában áll, hanem „a benső egység minél tökéletesebb megvalósítására kell törekedni, amely nem szünteti meg azokat a különbségeket, amelyeket a valós lét alapoz meg és amelyeket a Teremtő akarata, valamint a természetfeletti normák szentesítenek.“ Napjainkban az emberi nem „virulens tévedések és társadalmi hibák által megfertőzve, a vágyak, tanok és célkitűzések egyenetlensége miatt lázas állapotban van és szorongva vergődik a rendetlenségben, melyet maga hozott létre és saját magán kell éreznie a téves társadalmi eszmék romboló következményeit.“

A rendezett társas együttélés alapelve: Isten, az egyéni és a társadalmi életnek első létrehozó oka és utolsó megalapozója.

A társas élet eredete és lényeges célja: „az emberi személy megőrzése, kifejlesztése és tökéletesítése azon célból, hogy helyesen megvalósíthassa a vallási és kulturális élet azon normáit és értékeit, amelyeket Isten az egyes ember és az egész emberiség elé tűzött.“ Amely társadalmi szervezet „nem ismeri el a személy iránt kötelező tiszteletet, nem adja meg a jogos helyét az állami rendelkezésekben, a törvényhozásban, a közigazgatásban, nemcsak nem szolgálja a társadalmat, hanem veszélyezteti azt, — megfosztja minden benső értékétől és a társadalom (állam) fogalmával utilitarista módon visszaél.“

„Isten mint központosító tényező nélkül az egyes kultúrterületek nemcsak nem egyesíthetők harmonikus kultúrelétté, hanem széthullanak, egymás ellen fordulnak, kultúrharokban törnek ki. Tisztára külső körülmények, gyakran vak ösztönök, az éppen esetleges korszellem határozzák meg, hogy melyik kultúrterület részesül jogtalan előnyben a másik rovására, sőt elnyomásával.“

„Amíg a közelmúlt évtizedeiben a társas együttélést az utilitárius haszon ösztönének rendelték teljesen alá, ma egy semmivel sem kevésbé kártékony felfogás mindent a politikai szempontnak rendel alá, az erkölcs és a vallás teljes tekinteten kívül hagyásával.“

„Az állam egész politikai és gazdasági tevékenysége csakis a közjót szolgálhatja. Ez abból áll, hogy az állam megteremteni köteles azokat a külső feltételeket, amelyekre az állampolgárok összesének szükségük van, hogy képességeiket, hivatásaikat, testi-anyagi, valamint szellemi és vallási életformáikat kifejthessék“. — De itt a következő kettős megszorítással kell élni: „amennyiben e külső feltételeket egyrészt a család és más szervezetek (amelyeknek természetjogi elsőségük van az állammal szemben) nem képesek megteremteni; másrészt amennyiben Isten a vallási élet szolgálatáról már más úton, t. i. az Egyház alapítása által nem gondoskodott, amely Egyház, az államéhoz hasonlóan, szintén teljes jogú szerv és rendeltetése hasonlóképpen az emberi személy szolgálata és a vallási feladatok megvalósítása“. Az állami hatalom tehát bensőleg és külsőleg is korlátozás alá esik.

A társadalmi együttélés rendjének külső támasza, védelme, a jóvátétel biztosítója: a jog. „De a jogrendnek nem az a funkciója, hogy uralkodjék, hanem hogy szolgáljon, a társadalom életerejét fejlessze és fokozza, a különböző törekvéseket békés együttműködésben egyesítse és célravezető, de mindig erkölcsös eszközökkel megvédje a fejlődést akadályozó vagy károsító tényezők ellen. Ezért van kényszerítő hatalma is azokkal szemben, akik csak ilyen úton illeszthetők bele a társas élet nemes fegyelmébe. De épp ez

utóbbi hatalom jogos gyakorlásához elengedhetetlenül szükséges, hogy az állami hatalom, amely meg akarja érdemelni ezt a nevet, aggályos felelősséget érezzen az Örök Bíróval szemben, akinek bírói széke minden hamis bíraskodást és főképp az Isten által parancsolt normák felforgatását elítéli és meg fogja torolni. Ez örök normákat nem lehet büntetlenül kikezdeni» lehet ugyan őket tagadásba venni, vagy nem ismerni, meg is vetni, magát rajtuk túltenni, de soha sem lehet őket jogi érvénnyel megszüntetni.“

A jogrend legfontosabb, de legnehezebb feladata, hogy biztosítsa az embereknek és társulásaiknak egymásközi harmónikus kapcsolatát. „Ez csak akkor érhető el, ha a törvényhozók tartózkodnak azoknak a veszedelmes elméleteknek és gyakorlatoknak a követésétől, amelyek a társadalomra és annak kohéziójára veszedelmes posztulátumokon alapulnak. E veszedelmes posztulátumok közt említendő a jogpozitivizmus, amely téves fenséget tulajdonít a tisztára emberi eredetű törvényeknek és ezzel egyengeti a törvény és az erkölcs különválasztásának végzetes útját. Hasonlóképpen végzetes felfogás az is, amely bizonyos nemzeteknek, vagy fajoknak, vagy osztályoknak valamiféle *jogi ösztönt* (istinto giuridico) tulajdonít, amelyet azután végső imperatívuszna és megfellebbezhetetlen normának tesz meg. Végül végzetes elméletek azok is, amelyek... különböző ideológiákból eredvén, megegyeznek abban, hogy az államot, vagy az államot képviselő pártot legfőbb és abszolút lénynek teszik meg, amely így felette áll minden ellenőrzésnek és bíráltnak, még akkor is, ha akár elméleti, akár pedig gyakorlati követelése nyílt ellentétben állnak az általános emberi és a keresztény lelkiismeret lényegbevágó tényeivel.“

A társadalom egységének biztosítékai: a szellemi erők érvényesítése, az emberi méltóság megbecsülése, a társadalom szeretete és azon célok tisztelete, amelyeket maga Isten tűzött az emberiség elé; következőleg „senki sem csodálkozhatik azon jogi elméletek szomorú következményein, amelyek eltávolodván az igazság királyi útjáról, materialista posztulátumok ingoványos útjára léptek“. Vissza kell térni „a jog szellemi és etikai felfogásához, amelyben a jogot a humanizmus melege élteti és a keresztény hit fénye világosítja meg“. Csakis az ilyen jogról érvényes az a szentírás megállapítás: opus justitiae pax, az igazságosság műve békesség. Az igazságosság helyes felfogása nem tűr sem ellentétet, sem alternatívát a szeretet és a jog között, „hanem csakis ezt a gyümölcsöző szintézist: szeretet és jog“.

„Csak ez a kettő együtt jelöli meg az emberi szellem teljes programját és viseli magán az emberi méltóság megkülönböztető pecsétjét. Az egyik kiegészíti a másikat, együttműködnek, egymást inspirálják, egymást támogatják, kezet nyújtanak az egység és a megbékélés útján; amíg a jog egyengeti a szeretet útját, a szeretet enyhíti a jog szigorát és ezzel megnemesíti azt. De engedjétek szabadjára az anyagelvű eszmék gonosz uralmát és tőrjétek, hogy hatalomra jusson; tőrjétek, hogy a hatalmaskodás és az erőszakoskodás ösztöne kaparintsa durva kezei közé az események irányító gyeplőit; akkor majd napról napra erősebben kiviláglanak ennek a szellemnek bomlasztó következményei: a szeretet és igazságosság eltűnése. Szomorú előhírnöke ez a fenyegető katasztrófának egy olyan társadalom feje felett, amely Istentől aposztatált“.

A békés együttélés második követelményéről, a nyugalomról/a pápa röviden szól. E nyugalomnak semmi közössége nincsen „a már meglevőhöz való kemény és nyakas, rátarti és gyerekesen makacs ragaszkodással, sem pedig azzal az idegenkedéssel, amely a gyávaság és önzés leánya és azért irtózik mindazoktól a problémáktól, amelyeket az idők változásai és a generációk megváltozott szükségletei és haladása vetnek fel, érlelnek meg és amelyek ezért halaszthatatlan feladatként jelentkeznek.“ A nyugalom és a lángoló cselekvési készség nem ellentétesek, „hanem harmóniában egyesülnek mindenkiben, aki megértette a társadalom szellemi átlagjának (sostrato) szépségét, szükségleteit és eszméinek nemességét.“

„Főként hozzátok, az ifjúsághoz fordulunk, akik hajlamosak vagytok hátat fordítani a múltnak és szemeteket a jövő törekvései és reményei felé fordítjátok... A kicsorduló hév és a bátorság önmagában nem elégséges, ha mindkettő nem áll a jónak és egy szeplőtelen zászlónak a szolgálatában. Hiú minden mozzanatra, minden fáradhatatlanság és nyugatalanság, ha nem gyökerezik Istenben és az ő örök törvényében. Kötelességetek meggyőződnie arról, hogy az igazságért harcoltok és hogy lelkesedésetek, erőfeszítéseitek, törekvésetek és áldozataitok az igazságot szolgálják; hogy harcoltok Isten örök törvényeinek, az emberi méltóságnak és e méltóság sajátos céljainak szolgálatában.“ Mert csak így következik be, hogy „a temperamentumok különbségei összhangba jutnak, az életkorok különbsége nem válik közveszély forrásává.“

A pápát e beszédjében ismételtlen foglalkoztatják a munkásság problémái és azoknak nagy figyelmet szentel. „A társadalmi életnek ama területén, amelyen egy évszázadon át kemény összecsapások folytak, ma látszólagos nyugalom honol; a munkának hatalmas és mindig növekvő világa ez, a munkások, a munkabérből élők, a függő viszonyban levők hatalmas serege“ ... Ezt a mostani nyugalmat megmagyarázza a háború szükségége. „De ha a mai állapotot az igazságosság és a rendezett munkásszervezkedés szempontjából tekintjük, akkor ez a nyugalom csakis látszólagos lehet mindaddig, amíg az igazságosság e sajátos téren is el nem érte célját.“

„Az Egyház, mindig csakis a vallás indítékából, elítélte és ma is elítéli a marxista szocializmus különböző rendszereit, aminthogy kötelessége és joga, hogy az embereket védje olyan irányzatoktól és befolyásoktól, amelyek örök üdvöket veszélyeztetik. De ugyanakkor az Egyház nem veheti tudatlanra és láttatlanra, hogy a munkás, helyzetének javítására való törekvésében, olyan szerves akadályokba (congegno) ütközik, amelyek korántsem természetadta akadályok, hanem ellentétesek az Isten-akarta renddel és a földi javaknak Isten által megszabott rendeltetésével.“ „A magántulajdont szabályozó túlteles jogi normák változhatnak és többé-kevésbé megszoríthatják a tulajdon használatát; de ha szolgálni akarják a közösség megbékélését, meg kell akadályozniuk, hogy a munkás, aki családátya is, vagy azzá lesz, olyan gazdasági függésre és szolgaságra ítéltessék, amely összeegyeztethetetlen az emberi személy jogaival.“

„Hogy ezt a szolgaságot a magántőke túlkapásai, avagy az államhatalom teremti-e meg, az eredményen nem változtat; sőt, az olyan államnak a nyomása alatt, amely mindenben uralkodik és amely az egész nyilvános és magánéletet úgy szabályozza, hogy még a nézetek és meggyőződések, sőt magának a lelkiismeretnek a területére is behatolni igyekszik, a szabadságnak ebből eredő hiánya az előbbinél még súlyosabb következményekkel járhat, amint azt a tapasztalat mutatja és bizonyítja.“

II. Ezek a pápai üzenet elméleti részének főbb pontjai és megállapításai. A második, gyakorlati rész parancsoló tennivalóit a Szentatya öt pontban foglalja össze. Megállapításai annyira lapidárisak és tömörek, hogy kár volna azokból akár egy mondatot is elhagyni; azért teljes egészükben szövegre közöljük. Kommentárképpen mindössze a következő megállapításokra szorítkozunk: 1. Feltűnhetik, hogy a pápa által ostromozott tévedések és visszaélések főforrásául minduntalan a materializmust jelöli meg, jóllehet ez érintett irányzatok szeretik materialista-biológista voltukat elpalástolni.

2. A pápa által vázolt kórkép igenis kórkép, amely teljes konkrétságában itt van körünkben, tehát ne helyezük azt ki mások küszöbe elé. 3. Hangsúlyozni kell ma, hogy amikor a pápa az ember méltóságáról beszél, akkor nem tesz sem vallási, sem népi, sem faji megkülönböztetéseket, hanem ezt a méltóságot kivétel nélkül minden emberre vonatkoztatja. 4. Nem kerülheti el a figyelmet, hogy a pápa a személy védelmén kívül különösképpen a munkás védelmét emeli ki, ezzel mintegy jelezvén, hogy a munkások állásfoglalásának a jövőben mily jelentőséget tulajdonít.

Az öt pont kihirdetését egy új keresztes háborúra való felhívás előzi meg. Lehetetlen észre nem venni, hogy a pápa új keresztesháborúja egészen sajátos jellegű és nincs híján bizonyos, önmagát esetleges mai jelszavaktól megkülönböztetni kívánó hangsúlynak sem.

„A békés, tehát rendezett és nyugalmas társadalmi együttélés fenti örök és alapvető elvei biztosíthatnák, helyesebben visszaadhatnák a békét a mai, sarkaiból kiemelt világnak. De ehhez szükséges, hogy előbb legyőzzék azokat a szellemi és jogi akadályokat, amelyeket az előítéletek, a tévedések, a közöny, úgyszintén a gondolkodás, az érzelmek és cselekvésmód elvilágiasodásának hosszú folyamatai emeltek és ezzel elszakították és széjjelválasztották ezt a földi világot Isten világanak fényességétől és erőforrásaitól.“

Ma inkább, mint bármikor, ütött a jóvátétel órája. „Fel kell rázni a világ lelkiismeretét súlyos ájultságából, amelybe a szélesen elterjedt hamis eszmék mérge döntötte. Annál inkább itt az ideje, mert a mai idők erkölcsi és anyagi széthullása, valamint a tisztára önkényes emberi rendcsinálás hiú elégtelenségének tudata felnyitotta olyan emberek szemét is, akik a látszólag boldogabb időkben nem éreztek sem sajátmagukban, sem a társadalmi életben az örökkévalóba való kapcsolódás hiányát és nem látták ebben a hiányban alkotásaik lényegbevágó gyengeségét.“

„A jelen óra parancsa nem a panaszkodás, hanem a cselekvés; nem a panaszkodásé amiatt, ami van és ami volt, hanem az összefogásé abban, ami lesz, aminek az emberiség közös javáért lennie kell. A kereszténység legjobbainak, elitjének a keresztes vitézek lelkesedésével kell az igazság, igazságosság és szeretet szellemében összefogniok és felkiáltaniok: Isten akarja!.. Ma arról van szó, hogy új keresztes háborúra keljünk; hogy legyőzzük napjaink és korunk tévedéseit és felszabadítsuk a szellem szentföldjét, amely arra van hivatva, hogy alaprétege (hordozója) legyen azoknak az örök, változhatatlan normáknak és törvényeknek, amelyekkel a bensőleg erős társadalmi élet megépíthető.“

A pápa a benső béke mai parancsoló követelményeit a következő öt pontban foglalja össze (szó szerinti fordításban idézzük):

1. Az emberi személy méltósága és jogai. Aki óhajtja, hogy a békesség csillaga felragyogjon és meg is állapodjék a társadalom felett, annak közre kell működnie, hogy az emberi személynek visszaadassék az a méltósága, amellyel Isten kezdettől fogva felruházta; ellene kell szegülnie annak, hogy az embereket léleknélküli tömegként glédába rendezzék; valamint annak is, hogy ez a tömeg teljes gazdasági, társadalmi, politikai, szellemi és erkölcsi bizonytalanságban tengődjék; ellene kell szegülnie az ilyen tömeg elvtelenségének és meggyőződés hiányának, ösztönei és érzékei túlizgatottságának és szeszélyességének; minden megengedett eszközzel ús az élet teljes területén olyan társadalmi formákat kell felkarolnia, amelyekben megvalósulhasson és biztosíttassék a teljes egyéni felelősség mind a földi, mind az örök rend iránt; támogatnia kell az emberi személy következő alapvető jogainak tiszteletbentartását és gyakorlati megvalósítását: a testi, szellemi és erkölcsi élet megőrzésének és kifejlesztésének joga, főként a jog a vallásos neveltetéshez; a magányos és nyilvános istentisztelet joga, beleértve a vallási karitás-tevékenységet; a házasság és a házasság célja megvalósításának elvi joga, azaz jog a házasság és a családi életre; a munka joga, mint amely elengedhetetlen feltétele a családi élet fennmaradásának; az élethivatás szabad választásának joga, tehát a papi és szerzetesi hivatásé is; az anyagi javak ama használatának joga, amely tudatában van társadalmi kötelezettségeinek és korlátainak.

2. A társadalmi és főként a családi egység védelme. Aki óhajtja, hogy a béke csillaga megállapodjék a társadalom felett, utasítsa vissza az anyagelvűség minden formáját, amely a népben csakis az egyedek nyáját látja, következőleg épp az egyedek e széttagoltsága

és benső egység hiánya miatt nem lát benne mást, mint a hatalom és az önkény nyers anyagát;

törekedjék a társadalmat olyan benső egységnek tekinteni, amely a Gondviselés vezetése alatt fejlődött és érlelődött azzá és amely a számára kijelölt létterében és sajátos képességeinek megfelelően arra törekszik, hogy különböző részeinek és hivatás-csoportjainak együttműködése által megvalósítsa a kultúra és vallás örök és ugyanakkor mindig új céljait;

védelmezze a házasság felbonthatatlanságát; adja meg a családnak, a nép e semmi mással nem pótolható sejtjének a megfelelő teret, fényt, levegőt, hogy megfelelően élhet és tevékenységének és gyermekeit a vallásos elveknek és szellemnek megfelelően nevelhesse fel; védje, erősítse vagy állítsa vissza a család sajátos gazdasági, lelki, erkölcsi és jogi egységét; gondoskodjék róla, hogy a család anyagi és szellemi előnyében a házi alkalmazott is részesüljön; legyen gondja arra, hogy minden család igazi tűzhely legyen, amely körül az anyagilag és erkölcsileg egészséges családi élet teljes életerejében és értékében megnyilvánulhat; gondoskodjék róla, hogy a munkahely és a lakás ne legyen oly távol egymástól, hogy a családfő és a gyermekek nevelője szinte idegenné váljék saját házában; főként pedig arra legyen gondja, hogy a nyilvános iskolák és a család között újra létrejöjjön a bizalomnak és közös együttműködésnek az a szelleme, amely más időkben oly üdvös gyümölcsöket termelt, de amelyet ma a bizalmatlanság szelleme váltott fel ott, ahol az iskola a materializmus szellemének befolyása és eluralkodása nyomán megmetyeljezi és lerombolja azt a jót, amit a szülők a gyermek lelkébe plántáltak.

3.A munka méltósága és előjogai. Aki óhajtja, hogy a béke csillaga megállapodjék a társadalom felett, adja meg a munkásnak azt a helyet, melyet Isten kezdetől fogva számára megjelölt. Minthogy a munka az ember Istentől és az ő dicsőségére kívánt földi uralmának nélkülözhetetlen eszköze; azért van elidegeníthetetlen méltósága és ugyanakkor benső kapcsolata személy kiteljesedésével; olyan méltósága és előjoga ez a munkának, melyet nem alacsonyít le a vele járó fáradozás és teher, amelyet, mint az áteredő bűn következményét, az isteni akaratnak való alávetéssel és engedelmességgel kell elviselni.

Aki ismeri Elődeink nagy enciklikáit, valamint a Mi megelőző megnyilatkozásainkat, tudja, hogy az Egyház habozás nélkül levonja azokat a gyakorlati következményeket, amelyek a munka erkölcsi nemességéből folynak és azokat teljes tekintélyével védelmezi is. A munka követelménye az Egyház tanításában nemcsak arra a jogos bérre vonatkozik, amely elégséges a munkás és családja szükségletei számára; hanem vonatkozik olyan társadalmi rend megőrzésére és tökéletesítésére, amely lehetővé teszi és biztosítja a bármily szerény magánvagyon, mégpedig minden néposztály számára; pártfogolja a munkásosztályok tehetséges és jellemileg alkalmas gyermekeinek magasabb szellemi képzését; elősegíti a szociális szellem és szociális gondozás gyakorlati tevékenységét és végre olyan társadalmi rendet, amely az érdekek és osztályok szembenállását enyhítve, megszabadítja a munkást a társadalmi elkülönültség érzésétől és helyette gyakorlatban is érezteti vele az igazi emberi szolidaritást és a keresztény testvériséget.

Az immár halaszthatatlan szociális reformok előhaladása és ennek elérhető foka függ az egyes nemzetek gazdasági erejétől. Egyedül az erősek és a gyengék erőinek értelmes és nagylelkű csereviszonya teszi lehetségessé az általános megbékélésnek olyan fokát, hogy ne maradjanak fenn többé tűzfészkek és fertőző góccok, amelyek új katasztrófák okai lehetnek.

Világos jelek jogosítanak fel arra a feltevésre, hogy ama előítéletek és ama gyűlölet ellenére, amelyek elkerülhetetlen, bár szomorú alkotóelemei

a mai akut háborús pszichózisnak, — a népek lelkiismeretében mégsem hunyt ki annak tudata, hogy mind a jóban, mind a rosszban egymástól bensőleg és kölcsönösen függenek, sőt hogy ez a felismerés ma még elevenebb és tevékenyebb. Vaj jön a mélyebben megfontoló emberek nem látják-e be mind világosabban, hogy a nemzeti önzésről és elszigetelődésről való lemondásban kell keresni az általános boldogulás útját és ezért hajlanak annak követelése felé, hogy saját népeik akár nehéz áldozatvállalással is járuljanak hozzá más népek társadalmi megbéküléséhez? Bárcsak ez a karácsonyi üzenetünk, amely mindenkire irányul, akit a jóakarat és nagylelkűség vezérel, felbátorítaná és növelné azok csoportját minden nemzetben, akik vállalni akarják a társadalmi keresztshadjáratot! És adja meg Isten békés zászlójuknak azt a győzelmet, amelyet az ilyen nemes vállalkozás megérdemel.

4. A jogrend visszaállítása. Aki óhajtja, hogy a béke csillaga megállapodjék a társadalmi élet felett, közre kell működnie a jogrend teljes visszaállításán. A jogérzék napjainkban gyakran meghamisítja és elferdíti egy olyan hasznossági (utilitárius) jogpozitivizmus hirdetése és gyakorlata, amely szolgálai szellemű és ama meghatározott csoportok, osztályok és mozgalmak kiszolgálója, amelyeknek célkitűzései vonják meg és határozzák meg a törvényhozás és a jogi gyakorlat útját.

Énnek a beteg állapotnak a gyógyítása csak azzal érhető el, ha újra feléled egy olyan jogrendnek a tudata, amely Istennek legfőbb uraságán nyugszik és ezért védve van minden emberi önkénytől: egy olyan jogrend tudata, mely kiterjeszti védő és megtorló karját az ember tudatlanra nem vehető (inobliabile) jogaira és azokat meg is védelmezi bármilyen emberi hatalom támadásai ellen.

Ez az Isten által megkövetelt jogrend megköveteli az emberek elidegeníthetetlen jogát a jogszolgáltatás biztonságához, valamint a konkrét jogoknak olyan csoportjához (sfera), amely az önkény minden támadásától védve van.

Az ember viszonyát embertársához, az egyénét a társadalomhoz, a hatalom birtokosaihoz; az egyén polgári kötelezettségeit; hasonlóképpen a társadalom és a hatalom viszonyát az egyénekhez világos jogi rendezéssel kell tisztázni és a bírói tekintélynek ezt a jogi viszonyt szükség esetén meg kell oltalmaznia. Ez a jogrend a következőket tételezi fel:

a) olyan törvényszékeket és olyan bírakat kíván, akik utasításait és irányelveiket világosan megfogalmazott és érvényükben körülírt törvényekből veszik j

b) világos jogszolgáltatási normákat követel, amelyeket ne lehessen kiforgatni sem állítólagos népi érzésre hivatkozva, sem tisztára hasznossági megfontolásokból;

c) annak az elvnek elismerését követeli, hogy az állam, annak hivatalnokai és az államtól függő szervezetek kötelezve vannak a jóvátételre és azoknak a rendelkezéseknek a visszavonására, amelyek sértik az egyes emberek szabadságát, vagyionát, becsületét, előhaladását és jólétét (salute).

5. A keresztény szejlemű állam fogalma. Aki óhajtja, hogy a béke csillaga megállapodjék az emberi társadalom felett, működjék közre az állam fogalmának és az állami gyakorlatnak olyan kialakításán, amely észszerű fegyvelmen, nemes emberiessegen és a felelősség keresztényi szellemén nyugszik;

segítsen hozzá, hogy az államot és az államhatalmat visszavezessék a társadalom szolgálatára, az emberi személynek, valamint e személy örök céljaira irányuló tevékenységének tiszteletére;

fáradozzék azon és működjék közre, hogy megszüntesse azokat a tévelygéseket, amelyek az államot az erkölcs ösvényéről eltérítik és az állami hatalom gyakorlatát feloldani törekszenek ama legfőbb erkölcsi kötelék alól, amely azt az egyéni és társadalmi élethez köti és ezzel tagadásba vagy tudatlanra veszik azt a lényegi függését, amely a hatalmi erőt a Teremtő akarátának aláveti;

segítse elő annak az igazságnak elismertetését és elterjedését, hogy evilági síkon is az „uralkodásnak“ mély értelme és végső erkölcsi és mindenemű más jogosultsága a „szolgálatban“ áll.

Eddig az öt pont szözszerinti szövege.

A pápa beszéde befejező részében komoly felhívást intéz mindazokhoz, akik az általános katasztrófa közepette érzik felelősségüket és tudatában vannak hivatásuknak. „Az emberiség nagy része, és nem habozunk annak a megállapításától sem, hogy a magukat keresztényeknek nevezők közül is nem kevesen, ilyen vagy olyan fokban, de egyetemlegesen felelősek a károkért, valamint azért, hogy ma az élet hijjával van az erkölcsi magaslatnak.“

„Azok a nemzetközi egyezmények, amelyek a háború embertelenségét enyhíteni akarták, amennyiben azt a harcolókra korlátozták; amelyek szabályozták a legyőzöttek fogvatartási módját és foglalkoztatását, sok helyütt holt betű maradtak; és ki látja a végét ennek a fokozatos rosszabbodásnak?“

A jobbérzésű embereknek, — mindazoknak, „akiket legalább is az Istenben való hit, a tisztességérzet és az emberiség“ egyesít a pápával — össze kell fogniok a romok felett. Ezt az összefogást a pápa megállapításában a legsúlyosabb indítóokok parancsolják: az elesettek megszámlálhatatlan sokasága, az anyák, özvegyek és árvák tengernyi könnye, a menekültek óriási tömege, akiket a háború orkánja mindenükből kiforgatott és hazájukból kiüldözött; követeli azon sok százezrek szomorú sorsa, „akiket minden saját bűnük nélkül, gyakran csakis nemzetiségi vagy faji hozzátartozásuk miatt a halálra, vagy folyamatos kipusztulásra szántak“; parancsolja azon ezrek, nők, gyermekek, betegek, öregek sorsa, akik mindkét táborban a légiháború áldozataivá lettek.

Mindazoknak, akiket a pápával „legalább is az istenhit, az erkölcsi érzék és az emberiség érzete egyesít,“ érezniök kell e vatikáni üzenet emberi nagyságát. Naggyá teszi elméleti megállapításainak filozófiai mélysége és bölcsessége; naggyá a konkrét világhelyzet mélyreható felismerése és feltárása, a visszaélések bátorszavú elítélése, a gyógyulás útjának világos megjelölése. Légióként pedig nagy az a főpásztori szív, mely minden embert és főként a szenvedőket, magához öleli és legfőbb erkölcsi tekintélyével a védelmére kel. Az egész emberiség közös üdvéért óhajtani kell, hogy XII. Pius pápa tanítása és korholása ezúttal ne maradjon „a pusztában kiáltónak szava“, hanem visszhangra találjon mindazok szívében, akik „az általános katasztrófa közepette érzik felelősségüket és tudatában vannak hivatásuknak.“

JÁNOSI JÓZSEF S. J.

AZ ANGOL-AMERIKAI VISZONY

JÓVAL az első világháború előtt írta Andrew Carnegie: „Anglia számára az egyedül lehetséges út a hatalmas leányával való újraegyesülés.“ Cecil Rhodes pedig végrendeletében meghagyta, hogy az USA mint az empire tagja egyesüljön újra Angliával. Abban az időben mind angol, mind amerikai részről többen voltak, akik hasonló gondolatokat vetettek fel és némi visszhangra is találtak az Óceán mindkét részén. Átütő ereje azonban ezeknek a hangoknak nem volt. Az első világháború is alkalmas talaj lehetett volna ilyen egyesülési törekvések propagálására. Hiszen az Egyesült Államok Anglia életében akkor is jelentékeny szerepet vittek. Azonban sem akkor, sem sokáig utána nem volt komolyabban szó az angolul beszélő népek államjogi egyesüléséről. Amikor pedig a harmincas évek vége felé a világpolitikai helyzet mind aggasztóbbá kezdett válni, Clarence Streit az ő ismert könyvével (Union now) lépett porondra, amelyben 15 akkoriban demokratikus állam szövetségét javasolta. A könyvnek rendkívüli sikere volt, különösen Amerikában. A katonai események tárgyalanná tették Streit elgondolásait, aki erre programját a változott viszonyokhoz alkalmazta. Még mielőtt beléptek volna a háborúba, az Egyesült Államok annyira nyíltan kötötték le magukat Anglia mellett, hogy Streit most már nyugodtan beszélhetett és írhatott az USA és Anglia egyesüléséről. Amerikában nagy mozgalmat indított és kétségtelenül sikerült is a vezető körök érdeklődését megnyernie. Az egész országban gyűléseket rendezett és egy 1941 elején tartott gyűlésen Washington legnagyobb termében maga az elnök felesége, Eleonor Rooseveltné elnökölt, amivel ugyancsak kifejezésre jutott, hogy a vezető politikai köröket is érdeklik Streit elgondolásai. Jelszava most az volt: Union now with Britain, Angliával való egyesülés és erre vonatkozólag részletekbe menő tervet dolgozott ki. Ennek központjában egy angolszász közjogi szerv áll, amelynek 49 tagja lenne 27 amerikai és 22 angol és empirepolitikus. Rooseveltné lenne az elnök, Churchill pedig a miniszterelnök. Streit programjának nyilvánosságra hozatala előtt Rooseveltné is tárgyalt, így közelebb az az Amerikában elterjedt nézet, hogy programját az elnökkel egyetértésben dolgozta ki.

Angliában is kezdenek ezek a gondolatok népszerűvé válni. Maga Churchill jelentette ki 1940 júniusában, hogy az angol birodalomnak az Egyesült Államokkal való egyesülését már senki sem tudja feltartóztatni. Érmek a mozgalomnak most már egészen komoly szóvivői vannak. Egy nagy tekintélyű közgazdasági tudós, Harold Laski, akinek különösen a labour-partyban van nagy befolyása és Hőre Belisha lelkes hívei a federal union, a szövetségi unió létesítésén fáradoznak. Anglia és az Egyesült Államok viszonyában az eddigi independence (függetlenség) szót ezért interdependence-el (kölcsonös függés) helyettesítik.

Mindez azonban még mindig csak a politikai ideológia keretébe tartozik. Hivatalos formában ilyen javaslat nem merült fel. Azonban a két hatalom a jelen háborúban nemcsak katonailag és gazdaságilag működik együtt a lehető legbensőbbben, hanem olyan politikai helyzeteket teremt, illetve készít elő, amelyek a háború utáni messzemenő együttműködést teszik szükségessé. Igaz, a világháborús elnök, Wilson is világra szóló tervet dolgozott ki és annak alapjait a békeszerződésekben lerakta, az Egyesült Államok népe mégis megtagadta az általa vállalt kötelezettségeket és visszavonult a világpolitikától. Most persze nem valószínű, hogy ez ismétlődik. Rooseveltnének sikerült saját népét végleg egy amerikai világpolitika számára megnyerni, ugyanakkor arról is meggyőzni, hogy az első világháború utáni pálfordulás elhibázott politika volt. De ettől függetlenül, más ma a helyzet, mint

akkor volt. Az első világháborúban az Egyesült Államok inkább a döntőbíró szerepét vitték, még ha beavatkoztak is a háborúba, nem fűzte őket hozzá szőkébb nemzeti érdek. Japánnal az ellentétek nem voltak még oly mértékben kiéleződve mint ma; Japán különben is Anglia szövetségese volt. Hogy Amerika szemében a háborúba való beavatkozás mennyire nem volt életkérdés, bizonyítja, hogy volt olyan időszak, amikor a tengeri blokád miatt Angliával komoly konfliktus veszedelme fenyegetett. Az Egyesült Államokat saját érdeke tehát nem állította kezdettől fogva csak ez egyik fél mellé. Ma egészen más a helyzet. Egyrészt itt van a nagy ellentét Japánnal, ami nem kis mértékben járult hozzá, hogy az elmúlt húsz évben Amerika mind jobban közeledett Angliához, de ma a közvélemény túlnyomó része a tengely törekvéseit Amerika szempontjából is veszedelmesebbnek tartja, mint annak idején a központi hatalmakét. Az Egyesült Államok tehát már ezen okok miatt is a jelen háborúval és a háború utáni világpolitikai helyzettel sokkal jobban vannak összeforrvá, mint annak idején. Mindehhez járul még egy igen fontos tényező, az angolszászoknak a szovjetbirodalommal való szövetsége. Bármilyen nagy áldozatot hoznak is ma ennek érdekében, bármilyen forrón ölelik is ma keblükre fizikailag és szimbolikusan a szovjet embereit, Amerika elképzelésében sem mindegy, hogy győzelmük esetén Európában a szovjetbolsevizmus teljhatalommal rendelkezik-e, vagy sem. Tehát már a szovjet-hatalom ellensúlyozása is szükségessé teszi számára, hogy a most folyó háború után is aktív szerepet vigyen mind a világpolitikában, mind pedig a szőkébb európai politikában. Mindebből pedig következik, hogy elsősorban arra a nemzetre akar támaszkodni, amely nyelvileg, történelmileg, de az érdekek tekintetében is legközelebb áll hozzá, ez pedig az angol nemzet. A két ország jövőendő együttműködésének kérdése tehát nemcsak politikai-ideológiai jellegű, megfelelő hosszú vajúdási időszakkal, hanem nagyon is konkrét és nagyon is időszerű probléma.

Valóban az a helyzet, hogy mindkét részről számolnak az állandó együttműködéssel és hivatalos tényezők is igyekeznek ennek a gondolatnak híveket szerezni, illetve a közvéleményt ebben a meggyőződésében megerősíteni. Már is van egy történelmi dokumentum, amely, ha valóban történelemmé akar válni, egyszerűen nélkülözhetetlenné teszi az együttműködést, ez pedig a Rooseveltt és Churchill által megfogalmazott Atlantik Charta. A két hatalom együttműködéséből született, nem úgy mint Wilsonnak tizennégy pontja és népszövetségi tervezete, amely inkább egy világboldogítási szándéktól fűtött arbiternek volt műve. Az Atlantik Charta olyan politikai hitvallás, amelyet csak fokról-fokra lehet megvalósítani, ennek érdekében pedig folyamatosan kell a politikai művészetet alkalmazni. Ki másnak lehet ez feladata, mint azoknak, akik azt lefektették. Ezen a ponton tehát a további együttműködés kikerülhetetlen. Valóban sok mérvadó megnyilatkozás utal erre. Csak az Egyesült Államok londoni nagykövétét, Winantot említjük meg, aki ősszel kijelentette: „Az Atlantik Charta az angol-amerikai együttműködésnek első aktusa volt. Ha azt akarjuk, hogy realitás váljék belőle, a háború után is loyálisan és alaposan kell együttműködnünk.“

Arról, hogy az angol-amerikai viszonyt közjogi alapokra fektessék, sem hivatalos sem félhivatalos megnyilatkozások nem hangzanak el. Ilyen kijelentések illetékes tényezők részéről valószínűleg azért sem hallhatók, mert jelenlegi és háború utánra tervezett világpolitikájuknak nyíltan vallott alapja az „egyesült nemzetekkel“ való együttműködés, főleg a szovjet birodalommal és Chinával. Ez természetesen nem zárja ki a szűkebb együttműködést a két angolszász hatalom között. Akár ezt tekintjük, akár az „egyesült nemzetek“ közötti együttműködést, az angol, de főleg az amerikai közvéleményt nagyon közlelő érdeklő az angol birodalom problematikája,

amelynek a tervezett világpolitika szempontjából kétségtelenül rendkívüli fontossága van. Hiszen maradandó világpolitikai egyensúlyt csak olyan alapokra lehet felépíteni, amelyek maguk is kiegyensúlyozottak, amelyeknek a léte legalább nem problematikus. Az amerikai közvélemény igen élénken foglalkozik ez utóbbi kérdéssel, angol részről viszont nem zárkóznak el az eszmecsere elől, szívesen hallgatják az amerikai véleményeket, bár igen határozottan leszögezik saját álláspontjukat.

Az angol birodalom közjogi struktúrája kettős síkon mozog. A commonwealth tulajdonképpen a domíniumoknak és az anyaországnak egymáshoz való viszonyát fejezi ki. Nem egészen ebbe a kategóriába tartozik az angol gyarmatbirodalom és India. A gyarmatok és India az anyaországgal állanak közvetlen kapcsolatban, kivéve azokat a mandátumterületeket, amelyek egyes domíniumok fennhatósága alá kerültek. Amerikai részről általában elismerik, hogy a commonwealth az ő felfogásuknak is teljesen megfelelő közjogi alakulat és szilárd alapját képezi az angol birodalomnak, sőt egy távolabbi angolszász bensőbb kapcsolatnak is mintaképül szolgálhat. Nem ilyen kedvező a vélemény az angol gyarmati politikáról, illetve az Indiával szemben alkalmazott politikáról. Itt megint csak az Egyesült Államok londoni követét idézzük, aki még a nyár folyamán egy beszédben nyíltan utalt arra, hogy az amerikaiaknak a gyarmati politikáról más nézetük van, mint az angoloknak, amivel egyben kifejezésre akarta juttatni, hogy az amerikai közvélemény nem helyesli mindenben az angol gyarmati politikát. Angliában ezen a kétségtelenül hivatalos jellegű állásfoglaláson nem botránkoztak meg. Nem utasították vissza egy külföldi hatalom követének beavatkozását Anglia belső ügyeibe. Sőt a Times, amely vezető és sok esetben hivatalos körök nézetének szokott kifejezést adni, az Egyesült Államokat egyenesen felszólította, hogy Angliával közösen folytassanak gyarmati politikát. Bevallotta és ezt később több ízben megismételte, hogy az angol gyarmati politikában alapvető változásoknak kell bekövetkeznie. Wendel Willkie, Rooseveltnak az elnökválasztásnál volt ellenfele, aki később teljesen az angol külpolitikájának szolgálatába állott, ugyancsak sokat foglalkozik az angol birodalom problematikájával. Egyik beszédben kijelentette: amint a Fülöp-szigetek ügye egyben Anglia problémája, úgy az indiai kérdés az Egyesült Államok ügye is. Willkie elismerte ugyan, hogy a szőkébb commonwealth jogi szerkezete megfelel az Egyesült Államok felfogásának, ennek nagy jelentőségét egy későbbi fejlődés szempontjából ki is emelte, azonban nem szűnt meg oldal vágásokat irányítani az angol imperializmus ellen. Ezen főleg az angol gyarmatpolitikát értette és azt kívánta, hogy a gyarmatok lassanként hasonló státust kapjanak, mint a domíniumok. Londont kissé kellemetlenül érintette Willkie gyakori állásfoglalása az angol imperializmus ellen, de valóságos bombaként egy a „Life“ című amerikai folyóiratban megjelent cikk hatott, amelyben a cikkíró kijelentette, hogy Amerika nem hajlandó az angol Impérium fennmaradásáért harcolni. Ennek a cikknek rendkívüli visszhangja volt Angliában. Annál inkább, mert egy nagyon befolyásos lapban jelent meg, amelynek szerkesztője, Henry Luce, komoly politikai tekintély.

Az angliai visszhang arra készítette a szerkesztőt, hogy enyhítse a rossz hatást és félreértésről beszéljen. Nem az angol birodalmat a maga egészében kellett volna szerinte érteni, hanem csak bizonyos angol imperialista törekvéseket, amelyekért az amerikai nép nem akarja vérént ontani. Mivel azonban az amerikai közvéleményben a brit birodalmi törekvésekkel szemben határozott bizalmatlanság észlelhető, angol részről nem mulasztottak el semmit, hogy egyrészt megmagyarázzák az angol birodalom különleges struktúráját, másrészt pedig a birodalmi törekvéseket olyan színben tüntessék fel, hogy az ellen a kényes amerikai közvélemény se emelhesen kifogást. Ebben a fel-

világosító munkában is a Times vezetett. Mondhatni, bizonyos megértő jóindulattal kezelte az amerikai véleményt, amelyet azzal mentetett, hogy odaát a brit birodalmat még mindig 1776, tehát az amerikai szabadságharc szemével nézik. A birodalom gyarmati politikája, úgymond, azóta sokat fejlődött és angol emberek a leglelkesebb előharcosai a gyarmatok politikai és gazdasági felemelésének. Ha vannak is olyan gyarmatai az angol birodalomnak, amelyek nem élvezik a teljes politikai önrendelkezést, ennek a Times szerint csak az az oka, hogy erre még nem értek meg. Azonban csak idő kérdése, mikor lesznek ezek is egyenrangú felei a birodalom többi részeinek. A végcél, írja a Times, a partnership, vagyis a birodalom egyes részei és népei között létrehozandó társasviszony. Partnership most a jelszó mindentűt a birodalom jövő politikai struktúráját illetően. A brit imperializmust kritizáló amerikai hangokra azonban még súlyosabb tényezők is feleltek. Maga Churchill egyik beszédében egész határozottan kijelentette, hogy ők igenis a birodalom fennmaradása érdekében harcolnak. Hasonló szellemben nyilatkozott Eden külügyminiszter is. Lord Crofft, aki mint hadügyi államtitkár a kormány tagja, egyik beszédében mind az amerikai, mind az angol birodalomellenes felfogással állott szembe. „Mi — mondotta — nem vagyunk megelégedve önmagunkkal, ha azonban új emeleteket akarunk épületünkre húzni, nem szabad annak alapjait aláásni. Első lépés, hogy alacsonyabbrendűségi érzéseinktől szabaduljunk és legyünk tudatában annak, hogy amit mi védünk, (t. i. a birodalmat), az van olyan egészséges, mint bármi, amit eddig felfedeztek... Távol állunk attól, hogy helyünket feladjuk, ellenben arra törekszünk, hogy ezeket a területeket (gyarmatokat) tovább fejlesszük, hogy a gyermekorból kinöve partnerekké, majd pedig autonóm területekké váljanak.“

Ezek a megnyilatkozások vitathatatlanul annak a nyugtalanságnak a tünetei, mely az amerikai kritika nyomán az angol közvéleményben fellépett. Ha odaát újabb különbséget is tesznek a commonwealth és a gyarmatbirodalom között és az előbbi politikai szerkezetét egyenesen mintaszerűnek mondják, az amerikai közvéleményben kétségtelenül mégis bizonyos birodalomellenes hangulat kapott lábra. Wendell Willkie, aki ennek egyik megtestesítője, ugyan mindenfajta imperializmussal szembeszáll és a dollárpolitika eUen is kikel, Angliában, főleg konzervatív körökben mégis némi aggodalommal tekintik ezt a fejlődést és ezért szükségesnek tartják, hogy azzal idején és erélyesen szembeszálljanak. Sir Strafford Crippsnek kiválása a háborús kabinetből sok megfigyelő szemében ugyancsak összefügg a brit birodalomnak ezzel az új kérdésével, ő közel állott az amerikai kritikusok felfogásához és természetesen az angol közvéleményben is erősítette, ha talán nem is szándékosan, az ú. n. kis angol elgondolás híveit. Churchill és a konzervatívok — ezen felfogás szerint — elérkezettnek tartották az időpontot, hogy befolyását megtörjék és ezzel a kormányban és a közvéleményben a birodalmi frontot erősítsék.

Az angol-amerikai viszony taglalásánál lehetetlen mellőzni azt a kérdést, vajjon az Egyesült Államok nem törekzenek-e arra, hogy a brit birodalomnak uraivá váljanak? A kontinensen sokan vannak, akik ebben látják az Egyesült Államok politikájának lényegét és ezt a nézetüket számtalan adattal igyekeznek alátámasztani. Emlékeztet, hogy Washington a háború első felében rombolókat adott át Angliának és ennek fejében bizonyos brit területeken támaszpontokat rendezhetett be. Ebben sokan előjelét látják a későbbi fejlődésnek, amely szerintük oda fog vezetni, hogy az Egyesült Államok veszik át Nagybritánia örökségét a brit birodalomban. Kétségtelen, hogy az angol-amerikai viszonyban ma az Egyesült Államok a súlyosabb tényező. Anglia amerikai segítség nélkül aligha tudta volna azokat a

veszélyeket kikerülni, amelyek létét fenyegették. Ma még mindig az a helyzet, hogy az Egyesült Államok segítsége nélkül az „egyesült nemzetek“ katonai téren sem tudnák helyüket megállani. Ehhez járul, hogy Anglia nem ura a brit birodalomnak a szó politikai értelmében, hanem annak jelentékeny része szabad elhatározásból tagja a birodalomnak és Anglia oldalán önként lépett be a háborúba. Ha tehát az Egyesült Államokban a fent említett szándék megvolna, akkor csak a brit anyaállam volna politikai ellenlábas, amely természetesen távolról sem bír azzal a súllyal, mint a nagy amerikai hatalom. Az erőviszonyok tehát feltétlenül utóbbinak kedveznek, annál is inkább, mert Kanada és Ausztrália úgy sem tudná az Egyesült Államok ilyen esetleges törekvését ellensúlyozni.

Abban az eszmecsereben, amely a két angolszász hatalom jövő együttműködése körül folyik, természetesen szó van arról is, hogy kié lesz a vezetőszerep. Angliában vannak ugyan körök, amelyek úgy vélik, hogy a vezetőszerep Angliát illeti, mert hiszen neki, mint egy régi és hatalmas birodalom megteremtőjének és vezetőjének, nagyobb tapasztalata van ezen a téren mint Amerikának. Azonban ennek a kérdésnek a megítélésénél mégis csak a nagyobb politikai súly érvényesül, ez pedig kétségtelenül az Egyesült Államok oldalán van. A kérdést általában úgy fogalmazzák meg, ki lesz a szenior- és ki a juniorpartner? Amerikai részen természetesnek tartják, hogy az Egyesült Államokat illeti a seniorpartnership és ebben a felfogásban angol véleményre is támaszkodnak. Henry Luce, a Life említett szerkesztője úgy látja, hogy Angliában természetesnek tartják, miszerint egy angol-amerikai partnership esetén az Egyesült Államokat illeti a seniorpartner szerepe. Ezt a véleményét többek között az Economistnak, ennek a vezető angol közgazdasági folyóiratnak egy megjegyzésére alapítja, amely szerint egy szűkebb angol-amerikai kapcsolat esetén a nem egészen 50 millió lakosú szigetország nem válhat seniorpartnerré. A világpolitika súlypontja mindinkább Amerika felé tolódik el és a nevezett lap azt vallja, hogy Anglia ezt a történelmi fejlődést nem tudja feltartóztatni. Angol vezető körök aláhúzzák ugyan a partnershipet, a Times például hangoztatja, hogy különösen a csendesóceáni térségben a gyarmati területek jövő rendjét csak az angol, amerikai, holland és francia kormányokkal közösen, tehát a partnership alapján lehet biztosítani, azonban nem kötik le magukat az amerikai vezetéshez.

Az ismert és bizonyos súllyal bíró angol és amerikai megnyilatkozásokból nehéz volna arra a következtetésre jutni, hogy az Egyesült Államok valóban igényt támasztanak az angol birodalomra, hogy azon belül Nagy-Britannia szerepére vágynak, — amint azt a kontinensen sokan hiszik. Azon amerikai körök, amelyek az angol gyarmati politikát különösen erősen kritizálják, általában az imperiáлизmussal, mint olyannal szállnak szembe és nem kímélik az USA imperializmusát sem. Idéztük Willkiet, aki a dollár-politikával, vagyis az amerikai imperializmussal akar leszámolni. Nehéz mindezek után elhinni, hogy ezek az imperialistaellenes tényezők titokban Anglia kárára követnek amerikai imperialista célokat.

Az a kép, amelyet az angol-amerikai viszonyról megrajzolni igyekeztünk, a dolog természeténél fogva nem lehet végleges. Azt kell hinnünk, hogy a tulajdonképpeni fordulat a két nemzet eddigi viszonyában csak most fog bekövetkezni. Előbb-utóbb olyan helyzet fog kialakulni, hogy ezzel a kérdéssel nemcsak független politikai és irodalmi személyiségek foglalkoznak, hanem hivatalos tényezőknek is világosan kell majd állást foglalniuk.

TÖRÖK ÁRPÁD

MAGYAR KÖZIGAZGATÁS

A MAGYAR KÖZIGAZGATÁS — az a két szó, amelyet címlapján visel az a testes, 691 lap terjedelmű kötet, amely Magyary Zoltán tollából újabban megjelent. Két szó, amely a magyar életnek talán legfontosabb kérdését jelzi. Hiszen a közigazgatás az élő, a cselekvő állam: a közigazgatáson múlik leginkább a nemzet jóléte és így az állam jövője. A közigazgatás jóságával nyerhetjük meg nagy csatánkat a nemzetek versenyében; a magyar katona mellett a közigazgatási tisztviselő fennmaradásunk és boldogulásunk legfontosabb harcosa.

A magyar közigazgatás most nagy próbatételét éli: megfogyatkozott eszközökkel megnagyobbodott terület megszorított feladatait kell teljesítenie. Világnézetek harca bolygatja a lelkek egyensúlyát; a nemzet élet-halál küzdelmét vívja; a nemzetiségi kérdés erősen előtérbe lépett; a háborús igazgatással és gazdálkodással járó minden nehézség és népszerűtlenség a közigazgatásra hárul; a szociális kérdés soha nem látott méretű teljesítményeket kíván; az utánpótlás viszont megsökkent és hiány van az alkalmas tisztviselői anyagban. Amellett a reformtervek sora döngeti a közigazgatás épületének kapuját; elavultnak minősítenek jóformán mindent, ami eddig volt és mielőbb teljes „megújulást“, átalakulást sürgetnek. A nehézségeknek ebben az áradatában, az eszméknek ebben a zavarában a magyar közigazgatási kormányzat és a közvélemény tanácsért, útbaigazításért csak a tudományos irodalomhoz fordulhat, amely a reformterveket lemérni, kiérlelni, a magyar élet adottságaival egyeztetni hivatott.

A magyar közigazgatási jog irodalma nem oly gazdag rendszeres összefoglaló munkában, hogy e téren ne kelljen minden új jövevényt örömmel üdvözölnünk. Habár Magyary Zoltánnak most megjelent könyve az irodalmat csak hézagosan említi és az ott felsorolt munkákon felül még más számbajövő alkotások is vannak, — elég csak Boér Elek, Jászi Viktor, Vasvári Ferenc, Csiky Kálmán, Lechner Agoston, Márkus Dezső rendszeres munkáira utalnunk — mégis kétségtelen, hogy minden új közigazgatási kézikönyv igényt tarthat az általános érdeklődésre is. Úgy látszik, a közigazgatási jogszabályok rendkívül szétágazása és gyakran gyors ütemű kicserélése hatott abban az irányban, hogy jogtudósaink a jognak ezt az ágát a többinél kevésbé vállalják rendszeres feldolgozásra; annál nagyobb természetesen annak az érdeme, aki ezt az aránylag nehezebben áttekinthető területet is megnyitja az érdeklődők előtt.

Magyary Zoltán „Magyar közigazgatás“ c. könyvét azonban az általánosan is nagyobb érdeklődéssel kell fogadnunk. Egyrészt e könyvben a budapesti egyetem egyik közigazgatási jogi tanára egy évtizedet meghaladó tanári működésének eredményeit tárja összefoglaló formában első ízben elénk, másrészt a munka a kitaposott utakat elhagyva, teljesen új irányban kísérli meg feladatát. Az előszó, de a tartalomjegyzékbe vetett futólagos pillantás is igazolja, hogy a munka új célokat tűzött ki, a megszokottól eltérő ösvényen halad, mást és többet akar, mint a közigazgatási jogi tankönyvirodalom eddigi termékei. Magyary semmiesetre sem tér ki a felmerült kérdések és nehézségek elől; nemcsak ismertetést, de átfogó programot ad. A vállalt feladat újszerűsége és nagysága már eleve is elismerésre készítet, s fokozza érdeklődésünket.

Magyary könyvét az előszóban kísérletnek minősíti „a közigazgatási jogot és a közigazgatást egyaránt felölelő közigazgatástudomány új szintézisének megalkotására“. Nemcsak „közigazgatási jogot“ akart írni; művének alcíme: „A közigazgatás szerepe a XX. sz. államában, a magyar közigazgatás szervezete, működése és jogi rendje“ mutatja,

hogy a közigazgatási jog csak egyik eleme anyagának, nála csak része a közigazgatástudomány rendszerének, amely a közigazgatási jog mellett az eddig közigazgatástan elnevezéssel megjelölt ismereteket is felöleli. A munka számos földrajzi adatot, táblázatot, kimutatást, térképet és ábrát közöl, tájékoztat az ország és népesség legkülönbözőbb viszonyairól, nyilvántartásairól, intézetekről és üzemekről, magángazdaság, üzemszervezés és üzemvezetés módjairól, közszállításokról és középítkezésekről, a közigazgatás technikai segédeszközéről, stb. Már ez a példázó felsorolás is mutatja, hogy Magyary az anyag elhatárolásában még a közigazgatástan fogalmi körén is túlmegy.

A közigazgatástan a közigazgatási jog mellett oly szerepet tölt be, mint az alkotmánytan az alkotmányjog, vagy a pénzügytan a pénzügyi jog mellett; ebben az értelemben a közigazgatástan a közigazgatásra (mint szervezetre és eljárásra) vonatkozó alapfogalmak (pl. kormányzat, hatáskör, hatóság, önkormányzat, centralizáció, virilizmus, stb.) kifejtése, a közigazgatás szervezési és működési elveinek elméleti és összehasonlító alapon való tudományos tárgyalása. A közigazgatástan ilyen módon a közigazgatás tételes anyagát rendszeresen feldolgozó közigazgatási jognak igen fontos segéd tudománya. A közigazgatási jog másik jelentős segéd tudománya a nálunk meglehetősen elhanyagolt közigazgatástörténet (ad analogiam: alkotmánytörténet). Magyary könyve elég kimerítő közigazgatástani anyagon és az aránylag rövidre szabott magyar közigazgatástörténeti részekben felül igyekszik bepillantani a közigazgatás tárgyát alkotó viszonyokba és e célból adatokat közöl a területre, népességre, gazdasági életre (közigazgatási földrajz és statisztika), hogy így tájékoztasson azokról a közszükségletekről, amelyeket kielégíteni a közigazgatás hivatott, azaz röviden: a közigazgatás tartalmáról. Végre a könyv a magyar közigazgatás jövő fejlődésének a tervét is kidolgozza, sőt fejtegetésének nagy része közigazgatáspolitikai természetű. Azt az irányzatot, hogy a tudomány ne legyen öncél, hanem a gyakorlat mestere, talán senkinél szemléltetőbben példázva nem látjuk, mint Magyarynál. Valósággal buzog az alkotási vágytól az egész könyv, szinte reformprogram, vitairat a jelenlegi helyzettel szemben. Az előszótól „A jövő fejlődés iránya“ c. záró fejezetig a könyvnek jóformán minden része kritika és program: a szerző szerint közigazgatásunknak át kell alakulnia, sőt e célból még alkotmányunk reformját is elengedhetetlennek tartja.

Tehát közigazgatási jog, közigazgatástan, közigazgatástörténet, közigazgatási földrajz és statisztika, a közigazgatás tartalmát tevő viszonyok ismertetése, közigazgatáspolitikai, — mind e tudományágak helyet kapnak Magyary nagy tanulmányában. Mind e részek együtt teszik ki azt a hatalmas ismerettömeget, amelyet szerzőnk közigazgatástudománynak nevez. Valóban átfogó elgondolás, amelynek megvalósítása szempontjából már a kísérlet is érdemül számít.

A közigazgatási jog tulajdonképpen anyagát meghaladó anyag többlettel szemben van azonban Magyary munkájában hiány is; nem ismerteti rendszeresen az egyes közigazgatási feladatokat és az azok megvalósítását szabályozó joganyagot. Újabb közigazgatási kézikönyveink (Kmetty, Márffy, Tomcsányi) mindegyike felöleli részletesebben vagy legalább vázlatosan a szakigazgatási ágak jogát, tehát tárgyalják pl. a mezőgazdasági, az ipari, a közlekedési, a közegészségügyi, közoktatásügyi stb. közigazgatás anyagát is, Magyary könyvében e vonatkozásban legfeljebb az alaki jog (szervezet, eljárás) tekintetében találunk összefoglaló utalásokat, de a közigazgatási anyagi jog (az alkalmazásra kerülő joganyag) és az azt alátámasztó szakigazgatási politika jóformán teljesen hiányzik. A „Magyar közigazgatás“ tehát rendszeresen csak az általános ismereteket adja, a korábbi kézi könyvek különös részében összefoglalt anyag jórészt hiányzik; a szakigazgatási ágak jogát monografikus feldolgozásra utalja. E tekintetben minden esetre mélyen szolgál munkájának különben is nagy terjedelme; Concha Győző alapvető „Közigazgatástan“-ában is csak néhány szakigazgatási ág elveit tudja összefoglalni.

Ha már most az ismertett anyagelhatárolást a tudomány és a közigazgatási képzés szempontjából is bírálat tárgyává tesszük, meg kell állapítanunk, hogy a közigazgatási jog tudománya és a közigazgatási képzés semmi esetre sem állhat meg a joganyag rendszeres feldolgozásánál és magyarázatánál. A nyers joganyagot az elméleti alapok megvilágításával, a megértéshez szükséges földrajzi és egyéb adatok közlésével, a jogszabályok bírálatával élővé, a gyakorlat számára is értékessé teszi. Az is kétségtelen, hogy teljes értékű közigazgatási képzést csak a közigazgatási jog segédtudományainak felhasználásával, a közigazgatás tartalmát tevő viszonyok és a közigazgatásban ható belső erők feltárásával lehet adni. Ahogy Concha mondja, a közigazgatási jog inkább a közigazgatás működésére állított korlátokkal foglalkozik, de nem ismerteti az állam működését a maga teljességében, ható erőinek, működéseinek minden oldaláról, kitűzött célja, elérhető sikerei szempontjából; nem világítja meg, hogy a jogszabta korlátok között és a jog felhatalmazásaival mikép lehet a közfeladatokat mentői teljesebben megvalósítani.

Az 1936. évi felsőoktatásügyi kongresszuson részletesen megindokoltam, hogy „a közigazgatási jog alapos és erősen kiterjesztendő tanítását ki kell építeni olyan tudományok tanításával, amelyek a közigazgatási cselekvés tárgyát tevő életviszonyok megismerésére, gyógyítására, irányítására képesítenek“. (A kongresszus munkálatai, II. 211.) Ugyanott azonban azt is kifejtettem, hogy a közigazgatási jog és segédtudományai ma már nem szoríthatók be egy egyetemi tárgy korláta közé; a közigazgatás tudománya ma már egész tudománykor, amely épügy számos tudománygra, illetőleg önálló tudományra tagozódik, mint például az orvosi tudomány. E sorok írója mindig az öncélú közigazgatási képzés híve volt és 1936-ban külön összegyűjtve is kiadta ilyen irányú cikkeinek gyűjteményét („A közigazgatási tisztviselők képzése és képesítése“).

A közgazdaságtudományi kar közigazgatási osztályának tanulmányi és vizsgarendje az öncélú közigazgatási képzés elvén épül fel. Itt a közigazgatási jog általános része mellett külön tárgyak gyanánt szerepelnek a mezőgazdasági, ipari, közlekedési, népjóléti, közoktatásügyi, pénzügyi közigazgatás joga; külön adatnak elő a közigazgatástan, az agrár-, ipar-, közlekedési és szociálpolitika, a pénzügytan; végre a politikai és gazdasági földrajz, a legújabb kor története, a mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi és technikai ismeretek, a magán- és üzemgazdaságtan, a közgazdaságtan és statisztika. A közigazgatási jogból kötelező szeminárium és négy féléven át kötelező praktikum van. Ilyen beosztás mellett a hallgató valóban teljes áttekintést kaphat a közigazgatási tudományok egész területéről és mindjárt bevezetést a közigazgatás gyakorlatába.

A jog- és államtudományi karok tanulmányi és vizsgarendje azonban a közigazgatási tudományoknak e széttagolt tanítását nem engedi meg. Bizonyára ez volt az oka annak, hogy Magyary egy kötetbe igyekezett összemöríteni az egész anyagot. Ennek viszont megvannak a maga hátrányai. A munka ilyen módon csak vázlat lehet, amely a közigazgatási tudományok egyes ágaiba rendszerint éppen csak betekintést engedhet, az érdeklődést keltheti fel, az érzéket fejlesztheti ki és az összefüggéseket világíthatja meg, de teljes képet alig adhat.

Különösen fájjaljuk a közigazgatási jog anyagának természetszerű összeszorulását. Nemcsak a szakigazgatási jogok maradtak el, — majdnem teljesen, — pedig ezek ismerete nélkül nem hagyhatjuk a jövőndő tisztviselő-nemzedéket, hanem a közigazgatási jog általános része is aránylag szűk terjedelempre korlátozódott. Csak példakép említjük, hogy a miniszteriumra 6 lap, a törvényhatósági bizottságra 2 lap, a közigazgatási bíróságra

5 lap jut. Találóa mondja a könyv egyik kiváló bírálója: Rakovszky Iván, hogy a munka lényeges vonásaiban inkább közigazgatástan. (Pester Lloyd, 1942 dec. 13.) Pedig mégis csak a közigazgatási jog a közigazgatási tudományok gerince, amely köré kell a közigazgatási segédtudományoknak csoportosulniok s amely a jog- és államtudományi karok jelenlegi tanulmányi és vizsgarendje szerint az előadás és vizsga tulajdonképpeni tárgya.

A munka sorait különben sem hatja át túlságosan a jögeszme iránti lelkesedés; e tekintetben utalunk a munka gondolatmenetének következö részleteire.

A jogállam eszméje érlelte ki azt a törekvést, hogy a közigazgatást minél több irányban jogszabályoknak vessék alá és szabad belátását, diszkréciónárius hatáskörét minél szűkebb körre szorítsák (50.1.) A jogállam közigazgatása megtette azt, hogy a jogszabálysértéstől való félelmében nem tett semmit §51.1.) A közigazgatás feladata azonban nemcsak a jog, de az igazság biztosítása (52.1.) Amíg a XIX. század államában a főkövetelmény a közigazgatással szemben a jogállam megvalósítása volt, a XX. század állama viszont az eredményességet el nem hanyagolható követelménynek tekinti. A legalitás elve korlátozta az egyeselmek a jogszabályok alá vetését és jogszabályinflációra vezetett; a rendeletalkotás következtében egyre csökkent a közigazgatás szabad belátásának az érvényesülése. A közigazgatási bíráskodás még fokozta a polgárok biztonságát a közigazgatással szemben. A jögsértés vált a közigazgatás legnagyobb hibájává, amiért is a közigazgatás főleg ennek elkerülésére törekedett; e célból gyakran mellözte az intézkedést, vagy látszatintézkedésekkel érte be. A formát megmentették, de a kérdés megoldatlan maradt (75. és 76. 1.). A jogállam a közérdekre káros túlzást okozott, mert a közigazgatás jögszerűségének követelménye háttérbe szorította az eredményességre törekvést (77. 1.). A jogszabályok szaporodása a liberális jogállam szellemi befolyásának következménye; a cél a közigazgatás szabad belátásának szűkebb határok közé szorítása volt. Az erős szaporítás viszont a jogállam saját elveit juttatta csödbe, minthogy a sok jogszabály a tájékozódást megnehezítette és jogbizonytalanságra vezetett (543.1.). A közigazgatásnak nem az a feladata, hogy jogbiztonságot adjon, hanem, hogy valamely közérdekű eredményt a jog korlátái között elérjen (621.1.). A közigazgatási bíráskodás a jogállam követelménye (624. 1.). A közigazgatási bíróság hatásköre a közigazgatás jogvítás ügyeinek túlnyomó többségére (kb. 80%) kiterjed (630. 1.),

A munka gondolatmenetének ismertett részletei kétségtelen sok jellemző vonásra mutatnak rá, érdekes megfigyeléseket és új beállításokat fejeznek ki. Nem is kívánok vitát kezdeményezni; mégis a pártatlan szemlélet érdekében a következö szempontokra is fel kell hívni a figyelmet.

Nem lehet azt mondani, mintha Magyarországon a múlt század második felének jogszabályai a kormány kezét túlságosan megkötötték volna. Sokszor igen fontos állampolgári alapjogok nem is nyertbe törvényi szabályozást, még kevésbbé bírói védelmet; így például a gyülekezési és egyesülési jog szabályozása és kezelése tekintetében a „szabad belátás“ korlátlan maradt. Magyary is elismeri, hogy az önkormányzat ellenörzésére a főispánnak adott messzemenö jogosítványok az önkormányzat feszélyezését, söt elvonását tették lehetővé, illetöleg a törvények e tekintetben a kormánynak minden felhatalmazást kellökép megadtak. Az ellenörzés a legtöbb esetben valóságos gyámkodássá vált, indokolatlan és túlzó centralizáció valósult meg. Altalában visszatérö volt a panasz, hogy e korszak jogszabályai nem szabatos szövegezésükkel szabad utat nyitottak a hatósági önkénynek és a miniszterek diszkréciónárius jogával szemben lehetetlenné vált a bírói védelem.¹ A bírói védelem rendkívül szűk köre is általánosan elismert; a

¹ Közigazgatási joganyagunk fejletlen és rendezetlen voltára még 1913-ban is joggal mutatott reá Benkö Albert (A m. kir. közigazgatási bíróság hatáskörének kiterjesztéséről, 70. és köv. lapok).

pénzügyi természetű határozatokon (adó-, illeték-, illetményügyek) kívül a panaszjog csak szórványos és nemcsak a rendeleti joganyag egésze, de a törvények tekintetében is a közigazgatás számos területe maradt minden bírói védelem nélkül; — Kmety Károly pl. közigazgatási jogi kézikönyvében külön fejezetet szentel „a felsorolás hiányosságaira“ — hisz az alsófokú bíróságok felállítása épp ezen a helyzeten lenne hivatva javítani. Ily körülmények közt azonban a közigazgatás eredményességét a jog alig gátolhatta. Különben Magyary is hiánynak tartja, hogy a közigazgatási eljárás joga nincs szabályozva, pedig az ilyen szabályozás nyilván a közigazgatás szabad cselekvését korlátozná.

Azt sem mérnök ténykép megállapítani, hogy a jogállam korszaka végleg lezárult volna; sőt vannak jelek, amelyek szerint nálunk még nem is jutott teljes kifejtéshez. Ameddig a közigazgatási eljárás jogi rendjének kodifikálását sürgetjük, — ameddig kormányprogram a közigazgatási bíráskodás kiépítése és az alsófokú bíróságok felállítása, — ameddig állandóan visszatér a fegyelmi és összeférhetlenségi ügyelőre a független bíróság elé utalás óhaja — addig legfeljebb arról lehet szó, hogy a jogállam teljes kiépülését a válságos események megakasztották. Hisz a jogok védelme és a jobbiztonság fenntartása örök eszmény marad s háttérbe legfeljebb az állam rendkívüli helyzeteiben szorulhat. Ez az eszmény nem lehet gátja a közigazgatás eredményességének, hiszen a jognak kell a közérdek és egyéni érdek összhangját biztosítani és a jogsértő eljárás eredményessége magasabb szempontból mindig kétséges.

A jogszabályok túlzott elszaporodása pedig olyan tünet, amelyet véleményünk szerint nem annyira a „liberális jogállam“ korának, mint inkább az utóbbi éveknek terhére lehet írni; hiszen a múlt században a rendeleti jogalkotás még csak szűk körben maradt mai nagy kiterjedtségéhez képest. Akkor a törvényhozás volt a fő jogalkotó és annak egyrészt nem is lehetett ideje „inflációt“ előidézni, másrészt a kor elveibe ütközött volna az egyéb szabad rendelkezésére hagyott területeken szabályokat alkotni; a jogszabályok elszaporodását az állami mindenhatóság elve és a kormány rendeletalkotó hatalmának kiterjesztése tette lehetővé. Ma azonban már a németek is panaszkodnak a jogszabályok áttekinthetlensége és ellentétei miatt. (Deutsche Verwaltung, 1942., 404. lap).

Magyary a fő hibát a végrehajtó hatalom függő helyzetében látja. A parlamentáris kormányrendszer szerinte gyengíti a kormányzat erejét, háttérbe szorítja a szakértelmet. A parlament maradjon a törvényhozásnál és a nemzeti közvélemény kifejezésénél; a közigazgatás korszerű reformja érdekében tehát Magyary alkotmányunkat kívánja megreformálni (73., 207., 520., 639. stb. lapok). Azonban reá kell mutatnunk arra is, hogy a parlamentáris kormányrendszer lényege nem a végrehajtó hatalom alárendelése, hanem a törvényhozással való egyensúlya, összhangja. A kormány legalább is annyi hatást gyakorol a parlamentre, mint az viszont a kormányra; az összhang biztosítása nélkül pedig nem kerülhetők el a zavarok. A parlament irányától idegen, oktrojált szabályok nálunk rendszerint megbuknak a közönség elégedetlenségén vagy közönyén; az alkotmányos út megtartása a végrehajtó hatalom tekintélyét, működésének eredményességét nagyon előmozdíthatja. Úgy hisszük, hogy egy politikailag fejlett nemzet sohasem fog tartósan belenyugodni abba, hogy a közigazgatásnak csak tárgya, kísérleti anyaga legyen az irányítás és ellenőrzés joga nélkül.

A munka részleteivel nem kívánok foglalkozni; de fel kívánnám hívni a figyelmet még a hagyományok fontosságára és közigazgatásunknak a nemzeti jellemből folyó különlegességeire. Ha a közigazgatás rendszerének tekintettel kell lennie a területre, tájra, viszonyokra és más adottságokra,

akkor bizonyára tekintettel kell lennie nemzeti jellemünkre és múltunkra is. Nem merném azt állítani, hogy minden intézmény csak annyit ér, amennyit „mai eredményessége“ igazol, hanem ki kell vizsgálni az intézménynek eddigi szerepét a nemzet életében és azt a kor igényeihez mérten reformálva, életképességében fokozni. A tekintélyi elv alapján újonnan berendezkedett államok is a nemzeti múltban keresnek erőforrásokat, mert ez törekvéseiket igazolni, alkotásaik eredményességét előmozdítani alkalmas; a mi nagy múltú és fejlődésében eredeti önkormányzatunk olyan nemzeti érték, amelynek jelentőségét méltányolni a magyar tudomány hivatott.

Magyary Zoltán kétségtelenül nagy érdemet szerzett a magyar közigazgatási tudomány előrevitelével. A reform irányában évek óta páratlan energiával folytatott küzdelmének jelentős állomása a könyv, amely teljesen új rendszert képvisel közigazgatási kézikönyveink között és bizonyára még számos utalás és megbeszélés tárgya lesz, az elmélet és gyakorlat emberei részére sok ösztönzést fog adni, de bizonyára sok vitát is kiváltani. És ez lesz a mű jelentőségének legjobb értékmérője.

EGYED ISTVÁN

ÉLELMEZÉSI GONDOK

GAZDASÁGUNK jelentős iparosodottságának dacára hazánk ezidő-szerint még inkább agrárjellegű országnak mondható. Mezőgazdasága normális körülmények között főlösen termel élelmiszereket és egyéb agrárcikkeket. Mindenesetre a fölöslegék jórészből viszonylagosak, minthogy a népesség alacsony átlagéletszintjéből, illetve gyöngé vásárlóképességéből származnak. És ha békés időkben a közellátásban, a népelemezésben hiányok, vagy egyéb bajok tapasztalhatók, azok túlnyomó-kig az alacsonyabb néposztályok szegénységére vezethetők vissza. Kétségtelen ugyanis, hogy tökéletesen egyenletes, illetve igazságos elosztást fel-tételezve, megvolna az elméleti lehetősége annak, hogy a hazai népesség minden egyede biológiai, étrendi és bizonyos, szerény határig élelmezés-jóléti igényeit is kielégíthesse. Bőségről azonban — főleg az állati szár-mazású táplálékokban — ezen elképzelt, ideális esetben sem igen lehetne szó, mert ezekből az élelmiszerekből az egész belföldi termelés is szűkös, úgyhogy az átlagfejadagok még akkor is túlalacsonyok lennének, ha bizo-nyos hányadukat nem értékesítenék kényszerűig külforgalomban. Így, hogy csak a legfontosabbakat említsük:

Élelmiszerryag az utolsó 13 trianoni esztendő átlagában	Exportált mennyiség 1.000 métermázsa	Az átlagos termés százalékában
Búzából a vetőmagnélküli ter- méshezamból	5.270	28%
Rozsból a vetőmagnélküli ter- méshezamból	1.103	18%
Cukorból	503	35%
Főzelékfélékből	325	6.5%
Friss gyümölcsből, incl. szőlő	372	15%
Borból	270	9%
Élőállatból és húsból (húserték)		
Marha- és borjúhúsból	318.5	31.1%
Sertéshúsból	92	11.2%
Sertézsiradékból	240	19.4%

Élelmiszeranyag az utolsó 13 trianoni esztendő átlagában	Exportált mennyiség 1.000 métermázsa	Az átlagos termés százalékában
Vajból és egyéb tejtermékekből (teljesej értékben)	330	2.35%
Júhhúsból és élőjuhól (hús- érték)	13.4	8%
Baromfihús, zsiradék és élőba- romfiból hússúlyban	186	18.7%
Tojásból	107.5	21.5%

Az emberi táplálkozás a biológiai szükségletet tekintve tudvalóval 3 tápanyagcsoportot igényel. Éspedig szénhidrátokat túlnyomóan keményítő és cukor formájában, továbbá ugyancsak szénhidrogénekből álló zsiradékokat és végül nitrogéntartalmú növényi és állati fehérjéket. A tápanyagokon kívül az emberi szervezetnek, amint tudjuk, különféle sókra és savakra, másrészt védőanyagokra, a szervezetet, hogy úgy mondjuk, egyensúlyban tartó vitaminokra is szüksége van.

Az emberi, illetve állati test erőben tartására, másrészt az életfunkciók és a munkateljesítmény energiaszükségletének fedezésére általában a szénhidrogéntartalmú tápanyagok is elegendők lennének, viszont a fejlődő szervezet felépítéséhez a különféle sókon és más ásványi alkotrészekon kívül megfelelő mennyiségű fehérje, illetve fehérjedús táp nélkülözhetlenül szükséges. Ezt a fehérjét a szervezet növényi és állati származású élelmiszerekből egyaránt felveheti, de a kétféle eredetű fehérje éppúgy nem tökéletesen egyenlő hatású, amint nem egészen egyenértékű a növényi és állati zsír sem. Az állati származású tápszerek köztudomás szerint túlnyomóan különféle fehérjéket tartalmaznak, ezenkívül többnyire jelentős mennyiségű zsírt, míg a növényi termények nyers fehérjetartalma igen változó mennyiségű a friss gyümölcsök 0.4, a cukorrépa 1.0 százalékától a hüvelyesek 20—27 és a szójabab 37 százalékáig. Köztudomású az is, hogy a legideálisabb, mondhatnánk univerzális táplálék az állati tej, mely az összes testépítő és védő anyagokat a legfinomabb eloszlásban, a legkönnyebben emészthető alakban tartalmazza, nyilvánvalóan a Teremtő azon bölcs szándékából, hogy ezen legtermészetesebb táplálékkal a lehetőséghez képest biztosítsa a legzsengőbb, újszülött szervezetek megmaradását, megerősödését és fejlődését.

Az emberi és állati szervezetek tápigenye természetesen a körülmények, főleg kor, nem, egyéni adottságok, a teljesítmény és nem utolsósorban a klimatikus viszonyok szerint széles határok között változik a csecsemő napi 4—500 kalóriás tejadagjától a nehéz földmunkát végző, erőteljes kubikus 6—7 ezer kalóriás igényéig. De az bizonyos, hogy egyetlen egyénre, vagy állatra nézve sem mindegy, hogy tápértékigénye minő összetételű élelmiszerekből, illetve takarmányfeleségekből kerül ki. Mert ami érvényes a csecsemőre, aki anyatejből, vagy tehéntejből származik, nélkülözhetlen testépítő és szervezetvédő anyagot vesz magához, úgy a felnőtt egyén és haszonállat életfunkcióinak fenntartásához sokféle tápanyag szükséges, melyeknek tápértéke közös nevezőre hozható, tehát kalóriában, vagy keményítőértékben kifejezhető, de a különféle tápanyagokból nyert azonos mennyiségű tápértékek nem egyenlő hatásúak és egymást nem mindig pótolhatják. Mindazonáltal normális viszonyok között ez a körülmény meglehetősen közömbös, mert hiszen az egészséges ember mindenevő és tűrhető viszonyok között táplálkozása eléggé változatos, úgyhogy meg van a valószínűsége is annak, hogy a különféle élelmiszerekből az összes létfenntartó és testépítő tápanyagokon kívül a szükséges vitaminokat is megszerezze. Ugyanez vonatkozik a haszonállatállományra is, melynek mar a természetadta takarmányozása, tehát a legelők füve és rétek szénája is általában magában foglalja a létfenntartáshoz és fejlődéshez legszükségesebb tápanyagokat.

Hazai normális körülményeink között, amint már mondtuk, az élelmészeti közellátásban ritkán merülnek fel problémák, de az átlagos ellátás jósága még biológiai szempontból is sok kívánnivalót hagy fenn.

A trianoni csonkaország népességének időszakos átlagban élelmiszerfejadaga (kb. 1,050.000 kalóriás hőtápértékű, melyből kerekén 260.000 kalória, tehát mintegy negyedrészt állati származású és 770—780.000 kalória különféle növényi tápszerekből adódott) a következő volt:

Élelmicikk	Mennyiség	Kalória kg.	Hőtápérték összesen kalória
Búzaliszt	108—	3.550	383.400
Rozsliszt	42—	3.520	147.840
Árpagyöngy és árpaliszt	2.35	3.500	8.225
Tengeri, liszt, szemes- és csemegetengeri	5.75	3.700	21.275
Burgonya	104—	960	99.840
Hüvelyesek	4—	3.300	13.200
Főzelék és zöldség	42—	260	10.920
Étölaj	0.5	7.000	3.500
Cukor	10.5	4.000	42.000
Gyümölcs, incl. dinnye és szőlő	30—	550	16.500
Bor és must	33—	720	23.760
Sör	4—	550	2.200
Pálinka	1—	2.900	2.900
Vegyes, köles, pohánka, rizs, fűszer, importcikkek	3.9		4.440
Növényi élelmicikkek összesen :	391—		780.000
Hús, incl. hal- és vadhús	26.5	800—3.500	49.145
Sertés- és baromfisziradék	12.8	átl. 8.350	106.950
Tej és tejtermék	145.—	650	94.250
Tojás kb. 90 drb	4.5	1.660	7.470
Méz	0.23	3.500	805
Egyéb állati szárm. élelem.....	0.97		1.815
Összesen :	190—		260.435

Az így részletezett s csupán a trianoni időszak átlagára érvényes fejadag még egyenletes, illetve tökéletesen igazságos megoszlás mellett sem lett volna túl bőséges. Elsősorban, mert az értékesebb, főleg állati származású élelmiszerek egy személyre jutó hányada viszonylagosan és abszolúte véve is igen alacsony. Igaz viszont, hogy a kenyér- és lisztfejadag nagyobb, mint a legtöbb nyugateurópai országé volt a világháború előtti, békés korszakban, de már a 10 kilogrammos cukorfejadag nyomorúságosán kicsiny és elégtelen.

összehasonlítás céljából álljon itt néhány külföldi, nyugateurópai élelmészeti adat, melyek természetesen csak a háborúelőtti, békés viszonyokra érvényesek és azóta bizonyára alaposan megváltoztak.

	Országos fejadagok				
	Magyar	Német- birodalmi	Angol országi	Francia- országi	Dán
	k i l o g r a m m				
Búza- és rozsliszt	150	105	—	—	90
Cukor	10.5	21.8	43.1	22 ¹ / ₃	50
Tej (tejtermék)	145	365	430	330	310
Marha-, borjú-, sertés-, juh- és baromfihús...	25.5	49	70	43	64.5
Hal	0.4	9.2	20.1	—	14.8
Tojás, darab	90	122	150	140	135
Bor, liter	33	4.7	1.4	200	—
Sör, liter	4	55	63	30.3	—

Franciaországban az étolaj foglalja el, de végeredményben a fenti adagokból kiszámítható, hogy például az eredeti németbirodalmi fejadag a háborúelőtti időszak átlagában nyerstápértékben legalább 5—10 százalékkal bősegebb volt a hazainál, ellenben minőségét, értékét tekintve legalább 50 százalékkal jobb volt. És ez természetes is, mert a jobb élelmezés a nyugateurópai országok miénknél általában aránytalanul nagyobb nemzeti jövedelméből, illetve hasonlíthatatlanul magasabb általános népjólétéből következett.

Még nagyobb baj a hazai élelmezési ellátásban az a törvényszerűség, hogy mennél gyöngébb az országos átlagos fejadag, az elkerülhetlenül egyenlőtlen, illetve igazságtalan eloszlásból folyólag széles néprétegek kárára annál érezhetőbb hiányok származnak. Mert kétségtelen például az, hogy a nagyon alacsony, országos húsfedadag mellett mindig lesznek jobbmódú rétegek, melyek a rájuk eső mennyiségnek többszörösét fogyasztják és ennélfogva nagyszámú népességhányadra ez utóbbi élelmiszerekből alig jut. Mindazonáltal az előzőekben részletezett hazai élelmiszerfejadag, amennyiben megszerezhető volt, népünk ezidőszerinti táplálkozási igényeinek, másrészt biológiai és étrendi szükségletének nagyjából megfelelt. Gazdaságunk termelőképességének megfelelőleg ezt a fejadagot növelnünk alig lehetett, mert amennyiben a fölöslegek viszonylagosak voltak is, azokat csereárúként exportálni voltunk kénytelenek. Végeredményben ez a kivételre került relatív fölösleg, mely az állati származású élelmiszerekben mutatkozott, alig emelte volna a hazai fejadagokat 10 százalékkal nagyobbra, mennyiségileg kb. 6%-kal, hőtápértékben azonban 12%-kal. Viszont termelési szokványaink folytán kenyérmagvakból, illetve lisztből valóságos fölöslegünk volt és van.

A háború gazdasági kényszerkövetkezményeiből kifolyólag az egész közellátási és élelmezési helyzet természetszerűleg gyökeresen megváltozott. Ezen a téren már csupán a különben rendkívül örvedetes országgyarapodás is némi rosszabbodást hozott magával, mert a mezőgazdasági termelés eredményességét tekintve, nagyjából szegényebb országrészek kerültek vissza a trianoni csonka törzshöz. Erre vonatkozó, hosszabb időtartamra mértékadó, pontos termésadatok még nem állanak rendelkezésünkre, de a mezőgazdasági termőterületek arányából, másrészt az állatállományok nagyságából következtetve, ellátásunk minden valószínűség szerint csupán az országgyarapodás és a népesség szaporodása folytán a trianoni időszak átlagához képest legalább 12—14 százalékkal kedvezőtlenebbé vált. Ha tehát a csonkamagyarországgal azonos arányú élelmiszerexportot feltételezünk (?), máig az országos élelmezési fejadag a háború okok nélkül is úgyszólván minden cikkben a fenti arányban kevesbedett. Az egész fejadag tehát alig haladhatja meg a 925.000 kalóriát, ami már erősen érinti a biológiai nélkülözés határát. Így például, ha a trianoni országos fejadag búza- és rozslisztből az 1925—1937. évek átlagában 150 kg volt, ehelyett ma már csak mintegy 130 kg, a 11-5 kilogrammos sertéssziradékfejadag helyett csupán 10 kilogrammos állana rendelkezésre és végül az évi 6,5, 1,6 és 8,5 elméleti marha-, borjú- és sertéshúsfedadag helyett csak 57, 1,4, illetve 7 és $\frac{1}{3}$ kg húsadag jutna egy lélekre. Mindezek máris erősen érezhető hiányok. Természetes viszont, hogy a háború ezt az élelmezésben jelentkező rosszabbodást törvényszerűen elmélyíti és a hiányokat szerfölött megnöveli. Az is bizonyos, hogy egyes élelmicikkekben fellépő hiány a többiekre is áterjed, viszont a szűkösség és a beszerzési nehézségek háború időkben főleg a kötött gazdálkodás, a zárolás következtében természetszerű és elháríthatatlan jelenségek. De a valóságos készleteknek megfelelő fejadagok egyenletes biztosítása is végtelenül nehéz éppen a fogyasztás egyenlőtlen

eloszlása és a szűkösebb időben erősebben mutatkozó emberi önzés miatt. Az ember önző természetéből folyik ugyanis, hogy mindenki legalább az eddigi megszokott, de ha módjában van, — mások — a köz rovására a lehető legjobb élelmezési ellátást igyekszik maga számára biztosítani. Így ha az őstermelőtől elveszik megszokott kenyér- és szalonnaadagját, egyéb élelmiszerekkel, tejjel, vajjal, tojással, baromfihússal, — esetleg burgonyával és főzelékfélével igyekszik a hiányt pótolni. Ennélfogva e cikkek a piacon megritkulnak. Viszont ha a jobbmódú, városi elem számára szűkösen szabják meg az élelmicikkek fogyasztását, ha teheti, kerülő utakon, esetleg törvénybe ütköző módon látja el magát.

Nagyon nehéz, csaknem emberfelettinek látszó vállalkozás ilyen körülmények között az országos közellátás hivatalos, központi irányítása. Aránylag kevés élelmicikk van, mely tökéletesen megfogható és így forgalma és fogyasztása törvényesen, eredménnyel szabályozható. Még talán a kenyér és Észt az, mely a hivatalos szervek által, ha nem is teljes mértékben, de túlnyomórészt kézzel tartható, — természetesen a monopóliumba eső cikkeken kívül — ellenben már a zsír- és tejellátás sokkal kevésbé.

A legfontosabb közszükségleti élelmiszerekből a pillanatnyi, rendes fejadagok (tehát az átmeneti csökkentésektől, másrészt hiányoktól eltekintve) nem kisebbek jelentősen a kiszámítható, országos részesedésnél, így az eredeti városi liszt- és kenyérfejadag (burgonyás kenyér) heti 50 dekagrammja, illetve a napi kenyéradag 25 dekája évenként mintegy 77 kg lisztnek felelt meg. A legmagasabb, a nehéz munkások és katonák számára megszabott $\frac{1}{2}$ kilogrammos fejadag pedig a finomlisztadaggal együtt évenként összesen 124—125 kg búza- és rozslisztnek. Lényegesen magasabb azonban az őstermelőnépesség lisztfejadagja, mely személyenként 135 és 180 kg között változik. Ez alapon számítva, a hazai, ezidőszerint már 15 millió lelket megközelítő lakosság fogyasztása 17—18 millió q lisztnek, illetve 23—24 millió q kenyérmagnak felelne meg. Ha ehhez a mennyiséghez hozzávesszük az ocsú, a vetőmagvak — ez utóbbi búzából és rozsból 6 millió q körül van — és az ipari kikészítésre kerülő kisebb mennyiséget, az egész hazai szükséglet 30—32 millió métermázsa lenne. Ezzel szemben a termés bősége szerint az évről-évre várható kenyérmagkészlet 36—52 millió métermázsa között ingadozó mennyiségre becsülhető. A relatív fölösleg tehát gyöngé termés esetén vajmi kevés és csak kítőnő termések évében haladja meg a normális, háborúelőtti átlagexport tömegét. (A trianoni évek átlagában az export a két kenyérmagból, illetve kenyérmagra visszszámított lisztből összesen 6.4 millió métermázsa volt, természetesen az országbővüléssel ennek jelentősen emelkednie kellett.) Lisztellátásunk tehát — bármily szűkösen látszik is — ezidőszerint sokkal bőségesebb alig lehetne.

A 16 dekás heti zsírfiadag, illetve a termelők évi 11 kilogrammja nem sokkal kevesebb, — sőt több a megnagyobbodott ország lakosságának kiszámítható, elméleti fejadagjánál. Nem csoda tehát, hogy ezeknek széles néprétegek számára való, hiánytalan biztosítása igen nehéz és nem is mindig sikerül. Még súlyosabb a helyzet a húsellátásban, mivel tapasztalhatók a borjú- és sertéshús nagyjában eltűnt a piacról és a marhahúsból újabban a legkisebb mennyiség is utánjárással, fáradsággal, néha csak sorbaállással szereshető meg. Ez a jelenség is természetes, mert hiszen a borjúvágás részleges tilalma érthető — a sertések maradéknélküli zsírrahízalásának kényszerűségéből folyólag pedig a húsnyerés erősen megnövekedett igények mellett abszolúte véve is csökkent. A mai, elméleti 15—16 kilogrammos egyesített marha- és sertéshúsfejadag, még ha tökéletes egyenletességgel osztatnék is el, vajmi csekély. Egy személyre hetenként mindössze 0.3 kg. nyershúsadag, a sütés-főzési súlyvesztéséget is számításba véve éppen egy-két étkezésre elegendő. A normális idők 8—10 kilogrammos baromfihús- és zsiradékfejadagja szintén megszereshetetlen, részben a takarmányhiányból folyó tenyésztés- és hizlaláskiesés miatt, másrészt mert a termelők saját fogyasztásukra tartják vissza. Következésképp az árak a kínálat és kereslet egészségtelen aránya miatt minden árszabályozás dacára megfizethetetlenek.

Ha a vajfogyasztástól, mely hazánkban sohasem volt általános, eltekintünk, a pillanatnyilag valószínű 150—160 literes elméleti tejadag nem lenne abszolúte elégtelennek mondható, — a németbirodalmi 365 literes fejadag nagyobb részét vajként fogyasztották, — ha az tényleg a szükséghez képest egyenletesen oszlanék meg (napi 0.4 liter naponként-személyenként). De minthogy a tehéntartók egyéb élelmiszeradagja is szűkös, a tejet a mai-nál lényegesen magasabb termelői áron sem viszik piacra, — az adott körülmények között nem is érdemes — hanem megnövekedett anyagi jólétük miatt is maguk fogyasztják el. Ezen a tejárok további, nagyobb mértékű emelésével sem lehet, de nem is lenne célszerű a mai viszonyok között változtatni.

Nagyobb hiány van legtöbb helyen köztudomás szerint még cukorban, ami főleg a jobbmódú városi rétegeket sújtja, akik számára a heti 26 dg-os, azaz évi 13-5 kg-os fejadag határozottan kevés, úgyhogy mézzel, szacharinnal kénytelenek aránytalanul drága pénzen pótolni. A falusi lakosság számára megszabott, felényi fejadag pedig csak az általános vásárlóképtelenség miatt volt a háború előtt látszólag elégséges, de az igények máig itt is erősen megnöttek.

Már a trianoni időszakban is az évi 4,5 kg-os, azaz 90 darabos tojásfejadag egy 4 tagú háztartásra napi 1 drb használatát engedte csak meg, ami nyilvánvalóan a legszerényebb igényeket sem elégítette ki.

A többi élelmiszerekből, ideértve a bort és egyéb szeszesitalokat is, valóságos hiány nem, hanem csak nagymértékű, sokszor aránytalan drágulás tapasztalható. Ez részben a szállítási nehézségekkel, nagyjából azonban a külforgalmi magas árakkal függ össze. Különösen a gyümölcsfélénél tapasztalható, hogy bármily bőséges is a termés, az árak a békebelinek sokszorosan szilárdak maradnak.

Mindezek ellenére mai élelmezési közellátásunk ínségesnek még nem mondható. Ellenben előrelátással számítanunk kell arra, hogy a hiányo a jövőben még természetszerűleg növekedni fognak, illetőleg a legfontosabb cikkekben még a pillanatnyilag tűrhető ellátás sem lesz biztosítható. Megfontolandó ugyanis, hogy hazánkban a nyár a legszegényebb néposztályok részére is az ellátási gondokban megkönnyebbülést hoz, mert tömegesen kerülnek piacra az aránylag mindig olcsó, friss főzelékfélék és idénygyümölcsök. Annál rosszabb hosszú telünk azokra nézve, kiknek nincs módjukban a nyár folyamán kellő mértékig téli készletekről gondoskodni és azokat tárolni.

Háborús közellátásunk megjavításának magától értetődő legbiztosabb és mondhatnák egyetlen célravezető útja az általános élelmiszertöbbletermelés. Sajnos azonban a céltudatos, kellő módon és eszközökkel vezetett mezőgazdaságfejlesztés eredményei csak hosszú idő, esetleg évtizedek múltán jelentkeznek, sőt háborús időkben a már eddig elért eredmény szint fenntartása is számtalan nehézségbe ütközik. Kétségtelen például, hogy megvannak a célravezető eszközei annak, hogy a magyar agrárgazdaság valamikor a németbirodalmi termelés legalább 50 százalékkal magasabb színvonalát érje el, de egy ilyen szükségszerű eszmei célkitűzés csak a távolabbi jövőben közelíthető meg. Mindazonáltal vannak szerintünk sokkal rövidebb időn belül, részben egyik évről másikra megvalósítható lehetőségek, melyek felhasználása révén élelmezési ellátásunkat jelentősen megjavíthatnák.

Mielőtt azonban ezen módzatokra rátérnénk, le kell szögeznünk azt a természetes tény, hogy termőföldjeink, különösképpen szántóföldterületünk termelékenységé a különféle, szokványos növényfélések termelésében igen eltérő mértékben van hasznosítva. Így:

Szántóföldi terményeink területegységre esd hozamai és azok tápértéke.¹ (Évtizedes átlaghozamok.)

Termény és melléktermény	Fő- Mellék- t e r m é n y		Em. fehérje- tartalom		Hőtápérték 1000 kal.
	q/kat. hold.	q/kat. hold.	métermázsa	Keményítő- érték	
Búza és szalmája, pely- vája	6·8	3·5	0·63	5·52	2.620—3.505
Rozs stb.....	5·6	3·6	0·51	4·53	2.105—2.835
Árpa stb.....	6·9	13—	0·53	7·35	3.340—3.600
Zab stb.	6·5	12—	0·52	6·23	3.300—3.730
Tengeri és tengeriszár, csutka	9·2	10·8	0·86	9·95	4.565—5.125
Hüvelyesek és szalmájuk	6—	5—	1·22	5·37	2.430
Napraforgómag	6—	—	0·66	5·63	2.280
Lenmag	4—	—	0·80	5·05	2.120
Szójabab és szalmája ...	8—	5—	2·51	8·20	3.430
Rizs és szalmája	19—	5—	1·24	16·35	6.925—7.300
Cukorrépa és leveles répa- fej	120—	45—	0·78	21·68	10.155—11.900
Takarmányrépa és levél	125—	15—	0·73	8·98	2.887
Burgonya	32—	—	0·19	6·98	3.070—3.840
Lucernaszéna	25—	—	2·50	8·05	3.450
Vörösherezéna	22—	—	1·45	6·12	3.030
Zabosbükönyszéna	18—	—	0·68	4·95	2.430
Csalamádé	135—	—	0·405	9·99	4.374
Takarmánytök	100—	—	0·75	5·125	2.250
Főzelék és zöldség	60—	—	0·24	4·20	1.650

Amint látható tehát, egy kat. hold szántóföldön évtizedes átlagban (a trianoni időszakban) termett mennyiségek keményítőértékben 4.2 és 22— q, — hőtápértékben pedig 1.65 és 11 — 12 millió kalória között változó tápértékét adtak. Első pillantásra is szembeötlő, hogy hazánkban a szokványos kalászosok termesztése közepes termés hozamok mellett korántsem jelent kitűnő hasznosítást. Ugyancsak nem kedvező a burgonyatermesztés, továbbá a hüvelyesek és olajosmagvak, végül a szántóföldi szalastakarmányok termelése. Ellenben két termény a tápértékprodukción viszonylagos nagyságát tekintve, erősen kimagaslik. Éspedig a közönséges művelésű cukorrépa és a csupán öntözés révén termesztendő rizs. Ezek után következőleg a valóban jól művelt tengeriföld adja a legjobb hasznosítást.

A cukorrépa és a leveles répafej közvetlenül felhasználtna ma is értékes, de aránylag kismértékben használt takarmány. Viszont biológiai hatásában ötödrész súlyú tengerivel egyenértékű. Tekintve pedig, hogy 1 kat. hold évtizedes átlagtermése répában és répafejben 160—170 q, aminek hőtápértéke eredeti állapotában 10 millió kalórián felül van, ez utóbbiakból ugyanazon területen két és 1/4-szer annyi állati tápanyag termelhető, mint szemestengeriből és takarmányként felhasználható tengeriszárból és csutkából. A cukorrépa közvetlen takarmányként való hasznosítása tehát tisztán a tápértéktermelés ökonómiáját tekintve 120 százalékkal kedvezőbb, mint a tengerié és 200 százalékkal jobb, mint az árpáé és takarmányként tényleg felhasznált szalmájáé, pelyvájáé.

Még nagyobb az előny, ha nem közvetlenül a nyers cukorrépát, hanem a cukorgyártás melléktermékeit, a répaszeletet, a melaszt és esetleg, amenny-

¹ A terméshozamoknál és a tápértékösszegeknél itt csak az élelmiszerként, illetve takarmányozásra felhasználható mennyiségeket vettük tekintetbe, míg a vetőmagot (vetőgumót) és az alomként hasznosított szalmahányadot elhanyagoltuk. A kalorikus tápértékeknél azonban a második érték a bruttó összhozam egész energia-tartalmának felel meg.

nyiben pénzügyi szempontból kifizetődő, a nyerscukrot használjuk takarmányként, másrészt a szesztermelésben a tengerit, malátát és burgonyát a különben kisebb mennyiségben erre a célra ma is használt melasszal, mint a legolcsóbb szeszgyártási alapanyaggal helyettesítjük. A cukorrépa az újabb tapasztalatok szerint a sertéshizlalásban bizonyos súlyhatárig (120—140 kg.-ig) kitűnően bevált és általában 5 q fött répaszelét 1 métermázsa szemes ótengerivel azonos hatású. A répaszelét és melasz viszont a szarvasmarhahizlalás és tejtermelés kitűnő takarmánya. Minthogy pedig élelmezési közellátásunk megjavításának a cukortöbbletermelés különben is egyik legfőbb, legreálisabb módja és lehetősége, a cukorrépatöbbletermelés révén hatalmas eredmények kínálkoznak.

így például — ha a közeljövőben a mai 100 ezer hold területen felül még vagy 7< millió holdon termelnénk cukorrépat, úgy meglenne a lehetősége annak, hogy — mondjuk — 800 métermázsa fogyasztási cukron kívül nyers cukorrépában, leveles répafejben, répaszelétben és melaszban a terület eddigi tengeri- és árpatermésének kiesése dacára 1.2 billió kalória takarmány tápértéktöbbletet nyerjünk. Ez Utóbbi kellő felhasználás mellett elegendő lenne 450—470 ezer métermázsa sertéssziradék és hús, továbbá mintegy 2—2.5 millió hektoliter tej-, vagy szükséghez képest 550—570 ezer q marhahústöbblet produkálására.

Magától értetődleg mindezek elméleti számítások, de okszerű eljárással a gyakorlatba átvive, valószínűleg megközelítőleg azonos eredmények várhatók. Végeredményben, hogy a példánál maradjunk, 250.000 kát. hold évtizedes átlaghozamú cukorrépa-terület termése országos cukorfejadagunkat 5 és $\frac{1}{2}$ kilogrammal, sertésszírelátásunkat személyenként legkevesebb évi 3 kilogrammal és, mondjuk, tejellátásunkat évi 16 literrel javíthatná.

Egy másik, hatalmas többletermelési, illetve közellátást javító lehetőség mutatkozik az öntözőgazdálkodásban. Sajnos, az öntözőgazdálkodás nagyobbarányú kifejlesztése csak folyamatosan történhetik és a dolog természeténél fogva hosszú időt vesz igénybe. Minden okunk megvan azonban arra, hogy a munkálatokat, illetve az öntözőgazdálkodás kiterjesztését mindenütt, ahol arra megvan a lehetőség, a legerősebb ütemben végezzük.

Az öntözőgazdálkodásnak élelmiszerellátásunk javítása érdekében két-három fontos, ezidőszerint már kellő kísérletek útján beigazolódott tápértéktöbbletermelési eredménye van. Az egyik a termőföld kitűnő hasznosítását jelentő rizstermelés, a másik a tengeri magas hozamának állandósítása és végül az öntözött műréteken szálatakarmányok többletermelése.

Rizst ez évben már több mint 3 ezer holdon termelünk. A termés-hozamok meglehetősen ingadoznak, de nagyon szerényen számítva is valószínű, hogy kát. holdanként legalább 20, jó esetben 25—30 q hántolásra alkalmas nyersrizs biztonsággal várható. Ez, ha a takarmányszalmát is tekintetbe vesszük, legalább 12 q szemterménytöbbletet jelent holdanként az emberi élelmezés javára. 20.000 hold termésének megfelelőleg kb. 300—320.000 métermázsa étkezési rizst. Ez ugyancsak kb. 2 kg-os országos fejadagot jelentene évenként, de a mai viszonyok között ez sem elhanyagolható mennyiség.

Az öntözőgazdálkodásban továbbá valószínű, hogy tengeriből holdanként legalább 30 métermázsa szemtermelés állandósítható, tehát például 20.000 hold öntözött tengeriföld többletermése 80.000 mázsa sertéssziradékot adhatna évenként.

Mindenesetre az ezideig tervbevett, illetve kiépítés alatt álló öntözőművek (végeredményben csaknem 300.000 kát. hold vízellátása a célkitűzés) teljes kihasználása a közelebbi jövőben aligha sorolható a realitások körébe.

A művek néhány év alatt elkészülhetnek és üzembehelyezhetőek lesznek, de 300.000 holdnyi öntözőgazdálkodás kifejlesztésére, amelyben legalább $\frac{1}{2}$ millió hold birtokterület lesz közvetlenül érdekelve, hosszú évek, sőt valószínűleg évtizedek céltudatos szervezési, irányítási és tanító munkája, másrészt tapasztalatai szükségesek. 300.000 hold racionálisan és eredményesen öntözött termőterületen legalább 1.5 billió kalória többlettápérték lenne termelhető, ami akár mint takarmány, részben pedig mint közvetlen emberi táplálék, elegendő lenne közellátásunkat lényegesen, mennyiségben talán 10 %-kal, minőségben azonban még magasabb arányban megjavítani.

Az emberi és állati tápanyagok szaporításának vannak még kisebb jelentőségű, de nehéz időkben mégis elhanyagolhatatlan lehetőségei. Az egyik csoportja ezeknek ismét a mezőgazdasági többletermelés, a másik az anyagtakarékoskodás terén érhető el. A többletermelés alatt ez esetben nem a gazdálkodás eredmény szintjének hirtelen emelését értjük, hanem a napjainkban valamely okból ki nem használt, könnyű termelési lehetőségek értékesítését. Általános többletermelési eredményekre, amint már említettük, megszabott, rövidebb időtartamon belül semmiképp sem számíthatunk, mert a földművelőnépünk szegénységéből, tudatlanságából és indolenciájából, másrészt a termelési időszak munkatorlódásából eredő terméstrontó tényezőket máról holnapra kiküszöbölni nem tudjuk. Ellenben vannak területek, melyek ma is teremnek, de ahol termények kellően nem értékesíttetnek, vagy olyanok, amelyek csekély fáradtsággal termökké lennének tehető, így a parlagok, útmenti árkok és töltések, árterületek, túlnagy szérűskertek és gazdasági udvarok, erdőirtások és fiatal fásítások köze stb. mind termelési célokra, ha egyébire nem. — megjavítva, kaszálóként, vagy legelőnek használhatók lennének.

Hasonlóképpen megvan a lehetősége annak, hogy szántóföldterületünk kedvező körülmények között sokkal nagyobb mértékben használtassák ki másodtermények révén. Különösen az erősen csapadékos években, illetve az esős zónákban. (Köles, tatárka, stb.)

Az anyagtakarékoskodásban szintén komoly feladatok várnak megoldásra, különösen a takarmányozás terén. Így például a háztartási és kerti élelmiszerhulladékok nagyobb része ma éppúgy szemétként kerül és kárba vész, mint az élelmiszerforgalom selejtes és megromlott áruhányada. Nagy veszteségek érik közzgazdaságunkat az elhullott, és kiirtott állatok fel nem használt élelmiszeranyaga révén, melynek hiánytalan feldolgozása többszázézer métermázsa magas tápértékű hús- és vérliszttel (vágóhelyeken elfolyó vér és hulladék) javíthatná takarmányellátásunkat.

Az elmondottak összefoglalásaképpen megállapítható, hogy a java élelem és takarmány-többletermelési módok eléggé jelentősek és megvalósításuk révén élelmiszerellátásunk lényegesen javítható lenne éppen azon cikkekből, melyekben ma és az előrelátható jövőben a legfájdalmasabb hiányok tapasztalhatók.

A javasolt többletermelési folyamat aránylag kevés nehézség árán megvalósítható, mert túlnyomólag többletmunkateljesítmény ellenértékeképp nyemők. A többletmunkaerő pedig, ha másként nem, az aszociális és antiszociális elemek kényszermunkába fogása útján előteremthető. Kétségtelen ugyanis, hogy ezidőszert a nemzetársadalom minden rétegének teljesítőképessége koránt sincs a válságos idők parancsolta szükséghez képest kihasználva.

ÚJLAKI NAGY ÁRPÁD

BUDAPESTI DOLGOK

BUDAPEST a legelső magyar város, a magyar főváros. Alighogy leírom ezt a mondatot, mely különben sem különöset, sem újat nem mond, semmi olyat nem fejez ki, ami ne lenne benne az iskolakönyvekben és a lexikonokban — rögtön kételkedés támad bennem. Csakugyan az-e? A magyar elme az ország fővárosának tudja ugyan Budapestet, de a magyarok szívében van-e annyi helye, amennyit megérdemel? Mintha a legtöbben inkább „székesfőváros“, mint főváros névvel illethetnék hajlamaik szerint. Székesfőváros — ez a szó hivatalokra, hatóságokra, állami és gazdasági életre utal. Főváros, — ennek a szónak valahogy többet kellene kifejeznie. Budapest középpontja az ország életének és szervezetének, de alig-alig középpontja a honfitársak érzelmeinek, tájak, városok iránt érzett ragaszkodásának és szemetének. A budapesti ember... megint kételkedés támad bennem. Van-e budapesti ember? Nem csak budapesti lakosok vannak-e, budapesti illetőségű vidékiek? A múltkoriban megcsodáltam valakit, akinek; szülei és nagyszülei mindkét ágon Budapesten születtek. Az efféle budapesti törzsközség igen ritka. Mindez nincs egészen jól így. Nincs jól az, hogy az aszfalt szót a mindenféle rangú publicisztika végérvényesen kicsinylő hangsúllyal írja le mindig. Hiszen a pesti aszfalt és a kockakő éppannyira értékes, porló emlékeket takar, mint egy kripta fedőköve. Sokszor gondoltam arra, milyen kár, hogy Budapesten, az otthonuk szerint vidékiesen visszavonuló, utcai életük szerint amerikaiasan vagy inkább berliniesen törtető emberek e városában, nem alakult ki a városban nézelődő, talán haszontalan, de rokonszenves lődörgőknek az a fajtája, amelyet a párizsi f l a n e u r-nek nevez. Az ilyenek szokták felfedezni egy városban azt, ami csakugyan érdemes a felfedezésre. Krúdyban járt közöttünk egy ebből a fajtából, Budapestnek, illetve Budapest égi másának meg is írta a szerelmes földrajzát szétszórva műveiben. A költők is igyekeztek. Ányos Pál „a budai hegyről tekintget“ kora szellemének megfelelően Rákos mezeje felé, kora érzelemvilágának megfelelően „könyves szemmel“. Virág Benedek arra figyelmeztet, hogy „A Kelenföld régisége — Tiszteletre érdemes“, Berzsenyi pedig már költői hitvallássá teszi a Budapestet ünneplő beszédet: „Igen, de minthogy minden verselő — Homér atyánktól fogva ekkorig — Falut dicsértek, engedd meg nekem, — Hogy én Budáról, s Pestről énekeljek.“ Mindez igyekezet azonban korántsem aratott olyan sikert, mint a jó öreg Gvadányi nótáriusának fővárosszemlélete. Ez a szemlélet még ma is sokakban él, olyanokban is, akik nem olvasták a Peleskei nótáriust.

A szegény budapesti ember nagy munka utáni loholásában, mely mindeddig nem hozott egyéb eredményt, mint a lehető legtöbb szaladgálás és lehető legkevesebb kereset sajátságosán budapesties párosodását, nem igen jutott el a szemlélődésig. Nem jutott el addig, hogy egy bontás előtt álló épület múltjában érdekességet keressen, hogy megszeressen egy szögletet, megcsodálja a lámpafény csillogását őszi esők idején a sűrke aszfalton s megbámuljon más ilyesmiket, amik mégis csak az élet lényeges dolgai közé tartoznak. Az ilyesmik észrevétele által hódítja az ember szűkebb lakóhelyét tágabb otthonává. A pesti embernek nem igen volt ideje erre ebben az utcai szerint hol indokolatlanul nyugodalmas, hol fölöslegesen nyugtalan városban. Itt még a nevek is nyugtalanul vándoroltak, engedelmessétek a hely térmérsékleti sugallásainak.

Vándorolt például ez a név is: Pest. Ugyanazt az utat tette meg, amit a belvárosi piaristák esti sétáikon, mikor a Gellérthegy oldalában töltött

rövid szemlélődés után az Erzsébet-hídon át visszasétálnak rendházukba. A nyelvészek szerint (Pais Dezső) ha a Szent István magyarja a mai Pestről a Gellérthegy felé nézett, mészégető kemencéket látott, vagyis megannyi „pest“-et. Innen az átkelőhelyet pesti révnek nevezték el, s a réven hamarosan átkelt maga a Pest név is, hogy szállást vegyen a balparton. Mellette keletkezett aztán a „kis Pest“, mely helyszüke miatt aztán a mai Üllői-út mentén vándorolt tovább. Az (Alt)-Ofen név pedig alighanem úgy jutott a mai lakóhelyére, mint a halászlé-vacsorára kiránduló pesti ember. Ofen ugyanis eredetileg a „pest“, vagyis kemence német fordítása s a szomszédos Pestről ragadt rá Ó-Budára, melyet a németek az Árpád-korban Ecilburgnak, Attila várának neveztek. Ez a történészek és nyelvészek magyarázata. Majdnem így adja elő a nevek vándorlását a főváros által Némethy Károly és Budó Jusztin szerkesztésében kiadott „Budapest székesfőváros várostörténeti monográfiái“ című igen ügyes, hasznos tanulmány sorozat.

A főváros vezetősége ugyanis, — s ez a mi viszonyaink között igen dicséretes dolog — nem közömbös a vezetése alatt álló város szellemi hagyományai, múltja iránt. A múltkoriban meglepődve fedeztem fel Sipócz Jenőnek néhány sorát egy 1932-ben megjelent disszertációszerű tanulmány élén. A tanulmány a főváros költészeti szerepléséről beszél s a polgármester többek között ezt írja előszavában: „A magyar költő alkotta meg elsőnek Budapest képét, de azóta is vigyázott éberén arra, hogy megmaradjon olyan, amilyenek első eszméiben álmodta... A ma Budapestjének csak egyetlen útja van halála lerovására: mint eddig, úgy ezután is, megfelelő tisztelettel figyeljen költőink buzdító és korholó szavaira; azzal a megtisztelő figyelemmel tekintszen fel rájuk, amellyel egy Széchenyi nézett Vörösmartyra, a praktikus megvalósító az eszme álmodó birtokosára.“ Megjegyzendő szavak, polgármesteri ajakról, igazságuk éppoly kétségtelen, mint ritka mivoltuk. Ugyancsak dicséretes az is, hogy a főváros szép kiállítású kötetekben gyűjti össze a Budapest múltjára vonatkozó adatokat. Az olvasó tanulságos dolgokról értesülhet belőlük. Így Kdényi B. Ottó tanulmánya (a monográfiák 10. kötetében) eddig kevésbé ismert külföldi utazók budapesti beszámolóiról ad képet. A ma embere csudálkozva láthatja, hogy Seip Kristóf, aki rengeteget utazott, mint vándorszínésztársulat igazgatója, azzal a megjegyzéssel közli magyarországi útirajzát, hogy ez ország ismeretéhez hasznosak lehetnek az ő megfigyelései is, mert hiszen erre nem igen járnak nevesebb utazók. Mit dicsér Budapesten? Nagyjából azt, amit a mai idegenforgalmi propaganda: a melegfürdőket, a kilátást a Gellérthegyről és a Várhegyről; a két város pompás éjszakai kivilágítását, s azt, amit ma már talán kevésbé dicsérne: a pesti polgár Udomosságát, s azt, amit ma lakói helyett a város fekvéséről mondana el: semmi sem áll neki rosszul. Mert ahogy vannak emberek, akiknek semmi sem áll rosszul, vannak tájak is, amelyeknek semmi sem áll rosszul. Ezért szép ma is Budapest. Anyagi dolgokban azonban éles megfigyelő lehetett a vándorszínész-igazgató, mert észrevette, hogy a luxus és az igények a viszonyokhoz képest magasak Pest-Budán. Az erőn felüli igény oly sajátja a budapesti embernek, mely az ő utazása óta eltelt másfél évszázadban — 1790-ben járt itt — éppen nem változott meg. Bizonyos Reichardt nevű szerző a pesti Dunaparton a világ egyik legszebb és legkellemesebb kávéházát találja fel 1807 körül, dicséri gyümölcseinket, a dunai fürdőt és megjegyzi: a város egyik előnye, hogy semmit, ami az életet kellemesebbé teheti, nem hanyagolnak d itt nálunk. Budapest egyik varázsa ma is ez. Reichardt szereti a magyarok figyelmességét, nem szereti társadalmi berendezkedését, dicséri a magyar bort és fölemlíti, hogy dinnyéből isszák. Baron d’Haussez a fákat

és parkokat hiányolja 1837-ben Pest-Budán. A megfigyelő nemzetiségéről az juthat eszünkbe, ami talán az ő elméjén is átvillanhatott. Mit alkothattak volna a pesti dunaparton és a hegyek peremén a tizenhetedik század francia uralkodói és kertészei! A Saint-Germain en Laye-i sétány eltörpülhetne azok mellett az allék mellett, amelyekre ez a táj lehetőséget kínált. Ha Reichardt elégedetlen a XIX. század elejének magyar társadalmával, D’Hatissez éppen ezzel elégedett, ami rámutat arra, hogy különböző politikai hiten voltak, s arra is, hogy kettejük közül Reichardt szemlélete az egészségesebb. Mindük közül azonban C. B. Elliot angol utazó járt a legjobban. Szürkültekor érkezett hajón Bécs felől, az 1830-as évek végén. Legszébb pillanatában, esti ruhájában láthatta meg a budai tájban a hegyek szürkés-kék körvonalait. A város első látásra a legkedvezőbb arcát mutatta meg néki. Második élménye már nem oly kedvező. A hajóról való kiszállás közben megismerkedik az időnek makacsul ellenálló pesti tolongás mibenlétével és formáival s aztán szorgalmas utazóként mindent végignéz, amit megnézni érdemes és illik. Elmegy Aquincumba és fürdik a melegfürdőben, meglátogatja a palotákat és megpróbálja meglátogatni a könyvtárt, sikertelenül, mert éppen ünnepnap volt. Dicséri az ökröket és a Konstantinápolyból importált tajtékpipákat. Nagy kár, hogy az utazók útleírásait Kelényi B. Ottó csak ismerteti és nem idézi is helyenkint, hiszen a tartalomelmondás bármily logikus legyen is, sohasem adhat jó képet egy műről. Meglepő és a mai budapesti fül számára meghökkentő, hogy szinte mindegyik utazó Buda rovására dicséri Pestet. Hunter angol utazó „Pestet Budánál sokkal szebb városnak ítéli“ 1796-ban. Quin 1834 körül „észreveszi, hogy Pest teljesen modernül épült. Meglátja az új középületeket és dicséri a pompás magánházakat.“ Elliotnak „feltűnik a modern nagyváros, tiszta, széles, jól kövezett utcáival, kitűnően felszerelt üzleteivel, sok szép nyilvános épületével és kitűnően kiépített rakpartjával.“ Buda inkább a folyóról, vagyis messziről tetszik neki, Pestet utcáin járva is szép városnak találja. Ez az állásfoglalás meglepheti az olvasót. De — nem a mai Pestről van szó. Régebben Baumgarten, újabban Cs. Szabó László hangsúlyozta, hogy a nádori Ó-Lipótváros neoklasszikus épületeiben, a pesti Lánchídő egykori képeben, egy harmonikus, nyugalmas építészetű város veszett el. Nyomait még őrzi az Akadémia mögött a Duna körüli Lipótváros néhány épülete. Ez az építkezés, mely az utazóknak kezdeti stádiumában annyira tetszett, azt ígérte, hogy Budapesten rend lesz az emberek, építők és építetők ötleteiben. Az ígéret, sajnos, nem teljesedett be. József nádor csinosító bizottságának nem akadt méltó folytatója.

A város, amely az Ó-Lipótváros számos palotájában ígérkezett, klasszikus és nyugodt vonalú lett volna, kissé katonásan puritán, inkább arányaival, mint cicomáival hódítani vágyó, modern építésznek is kedve telne benne. Az ósdi Budával szemben ez az ígérkező, tágas, nagyarányú és nemesvonalú épületekkel teli Pest nyerte el az utasok tetszését. A Budapest múltjával foglalkozó tanulmányok közül kettő is ismertet egyet-egyet a kor klasszikus épületei közül. Mindkét épület Hild József műve s mindkettő áll ma is. Az egyik, ma laktanya, a Honvéd-utcában épült az 1840-es esztendőben a Valero-selyemgyár céljaira, oszlopos, kétemeletes épület. A Városháza történeti Monográfiákban Csémyánszky Mária foglalkozik vele s a Valero család szerepével. Kutatásai során a Valero névvel először 1747-ben találkozik, mikor is egy ilyen nevű parókakészítő kéri felvételét a budai polgárok sorába. A pesti selyemgyáros család az 1800-as években spanyol nemességére hivatkozva kér nemességet és a tizenkilencedik század végén már neves „selyem és fátyolgyártók“. 1783-ban megvesznek, jóval a város utolsó házain kívül, egy két hold nagyságú szántóföldet, vagyis a Király utca

Akácfa utca, Dob utca és a hajdani Gyár utca közé eső területet. Itt kerteket, főként eperfaligeteket létesítenek selyemhernyótenyésztés végett. Ezen a telken építik fel gyárukat, minthogy azonban még messze van az iparosodás kezdete, s különösen az, hogy a fejlődő ipar a maga képére formálja az épületeket, a gyárépület olyan lesz, mint egy vidéki kastély. (Herend is ilyen.) Az U alakú palota két szárnya a királyutcai szántóföldön Versailles! mintára cour d'honneur-t zár közre s a vidékies, úrias környezetben készülnek a női és férfi ruhaanyagok, a kor ízlése szerinti emlékbroszok. Kossuth Lajos az 1842. évi műipari kiállításon így nyilatkozik a Valero testvérekről: „Képesek voltak arra, hogy a váci utcán végig tündöklő gazdag selyemszövetek akármely nemét tegyék eleikbe, a marcellin-tafotától kezdve egész a hímezett virágos metszett bársonyig, mindent szintoly tökélyben és színhagyatlanul állítsanak elő, mint azon lyoni és németalföldi gyárosok akármelyiké, kiktől mesterségüket tanulták. Az egykori szántóföldről a negyvenes évek közepén költözik át a gyár a lipótvárosi neoklasszikus épületbe, de nem Sokáig működik ott, a Valero-ház a szabadságharc alatt állami pénzjegynyomdául szolgált. Eszébe jut-e valakinek, miközben elmegy a honvédutcai öreg ház előtt, hogy alighanem Kossuth-bankót nyomhattak itt? Az épület a szabadságharc után kaszárnya lesz és máig az.

Hild Józsefiek, az Ulmann ház (a mai főkapitányság) építőjének egy másik 'épületével is foglalkozik a monográfiák 13. kötete: a Bálványutca és Sas-utca sarkán álló Marczibányi-palotával. Voit Pál ír róla a palota belső kiképzésére is kitérő részletes tanulmányt. A palotáról 1833-ban Patachich József pesti leírása, mint nevezetes látványosságról emlékszik meg: „AMarczibányi-palotaHild építómester mesterműveként ismeretes ... s azt a kérdést sugallja az idegen szemlélőnek: vajjon itt épült-e ez a ház, vagy pedig Franciaországból szállították át ide?“ Ha a „Beschreibung d. k. Freistadt Pesth“ Franciaországban keresi is a Marczibányi-palota eredetét, a kor öthonkultúrája közvetlenül Bécsből jött Magyarországba. Ezt azonban a köznyelv sem ismerte el, az empire-bútort egyiptomi berendezésmód, a neoklasszikus stílust pedig „olasz stílus“ néven emlegette. Bizonyos, hogy a város dél felé vágyakozott ebben az időben s ezekkel az épületekkel mint ekkortájt Európának csaknem minden városa. A különbség az, hogy Budapesthez, hála a Dunának, a tájnak, a dombnak, az egykori szőlőhegyeknek, ez a vágy jobban illett, mint más városokhoz. Sajnos, a kíváncsiság nem maradt tartós és a következő korszakban a város egyes házaival elkezdett indiai templomok, mór paloták s keleti pagodák felé kacsingatni s a Dunát hol a Gangesszal, hol a Canal Grandeval tévesztette össze. Hogy az az empire Pest, amelyről annyi szép épület tanúskodik, mennyire jó úton volt, arról Voit Pálnak a monográfiákban megjelent egy másik tanulmánya is érdekes dolgokat mond el. 1803-ban egy győri születésű nemes ifjú, aki iskoláit Bécsben végezte, megvásárolja a király-utcai Szentlélek-gyógyszertárat, házát Polláckkal építteti fel s rendkívüli ízléssel rendezi be a patikát, mely 1813-ban nyílik meg. A kor szokása szerint az akkori úri világ kaszinójává, beszélgető helyévé válik. A nemesúrból lett pesti polgár, Gömörly Károly művészetpártolásban, mecénáskodásban szép példával jár a kialakuló város polgársága előtt, patikáját művészi bútorokkal tölti meg, a bútorokat Dunaiszky Lőrinc Aesculapiusról, Hygieiáról, a Gyógyszerészedről, a Vegyszeréről, a Beteggyógyításról, az Orvostudományról beszélő allegorikus aranyozott domborműveivel ékesítteti s épületet, berendezést, díszítést a biztos ízlésű ember érzékével hoz harmóniába. Úgy rémlik, hogy e régi pesti patikaház „vízpincéje“ és „növénypadlása“ között egy oly kiegyensúlyozott, egészséges és magyar polgári életforma környezete lehetett kialakulóban, amilyennek a hiányát ma is bántóan érezzük.

A budai tájnak két záróköve van. Az egyik a Gellért-hegy, a másik a Rózsadomb. A villákon és fákon kívül mindkettőt legendák és hiedelmek népesítik be. A Gellért-hegyet keresztény, a Rózsadombot mohamedán legenda. Dömötör Sándor a monográfiák n. kötetében megjelent tanulmányában a gellérthegyi boszorkányok nyomozására indul. Érdekes feladat. A már többnyire elszíntelenített és elhivatalnokosított budapesti utcanevek és helynevek közül van egy-kettő még, melyek mögött izgalmas és sajnos elmondatlan történetek rejtőzhetnek. Gyermekkorom óta izgat az Ördögárok baljóslatú neve. Mögötte lehet valami történet is, talán olyasmi, mint az egykori párisi Rue Denfert (d'Enfer) neve mögött. Ennek az utcának a végén tudvalevően egy Vauvert nevű egyén lakott egy düledező romkastélyban. A köznép egyszerűen Vauvert, az ördög néven becézte. Egykori szerzők szerint ebben az utcában senki sem mehetett el anélkül, hogy meg ne ütötték, vagy meg ne támadták volna. Rémitő kiáltásokat és borzasztó sikolyokat is lehetett e tájon hallani, míg végre 1257-ben a karthauziak három napon és három éjszakán át tartó ördögüzési szertartásokkal kiűzték onnan Vauvert-t, az ördögöt. Sajnálatos, hogy Budapestnek nem igen vannak ilyenfajta történetei és ha vannak is, nem igen ismerik őket. A csodálatos az, hogy a boszorkányok praktikáinak meséje éppen a vértanú sziklá-jához fűződik. A Gellért-hegy kezdetben szent hely volt, hol csodát tettek a források s csak később kezdtek harcolni szikláért és lejtőért a gonosz szellemek a jó szellemek ellen. Az azonban bizonyos, hogy a tizennyolcadik században a hegy már kárhózzá vált s a boszorkányság színhelye lett. A század végén a debreceni hatóság előtt megvádolnak két asszonyt, hogy „Szent Gellért hegyére járó, bűjös-bájos, ódó-kötő varázsló, másolóit meg-rontó, boszorkány, parázna személyek, orvosok is.“ 1700-ban egy másik asz-szonyt vádolnak meg azzal, hogy „bűvös-bájos, ódó-kötő, varázsló, Szent Gellért hegyére járó, ördögökkel cimboráié, boszorkányos személy s egyszers-mind k... is.“ Némely szomszédasszonyok azzal vádaskodnak: hara-gosuk azzal dicsekedett, hogy Szent Gellért hegyére jár, ami nyilvánvalóan a boszorkányság legvalódióbb ismérve. Almási Szalai János Kassán megje-lent prédikációjában, 1794-ben ostromozza a köznépet, mert csodálatos erőt tulajdonít „a boszorkányoknak, kan ördögökről azt mondják, hogy ezek az embert megnyergelik és a Szent Gellért hegyére, vagy Ők tudják hová lovagolnak. Vörös Ilona 1741-ben azt vallja boszorkányperében, hogy Szent Gellért hegyén „táncolunk, mint a forgószél és hamar elmúlik“ s hogy „holl macskán, holl gyermekén“ ment oda. Minthogy a boszor-kányok bárhol éltek is, mindenütt „Gellért-hegyre“ jártak, ott kötöttek szövetséget az ördöggel; valószínű, hogy a Gellért-hegy, hála a boszorkány-hitnek, helyéről elmozdulva, mindenütt feltűnt, mint a boszorkányok gyü-lekezőhelye. Míg így a boszorkánybabona révén rengeteg képzelt Gellért-hegy emelkedett az országban, a Rózsadombon kivirult a legenda. Mert itt vetette meg a lábát egy török szentember, aki valószínűleg nem is élt soha. Fekete Lajos „Mohamedán vallási és szellemi élet a törökkori Budán“ című tanulmányában ugyancsak kíméletlenül bánik el a szegény Gül Babával. A Gül Baba-telke, írja, valójában csak a legnagyobb budai dervis-ház volt s a Mehrned pasa által bizonyos Gül Baba nevű dervis sírja fölé emelt türbét az idő avatta zarándokhelyé. „Egyesek — török zarándokok — hódoló és köszönő szavakat véstek a türbe falára, a sokat idézett török utazó, Evlia Cselebi, egymaga három verssel fejezte ki mélységes tiszteletét a szentéletű ember irányában, aki fejénél a bektasiak fényes fővegével, virágok között alussza örök álmát.“ És 120 év távolából — ennyi választotta el Gül Baba állítólagos élete korától — már sokat tudott róla beszélni. Elmondta, hogy Gül Baba a próféta családjából származott, hogy szigorú

lelkiéletet élő ember volt, hogy maga Szulejmán szultán is sokra becsülte és holtá után testét tiszteletadásul egy darabon maga vitte a sírja felé, sőt, Budavárát és a magyar tartományt a török birodalomhoz csatolva, Gül Baba oltalmába ajánlotta, Gül Babát Buda védszentjévé tette. Ezzel szemben az 1541-ben valóban Budán járt török történetíró, Dzsélálzáde, Gül babának nevét nem említi. Fekete Lajos valószínűnek tartja, hogy a Gül Baba név sem valódi rózsákról veszi eredetét, hanem arról a házfőnöki sapka búbján viselt rózsasformájú bojtról, amelyet szintén gül-nek hívnak s feltételezi, hogy a „Gül Baba név később átment a tekke mindenkori fejének jelölésére.“ Hogy az igazság alighanem a tudós tanulmányíró oldalán van, az valószínű, de az is biztos, hogy a városoknak a legendák gyakran többet használnak, mint a tárgyi igazságok. Érdemes lenne egyszer tetszetős formában összegyűjteni a Budapest helyneveihez, utcáihoz, a környező vidékekhez fűződő mondákat és különös történeteket, pletykákat és hiedelmeket s kiadni úgy, hogy a nagyközönség is hozzájuk férhessen. Aki tudja, hogy például Párizs egyéniségének kialakításában mennyit használtak a csacska mesék és különös történetek, nem tartaná megvetendő ajándéknak az ilyen munkát Budapestről sem. A genius loci nem csupán hiteles múlttal táplálkozik.

A város lakóinak jelleméről és szokásairól aránylag kevés írás beszél a „Tanulmányok Budapest múltjából“ köteteinek alapos adatgyűjtései közül. A legjellemzőbb dolgokat a régi Buda és Pest lakóinak kedélyéről és érzelmvilágáról még József nádor és Pavlovna Alexandra 1800 évi ünneplésének krónikája (Sebestyén Ede) világítja meg s erről szólnak általában a színházakkal, hangversenyekkel foglalkozó tanulmányok. A tanulmányosorozat maga rendkívül értékes és hasznos munka, legfeljebb azt fájlatjuk, hogy tudományos íróink ott se törekszenek érdekességre, ahol témájuk ezt megengedné, sőt kívánná is. A főváros igen dicsérendően teljesíti kötelességét azzal, hogy ezeket az adatgyűjtő, forrásokat feltáró, rendszerező tanulmányokat ilyen szép formában kiadja. A kezembe került négy kötet gazdag anyagából persze csak szeszélyesen és minden válogató értékelés nélkül ismertettem néhány tanulmányt, inkább a nagyközönség érdeklődésére, mint a művek értékelésére gondolva. Ez utóbbihoz különben is polihisztornak kellene lenni. Végezetül nem tudok ellenállni a csábitásnak, hogy ne írjam ide a Fekete Lajos által közölt 1547. évi pesti összeírás névjegyzékének néhány passzusát. A Szent Péter-utcában (mahalle Sen Petre úca) ezidőben ilyen nevű emberek laktak: Tót Miklós, Bogdán Ferenc, Kis János, Mártó András, Bakonyi Albert, Borígető Ferenc, Ács Pál, Deli Éliás, Deli Ambrus, Koval Mihály, Taligás Ferenc, Linár Balázs, Nyirő Petre, Keleviz Petre, Horvát Lukács, Borígető Lőrinc, Taligás Ambrus, Rác Borbás, Szabó János, Váli Gergely — A Hatvani-utcában pedig: Taligás András, Asztaljártó Benedek, Szakmári Ferenc, Pasztós Lőrinc... Nem tudok betelni e csakugyan magyarul beszélő nevek édességével. S ez még akkor így van Budán is, Óbudán is — 1547-ben. Kétszáz évvel később az óbudai polgárok között a derék esküdteket Kühdreibereknek, Peckhleknak, Taflingereknek hívják, s kétségkívül mindnyájan kitűnően látják el hivatalukat. Mindamellert szomorkás dolog arra gondolni, hogy a négyszáz év utáni névjegyzékek felsorolása is csak arról győzne meg: még mindig nem tudtunk ez ypszilonok nélkül is annyira magyarul beszélő nevek poéziséhez visszajutni. Úgy érzem, Budapest egyik legfontosabb problémáját ez a négyszázéves névjegyzék rejti, mint magot a héj.

SZABÓ ZOLTÁN

TERMÉSZETVÉDELEM

TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT kiadásában nemrég egy „Budapest élővilága“ címen. Itt azt a szerencsés újítást találjuk az eddigi természetrajzi művekkel szemben, hogy az állatokat és növényeket élőhelyükkel összefüggésben tárgyalja, életközösségeket tár az olvasó elé.

Budapest környékén rendkívül különböző élőhelyeket találunk. A budai hegyek árnyas tölgyeseivel és bükköseivel merő ellentétben állanak a fátlan, meleg lejtők és sziklák. A Duna partjain és kiöntéseiben gazdag vízi és mocsári élővilággal találkozunk. A Dunaszigeteken és a pesti oldalon ősi tölgyek árnyas ligetei közelében száraz futóhomokbuckák fekszenek az Alföld sajátos növény- és állatvilágával. És mindezeknek a helyeknek más- és másféle talajmenti éghajlatviszonyai, más talajviszonyai vannak, ami élesen rányomja bélyegét növényközösségeikre és állattársadalmukra. Mindezeket az életközösségeket ismerteti könyvében Péntes Antal saját megfigyelései alapján. Feltárja azt a roppant változatos világot, amit fővárosunk környékén lépten-nyomon látunk. Az érdekes és ritka növény- és állatfajok hosszú sorát állítja elé. De egyúttal szomorúan állapítja meg, hogy az érdekes fajok és azok élőhelyeinek száma napról-napra fogy a főváros terjeszkedése folytán.

Sajnos, ez a megállapítás nemcsak a főváros szoros környékére, hanem az egész országra áll. A népesedés, az emberi kultúra terjedése és az az elv, hogy minden területet az emberi jólét szolgálatába kell állítani, végveszéllyel fenyegeti az őstermészetet. Az igazi művelt ember felteszi a kérdést: hová vezet ez? Van-e ezen az úton visszatérés? Nincs. Az ember megvédeni tudja a természetet, feltámasztani azonban nem. A kultúra szempontjai is megkívánják tehát a természetvédelmet.

Nem célo, hogy itt a természetvédelem fontosságát hangoztassam. Erről hírlapi cikkek, tudományos értekezések, sőt egész könyvek hosszú sora szól. Nem is kívánok külföldi intézkedésekre, nemzeti parkokra hivatkozni. Elég csak megjegyezni, hogy a természet okatlan csonkítása ellenkezik azzal a kötelességgel, amellyel embertársainkkal szemben tartozunk. Péntes Antal írja a könyvében: „A kirándulót meg kellene tanítani, hogy a vadvirág a maga élőhelyén szép és értékes, leszakítása a természet és embertársaink elleni véték.“ És itt eszembe jut egy külföldi példa. Az angol előkelő társadalom elítéli azt, aki rókára puskával vadászik. Egy fiatal magyar mágnás vőlegénye volt egy lord lányának. Egyszer hazai vadászélményeiről mesélt, többek közt a magyar rókavadászatról. Az angol család még aznap felbontotta az eljegyzést. Angol felfogás szerint a róka nem arra való, hogy egyetlen embernek párperces élvezetet nyújtson, hanem hogy azt falkavadászaton ejtsék el, amikor egy egész társaság élvezi hosszabb időn át a vadászat izgalmát a szabad természetben. A vadászatban nem a pusztítás a cél.

Itt inkább a korszerű természetvédelem feladatairól kívánok szólni és arról, hogy ebben az irányban mi történt idáig hazánkban.

A természetvédelem feladata, hogy megvédjen a természettől szép, érdekes tájakat és olyan területeket, ahol sok érdekes és ritka növény- és állatfaj él együtt] a természet érintetlen állapotában. Az ilyen helyeket védelmi területekké, rezervációkká kell nyilvánítani. Az ilyen helyeken intézményesen meg kell akadályozni az embernek minden olyan működését, amely a térszín megváltoztatását, vagy az eredeti növénytakaró megkárosítását vonná maga után. Így kell biztosítani az ősi életközösségek fennmaradását. Az ilyen területek rendesen olyannak, hogy az éghajlat, a talaj

és a növénytakaró közt teljes egyensúly áll fenn és a növényzet összetétele mindaddig állandó marad, amíg az éghajlat is állandó.

Meg kell azután védeni a kipusztulástól a kihalófélben lévő, ritka, vagy bármi módon veszélyeztetett értékes és érdekes növény- és állatfajokat. Ezeknek az elpusztítása legyen tilos bárhol, ahol előfordulnak. Péntes művében azt is követeli, hogy tiltsák meg mindenütt a természet okatlan és szertelen megcsonkítását. Ez természetesen ne egyszerű rendőri intézkedéssel, hanem inkább a népnevelés útján történjék.

A pusztítás és csonkítás megakadályozásán kívül a természetvédelem egyéb feladatokkal is áll szemben. És erre éppen Budapest környékén látunk szép példákat. A budai hegyek egyes lejtőiről az erdőket nem az ember pusztította ki, azok a természettől fátlanok. Éppen ezeken a száraz, meleg lejtőkön élnek a pannóniai flóra legérdekesebb fajai az ottani sajátosság talajmenti éghajlatban. Ezeknek a területeknek beerdősítése megváltoztatja az ottani talajmenti éghajlatot, azzal együtt azonban kipusztítja onnan éppen a legérdekesebb, ritka növényfajokat. Az is bizonyos azonban, hogy ezek a területek éppen a legnehezebben is erdősíthetők. Itt tehát az erdősítés a korszerű természetvédelemmel ellentétben áll, bármilyen nagy gazdasági érdekek is fűződnek hozzá.

Vannak idegenből származó növény- és állatfajok, sok esetben fák, amelyeknek túlságos térhódítása kiszorítja az őstermészetet. Ilyen sok helyütt az akácfa. Az akác gyorsabban nő és erőteljesebben terjed, mint a mi őshonos erdei fáink. De nincs egyensúlyban a mi éghajlatunkkal és talajunkkal, úgyhogy idővel az akácerdők önmagukban elsatnyulnak. Az akácnak a túlságos térfoglalását tehát szintén meg kell akadályozni, márcsak azért is, mert alatta növényzet nem fejlődik.

A rezervációk annál értékesebbek, illetve annál nagyobb szükség van kijelölésükre és védelmükre, minél közelebb esnek nagyobb emberi településekhez. Tudományos, idegenforgalmi és szociális érdekek fűződnek hozzá. Péntes könyvében a főváros környékén több rezerváció létesítését javasolja, mind a hegyvidéken) mind a síkon. Ezek közt első helyen áll a Sashegy. Ezt kétféleképp kell védeni: meg kell óvni az eredeti, fátlan növénytakarót és meg kell akadályozni az erdősítést. Az egész hegy beültetése a legérdekesebb növényfajok kipusztulását vonná maga után. A Hármashatárhegyen például egymásmelleit találunk érintetlen gyepes helyeket a pannóniai flóra ritkaságainak hatalmas tömegével és ültetett fekete-fenyőerdőket. Az utóbbiak talaján alig látni már egy-két ámyékkedvelő növényt.

A Sashegy egyik legnagyobb érdekessége a csikófark (*Ephedra*), egy növényosztály egyetlen képviselője hazánkban. Néhány évvel ezelőtt egy hírneves külföldi botanikust kalauzoltam Budapesten. Meglátogattuk a nevezetesebb botanikai intézményeket. Elutazásának előestéjén már éppen alkonyodni kezdett, amikor azt a kérdést és kérést intézte hozzám, hogy nem láthatná-e az Ephedrát eredeti termőhelyén. Tízperces autóbuszút és ötperces séta után a város szívéből kiértünk a Sashegy sziklához, ahol a csikófark néhány négyzetméteren nő. Láttam rajta a megilletődést. Egy érdekes ritka növény termőhelye ily közel a világváros központjához! Lassan kigyúltak köröskörül a város fényei és mindketten a halálos veszedelemre gondoltunk, amit a kultúra az őstermészetre jelent.

A természetvédelem fontosságát hazánkban is már régen felismerték s az illetékes körök figyelmét is felhívták rá. Sőt tovább mehetünk: az illetékes körök a természetvédelem intézményes megalapítása előtt is már megértették azt és hoztak is intézkedéseket. Így Nagykőrös város a határához tartozó Pótharaszti-pusztát rezervációnak nyilvánította. Itt találjuk meg az egykori alföldi gyertyánerdők utolsó maradványát, valamint az

alföldi homokbuckák több típusát, a tölgyeseket és lápokat. A földművelésügyi kormány pedig kisajátítás útján megszerzett mintegy 40 hold területet Bátorliget mellett, ott ahol a jégkorszakbeli ereklyenövények egyetlen termőhelye van az Alföldön. Az itteni lápokon találjuk a tözegepret (*Comarum palustre*) és a szibériai hamuvirágot (*Ligularia sibirica*), amelyek egyébként a magashegység növényei. Ezek és a nyírfaligetek megőriztek egy töredéket egy korábbi, sarkvidéki éghajlat növényzetéből.

A természetvédelmet Magyarországon ma már az 1935. évi IV. törvénycikk és a hozzá fűződő végrehajtási utasítás szabályozza. A törvény alapjául az itt ismertetett elvek szolgáltak. A természetvédelem irányítását az Országos Természetvédelmi Tanács végzi, amely 1939-ben tényleg meg is alakult Kaán Károly elnöke alatt. Működését azonnal megkezdte azzal, hogy az egyes tudományterületek képviselőit felhívta, tegyenek javaslatot a megvédendő területekre, illetve növény- és állatfajokra nézve. A szakkörök javaslatukat kimerítő tanulmányok formájában meg is tették, úgyhogy a Tanács megindíthatta érdemleges működését. Abban az időben tért vissza hazánkhoz a Felvidék egy része és a Kárpátalja, úgyhogy ezeket a területeket is figyelembe lehetett venni.

Az érdekes földtani alakulatok és tájképileg szép helyek legtöbbször összesznek a tudomány szempontjából is megvédendő területekkel. Így például a tapolcai Szentgyörgy-hegy bazaltszikláin van egy ritka páfrány, a cselling (*Notholaena Marantae*) egyedüli termőhelye. A Szádelői völgy, amelyet szépségéért visszatérése után a magyar természetrajongók és turisták ezrei kerestek fel, természettudományilag is egyik legérdekesebb területe hazánknak. Ez az egyetlen hely az országban, ahol öt őshonos fenyőfajt együtt találunk, a lucfenyőt, jegenyefenyőt, erdei fenyőt, veresfenyőt és a tiszafát. Köztük a veresfenyő a Kárpátokban is csak néhány helyen fordul elő. Ezenkívül a völgy a pannóniai és a kárpáti flóra határára esik. A száraz meleg sziklákon még megtaláljuk a közép-dunai dombok legtöbb növényét, így az árvalányhajat is, de ugyanott, vagy a közvetlen közelben alhavasi növények is élnek, mint a havasi gerebesin (*Aster alpinus*), havasi ikravirág (*Arabis alpina*), havasi bérese (*Clematis alpina*) és több más kárpáti növényfaj. A papucskosbor (*Cypripedium Calceolus*) talán seholsem található olyan mennyiségben, mint a Szádelői völgy fenyeveseiben.

A turisztikai és tudományos érdek tehát könnyen összeegyeztethető. A tudományos körök javaslatba hozták a bugaci borókás-nyárfás homokbuckák kijelölését is. Mint ismeretes, ez egyik legnagyobb alföldi idegenforgalmi központunk.

A javaslatok igyekeztek mind az Alföld, mind a domb- és hegyvidéknek úgyszólván minden jellegzetes tájából egy darabot megmenteni. Így az Alföldről a homokbuckákon kívül Ohat mellett egy tölgyerdőt érdekes szikes tisztásokkal, azután az Ócsa és Dabas körül elterjedő turjánokat, azaz ősmocsarakat és láperdőket.

Tudományos szempontból és az ereklyenövények megvédése céljából fontosak az u. n. tözegmohalápok. Ilyenek csak kis számban fordulnak elő az Alföldet övező középhegységben, nagyobb számban és terjedelemben vannak a Kárpátokban. A legszebbek mindenesetre Erdélyben találhatók. Dunántúl egyik érdekessége az uzsai csarabos (*Callunetum*). Ez egy messze keletre kitolt pontja az Atlanti-óceán környékén nagykiterjedésű Heide-nek.

Mikor a Kárpátalja visszatért, javaslat történt a Bliznica és Dragobrat hegyek rezervációul való kijelölésére. Ez a terület egész Kárpátalján a leggazdagabb alhavasi és havasi növényzetet mutatja fel. Ez volt akkor az ország egyetlen pontja, ahol a havasi gyopár előfordul. A cseh uralom már jelölt ki több nemzeti parkot és rezervációs területet. Ilyen volt a Szádelői-völgy is. A Máramarosi havasokban a Hoverla déli lejtőjén volt egy rezervációs terület. Itt egy ősi bükkfából és fenyőkből álló, eléggé érintetlen erdő díszlik. Egyes különösen hatalmas fapéldányokat jelző táblákkal is láttak el.

A Máramarosi-havasoknak egy, a közlekedési vonalaktól távoleső helyén van jelenlegi csonkahazánkban egyedüli termőhelye a cirbolyafenyőnek. Ez az állomány jégkorszakbeli kőgörgöten nőtt és talán azért tudott épen megmaradni, mert ezt a talajt a többi fenyőfa kerüli. A cirbolyafenyő valamikor sokkal elterjedtebb volt a Kárpátokban, jelenleg a Magas Tátrán és az itt említett termőhelyén kívül még csak néhány helyen él Erdélyben. A Kárpátok külső oldalán valamivel gyakoribb és itt a lengyel hatóságok védelem alá is vették. A máramarosi állomány védelmét is tervezték a magyar hatóságok.

Észak-Erdély és a Székelyföld visszatérével a természetvédelem feladatai nagyon kibővültek. A visszatért területen rengeteg tájképileg szép, földalakulás szerint érdekes hely van, az állat- és növényvilág pedig felülmúlja mind érdekességben, mind gazdagságban hazánk többi részének élővilágát. Számptalan havasi bérc, kiterjedt tőzegmohaláp, őserdőrézlet, forrás, barlang, szikla érdemi meg itt a felkarolást. A nagy növénygazdagság ellenére okvetlenül szükséges azoknak a növényeknek védelme, amelyeket vagy mint haszonnövényeket gyűjtenék, vagy csoportba kötve piacra visznek. A gyógyszerészeiben használt sárga tárnics (*Gentiana lutea*) valamikor nagyon gyakori volt a Radnai-havasokon és Székelyföld mészkőhegyein, ma azonban már csak itt-ott találunk egy-egy szálat. Azok, akik Radnaborberekén nyaraltak, elszorult szívvel láthatták hogy a lakosság kosárszámra tépi a havasi gyopárt, bár a csendőrség igyekszik megakadályozni.

Az erdélyi természetvédelem érdekében történő javaslat most van kidolgozás alatt. Intézkedések azonban már itt is történtek. Még a román uralom idején védelembe vették a Nagyvárad melletti Püspök- és Félix-fürdő hévízeiben élő héwlzi tündérrózsát (*Nymphaea thermalis*). Egy őrt állítottak oda, hogy a virágok szedését megakadályozzák. Bár az is tény, hogy a tündérrózsza itt, úgy látszik, rendkívül kedvező viszonyok közt él, mert hihetetlenül szaporodik és így kiveszésétől nem igen kell félnünk. Egy rezervációs területet létesítettek a románok Kolozsvár mellett is, a hírneves Szénafüvön. Az elővölgy egy suvadásos darabját bekerítették és állandó felügyelet alá helyezték. A terület magában foglalja az ú. n. „nagykoporsót”. Itt az Erdélyi-medence pusztai növényei nagyszámban találhatók együtt. A száraz meleg lejtőn az árvalányhaj több faja díszük. A fűből itt is ott is kiemelkedik a tátorján (*Crambe tataria* var. *aspera*) egy-egy gömbalakú kórója. A tátorján egyik alakja valamikor az Alföldön nagyobb elterjedésnek örvendett. Ma Erdélyen kívül hazánkban még a Balaton és Párkány mellett él. Akarattya közelében levő termőhelyén már védelemben részesül, mert a telektulajdonos, a MÁV. a Nemzeti Múzeum felkérésére vaskerítéssel vette körül az állományt. Úgy a nagyvárad hévízi tündérrózsza, mint a Szénafüvön létesített rezerváció a kolozsvári egyetem növényrendszertani intézetének felügyelete alá tartozik és így szakszerű védelme biztosítva van.

A mai Magyarország legmagasabb hegyláncja a Radnai-havasok. Ezek nemcsak természeti szépségüknél fogva, hanem növény és állatvilágukra nézve is első helyet foglalnak el hazánkban. Több növény- és rovarfej egyedüli lelőhelye itt van. A *Ligularia glauca* és a *Saussurea Porcii* növényfajok csak a Korongyison élnek (utóbbit ugyan nemrég a Csarnahorán is felfedezték), a *Silene nivalis* pedig a hegylánc több hegyén. A Horthy-csúcson egy obszervatórium felállítását is tervezik, amivel kapcsolatban minden tudományszak részére lehetővé tennék a magashegységi viszonyok tanulmányozását. Ezzel együtt lehetne itt a rezerváció kérdését is megoldani.

Rendkívül fontos a Székelyföld tőzegmohalápjainak a megvédése. Itt sok jégkorszakból fennmaradt növényfaj él más érdekességekkel együtt. Ilyenek a rovarfogó növények, melyek közül a hinárszerű *aldrovanda* egyedüli biztos termőhelye a Rétyi Nyíren van Magyarországon. A gyergyói lápokon

csak az idén fedezték fel a törpe kecskerágót (*Evonymus nana*), amely eddig hazánkban ismeretlen volt. Ez a növény is emeli az ereklyenövények számát a székelyföldi lápokban.

Nemcsak tájképileg páratlanok, hanem botanikailag is a legérdekesebb és leggazdagabb vidékek közé tartoznak a székelyföldi szirti mészkőhegyek és szakadékok: így a Békás-szoros, a Nagyhagymás, öcsém teteje stb. De ezenkívül is még számtalan hely van Erdélyben, amely megérdemli és megköveteli a természetvédelmet.

A természetvédelemnek eszerint nagy és változatos tere van Magyarországon. A természetvédelmi törvény lehetővé is teszi, hogy a természetbarátok és a természetbúvárok tervei ne csak írásban lássanak napvilágot, hanem, hogy azokat tettek is kövessék. De éppen a hathatós intézkedések nagy és sokszor nehezen elhárítható nehézségekbe ütköznek. A természetvédelemmel szemben sokszor más érdekek emelkednek, köztük elsősorban gazdasági érdekek. Egy területnek a lezárása, vagy más védelemben való részesítése mindig csökkenti, vagy teljesen megszünteti annak a területnek gazdasági kiaknázását. Így, ha a terület magántulajdon, akkor a tulajdonosokra rendkívül nagy terhet ró. Ha meg az állam, vagy más közület a törvény alapján a területet kisajátítja, akkor a vételár és a további teendők költsége a közületet terhelik. A rezerváció gazdaságilag sohasem használható ki teljesen. Az eredeti növénytakarót meg kell hagyni a maga érintetlenségében. Ez erdő esetében a rendszerint hosszú időre előre kidolgozott üzemtervet változtatja meg, legelőterület kijelölése pedig a legeltetés megszüntetésével rég szerzett jogokat sért. Mindkettő sokszor a lakosság megélhetését és keresetét veszélyezteti. Ilyenkor az államnak másképen kell gondoskodnia alakosságról. Kopár területek mentesítése a beültetés alól, a terület értékesítését akadályozza meg és így későbbi jövedelmezését csökkenti.

A természetvédelmi intézkedések tehát nagyon sok esetben közjogi és gazdaságpolitikai kérdésekkel kapcsolatosak. A korszerű természetvédelem rendkívül sok megfontolást és körültekintést igényel. Csak akkor oldható meg a maga egészében, ha minden érdekelt fél felfogja annak fontosságát és a kultúrának olyan magas fokán áll, hogy érte áldozatot is képes hozni.

BÁRÓ ANDREÁNSZKY GÁBOR

A VILÁGRÁDIÓ A HÁBORÚBAN

NEM A HARCOLÓ FELEK propagandahangörvényléseiről akarunk szólni, ne tessék megjedni. A műsorszórási rádió európai fennállásának tizenhetedik évében kapta a háborút, művészi fejlődésének megtorpanása idején. Az úttörő első vezetőket ekkorra csaknem mindent felváltotta a második nemzedék, mely a rádióban inkább csak gépi közvetítőeszközt érzett önálló művészet helyett. Ezt az irányt segítette a hangfelvevőeljárások fajtáinak szaporodása és tökéletesedése is, mely a hadviselésnek nagyon kapóra jött. A harcteret így hangokban és helyszíni leírásokban be lehetett vinni a mikrofon elé, amivel a közvetített irány még jobban elhatárolódott. A háború azonban művészi tekintetben mégis kívánt új feladatokat a műsorszórási rádióktól s ezzel kiemelte őket a holtpontról, noha a színvonalat általában alig növelte. Világszerte megállapították, hogy a háború folyamán időszerűségben nagyot nyert a műsorszórási rádió, de művészi magasrendűségben és önállóságban sokat veszített. A harchoz vidám, erős és egészséges lélek kell, ezt pedig a rádió csak a szakadatlan, jóízű, nagy tömegeknek, kedves derítő műsorról szolgálhatja. Derűt adni általában nehéz, magas színvonalon pedig egyenesen a legnagyobb művészeti feladatok közé tartozik. Hozzá e derűnek a háborúban nemzeti jellegűnek kell lennie. E nehézségek közepette mégis kitermelődtek új műsorszámfélék, új műsorszerkesztési irányok és ezeket érdemes megbeszelnünk, hiszen a háborús kultúrának érdekes és jellegzetes tünetei.

Különös játéka a sorsnak, hogy a háború során azok a rádiók múltak el, melyek katonai és háborús jellegű műsorszámokat a világrádióban legelőször, még messze bent a békében adtak. A katonák órája, mely nálunk honvédműsor címen ismeretes, a lengyel és litván rádióban már a harmincas évek elején rendes heti műsorszám volt; a légoltalmi műsorszámokat pedig szintén a lengyelek kezdeményezték még a huszas évek végén és ők adták az első légoltalmi gyakorlati közvetítéseket is országos keretben. Ezek annakidején nagy feltűnést keltettek és nyomukon nyugateurópai államok is kezdtek ilyesmit.

A latin államok, az olaszok, franciák, spanyolok műsorszórási rádiózása a háború előtt a germánokénál alacsonyabb fokon állott. A háború nagyot emelt rajtuk is, elsősorban az olaszokon. A háborús rádiódramában ma ők vezetnek. Sikertől nekik helyes művészi munkával jó katonahangjátékokat teremteniök, vígát, középfajút vegyesen. A háborús dalok kultúrája is elsőrangú náluk. A katonák órája jó vegyes műsorról mindennap van, ezenfelül külön adnak üzeneteket a harctérre és harctérről, külön a sebesülteknek és hadifoglyoknak. A franciák rádiója a nemzetátállítási erőfeszítések és a veszített háború sebeinek gyógyítása jegyében dolgozik. Néhány jellegzetes műsorszámuk felsorolása jól érzékelteti ezt: „A nemzeti nevelés órája“, „A hazatért hadifoglyok segítése“, „Franciaország útjai“, „A francia családnak“, „Hadifoglyainknak“, „Menekültjeink órája“, „Háború és diplomácia“, „Mikroteológia“, „Frontharcosok szólnak hozzátok!“, „Bizalom a hazában“. Ezek pedig mindennapos műsorszámok. Arról is nevezetes a mai francia rádió, hogy műsora a legtagoltabb, azaz ott vannak a legrövidebb műsorszámok. A megállapítás mindkét francia műsorcsoporthoz vonatkozik, tehát az állami állomások csoportjára, meg a magántársaságokra egyaránt. A spanyol nem rádiós nép; velünk és általában a fejlettebb rádiós országokkal való összehasonlításban messze elmarad a 17 spanyol állomás műsora, de azért emelkedett a polgárháború előtti állapothoz képest. Több az egyházi műsorszám, több a nevelésügyi előadás, sok az olasz és elég bő a német zene. A „falange“ nem foglal le magának annyi műsoridőt, mint gondol-

hatnók. A műsoron ma is, mint azelőtt, a zarzuela uralkodik, ez a tipikus énekes-zenés spanyol műfaj.

A német rádió teljesen a hadviselő nép tájékoztatása és szórakoztatása jegyében működik. Reggel 5-től éjfélutánig hírek, tájékoztatások, könnyű zenélések és dalolások megszakítatlan sora a németbirodalmi műsor. A drámát és a nem propagandajellegű felolvasást csaknem teljesen eljti. A hároméves háború korábbi tipikus műsorszámait már csaknem mind eltűntek, így az igen ügyes propagandahangjátékok az angol világbirodalom történelméből, a sűrű harctéri helyszíni közvetítések is megrikkultak. Híres német háborús műsorszám volt valaha a katonák kívánsághangversenye, melyben hadi jótékonyági célokra beküldött pénzösszegek fejében lehetett dalokat, zeneműveket előadni; ez a kívánsághangverseny, melynek formáit a magyar rádió sikerrel átvette, a német rádióban már több, mint másfél éve nincs meg. Helyébe a vasárnap délben adott „német néphangverseny“ került, igen változatos, mindig mutatós katonai ének- és zeneanyaggal, több zene- és énekkarral, a legkiválóbb szólistákkal. Felmerült a terv, hogy mintájára mi magyarok is rendezhetnénk tiszta magyar anyagból „magyar néphangverseny“-eket, vagy miután nálunk a „nép“ jelző művészi vonatkozásban sokakban némi idegenkedést vált ki, magyar „nemzeti“ hangversenyeket. Németeknél is, angoloknál is jellegzetes mindennapi háborús műsorszám a dolgozó hadfelszerelési munkásság zenével való ellátása. A németek ezt „a déli munkaszünet vidám zenéje“ címen adják; az angolok „music while you work“ (munkaidő alatti muzsika) néven nyújtják, naponta kétszer is, 1/212-kor és 16-kor. A németek derék és igen helyesellhető háborús műsorszám a „a harctéren lévő zeneszerzők művei“. Hogy a klasszikus muzsika után vágyódókat is kielégítsék, félve már a Deutschlandsender alkonyaitól, vasárnap reggel és délután is klasszikus műsort ad, leginkább német és olasz nagy zeneköltők vidámabb természetű műveiből. A birodalmi műsort 16 német állomás adja, de 20.15-től csak Boroszló, Grác, Bécs és esetleg még néhány más állomás működik; a tizenhat európai nyelven történő, idegeneknek szánt hírszolgálat 18 állomásról megy. A németek angol nyelven tizenegyszer, az angolok németül tizenötösör beszélnek naponta. Még szorgalmasabb a szovjetorosz rádió, ez naponta harmincégyszer beszél németül, ami a nap huszonnégy órájára elosztva valóságos szóözön. Mennél beljebb jutnak Szovjet-Oroszországba a németek, annál többet beszélnek a szovjetadók németül; e sok beszédnek eddig csak az az eredménye, hogy a németek vannak a Volgánál és nem a szovjethadak az Oderánál vagy az Elbénél. A németek kezdték a rövid jelmondatok adását még a nemzeti szocializmus uralmának elején, a háború e jelmondatokat általánossá tette (nálunk: „Idézünk a magyar kötelesség aranykönyvéből“, a franciáknál: L'Agenda spirituel de la France“, stb.). Mindmáig megtartotta a német rádió egy vasárnap reggeli, még a nemzeti szocializmus kora előtti műsorszámát, melynek „Kincsesládikónk“ a címe. Örökértékű német szavak és dallamok pompás egybeválogatása ez, mely ily értelemben eddig csodálatosan nem került másutt követésre, noha, mint mondtuk, a német rádió legidőállóbb, politikai rendszerváltozásokon át is megmaradó műsorjelenlése. Így ilyen magyar műsorszám az előbb említett magyar nemzeti hangversennyel nagyban elősegíti majd rádióműsorunk magyar arculatát. Bármennyit emlegetjük ugyanis magyar művek hiányát, még mindig tömegével vannak jó magyar alkotások, melyekről hivatásos muzsikusaink és előadóművészeink egyszerűen nem is tudnak s ezek éppen ezért rádiókban még úgyszólván sohasem kerültek előadásra.

Régi műsorszerkesztési elveiből aránylag legkevesebbet engedett az angol rádió a háború folyamán. Fontosabb régi műsorfajtáit megtartotta,

beosztásain nem sokat változtatott. Hullámhosszait három csoportba foglalta össze; az első csoport hazai, de csaknem teljesen polgári műsort ad, melyben a híreken kívül csak kevés szám emlékeztet a háborúra (ilyen például a hadi események magyarázata esténként 15 perc terjedelemben, ezt mondja a világsajtóban annyit idézett „angol rádió hírmagyarázója“; ilyen „A konyhafront“, mely a háziasszonyok délelőtti csevegéséből öltött hadi színezetet); a második csoport végzi egy sereg rövidhullámú adással a propagandát a legkülönbözőbb nyelveken; a harmadik csoport (a korábbi London-Regional egy 100 kw-os rövidhullámú adóval) a brit katonák köszöntésével kezdi reggel és ezzel fejezi be éjfélután. Ebbe tartozik minden, amit mi általában katonai jellegű műsornak tartunk akár üzenő, akár tájékoztató vagy szórakoztató tartalommal. Az angol rádió mindig legtöbbször becsülte a tarka hangképsorokat, a katonák műsorai mindenkor ilyenek.

Az Északamerikai Egyesült Államok rövidhullámú rádiószolgálat minden európai nyelven ad propagandát, — újabban magyarul is — románul, tótul és bolgárul azonban nem. (Finnül, csehül, szerbül, horvátul és lengyelül is beszél.)

A magyar rádió hét katonai irányú műsorszámot is rendszeresített a háború folyamán (honvédműsor, a Vitézi Rend Zrínyi-csoportjának műsora, bajtársi rádiószolgálat, mely 100.000-nél több üzenetet közvetített már, a „beszél a front“ című helyszíni közvetítéssorozat, a „honvédeink nótát kérnek“, a honvédkívánásghangverseny, a „magyar toll a magyar kardért“, sőt idevehetjük nyolcadikul még a leventeműsort is). Velük az illetékes katonai hatóságok és a rádióhallgatóság elismerését egyaránt kívánva.

KILIÁN ZOLTÁN

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A téli orosz offenzíva — Az atlanti óceáni háború — Az északafrikai válság Dorian meggyilkolása — Az ibér blokk — Az észak-európai események — Látogatások Hitlernél

TALÁN SOHASEM URALKODTAK még ennyire a keleti front csemenyei a világ diplomáciáján. Az oroszországi küzdelmek mögött szinte teljesen háttérbe szorul a közérdeklődésben az atlanti óceáni csata, mely mindkét részről változatlan eréllyel folyik tovább. Német oldalról kiemelik, hogy a felderítés és üldözés egészen új módszereivel most már keresztezni tudják az angolszászok tengerentúli szállításait, melyekre nyilván eléggé szükségük van az északafrikai erőknél. A világ érdeklődése azonban odafordul a keleti front felé s a német beszámolók is kiemelik a helyzet komolyságát, a Szovjetunió támadásának erejét, mely azonban végig a kétezer kilométeres front egész hosszán jelentős német elhárítással találkozik. Az orosz offenzíva körülbelül két hónapja tart. A német jelentések hangoztatják, hogy a tengelyhatalmak katonái felkészülték a támadásra, melynek előkészületeit már hónapokkal előbb megfigyelhették. Az offenzíva hadászati leírása, amennyiben ez most egyáltalán lehetséges, nem a mi feladatunk. Ám az orosz támadás fontossága kihat a diplomáciai és az európai területi rendezés minden viszonylatára. A keleteurópai roppant téren elhelyezkedett német megszállás most átrendezkedik a védelmi struktúrára. Nemrég még figyelemreméltó jelentéseket olvashattunk arról, hogy hány ezer élelmiszer- és anyagszállító vonat érkezett a keleti megszállott területekről Németországba, hogy feljavítsa a lakosság élelmezését és ellátását.

A keleti területek teljhatalmú birodalmi minisztere, Alfred Rosenberg, a nemzeti szocializmus vezető ideológusa s a keleteurópai kérdések uralmi szakértője most ünnepelte ötvenéves születési évfordulóját azzal a Göring marsallal egyetemben, akinek vezető gazdasági feladata természetszerűleg magában foglalja a keleti tájakok anyaggazdálkodási kérdéseit is. Mindkét évforduló felhívta az emberek figyelmét a keleti területekre, illetve a birodalmi anyaggazdálkodás ügyeire. Német részről a háború tombolása között is kiemelik a keleti területek békés termelését s e termelés jelentőségét a birodalom és a hadsereg ellátásában.

A háború hullámai azonban még korántsem értek el arra a pacifikáit területre, ahol Rosenberg germán szellemű munkásságát felépíthette. De ezeknek a megbékített területeknek is előbb-utóbb érezniük kell a háború eseményeit, melyek most visszacsaptak a Don kanyarulatára és már rég túlhullámoztak azon a Sztálingrádon, ahol a legutóbb érkezett jelentések szerint már csak egypár gyár és városnegyed folytatta az ellenállást. Az orosz támadás erejének nyilván az a célja, hogy megzavarja a németek pacifikáló munkáját és elszánását, hogy minél messzebbre tolják ki a front határait. Ezért történt úgy, hogy az oroszok kezdetben a legnagyobb súlyt a sztálingrádi frontszakaszra vetették. Az volt a céljuk, hogy a Kaukázusban előretolt német erőket elszigeteljék s ugyanekkor semlegesítsék a Sztálingrád felé való előrenyomulást. Az oroszok offenzívája kétfelől indult meg; előbb Millerovo, majd meg dél felől, Kotelnjikovo felől, hogy az így támadt katlanban, mely magába foglalta Sztálingrádot is, döntést csikarjanak ki az ottani német hadosztályoktól oly módon, hogy az észak, illetve délkelet felől való támadás netán összezárulhat. Ennek a több irányú előkészületnek végső célja Rosztov s emellett a feketetengeri partvidék visszacszerzése. Az északi frontszakaszon pedig a harcok Velikije Luki körül érték el tetőpontjukat, miután intenzitásuk egyre emelkedő tendenciát mutatott az Ilmen-tó, valamint Voronyezs környékén, tehát a középső frontszakaszon is. A német hadijelentések mindenütt hangoztatják, hogy az erős támadásokkal szemben rendkívül eredményesen, sőt területnyereséggel működik a német elhárítás, melynek hevességét nem csökkentette, hogy utóbb, január közepén Velikije Luki elszánt védői a Führer parancsára átvágták magukat az ostromlókon s az ellenségen keresztül csatlakozást kerestek a segítségükre siető csapattestekhez. Azt is elmondják a német hadijelentések, hogy a technikai háború és az emberanyag bőségének minden eszközével támadó oroszokkal szemben a német védelem már előre kiépített s tervszerűen fejlesztett állásai mindvégig megállják a helyet. Ily módon a tél közepére megélnékült a keleti front s nyilvánvaló, hogy az orosz kormány ezzel nemcsak hogy hatást akar gyakorolni a nyugati szövetségesekre, hanem saját erőivel is fontos diplomáciai eredményekre törekszik.

A háború tetőpontján azonban egyre többet beszélnek minden táborban a rendezés és a háború utáni állapotok alapelveiről. Németország e propagandában nem nyilatkozik; hiszen az elmúlt öt-hat év során Németország már részletesen megmutatta, milyennek gondolja az új Európát s saját alapelvei szerint győzelme után mint szándékszik azt politikailag, népileg és gazdaságilag felépíteni. A bőségesen rendelkezésünkre álló példák és tanulságok valóban szükségtelenné is teszik, hogy Németország Európa népei felé részletesen fejtegesse a rendezés alapjait, hiszen egyfelől a tengelyhatalmak szövetségi rendszere, másfelől pedig a cseh, lengyel, délszláv, ukrán, belga, holland, norvég kérdések sikeres elintézése már eleve felvázolja a jövő útjait. A nyugati hatalmak azonban e határozott német alapelvekkel és a belőlük következő gyakorlattal szemben egyre többet beszélnek a rendezés módszereiről. Úgy tetszik, mintha az orosz offenzíva meg-

élenkítette volna ezeket a tervezetéseket. Az angol politika köreiből is egyre többet számolnak a Szovjetunióval, mely némely hozzájuk érkezett megnyilatkozások szerint nem is nagyon titkolja abbéli szándékát, hogy Közép-Európában radikális rendezést, végleges területi és politikai határozományokat akar. Nyilván hasonló határozottsággal lép fel a Szovjetunió hadjárata teljében a lengyel kérdés körül is. Sikorski tábornok, az emigráns lengyel kormány miniszterelnöke utóbb megcáfolt hírek szerint nem véletlen okok miatt akar ellátogatni London és Washington után Moszkvába is. Utazásának külső oka az lett volna, hogy az 1939-es lengyel átalakulás után a Szovjetunióba került s messzi területekre átvitt és eltűnt lengyelek milliói után kutasson. A Szovjetunió és a lengyel kormányfő tanácskozásai középpontjában tehát semmiképpen sem áll az a szándék, hogy netán orosz területen élő lengyel katonák álljanak csatasorba a németek ellen, amint-hogy ezt a háborút a Szovjet most teljesen a maga fegyvereivel vívja s tudni sem akar róla, hogy területén idegen katonaság jelenjék meg. Amint-hogy azok a lengyelek is, akik a Szovjet hatalmi szférájában éltek és kiszabadultak, nem az orosz határokon belül, hanem a közelkeleti angolszász erők keretében találtak elhelyezkedést.

A Szovjetunióval nagyban számolni látszik, de mégis elsősorban az angolszászokra támaszkodik Benes, volt csehszlovák államelnök szövetségi és újjárendezési kombinációja, mely a csehszlovák-lengyel együttműködésen kívül elsősorban a Németországgal szövetséges Magyarország ellen irányul. Ily értelemben foglalkozik Benes cikkeiben és előadásaiban Magyarországgal, hangoztatván a magyar politika és társadalom feudális és reakciós jellegét, tehát elsősorban politikai-világnézeti és társadalomszemléleti érveket hoz fel az általa tervezett területi és politikai rendezés igazolására. Úgy tetszik, mintha az angol társadalom és politika némely köreiből nem csengenének idegenül a csehszlovák emigráció vezetőjének nézetei. Washington mintha tartózkodóbb lenne a radikális elvekkel szemben és itt nagyobb és számosabb tábora van a történelmi hagyományokon alapuló megoldásnak. Ugyanakkor a csehszlovák emigráció Londonban is érvényesíti a maga hatását és némely radikális angol politikai körök a Habsburg-főhercegek amerikai szerepét Darlanéhoz hasonlítják, általában pedig aggodalmakat hangoztatnak minden dinasztikus, konzervatív, klerikális és reakciós megoldás irányában. Ebben a Londonban általánossá váló magatartásban az is benne foglaltatik, hogy a magyar kérdésben sokszor érvényesülnek Károlyi Mihály táborának nézetei, ami dien a magyarországi kormánykörök sajtója ismét telt tiltakozott.

A Szovjetunióval kétségtelenül sok része van abban, hogy egyre többet beszélnek az újjárendezés terveiről és módszereiről. A Szovjetunió most nem hangoztatja annyira a második front igényét, de érvényesíteni akarja szavát mindenütt, ahol saját offenzíváján túl egyéb tengelyellenes lehetőség is kínálkozik. Így Moszkva mintha ismételt óvást emelt volna az ellen a megoldás ellen, ahogy Észak-Afrikában az amerikai kormánypolitika Darlan admirális oldalára állott. A jövőre vonatkozólag pedig, mondották, a Szovjetunió elvárja, hogy minden egyéb esetben kikérjék véleményét. Az északafrikai kérdésben tehát az angol és a szovjet orosz állásfoglalás közös jellemvonásokat mutatott s a sokkal közelebből érdekelt angol politika is nemcsak politikai, de „világnézeti“ aggályokat emelt Darlan kormánya ellen, ami természetesen a távolabbról szemlélő Szovjetunióra még fokozottabb mértékben áll. Az északafrikai válság lényege tehát nemcsak politikai, hanem világnézeti. Darlan tengernagy és hívei ellen ugyanis úgy angol, mint degaullista részről azt a kifogást emelték, hogy tulajdonképpen tovább folytatják Algírban, Amerika védnöksége alatt Vichy rendszerét.

Az angol politika természetesen nem hagyott fel Darlan elleni aggodalmival. Ennek oka egyfelől az volt, hogy Darlan, akinek régibb angolelles nyilatkozatai még élénk emlékezetben voltak, nem is Angliához, mint inkább Amerikához talált csatlakozást, másfelől pedig, hogy Amerika segítségével De Gaulle tábora mintegy hoppon maradt s semmiféle hatást nem tudott elérni az északafrikai területeken. Mert hiába érte el tragikus végzete Darlan tengernagyot, Észak-Afrika francia vezetői tovább vonakodtak, hogy bármily kapcsolatba lépjenek De Gaulle-lal. Így Darlan utóda az algíri francia kormány élén, Giraud tábornok sem hederített De Gaulle ismételt sürgetéseire, amikor az egységet követelt. Az amerikai patronátus úgy véli a kérdést megoldani, hogy annak felfejtését óvatosaik eltolja a háború utánra, mikor majd a franciák szabadon választhatnak vezetőt és rendszert maguknak. Ezalatt viszont az angolok mindent elkövettek, hogy egységet hozzanak létre De Gaulle és az algíri kormánykörök között; Giraud és hívei azonban nem vetik magukat alá De Gaulle rendelkezésének és De Gaulle is teljes főhatalmat követel. Mindezek a belviszályok azonban már nem módosíthatják az északafrikai helyzetet; a döntés nem a szembenálló francia csoportok vitáiban, hanem a csatatereken érik.

Karácsony napján egy gaullista fiatalember lelőtte Darlan tengernagyot; a gyilkost azonnal kivégezték. Az angolok ékkor azt hitték, hogy Darlan eltávoztával megnyílik az egység és összezárkozás útja a franciák között. Ám az algíri amerikai politika változatlan maradt s miközben igen sajnálatosnak mondták Washingtonban Darlan halálát, mindenképpen elzárkóznak attól, hogy megértést tanúsítsanak De Gaulle iránt. A német politikai publicisztika részletesen elemezte ezt a nézeteltérést s abból messzemenő következtetéseket vont le Anglia kárára.

Itt említsük meg, hogy az amerikai politika mind nagyobb eréllyel foglalkozik Európa kérdéseivel. Rooseveltnél az új kongresszushoz intézett beszédében erős kifejezéseket használt a külpolitikai helyzetről. A Japán elleni hadviselés fontossága mellett részletesen hangoztatta az európai kérdések megoldásának jelentőségét s a háború folytatásával fenyegette a tengely államait. Német részről nem is hagyták megfelelő és szokott kommentár nélkül az amerikai elnök nyilatkozatát, melyből az afrikai kérdés igen jelentős helyet foglalt el. Rooseveltnél elnök nyíltan hangoztatta, hogy az angolszászok nagy fellépésre készülnek Afrikában a tengelyhatalmak ellen, hogy aztán így az európai kérdést is közelebb vigyék a megoldáshoz.

Miközben az angol repülőgépek több berepülést végeztek és támadást intéztek Észak- és Közép-Németország ellen, azalatt az afrikai fronton — szembeállítva ennek különleges helyzetét az orosz hadszíntérrel — az elmúlt hónapban aránylagos nyugalom uralkodott. A tengely sajtója ebből azt a következtetést vonta le, hogy Montgomery seregének ezúttal sem sikerült döntő érintkezést találnia a tengely erőivel, melyek tovább folytatták hatásos és nagyfontosságú elszakadási műveleteiket. A német sajtó részletesen magyarázta, mily érdekes és értékes mindaz a hadmozdulat, melyet Rommel serege nyugat felé végzett, anélkül, hogy az angolszász hadsereg bárminő formában feltartóztathatta volna e nyugati mozgásában. Az északafrikai háború elemzése szintén nem a mi feladatunk. Ám jelentősége mégis sokfelé érezhető. Így Olaszország partjait és városait, elsősorban Nápolyt újabb bombatámadások érték, seza pszichológiai módszer újabban sokat szerepel az angolszászok tengelyellenes tevékenységében. A január közepére megélénkülő északafrikai front azonban, a hírek szerint, készen találja Tuniszban a tengely erőit, melyekhez Rommel Gabestől keletre csatlakozást keres. A tengely sajtója, elsősorban az olasz sajtó, azt hangoz-

tatja, hogy itt nem kell nézni a különböző területi sávokra, nyereségekre és veszteségekre; a lényeg, hogy a tengely szilárd és biztos támaszpontot talált Tuniszban, ahová jelentős erőket szállítottak át s mely a hídfőállás szerepét tölti be s rendkívül kedvező, előnyös állást biztosít a tengely erőinek. Az angolszász erők nyugat felől inkább Tunizia belsejében végeznek hadműveleteket s nyilvánvaló céljuk, hogy adott időpontban éket verhessenek a Rommel-féle hadsereg és Tunisz megszállói közé. A tengely tehát bizalommal tekint az afrikai kérdés fejleményei elé.

Az afrikai hadszíntér kibontakozása természetesen hatással van a szemközti Balkán és Kis-Ázsia viszonyaira is. Már előbb is említhettük volna, de inkább itt szólnunk róla földközítengeri összefüggései miatt: a londoni emigráns jugoszláv körök élénken figyelik mind a szovjet ofenzívát, mind az afrikai válság bonyodalmait. A helyzet mérlegelése közben került sor a londoni emigráns-kormány átalakítására; a nyilatkozatok azt mutatják, hogy ez a kormány különös súlyt vet a Balkán belsejében harcoló csetnikiek szerepére, akiknek orosz és angol rokonszenvei közösek. A poglavnik horvát kormánya rendkívül heves szavakkal elítéli a londoni kormányt s szemére veti a csetnikiek szerepét, valamint oly szavakat és kifejezéseket használ, melyek a szerbellenes horvát ellenzékiesség idejéből valók, többek közt a nagyszerb-gondolat vádját szegezi a londoni emigráns kormány ellen. A poglavnik kormányának erre nyilvánvalóan megvan a maga oka, hiszen a csetnikiek számos kellemetlenséget okoznak a mostani horvát kormánynak, mely a vasúti személyforgalom megszüntetését határozta el. A horvát kormány, mint számos jelenségből látni, világosan számol a Balkán belsejében működő csetnikiek jelenlétével s erélyes szavakkal fordul mindazok ellen a horvátok ellen is, akik e tömörülésben résztvesznek.

A balkáni állapotok megélénkülése nyilvánvaló hangulati összefüggésben van az orosz offenzíván kívül az afrikai eseményekkel is. Amint-hogy az afrikai változások viszont közvetlen folyományai némely egyéb közelkeleti mozdulatoknak. Az angol hadvezetés Közél-Keleten, elsősorban Szíriában, nagy hadsereget csoportosított s most egy ilyen amerikai hadsereg jelent meg a rendkívül fontos hadászati és tengeri helyzetű Ciprus szigetén. A német sajtó kiemeli, hogy ez a hadmozdulat is Anglia tekintélyének kisebbedését jelenti. Ciprus kulcspozíciójának amerikai megszállása nyilvánvaló összefüggésben van azzal a török kérdéssel, mely körül, mint erre a német diplomácia és sajtó figyelmeztetett, újabban ismét sok mozgás és fordulat észlelhető, noha Törökország minden alkalommal határozottan hangoztatja semlegessége fenntartását.

Az északafrikai diplomáciai és katonai helyzet azonban a legközelebről az ibér félsziget két államát, Spanyolországot és Portugáliát érdekli. A német sajtó már többször elismeréssel nyilatkozott Salazar rendszeréről, kiemelve antibolsevista vonásait. Portugália rendkívül óvatos magatartásával mintegy kiküszöbölte a veszedelmeket, melyeket más részről Angliával fennálló vagy kétszázéves rendkívül szoros barátsági és gazdasági szerződése hozhatna rá. Ugyanekkor azonban a tengely sem téveszti figyelmen kívül azt a nagyfokú légi forgalmat, mely akár Portugália légi terében, akár annak közvetlen közelében lebonyolódik Észak-Afrika felé, midőn amerikai repülőgépek veszik erre útjukat. Franco tábornok rendszere ezalatt szelíd jellemvonásokat mutat, miközben a tengely oldaláról elismerően regisztrálják a keleti fronton harcoló spanyol antibolsevista önkéntesek jelenlétét. Ezalatt a spanyol belső rendszer mindent megtesz, hogy az elégedetlenség és a belső felfordulás csíráit kiirtsa s erélyesen üldözi még most is a polgárháború résztvevőit. Az angolszász erők afrikai felvonulása láthatólag nem idézett elő változást a spanyol politikában, bár a spanyol érdek-

szféra körüli nagy felvonulás bizonyos óvatossági rendszabályokra, négy évfolyam mozgósítására irányította Franco rendszerét. A Caudillo mostani nyilatkozataiban, melyek természetesen tekintetbe veszik a külpolitikai és hadi helyzet változásait, nagyobb súlyt vetett most a hagyományos nemzeti és katolikus elemekre, míg a falangista és tekintélyuralmi elv hangsúlyozása mintha visszaszorult volna. Spanyolország természetesen számol a határain történt változásokkal s az északafrikai angolszász felvonulás mellett figyelemmel van a pireneusi határ állapotaira, tehát arra az egyetemes franciaországi német megszállásra, melynek igen erős hullámai már az első napokban elérték a két latin ország határait. Gibraltárral szembeni afrikai birtoka Spanyolországának most kivételes helyzetet biztosít, mellyel az angolszászoknak is számolniuk kell s ugyanekkor Franco tábornok sem mulasztja el hangoztatni mindenfelé Spanyolország mai kormányának mérsékletét és előzékenységét.

Az általános helyzet arra készítette a spanyol és a portugál kormányt, hogy feledvén a sok régi ellentétet, közös politikára határozzák el magukat, így jött létre annak az ibér blokknak a gondolata, melyben Salazar mellett a falangista Serrano Sünért felváltó Jordana tábornok külügyminiszter mérsékelt s mindenfelé egyformán tartózkodó politikája is nagy szerepet játszik. Az ibér blokk békealakulás, mely a jelenlegi társadalmi és politikai állapotok bántatlan fenntartására törekszik. Uymódon akarja biztosítani Franco tábornok az angolszászok esetleges terveivel és világnézeti politikájával szemben a maga autoritativ rendszerének állandóságát, hiszen a külpolitikai tartózkodás feltételezi a belpolitikai stabilitást is.

Az északeurópai helyzetet éppen úgy Németország határozza meg, mint az afrikai fejleményeket. Svédország politikája ellen német részről számos kifogást hangoztattak, kiemelvén, hogy a svéd népben is vannak a sajtóhangok ellenére a tengelynek barátai. Ami pedig Dániát illeti, a közelmúlt nyugtalanságaival szemben újabban nyugodtabb lett a helyzet; igaz, hogy a német hatóságok és katonaság mind erélyesebb közbelépést vállaltak magukra Dánia politikájában. Így a gazdasági élet, a bíraskodás, a termelés, a politika számos ága német ellenőrzés alá került. Belgium és Hollandia pacifikálása folyamatban van. Norvégiában pedig a politikai vezetés egyre erősebben Terboven birodalmi biztos birtoka, míg a vele szembe szálló Quisling-párti belügyminiszter súlya semmivé vált.

Az északeurópai politika mellett Németországnak változatlanul gondja van Franciaország békéjének fenntartására. Laval miniszterelnöknek most már a német hatóságok is segítségére vannak a rend fenntartásában, a renitens elemek megfékezésében, a kormánnyal szembeszegülő minisztériumi tisztviselők rendhez szoktatásában. Franciaország politikájában tehát szembe-tűnő jobbra tolódás észlelhető s Laval közeli kapcsolatba lépett Déat pártjával, hogy innen találjon kormányának támogatást. Franciaország politikai helyzetére mindenesetre rendkívüli mértékben hatott a gyarmatbirodalom elvesztése. Hiába állott részben német megszállás alatt Franciaország, a tengerentúli gyarmatok Afrikában rendkívüli erőtartálékot és hatalmi súlyt jelentettek Franciaországnak. Olaszország bizonyos hidegséggel szemlélte a francia politika törekvéseit Németország irányában s nem egy alkalommal óvást emelt Vichy politikusainak szándékai ellen. Ugyanekkor el kell ismernünk, hogy Vichy kormányának vezetői mindenkor felhasználták a gyarmatbirodalom politikai súlyát és Németország is rendkívüli tekintettel volt céljai érdekében a francia gyarmatokra, melyek tömege az előző semleges állapotban távortartotta a Földközi-tenger partjairól az angolszászokat. Most, hogy ez a hatalmi helyzet felborult és az angolszászok megjelentek a francia gyarmatokon, illetve hogy az anyaországot megszállották

a németek, Franciaország többé nem az a súlyos tényező a Földközi-tenger kérdéseiben, mint eddig volt. Az olasz politika valóban rögtön reagált erre a fordulatra s bár Olaszországot kellemetlenül érintik az angolszász bombázások, jelenleg mégis hatalmi helyzetének nemzeti növekedésül könyvelhette el, hogy a franciák földközitengeri túlsúlya megingott. A mostani állapotok között az olasz sajtó ugyan tartózkodott minden ünnepi kommentártól Franciaország ellenében, ám egy pillanatra mégis észrevehető volt az olasz politikán ez a változás. Karácsony előtt ugyanis Hitler vezér és kancellár főhadiszállásán vendégül látta Ciano olasz külügyminisztert, akivel nyilván rendkívül fontos kérdések kerültek megbeszélésre, majd meg a tárgyalásokba bevonták a nem sokkal utóbb érkezett Lavalt, aki itt nyilván érdekes és fontos határozatokról értesülhetett. A fogadások rendje Olaszország jelentőségét bizonyította Franciaországgal szemben.

Hitler vezér és kancellár egyébként más európai kérdésekkel is foglalkozott. Újévi szózataiban a német nép vezére a további kitaratást hangoztatta. Tárgyalásaiban pedig mintegy dokumentálta a németiség szövetségeseinek összetartását. Így fogadta Hitler nem sokkal újév után a bolgár hadügyminisztert. Bulgáriában legutóbb számos rendfenntartó mozzanat történt. Ugyanily módon járult nem sokkal utóbb a német nép vezére elé Antonescu marsall, román miniszterelnök. A látogatás mintegy cáfolata volt a Romániáról felbukkant híreszteléseknek. Az ellenséges hírverés szerint Romániában súlyos zavarok és nyugtalanságok voltak, melyeket német kézzel kellett megfékezni. Antonescu látogatása^ mondották, mindennél világosabban dokumentálja a román és német nép szövetségi összetartását, barátságuk erejét. Ne mulasszuk el emellett azt sem megemlíteni, hogy Nagybaconi Nagy Vilmos magyar hadügyminiszter január közepén Németországba utazott az ötvenéves Göring marsall meglátogatására, mely alkalommal új bizonyítékot nyertek a német-magyar kapcsolat erőtnyezői.

GOGOLÁK LAJOS

MÁRAI ÉS A NEMZETNEVELÉS

AMIKOR IMRE SÁNDOR 1912-ben „Nemzetnevelés“ című művében először vetette a kérdést tudományos elemzés alá, bizonyára remélte, hogy még sok vita fog körülötte zajlani, de a zajlásnak nyilván nem mai formáját várta. A nemzetnevelés ügye, sajnos, divatossá vált.

Nemrégiben még alig érdekelte általában a nevelés a szélesebb közvéleményt, az úgynevezett művelteket sem. Azt hitték, az tisztán az iskolákban folyik és csak a gyermekekkel kapcsolatos, s valami olyat láttak benne, ami csak a tanítókra, tanárookra tartozik, akiknek ez a mestersége, kenyérkeresete. Legfeljebb azon sápitoztak, hogy „az iskola nem nevel az életre“. Hogy most a nevelés ügye egyszerre divatos téma lett, annak sem a tiszta pedagógiai gond felébredése az oka, hanem bizonyos politikai belátások és megfontolások találkozása. Mindnyájunk előtt ismeretes fejlődés jelenégei emelték a nevelés kérdését a széles közvélemény érdeklődésének középpontjába, attól a belátástól indítatva, hogy a jövő társadalmának felfogása, szellemisége olyan lesz, amilyen felfogásává, szellemüvé az ifjúságot, „a jövő zálogát“ nevelik. Ha tehát, — gondolták, — a maguk felfogása, szellemisége számára akarják biztosítani a jövőt, határozottan erre kell

nevelni az új nemzedéket. S minthogy általában e közvélemény politikai célokra gondol, a nevelés ügye politikummá vált.

Ez már magában véve sem kedvező az ügyre nézve. A nevelés tárgya az egész ember, célja pedig a teljes humánus; a politikai vonatkozások nem merítik, ki az egész rendszert, amelybe az emberi élet és a humánus tagolódik. Erőszakolt torzalkat lesz belőle, ha a politikumot állítjuk középpontjába és hozzá idomítjuk az egész rendszert. Hallhatjuk manapság is, hogyan recsegnek-ropognak e művelet alatt megkínzott eresztékei.

Még nagyobb baj, hogy a politikum körül is egy visszás folyamat jeleneteinek lehetünk tanúi. A közvélemény érdeklődése példátlan mértékben politizálódott, a gondolkodás maga azonban ijesztő arányokban depolitizálódik. Azzal egy időben és egyszerre — egy ütemben is —, hogy a közvélemény mind inkább a politikum és csak a politikum szemszögéből néz mindent és mindenbe politikai vonatkozást, jelentőséget, sőt jelentést lát bele, egyben mind homályosabbá válik tudatában a politikum értelme, politikai képességét egyre vesztí, ítélőképessége és tájékozottsága egyre .silányabb. Ez, sajnos, az úgynevezett politikusok tömegein is megfigyelhető. Mindez nyilván összefügg azzal az egyetemes jelenséggel, hogy a szakszerűségnek nagyon csökkent a megbecsülése. Népszerű felfogás, hogy kivált „a mindenkit egzisztenciálisan érintő dolgokban, sokkal fontosabb és értékesebb „a helyes eszmei beállítottság.., vagyis az egykori „gutgesimtségg“, s ennek az intuíciója, mint a hozzáértés, a hosszú tanulmányok, töprengések, rendszeres és módszeres ismeretek és elvi alapok. Ezek amúgyis feleslegesen aggályoskodóvá teszik az embert. „Az okoskodásról.. szilárdan hiszi e dinamikus kor, hogy „a tett halála... Így manapság a politika is — amely végeredményében nem más, mint a társadalom életének észszerű szervezése e közösség egyetemének, a „közjónak. . az érdekében — áldozatul esik tájékoztatlan, értelmétől idegen, tehát illetéktelen értelmezéseknek és befolyásoknak. Észszerűség helyett gyakran irányítják pusztá érzelmek, s érdekek politikai célok helyett. Azon az úton van, hogy merőben a hatalomért folytatott játékvá — persze súlyos és véres tételekben folyó játékvá — válják csoportoknak, melyek a tiszta, reális és racionális politikai célokat messze meghaladó „programmok.. ürügye körül szerveződnek. Az ábrándos világmegváltás utópiáinak látszata egyfelől, a merő önérdék motívumainak titkos motora, másfelől: e két egyformán politika-ellenes gócból sugárzik a pusztító halálsugár arra, amit politikán egészségesebb korok gyermekei értettek. Az ilyen depolitizálódott politikai szemlélet egyeduralma — totalizmusa — súlyos veszélyekkel fenyeget.

A tömegek látókörében ily veszélyben forog a nevelés ügye is. S a „tömeghez.. bizony olyanokat is hozzá kell számítani — minőségük nélkül fogva —, akik magukat nagyon is egyéniségeknek képzelik és vezetőeknek becézik. E körben a nevelés egyszerűen politikai, illetőleg egy frakció érdekében kifejtendő propaganda és dresszúra. Tartalma egy dogmatikusan zárt és meghatározott gondolatrendszer.

A részletes cáfolat és a kérdés elemzése meghaladná kereteinket, s úgy véljük, amúgysem mondunk olvasóink előtt újságot, ha emlékeztetünk arra, hogy a nevelés az emberi képességek felszabadítása, kifejlesztése az egyénben, s az egyén belekapcsolja abba a fejlődésbe, melynek útján az emberiség halad. A nevelés célja maga az ember. A nevelés emberré nevelés. Kicsit nagyképűen: a potenciális humánus aktuálissá tétele. Minthogy pedig ennek feltétele az öntudatosság, a nevelés az emberi öntudat világosságának a felgyújtása a gyermekben és ifjában, hogy tevékenységét, életét az irányítsa. Persze az öntudatosság nem valamely fentebb vázolt depolitizálódott politikai elv fanatizmusát jelenti, amint azok képzelik, akik „öntudatos“ ilyenné meg olyaná, ezzel meg azzá torzítják a markukba került szerencsétleneket.

A mai közvélemény nagy része a nevelést nemzetnevelésnek fogja fel. Ebben magában véve semmi hiba nem lenne. Imre Sándor említett könyvében alapvető igazságot állapít meg, amikor abból indul ki, hogy a nevelés a nemzet körében folyik, célja a nemzeti tudatosság, tehát a nemzeti tudatosságnak kell irányítania is. Valóban, az ember közösségben él, s az a közösség, amely reálisan körülöleli az egyéneket, a nemzeti közösség. Hogy egykor feloldódnak-e a nemzetek az emberiség egyetemében, ma még csak elméleti értékű kérdés. A tény, amelyből ki kell indulnunk, az, hogy az emberiség nemzetekre oszlik, az egyetemes humánus nemzeti változatokban jelentkezik. A nevelés a nemzeti közösség egyedeit formálja és azt a humánusot kell öntudatra gyűjtani, amely az illető nemzeti változatban szunnyad. A nemzetiségnek értéket egyetemes tartalma ad. Az a jelentősége, hogy sajátos egyéniséggel gazdagítja az egyetemes emberiség teljességét. A nemzet és nemzetiség az egyetemes emberi közösség és humánus érdekében is fenntartandó, mert ez az egyetemesség bennük él.

A közvélemény azonban nem ilyen gondolatsor átélésével jut a nemzetnevelés sürgetéséhez. Pusztán szólam ez, mint ahogy többnyire csak jelszó a nacionalizmus is. Hogy mit értenek a tömegek a „nemzeti“ szólamokon, mivé torzítják e fogalmkör, azt leleplezik a nagy garral hangoztatott „nemzeti“ célok. Csodás zűrzavart mutat e látvány. S első sorban azt, hogy e rendkívül sokoldalú és gazdag fogalmkörben pusztán politikumot látnak, természetesen a politikumnak abban a torz, depolitizált szemléletében, amelyet jellemeztünk. Különböző — és nemcsak belső, hanem külső — amint manapság mondják, — a „szerzőn kívül álló okokból“ tartózkodunk amaz általános megállapításoknak e részletkérdésekre való alkalmazásától. Csak egy megjegyzést teszünk. A nemzet, nemzetiség és nacionalizmus fogalmait gyakran a nép, népiség és népi politika fogalmkörébe szorítják bele, de ezeket is tévesen értelmezik, s így eredeti és tiszta értelmüket eltorzítva, az egykor annyi tiszta lángot élesztő magasztos szavak olykor csak faluvégi aspirációk, vagy éppen plebejus-lázongás lepleiként szerepelnek. Esetleg hasznosan értékesíthető „politikai“ áruként.

Könnyű volna elképzelni — akkor is, ha nem állanának példák előttünk —, mit jelenthet e politikai szándékok kezében a „nemzetnevelés“.

De még a jóhiszemű laikusok kezében is veszélyben van, mint minden fogalom és jelenség, ami divattá és ezzel mindenki prédájává válik. Az kétségtelen, hogy ebben az általános érdeklődésben valami jó is mutatkozik: a nemzeti közösség átértékelése, a sorsáért való aggodás, felelősségérzet, néha tudatosság is. De az, hogy mindenki a maga ügyének tekint, magát benne illetékesnek véli, véleményt alkot e tárgyban, azt nyilvánosságra hozza, s meg van győződve róla, hogy ez éppen úgy joga, mint kötelessége, az már sok bajt okoz.

Mert a jószándék még nem minden. És a felelősségérzet a szakértőkre való hallgatásban, véleményük kikérésében is nyilvánulhat. A szakértőket ugyanis most valósággal noszogatni kell, hogy véleményt mondjanak. Szemérem és önérzet tartja vissza őket, hogy beleszóljanak abba az általános hangzavarba, amit buzgó és hangos torkok árasztanak, melyek oly meggyőződéstől fűtött derék fejekhez tartoznak, hogy ami „közügy“, abban valóban mindenki illetékes. Futásban, másod-, sőt harmadkézből szerzett „tájékozódás“ után, gyakran enélkül, „intuíciónk“ bízva magukat, apodiktikusan ítéleteket mondanak hát olyan kérdésekben, amelyekről nemrégiben még tartotta magát a közfelfogás, hogy legalább annyi tanulmány kell hozzá, mint egy motorkerékpár javításához. Korunk publicisztikai irodalma s a közéletben elhangzó nyilatkozatok — magánbeszélgetések borzalmairól nem is beszélve — bőséges példáit mutatják annak, mi az eredménye e buzgólkodásnak. A szomorú az, hogy e buzgólkodók — itt a jóhiszeműekről szólok, mert az érvényesülni vágyó egyszerű törtetőkre ne is vesztegessünk szót — teljesen híjján vannak a fogyatékoság érzésének,

nem is érzik már, hogy a kérdésbe való illetékes beleszóláshoz alapvető általános és szakképzettség szükséges, s hogy vélekedésük csak mint tünet vagy kuriózum számíthat elnéző meghallgatásra. Ez a szó, hogy „szakértő“, minden értelmét és értékét elvesztette előttük.

De ki a „szakértő“? Ez csak akkor derül ki, ha elhangzott a vélemény. Zrínyinek és Széchenyinek nem volt diplomája róla. Viszont ma oly eseteket is tapasztalhatunk, hogy e tevékenység „hivatalos“ művelőjét is aggódva nézhetjük helyén. Azzal a ritka esettel is találkozhatunk korunk csodái között, hogy éppen az nézi le a szakértelmet, az évszázadokon át kialakított tudományt és módszereit, s ajánlja az „intuíció“ követését helyettük, aki hivatalánál fogva ezek képviselőjére volna kötelezve. Egy másik egyetemi tanár, tisztelt szakember a maga tudományában, nyilván csodálkoznék, ha egy pedagógus olyan készüllettel közeledne tudományának kérdéseire, mint ő a pedagóguséhoz. Jóindulatú, a nemzetnevelés jelentőségét és helyét valóban helyesen látó kísérlete tipikus példája a mai fogalmi zűrzavarnak, melyben íme a magasabb műveltségűek is osztoznak, kivált társadalmunk egy rétegének tipikus jelensége, bizonyítván, hogy a szociális kategóriák elnevezéseit vonatkozásba kell hozni szellemi-minőségi jelentéssel. Egy egyetemi tanárt például nehéz volna a kispolgárság tagjának tartani, na csak szociális értelemben használnék e szót. A szóbanforgó műben — megnevezésétől tartózkodunk, mert pusztán mint tünetet tartjuk figyelemre méltónak — semmi eredeti nincs. Különösen idegen nyomokon járó népszerű politikai röpiratoknak és a mai sajtó egyes orgánumainak hatása látszik rajta. Ez a hatás sajnálatosan érvényesül lapos, bombasztikus és kimondhatatlanul rossz magyarságú stílusán. Itt is a politikai érzék teljes hiánya tűnik fel, s össze nem illő, sőt ellentétes elemek tömkelegé. „Koreszmés“ gondolkodás, de régi romantikus nacionalizmussal keverve. Néha vidéki 48-as körök pohárköszöntőire emlékeztet. Érthetetlen, politikailag teljesen naiv párhuzamokkal és rokonszenvekkel találkozunk. Széchenyit vagy Zrínyit például modern népvézek szerepébe helyezi. A szerző fogalmak tisztázása helyett közhelyeket fogad el. Faj, nép, nemzet, valamint nevelés és propaganda fogalmi lépten-nyomon összekeverődnek. Egyiknek sincs pontos jelentése nála. Történetzemlélete néha ijesztő. Például kárhoztatja, hogy ellenségként fogadtuk a tatárt és törököt, „fajtestvéreinket“. Így aztán csodálkozunk-e, hogy „a nemzet gondolkodásának jogelvi beállítottságát“ sem helyesli. A kor „dinamikus“ világnézete, az „akciónak“ népszerű tisztelete íme a tudomány munkáját is megzavarja. Nem csoda hát, ha ez a zavaros kor olyanokat is megzavar, akik szükségszerűen érzékenyebb kedélyek.

Márai Sándor sokat vitatott „Röpirata a nemzetnevelés ügyében“ olyan „régimódi“ tollból származik, amelyről senki sem állíthatja, hogy nem a legteljesebb, legtipikusabb és hazánkban nyilván a legkiválóbb képviselője a két világháború közti szellemi magatartásnak, amely a műveit európai polgárság sajátja volt. Ha valami ellen fordult az a magatartás, amit sokan szeretnek napjainkban valódi korszellemnek tartani, — ez persze csak az utókor és a jövő fejlődés perspektívájában dől el, — akkor elsősorban a Márai-könyvekben is otthonos szellem az. Micsoda benső válság készíthette ezt a „közönyös író“ — amint egy régebbi kritikus nevezte — ennek a könyvének megírására és kiadására?

Tisztelettel kell e sok tekintetben szintén tipikus és jellemző jelenség előtt megállni. Tisztelettel, rokonszenvel és gyöngédséggel. Nemcsak azért, mert egy kiváló és nagyhatású íróval állunk szemben. Márai fejlődésében annak a folyamatnak lehetünk tanúi, hogyan nő ki a patriotizmusból — majdnem lokálpatriotizmusból — és világpolgári humanizmusból valódi nacionalizmus: egy nemzetet az emberiség számára megtartani, erőit, képességeit fokozni, s egészében a tökéletesség felé emelni, — amint Széchenyi hirdette. S hogy ez maga a nemzetnevelés, helyesen ismerte fel a régi, sokszor hirdetett igazságot Márai Sándor. Nem frázist írunk le, ha azt

mondjuk, annyit érő magyar valaki, amennyi Széchenyi szelleméből él benne. Mért ő a mérték. S ha e mértékkal mérjük Márai érzéseit és törekvéseit, melyeket utolsó mondatában így foglal össze: „s mert e pedagógiai feladatot végzetesnek érezzük, szükséges az is, hogy minden magyar ember, aki felelősséget érez a magyarság iránt, ezt a parancsot idejében és makacs következetességgel kimondja, ismétlje és megtartsa“: — akkor csak elítélhetjük a csúfolódó támadásokat, melyek olyan körökből érték, ahol az a felfogás, hogy senkinek sincs joga megszólalni e hazában, aki nem az ő kövüket fújja. Nincs párt, amely azonos volna a nemzettel.

Mert ezekben a „kritikákban“ is jobbára pártállásról van szó. S ez a mélyen elszomorító és visszataszító bennük. Tünetei egy olyan betegségnek, amit már többen megfigyeltek és leírtak. Irodalmi és művészeti termékeket is szinte kizárólag politikai szempontból néznek. Hova tartozik alkotójuk, melyik párthoz? És aszerint fogadják, vagy vetik el. S természetesen a legszenvédélyesebb gyűlölet támadó hangján. Nem azzal a szeretettel és gyengédséggel veszik bírálat alá, ami kijár annak a tiszteletreméltó jószándéknak, amellyel alkotójuk nyilván világra hozta őket, hanem egy ellenséges cselekedetet látnak, illetve tüntetnek fel benne, amit „megsemmisítőén ki kell védeni“ s legott ellentámadásba menni át. Irodalmi életünkről lassanként csak hadijelentések hangján lehet írni. A fogyatékoság, hiba, tévedés, amit a kritikus észrevesz, nem számíthat a tárgyilagos megállapításra, figyelmeztetésre és helyreigazításra, esetleg jóakarátú, segíteni akaró útmutatásra: bűn az, halálos véték, ami mögött valami elvetemült fondorlat lappang és amire ezért le kell csapni, teljes — totális — erővel, a lehető leggyilkosabb eszközökkel.

Márai röpirata — s megállapításunk ellen semmiféle ellenérvre nem sikerült bukkannunk a leggondosabb vizsgálattal sem — a legnemesebb indulatból és jószándékból fakadt, ő is részt akar venni a nemzet jövőjét féltők nagy kórusában. Gondolatmenetének kiindulását és eredményeit sem illetheti tárgyilagos gáncs. Sokkal inkább azokat, akik ezekben nem egyeznek meg vele. Részleteiben is sok pontot üdvözölhetünk örömmel. Más részletekkel kapcsolatban azonban felvetődik a kérdés, hogy közelebb viszi-e a röpirat a kérdést a tisztázáshoz, s elsősorban az, tisztul-e a közvélemény felfogása olvasása nyomán, vagy pedig ez is csak tünet — érdekes és fontos tünet — a kortörténetész használatára.

Itt az író feladatának és szerepének kérdését érintjük, — természetesen túl azon, hogy esztétikai élményekben részeltet bennünket. Mert az író ennyivel nem éri be. Kivált ma nem. S a társadalom is többet vár. (Meg kell jegyeznünk, hogy ez az esztétikumon túli „több“ nem értéket jelent; a szép éppen oly rangú önérték, mint a jó vagy az igaz; a társadalmi hasznosság pedig még csak nem is önérték.) Nemrégiben maga kormányelnökünk mondta írók szemébe, hogy olyasmiket kell kimondaniok és hirdetniök, amikről a politikus hallgatni kénytelen. Tanító, prédikátor, sőt próféta ma az író. És sokan nagyon is szívesen tetszelegnek ebben a szerepben, anélkül, hogy megközelítően is oly bátrak lennének, mint némely politikus, még felelős helyen is, hol azok a korlátok gátolnak, melyekre a miniszterelnök célzott. Az írók mindenesetre rendkívül nagyra tartják szerepüket, helyüket a nemzet életében, s ennek következtében tevékenységüket; az irodalmat, sőt az úgynevezett irodalmi életet is középponti helyre állítják, a nemzeti élet szívének tekintik.

Így hát rendkívül fontos kérdés: ki és mi az író?

Térjünk-e ki a bonyolult fogalom meghatározása elől azzal a szellemeskedéssel, hogy az, akit általában annak tartanak? Vagy folyamodjunk Fichte kis művéhez, aki egy nagy filozófiai rendszerből dedukálta meghatározását?

ő az életet az Idei megvalósulási folyamatként fogta fel, s így szerinte az író az, aki írásban fejezi ki az ideát. Csak ennyi, az írásbeli kifejezés különbözteti meg a gondolkodótól, a kutató tudóstól. Nagyon közel áŰ hát hozzá. Ez a meghatározás megfelel körülbelöl a mai felfogásnak is: az író az Eszme hirdetője. Ám, „hogya az ő személyében szóvá válhassak — folytatja Fichte — előbb az íróúik kell hatalmába kerítenie az Eszmét“. A mai felfogás itt e „megragadás“ intuitív, élményszerű formáját hangsúlyozza az író esetéből. Azt a képeiséget tiszteli bőmé, hogy képes „átélni“ az Eszmét, az Igazságot, s azt mintegy „sugallatszerűen“ felismerni, nem úgy, mint a feléje közködve haladó tudós gondolkodó. Ebben a képeiségben látják az íróság lényegét. A tehetséges írónak nem kell a tudomány lépésről-lépésre haladó fáradozása, ő egy szárnyalással eléri a célt. S e képeiség tiszteletében nézik le a „tudóst, a szakembert“. A jámbor olvasó közönség pedig ámulva csodálja íróját, mikor az kijelenti az igazságokat, melyek — mint mondani szokás, és e kifejezésben ebben az esetben igazán betű szerint érthető — a levegőben vannak, oda pedig — ezt már jobbára csak a „szakemberek“ tudják, akik tájékozottságukban ezt észrevehetik — bizony könyvekből — ha nem is mindig „írók“ által írt könyvekből — kerültek. A párolgás és lecsapódás jelenségével rokon tüneménnyel állunk szemben. Fichte, a szubjektív ideáлизmus atyamestere, sokkal több fontosságot tulajdonított az objektív elemeknek és az írótól „hosszú és türelmes előkészületeket, tanulmányokat“ követelt.

Jól tudjuk, mily felháborodást és gúnyt fog kelteni, ha azt a nézetünket kockáztatjuk meg, hogy azok, akiket általában „íróknak“ tartanak, gyakran híjján vannak e Fichte által követelt feltételeknek. A felháborodás az írók műveltségére hivatkozik. És joggal. Már ha műveltségen olvasottságot értünk. De bizonyos tárgyak ennél többet kívánnak. Olyan rendszeres tanulmányt, amely a szakszerű ismeretek hézagtalan egészével és a hosszas gyakorlat folyamán kialakult módszeres gondolkodás erejével — egyszóval tudománnyal — fegyverzi fel azt, aki e tárgy körül valódi eredményt akar elérni, valódi hivatottságot és illetékességet szerezni. Enélkül, bármilyen kiváló tehetség is valaki, lehetnek figyelemreméltó, érdekes, sőt termékeny ötletei, de megbízható elemeit a világról és az igazságokról alkotott képünknek nem igen szolgáltatathatja, persze ha logikus, rendszeres képet óhajunk. S hogy „íróság“ és „tudósság“ nem összeegyeztethetetlen, annak több példája van, közelebről a Babits Mihályé, akire pedig — úgy véljük — a mai értelemben vett író kategóriája is bátran alkalmazható. Pillantsunk csak be a budapesti egyetem termeibe a század elején, vagy vegyük elő e nagy író és társai ifjúkori levelezését, s akkor például látjuk a Fichte követelte írói készületeknek.

Ne habozzunk kimondani a szerény és szürke szót: bizonyos dolgokat meg kell tanulni. Sőt iskolában kell megtanulni és iskolás módon. Úgy van: „a tudomány műhelyében“ ismerhetjük meg a tudomány mesterségének titkait. S az igazság megismerésének mestersége a tudomány. Bármilyen buzgó autodidaxis sem pótolja az iskolázottságot. Mi biztosítja, hogy bizonyos ismeretek, amelyekoiek pedig pontos helyük van a tudás rendszerében, nem fognak-e hiányozni? Ily hiány pedig alapján téves következtetésekre csábíthat. Így például ha valaki nem tanulta meg, hogy a szociális nevelés alfája a közös nevelés, vagyis a társadalom leendő tagjainak válogatás nélküli együttnevelése, hogy az iskola mintegy a társadalom legyen kicsiben, az könnyen jut olyan gondolatra, hogy bizonyos társadalmi osztály ifjait, vagy a kiváló tehetségűeket a többiektől elkülönítve, viszont maguk közt összezárva neveljék, vagyis a társadalom egészéből már eleve kitépve, azzal mintegy szembeállítva, annak lenezéséhez szoktatva, holott éppen a társa-

dalom vezetőinek szánja őket. Ha meg lélektani stúdiókat is végzett volna, még sok egyéb káros következményét látná előre dédelgetett gondolatának.

Márai a nevelés gondolatára a háború borzalmainak hatása alatt jut, melyeket bevezetőül megrendítő költőiességgel ábrázol. Olyanná kell tenni az embereket; hogy ne legyen több háború, vagy legalábbis a békére törekedjenek, hogy olyan nemzedék nőjön fel, amely az európai kultúra továbbélésének feltételeit megteremti, amiben nemzete is megmarad és elfoglalja méltó helyét. Ennek módja szerinte a szellemi-emberi minőség igényérzetének felébresztése és kiművelése: „az új magyar nemzetnevelés töltse meg a nemzetet alkotó tömegek lelkét eddig nem ismert, tudatos igényérzettel: ez a feladat, melyet e nagy megpróbáltatásokon átesett magyar nemzedék vezető szellemei részére az idő kijelölt“. Tökéletes, kifogástalan és régen ismert, vallott, hangoztatott és bőségesen biztított igazság. Hasznos dolog, ha egy oly népszerű, sokaktól olvasott író is hirdeti közönsége felé. Ugyanezt mondhatjuk az európaiság mibenlétéről vallott felfogásáról. „Az európai kultúrát egy lelkiállapot jelenti, mely keresztény műveltség hagyományaiból szívja erőit. Aki ennek az élményszerű lelkiállapotnak részese, európai.“ S az egész példátlan történeti fordulat lényegére tapint, amint erre nyomban felveti a kérdést: „A háború után az európai ember kénytelen lesz felelni a kérdésre, hajlandó-e továbbélni ennek a műveltségnek erkölcsi keretei között, vagy feladja európai szerepét, s beilleszkedik új, az európai hagyománytól idegen eszméáramlatok, életformák hatalmi arcvonalába?“ A gondolatmenet következő pontja is szervesen kapcsolódik. „Az elkövetkező béke politikai alapelveiről vitatkozni ma szófecsérlés. Égetőbb szükség, hogy kis és nagy népek minden rendelkezésükre álló eszközzel már most felkészüljenek a béke szociális és kulturális megszervezésének nagy művére. A magyarság Európa sorsának intézésébe nem szólhat döntő szóval, de saját sorsának intézése kezében van. A háború által teremtett helyzet a Duna-medencében a magyarságot vezetőszerepre jelölte ki. Igen, hiszünk abban, hogy az egyetlen történelmi életlehetőség a magyarság számára, ha tudatosan vállalja és követeli ezt a kulturális és gazdasági vezetőszerepet.“ Semmi sem fontosabb, mint ennek a belátásnak, hitnek és akaratnak széles elterjedése, néhány ehhez csatlakozó tétellel. (Csak éppen azt nem értjük, hogy miért és miként teremtett éppen ez a háború a magyarságra nézve kedvező helyzetet.) Ezek a magyar nemzet szellemét, jellemét és történeti helyzetét vizsgáló fejtegetésekbe vannak beszöve. Kár, hogy itt feltűnő az alapvető tudományos eredmények mellőzése, bár felismerni véltünk néhány ilyennek — talán kerülő úton hozzá jutott — befolyását. Különösen érdekes és hatásos az a mód, ahogy párhuzamba állítja franciák és a magyarok jövő szerepét: eszerint e két nemzet lenne Európa szellemi vezetője. A magyarság van hivatva az igazi európaiság igényét képviselni földrészünk egész keletén, mint ahogy ez a hivatása nyugaton a franciának. Bár így lenne!

Márai szemlélete korunk néhány méltán népszerű humanista gondolkodójának elemein alakult ki. Mesterei: Ortega y Gasset, Spengler, Huizinga, Madariaga. Ezek az elemek azonban nem egyesülnek nála szervesen. Bizony sokszor akadunk egymásnak ellentmondó tételekre és az egésznek a gondolatösszevonása meglehetősen bizonytalan és ötletszerű. A legfurcsább pedig az, amire előljáróban céloztunk, hogy szemlélete éppen annak az „eltömegesedett“ szellemiségnek a hatását sínyli, amelyet aggódva néz és amellyel szemben a nemzetnevelést meg akarja szervezni. Ez a szemlélet a materializmus és kollektívizmus nyomása alatt ferdül el.

A kritikus egy kissé tanácstalan. Egyes pontok megvitatásában olyan bilincsek gátolják, aminőkről maga a már emlegetett kormányelnöki nyilat-

kozat is panaszkodik. Ezek szőnyegre hozatala ma valóban súlyos érdekeket érint; a maguk időszerűségében is, vagy inkább annak folytán, vitatásuk nem időszerű. Sok mindent jobb lett volna hát a röpiratnak is mellőznie ebben a helyzetben.

Élménye, amelyből a nemzetnevelés szükségérzete kihajtott lelkében, a háborúért érzett felelősség. „Azért, ami történt, a szó végső, erkölcsi értelmében, mindenki felelős, aki ebben a korban élt.“ Megállapítja a kollektív felelősséget, anélkül, hogy észrevenné, hogy ez a megállapítás teljesen ellentétben áll követelményeivel és sehogyszem ülnek bele alapelvei rendszerébe. Leköti magát a kereszténység mellett, — benne látván Európa lényegét, — s nem veszi tudomásul, hogy a kereszténység semmiféle kollektív felelősséget el nem ismer. A kereszténység individualista. Mindenkit a maga személyében állít Isten ítélőszéke elé. Senki sem felel mások helyett, de senki helyett sejn felel más. Nem lehet a kollektív felelősség háta mögé bújni. De nem is vállalja a jólelkismeretű ember a közös ítéletet. Más kérdés, hogy a történeti bűnhődés az ártatlanokat is utóléri a vétkesekkel együtt, igen gyakran. De ez igazságtalan és lázító. Jogosságát nem ismerhetjük el, sőt küzdenünk kell e felfogás ellen. Hogyan lehetne felelős valaki olyasmért, ami akarata, sőt küzdelme ellenére következett el? Hogyan lehetne vétkes valaki azért, mert nem volt elég ereje útját állani az eseményeknek? Csak az a kérdés, útját akarta-e állani, elkövette-e mindazt, ami hatalmában állt. Nem járult-e hozzá bekövetkeztükhöz akár csak egy szóval, — vagy akár hallgatással is? Nem, e katasztrófának is vannak ártatlanjai. Ez is, mint minden történeti esemény, egyesek tevékenységéhez fűződik. Bármű nagy legyen is azon egyeseknek a száma, akik többé-kevésbé részesek bekövetkeztében, — ha a maguk jelentéktelenségében jelentéktelen módon talán csak hallgatolagos hozzájárulással, azzal, hogy beálltak a „tömegbe“, vállalták a „kollektívumot“, — mégsem állapíthatjuk meg a kollektív felelősséget. Jó lesz itt megjegyezni azt is, hogy Márai, úgy látszik, nem vette észre, hogy Ortega „tömege“ nem egyszerű szociológiai fogalom, hanem metafizikai jelentése van, mint ahogy az van elit-fogalmának is. Ennek a félreértésnek a következményei megmutatkoznak Márai egész gondolatmenetében.

De a kollektív felelősség megállapítása beleillik Márai általános viágszemléletébe, mely nem követi következetesen a keresztény és idealisztikus humanizmus alapelveit, melyeket pedig a nemzet nevelésének követendő ideáljaként tekint. Történet szemlélete nem veszi tudomásul azt, hogy az eseményeket az emberi szellem, végeredményében a szellemet hordozó élő emberi személyek idézik fel: a történet emberi cselekedet. Márai fatalista. „A végzettel állunk szemközt“, írja. Igen jellemző két jelzője: „gépies és reménytelen“. A „régie“ Márai ez, a regényíró, akit bármely szívesen és ingyenc esztétikai élvezettel olvasunk, idegenül kell néznünk ebben az egészen más szándékú műben. Hogyan kíván felelős helytállást kitűzött elvek szerinti nevelődést nemzetétől, ha a végzet gépiességével fenyegeti? Spengler mellett Spengler kritikussait is jó lett volna olvasni.

Fejtegetéseiben aztán történet szemléletének fatalizmusa egészen a történelmi materializmus skémája szerint alakul. „Az újkori háborúk legfőbb értelme — így egyszerűsíti a motívumok bonyolult rendszerét— a tömegek harca az általános szociális szint emeléséért“, s végig, az összes történelmi és történetfilozófiai problémákat egyoldalú gazdasági-szociális szemszögből nézi. A történet tengelyének a gazdasági-szociális tényezőt látja, úgy véli, hogy ez a szörnyű, véres vita egyszerűen a javak elosztása és a tömegek jóléte körül folyik, s megoldását a vámhatárok lebontásával akarja megközelíteni. Végző tézise alighanem ez a mondat: „Ha megnyitják a világ-

piacokat, — s a tömegek megmaradásának, békés együttműködésének, az emberek fejlődésének ez az első és legfontosabb feltétele, — a világ egyetlen, beláthatatlan méretű gazdasági versenypályává változik, s e pályán a győzelmi esélyeket csak azok a népek biztosíthatják csak maguknak, melyek tömegeiket öntudatos pedagógiával a termelt javak észszerű és méltányos elosztására kényszerítik, s a nép tehetségesebbjeinek megadják a pedagógiai lehetőséget arra, hogy kifejtsék a nemzeti közösség legjobb tulajdonságait, minőséget tudjanak nyújtani azon a piacon, melynek végső gazdasági határa az occidentális műveltség által ellenőrzött egész emberi világ.“ (Jellemző egész szemléletére ez a „piac“-szimbolika.) Mindez kissé egyszerű a valóság bonyolultságához képest. Sajnos, még azt sem látja, hogy maguk a gazdasági-szociális jelenségek is milyen aranyú függőségben vannak tisztára ideológiai tényezőktől. Elsősorban a modern nacionalizmus eszméinek szerepével nem ismerkedett meg kellő mértékben. Mindezek a hiányok egész gondolatmenetét ingadozóvá teszik, amint ez nem is lehet máskép.

Be kell hát látnunk, hogy a felvetett kérdések tisztázását nem számolhatjuk el a röpirat érdemének. Teljesítménye inkább a nemzet magabizásának szuggerálása lehet. Tökéletesen igaza van Márainak abban, hogy a magyar jövő legfőbb biztosítója az, ha arra törekszünk, hogy nemzetünk minőségénél fogva mi legyünk Európa keletének vezető nációja. S abban is, hogy ez legyen a magyar nemzetnevelés feladata. Ennél az általánosság-nál meg is áll. Konkrét kívánalomként csak azt hangoztatja, hogy „a nevelést természetesen a mélyben kell kezdeni, a népiskolában“, s igen helyesen a néptanítók „kiképzési, nevelési, továbbképzési szintjének emelését. s természetesen emberi fizetését sürgeti ő is, mert „a néptanító szellemi és anyagi függetlensége legalább olyan fontos a nemzet egyeteme és jövője szempontjából, mint a bírák, vagy a katonák szellemi és anyagi helyzetének, társadalmi területenkívüliségének körülbástyázása“. Általános óhaj. Ezt az óhajt motiválják fejtegetései, melyek valóban inkább az érzelmekből — aggodalomból és szükségérzetből — fakadnak, s nem valamely racionális rendszeres terv kifejtéseként kezelendők.

Bizonyára nagy lelki megnyugvás volt Márai Sándornak, hogy ő is elmondta aggodalmait, reménysegeit, kifejtette gondolatait, javaslatait ebben a nagy kérdésben. Az ő röpirata is meggyőzhet bennünket arról, mily nagy szükség volna rá, hogy végre valami hivatott elme megajándékozzon bennünket a magyar nemzetnevelés rendszeres elméletével, — szilárd filozófiai, többek közt történetfilozófiai és kultúrfilozófiai alapokra építve, s nemcsak szorosan vett elméleti pedagógiai, hanem didaktikai és iskolaszervezeti következményeket is kifejtve, — hogy nemzetünk nevelésének a nemzet nagy feladatainak és céljaihoz szabott újjászervezése megtörténhessen. Ez pedig, ismételjük, csak a szakemberek köréből várható. A tudós feladata fogalmi rendszerbe kötni világunk kérdéseit és a szellem parancsait. Az írónak más a hivatása, de nem csekélyebb. Fichtétől ebben is tanulhatunk: „a művészeti munka, mivel nem fejez ki semmi közvetlenül határozott fogalmat, csak kinyilatkoztatása lehet az Ideának, s közvetlenül szolgálatára kell buzdítania“.

MAGYAR SZEMLE

Szerkesztőbizottság:
GRÓF BETHLEN ISTVÁN
elnök
SZEKFÜ GYULA
alelnök

MÁRCIUS

Még egyszer a lelki egységről
A légebombázás műszaki tanulságai
Francia lelkiismeretvizsgálat
Átmeneti szövetkezés
Balkánkutatás és török
történetkutatás
Kik mívelik meg a magyar földet?
Egy parcellázás tanulságai
Külpolitikai szemle
Halhatatlanság a biológiában
Szerkeszti

MATHÉ ELEK
LACHAZI JENŐ
ECKHARDT SANDOR
CSIKVANDI ERNŐ
FEKETE LAJOS
Kovács IMRE
TÖRÖK LASZLÓ
GOGOLAK LAJOS
RAPAICS RAYMUND

ECKHARDT SÁNDOR

BUDAPEST
1943

MAGYAR SZEMLE

1943 MÁRCIUS

XLIV. KÖTET 3. (187.) SZÁM

MÉG EGYSZER A LELKI EGYSÉGRŐL

MAGYAR SZEMLE múlt évi évfolyamában a magyar lelki egységről megjelent három tanulmány¹ országos érdeklődést keltett. A kérdésnek további nagy publicitást adott az a két cikk, amelyet a római katolikus és a protestáns közvélemény két olyan prominens szószólója írt, mint Kelemen Krizosztom pannonhalmi apát és Ravasz László dunamelléki református püspök. Ez a két megnyilatkozás a Pester Lloyd karácsonyi, illetve újévi számában jelent meg; Kelemen Krizosztom karácsonyi cikke „Der seelischen Einheit des Ungartums entgegen” és Ravasz László válaszul megírt újévi cikke „Die seelische Einheit des Ungartums” címmel. De megszólaltak az evangélikusok is. Az Evangélikus Élet külön cikk keretében közölte azt a választ, amelyet Kelemen Krizosztom karácsonyi cikkére Kapi Béla dunántúli püspök, az evangélikus egyházegyetem elnöke adott. Kapi Béla válaszában hivatkozik arra, hogy a magyarországi protestánsok január 18. és 25. között, Szent Péter székfoglalása és Szent Pál megtérésének ünnepe között, imahetet tartanak a keresztyén egység megteremtéséért.

Az eddig megjelent megnyilatkozások kivétel nélkül mind a magyar lelki egység megteremtését sürgetik. Világos dolog azonban, hogy lelki egységen minden hozzászóló a keresztyén egyházak únióját érti. Ilyenképpen az is világos, hogy a keresztyén egyházak úniója nem lehet csak magyar ügy. Legalább is nehéz elképzelni, hogyan jöhetne létre únió — szervezeti egyesülés — a magyar katolikus és történeti protestáns egyházak, a református és evangélikus egyházak között mint elszigetelt, nemzeti jelenség és nem úgy, mint egyetemes, az egész világra kiterjedő keresztyén únió részjelensége. Ez csak úgy történhetne meg, ha a magyar protestáns egyházak „motu proprio” visszatérnének a római katolikus közösségbe. Ezt a megoldást azonban nemcsak a protestáns hozzászólók tartják elképzelhetetlennek, hanem katolikus részről is tisztában vannak vele, hogy ezen az áron protestáns részről az egység megteremtését soha nem fogadnák el. P. König Kelemen „A keresztyén egyházak egysége” című munkájában beszél ugyan arról, hogy a szentszék, ha „a protestánsok egyöntetűen és komolyan kémék”, engedményeket tenne az ú. n. egyházfegyelmi törvények, a két-szín alatti áldozás, a latin nyelv liturgikus használata és a papi nőtlenség kérdéseiben. Protestáns részről azonban világosan kifejezésre jut az a fel-fogás, hogy az egység a katolikus és a protestáns egyházak között csak mint teljesen egyenlő tárgyalófelek között jöhetne létre. Nem csupán a protestantizmus „térdrekényszerítés”-éről vagy „mea culpázó visszatérésének megköveteléséről” nem lehetne szó, amit különben Bangha Béla is elítélt, de semmiesetre sem akadna sem a magyar protestáns egyházak közül egy sem, sem a világon semmiféle protestáns egyház, amelynek felelős vezetői Rómától való engedmények kérésével indulnának el az únió útján. Azután ott vannak természetesen a dogmatikai akadályok. Ravasz László még 1937-ben, Bangha Bélának a Magyar Szemlében megjelent úniós cikkeire (1937 február és december) adott válaszában is első helyen a dogmatikai

¹ Lakos Endre: Nagy magyar lelki egység. (1942. szept., 115. 1.) Révész Imre: A lelki egység felé. (1942. nov., 225.1.) P. König Kelemen: Lelki egység. (1942. dec., 2 sz. 1.)

akadályokat említi. — „A római katolicizmus — írja Ravasz László — csak olyan únióról tud, amely a Szent Péter székéhez való bűnbánó visszatérés által jön létre. Ezzel szemben mi protestánsok csak egy olyan úniót fogadunk el, amely az evangéliomi egyházalv teljes diadalát biztosítja.“ Azután beszél Ravasz László arról a kockázatról, amellyel járna millió és millió ember vérévé vált meggyőződésének megtagadása vagy akár megváltoztatása is. „Ki kezeskednék, — kérdezi — hogy a tárgyalók megett ott állnak-e a hívők és vájjon pásztorával együtt menne-e a nyáj is?“

Figyelmesen végigolvasva az eddig megjelent cikkeket és a reájuk adott válaszokat, minden jel azt mutatja, hogy a katolikus részről érkező úniós felszólítás a protestánsokat eléggé készületlenül érte. Révész Imre a baj végleges gyógyulását olyan távlatokba helyezi, ahol „a történelem már az apokaliptikával érintkezik.“ Mire P. König Kelemen „elkapja“ az elejtett szót és a mai időket eléggé apokaliptitousaknak mondja ahhoz, hogy végbemenjen a teljes új egységbe forrás nem csupán lelki, hanem szervezeti folyamata is.

Ravasz László újévi cikkéből is az látszik, hogy alapjában véve nem ment tovább annál a válasznál, amelyet 1937-ben Bangha Béla úniós cikkeire feleletül adott. Az a tág keret, amelyet az „ima sancta catholica ecclesiá“-ban jelöl meg, nagyon hasonlít a Révész Imre által megfogalmazott „gyakorlati kooperáció“-hoz, amely a tiszántúli reformátusok püspökének hite s reménye szerint „önmagától fog megszületni“ a baráti érintkezések, „kölcsonös és spontán szóbeli feltárlkozások“ következményeképen.

P. König Kelemen ennél bizonyosan többet akar. A keresztyén egyházak egységéről írt könyvének utolsó és bizonyosan minden másnál többnek szánt érve napjaink apokaliptikus természetére utal. Ala a politikai, társadalmi és vallási életben a legmélyebb eresztékekig inog és reng minden, írja. Az únió gyakorlati megvalósítását ő attól a nyomunkba lépő nemzedéktől várja, amely az „únió absurdumá“-t, a református Victor Jánosnak ezt a mély meglátását, lehetőségnek, sőt parancsnak fogja tekinteni.

De hogy még egyszer visszatérjünk Ravasz László újévi cikkéhez, úgy érezzük, teljes egészségben meg kell e helyen is ismételni azokat a gyakorlati tanácsokat, amelyeket ő a teljes keresztyén únió megvalósítása előtt a történelmi keresztyén egyházak közötti teljes megbékélés vagy másszóval lelki egység előfeltételeként, mint megfontolandókat ajánl.

Az első lépés szerinte kettős. Tartsunk bűnbánatot. Ne egymást vádoljuk, hanem önmagunkat. Ne azt nézzük, mennyiben felelős a másik fél a szakadásért. Vizsgáljuk inkább, nem vagyunk-e mi is felelősek érte?

Második lépés lenne a lelki egység szükségességének felismerése és megvallása. Annak kijelentése, hogy önmagunkban nem vagyunk elegendők, hiányzik belőlünk a másik rész: az egésznek van igaza és mi csak az egésznek része vagyunk.

Harmadik lépés az lenne, hogy igyekszünk egymást jobban megismerni és próbáljuk meg egymást megbecsülni. Minden keresztyén egyház lelki-pásztorainak nevelését apologetikus szempontok szerint végzi. Ez azt jelenti, hogy a saját tanításáról való meggyőződéssel együtt jár a másik egyház tanításainak megcáfolása és elvetése. Ez eddig helyes is. De egészen más lelkületűvé válik az ifjú lelkipásztori nemzedék, ha ez a nevelés arról győzi meg, hogy a szembenálló párton a lelki tanítók vagy ostobák, vagy gonoszok, mert ördögi tévelygéseket tanítanak; vagy pedig arról győződnek meg, hogy a szembenálló sereg atyái és szentjei nagyszerű erőfeszítéssel közelítették meg az igazságot, de éppen az a kis rész, amely az ő futásukat a megérkezéstől elválasztotta, adja az illető egyház többletigazságát és ezzel igazságát teljessé teszi.

De egymás személyét is jobban meg kellene ismernünk és becsülnünk, — fejezi be érvelését Ravasz László — a kritika jogának teljes fenntartásával. Nem lehet egészséges az a közélet, ahol két keresztyén lelkipásztor, tudós, vagy nemzetnevelő ellenségesen tekint egymásra és kerüli a mindig fagyossá váló személyes találkozást, pedig mindkettő izzó magyar, hívó keresztyén, emelkedett szellemű ember és azonagy nagy keresztyén műveltségnek tudós ismerője és továbbplántálója.

A kérdést megvilágosító hozzászólásokból mindenképen az tűnik ki, hogy a keresztyén egységnek a reformációt megelőző értelemben való visszaállítása, európai arányokban éppen úgy, mint nálunk Magyarországon, a lehetetlenséggel egyenlő feladat lenne. Bizonyosan P. König Kelemen sem erre gondolt, amikor Victor Jánost idézve, az únió absurdumának megvalósulásába vetett reménykedést említette.

De ha tovább megyünk, feltehetjük a kérdést, egyáltalában értelmes és észszerű kívánság lenne-e a változások évszázadokat mutató óramutatóját a középkorba visszafordítani? Még abban sem vagyunk bizonyosak, hogy a középkori keresztyénség, ismét hozzátéve, egész Európában éppen úgy, mint nálunk Magyarországon, olyan tökéletes intézmény volt-e, hogy annak visszaállítása a mi napjaink egészen más természetű problémáit és nehézségeit maradék nélkül megoldaná. Mi úgy érezzük, lehet olyan meglátással is közeledni az keresztyén egység problémájának megoldásához, hogy a sokat emlegetett „Tina sancta“-ban a különálló egyházak vagy felekezetek úgy olvadnának egybe összhangzatos egésszé, ahogyan a szinkép hét színének tökéletes összeolvadásából magasabb szintézisben áll elő a napfény makulátlanul tiszta és fehér sugárzása. Krisztusban így kellene összeolvadni magasabb egységbe Krisztus egyházainak is, de anélkül, hogy történelmi lételük és fejlődésük egyéni színeit, mint fennállásuk egzisztenciális attribútumát feladnák.

Az élet számtalan példát mutat arra, hogy egység és összhang létrejöhet az egységet alkotó és az összhangot létrehozó alkotó elemek egzisztenciális különállásának megszüntetése nélkül is. Sőt, nyugodtan állíthatjuk, hogy az egészséges fejlődés törvénye éppen abba az irányba mutat, hogy a nagyobb egység kialakulásának szolgálatába beálló egyedek vagy csoportok egzisztenciális különállásukat megtartva, legyenek alkotó elemei a nagyobb egységnek. Vegyük csak elő a Szent írást és olvassuk el belőle Szent Pál első korintuszi levelének 12. fejezetét: milyen könnyen befér az apostol érveinek isteni inspirációtól sugárzó felsorakoztatásába a római katolikus, az óhitű és a protestáns egyházak magasabb egységbe, a Krisztus szelleme által életetett „una sancta“-ba való beolvadása, anélkül, hogy bármelyik félnek mégcsak eszébe is kellene, hogy jusson az egység megteremtése érdekében bármilyen augustinusi, „compelle intrare“-szerű megoldás erőltetése.

A keresztyén egység költői szépségű képét találjuk meg Ván Benjámint „Napraforgók“ című kötetében. Ván Benjámint, most halasi református lelkipásztor, fiatal segédlelkész korában még a huszas évek első felében ebben a kötetében bátran kiállt a keresztyén egység gondolata mellett. Állásfoglalása miatt akkor saját egyházának egyes körei, különösen a „Kálvinista Szemle“ című, azóta megszűnt hetilap szerkesztősége részéről éles megtámadtatásban volt része.

— Elnézem sokszor a búzavirágot — kezdi Ván Benjámint a keresztyén egységről szóló hasonlatát. — Mily fölséges kék tekintettel nézi a világot! Tekintetében mennyi báj, mily sok érzés látszik, örül az életnek, a szép harmóniának! — Amikor belenézek a virág kék szemébe, úgy érzem, hogy életre, virágzásra kíván tanítani műiket, kik virulva élni nem tudunk!

— Ez a búzavirág sok virág, valóságos virágcsokor; de ezt csak a bizalmas szemeknek árulja el. Kifelé a rovarvilágnak, s az értelmetlenségnek egységet mutat! Tiszta, harmonikus, kék tekintetével úgy hívogatja rovarvendégeit, s az a méhecske akármelyik kehelybe teszi csápát, a búzavirágban nem mérget, hanem mézet talál.

— Krisztus népe! — érzéssel nézd e búzavirágot, belőle végy inspirációt a testvéri életközösségre! Felekezetek! — ti egy fészekben ültök, egy vérből — Krisztus keresztyéről alácsorgott drága italból — táplálkoztatok, egy lehet a célotok: lelkek megmentése, szentté nevelése, ti csak együtt alkottok fészkes virágot, akár ez apró tölcsérekék egy búzavirágot!

— Ah, bár lehetne minden egyház élő virág krisztusi kocsányon és színével, pártázatával egymást is emelné, hogy a világ, a tagadás szelleme ne tudná, ne értené még azt sem, hogy ez fészkes virág! — Bár lehetnének egyesek a virágzásban, hisz úgyis egyesek leszünk Isten örök világában; ha pedig ott egyesek, itt miért külön?!

— Ha a búzavirág kis csöves virágai unják a fészken az együttélést, s külön kinyílni óhajtának, oda lenne díszük s nem hódítanak meg a méhek világát, hanem külön-külön csak elpusztulnának — terméketlenül! A méheknek a búzavirág anatómiájára nincsen szüksége, hanem a mézére; azért e virág azt fakaszt és elhallgatja összetételét!

— A búzavirágban csak egység van a világ felé, de kis csöveiben nincs összekeveredés!

— Én azt hiszem, Krisztus lelke a belőle táplálkozó felekezeteket ilyen tiszta kék pártával óhajtja egybefoglalni, hogy egyet mutassunk, egységet alkossunk, hogy a keresztyén világ a menny kéklő egével egybefoglalva legyen — búzavirágzás, hisz egy pásztorról s egy akolról beszél minékünk Krisztusunk! — Keresztyén világ! — tőlünk virágzásunkban harmóniát vár Krisztusunk és nem zűrzavart.

De ha a politikai élet és fejlődés kevésbé költői analógiájához folyamodunk is: szerintünk a keresztyén egység megteremtéséhez éppen úgy nincs szükség a keresztyénség összességét alkotó felekezetek minden választófalat, minden külön szint eltüntető egybeolvasztására, mint ahogyan elképzelhető és kívánatos is, hogy a külön életüket élő nemzet-egyedeket, majd valamikor a mostani ellentétek kiégése után, valamilyen új rend közös célok megvalósítására hivatott magasabb egységbe foglalja össze.

Azután evangéliumi eredetű és gyökerű gondolat az is, hogy a lelki egység csak akkor valósulhat meg, ha az egyetemes keresztyénségnek az a nagy családja, amelyet a három nagy ágazat, a katolicizmus, a protestantizmus és az ortodoxia alkot, valóban testvérek lesznek a Krisztusban és nem mint sok kérdésben mai napig is teszik, civódó örökösök.

Amit Bangha Béla és Victor János már hat évvel ezelőtt is sürgetett és amit ma is a legfontosabbnak tart mindenki, aki ehhez a kérdéshez hozzászólt, a lelküiét gyökeres megváltozása nyithatja meg egyedül a lelki egység felé vezető utat.

— Ha bátor kezdeményező lépéseket tudunk tenni, — írja Ravasz László újévi cikkének végkövetkeztetéseképpen — ha nem félünk egymástól s megtiszteljük önmagunk szent meggyőződését annak a feltételezésével, hogy az ellenkező tanítás meghallgatása és megismerése nemhogy veszélyeztetné, hanem még jobban megerősítené hitünket,... ezen a téren örvendetes meglepetések érhetnek bennünket: Lehullhatna rólunk egy csomó látszat, kiderülhetne, hogy hem is vagyunk olyan rosszak, mint a hírünk s talán az is megeshetnének, hogy olyan kérdéseket, amelyek eddig elválasztottak minket, merőben jelentékteleneknek találunk. Elképzelem azt, hogy a kereszt kérdésében, áttéréseknél, az egyházfegyelem gyakorlásában való együttműködés terén, házassági és elválást kérdések szabályozásánál sokkal több pontban találunk egymásra, mint ahogy most elképzelni tudjuk. Az, hogy a házasság sakramentum-e vagy nem, theologiai kérdés, de hogy mit kell tenni egy faluban az egyke ellen, vagy mit kell tenni az egyke ellen a

törvényhozásban, olyan kérdés, amelyben tökéletesen egyet érthetnénk. Más a tanításunk az egyházzól, de a felekezeti iskoláknak az államalkotmányzathoz való viszonya azonos probléma mindkettőnkél. Mindez olyan dolog, amiért lehet imádkozni — fejezi be fejtegetését Ravasz püspök. — Az imádkozó lélek előtt azután kiderül az a nagy titok, hogy az egység tulajdonképpen megvan kezdettől fogva, csak el van rejtve a mi szemünk előtt.

Ha nyitott szemmel nézünk szét a magyar közéletnek azon a terein, ahol a felekezetek közötti különbözőség valamilyen okból szerepet játszik, a bajok okát és a fájdalmasan érzett hiányokat nem a felekezetek szervezeti különállásában találjuk meg, hanem a kölcsönös gyanakvás, a néha titkolt, de máskor nyíltan megmutatott rosszakarát szellemében.

Révész ínyre nem tartja fontosnak vagy lényegesnek „bizottságok vagy valami más közös szervezet felállítását. Pedig talán éppen az egymással való találkozási lehetőségek intézményes megteremtése indíthatná el legjobban az egység felé a most egymástól elkülönült, egymás dolgait közvetlenül nem ismerő keresztyén egyházakat. Mikor a múlt század első felében neves világi emberek, többek között a luteránus Kossuth Lajos segítségével a fővárosi protestánsok két országos tekintélyű vezetőembere, Török Pál és Székács József megkísérelték a németországi protestáns unió mintájára egyesíteni a magyarországi református és evangélikus egyházakat, hamarosan be kellett látniok, hogy vállalkozásuk teljesen reménytelen. De kezdeményezésük arra mégis jó volt, hogy a teljes testvéri együttműködés szellemét, sőt később intézményes megalapozását sikerült elérniük. A két protestáns egyháznak most is működik legfelsőbb egyházi vezetőikből alkotott egyetemes protestáns bizottsága, amely egyrészt a közös protestáns ügyek szolgálatában, másrészt a két egyház között esetleg felmerülő vitás kérdések békés elintézése által mindkét egyháznak kiváló szolgálatokat teljesít.

A Krisztusban való egység eltünteti az éles, főként pedig a bántó szándékú ellentéteket. P. König Kelemen a keresztyén egyházak egységéről írt és több ízben idézett könyvében az ismert svájci református theologusnak, Barth Károlynak, a dialektikai theologia néven ismert irány megalapítójának szavait idézi, hogy minden közvetítő elkerülésével egyenesen Krisztushoz menjünk és Krisztusra hallgassunk.

— A jó tanácsot jószándékúnak vesszük — folytatja tovább P. König Kelemen: — tehát menjünk Krisztushoz. Az örök élet igéi nála vannak. Nála majd egymásra találunk. Megismerjük, hogy Krisztusban testvérek vagyunk. De ugyanezzel a lelkiességgel jöjjenek a keleti egyház tagjai és a protestánsok is Jézushoz, s őszinte szívvel, előítéletmentes lélekkel hallgassanak szavaira. Tárnyilagosan és igazságszeretettel fontolják meg Krisztusnak ama kijelentéseit, amelyeket az evangéliumban Szent Péterre és az egyházalapításra, a krisztusi tan és az Egyház egységére vonatkozólag mondott, akkor a katolikus felfogást, a katolikus egység^élvet azért fogják elfogadni, mert azt Krisztus legszentebb szándékának és kifejezett akaratának ismerik meg. Menjenek csak Krisztushoz és hallgassák meg szavát. Abban a pillanatban ők is részesei lesznek az egy, szent, katolikus és apostoli Egyháznak. S ha igazságot kereső törekvésükben eddig is Krisztus Egyházához tartoztak, a krisztusi szavak erejénél fogva: a katolikus anyaszentegyházzal való egyesülés folytán... mint „örökös-társak.⁴ munkálkodnának közre Krisztus egy, szent, általános apostoli Egyházában.

P. König Kelemen ezt követőleg majdnem elragadtatással ír a nagy egység megvalósulásának reménységéről: — Ilyen egyesüléssel új világ venné kezdetét. Szent Péter törvényes utódjával, a római pápával, s a bíborostestülettel, mint „coheredes“, mint örökös társak együtt munkálkodhatnának, s vezethetnék Krisztus igaz Egyházát a konstantinápolyi pátriárka,

a moszkvai metropolita, a szerb, román, bolgár, görög, kopt, sziriai püspökök, Canterbury érseke és az olyan lelkületű egyénék, mint amilyen volt Söderbiom s azután Weiser, Wurm, Mahrarens püspökök, akik protestáns korukban is küzdöttek Krisztus evangéliuma érdekében. Együttesen dolgoznának „Isten szolgáinak szolgálójával“ Krisztus evangéliuma terjesztéséért és az egység megingathatatlan kőszikláján együttes erővel segítenék győzelemre az evangéliumot.

Protestáns ember szemével nézve, P. König Kelemen egység gondolása mégis némi korrekcióra szorul. Könyvében terjedelmes fejezeteket szentel annak, hogy ha minden rosszakarat nélkül is, de kemény bírálatban részéssítse a világprotestantizmus különböző egyházait. Hiányzik azonban a római katolicizmusnak hasonlóképpen tárgyilagos, igazságos és kemény bírálata. Pedig, ha elfogulatlanul nézzük, mint intézmény és mint egyház, a katolicizmus sem mentes a fogyatkozásoktól. Gondoljunk csak azokra a hibákra és mulasztásokra, amelyeket a katolikus egyház elkövetett Spanyolországban! Tudom, hogy a katolicizmusnak, mint intézménynek a nagyszerűsége sokkal szembetűnőbb, mint a részletekben való fogyatkozásai. De akkor, mint protestáns ember joggal várhatnám, hogy P. König Kelemen a protestáns egyházak nagy teljesítményeit, hitvallóinknak a történelem ítélőszéke előtt elismert igazságát készségebben ismerte volna el és ne lenne minden érvelése mögött egy kicsit mindig az a hangsúly, hogy a dolgok csak akkor lesznek rendben és az egység csak akkor valósul meg, ha a krisztusi karámon kívül álló, „más juhok“ is kéri bebecsátásukat. Bangha Béla is mintha egy kicsit csak azért magyarázta volna annyi meggyőződéssel, hogy dogmatikai ellentétek voltaképpen nincsenek is; az ellentéteknek vélt tanok lényegükben közel állanak egymáshoz és legtöbbször érzelmi momentumok, lényegtelen részletkérdések támasztják az ellentéteket, mert a szembenálló feleket, tehát a katolicizmuson kívülállókat a római katolikus tanok elfogadására szerette volna rábírn.

Ez pedig bármennyire sajnálatosan hangzik is, de nyíltan és kertelés nélküli őszinteséggel megmondjuk, nem az egység útja. Én, még ha katolikus lennék is és nem protestáns, abban látnám az egység megvalósításának az útját, hogy a másik táborban levőket meggyőzném a magam igazsága krisztusi voltáról, de nem azért, hogy őket a maguk igazságának feladására és az én igazságom elfogadására rábíriam, hanem hogy egymás igazságát kölcsönösen tiszteletben tartva, úgy legyünk „együtt és egy akarrattal“, ahogyan a Szent Lelket váró apostolok voltak Jeruzsálemben a mennybenmenetel után.

Az egység útját, hogy még egyszer és utoljára hivatkozzunk Ravasz László újévi cikkére, csak az egyetemes keresztyénséget alkotó három nagy katolicitás, a római katolicitás, az ortodox katolicitás és az evangéliumi katolicitás egységbefoglalása által érhetjük el, de csakis egyedül ennek a három alkotóelemnek az épségben tartásával. P. König Kelemen hosszasan fejtegeti, milyen hiábavaló volt a világ protestáns egyházainak a különböző ökumenikus konferenciákon és mozgalmakban megnyilatkozó egységtörekvése (Stockholm, Lausanne, Genf, Edinburgh, stb.). De a dolgot fel lehet úgyis fogni, hogy ha majd a világprotestantizmus megteremti a maga szervezeti egységét, ez újabb nagy lépés lesz a világkeresztyénségnek ahhoz a magasabb és az „una sanctá“-ig menőleg teljes egységéhez, amelyben teljesen hiánytalanul benne fog foglaltatni az előbb felsorolt mindhárom történeti katolicitás. És ennek a nagy, teljes és Krisztusban testet öltő katolicizmusnak a tagjai között különbség lehet és lesz is a kegyelmi ajándékokban, a charizmákban, a szolgálatokban és a cselekedetekben, de

ugyanaz lesz a Lélek, ugyanaz lesz az Úr és ugyanaz lesz Isten, aki cseleksz i mindezt mindenkiben (Szent Pál I. korintuszi levelének 12. fejezete).

Az egység gondolata tehát újra meg újra ide tér vissza: a közös úton, a Krisztushoz vezető zarándokúton való találkozáshoz. A „pressa ecclesiá”-nak a Harmadik Birodalomban való magatartása is ezen az úton való elindulást mutatja: a hívők testvéri összefogását a hitetlenség és a hit-tagadás erőivel szemben.

A nagy magyar lelki egység sem lehet más, mint a szervezeti keretek teljes épségben való meghagyása mellett találkozás az egy és szent katolicitásban.

MATHÉ ELEK

A LÉGIBOMBÁZÁS MŰSZAKI TANULSÁGAI

AJELENLEG FOLYÓ második világháborúban az arcvonalak körül dúló légitévékenységen felül a mögöttes országrészek elleni légitámadások is mind gyakoribbakká és mind erőteljesebbekké válnak.

A közvélemény túl is, innen is gyakran riad meg egy-egy pusztítóbb légitámadás hírének hallatára. Ilyenkor sűrűn merülnek fel mindenféle körben feleletre váró kérdések: „Lehetséges-e egyáltalában a légitámadások ellen védekezni? Mi véd meg a bomba ellen?”

Azt, hogy még a legerősebb elhárítás mellett is lehet számolni légitámadással, a világ számos városának sok ezer romba döntött épülete bizonyítja. A kérdések tehát most már csak arm várnak feleletet, hogy a bombák ellen van-e eredményes védekezés?

A lángban álló XX. század meggyötört emberének erre a minduntalan felvetődő aggodó kérdésére szakszerű választ csak a támadás és védekezés műszaki lehetőségeinek higgadt vizsgálata után adhatunk. Vizsgálódásunk teljesen tárgyilagos lehet, hiszen a repülőbombáknak a különböző anyagokból és szerkezetekből álló építményekbe, vagy a talajba való behatolására, valamint a behatolás és a robbanás nyomán kifejtett hatására, végül a különböző közegek és szerkezetek ellenállására éppúgy vonatkoznak a természet törvényei, mint bármi más műszaki természetű történésre. Éppen ezért tanulmányozhatjuk a mostani háborúban alkalmazott repülőfegyvereknek különböző körülmények között a célban kifejtett hatását.

A hátszág elleni légitámadásoknál ma általában a következő fegyverek használatosak: robbanóbombák, gyújtóbombák, különleges bombák és löfegyverek. Alkalmazásra még nem kerültek a gázbombák.

A robbanóbombák több fajtája közül mi csak a jelenleg leghasználatosabb 50—150 kg-os késleltetőgyújtós romboló bombákkal és a legújabbban feltúnt 500—4000 kg-os pillanatgyújtós aknabombákkal fogunk foglalkozni, mivel a többi bombafaj alkalmazása régibb, vagy pedig az ellenük való védekezés műszaki szempontból egyszerűbb.

A bombák szerkezeti részleteivel nem foglalkozunk. Elégedjünk meg azzal, hogy a bombák főbb alkotórészei: a bombahüvely, a töltet, a vezető felület és a gyújtó.

A bombagyújtók rendszerint mechanikus vagy elektromos szerkezetek, melyek a szükséghez képest vagy a becsapódás pillanatában (pillanatgyújtó) vagy a becsapódás után néhány tized másodperccel (késleltetőgyújtó), kivételesen pedig a becsapódás után rövidebb-hosszabb idővel (hosszú késleltetőgyújtó) hozzák a bombát működésbe.

Mielőtt az egyes bombák működésével és hatásával részletesen foglalkoznánk, vizsgáljuk meg a különböző bombafajok működésének olyan körülményeit, amelyek valamennyi bombafajnál azonosak. Ezek pedig a szórás, a találati valószínűség, a végsebesség, a bukdácsolás és a behatolás,

Ha egy vagy több repülőgép egy tárgyra egyszerre, vagy különböző időpontban több bombát vet alá, akkor a bombák nem egy pontban fognak a célba becsapódni, hanem a cél körül egymástól kisebb-nagyobb távolságra helyezkednek el. Ezt a jelenséget szórásnak nevezzük. A szórás okai kézenfekvők. A szórás annál nagyobb, minél nagyobb a gépsebesség, a vetőmagasság, minél kiképzetlenebb a repülő, minél inkább zavarják a célzást (pl. légvédelmi tüzéség, vadászelhárítás), minél tökéletlenebb a célzókészülék stb. A legfontosabb célzást a zuhanórepülés teszi lehetségessé.

Mindezek után elég megjegyeznünk, hogy a magassági bombázásnál kb. 4000 m magasságból a szórás nagysága a 200—300 m-t, zuhanóbombázásnál kb. a 10—40 m-t közelíti meg. Éjjel pl. világítóbombával, vagy a közelben okozott tűzzel megvilágított célra a vetés szintén hasonló szórásadatokat adhat.

A szórás miatt annak a valószínűsége, hogy egy bizonyos alapterületű tárgyat a repülő eltaláljon, eléggé kicsi. Minél kisebb a cél felülete, annál kisebb a találati valószínűség. (Ez 4000 m-ről egy 20x30 m kiterjedésű célra kb. $i\%$.) Ha a bombázás nem egy bizonyos célpont, — egy bizonyos meghatározott épület — hanem pl. egy városnak a szóróterületnél nagyobb területének építményei ellen irányul, akkor a találati valószínűség jóval nagyobb az $i\%$ -nál. A találati százalékot a szóbanforgó épület beépített és beépítetlen (utca, tér, udvar, part, üres telek, vízfelület, stb.) felületének aránya szabja meg. Így a találati valószínűség annál kisebb lesz, minél levegősebb az illető városrész.

Tudnunk kell azt is, hogy a repülőgépet elhagyó bomba a vízszintes hajtás törvényei szerinti végsebességgel, parabolapályát leírva csap a célba. Amennyiben a vetőmagasság kb. 3000 m felett van, akkor a becsapódás kb. függőleges irányból történik meg. De ha a vetés alacsony magasságból történik, akkor a bomba a parabolaalakú pálya kezdetén, tehát nem függőleges, hanem ferde irányból csap a célba. Számolhatunk tehát azzal — különösen alacsonyabb magasságból való vetésnél — hogy a bomba nemcsak a tetőn, hanem az oldalfalakon keresztül is becsapódhat az épületbe.

A becsapódási sebesség elvileg a magasságtól függően mindig a szabadesés végsebességével lenne egyenlő. A levegő ellenállása azonban, melynek értéke a bomba alakjához képest változó lehet, a bomba végsebességét kb. 250 m/mp-en felül emelkedni ritkán engedi, úgyhogy 250 m/mp-esnél nagyobb végsebességgel a gyakorlatban nem számolhatunk. A kb. 3000 m-ről ejtett bomba végsebessége 250 m/mp. Ennél alacsonyabbról ejtett bomba végsebessége az ejtési magassággal arányosan kisebb.

Célszerű tudnunk végül azt is, hogy a bomba esés közben nem követi tengelyével a pálya útját, hanem éppen a nehézségi erő és a légellenállás játékaként, a pályaérintő körül bukdácsoló mozgást végez, úgy hogy becsapódáskor a pályaérintőre merőleges síkra — mondhatni — csak a legritkább esetben fog merőlegesen felcsapódni.

A fentiekből következik az, hogy a bomba az épületek felületeire ritkán fog merőlegesen felcsapódni. Különösképpen vonatkozik ez a megállapítás a vezetőfelületekkel el nem látott, vagy rossz súlyelosztású bombákra. Ezek a bombák rendszerint bukdácsolnak és előfordul, hogy a célba lapjukkal csapnak be.

A fentiek előrebocsátása után vizsgáljuk meg, hogy a bomba pusztán elevenerejének következtében milyen hatást vált ki a célban.

A bomba az esés közben nyert mozgási elevenerejével becsapódáskor a cél anyagára hatalmas ütest mér és a cél anyagába behatol, esetleg a gyengébb anyagon — lemezeken — áthatol, ezenkívül az elevenerő az anyagot megválasztja vagy megrepeszt. Lényeges tudnunk azt, hogy a bombák milyen mélyen hatolnak be az egyes anyagokba, szerkezetekbe. A behatolás annál nagyobb, minél nagyobb a bomba elevenereje ($m v^2$), minél nagyobb a

bomba egységnyi keresztmetszetére eső bombasúly (keresztmetszetmegterhelés) és minél lazább szerkezetű, minél kisebb fékezőhatású az anyag. Az egyes anyagok fékezőhatására tapasztalati adataink vannak. A fékezőhatást méterkg/cm³-ben fejezzük ki. Ez azt jelenti, hogy az anyag egy cm³-e a bombának hány méterkilogramm energiáját tudja felemészteni, lefékezni. A jóminőségű vasbeton fékezőhatása kb. 12 mkg/cm³. Mivel tudjuk azt, hogy a bomba elevenenergiája mennyi $m v^2$, (ami pl. egy 250 kg súlyú és 250 mp végsebességű bombánál 759, 200 mkg-t tesz ki) és ismerjük a bomba keresztmetszetét és így keresztmetszetmegterhelését is (250 kg-os bombánál a keresztmetszet 730 cm²; a keresztmetszet-megterhelés 1092 mkg/cm²), könnyen kiszámítható, hogy pl. a 250 kg-os és 250 m/mp-es becsapódósebességű bomba teljes lefékezésére pl. 84 cm vasbetonréteg kell.

Ez a számítás az első látszatra azt mutatja, hogy a bomba még 6—7 emeletes házak 7—8 darab 10 cm-es vasbetonfödémét is könnyen átütne. Azonban a gyakorlat azt bizonyítja, hogy ez a legritkább esetben történik meg, még akkor sem, ha a bomba időközben nem robban. A bombák azonban 2—3 emelet átütése után rendszerint robbannak.

Ezt a jelenséget azzal magyarázhatjuk, hogy a bombák becsapódáskor rendszerint nem merőlegesen érik a legfelső födémét, hanem vagy a ferde pálya, vagy bukducsolás miatt bizonyos szög alatt. Az elhajlás pedig minden következő födémnél egyre nagyobb lesz, úgyhogy a bombák nem a legkisebb keresztmetszetükkel, hanem a legkisebbnél nagyobb és állandóan növekvő keresztmetszettel ütnek át a födémeket és így keresztmetszetmegterhelésük a vártnál jóval kisebb lévén, átütőerejük is jóval kisebb lesz. Másrészt magyarázhatjuk e jelenséget azzal is, hogy az áthatolási idő megnövekszik és a bomba előbb robban, mintsem végleg lefékeződne. Gyakori eset ezenkívül, — különösen vékonyfalú bombánál — hogy a bomba eltörik s ilyenkor gyakran a robbanás is elmarad.

A robbanóbombák tárgyalásánál elsősorban is a robbanás jelenségét vegyük közelebről szemügyre. Mi történik a robbanáskor? A gyújtó működése esetén a robbanóanyag egész tömegében hirtelen (a másodperc kb. 1/1000 része alatt) elég, s égése közben igen nagy térfogatú gázokat fejleszt. A nagynyomású gázok minden irányban terjeszkedni igyekeznek, széttörik a bomba falait és sugár irányában igen nagy kezdősebességgel kiterjeszkednek. Eközben magukkal sodorják a bombafal szétrodezett repeszdarabjait, melyeket kb. 1000 m/mp kezdősebességgel löknek szét a szélrózsa minden irányába. A gázok a gyors kiterjedés közben a kiterjedés útjában álló tárgyakra — ha őket elsöpörni nem tudják — hatalmas ütést mérnek. Az útjukban álló levegőt szétnyomják. A szétnyomott levegő a nyomást a környező levegőnek továbbítja. A gázok gyors kiterjedése után az összenyomott levegő rugalmasságánál fogva kitágulni igyekszik és így a légnyomást a robbanási központ felé igyekvő szívóhatás követi. A szívást újbóli lökés követi mindaddig, amíg a nyugalmi állapot létre nem jön. A lökőhullám nyomása a hullám terjedésével azonban igen rohamosan csökken. (Pl. egy 150 kg-os bomba, azaz 70 kg robbanó anyag robbanásánál a nyomás értéke a robbanási ponttól 60 m-re már nem számottevő.)

Foglalkoznunk kell még a bombák repeszhatásával is. A repeszdarabok a robbanó pont körül kb. egyforma sűrűségben oszlanak meg, s mivel haladásuk sugárirányú, a robbanási ponthoz közel sűrűbben, távol ritkábban helyezkednek el. A repeszek sűrűségét növeli a robbanótölcser föld- és kavics-tömege, valamint a robbanási hullám által elsodort épületalkatrészek darabjai (ablak, kirakatüvegek, cserép stb.). A repeszek a robbanási pont körül 300—400 m távolságig, sőt egyesek ezen felül is halálos sebeket ejthetnek.

A szilánkok ellen 1.5—2.5 cm széles acéllemezzel, 25 cm-es kavics-, 40

cm-es keményfa-, 38 cm-es tégl-, 50 cm-es homokréteg már teljes biztonságot nyújt.

Vizsgáljuk meg mostmár a két különböző bombafaj hatását a leggyakrabban előforduló esetekben. Vagyis azt a helyzetet, amikor romboló- vagy aknabomba az épület mellett a talajba csapódva robban és amikor a bombák épületet találnak el.

Ha a rombolóbomba a talajba ütközve robban, akkor a bomba a közegellenállásnak és késleltetésének megfelelőleg a talajba behatol és ott robban. A robbanás következtében tölcsér képződik. A bomba robbanási energiájának egy része a tölcsér földtömegének megmozdítására használandó fel. A robbanás lökőhulláma általában a robbanótölcsér alkotói által bezárt és csúcsán álló kúp felületén belül terjed tova. Eközben kilöki és magával sodorja a repeszdarabokat és az útjába került földtömeget. A lökőhullám kimerülése után fordított irányban bekövetkezik a szívóhatás.

A tölcsérben robbant bombának a környező építmények felületeire ható robbanóereje, mivel azok közelebbi részei a robbanási kúpon kívül esnek, távolabbi részei pedig, mivel azok a robbanási középponttól távolabb esnek, a nagy robbanóenergiához viszonyítva aránylag csekély.

A robbanótölcsér közvetlen szomszédságában, sőt azzal gyakran határos házfalak közül csak a gyengébbek (földszintes, vályog) omlanak be, míg az emeletes falak — már a nagyobb terhelés miatt is — rendszerint állva maradnak.

A robbanótölcsér körüli építményeken rendszerint megtaláljuk a robbanás jellegzetes nyomait. Lenn a szívás miatt kifelé szakított kirakatokat, redőnyöket, ablakokat, feljebb a repeszek által ütött nyomokat, még feljebb a lökőhullám által befelé tört redőnyöket, lesodort épületrészeket, felszakított ereszesatonát, felborzolt tetőcserepeket, megrongált kéményt.

Egészen más a bomba hatása, ha nem a talajba befürödve, hanem a talajjal való érintkezéskor robban (pillanatgyújtós aknabomba). Elmarad ilyenkor a robbanótölcsémek a gáztömeget és a repeszdarabokat felfelé terelő hatása s így a gáztömeg hatását a robbanási pont körül félgömbalakú felületen minden akadály nélkül fejtheti ki. A lökés, szívás és repeszhatás így a környező épületeket lábazatuktól kezdve egészen a tetőig a robbanási pont felé néző egész felületükön érheti.

Ilyen robbanásnál — még azonos töltetmennyiség mellett is — sokkal nagyobb lesz a rombolóerő. Így a bomba megfelelő távolságról még a többemeletes házak falát is bedöntheti.

Vizsgáljuk meg most azt a másik esetet is, amikor a bomba az épületbe behatolva robban. Mivel a pillanatgyújtóval felszerelt aknabombák a becsapódás pillanatában robbannak, az aknabombák a házakba nem hatolnak be, hanem a robbanás a tetőhéjazattal való érintkezéskor következik be. Már pedig, ha a robbanás a tetőhéjazattal való érintkezéskor következik be, a robbanási gömbnek csak az alsó szektora fejtheti ki káros hatását. A robbanás erősebb építményeknél csak a felsőbb traktusok elrombolását fogja eredményezni, amennyiben a lezuhanó törmelékeket az alsóbb traktusok felfogni és hordozni tudják. Gyengébb szerkezetű és alacsonyabb építményeknél számolni lehet az egész építmény elrombolásával is.

Nézzük meg most az épületben felcsapódó késleltetőgyújtójú rombolóbomba hatását.

A rombolóbomba az építménybe behatol és néhány traktust átütve, az építmény belsejében robban.

A robbanóenergiának a békés célokra épített épületek szokásos szerkezetei ellenállni nem tudnak, sőt a robbanás erejét elhatárolni sem igen tudják. Tekintettel a különböző épületszerkezetekre, anyagokra és arra,

hogy a robbanás helye is igen különböző lehet, a robbanás mértékét még ugyanarra a bombafajtára és súlyra sem lehet előre, még megközelítő pontossággal sem, meghatározni.

Téglaépületeknél a szerkezetet tartó főfalakat ért lökés könnyen az egész épület összeomlását idézheti elő. Szűk téren a robbanás nagyobb munkát fejt ki, mintha nem volna a robbanási hullám útjában ellenállás.

Éppen ezért igen kedvező a vasbeton-, vagy acélvázszerkezetű építmények ellenállása a robbanással szemben. A közők könnyen kilökődnek, míg a váz, kis keresztmetszeténél és szilárdságánál fogva, nagy ellenállást tanúsít.

Téglaépületnél gyakori, hogy az építmény a legfelső födémtől az alapozásig összedül. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a bomba az alapok közelében robbanva alul rombolta el a főfalakat. Gyakran előfordul ugyanis, hogy a felső szintek lezuhanó darabjai szakítják át az alattuk levő födémeket. A törmelék egy része ilyenkor az alapterületen kívül esik, vagy elékelődik, úgyhogy egy-egy dűl levő födém már felfogni és hordozni tudja a rázúdult törmelékét. A kis fesztávolságú dongaboltozatoknál gyakori ez a jelenség. De gyakori oly téglapépületeknél is, ahol a földszint üzlethelyiségei közötti pillérek vasbeton kerettel vannak összekötve.

Életvédelem. Amint előbbeni fejtegetéseinkből kiviláglik, a lakosság életét valamennyi bombafajta akkor veszélyezteti leginkább, ha az emberek szabad területen tartózkodnak. Az ember ilyenkor sem a bomba igen nagy térben kifejtett szilánkhata, sem a légnyomás (lökő- és szívóhullám), sem a gázok hatása ellenesem a tűz, sem telitalálatok ellen nincs védve.

Megfelelően ellenállóképes falak mögött már a falak előtt pár méterre robbanó bombák ellen is általában védetteknek tekinthetjük magunkat. Ha nem falak, hanem vastag földtömegek mögé rejtőzünk — vagyis lemegyünk a talajszint alá — ez a védettség még jobban fokozódik. Ha pedig valamely épület pincéjébe húzódunk, a nyílásokat a szilánk ellen elzárjuk és a fölötte levő födémeket úgy megerősítjük, hogy a pince födémé az összes fölötte levő és esetleg beomló födémeket felfogni és hordozni tudja, akkor már nemcsak a szilánkok és légnyomás, valamint a beomló épület törmelékei ellen vagyunk védve, hanem rendszerint — még földszintes házakban is — a lehulló repeszdarabokkal, a kisebb gyújtóbombák, a kilótt pillanatgyújtós aknabombák és a legkisebb súlyú rombolóbombák telitalálatával szemben is. Három—négyemeletes házak fentiek szerint megerősített pincéje legtöbbször véd a leginkább használatos 150—250 kg-os késleltető gyújtós bombák, sőt bármilyen nagy súlyú aknabomba telitalálatával szemben is. E pincéket a nyílások légmentes elzárásával könnyen gáz ellen is biztonságossá tehetjük. Ezzel el is jutottunk a törmelék-, szilánk- és gázbiztos (röviden „TGS“) óvóhely fogalmához.

Az óvóhelyen lévő személyeket csak a nagyobb rombolóbombák telitalálatai vagy egészen közeli találatai veszélyeztetik. Sokan az eltemetéstől félnek. Ez a szabályszerűen elkészített óvóhelyeknél nem következhetik be, mert a szomszédos házak óvóhelyeire vezető vészátjárókon, valamint az óvóhely bejáratával ellentétes oldalon létesítendő vészkijárókon át, 3 sőt gyakran több irányban is megvan a menekülés útja, s ezek egyidejű eltorlaszolásának igen kevés a valószínűsége. Az óvóhely elegendő és jó levegőjéről egyrészt a megfelelő térfogattal, másrészt biztos működésű szívó-szűrőberendezéssel gondoskodnak.

Régi házakban — épületeink adottságai mellett — az óvóhelyek TGS kivitelezése aránylag nem nagyon nehéz műszaki feladat. A szokásos pincefödémek a követelményeknek általában megfelelnek és csak a legkritikább esetekben kellett a födémeket törmelékbiztoság szempontjából megerősíteni. A szilánkok elleni biztonság a pinceablakok egyszerű befalazásával könnye-

dén volt elérhető, csupán a bejáratú gázszilip, a vészátjáró és vészkijáró kivitelezése, valamint az óvóhely elrekesztése a pincék többi rekeszeitől, kívánt több munkát és anyagot.

Új házakban az óvóhely építése már sokkal könnyebb feladat és ez minden műszaki nehézség nélkül megoldható. Az anyag többlet is csekély.

Olyan házakban, ahol nincs pince, az óvóhely létesítése már nehezebb munka, nem műszaki, hanem tisztán gazdasági szempontból. Azonban még a mai nyersanyaghiány mellett is technikusaink ezt a problémát szintén sikeresen megoldották. Igen jó védelemet (TGS) nyújt pl. a teljes körkeresztmetszetű körboltozatos árokóvóhely, mely a földre bevájva, téglából készül, amellyel olcsó és csak közönséges építőanyagok kellenek hozzá.

Nagyobb védelemű (bombabiztos) óvóhelyek már költségesebbek és igen sok nyersanyagot kívánnak (cement, homok, vas), műszaki kivitelezésük egyszerű. Építhetők egyszerűen a föld alá, de a föld fölé is (Bunkerek).

Figyelembe kell venni azt, hogy sűrűn lakott városrészek belterületén az óvóhelyek alap területe a városrész alapterületéhez viszonyítva elég nagy (kb. 3—10%), azonban az óvóhely védelemének szintén elég magas (kb. 150—200 kg-os bombák ellen véd), vidéken viszont a rendszerint kisebb védelemű óvóhelyek alapterülete a község alapterületéhez képest igen alacsony (1-2 0/00). Mindkét esetben azonban egy terület egység (pl. 1 km²) valamennyi óvóhelyének biztos elromlásához igen nagy bombasúly volna szükséges, ami városokban a bombák nagyobb egységűsége, vidéken pedig a nagyobb terület miatt szükséges. A bombák új célokra való felhasználása azonban teljesen gazdaságtalan volna.

A légítámadások mai módszere (hosszantartó éjszakai támadások) megkívánja, hogy a veszélyeztetett környék lakossága az éjszaka nagy részét az óvóhelyen töltsse. Emiatt az óvóhelyre menekülő lakosság kényelméről is gondoskodni kell (fűtés, vüágítás, tisztálkodás, fekvőhely mindenki számára).

A nyugati veszélyeztetett területek lakossága ma már minden este — akár van riadó, akár nincs — levonul az óvóhelyre és az éjszakát ott tölti. Sokszor a légítámadásról nem is tud. Pihenése zavartalan. Az óvóhely a lakosságnak második otthonává vált.

Épületek védelme. Romboló- és aknabombák ellen az épületek megvédése igen nehéz, régi épületeknél csaknem lehetetlen. Fejlesztéseink közben azonban már kitértünk a vázszerkezetek előnyére, magas ellenállóképességére, és aránylag könnyebb helyreállíthatóságára. A váz ugyanis nagy szilárdságával, rugalmasságával és kis felületénél fogva mind a légnyomásnak mind a szilánkhatásnak ellenáll, míg a közök csekély ellenállóképessége a légnyomásnak teljes teret enged, a ház nem dül romba és a károk elhatárolódnak.

A bombák rombolóhatását csökkenthetjük új építkezéseknél az épületek célszerű szétszórt telepítésével is. Ilyen építkezési módnál a szűk tereket, a szűk utcákat, szűk udvarokat, a hosszú homlokzatokat kerüljük és ezzel a légnyomás és szilánkhatásnak kedvező kifejlését, valamint a találati valószínűséget csökkentjük.

Előmozdítja az építmények védelmét környezetbe olvasztásuk, rejtésük is. Ez megnehezíti a célok felkutatását, felismerését és a célzott bombadobást.

Ugyanez a célja az elsötétítésnek is. A légi figyelés elleni rejtés elve ma már tiszták, főleg a csillogó felületek, nagy szabályos színfoltok és jellegzetes szabályos éles árnyékok eltüntetésére törekednek rejtőháló, kulisszák, tarka festés és fásítás kiterjedt és egységes koncepció szerinti alkalmazásával.

Igen jó szolgálatot tehetnek az építmények védelmében a valóságot pontosan utánzó megtévesztő berendezések is. Élhető és valószerű megépítés esetén számos támadást vonhatnak magukra.

A hadviselés szempontjából életbevágóan fontos, igen érzékeny és kis terjedelmű berendezések védelmére legbiztosabb megoldás azonban ezeket óvóhelyekre, mégpedig bombabiztos óvóhelyekre telepítem.

A legfontosabb védendő berendezések a postaközpontok, erőközpontok, legfontosabb állami szervek munkahelyei (minisztertanács, vezérkari főnökség, nemzeti bank), legfontosabb hadiipartelepek érzékeny és vitális részei (energiaközpont, műszerüzem, stb.) valamint az érzékeny és vitális fontosságú hadianyaggyárok tárolóhelyiségei (repülőgépszínek, lőszerraktárok, szertárak, üzemanyagtárolók, tengeralattjárószínek, stb.), végül a közlekedés legfontosabb berendezései és eszközei (repülőterek, mozdonyszínek, garázsok, vasúti jelzőközpontok és hírközpontok).

A fontos berendezések védelmére a bombabiztos óvóhelyeken kívül azonban más berendezések is alkalmasak. Pl. a gépek, anyagok zsúfolt elhelyezése helyett a gépek megosztása, a munkahelyeknek, anyagtárolóknak gáttal, vagy szilánk-, bedülés- és tűzbiztos falakkal való elhatárolása stb.

A második világháborút megelőző „próbaháborúk“ (abesszín, kínai háború, spanyol polgárháború) világossá tették azt, hogy a lakosság ellen nem érdemes a levegőből olyan fegyvereket használni, melyek kizárólagos és közvetlen célja a lakosság elpusztítása. Az erre a célra szolgáló fegyverek (géppuska, repesz bomba) csekély fizikai hatása és a védekezés egyszerűsége (elrejtőzés a házakban) e fegyverek alkalmazásának gazdaságosságát kérdésessé tette.

Ezért a hadviselésre készült hadseregeknek olyan fegyverek után kellett nézniük, melyek az épületbe bújó embereket az épületeken keresztül pusztítják el. Ezek a fegyverek a romboló- és a gyújtóbomba. E fegyverek alkalmazása közben a védekezés is hatalmasat fejlődött és kialakult az óvóhely. Az ember a légitámadás előtt az óvóhelyre menekült. A hadviselő felek ma már tudják, hogy sokkal könnyebb elpusztítani az épületeket, mint az óvóhelyre menekült embert. Ezért a légitámadások célja ma már nem az óvóhelyre menekült ember, hanem az épületek és berendezések valamint a bennük, de nem az óvóhelyen levő emberek elpusztítása.

Leszögezhetjük tehát a légitámadások legfontosabb műszaki tanulságaként azt, hogy az óvóhely nemcsak hogy megállta helyét, hanem diadalt aratott a légitámadáson, annak ellenére, hogy a legtöbb óvóhely csekély védettséggel és nagyobb bombák telitalálatával elpusztítható. A telitalálathoz azonban igen sok bomba és amellet sok üzemanyag, nemkülönben sok repülőgép és személyzet feláldozása is kell.

A légitámadás legújabb fegyvereit ennél fogva ma már nem az óvóhelyek, hanem az épületek elpusztítására szerkesztik. Ez pedig a gyújtó- és az aknabomba.

A légoltalom legfontosabb elvi műszaki kérdését, az ember védelmét megoldották. A további védekezésnek megoldhatatlan elvi műszaki problémái nincsenek. A védekezésnek jobbra csak pénzügyi és nyersanyag-problémái vannak. Technikusainkra csak a gazdaságosság és a nyersanyaggal való takarékoság szempontjából várnak a légoltalomban megoldandó feladatok.

LACHÁZI JENŐ

FRANCIA LELKIISMERETVIZSGÁLAT

A MÚLT SZÁZAD nagy francia költői mondták kedves elfogultsággal: Franciaország gondolkozik a világerért! Persze ez a tétel romantikus túlzás, de annyi igaz, hogy a világ minden nemzete érzi, hogy van valami köze Franciaországhoz s nálunk is, az 1940-i vereség után sem szűnt meg közönség és sajtó érdeklődni az iránt, mi történik Párizsban, mint él a francia utca, sajtó, kormány, nép a rája zúduló katasztrófa árjában, a megszállás nyomorúságában. Kíváncsian várjuk a híreket, hogy szellemi életünk eleven kovásza, a francia szellem mint erjed a mai rendkívüli viszonyok között; nem tudunk hinni abban, hogy a francia élet egyszersmindenkorra kihúlt, hogy az Európát ezer éven át megtermékenyítő francia szellem forrása egyszerre elapadt volna.

Nem is apadt el. Az összeomlás utáni első kábulat elmúltával, mint fergeteg után ázott madarak az erdőn, a francia írók újra megszólaltak; igaz, halkabb hangon, szerényebb kiállításban mint azelőtt s a megrendszabályozott napi és heti sajtóban megindult az eszmék csatája, ami nélkül a francia nem francia. Furcsa lenne bizony, ha ez a magát mindig, mindenkor és minden körülmények között kifejezni igyekvő és tudó fajta, mely a középkori nagy skolasztikusok óta mind a mai napig megőrizte dialektikus készségét, éppen legnagyobb történelmi válsága idején maradt volna néma.

A Parlament feloszlatta önmagát s így csak a manifesztumokban, miniszteri nyilatkozatokban, sajtóban folyhatott a vereség okainak vizsgálata — a felelős államférfiak letartóztatása és perbefogása is ezért indult meg, s Rióban nem a háború megindításának okait kutatták, hanem a vereség felelősségét firtatták, miért is a pert hirtelen félbe kellett szakítani.

Minket most ennek az egész lelkiismeretvizsgálatnak és felelősségrevonásnak nem a politikai, hanem a szellemi oldala érdekel. Mert vádlottak padjára került nemcsak Paul Raynaud, Léon Blum és Gamelin tábornok, hanem André Gide, Marcel Proust és az egész nagy francia forradalom ideológiája is, persze csak a sajtóban, a nagyközönség előtt. Erről a vitáról szeretnék itt valamennyire egységes képet nyújtani, mert úgy gondolom, mi magyarok is tanulhatunk belőle.

Persze az ilyen beszámoló igen hiányos képet nyújt arról, mint gondolkozik ma a francia szellemi világ az eseményekről. Elsősorban azért, mert ma Magyarországon a francia könyv és újság újra ritka portéka — ha nem is olyan ritka, mint az első világháború alatt—s így például a „Figaro littéraire“ bátor heti kritikáiról csak hallomásból tudok. Meg aztán nyilván vagy, hogy a vita sok tekintetben egyoldalú, mert az egyik fél csak halkan védekezik, avagy nem tud, esetleg nem akar védekezni; a nagyobb írók közül többen Amerikában vannak, mások hallgatnak (pl. Duhamel, kinek utolsó könyve megjelenése előtt indexre került).

Nemzeti lelkiismeretvizsgálatot emlegettünk. Tegyük hozzá, hogy az ilyesmi a nagy történelmi válságok velejárója. Régebben Szent Ágoston szellemében az Isten büntetésén elmélkedtek az emberek, ha valami országos csapás érte őket s míg a külföldiek úgy látták, hogy Mohács jórészt a magyarok egyenletlenségének és önzésének volt következménye, idehaza a magyarok egy századon át vádolták egymást és önmagukat bűnökkel és bálványimádással. De ugyanígy vádolta a költő Károly orléansi herceg hazáját, amikor az azincourt-i vereség után angol fogságba esve, elmélkedett Franciaország hajdani dicsőségéről.

Ma közelebbi okokat keresnek az emberek és Istent kihagyják a fejtegetésből, vagy, ha hívő lelkek a kritikusok, akkor is csak a hitetlenség politikai következményeit emlegetik: a Providencia kevésbé divatos történelmi elv. De

Istennel bajos is vitatkozni, hozzá csak imádkozni lehet, mert hisz ott van ő minden gondnak alján és a történelemnek ma is megvan a maga isteni logikája.

Olyan nagyarányú tudományos történeti számadás, amelyet Taine írt a hetvenes háború katasztrófája után, vagy egy olyan mesteri penitenciatartás, amelyet Szekfü Gyulának köszönhet a trianoni magyarság, még halvány körvonalaiiban sem mutatkozik a francia horizonton. Az is igaz, hogy az ilyen nagy szintézishez hiányzik a lehiggadtság állapota: hiszen Franciaország politikai jövője a legcsekélyebb mértékben sincs tisztázva.

A nemzeti katasztrófa okaira a legvilágosabban és legmeggyőződésebben a konzervatív és reakciós érzelmű írók és kritikusok mutattak rá: tetemre híván az előző évtizedek, sőt évszázadok eretnekségeit, bűneit, mulasztásait.

Ha mármost a kezünk között levő tanúságokat elemezzük, azt látjuk, hogy régi ismerősökkel találkozunk. Tulajdonképpen mindaz, amit a vereség után vádként hallottunk, a régi ideológiák alkalmi triumfusa. Olyan írók, irányok kerekednek felül s öltik magukra az ügyészi köntöst, melyek eddig a francia politikai életből kiszorulva, inkább irodalmi presztízsük révén élvezték a szellemi elit megbecsülését. Részben az Action Française royalista-pozitívista írói hallatják hangjukat, részben katolikus kritikusok és egyéb konzervatívok, kik a parlamenti élettől mindenkor távol állottak s kiknek nemzetkritikája a francia szellemi élet egészét felölelték, olyan rendszer-változást követelve, mely a Harmadik Köztársaság és a laikus oktatás alapelveivel állott ellentétben.

Így kerültek terítékre a francia forradalom nagy elvei: „les grands principes de la Révolution Française“, mindazokkal az írókkal együtt, kik előkészítésében, tudva, nem tudva, részt vettek, elsősorban a „Contrat social“ Rousseauja.

A két nagy eretnekség Vallery-Radot szerint (Sources d'une doctrine nationale) Rousseau két tétele: „Az ember szabadnak született és mindenütt bilincsekben van“ és a másik: „Az ember jónak születik, csak a társadalom rontja meg.“ „Nincs ősi „természeti állapot“, melyről Rousseau ábrándozott és mégis mindezekből az a priori tételekből született meg a francia forradalom, mely a francia nemzetet tönkretette, múltjától elszakította és megteremtette a legkeményebb, a legszörnyesebb, a legtűrheterlenebb egyeduralkodót, a népuralmat (le monarque peuple). Majd Augustin Cochin okoskodását követve, megállapítja Vallery-Radot, hogy a történeti gyökereitől elszakadt Franciaország filozófus, politikus és forradalmi állammá alakult s az embert a társadalom igájába hajtotta. Mi lett ennek az új ideológiai államnak az eszménye, milyen homunculus termelődött ki belőle?

„Megalkotja azt az emberfaját, mely neki szükséges ... A személytelen, az önmagában való ember, melyről az 1789-i ideológusok ábrándoztak, a világra jött s szemünk előtt szaporodik. Nemsokára nem is lesz más; az a színtelen hivatalnok (rond-de-cuir), akinek csak éppen annyi műveltsége van, hogy „filozófus“ (vagyis szabadgondolkodó) legyen, éppen eléggé tevékeny ahhoz, hogy intrikus legyen, aki mindenre jó, mert mindenütt lehet a jelszónak engedelmessé, aki felveszi a fizetést és semmit sem csinál, a hivatalos kormány funkcionáriusa vagy jobbik esetben a félhivatalos kormányának vagy annak a titkos adminisztrációnak szolgálója, melynek talán még több ügynöke van és több papirost firkál tele, mint a másik.“

Ez a „homunculus“ joggal kérdezheti, miért nem vállalja őt Rousseau, miért ne volna ő a reszpublika eszményi polgára, hiszen minden kellék megvan benne: „a társadalmi szerződés csak egy dolgot kíván a szerződőtől: azt, hogy ne legyen sem nevelésük, sem családjuk, sem állásuknál fogva semmiféle külön érzületük, külön köteletük. Márpedig a mi emberünk ennek a kívánalomnak pontról pontra megfelel: nem hisz se Istenben, se ördögben, nincs családja (t. i. múltja), nincs kötelete sem a múltban, sem a jövőben — tökéletesen szabad szellem, aki mindenre fűtül, kivéve azt a társaságot, melynek mindent köszönhet“. Büszkesé-

séget, méltóságot, értelmet, függetlenséget milyen címen követelnek tőle? Erről szó sincs a társadalmi szerződésben...

Értjük, hogy a harcias katolikus író kikre céloz, mikor Augustin Cochin gyilkos szatírját idézi. Vallery-Radot heves és nem mindig önálló tollát állandóan a kemény logikájú Joseph de Maistre, Gobineau, Charles Maurras és Augustin Cocmn tintájába mártja, belőlük vonja ki az új nemzettan, „doctrine nationale“ alapelemeit Pétain marsall üzeneteire támaszkodva. A kortársak közül a hadifogságba esett igenció nevű fiatal költő, Patrice de la Tour du Pin szellemi tekintélye.

Nem új hangok ezek: Charles Maurras és köre, Ernest Seilliére, Pierre Lasserre, Leon Daudet már régóta megvívták harcukat Rousseau, a forradalom és az ostobának mondott, romantikus XXX. század ellen. A romantika már régen terítékre került, mint a régi francia rend megbontó) a, a józan ész uralmának megdöntője s így mindazok, akik a francia forradalomtól számítják a nemzet történetének nagy hiátusát, elszakadását régi történeti tradícióitól, érthető okokból látnak az egész múlt században egyetlen nagy nemzeti szkizmát, melynek keserves következményeit a jelen században szenvedni el a francia nemzet, mert hiszen a franciát elszakították természetes gyökereitől.

De ez még csak a politikai irodalom pöre. Mások azonban felvetették és pedig nem csekély élességgel, a tiszta irodalom felelősségének kérdését, s ez talán az egész számonkérési vitatkozásnak a legérdekesebb fejezete.

A támadások középpontjában nem éppen a ponyvaregény áll, hanem az olvasók elitje szerint legtehetségesebbeknek tartott írók, a nemzetközi márkák: ezek között is első helyen André Gide. Ha az irodalom felelősségéről van szó, elsősorban rá gondolnak a támadók, ő a démon, a francia ifjúság megrontója, a közszellem destruálója.

Az bizonyos, hogy az ördög még olyan elegáns formában nem mondta el antikrisztusi beszédeit, mint André Gide, ki magát az utolsó francia klasszikusnak tartja.

Érdekes, hogy ez a ma már öregnek mondható ember — 73 éves elmúlt — szinte itt ragadt csökevény a régi háború előtti Franciaország szellemi világából (mikor én diák voltam, tartott róla előadásokat francia tanárom a pesti egyetemen, akkor volt virágjában) és még ma is úgy hadakoznak ellene, mintha a francia szellem egyik legelevenebben ható tényezője lenne. Anatole France öregségében már túlélte korát, elvesztette hatóerejét, Gide még ma is a támadások keresztútjében áll, mert érzik, hogy tanítása, példája még ma is marja az ifjú elméket, magával ragadja a kifinomult szellemi táplálékra éhes ifjúságot, mely szereti a szélsőséges, konvenciókkal dacoló életformákat.

Gide tanítása a „gratuité“, amit megközelítőleg érdektelenséggel lehetne fordítani. Paródiikus alakban szimbolizálja ezt a „gratuité“-t a „Caves du Vatican“ utazó újságírója, ki a szemben ülő útítársát kitaszítja a vasúti kocsi oldalajtáján, anélkül, hogy bármi érdeke volna ebben az ötlet-szerűen kieszelt gyilkosságban. De ami itt tréfa, az Gide könyvekben elmondott életének minden fázisában megtörténik: végigkísérletezi az életet a szodomizmustól a bolsevizmusig, a heroizmustól a szadizmusig anélkül, hogy bárhol szilárdan megállana, mert csak a kaland mámoráig jut el. Az élet számtalan lehetőségeit kipróbálva, prédikálja az őszinteséget, amin a belső ösztönélet szabadságának kiélését érti, de ez az őszinteség sohasem megy az élvező egyéniség és az ellenőrző értelem rovására. Béte noire-ja természetesen a morális, éspedig elsősorban a keresztény morális, melyet a kálvinista Gide fiatalkorában utált meg rideg családi környezetében.

Ebben az értelemben tehát Gide csakugyan maga a démon, mert akármennyire prédikálja az érdektelenséget, minden kísérletéből érezzük, hogy a keresztény morált akarja harcra kihívni és önmagában leküzdeni újabb meg újabb felfedező kalandjai során. Tehát nem közömbös a morállal szemben, mint a tiszta művészetet hirdető költők és írók, hanem tudatosan

rombolja, mint az egyéniség legnagyobb megkötőjét. Mindezt azonban oly finom, absztrakt, sejtető módon, hogy a prédikációt csak a beavatott érzi ki belőle. S éppen itt látják a veszélyt az artisztikum iránt mindig fogékony francia ifjúság számára.

Gide már régebben kapott egy hozzá méltó kritikust a katolikus Henri Massis személyében, aki akkorában nagy szenzációt keltő tanulmányokban szedte széjjel a 900-as évek nagy bálványait, köztük André Gide-et is. A mostani penitenciát hirdető könyvek között is a legszellemesebb és a legsúlyosabb kétségtelenül a Massisé, a „Les idées restent“ című, hol szinte centrális helyet foglal el Gide felelősségrevonása, egy remek elemzés keretében.

Bármily gratuit-nek vagyis érdektelennek képzeli is magát, — írja Massis—egyetlen író sem bújhat ki a világ szolgálatá alól, mert azt éppen a szellem élete követeli meg. A nagy zseni, akarva nem akarva, valamilyen álláspontot képvisel, hirdet, terjeszt a filozófia, az életbölcseység, a morál, a vallás kérdéseiben.

Massis jól ismeri fel, hogy Gide tulajdonképpen az ú. n. dilettantizmus legnagyobb profétája. A francia írók különösen Stendhal óta hódolnak a dilettantizmus életfelfogásának: az életet csak afféle kísérleti területnek tekintik, amibe időnként bele-belekóstolnak, különféle érdekes formáit kiélik, de aztán tovább röppennek, mint a méh, mikor már kiszívta a virágból a milligrammnyi mézet. Renan tanári székéből hirdette a dilettantizmust, szkeptikus, mindent megértő, mindent megmagyarázó történetfilozófiájában (innen vannak a támadások ma a történelem ellen a pozitív hitet követelő írásokban). Gide a legnagyobb tökélyre vitte ezt az életfelfogását, a legjobban mélyítette el, levonva belőle a legmesszebbmenő következményeket a morál terén, az immoralitástól eljutva az amoralitásig.

Massis joggal hangsúlyozza, hogy a kultúra nem mulatság, hanem az emberi életet egységre tanító rendezőelv, mely mélységben hatva, cselekvésre készíti elő az értelmet. Ez a humanizmus igazi értelme. Kétségbe vonja, hogy a dilettáns képes lenne arra, hogy kilépjen Önmagából és a magától eltérő egzisztenciát tudjon elképzelni. A radikális szubjektivizmus, az én őszintesége hamis jelszavak, melyek mögött egészen más dolgok rejlenek. Valójában a Gide-féle dilettáns befelé fordulva azt kultiválja önmagában, ami homályos, összefüggéstelen és zavaros, ami tehát elvezet a reális, létező dolgoktól.

Gide immoralitása nem az Oscar Wilde, Rimbaud vagy Baudelaire immoralitása, mely az ő egyéni botrányig volt, s nem tanítás. Gide az ember személyét, egységét, organizmusát támadja meg, engedve annak a perverz hajlamnak, hogy felborítsa a természet törvényeit. Ember, civilizáció, erkölcs, metafizika, minden kockán forog az ő doktrínájában.

Azon ürügy alatt, hogy az embert festjük, vájjon a tisztátalannak és becstelennek kelí-e kifejezést adni? Massis jól tudja, hogy minden remekművel kapcsolatban felmerül ez a kérdés, mert az irodalomnak nem lehet feladata a konvenciók, a megszokott formák és tartalmak őrzése.

De az igazi művésznek a jó lelkiismeret a vezére. A művész szabad az ábrázolásban, mert ha jól csinálja munkáját, nem hazudik, olyankor csak a valóságot adja: a valóság pedig nem erkölcstelen, mert a valóság a teljes isteni mű.

A mai írók, a romantika gyermekei, elválasztották az írókat a közönségtől és szakítást idéztek elő a művész és a művészet között. Túlemancipáltak magukat. Gide és Proust pedig átszúrtatták a művészetet a „sincérité individuelle.. (egyéni őszinteség) fogalmára. Az író ezek után már csak arra törekszik, hogy zavaros elmeállapotokat fedezzen fel, az olvasót valami komor belső világba vezesse be. Tanítványai pedig hanyatt-homlok vetik magukat a mester után a sötét káoszba és elvesztik tájékozódó képességüket. Zárt világ ez, titkos, mint a rejtett beteges szenvedélyké. Így aztán már nem azért írnak, hogy szórakoztassanak, hanem hogy önmagukon kísérletezzenek.

Ezek az elcsüggesztő, sajnálatos mintaképek a lelki anomáliák, idegbajok, elferdült ösztönök világába vezetnek, s itt eszünkbe jut, hogy Gide sohasem titkolta beteges hajlamait. Proust pedig külön kötetet írt Szodoma és Gomorra bűneiről, sőt az ő Szodomáján és Gomorráján kívül még egy külön város titkaiba is bevezet, ahol Marquis de Sade gyönyöreit praktizálják arisztokraták és szabadságos katonák. Soha ennyi cinizmus-sal, ennyi részvétlenséggel, sőt, ennyi szimpátiával, ennyi művészettel ezt a démoni alvilágot még nem tárták olvasók elé. A hiteles művész pedig azt keresi, ami az embereket hasonlókká teszi, nem pedig azt, ami aberratio, teszi hozzá Massis, hitet téve ezzel a romantikaellenes klasszikus, tárgyas irodalom mellett. A klasszikus kort nem érdekelték a serdlőkor zavarai mint a mait, mert őt a szabad, felelős ember foglalkoztatta; ez pedig csak a férfikorban alakul ki. A klasszikus irodalomban ismeretlen a gyermek alakja.

Gide taktikája, hogy felzavarja a lelket s aztán otthagyja, mihelyt a lélek a megoldást szomjazza. Minden állítás, tétel felháborítja, zsenírozza. Kisiklik a kérdező elől. Mindig meglesi azt a pillanatot, mikor az emberben fellép a két ellentétes követelés, az Isten és a Sátán szava, s azzal tovasuhan, mert őt semmi más nem érdekli, mint egyesegyedül önmaga. Klasszikus tisztaságú stílusa csak takaró: lemond az egyéni formáról, csakhogy megmentse az anyag egyéni jellegét, bemutathassa belső szörnyetegeit.

Gide legnagyobb bűne, hogy az ember fogalmát teszi kérdéssé.

A keresztény eszmény: egyensúlyban tartani az embert. A kereszténység is ismeri az aljas indulatokat, de azért vájkál bennük (Mauriac), hogy megmentse az emberi lelket. Gide felidézi a szörnyeteget s otthagyja az embert a fertőben.

És még nagyobb, külön francia eretneksége Gide-nek, hogy a kristálytiszta francia nyelvet használja fel arra, hogy szétrombolja az élet, az értelem, a szentség fogalmát, a bűnökből csinál magának törvényt és aszerint él. Igen, Gide, a dilettáns, mindent megél, csak a jóságot nem, mert olyan elméletbe nem merészkedik bele, mely erejét csökkentené. Pascallal szólva, túlalacsonyra céloz.

Így a katolikus kritikus szemében súlyos André Gide számlája, mert ő, mint a legnagyobb tekintélyű és kétségtelenül nagytehetségű francia író, példájával kátyúba vezette a francia szellem elitjét, letéritette Isten útjáról.

Míg a finom, borotvaéles eszű Henri Massis csak általános felelősségről beszél, mikor lesújtó kritikáját írja az amoralitás veteránjáról, a derék Henri Bordeaux a „Les murs sont bons“ jelképes című könyvében kissé laposan, de nyíltan kimondja, hogy a francia katonának nem olyan intellektuális értelemben kifinomodott, demoralizáló irodalom kell mint André Gide, Celine vagy olyan erkölcstelen, mint Colette regényei. A művészetnek, igaz, szabad levegő kell, de tiszta. Tudja jól, hogy kényszerítés alatt csak hivatalos, formalista művészet terem, de azért elvtelen sznobizmusnak tartja a kritika részéről, hogy mindent elfogad, amit irodalom címen beadnak a közönségnek. Egész életében egy slogan, egy közhely ellen küzdött, mely szerint a „bons sentiments“ — talán „erénnyel“ fordíthatnák — nem volna irodalmi anyag. Az író tárgya az ember, az élet, de miért csak a lelkiismeret nélkül élő ember? Hát van lelkiismeret jó és rossz fogalma nélkül? Az irodalom csakugyan a jó és az igaz harca volna, mint ezt a dekadensek tanítják? Ami igaz, az nem jó? A művészet kizárná a jót? Nem, ez csak téveszme, dekadencia, egészségtelen korszellem szüleménye. Tudatosítani kell az íróban hazafiúi és emberi kötelességeit az olvasóval szemben.

Henri Bordeaux, a most már szintén öregedő szavojai regényíró, sajnos nem egészen méltó ellenfele André Gidének. Míg Henri Massis-nál érezzük az elmélyülés erejét, Henri Bordeaux az ő kissé avatag bourgeti elemző regényeiben, melyeket mintának ajánl, nem emelkedik éppen kedves alpesi csúcsainak magaslatáig. Naivságára jellemző, hogy az irodalom erkölcsi eszményeinek igazolására, az igazság és szépség eszményének összekapcsolására Richelieu példáját idézi, aki — mondja — megérezte ezt az eszményt,

mikor az Académie Française megalapításakor nemcsak írókat, hanem államférfiakat, marsalokat, püspököket, diplomátákat, sőt főurakat is beválasztott. Nyilván Bordeaux szerint az Académie Française, ahol ő magas funkciókat tölt be, képviseli az irodalom legmagasabb eszményét, a jó irodalom kritériumát. (Nem is szólva arról, hogy Richelieu korában még nem igen találunk marsalokat és diplomátákat a halhatatlanok között.)

Egy budapesti újság szerint André Gide is megadta a választ ellenfeleinek: felajánlva szolgálatait az amerikaiaknak, egy repülőútján német vadászgépek lőtték le a pilótával együtt. A megoldás remek és túlszép volna; Gide az egyszer pontot tett volna kísérletezései után: Péguyt követte a hazafiúi halálba. Némán, pátosz nélkül, egyszerűen hazájáért halt volna meg. Ez a gesztus nem állna rosszul a dilettánsok királyának, feladta a gratuité elvét, mikor hazájáról van szó.

A baj csak az, hogy az egész történetből valószínűleg egy szó sem igaz. Ott van valahol Afrikában a forró kontinens nagy barátja, de a heroizmust talán csak addig a pontig műveli, ameddig elvei és kora engedik és egy szép nap feltámad halottaiból, hogy kiadja háborús naplóját..

De hagyjuk Gide-et. Láttuk, hogy Proust is megkapja a magáét a mai nagy felelősségrevonás idején. Massis szerint ő is csak afféle befelé fordult ember, akinek csak az emberi test, a „Chair“ komédiája iránt van érzéke. Dante pokolbeli alakjainak képe illik rá, akik arccal mindig hátrafelé néznek; Proust eltörölte a morál dimenzióját az érzéki élet javára: ami az ember, természet rettetes megcsonkítása. „Proust amoralizmusa nem engedi, hogy lássuk, megmutassuk az emberi tett lényegét.“ A törmeléknél állapodik meg, nem fedezi fel az egységet. Prousttal nemcsak Racine-t és Bossuet-t kell szembeállítani, hanem Shakespearet és Szent Ágostont is, kik ismerték az ember teljességét, a bűnt, a morált, a lelkiismeretet, az akaratot és az értelmet. Proust nagy sikere a bomladozó világot jellemzi, mely őt befogadta, ópusza a teljes morális Összeomlást jelenti.

A harmadik bálvány, Paul Valéry sem jár jól a lelkiismeretvizsgálat folyamán. Szemére vetik magányosságát, közömbösségét, szorongás nélküli lelkületét. Könnyedén röpköd az örvények felett s csak a másodlagos okok, az összefüggések titkai érdeklik: költészete szellemi játék, költői matematika s mint vérbeli matematikust, nem az ismeretlen érdekli, hanem a megoldás módozatai. A szellem érzékiségét képviseli ő, az elvontság nála nem az „étreinte suprême“, nem öleli át Istent, mert nem is keresi.

Így kerül a sor aztán az egész esztétikai idealizmusra. Az az irodalom, mely önmagában látja célját, mely nem törődik semmi mással, mint a művészettel, nemcsak haszontalan, ártalmas, hanem hamis, mert kikapcsolja a valóságot érdeklődési köréből. Írók, gondolkodók megvetéssel fordultak el a politikától, a történelemtől, az ember társadalmi feladataitól. Ezért terjedtek el, mondja Massis, a totalitárius eszmék mintegy pótlék gyanánt, hiszen ezek legalább tevékenységre ösztönöznek. Az ifjúhág lelkesedik a szépségért, de tenni is akar: az ifjúság az élet örömeibe szívesen vegyíti a halál kalandját.

A francia írónak tehát kötelessége a francia rendet keresni, s Mass is szerint ezt a katolicizmusban találja meg. Minden, ami evvel a bevált rendszerrel ellenkezik, franciátlan, destruálja a nemzet szellemét. Ilyen az öncélú művészet örökös újság-hajszolása, az „obsession du nouveau“, ami minden kultúrának a tagadása. Mint látjuk, a konzervativizmus ideológiáján keresztül jut a tegnapi francia irodalom a tisztítóútzbe. Doncoeur jezsuita páter, a sokat olvasott Revue des Jeunes hasábjain (1941 febr. 15) mutat rá a tegnapi irodalom bűneire: lehetetlen szerinte, hogy az író, vagyis az ember, aki a legmagasabb szolgálatot vállalta, t. i. az igaz, a szép, a szellem szolgálatát, megtagadja a legfontosabb kötelezettségeket (servitude). Az írónak nem szabad zsenijének vagy fantáziájának vad törvényére hivatkozni, figyelnie kell saját viszhangjára, néznie kell, ha a nemzet reprezentánsának tekinti magát, nem teszi-e

kockára népe egészségét azzal, amit ír? Ami pedig az ifjúságot illeti, mindent lehet mondani a mai nagy írókról, csak azt nem, hogy fiatalok: sőt korán, idő előtt elöregítik azokat, akiket rabságukba ejtenek, megtörik bennük a lendületet, az erőt, a gondolatot. Senki sem mondhatja, hogy Baudelaire, Verlaine, Mallarmé azt az ígét hozták volna a franciáknak, melyre szomjaztak. Mikor egy nép bajban van, a művész ne hivatkozzék szabadságára, jogaira, különösen ne akkor, ha közömbös maradt a legtragikusabb események közepette.

René Gillouin, Mistral egyik újkori apostola is kikel a műhelyköltészet ellen. Mistral a tiszta költészet, a „poésie pure“, nem az a kis klikk-művészet, az a raffinált, quintesszenciált, minden dialektikai és didaktikai, honpolgári, hazafiúi vagy társadalmi elemtől megtisztított művészet, melyet néhány évvel ezelőtt mint eszményt állapított meg Paul Souday és Bremont abbé Racine-vitája folyamán. Nem más az bizony, mint a tehetetlen terméketlenség istenítése.

Mindezek a kritikák arról az oldalról jönnek, ahol egy konzervatív, részben maurrasi szellemben restaurált Franciaország képe lebeg eszményképpen az írók előtt.

Érdekes volna ismernünk azokat a visszavágásokat is, amiket az öncélú, érdektelen irodalom védelmében a „Figaro littéraire“ heti krónikájának kritikusai osztogattak Henri Bordeauxnak és Henri Massis-nak: bátran, szellemesen, elválasztva az erkölcsi felelősség kérdését az irodalom ügyeitől. Ezek azonban nem állnak rendelkezésemre, pedig a Figarót éppen ez a bátor szavú hetilapja tette az országban újra híressé és olvasottá. (Legutóbb Laval ' betiltotta a megjelenését, mert a szerkesztőség csak ezt az irodalmi helyzetet volt hajlandó megjelentetni, nem akarván egyszerű Laval-párti hivatalos lappá átalakulni. A Temps ugyanezen okból „c'est sabordé“ (elsüllyesztette önmagát), mint a touloni flotta.

Így bővebben csak Jacques de Lacretelle, a jónevű regényíró hozzászólását ismertethetem (L'heure qui change), aki nem tartja helyesnek, hogy a franciák annyit vádolják önmagukat. A külföld tetteket, nem meaculpákat vár a franciáktól. „Restez vous-memes“, mondotta egy külföldi barátja Lacretelle-nek a katasztrófa után s azt hiszi, hogy ez lehet valóban a programja minden franciának. Meg kell őrizni gondosan azt a foyer intellectuel, mely Franciaország volt mindenkor a világ számára, hiszen még a most divatos eszmékhez is Franciaország szállította a gondolatokat: Gobineau, a germán fajfilozófia megalapítója, Albert Sorel, a totalitárius állameszme teoretikusa, Bainville, Maurras, a modern nacionalizmusé, Napoleon az európai államok szövetségének kovácsa volt. Az egyéni kísérletezés, a gondolatok szabad cseréje jellemezte mindenkor a francia közszellemet s ezt meg kell menteni a jövőre is. Meg kell menteni a francia államot. „De kár volna, ha ezt a célt olyan eszközökkel kísérlelnék meg elérni, melyek brutálisan elválasztanának bennünket a nagy szellemi családoktól, melyek hozzánk járnak táplálkozni.“ Ha mindent megtagadunk, ami tegnap voltunk, miben higyjünk? Ha azt állítják, hogy a francia jellem, a francia könnyelműség, bomladozó irodalmunk, anarchista művészetünk volt a vereség oka, akkor hol kapaszkodjunk meg, milyen jelszó tudja a széthullott erőket újra összegyűjteni? Ha Franciaország múltjához fordulunk, akkor az is Franciaország történeti öröksége, hogy Franciaország volt a világtörténelem nagy iskolája; annak tudják ma is a külföldön.

Egyszóval Lacretelle, ki pedig nem tartozik a baloldali írók közé, a forradalmi hivatástudattal nem akar szakítani s ezzel bizonyára sokak gondolatát fejezte ki nem egészen világosan, nem egészen nyíltan, a mai lehetőségek között.

A művészet szabadságának értelmében Lacretelle szerint józan francia nem ütközik meg Colette merész ségein, még ha az összeomlás után is ugyan-

úgy folytatja művészetét. Kívánatos lenne, ha a hólnapi fiatal Franciaország meghagyná az irodalomnak teljes szabadságát. Különböztessük meg továbbra is a jó rossz-mestereket a rossz jó-mesterektől (les bons mauvais-maitres et les mauvais bons-maltres), vagyis a rosszul író pedagógusokat a jól író, de erkölcsi eszményül nehezen választható elméktől. „Igaznak és eredetinek lenni a lehetőség mértéke szerint, festeni azt ami van, engedmény, nélkül (sans complaisance) s anélkül, hogy a botrányt keresnők, de erővel, elmélyedéssel, a dolgokba behatolva, ebben állt mindenkor irodalmunk nagysága. Az eszményítés a művészetben megfelel-e az erős morális eszményeknek? Ez a kérdés és magam részéről nemmel felelek. Éppen ellenkezőleg azt állítom, hogy az érzelgősség, az ízelenség (la romance, la fadeur) igen gyenge orvosságnak bizonyul. Akkor már jobb, ha nem olvasunk semmit.“

A katolikus Mauriac sem igen válogat, ő sem használja fel az alkalmat arra, hogy vádoljon, sőt nem is leplezett gúnnyal fordul szembe az alkalmi ügyészekkel, miközben klasszikusokat és moderneket egyaránt a francia szellem egységes nagy kincsének tekinti: „Montaigne még mindig itt van és Blaise Pascal, Jean Racine is és Paul Valéry is lélezkzik még... Ne higgyetek azoknak, akik azzal vádolnak, hogy túlságosan szerettük az irodalmat. A Mon curé chez les Riches szerzőjel felelőssé teszi szerencsétlenségünkért Baudelairet és szellemi gyermekeit. Hadd beszéljen, mi pedig szemléljük büszkén Franciaország homlokán azt a koronát, melyet semmiféle vereség nem vehet el tőle.“

Azt hiszem az írók nagy többségének ez a véleménye az ellenük emelt vádról.

Érdekes Giraudoux-t is meghallgatnunk, „Littérature“ cím alatt Összegyűjtött kritikai esszéiben ő is ejt néhány szót az irodalom felelősségéről. Ez a bonyolult szavú, de ritka költői fantáziával megáldott író, ki a „Siegfried et le Limousin“ című humoros regényében már az első háború után is kielemezte a német és a francia ember tipikus hiányait, meghatározta természetrajzi jegyeit, szintén elpanaszolta a vereség után, mit hiányol ő a legjobban a francia irodalom és a francia közönség viszonyában. De Giraudoux nem állampolgári vagy valláserkölcsei meggondolásokból indul el, hanem mint vérbeli költő, a mítosz hiányában látja a franciák tragédiájának okát. A francia ember a görögöktől vette át egész mítoszáat, de még ez a mitológia is túlpontosan körvonalazott, túlságosan dekoratív ahhoz, hogy hősöket neveljen. A franciának nincsenek óriásai, törpéi: görög-római hősei nyugodtak, szőrtelenítettek, afféle naplakó emberek. Minden tragikus hős emberi arányokat vesz fel a francia képzeletben. A francia hősök elsőrangú polgárok és minden mítoszuk belülről férges. (Ezek után értjük, ha a »Sellő. nem a Szajnából, hanem a Rajnából kúszik ki az emberek közé.)

A francia szimbólum a gát: Európával szemben gátunk volt a bizalmatlanság és a tudatlanság, a gazdagsággal szemben gátat emelt a takarékoság, a szépséggel szemben a routine, a szegénységgel szemben a papírpénz, a drágasággal szemben az agglegénység s a modern háborúval szemben — a Maginot-vonal. A rövid lélekzetű, zárt levegőben élő francia nép mindenütt falakat emelt maga előtt s az iskolában homályos üveggel takarta el a kilátást a fákra és a madarakra.

Csak az írók, meg a festők nem állítottak soha gátat, nem táplálták a kicsinyességnek ezt a szellemét. És maga a nép sem, mely élte a maga természetes életét.

¹ A »Matin« napi krónikása: Clément Vautel, ki már a békében is támadta Paul Valéryt és az ő szűk kispolgári látókörébe nem illő irodalmat.

Giraudoux szemléletében tehát az irodalom nem felelős semmiért, sőt az írók nyitottak szabad levegőt a nemzet előtt, ellenben felelős a kispolgári közszellem, mely elzárta a nagy perspektívákat a nemzet szeméi elől mindenfelé.

Körülbelül ugyanebbe a gondolatsorba illik bele másik lelkiismeret-vizsgálata is, ahol talán még rejtettebb képekben fejt ki, milyen baj keletkezett abból, hogy a francia irodalmat, az egészet, a régit és az újat elzárva tartották a nemzet elől. Az irodalom afféle eliziumi alvilág volt, holott az a valóságban a „francia kaland“, a nemzet történelmének érinthetetlen, romolhatatlan, cselekvő eleme. Csak a francia irodalomból lehet a francia jövőt kiolvasni. A baj ott van, hogy az iskolában csak a „raison“-t, az észet, a jólétet és az egészséget sajtolták ki belőle s e kicsinyesség következtében a francia embernek mindent újra kell felfedeznie. »A franciából nem hiányzik az epikai érzék, sem a világgal szembeni érzékenység, nem hiányzik belőle az ég és a pokol víziója sem.« Csak eltakarják előle a múlt tapasztalatait és mindent mindig újra kell elkezdenie, mert már gyermekkorában levágják szárnyait. A francia tavaszt megérta Charles d'Orléans, a francia kedvességet Marivaux, a francia haragot Agrippa d'Aubigné és az aprólékosság, szélesség, egyszerűség, preciosité, kíváncsiság és tisztaság, mind mind benne van az irodalomban. De a kritika és az iskola elhomályosította az irodalom értelmét, megmerevítette az írókat, eltávolította őket a nemzettől, úgyhogy egy gascognei vincellér közelebb van Montaignehez és Marivauxhoz, mint a művelt francia. A polgári kaszt elzárta az irodalmat az élet elől.

De most, a nagy szerencsétlenség idején ösztönösen fokozódik az olvasási kedv. Az írók, a haza „megválasztott citoyenjei“ új szemeket adnak a dolgok meglátásához.

S ezzel már kiléptünk a diagnózis problematikájából és áttértünk a nemzeti gyógy mód kérdésére. Mert a sok író-doktor, aki összefutott a halálosan beteg nemzet ágyánál, mind legjobb belátása szerint igyekszik receptet is írni, amitől a teljes láburaállást reméli, ha a mérget sikerült már kihajtani a nemzet testéből-lelkéből.

De ezek az ajánlott gyógy módok annyira változatosak és érdekesek, hogy róluk külön tanulmányban kell beszámolnom.

ECKHARDT SÁNDOR

ÁTMENETI SZÖVETKEZÉS

SOK TÁRGYALÁS FOLYIK mostanában, főképpen a teoretikusok körében a szövetkezeti gazdálkodás szükségességéről és annak a földreform problémáiba való beillesztési lehetőségéről. Nem fog ártani tehát, ha ehhez a nehéz tárgyhoz egy gyakorlati ember is hozzászól és képviseli azok álláspontját, akiknek a bőrére megy tulajdonképpen a szövetkezeti gazdálkodás, mert az ő kétkézi munkájuk nélkül az el sem képzelhető.

A magyar ember nem jó médium a szövetkezésre. Nem akarom e helyen részletesen tárgyalni azokat az okokat, amelyek a szövetkezeteket népszerűtlenné tették, a főokot abban látom, hogy a szövetkezést kiváltképpen hitelügyletek nyújtására korlátozták. Az adós sohasem emlékezik szeretettel arra, aki szorultságából kiségitette, azt pedig egyenesen gyűlöli, aki kölcsönének visszafizetését szorgalmazza. Népünk szövetkezetellenes hangulatának főoka tehát a váltó, a szövetkezeti ügyész és a végrehajtó és azok a nem éppen túl ritka esetek, amikor bizonyos dekorumból viselt szövetkezeti igazgatósági tagság révén a szövetkezet híveit komoly veszteségek érték.

A szövetkezés másik akadálya a magyar ember idegenkedése minden kollektív munkától. Belefekszik a dologba, ahogy tőle telik, de csak akkor, ha magának dolgozik. A részért dolgozó arató és akkordban kubikuló munkás az emberi erő kifejtés maximumát adja bele munkájába, ez az oka korai megöregedésének. A napszámban dolgozók, ha a munkát részért teljesítik is, de csoportban végzik, tempójukkal a leggyengébb munkás után igazodnak. Egyetlen kollektív munkát, az aratást és cséplést végzi munkaszövetkezés alapján a magyar ember, de ezt sem vállalta önszántából. A nagybirtok fokról-fokra kényszerítette erre, mert instrukciójának és én még inkább volt egyéni jellege a betakarítási munkának, amikor a gépeknek jobb és gazdaságosabb kihasználását érte el vele. A régi világvállalkozó aratómunkás legtöbbször fogatos erővel jelent meg a gazdaságokban és az aratáson kívül a hordást és nyomtatást is végezte. Az aratási munka elvégzése is csak külsőleg, a kívülállók szemében szövetkezeti munka. Erről meggyőződhetik mindenki, aki egy aratóbanda végső leszámolásánál jelen lehet, amikor a banda tagjainak mulasztásait, helyettesítéseit és csökkent munkateljesítményét elszámolják. Ez az elszámolás, mely sokszor megszégyenítene egy matematikust, aki csak bonyolult egyenletekkel tudna eredményhez jutni, bizonyosága annak, hogy ennél a munkánál sem a közösség, az egymáson segítség, szóval a szövetkezés eszméjének szem előtt tartása a vezérlő fonál, hanem az egyéni munkateljesítmény.

Velem szemben bizonyára vannak többen, akik felhoznák példának népünk szövetkezést szellemének bizonyítására a némely faluban szokásos kalákaszerű munkasegítségét. Ebben tényleg megnyilvánul a szövetkezés csirája. Ez a munka azonban inkább a magyar fajta úri gondolkodásából, az egymáson való segítség szükségességének érzéséből fakad és majdnem minden esetben kölcsönbe megy, azon az alapon, hogy aki másra segít, az szükség esetén ugyancsak számíthat mások segítségére. Az ilyen „szövetkezeti munka“ egyébként inkább népmulatság, mint munka, amit senki sem akar és senki sem tud megfizetni avval a pohár borral és pörkölttel, ami ilyenkor a dolgozóknak kijár. A répaszedést még a summásmunkások is legfeljebb kisebb családi csoportokban végzik, mert a munkateljesítmény így sokkal nagyobb, tehát mind a munkásnak, mind a munkaadónak jobban megfelel.

Figyeljük meg, ha egy nagyobb gazdaság pl. száz hold tengeri szedését akarja részbe kiadni, a legritkább esetben talál olyan munkáscsoportot, amely a leszedést kollektív munkával vállalná, inkább felfog belőle mindenki akkora területet, amelyet családjával külön-külön elvégez, mert csak saját érdekében hajlandó teljes munkaerejét kiadni.

E tapasztalatokon okulva, kérdezem, ha népünk nem kapható arra, hogy ilyen kollektív munkára alkalmas és egyszerű munkát a szövetkezés eszméjének megfelelő módon végezzen el, hogyan lehetne azt várni tőle, hogy egy bonyolult szövetkezeti gazdálkodásban kedvvel és odaadással vegyen részt? Elképzelhető-e, hogy amikor neki nemcsak alkalma, de tudása sincs tekintéنت nyerni a szövetkezeti gazdálkodás jövedelmének elszámolásába, holott annak megszerzésében neki mint szövetkezeti tagnak oroszlánrésze van, megnyugvással fogadja-e majd a neki juttatott összeget mint osztalékot? A szövetkezeti tag, a legpontosabb elszámolás és leghumánusabb vezetés mellett is béresnek, aratónak vagy napszámosnak fogja tekinteni magát, aki igényt tart munkájának megfizetésére, szövetkezeti tagságát azonban semmire sem fogja értékelni, annál kevésbé, mert az osztalék, tekintettel az eddigi „szövetkezeti“ példákra, valószínűleg olyan kevés lenne, hogy az inkább valami áldomásféle jelleggel bírna, mint komoly jövedelemével.

De ha a szövetkezeti gazdálkodás eszméje, hála az ezirányban kifejtett propagandának, a legutóbbi időben mégis megerősödött volna, az orosz fronton hosszabb időt töltött véreink tapasztalatai az ottani kolhoszok paradicsomi állapotairól bizonyára nagyon kiábrándítóan hatnak, lévén a kolhoszok a szövetkezeti gazdálkodás utódai.

Nem kis nehézséget okozhat a szövetkezeti gazdálkodásnál a vezetés kérdése is. Nem hiszem, hogy lennének olyan angyalokhoz hasonló gazdasítztek, akik a szövetkezeti gazdaságot úgy el tudnák vezetni, hogy azzal nemcsak a legfelsőbb vezetőség, a szövetkezeti gazdaságok „vezérigazgatótósága“, hanem a szövetkezeti tagok egyéneként is meg lennének elégedve. Ma még a magángazdálkodásnál is nagyon nehéz a szociális igények kielégítésének és szem előtt tartásának összeegyeztetése a termelésnél elkerülhetetlenül szükséges munkafegyellemmel. A mezőgazdasági munkást nem lehet e tekintetben összehasonlítani az ipari, a gyári munkással. A renitens vagy lusta gyárimunkást munkakönyvének kiadásával a legegyszerűbb módon el lehet távolítani munkahelyéről; az évbéres cseléd vagy a szerződéses arató azonban még a legsúlyosabb fegyelemsértés esetén is csak nehézséggel állítható ki a munkából, nemcsak azért, mert a törvények nem adnak erre lehetőséget, de mert a gazdának még avval is meg kell alkudnia, hogy a rosszul, akár félerővel dolgozó munkás elbocsátásával még azt a munkateljesítményt is elveszti, amit az eddig ímmel-ámmal elvégzett és e munka hiányában igásállat, fogat és gép is kényszerű tétlenségre lenne kárhoztatva, sokszor a legsürgősebb munka idején.

Képzeljük el annak a vezető gazdasítztnak a helyzetét, aki egy ilyen szövetkezeti gazdaság vezetését vállalja, amikor tulajdonképpen a szövetkezeti tagoknak, tehát alantasainak szorosán véve alkalmazottja. Nincs olyan birkatürelmű ember, aki ezt a helyzetet idegekkel győzné. Olyan gyanúsításokkal, rágalmakkal, zaklatásokkal, bajokkal és kellemetlenségekkel kellene megküzdenie, hogy csakhamar két dolog között választhatna, vagy átadná helyét másnak, vagy olyan eszközökhöz nyúlna, ami semmiesetre sem válnék a szövetkezeti eszme díszére.

A szövetkezésre a mai földreformos világban mégis szükség van, amikor olyan embereket akarunk és olyan embereket kell földhöz juttatnunk, akiknek az égvilágon két erős karjukon és sok apró gyermekükön kívül semmijük sincs. Ezeknek annyijuk sincs, hogy az új termésig családjukkal együtt megélhessenek, hiszen eddig mint cselédek és napszámosok egyik napról a másikra, jobb esetben egyik fertályról a másik fertályra éltek. Ezeket földhöz és lakóházhoz kell juttatni, nem beszélve állatokról, eszközökről, vetőmagról és egyebekről! Az ONCSA (Országos Nemzet- és Családvédelmi Alap) kész példákkal szolgálhat azokra az erőfeszítésekre, amelyekkel a sokgyermekes családok földhözjuttatása jár. Ezeknél még annak a holdanként 20—30 P „foglalónak“ befizetését is az ONCSÁ-nak kell vállalnia és előlegezni, amit az „íratásnál“ az igénylőnek be kell fizetni. Lelkiismeretes dolog volna-e tőlünk ezeket a 8—10 holdas új kisgazdákat, akik nemcsak a föld vételárával, hanem házépítési kölcsönökkel, állat-, gép- és eszközjuttatások árával, vetőmagkölcsönökkel vannak megterhelve, magukra hagyatva a termelés útjára bocsátani? Remélhető lenne-e, hogy ezek az induláskor eladósodott kisgazdák eredménnyel állnak majd helyt ott, ahol nem is lesz mindig bő aratás, feketepiac, hanem aszály, nedveséggel, rossz árakkal, nagy adókkal és mindazokkal a nehézségeikkel kell majd megküzdeniök, amelyekről hangos volt az utolsó évtized nagy-és kisgazdatársadalma egyaránt?

Kétségtelen, ezen a téren kell tenni valamit nemcsak a megsegítendő, a földhöz juttatottak érdekében, de közérdekből, a termelés folyamatoságának érdekében is, mert az átmenet katasztrofális lehet.

Azok, akik szövetkezeti gazdaságok eszméjét pártfogolják, főleg a termelés folytonosságának veszélyeztetését szeretnék kiküszöbölni, de nem számolnak azokkal az akadályokkal, melyek a magyar nép természetéből folyó adottságokból akadályozzák a szövetkezeti gazdálkodás eredményes

munkáját. Az eszme pártolóinak talán áll is néhány, főleg külföldi beszámoló rendelkezésükre a szövetkezeti gazdaságok eredményességéről. Nem hiszem azonban, hogy csak egy kedvező véleményt tudnának felmutatni, mely nem a szövetkezet vezetőségétől, hanem maguktól a kézimunkát végző szövetkezőktől eredt volna és az ő megelégedésüket tükrözné vissza.

Nem elég azonban csak arról beszélni, miért nem lehet és miért nem jó a szövetkezeti gazdálkodás! Beszéljünk arról is, hogyan lehetne a szövetkezés eszméjét arra felhasználni, hogy földhöz juttatandókat a szövetkezeti gazdálkodással jövedelmező egyéni gazdálkodáshoz segítsük.

A nincstelenek földhözjuttatása nemcsak vagyoni kérdés, nem állhatunk meg még ott sem, hogy a juttatottakat igás- és haszonállatokhoz, gépekhez, eszközökhöz és forgótökéhez juttatjuk, hanem egyúttal gondolkoznunk kell arról is, hogy ezeket a termelőeszközöket korszerűen fel is tudják használni, mert csak kellő tudással lehetnek megfelelő szemei annak a termelőláncnak, melyből bizonyos birtokosréteget kikapcsoltunk. Gondolni kell arra, hogy habár ezek a földhöz juttatandók eddig is a mezőgazdasági termelés szolgálatában állottak, ha legtöbbje mint cselédember jó példáját látta is a nagybirtokon a gazdálkodásnak, legtöbb esetben csak gépiesen végezte dolgát és csak a termelés egy részével van tisztában, de arra képtelen, hogy 8—10 holdas kisbirtokán a jó gazdálkodás elveinek megfelelő összefüggő termelési munkát végezzen.

Ezeket az embereket tehát nem elég csak ellátni mindennel, amire egy kisgazdának szüksége van, de főleg meg kell őket a gazdálkodásra tanítani. Ezt pár év alatt elérhetjük, ha fokozatosan vezetjük át őket a szövetkezeti, tehát irányított és felügyelt gazdálkodásból az önállóságra. Ennek az átmeneti szövetkezeti gazdálkodásnak más előnye is lenne, a kincstár terhein is lényegesen könnyítenénk. A földhöz juttatás és a juttatónak termelőeszközökkel való ellátása módfelett megterheli a kincstárt, még akkor is, ha azt reméljük, hogy a kölcsönök egykor visszatérülnek. Elég példáját láttuk annak, hogy a földhöz juttatott, ha csak anyagi támogatásban részesül és más tekintetben nem állnak folyton a háta mögött, csak folytonos törlesztési halasztásokkal, részletelengedésekkel, adótlérekkel volt birtokában megtartható, ami nemcsak lényeges áldozatokat kíván az államháztartástól, de semmiesetre sincs a termelés hasznára. A harmadik előnye az átmeneti szövetkezeti gazdálkodásnak, hogy az itt töltött pár év alatt a földhöz juttatott kellő felügyelet és irányítás alatt önmaga saját munkájával szerelné fel magát egy későbbi önálló gazdálkodáshoz. Még erkölcsileg is jó hatással volna rá, mert az egyszerű cseléd és napszamosból önálló gazdává lett ember a jobb sorba jutottság ferde irányú csábításainak sok esetben nem tudván ellenállni, magát és családját könnyen tönkre is teheti.

A támogatással felszerelt földhöz juttatott sohasem fog olyan felszereléssel a termelés szolgálatába állani, mint az, aki egy üyen időleges szövetkezeti gazdálkodás feloszlása, értékeinek elosztása és a rendszeres termelésbe való beállítás után áll a gazdasorba. Ezek az új kisgazdák, ha kellő vezetők alatt kezdik meg munkájukat és látják, hogy a vezetés hasznukra vált, valószínűleg szívesebben maradnak vezetőik további irányítása alatt és további munkájukban a valódi szövetkezeti eszme igazi harcosaiává válhatnak.

Talán nem untatom olvasóimat, ha közlöm elképzelésemet, hogyan indulhatna meg egy átmeneti szövetkezeti gazdaság.

Tegyük fel, hogy egy kellő épületekkel ellátott 500 holdas birtok áll rendelkezésünkre, mely 50 új kisgazda jövendő boldogulását fogja szolgálni, aki ilymódon 10—10 holdnyi birtokhoz jut. A birtokon, még ha az eredetileg nagyobb területű volt is, nem valószínű, hogy 50 családra való cselédlakás állna rendelkezésre, tehát az első teendő lenne, hogy valamelyik istállóból, vagy más felesleges épületből megfelelő lakások alakíttassanak, ahol az 50 család elhelyezést nyerne. Ez semmiesetre sem kerülne annyiba,

mint egy telepesközség építése. A tulajdonos lakása vagy gazdasági lakás egyelőre a telepvezető lakásul szolgálhatna, később az 50 család kultúrháza lehetne, ezért azt nem szabad lakásul felhasználni. Egy 500 holdas birtok 50 családos létszáma bizonyára nem látszik okszerűnek, ha csak arra gondolunk, hogy ezekkel a cselédekkel, tulajdonképpen szövetkezeti tagokkal, azt a munkát akarjuk elvégeztetni, amit egy magángazdaságban a cselédekkel végeztetni szoktunk. Ez azonban csak látszólagos, mert ha számításba vesszük, hogy a kényszerült magas létszámmal nemcsak a gazdasági cselédmunkát, hanem az aratást és cséplést és a különben napszámok és summások által végezni szokott munkát is el akarjuk végeztetni, máris meggyőződhetünk arról, hogy a szövetkezeti „cselédmunka“ kifizetődik, mert a részkereset és napszám kiadása elesik és a bőségesen rendelkezésünkre álló munkáskéz olyan munkát tesz lehetővé, melynek hasznos voltáról a jövőben kifizetődik saját szemükkel győződhetnek meg.

Az 50 családfő az illető vidéknek megfelelő cselédkonvencióban részesülne, munkája semmiben sem különbözne a vidéken szokásos cseléd munkájától, mégis avval a különbséggel, hogy ők, mint jövőben önálló gazdák, átél folyamán bizonyos elméleti oktatásban is részesülnének és olyan házúppal is kellene őket foglalkoztatni, ami később hasznukra válnék. A gazdaság felszerelésénél arra kell gondolni, hogy az állatállomány, a gép- és eszközlétár olyan legyen, hogy abból minden szövetkezeti tag egyformán kielégíthető legyen, amikor majd a szövetkezeti gazdaság egyéni kisgazdaságokká alakul át. Minden család tarthat sertést. Akinek nincs, annak legalább két anyasertés beszerzésére a gazdaság adna előleget és csak úgy előleget adna abrakra is, hogy a sertések a legelőn kívül megfelelő takarmányozásban részesülhessenek. Az előleg hamar visszatérülne, mert a konvencióhoz tartoznák 2 hold föld is, melynek termése őt illeti meg, mivel neki kell azt szabad idejében és családtagjaival meg is munkálni. A szövetkezeti gazdaság nem kötelezné magát arra, hogy tagjai családját foglalkoztassa, vagy más támogatásban részesítse. Ha szüksége van rá, napszám munkában felhasználhatja, de erre nem vállalna még erkölcsi kötelezettséget sem, mert ez a szövetkezeti tagok felszerelésének csak rovására menne. A családtagoknak tehát az első évben inkább a városokban és környékbeli gazdaságokban kellene munkát vállalni.

A szövetkezeti gazdálkodás tehát az első évben semmiben sem különböznék egy magángazdaság üzemvitelétől.

A második évben a gazdaság 5 egyenlő részre, 5 forgóba osztatnák, melyből minden egy tagnak 2—2 holdnyi földjáromódása lenne, melyet azonban még nem jelölnének ki véglegesen. Minden dűlőben egy termény termeltetnék. Eszerint lenne 100 h. Őszi, 100 h. tavaszi, 100 h. kapás és 100 h. takarmány, ezenkívül 100 h. szabad gazdálkodásra rendelt terület, mely ez évben is, úgy mint az előző évben, konvencióföldképpen szerepelne. A szövetkezeti tagok ez évben is konvencióra volnának szorítva, a jövedelemből a gazdaság élő és holt leltára szaporíttatnék, úgyhogy a termés betakarítása után minden családnak már egy-egy tehén utaltatnék ki, megengedvén azt is, hogy a szövetkezeti tag ehhez még egy másodikat is szerezzen, ezeket a gazdaság takarmánnyal is elláthatná, csupán azt kötné ki, hogy a harmadik év fogatos gazdasági munkájára minden család a maga tehenét munkára átengedje.

A harmadik évben a 100 holdas forgók mindegyikében kiosztatnának a földhöz juttatandók 2—2 holdas parcellái. A konvenció megszűnnék, a szövetkezeti tagok gabona- és takarmányszükséglete, amennyiben azt a még mindig kiadott konvencióföldjükön, ahol szabad gazdálkodás engedtetnék meg, megtermelni nem tudták volna, előleggel biztosíttatnék. A parcellák bevetése még közös erővel történék, amikor munkájukért napszám illetné meg őket aszerint, hogy gyalogos vagy fogatos munkát végeznek

a már kiutalt, vagy saját maguk által beszerzett állatokkal. A termények elvetése után minden munkát a már majdnem szabadjára bocsátott szövetkezeti tag maga végezné saját parcelláján, tehát a gyomirtás, kapálások, egyezések stb. már a telepvezető utasításai alapján ugyan, de egyéni munkával lennének elvégezendők. A termést ugyancsak mindenki maga lenne köteles, most már családtagjait is munkába állítva, betakarítani, terményeit szabadon értékesíthetné, ha az az évre esedékes közkiadásokat és a kikötött törlesztéseket kiegyenlítette.

A negyedik évben a telepvezető még helyén maradna, a gazdálkodás menetét ellenőrizné, irányítaná, az értékesítésnél a gazdák segítségére lenne, a még hiányzó felszerelési tárgyakat, állatokat beszerezné. A negyedik év eltelte után minden, ami a gazdaságban elosztható, elosztásra kerülne és az eloszthatatlan gépek szövetkezeti használatát közös akarattal szabályoznák. Ilyen szövetkezeti használatra alkalmas berendezések volnának a csep-lőgép, a műhelyek, a daráló, a tejkamrák stb., amelyek csak kollektív munkában hasznosíthatók.

Az ilyen átmeneti szövetkezeti gazdaság ellen nem lenne kifogása egy földhöz juttatandónak sem. Egyrészt, mert maga is félelemmel megy neki az önállóságnak, tudva, hogy a föld egyedül nem elegendő a boldoguláshoz, másrészt, mert tudja, hogy az átmeneti szövetkezés csak megerősítést célozza és végén ott van az általa is óhajtott függetlenség, mely lehetővé teszi egyéni céljainak és régen vágyott kívánságainak teljesülését.

Az átmeneti szövetkezéssel nem terhelnék meg túlságosan a kincstárt sem, mert a szövetkezeti tag, kényszerből ugyan, de önmagát szereli fel olyan termelőeszközökkel, melyek különben nem állnának rendelkezésre. Megtanítják őket gazdálkodni és a tanulóidő alatt sem lenne kiesés a termelésben. Nem lekicsinyelendő az ilyen gazdálkodási módnak az az előnye sem, hogy a kijelölt juttatottak közül azokat, akik a megsegítésre érdemteleneznek bizonyulnak, minden nehézség nélkül eltávolíthatnók.

Lesznek, akik kifogásolják a dülönkénti gazdálkodás régi szokásának bevezetését, mondván, semmi értelme sincs egy-egy gazdának 5 helyen adni ki 2—2 holdat, amikor ezt egy tagba is ki lehet adni. Egy kisebb csoport kisbirtokos földtulajdona ilyen megosztásának annyi jó oldala van, hogy az bőven ellensúlyozza az egytagban kiadás mellett felhozható előnyöket. A felosztásnál minden birtokos egyenlően részesülhet a birtok jobb és rosszabb földjeiben. Elemi károk nem sújtják az egész birtokot. Egy-egy évelőtakarmánnyal bevetett dülő legeltetése, már maga nagy előny ott, ahol közös legelő kiosztására nincs mód. Ennek ellenében az egy tagban kiadott birtoknál csak a parcellák egymástóli távolsága esik el, ami egy 500—1000 holdas területnél nem lehet nagy, s így nem is járhat nagy hátránnyal.

Azt hiszem, a szövetkezeti gazdálkodás ezen átmeneti alakjával kiküszöbölhetnők a földreformoknak a közérdekre káros termelési zökkenőjét, a földhöz jutottak pedig nemcsak anyagi megsegítésben részesülnének, hanem olyan tudással térnének rá az önállóság útjára, amivel boldogulásuk biztosítva látszanék.

CSIKVÁNDI ERNŐ

BALKÁNKUTATÁS ÉS TÖRÖK TÖRTÉNETKUTATÁS

NEM KÉTSÉGES, hogy a Balkánnal kapcsolatos egyes tudomány-
szakok: balkáni népek története, balkáni ország- és népismeret, balkáni
nyelvek és földrajz azok közé a tudományok közé tartoznak,
amelyek elsőrendű fontosságot nyertek az utóbbi időben. E tudomány-
szakok jövője körül programviták indultak meg. Egy legutóbb megtartott
„szellemi anketén“ („Láthatár“ 1942 március—május, továbbá Gál István:
„Magyarország és a Balkán“ c. tanulmánya) tudományos életünknek számos
kiválósága érett szaktudással és nagy tárgyszeretettel mutatott rá balkáni
vonatkozású teendőinkre, híven ahhoz a komoly hanghoz, amelyet a magyar
tudományos élet balkáni kérdésekben magának szerzett és ahhoz a figyelem-
hez is, amellyel a magyar közélet a Balkán kérdéseit kísérni szokta. A hozzá-
szólók mindannyian fontos feladatokat láttak meg az Al-Dunától délre fekvő
tájakon. Hogy csak a legkiemelkedőbb kívánságokat foglaljuk össze, a balkáni
egyháztörténet, a balkáni összehasonlító irodalomtörténet, balkáni politikai és
művelődéstörténet, a balkáni néprajz, a balkáni földrajz beható kutatását, a
magyar Balkán-filológia megteremtését, az egyes balkáni népekkel való érint-
kezéseink történetének mélyebbre ható, jobb, tudományosabb művelését sür-
gették. Mások a munka külső megszervezésére terjesztették ki figyelmüket s
hogy annak zavartalan menetét és egységes irányítását biztosítsák, tudom-
ányos intézetek alapítását szorgalmazták. Az újonnan alakult Balkán-
bizottság kiadványainak egyik első száma: „Magyar Balkán-intézet felé“ is
ezzel a kérdéssel foglalkozik.

Az említett alkalommal megbeszélt feladatok és célok futólagos áttekin-
téséből először az tűnik szembe, hogy az a nagyarányú részletező munka,
amellyel az európai tudományos élet a közép- és nyugateurópai népek tudom-
ányos alapkérdéseinek forrásait feltárta, e népek múltját és jelenét, nyelvét
és etnikumát a XIX. század folyamán tisztába, a Balkánon és a balkáni
viszonylatban elvégzetten maradt; vagyis itt a tudomány olyan feladatok
előtt áll, amelyeket amott már régen megoldott. A hiányok részletesebb
átgondolása nyomán pedig az a tény válik mindinkább tudatossá, hogy a
Balkán utolsó 5—600 évére irányuló tudományos problémáknak, amelyek
minket elsők között fognak érdekelni, egymáshoz való viszonya nagyon
kusza és bonyolult, — szinte annyira, mint a Balkán geográfiájában a hegy-
és vízrajzi ág, amellyel a balkáni problémakör kétségkívül összefügg és noha
a problémákat „balkánkutatás“ címen egyetlen közösségbe foglaljuk össze,
azoknak nem egy, hanem több eszmei, ideális központjuk lesz azon népek
kultúrájában, amelyek a Balkánon egykor vezető szerepet vittek. A balkáni
tudományos kérdések ma is ezekhez az eszmei központokhoz és kultúrákhoz
tartoznak, ezeknek származékai vagy függvényei, elsősorban ezekből élnek és
ezeket éltetik. Természetes, hogy a problémák mai kutatói is ezen ideális
központokhoz, a Balkánon egykor vezetőszerepet vivő népek kultúrájához
fognak utat keresni, hogy megtevé ismereteikhez itt kiegészítést, céljuk
eléréséhez segédeszközöket, forrásokat találjanak majd az egyiknél, majd a
másiknál, aszerint, hogy tárgyuikhoz melyik esik közelebb.

A balkáni népek ugyanis az utolsó évezred folyamán nemcsak
egymásután, hanem egyidejűleg is különböző népek és kultúrák vezetése
alatt éltek s így a Balkán tudományos megismerésének forrásai különböző
népek kultúrájában rakódtak le és ma is különböző kultúráknak részei.
Ha például vidékek szerint vesszük át a hegyláncoktól szaggatott fél-
szigetet, az Al-Duna vidékének kutatásánál főképpen bizánci, magyar
és török forrásokkal kell dolgoznunk, a nyugati partvidék történeténél
elsősorban olasz és török, a délebbre fekvő részek történeténél bizánci
és török forrásokból kell merítenünk; ha pedig időben tekintjük végig

az utolsó ezer év történetét, akkor majd bizánci, majd magyar, török, olasz, majd meg — az újabb korok történeténél — német („osztrák“) és orosz forrásokra kell támaszkodnunk. Ugyanilyen sokágú, illetve sokfelé kapcsolódó helyzetet találunk akkor is, ha teendőinket tárgykörökre tagolva vesszük vizsgálat alá: az egyháztörténet Összefüggvén a politikai történettel, ezen keresztül majd a bizánci, majd a török történethez, majd más népek történetéhez kapcsolódik, a bolgár, görög, albán, szerb, román népek története, Bosznia története, sőt, részben még Magyarország története is a török történettel függ össze; a balkáni néprajz pedig egész területén a török néprajzhoz, minden népköltészet a török népköltészethez kapcsolódik. A teendők tüzesebb átvizsgálása során még sok ilyen vonatkozás, illetőleg kapcsolat fog előtűnni, de olyan helyet és az utolsó 500 esztendőben olyan időpontot, ahol török hatással és török kapcsolatokkal ne kellene számolnunk, a Balkánon akkor is alig tudnánk felfedezni, ha ennek sűrű mozaikját a legkülönbözőbb népi, nyelvi, földrajzi vagy történelmi szempontokból a legtüzetesebben átvizsgálánk.

Mivel tehát a balkánkutatásnak és különösen a balkáni történettudományoknak alig van olyan ága vagy szakasza, amely az utolsó 5—600 év folyamán a török néphez, a török történelemhez, a török nyelvhez és irodalomhoz ne kapcsolódnék, a török nyelvnek és a török történelmi forrásoknak a Balkánon az utolsó 5—600 éven át ugyanolyan értéket, a török kultúrájának ezen a korszakon át ugyanolyan központi jelleget és központosító erőt kell tulajdonítanunk, amilyent régebbi időben a bizantinisztikának. Ha pedig, mint a bizantinisztika egy hivatott képviselője mondja, „elképzeltetetlen, hogy bizantinisztika nélkül balkánkutatásokat végezzünk“, az is elképzeltetetlen, hogy turkológia nélkül balkántudományokat műveljünk. Vagyis balkánkutatásainknak az utolsó 5—600 év történelmi vonatkozásaiban tudományos szellemi központjává, alapjává — a hatalmi és politikai erőviszonyoknak bármiféle alakulása mellett — a turkológiát, forrásává a török forrásokat kell megtennünk.

A török forrásoknak ezt a rendkívüli fontosságát egyetlen kategorikus tény állapítja meg: az, hogy erre a korra és területre török források vannak, más források ellenben nincsenek. A mai balkáni államok népei ugyanis 4—500 éven át a török birodalomnak közvetlenül bekapcsolt és török módra igazgatott tartományai voltak. A területükön működő hatóságok ezen idő alatt török kormányrendeletekre, török nyelven intézkedtek, jelentéseiket török nyelven a török fővárosba küldözték, az adóügyeket török tisztviselők vezették, a pereket török és mohamedán jog szerint török bírák török nyelven döntötték el; e népek kulturális életében is a török elem volt túlynyomó s ennek szálai szintén Isztambulba vezettek és írásbeli emlékei ma is Isztambulban vannak.

A balkáni múlt jelentős és jelentéktelen kérdéseiben, félezer éven át, kizárólag török források révén lehet közelebb jutni az igazságok megismeréséhez. Olyan állításokat, amelyeket a politikai propaganda kiforgatott a közömbös és pártatlan igazságok alakjából és hamis jelszavakká torzított, éppen úgy török források segítségével vezethetjük őket megillető helyükre vissza, ahogy vicinális érdekű apró balkáni kérdéseket is csak török forrásokból tudunk tisztázni és megfejteni. Ha például a románság múltjáról szólva, valaki azt vitatja, hogy a románság vándorlásának tisztázását „abban a balkáni térségben kell keresnünk, ahol a románság ősei albán-román és szláv-román együttélésen mentek keresztül“, akkor ehhez az állításhoz a nyelvész vagy történész török forrásokban a vándorlás közvetlen szemtanúinál esetleg közvetlen értesítésre talál. Ha valaki azt állítja, hogy a nyugati keresztény népek sokáig tévesen ítélték meg a Balkán helyzetét, amikor a török hatalom megdöntésének tervezgetésénél a Balkán népeinek közreműködésében

reménykedtek, és hogy minden efféle tervezgetés hamis illúziókon alapult, mert a balkáni népek a török uralomba lélekben hamar beletörődtek, abban megnyugodtak, sőt azt a maguk erejével is századokon át terjesztették és a nyugatiak ellen oltalmazták, ezt a nehéz ítéletet a balkáni kereszténység fölött szintén csak török iratok alapján tudja a történész kimondani és teljes bizonyossággal igazolni. Vagy, hogy egy kisebb jelentőségű népmozgalmi vagy kereskedelemtörténeti kérdést említsünk, a görög-magyar történelmi kapcsolatok kutatója nem volna kénytelen annak kutatásával beérni, hogy a görög kalmárok hogyan kerültek a XVIII. században a török birodalmon keresztül Magyarországra, hanem visszavetíthetné problémáját még régebbi időkre, amikor azok a görögök a török birodalmon belül mint együgyűanazon birodalom alattvalói „határátlépés“ nélkül telepedhettek Budára, Szolnokra, stb., és ezt megint török forrásokból lehet megtudni.

A ma önálló állami életet élő balkáni népek múltjának hiteles forrásait tehát nem a mai balkáni központokban, hanem a Balkán akkori fővárosában, a török Isztambulban kell keresnünk. A Balkán mai országaiban e kérdések kutatásához alig találunk valamilyen adatot, mert ezek az országok állami létüknek 50 vagy 100 éves jubileumát ünnepük mostanában és tudományos életüket is csak most kezdik alapozni. Történelmi forrásaik szegénység dolgában versenyeznek múltjukkal, s az a kevés forrásanyag, ami, mint saját nyelvükön írott egykorú napló, kolostori „historia domus“, magánfeljegyzés, útleírás és hasonló, könyvtáraikból előkerül, legtöbbször csak vékony és rövid, egyetlen fonal, amely a hivatalos török iratok széles szövetéhez gazdagságban és értékben nem is hasonlítható.

A magyar történetkutatás munkásai ezt a helyzetet könnyen megértik, mert a magyar nép története ezen a vonalon részben közös volt a balkáni népek történetével és forrásai is részben közösek a balkániak forrásaival. Hivatalos iratanyag — későbbi idők számára a legbecesebb történelmi forrás — a török uralom alá került magyar országrészben is csak török nyelven képződött s így ezen országrész törökkori története a megszálló hatalom emlékei, írásbeli forrásai nélkül csak hiányosan volna megismerhető. Ahol ellenben az ide vonatkozó török források megmaradtak, ott ismereteink megfelelően fejleszthetők és, mint azt a magyar vonatkozású török iratok feltárásából közvetlenül is látjuk, a történettudomány lényeges fejlődésére számíthatunk. A történettudomány legkülönbözőbb ágai és változatai, az ú. n. „politikai történetírás“ kérdésein kezdve, a művelődéstörténet, a gazdaságtörténet, a falutörténet, a várostörténet stb. török forrásokból gazdagon táplálkozhatnak. Az egykori török tartományi központok pénzügyi hatóságainak naplójából például, amelyek egyúttal vámnaplók is voltak, megismerhetjük a kereskedelem akkori tárgyait, közvetítőit és vonulási irányát, ahogy Buda, Szolnok, Vác, Fehérvár török pénztári naplójának hiányos lapjai is igen értékes bepillantást nyújtanak e vidékek gazdasági életébe. Ugyanígy egyes bírósági naplójából, melyekbe a kádik az általuk hozott ítéletek szövegét feljegyezték, a jogi ténykedés megszokásosabb eseteit, a nép magánéletét, apró hibáit és súlyos bűntevéseit állíthatjuk össze, tehát megrajzolhatjuk az erkölcsi élet törökkori szintjét és alakját. A vidéki adózás feljegyzéseiből megismerhetjük a falu életét, mélyen le az egyes családokig, s az adatokból kielemezve a lakosok foglalkozását, vallását, népi és nyelvi hovatarozását, helyenkint akár népszámlálást tarthatunk, s a falu életét a török uralom alá került magyar földön okleveles alapon másfél száz évvel hátrább vihetjük, mint az török források nélkül lehetséges volna. A Balkánon pedig, mivel ott a török uralom századokkal tovább fennállt s ennek megfelelően nagyobb tömegű iratanyagot termelt, ezek a lehetőségek aránylagosan megvannak.

Mivel a történetkutatás ilyen alapvető problémái török forrásokból egészen a középkorba visszamenően megvilágítást nyerhetnek, azt kellene várnunk, hogy a balkánkutatás és különösen a balkáni történetkutatás a török

források iránt különös érdeklődést tanúsít és minden áldozatot meg fog hozni, hogy a múltnak ezen, semmi más helyről nem pótolható emlékeit megismerhesse.

Ismereteink nagy kárára ez a múltban egyáltalán nem történt meg. A balkánkutatás hosszú időn át nem törekedett arra, hogy tudományát török források felhasználásával gazdagítsa. A balkáni népek múltjuk török emlékeivel és töröknyelvű forrásaival nem törődtek s a török-kornak náluk maradt emlékeit is fiatalos sovinizmusukban inkább pusztították, mint óvták, a törökországi levéltári anyag megismerésére pedig nem is gondoltak. (Bár azt is meg kell jegyeznünk, hogy a szultánok egykori lázadó alattvalóikat nem is engedték volna levéltáraikhoz.) De a szultáni abszolutizmus korában az európai balkánkutatók sem törekedtek erre. A Balkánon kívül álló népek közül egyedül a magyar kutatók voltak azok, akik a török források értékét felismerték és azok feltárásával a történettudományt gazdagítani igyekeztek. Gévay Antal és Repiczky Jánoson kezdve, akik magyar vonatkozású török feljegyzéseket magyar fordításban már egy évszázaddal ezelőtt megszólaltattak, Velics Antalón át, akinek defterfordításai máig páratlanul állnak az európai népek tudományos szakirodalmában, Thury József, Karácson Imréig csak magyar kutatók kopogtattak a török levéltárak kapuin, hogy az ismereteknek e kincstáraiba bebocsátást nyerjenek. Az idő igazolta törekvéseiket. Műveik nem avultak el; amit török forrásokból gyűjtöttek és nyomtatásban közreadtak, az ma is magában álló és megfelelően méltányolt érték: szerb és horvát történelmi munkákban, „glasnikokban“ és feldolgozásokban az ő török tárgyú dolgozataik, török forrásoknak magyarnyelvű fordításai a leggyakrabban idézett munkák közé tartoznak.

Az utolsó egy-két emberöltő ugyanis, mint azt már a most idézett példa is jelzi, nagy változást hozott létre a török források értékelésében. Az idő múltával a balkáni népekben megenyhült a gyűlölet a török uralom kora és emlékei iránt és ezzel párhuzamosan megerősödött bennük a vágy múltjuknak részletesebb és alaposabb megismerése iránt. S miután történelmük megírásának kísérletei közben kénytelenek lettek tudomásul venni, hogy a török források ismerete nélkül munkájuk hiányos lesz, fiaikat tanulmányútra külföldi egyetemekre küldték, otthoni egyetemeiken pedig a keleti nyelveknek vagy a turkológiának tanszéket és intézeteket állítottak s ezeknek az ő külön nemzeti céljaiknak megfelelően az oszmanisztika művelését tűzték ki főfeladatul.

Ezekre a lépésekre két külső körülmény is sarkalta őket, amelyekre még rá kell mutatnunk, mert azok a török történelemkutatás életében önmagukban is rendkívül jelentősek. Először az a tény hatott előnyösen a török történetkutatás balkáni értékelésére, hogy ebben a tudományban az utóbbi időben a német tudományos élet is nagyobb szerepet vállalt s a maga gazdagabb termelőképességével egyrészt az eredményeket lényegesen fokozta, másrészt szélesebb hatósugarával más népekre is irányító és serkentő hatást gyakorolt. Az a csendes zsidóság ugyanis, amely a török történetkutatás terén Hammer szellemi súlya és munkásságának rendkívüli eredményei következtében az utódokon szétaradt és a török történet művelését szinte megbénította, az utolsó emberöltőkben lassankint felengedett. Először ritkábban, később sűrűbben vita tárgyává kezdtek válni olyan kérdések, amelyeket régebben mindenki lezártnak vélt, és munka indult olyan területeken, amelyeket azelőtt végleg letaroltnak tartottak. A források közvetlen feltárása nyomán kitűnt, hogy a korábbi vélekedésekben hibák és hiányok vannak, egyes munkákat jobban kell elvégezni, sőt élőiről kell kezdeni. Kezdeti tapogatózások után nagyobb önálló tanulmányok készültek, a kutatási lehetőségek és az eredmények megsokszorozódtak s a termelés, élénkebb munkaütem mellett, gazdagabb és minőségben is finomabb lett.

A másik fontos tény, amely, mint az utóbbi idők legszerencsésebb turkológiai eseménye, szintén hatással volt a balkáni felfogás alakulására, a tudományos élet szintjének emelkedése volt Törökországban, azon a földön, amelynek a turkológiai tudományok klasszikus hazájának kellene lennie. A török szellemi élet régen várt reneszánsza, amely félszázaddal ezelőtt még elképzelhetetlen volt, Atatürk forradalma következtében megindult és élénk ütemű termelésbe kezdett. Már érőben is van egyik gyümölcse, a török nemzeti történetírás, s ezzel együtt kialakulóban a török szellemi élet hajlandósága egy szellemi kooperációra, az oszmán-török történettudománynak az európai szakkörökkel való párhuzamos, közös művelésére, amiről régebben, a szultánok korában nem lehetett szó.

Itt áll tehát, szinte a szemünk láttára kialakulva, az oszmán-török történettudomány, többé nem elszigetelten és csak önmagáért, mint régebben, hanem, szinte mint a klasszikus filológia, kiterjedt hálózatú, részeiben egymáshoz kapcsolódó nemzetközi szervezet művelése alatt, és, mint a klasszikus filológia, ez is sok más tudománynak, nemzetinek és nemzetek között élőknek támogatója; balkáni ismereteinknek s a jövőbeni balkánkutatásnak is kulcsa és alapja.

Nem lehet vitás, hogy e munka eljövendő korszakába a magyar balkánkutatásnak, sőt a magyar történetkutatásnak is idejekorán, szervesen és megfelelő erővel kell bekapcsolódnia. Ez nem a turkológia, nem is a török történettudomány külön érdeke, mert ezeket a tudományokat most már előre viszi saját súlyuk és saját erejük, hanem magyar érdek, a magyar tudomány állásának érdeke. Ennek jövő alakításánál, a turkológiában betöltendő szerep kiválasztásánál azonban non elégedhetünk meg azzal, hogy újra meg újra a múltra, Gévayra, Repiczkyre, meg a balkáni tudomány többi magyar úttörőire hivatkozunk, mert az úttörők érdemei csak a kezdet egykori dicsőségét biztosítják, de a jelenért és a jövőért magunknak kell megdolgoznunk.

Ehhez a munkához azonban nem lesz többé elegendő, ha mi a régi viszonyokkal akarunk abban részt venni. Ha azt akarjuk, hogy a magyar történettudomány a török történetkutatásban tovább is számottevő tényező maradjon, nem elégedhetünk meg azzal, hogy véletlen körülmények emberöltőnkint egy-egy embert kivessenek a török történetkutatás mezéjére, aki „valahogyan majd csak megbirkózik” a jelentkező nehézségekkel. Ami a múltban elegendő volt, vagy éppen átlagon felüli volt, az ma nem elegendő és holnap már kevés lesz. Ha a magyar történetkutatás nem akar a fellendülő török történetkutatásnak csak gyenge résztvevője, szinte csak szemlélője vagy harmadrangú hasznélvezője lenni, nem elégedhetik meg azzal, hogy a török forráskutatás eredményeit, tényeket és teóriákat idegen szöcsöveken keresztül vegye tudomásul, esetleg olyanokon át, amelyek sem a magyarság iránt nem voltak mindig jóindulatúak, sem az igazsággal szemben nem voltak mindig pártatlanok. Múltja arra kötelezi, jövője azt kívánja, hogy már a nagy feltáró munka kezdetén jelen legyen és a török levéltárakban később is állandóan, emberöltőkön át ugyanúgy kutasson, ahogy a nyugati, európai levéltárakban állandóan, immár emberöltők óta kutat.

Tőlünk, akarattunktól, munkabírásunktól függ, hogy a jövő ott talál-e majd bennünket az elsők között. De annak is mi leszünk az okai, ha lemaradunk és elsőkből utolsók leszünk.

FEKETE LAJOS

KIK MÍVELIK MEG A MAGYAR FÖLDET?

A LEGUTÓBBI ÉVEKBEN sok szó esett a földről és népéről. írók és politikusok vitakoztak az agrárkérdésről és annak megoldásáról. Abban valamennyien megegyeztek, hogy a magyar parasztság nem maradhat meg tovább csődbejutott életformájában: abból ki kell emelni s lehetővé kell tenni számára a haladást, a fejlődést. Az írások és az előadások minden területet föltártak, csak egy kérdésről hallgattak, amely pedig — szerintem — az egyik legfontosabb kérdés: kik milyen feltételekkel művelik meg a magyar földet? Aki ismeri a magyar mezőgazdaság szerkezetét, az nagyon jól tudja, hogy Magyarországon kevés gépet alkalmaznak és inkább emberi és állati energiával termelnek. A falvak és a majorok határaitban cselédek, sommások, részesek és napszamosok dolgoznak.

A magyar birtokmegosztás aránytalanságai közismertek. Mégis szükségesnek tartom, hogy birtokmegosztásunkról rövid összesítő kimutatást közöljek, mert enélkül nem tudjuk kiértékelni a különböző munkáscsoportok teljesítményeit. Nehéz meghúzni a határvonalat, mely elválasztja azt a két nagy birtokkategóriát, amelyiket a tulajdonosa maga művel, s amelyiket másokkal műveltet meg. Nagyjából a 10—20 kat. holdas kategória a határterület. Ebbe a csoportba tartozó birtokok tulajdonosai maguk művelik a földjüket s legfeljebb kisegítőül alkalmaznak munkatorlódás idején napszamosokat, esetleg egész éven át cselédeket, legtöbbször kisbéreseket. Az alsóbb kategóriák tulajdonosai nem szorulnak kisegítő erőkre, mert kevés a földjük s inkább még ők járnak el a húsz holdnál nagyobb parasztgazdaságokba és uradalmakba, a mások földjére dolgozni, hogy felesleges munkaerejüket ott értékesítsék. Birtokmegosztásunk sok furcsasága között legfurcsább az, hogy életképtelen kisgazdaságokból járnak a nagyobb gazdaságokba dolgozni az emberek. A törpebirtokoknál kivétel nélkül ez a helyzet: a gazdasági cselédeknél ugyancsak, mert hiszen kapnak szegődményföldet, állataikat külön pásztorok őrzik, s valósággal kis gazdaságokat alkotnak a nagy gazdaságokban, az uradalmakban.

Az ország ismételt megnagyobbodása és a háborús eltolódás a statisztikai szolgálatot nehéz feladat elé állította. Így csak a trianoni terület békeadatait használhatjuk, s ezekből is az 1930. évi népszámlálás és az 1935. évi üzemi felvétel adatait. Az összes gazdaságok területe nagyságcsoportok és művelési ágak szerint 1935 február 28-án a következő volt:

Gazdaságnagyság csoport	A gazdaságok száma							Együtt
	Szántó	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő		
ezer katasztrális holdban								
0—1 kat. holdig szántó nélkül	330.178	—	37	4	19	3	2	83
0—1 kat. holdig szántóval	227.912	89	6	3	7	1	1	115
1—5 kat. holdig szántó nélkül	27.438	—	8	9	22	4	4	52
1—5 kat. holdig szántóval	456.992	930	38	70	72	15	12	1173
5—10 kat. holdig.....	198.645	1137	29	119	62	27	24	1433
10—20 „ „	160.339	1819	34	192	67	56	46	2267
20—50 „ „	86.464	1997	25	204	53	117	68	2548
50—100 „ „	16.327	740	7	88	16	122	49	1102
100—200 „ „	5.866	416	5	56	10	164	70	812
200—500 „ „	3.878	535	7	69	9	306	165	1208
500—1000 „ „	1.612	552	6	63	7	258	159	1133
1000 kat. holdon felül ...	1.517	1548	17	227	11	628	1322	4107
Összesen	1,517.168	9763	219	1104	355	1701	1922	16.033

A trianoni ország mezőgazdasági termelésének kézimunkaszükséglete elég nagy. Ez érthető, mert — mint már említettem — főleg emberi energiával termelünk, s csak a nagybirtokokon található korszerű gépek, de még ott is az emberi munkának van a legnagyobb része a termelésben. Legtöbb munka a szántóföldön adódik. Főbb mezőgazdasági növényeink munkaszükséglete az 1935—39. évek átlagában a következő:

Termény	Vetésterület		A megműveléshez szükséges munka			
	kat. hold	%	holdanként	összesen	%	férfi napszám b a n
Kukorica	2,086.227	24.4	22.0	45,896.994	28.4	
Szőlő	378.612	4.4	120.0	45,433.440	28.0	
Búza	2,876.845	33.7	8.5	24,453.182	15.1	
Burgonya	512.297	6.0	23.0	11,782.831	7.3	
Rozs.....	1,114.225	13.1	8.5	9,470.912	5.9	
Takarmányrépa	244.439	2.9	30.0	7,333.170	4.6	
Árpa	817.833	9.6	8.5	6,951.580	4.3	
Dohány	26.061	0.3	160.0	4,169.760	2.5	
Zab	392.333	4.6	8.5	3,334.830	2.0	
Cukorrépa	83.333	1.0	38.0	3,166.654	1.9	
Összesen	8,532.205	100.0		161,993.353	100.0	

A magyar mezőgazdaság vetésterülete a második világháborút megelőző öt átmeneti évben, tehát 1935—1939-ben, 9,688.724 kat. hold szántóföld volt. Ez 1,150.000 kat. holddal több, mint a fenti kimutatásban feltüntetett terület. Ha ezt is hozzászámítjuk, melyen főleg takarmány- és olajosnövényeket termeltek, s így kat. holdankint 16—18 munkanapot vehetünk alapul, összesen 180 millió munkanap szükséges évenként a szántóföld és szőlő megnöveléséhez. A mezőgazdasági termelés egyéb területein (erdő, rét, legelő, kert, stb.) továbbá a gazdasági udvarokban előforduló mindenfajta munkát is figyelembe véve, ennek kétszerese, vagyis 360 millió munkanap az évi szükséglet, amit a Gazdaságkutató Intézetben végzett, s egyéb számítások is igazolnak.

Most nézzük: kik szolgáltatják ezt a nagymennyiségű munkát? Bizony azok a kisparasztok, akik a saját földjüket művelik meg s azok a mezőgazdasági munkások, akik a más földjén dolgoznak. A más földjén dolgozó munkások három nagy csoportba sorolhatók: gazdasági cselédek és sommások, részesek, napszámosok.

1. A gazdasági cselédek régebben újévkor, néhány éve április elsején állnak szolgálatba s rendszerint egy évre szegődnek el, de szólításkor, vagyis akkor, amikor megkérdik tőlük, hogy akarnak-e maradni, visszamaradnak és csak azok távoznak, akiket nem tart vissza az intéző, a pusztgazda, vagy a birtokos. A cselédség az egyetlen munkáscsoport, amelyik állandóan, egész éven át az uradalmakban, a gazdaságokban dolgozik, s a bérét terményben kapja. Nagy általánosságban 14—18 mázsa gabona a járandóság — a kommenció — vidékenként változó összetételben. Egyharmada búza, egyharmada rozs és egy harmada árpa; ahol e gabonafajták egyikét vagy másikat nem termelik, ott búzából, vagy rozsából a szokásos mennyiség kétszeresét kapják; az árpa változatlan. A kommenciónak a gabonajárandóság a törzse, ehhez kapnak még a cselédek fát, esetleg sót, nagyon ritkán szalonnát, mindenkor pénzt (évi 40—100 pengőt); sok helyen tehéntartásuk van, másutt tejjárandóság (1—2 liter naponta), ezenkívül 30—40 baromfit és egy anyakocát a szaporulatával mindenütt tarthatnak s használatra kapnak még egy hold kukoricaföldet és 2—300 négyszögöl veteményföldet. A cselédek a lovak, ökrök, tehének stb. mellé vannak beosztva, mint kocsisok, béresek, tehenesek stb. Ez a munkáscsoport végzi el a mezőgazdasági munkák dandárját.

Az alábbi kimutatás a különféle birtokkategóriákban alkalmazott állandó munkaerőket ismerteti. Idevesszük a gazdatisztekét is, mint akik a cselédek irányítói és parancsolói és idesoroljuk a szegődményes iparosokat is, mert ők is terményjárandóságot kapnak, s napkeltétől napnyugtáig dolgoznak. Valamivel jobb a fizetésük, mint a cselédeké. Az 1935. évi üzemsziszatika-felvétel a következő állandóan alkalmazott munkaerőket találta az egyes birtokokon:

Birtokkategória	Tisztviselők		Cselédek		Egyéb és szegődményes iparosok	
	férfi,	nő	férfi,	nő	férfi,	nő
0—1 kat. holdig szántó nélkül	—	—	446	45	795	217
0—1 kat. holdig szántóval...	—	—	227	11	178	34
1—5 kat. holdig szántó nélkül	—	—	591	32	581	72
1—5 kat. holdig szántóval...	—	—	1.878	84	888	128
5—10 kat. holdig	—	—	4.582	126	1.230	162
10—20 „ „ „ „	—	—	14.219	300	1.668	215
20—50 „ „ „ „	—	—	32.575	633	3.089	330
50—100 „ „ „ „	21	—	17.910	464	1.805	185
100—200 „ „ „ „	128	2	12.843	244	1.353	131
200—500 „ „ „ „	504	32	22.123	277	2.892	215
500—1000 „ „ „ „	710	52	24.921	383	3.296	200
1000 kat. holdon felül	2786	205	72.369	980	12.793	511
Összesen	4149	291	204.684	3579	30.568	2400

A gazdasági tisztviselők helyzetével itt nem foglalkozhatunk, csak annyit jegyezzünk meg róluk, hogy alkalmaztatásuk a nagybirtokokra szorítkozik s bánásmódjuktól függ tízezer és százezer cseléd sorsa és embersege. Gazdasági cselédek minden kategóriában találhatóak. Az Öt holdon aluli gazdaságoknál az „egyéb és szegődményes iparosok“-kal együtt a kertészetek, s a szőlőbirtokok állandó alkalmazottai ők. Az 5—50 kat. holdas kategóriában együtt dolgoznak a tulajdonosokkal. E kategóriában az 1930. évi népszámlálás szerint 653484 kereső volt, akik közül nagyon sokan napszámba, vagy aratni, csépelni eljártak a nagyobb gazdaságokba, a többség azonban a cselédekkel együtt a kereken 5 millió kat. holdnyi szántót elég könnyen megmunkálhatta, ötven holdon felül a tulajdonos már nem dolgozik: fizetett alkalmazottakkal művelteti a földjét. Az 50—100 kat. holdas birtokokon 32.575 férficseléd volt 1935-ben. A nőket s az „egyéb és iparosok“-at nem számíthatjuk, mert azok a háztartási, vagy az udvari és műhelybeli munkákat végezték. Ez a 32.575 férficseléd 740.000 kat. hold szántót mivel meg: egyre-egyre 23 kat. hold jut. E kategóriában a népszámlálás 21.071 keresőt említ, akik nyilván a tulajdonosok és segítő fiaik voltak s a gazdatisztekét helyettesítették, a munkára ügyeltek fel; esetleg ide sorolható az a néhány száz bérlő is, akik kénytelenek dolgozni, mert csak alkalmazottakkal nem boldogulnak. A 100—200 kat. holdas kisközépbirtokok 416.000 kat. hold szántóját 12.843 férficseléd gondozza: itt már sokkal rosszabb a helyzet, mert egy cseléd 34 kat. holddal birkózik. A 200—500 kat. holdas középbirtokokon 24 kat. hold jut egy férficselédre, az 500—1000 kat. holdas nagyközépbirtokokon legjobb az arány: minden 22 kat. holdra kerül egy férficseléd. Az 1000 holdon felüli nagybirtokoknál ugyancsak 22 kat. holdat mivel meg egy-egy ember. Nem elég azonban csak a szántót figyelembe venni, mm jóllehet a cselédek hordják ki a trágyát, szántják, hengerük, fogsolják meg, vetik, boronálják be a földet s a betakarítás munkája is az ő feladatuk, a gazdaság egyéb ágában is akad dolguk. A réteket és legelőket is trágyázzák, gondozzák, a szénát be kell hordani, a legelőn az állatokat gondozni kell, télen az erdőn fát vágni, vagy a fát a majorba, az állomásra fuva-

rozni; ez mind mind a cselédek dolga: nyugodtan számolhatjuk tehát az összes területet, s így az ötven holdon felüli birtokkategóriákban átlagosan egy-egy férficselédre 55 kat. hold jut. Ezt az eredményt módosíthatja a bérletek és a terméketlen területek — a trianoni országban egymillió hold — levonása, mert a bérletek egy része kisemberek kezén van, a terméketlen területeket meg nem művelik: mindezeket figyelembe véve, az ötven holdon felüli birtokokon a szántóföld minden 24 holdjára, az egész terület beszámításával pedig ennek legalább a kétszeresére jut egy-egy gazdasági cseléd. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület reprezentációs adatgyűjtése szerint egy-egy cseléd eltartása, illetve fizetése a nagybirtokokon 4 kat. holdból fedezhető...

A gazdasági cselédeken kívül a tavaszi, nyári és őszi hónapokban, amikor sok a munka, sommásokat, más néven hónaposokat alkalmaznak. A sommásokat a száz holdon felüli gazdaságok szerződtetik. Nagy általánosságban egy hónapra 20—30 kg kenyér-, 5—10 kg főzőlisztet, 15—20 kg burgonyát, 4 kg szalonnát, 1—2 kg zsírt, 2—4 1 $\frac{3}{4}$ húst, 2—5 kg főzeléket (babot, borsót, lencsét), 0.5—1 kg sót, 0.5—1 liter ecetet és némi fűszerpénzt kaptak a békeévekben. A háború hatására a kommenció megváltozott: most a nehéztestimunkások fejadagját kapják. Fizetésük az élelem mellett: az I. osztályú hónaposé (az a férfi, aki a 19. évét betöltötte, s nehéz testi munkára: kaszálásra, zsákolásra, stb. alkalmas) 200—220 kg búza és 10 pengő; II. osztályú hónaposé (teljes munkabírási nő 17—55, teljes munkabírási férfi 16—19 év között, s nehéz testi munkára alkalmatlan 19 éven felüli férfi) 160—180 kg búza és 8 pengő; III. osztályú hónaposé (a 16 éven aluli férfi, a 17 éven aluli nő, s a 60 éven felüli férfi, az 55. éven felüli nő) 120—140 kg búza és 6 pengő. A búzából ma csak annyit kapnak kézhez, amennyit a közellátási rendelet megenged, a többi napi áron megváltja a foglalkoztató gazdaság, vagy uradalom és a pénzt a szezon végén kifizeti nekik. A sommások száma és foglalkoztatottsága 1940-ben a Felvidékkel és Kárpátjával együtt a következő volt:

Megnevezés	I—60	61—120 n a p i g	121—180	180-nál több
I. oszt. hónapos	2.432	1.756	12.752	1.815
II. „ „	13.610	2.272	14.238	1.721
III. „ „	268	153	327	52
Összesen	16.310	4.181	27.317	3.588

Az 51.396 főnyi sommások egyharmada csak két hónapig tartózkodik a birtokon, félévénél tovább még egytizede sem. A többség a II. és III. osztályú munkásokból kerül ki.

2. A részeselek a napszámosokkal együtt csak alkalmi látogatásokra mennek a nagygazdaságokba. Az aratást és a cséplést vállalják, s ennek ellenéből még kukoricát és répát is kapnak harmados-hatodos művelésre. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal ezemyolcszáznegyven aratási szerződést vizsgált felül, s ezekből megállapította, hogy egy aratópár, mely egy kaszából és egy marokszedőből áll, átlagosan 10 kat. hold aratási területet jut és az aratás 14 napig tart. Az 50 kat. holdon felüli birtokok szántójának hatvan százaléka gabonával van bevetve: a trianoni terület nagybirtokain (ötven holdtól felfelé) 2 4 millió kat. hold aratási területet számíthatunk, melyen 240.000 aratópár vágja le a búzát, a rozst, az árpát és a zabot, ötven holdon alul a tulajdonosok maguk is aratnak, bár aratót is fogadnak. A cséplést is rendszerint a bandákba szerveződött aratók végzik el, s nem tart tovább négy hétnél. A trianoni területen 18.000 cséplőgép van,

egy cséplőgép kiszolgálásához huszonnégy személy kell: ez összesen 432.000 ember. Az egész termést kis- és nagybirtokokon ők csépelik. Az aratók tized-tizenegyed részt kapnak (kat. holdanként mindenképpen 80—100 kg búzát: ezt mint biztosítékot kötik ki), a cséplők 3—4%-ot az elcsépeelt gabonából. A nyári 2—6 hét alatt keresik meg az egész évi kenyérgabonájukat, ami tisztán 10—12 mázsánál nem több.

3. A napszámások ideje tavasszal, április elejétől az aratásig, mintegy 10 hét s ősszel szeptember, október, novemberben ugyancsak ennyi. Persze nem egyfolytában, mert a mezőgazdasági termelés szezonjellege és az időjárás többször „pihenőt” enged. Napszámómunka 20 hétnél tovább nem adódik, ha van, akkor is elvéve, kevés napon. Az OMGE az ország minden részéből feldolgozott adatokból bizonyítja, hogy a nagybirtokon a munkabérek költségei 53-1%-a a szegődményesekre, 9,5%-a a részes munkásokra, 10,9%-a a napszámásokra, 9,1%-a a sommásokra és 17,4%-a a szakmányosokra jutott. A nagybirtokokon alkalmazott munkások hetvenkét százaléka terményben kapja a járandóságát s csak huszonnyolc százalékat fizetik készpénzzel. 1941-ben a hivatalosan megállapított napszámabérek országos átlagban az egyes kategóriáknál így alakultak:

Hónap	I. II. III. osztályú munkásé pengőben		
	Január.....	2.02	1.52
Február.....	2.04	1.58	1.21
Március.....	2.41	1.83	1.37
Április.....	2.60	1.93	1.49
Május.....	2.98	2.30	1.71
Június.....	3.23	2.93	1.81
Július.....	3.45	2.63	1.96
Augusztus.....	3.33	2.52	1.82
Szeptember.....	2.80	2.15	1.59
Október.....	2.61	2.00	1.48
November.....	2.34	1.64	1.23
December.....	2.06	1.55	1.15
Évi átlag.....	2.65	1.90	1.50

Az évi 360 millió munkanapszükségletből a 260.000 főnyi gazdasági cseléd és sommásréteg kereken 80 milliónyt szolgáltat, a 600.000 főnyi részes és napszámostábor — évi 200 munkanapot számítva — pedig 120 milliót. Vagyis a más földjén dolgozók adják a legtöbb munkanapot: 200 milliót. A kisparasztok 160 millió munkanappal járulnak a mezőgazdasági termeléshez. Megállapíthatjuk tehát, hogy a mezőgazdasági munkások rengeteget dolgoznak.

KOVÁCS IMRE

EGY PARCELLÁZÁS TANULSÁGAI

SOHA NEM HATOTTA MÉG ÁT annyira az ország közvéleményét a földkérdés és az ahhoz kapcsolódó problémák fontosságának tudata, mint éppen napjainkban. Bár a háború jelenleg más irányba tereli a széles néprétegek érdeklődését, kétségtelen, hogy az állapotok normalizálódása után a közfigyelem még fokozottabb mértékben fordul majd az összefüggéseiben a magyar élet minden vonatkozására kiható földbirtokreform kérdése felé. Ez érthető is, hiszen ez a kérdés napjainkban már nemcsak egyszerű birtoklási probléma, hanem termelési, szociális, adózási, stb., tehát általános nemzetgazdasági, sőt bizonyos fokig honvédelmi kérdés is, melynek a nemzet érdekei szerint történő megoldása tovább el nem odázható. Úgy vélem, hogy éppen ezért nem lesz érdektelen, ha olvasóinknak beszámolok egy folyamatban levő magánparcellázás eredményeiről és kihatásairól.

Az özv. herceg Boncompagni Ludovisi Józsefné szül. Sanmartino di Valperga Arduina grófnő és Sanmartino di Valperga Henrik gróf olasz állampolgárok tulajdonát képező — 1925 ősze óta azonban részvénytársasági alapon, nagybérletben művelt — kereken 17.000 kat. holdnyi kisszállási (Bács-Bodrog vm.) uradalomból a m. kir. földművelésügyi miniszter 1939 szeptember hó 27-én kelt engedélye alapján az 1940. év tavaszán 2900 kat. hold terület parcellázását kezdték meg.

A múlt század nyolcvanas éveiben még 27.000 kat. holdat kitevő latifundium, egykor a báró Orczy család birtoka, a világháborúig — mindannyiszor önkéntes parcellázás útján — 10.000 kat. holdat veszített állományából, mégis ezek közül a most folyamatban levő parcellázás a legjelentősebb, mert ez alkalommal, nem mint a múltban, hasznavehetetlen homokterületet, hanem jóminőségű szántóföldet daraboltak el.

A birtokeldarabolással kapcsolatban mindenekelőtt tudnunk kell, hogy az előkelő külföldi állampolgárok — a hercegasszony Róma volt kormányzójának özvegye, Sanmartino gróf pedig olasz szenátor — tulajdonában álló birtokra a milliárdos beruházási program végrehajtása során mintegy félmillió pengő hozzájárulást vetettek ki. Ekkora összeg hazánkban nem állván a birtok tulajdonosainak rendelkezésére, hozzájárultak magyarországi jogtanácsosuk előterjesztéséhez, s elhatározták, hogy a birtok egyrészét értékesítik. A parcellázás iránt előterjesztett kérelmet a földművelésügyi miniszter rövid időn belül, minden változtatás nélkül, magáévá tette s mindössze azt kötötte ki, hogy „a parcellázandó ingatlanok elsősorban a helybeli és környező községek öt holdon aluli törpebirtokosainak adandók el és csak ezek földszükségletének kielégítése után lehet egyéb földigényléseket figyelembe venni“.

Az eladási árra vonatkozólag a holdanként előrelátott átlagos 1300 pengős előterjesztést a miniszter jóváhagyni. Ez az ár a környékbeli községekben előforduló földáraknál nem magasabb, inkább valamivel alacsonyabb. Közölte egyben a miniszter, hogy az ingatlandarabolást hatósági ellenőrzés alá veszi, továbbá hozzájárult ahhoz a kérelemhez is, hogy a felparcellázott területek az átengedésre kijelölhető területeknél beszámíttatnak.

Kellő propaganda után a parcellázandó birtokrészekkel közvetlenül szomszédos Jánoshalma és Mélykút községekben, továbbá Kisszálláson, 1940 tavaszán megkezdődött a földeladás.

Az említett két község színmagyar, vármegyei viszonylatban jómódú, szorgalmas lakosságú. Jánoshalma határának egyrésze homoktalaj, magas-színvonalú szőlő- és gyümölcsstermesztéssel, a többi, a futóhomokos északi rész leszámításával jóminőségű szántóföld. Mélykút községben a szántóföldi gazdálkodás, főleg a tengeritermesztés a lakosság főfoglalkozása. Birtok-

megoszlás szempontjából mindkét községben úgyszólván ideális a helyzet. Jánoshalma két nagybirtoka főleg erdő és legelő. Mélykúton pedig a Magyar Katolikus Vallásalap 9000 kat. holdas birtokának szántóföldje nagyrészt kisbirtokok kezében van. Mindkét község az erős, 15—20—25 kat. holdas kisbirtokosok és a felfelé törekvő kiségzisztenciák — párholdas szőlőbirtokosok, kisbirtokok — hazája. Középbirtok egyik községben sincs.

Tekintve, hogy a parcellázandó terület legjobb minőségű részei Jánoshalma és Mélykút községekkel szomszédosak, az említett községek lakói részére 1940 tavaszán 80, 90 és 100, ősszel pedig 90, 100 és 105 filléres Q-ölenkénti egységaron történtek az eladások. Kisszállás! gazdasági cselédek, tavasszal és ősszel egyaránt, 100 filléres áron kapták a jóminőségű és közvetlenül a szeged-bátaszéki állami közút mentén fekvő parcellákat. A vételárhoz egységesen 6% parcellázási költséget (előzetes és végleges szerződéskötés, hatósági jóváhagyás, mérnöki díj és telekkönyvi bekebelezés) számítottak fel. A vételár 50%-a és a parcellázási költség az ideiglenes adásvételi szerződés megkötésekor, birtokbalépés előtt volt fizetendő, a vételár fennmaradó részét pedig 5 év alatt 10 félévi egyenlő részletben, évi 6% kamat utólagos felszámítása mellett kell kiegyenlíteni.

Kedvezményezettek, és pedig hadirokkantak, hadiözvegyek, hadiárvak, világháborús vitézségi érmesek, tűzharcosok és sokgyermekesek (legalább három élő gyermekkel) jogosultak voltak előre csak a vételár 40%-át és a 6% parcellázási költséget fizetni. Aki a teljes vételárat azonnal kifizette, 2% árkedvezményben részesült. Birtokba lépéskor meg kellett fizetni a birtokon levő élőfák forgalmi becsértékét, valamint az uradalom által elvégzett őszi mélyszántásért 1000 □-ölenként 7-50 pengőt.

1940 tavaszán 47 vevő lépett birtokba, a parcellázás továbbfolytatása során azonban az 1940. és 1941. év őszen földet vásárlókkal együtt a vevők száma összesen 119-re emelkedett, akik 8441 hold területet vásároltak meg. A háborús helyzet következtében a parcellázás jelenleg szünetel.

A vásárlók birtokpolitikai adataiból az alábbi, igen tanulságos kimutatást állítottam össze:

<i>Birtoknagyságcsoport:</i>	<i>A parcellázás</i>			
	<i>előtt</i>	<i>után</i>		
	szem. kat.	hold	szem. kat.	hold
földnélküli	38	—	—	—
1 kat. hold alatti	10	7·6	—	—
1—5 kat. holdas	32	95·6	47	128
5—10 kat. holdas	19	142·0	34	265·8
10—20 kat. holdas	15	223·9	23	313·9
20 kat. hold fölötti	5	172·7	15	454·1
Összesen :	119	641·8	119	1.161·8

A parcellázás legkiemelkedőbb eredménye — a közölt adatok tanúsága szerint — az, hogy 38 azelőtt nincstelen, teljesen földnélküli család, mint később látni fogjuk, ezek legnagyobb része gazdasági cseléd, földhöz jutott. De a kisbirtokosok közé emelkedett 10, azelőtt 1 hold alatti törpebirtokos is, mert a parcellázás után az érdekeltek valamennyien 1 kat. holdnál nagyobb területtel rendelkeznek. A földnélküliek, a törpebirtokosok és az 5 hold alatti kisbirtokosok csoportjába a vevők közül a parcellázás előtt 80 személy tartozott, a parcellázás után azonban ezekbe a csoportokba tartozók száma 47-re esett.

A mindenképpen kívánatos, egészséges nagyságú földterülettel rendelkező kisbirtokosok társadalmának kialakulása felé igen nagy lépést jelent továbbá az, hogy az 5—10, 10—20 és 20 kat. hold fölötti birtoknagyságcsoporthoz tartozók száma a parcellázás folytán 39-ről 72-re emelkedett.

Meg kell említenem ezenkívül a parcellázásnak egy másik, hasonlóan fontos eredményét is. Láttuk, hogy a vevők közül 81 személynek a parcel-

lázás előtt 641.8 kat. hold birtoka volt. A parcellázás következtében — részbenimért nagyobb birtokot akartak vásárolni, részben pedig, mert birtokaikat egy helyen fekvő darabra akarták átcsereálni — e 81 személy közül 48-án 324.1 kat. holdat eladtak. A parcellázás tehát bizonyos fokú önkéntes tagosítást is eredményezett, amelynek méreteire jellemző, hogy a 48 személy által eladott 324.1 kat. hold összesen 153 tagban feküdt, míg ugyanezen 48 személy jelenlegi birtokai, beleszámítva most már az általuk a parcellázáshoz vett 48 tagot is, összesen csak 114 tagban vannak.

A vevők foglalkozás szerinti csoportosítása az alábbi képet mutatja:

	szem.	vásárolt terület
gazdasági cseléd	90	45.1
fm. napszámos	10	47.9
kisbirtokos	76	638.8
iparos-kereskedő	6	75.5
köz- és magánalkalmazott	5	24.3
egyéb foglalkozású	2	12.5
összesen:	119	844.1

A mezőgazdasági foglalkozású vevők mellett elenyészően kicsiny az egyéb foglalkozási ágakhoz tartozók száma, úgyhogy a parcellázás alkalmával úgyszólván kizárólag azok kezébe került a föld, akik azt hivatásszerűen művelik. A spekulációs célokra vásárlókat az ügyes, helyi ismeretekkel rendelkező lebonyolítás teljesen kiküszöbölte.

A kisszállást parcellázás, figyelembevétel az összes körülményeket, mindenképpen sikeresnek mondható. A vételárakat a vevők legnagyobb-része — részben a háborús konjunktúra következményeként — már teljesen kifizette. Egymásután épülnek a kisgazda-tanyák a parcellázásból vásárolt földeken s az eddig megközelíthetetlen uradalmi tagokon teljes erővel folyik már a magyar kisemberek kenyeret-életet teremtő, örök munkája.

Jelentős végül azért is az ismertett parcellázás, mert ezáltal megszűnt az 1800 lakosú Kisszállás község eszmei (uradalmi) község jellege. A parcellázás előtt ugyanis Kisszállás községet egyetlen nagybirtok képezte, az eszmei községek közismert hátrányával.

TÖRÖK LÁSZLÓ

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Az orosz offenzíva — A tuniszi helyzet — Finnország politikája — Új német háborús elszántság — Az olasz kormány átalakulása — A casablancai találkozó — Churchill tárgyalása a török államférfiakkal — Amerika; Anglia és a Szovjet-Únió

AZ IMMÁR HARMADIK hónapja tartó orosz offenzíva rendkívüli hatással van az összes külpolitikai eseményekre. Németország elismeri a helyzet súlyosságát, azonban kormány nem csügged és a sajtó és propaganda újabb erőfeszítésekre sarkallja a népet, nem tagadva, hogy rendkívüli teljesítményekre van szükség, Velikije Luki és Sztálingrád védőit példaként emlegetvén.

Az orosz offenzíva méretei bizonyos magyarázatokra készítetik a német vezető köröket. Így különösen figyelemreméltó Göring marsall megnyilatkozása, mely szerint a Szovjet-Únió a finn háború során a világtörténet legnagyobb álcázását és félrevezetését hajtotta végre. Ez a kijelentés finn politikai körökben hosszas vitákra adott alkalmat. Az orosz emberanyag tömegei s a hadi készletek mennyisége nyilvánvaló befolyással vannak a

német magatartásra: a frontokon áttértek a mozgó- és elhárítóháború rendszerére. Ez az elhárítás természetesen egészen más körülmények közt történik, mint tavaly télen a német front akkori elasztikus, de megszakíthatatlan állapotában. Az orosz tömeges új harcmodort követel s a helyzet fontos-
ságát növeli az a körülmény, hogy az oroszok több helyen és korántsem egy irányban támadnak. Míg északon a kelet-nyugati tendencia uralkodik, addig dél felé Snár észak-déli irányban hajtotta végre hadmozdulatait a Szovjet-
Únió s csak utóbb kapcsolódott bele ebbe a tendenciába, egy kelet-nyugati előretörés. Ennek az a magyarázata, hogy délen a németek erős ékként hatoltak bele a Szovjet-Únió területébe; az orosz hadvezetésnek tehát itt az volt a feladata, hogy a déli betüremléseket (Sztálingrád és Kaukázus) levágja a német front törzséről. A meghosszabbított déli frontot el is szakították a német vonalak egészétől, bár Sztálingrád német védői hosszas küzdelemben védelmezték a romvárosban megszerzett német pozíciókat Paulus tábornagy vezetése alatt. A Kaukázusban is előretörték a szovjet erők s a német hadsereg ottani osztagai visszavonultak. A hadtörténet rendkívül érdekes fejezete lesz majd ez az anabázis, valamint az az orosz törekvés, hogy a Kaukázus német csapatait elszakítsák: az orosz offenzíva másik iránya tehát Rosztov felé mutatott. Sztálingrádnak február elején történt elfoglalását a Szovjet-Únió nagy sikerként ünnepli. Németország viszont gyásznapokat rendelt el ez alkalomból a Poglavnik kormányával egyetemben, mivel Sztálingrád falai közt horvát osztagok is küzdöttek. Paulus tábornok VI. hadserege kétség-telenül nagy küzdelemben tartott fenn jelentős szovjet erőket s a német hivatalos vélemény úgy ünnepli ezt a teljesítményt, mint az önfeláldozás legmagasabb fokát. Február közepén üritették ki a német erők Rosztovot és Vorosilovgrádot. A német jelentések minden alkalommal hangsúlyozzák, hogy a német visszavonulás, az ellenségtől való elszakadás és elhárítás tervszerűen történik, a Szovjet rendkívüli vereségeket és veszteségeket szenved s a harc nem úgy alakul, ahogy a Szovjet szeretné. Szemlénk zártakor a német jelentés kiemeli, hogy szó sincs villámháborúról s ha előretör is a Szovjet, rettentő veszteségeket szenved. Az orosz sikereknek különben sincs hadászati jelentőségük. A német kommentárok mindent a nagy német teljesítményekről beszélnek s a Szovjet veszteségeit mérlegetlik.

Felmerül a kérdés, honnan teremtette elő a Szovjet-Únió ezt a haderőt? Hiszen több hónapja hiteles német helyek mondták, hogy Oroszország elvesztette nyersanyagforrásainak és emberanyagának igen jelentős százalékát. Azt is elmondták, hogy a Szovjet-Únió szinte teljesen elvesztette iparát és fegyverfogható emberkészletét. Azonban az is nyilvánvaló, hogy miközben Európában Oroszország teljes kimerüléséről beszéltek és diadalmas jellemzővel kísérték az „új keresztshadjárat“ lefolyását, Oroszország látszólagos és álcázott passzivitása mögött ázsiai és uráli területein jelentős fegyverkezési ipart teremtett s valószínűnek látszik az is, hogy a most munkába vetett orosz katonai erők az ázsiai Oroszország eddig érintetlenül maradt hadseregeiből kerültek elő. Oroszországnak ez a technikailag és mechanikailag megerősített ázsiai jellege, ahogy az ázsiai és távolkeleti népeket saját, törzsökös szláv népességével együtt áthatotta a technikai civilizáció eredményeivel, arra készíteti Németországot és Németország barátait, hogy újra teljes nyomatókai felhívják a bolsevista veszélyre Európa figyelmét. Bár az angol-német viszony továbbra is rendkívül kedvezőtlenül alakul, nyilvánvalóan Angliának is szólnak ezek a figyelmeztetések, ahogy Németország arról beszél, mennyire az ő terhe és hivatása a bolsevizmus feltartóztatása. Anglia és Amerika azonban alig veszik tekintetbe ezeket a nyomatókai felhívásokat, melyek szoros kapcsolatban állanak az orosz offenzíva által teremtett helyzettel.

Hogy továbbra is az orosz kérdésnél maradjunk, érdekes megemlítenünk mindazokat a híradásokat is, melyek a Szovjet háború utáni tervezéseit értelmezik. Semleges államokból eredő források nyomán a német távirati ügynökségek jelentéseket közölnek a Szovjet és az angolszászok elgondolásairól. Idézik különféle angol és amerikai publicisták írásait, melyek szerint a kis államok létjogosultsága megszűnt és jó, ha a jövőben a Szovjet-Unióhoz igazítják politikájukat. Kelet-Középeurópa kisebb államaiban, valamint Finnországban érthető figyelmet keltettek ezek a német közvetítéssel elterjedt hírek; hiszen Németország önmagával azonosítja az európai társadalom és a középeurópai rend mai állapotait.

Az orosz front élénkségével szemben kevesebb hatást mutat most az afrikai front. Montgomery tábornok rendkívüli óvatossággal követte Tunízia határáig Rommel elszakadó hadműveleteit s Rommel nem hagyja magát zavartatni, mondják a németek, az angolok tervei által. Nyilvánvaló, hogy Montgomery majd csak akkor fog élénkebb hadműveletekbe, ha majd túlereje és pozíciója kellő mértékben biztosítva lesz. A hadműveletek tuniszi lanyhaságával szemben azonban annál élénkebb élet uralkodik Észak-Afrika nyugati területén, ahol tovább tartott a feszültség De Gaulle és Darlan, illetve Giraud hívei között. Úgy tetszik, mintha az amerikai hadvezetőség aktuális politikai szempontból sokkal jobban méltányolná bizonyos vichy-i embereknek konkrét szolgálatait és gyors segítségét, mint De Gaulle táborának hosszas kitartását az angol ügy mellett. Ám mégis tévedtek azok, akik azt hitték, hogy maradandó feszültség támad Algírban az angol és az amerikai politika között. Az amerikai vezetés, úgy látszik, „politikusabban“ gondolkodik, mint a sokkal merevebb „világnézeti“ állásfoglalással jelentkező angol politika. Ugyanekkor az angol hadvezetés Észak-Afrikában jóval nagyobb aktivitást mutat, mint az amerikai sorkatonaság; viszont az amerikai repülőgépek bőven kiveszik részüket az Olaszország elleni sorozatos támadásokban. Minden arra vall, hogy az angolszás szövetségesek még korántsem tekintik lezártnak az északafrikai akciót s ha Németország jelentős mértékben el van is foglalva az orosz fronton, még mindig rendkívüli fontosságot tulajdonítanak a tuniszi német-olasz hídfőállásnak. Ha Olaszország Líbia elvesztésével a Földközi-tengeren kényesebb helyzetbe került is, ugyanekkor viszont a tuniszi támaszpont még mindig fedezi Olaszország partjait. Az afrikai hadi helyzet természetesen kihat a Földközi-tenger egyéb államaira is. Franciaország politikai passzivitása és letargiája még csak fokozódott a német-olasz megszállás alatt s a marseillei zendülés sem hozott itt változást. T. i. a kikötőnegyed proletariátusa felkelt a német megszállás ellen, aminek eredménye viszont az lett, hogy a német hatóságok rákényszerítik Marseille vezetését a kikötőnegyed ódon házainak lerombolására. A francia politika most kizárólag az északafrikai bélvillongásokban él tovább. Ám annál jobban figyel az afrikai helyzet felé Spanyolország és Portugália: hiszen Spanyolországgal kapcsolatban csak nemrég cáfolták meg a hírt, hogy tőle Németország átvonulási jogot kért, hogy így kerüljön az algíri és marokkói amerikai-angol erők hátába és így veszélyeztesse Gibraltár egyre jelentősebb szerepét.

Az ibériai félsziget államai élénken és érzékenyen reagálnak az európai változásokra. Kétségtelenül a mai spanyol kormányzat rendkívül sok és szoros kapcsolatot tartott a tengellyel, különösen Németországgal és azt mondják, hogy a madridi német követ igen nagy befolyással rendelkezett Serrano Suner külpolitikájára. Azóta a Caudillo kormánya tekintetbe veszi a különféle európai változásokat és Jordana tábornok külügyministersége nagy tapintattal kezeli a legkülönbözőbb lehetőségeket. A nehéz európai helyzetben a világnézeti is exponált spanyol diktatúra kapcsolatokat

keresett Portugáliával, melynek autoritativ rendszere Salazar vezetése alatt nem egyszer hangsúlyozta a bolsevizmus és a szocializmus elleni magatartását és bizonyos rokonszenvekre tett szert a tengely államaiban. Az egyre szorosabb önálló ibér szolidaritás mindenesetre jelentős bázis Európa legnyugatibb peremén, ahol manapság az angolszászok afrikai berendezkedésével kapcsolatosan szintén latolgatják a második front felállításának lehetőségeit. Az európai helyzet most fokozott óvatosságra készíti az ibér félsziget államainak különleges berendezkedésű kormányait, — hiszen főleg a spanyol kormány és rendszer számára nem lehet közömbös Európa társadalmi és világnézeti alakulása. Az eshetőségek egyre gondosabb figyelembevétele mellett Franco kormánya most már pozitív (és nemcsak nemzeti) értelemben mind több lehetőséget enged az Egyház független megnyilatkozásainak és már távolról sem tart ott Spanyolország, hogy e legkatolikusabb országban külpolitikai okokból ellenőrizték a Szentatya és a Vatikán általános érvényű megnyilatkozásait, mint azt az előző külpolitikai kurzus alatt szükség-szerűnek látták. Spanyolország, úgy látszik, mind jobban kidomborítja önállósága és sajátos jellege ismérveit és így érthető, hogy több irányban katonai előkészületeket foganatosított határain. Ugyanekkor Portugália kormányelnöke úgy nyilatkozott, hogy a szocialista-kommunizmus ellen tett portugál megnyilatkozások elsősorban belpolitikai értelműek.

Politikai és diplomáciai külön jellegének kidomborítása a tartalma a finn politika egyre élénkebbé és érdekesebbé váló újabb mozdulatainak is. Finnország magatartására döntő hatással volt az északi hadi helyzet alakulása. Két front érinti érzékenyen Finnországot. Az egyik a Ladoga-tó frontja, a másik Petsamo kérdése. Nemrég úgy hírelett, hogy a Szovjet-Únió csapatai a finn terület legészakibb csúcsát jelentő petsamói területsavot megközelítették és rajta át bizonyos érintkezést találtak Észak-Norvégiával. Ezzel kapcsolatban nagyon sokat emlegették a Szovjet-Únió Észak-Norvégiára vonatkozó területi igényeit és a német vezetés alatt álló mai norvég sajtó részletesen tárgyalta az ezzel kapcsolatos eshetőségeket s figyelmeztette az angolokat is arra az eshetőségre, hogy a Szovjet-Únió kiutat talál az Atlanti-óceánhoz. Hasonló gondolat elemezte a kérdést a svéd sajtó konzervatív része is, ahonnan viszont — svéd keltezéssel — a német távirati irodák részletesen tovább jelentették Európa kisebb államaiba ezeket az aggodalmakat. Mindezekkel a hírekkel kapcsolatban Finnországban bizonyos tartózkodó hangulat lett úrrá, amiben nagy része van a másik frontszakasz, a Ladoga-tó vidéke mai körülményeinek. Ilymódon a nehéz élelmezési helyzettel küzdő finn nép és állam új utakra kényszerül, hiszen eddig e szárazföldi összeköttetés volt nemcsak a finn ellenállás, hanem egyben a németek felől alimentált finn közéletelés egyik legfontosabb ütőere. Így fordult most vissza a finn érdeklődés a felé az északi szolidaritás felé, mely mindig igen nagy tartaléka volt a finn politikának. Stockholmba finn szakszervezeti delegáció érkezett s általában a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek újra jelentős politikai súlyra tettek szert, hiszen az északi kapcsolatot, főleg a finn-svéd viszonyt ezek gondozták. A stockholmi finn delegáció első feladata volt Finnország élelmezési helyzetének megvitatása, de nyilvánvaló, hogy politikai missziót is teljesített.

Finnországban új elnökválasztás is történt. Nagy többség Risto Ryti újráválasztása mellett döntött, de nyomós pártja volt Tanner miniszternek is, aki a finn szociáldemokraták vezetője és annakidején Sztálin és Molotov elvbarátja volt 1918-ban. Utóbb azonban annyira eltávolodtak, hogy Molotov a kapitalizmus cselédjének mondta a polgári utakra tért finn szociáldemokrata vezetőt. Általában a finn szociáldemokrácia s általában az északi szociáldemokrácia polgári természetének nagyrésze van abban, hogy a német; megszállás — Norvégiát kivéve — nem érintette a belpolitikai és a párt-

viszonyokat. E polgári gondolat révén keres most európai és emberi kapcsolatokat Finnország. Bizonyos feszültség után visszaállóban van az amerikai-finn kapcsolat régi szívélyessége is; a finn társadalomban nagy párt volt e viszony újjárendezése mellett. Amerika mintegy hídja lehet a finn politika bizonyos új és legújabb szándékainak, főként pedig szükségleteinek. Finnország kormánya és közvéleménye különben végig hangsúlyozta, hogy a Szovjet-Únió ellen csupán önvédelmi háborút folytat; nem törekszik másra, mint területi állagának helyreállítására és a keletkaréliei meghódított területek korántsem állanak finn polgári, hanem csupán az Önvédelem feladatainak megfelelő ideiglenes katonai igazgatás alatt.

Az amerikai és a svéd kapcsolatok megélénkülése arra vall, hogy a finn politika elérkezettnek látja az időt, hogy érvényesítse akciószabadságát, valamint hogy tovább építse európai viszonyait. Ugyanakkor Finnország, nehéz helyzetében is, igen fontos pozíciót tölt be a harcbanálló európai országoknak diplomáciai köztudatában. Ennek köszönhető, hogy például Szlovákia és Románia kormányai gyakorta kiemelik Finnországgal való szívélyes kapcsolataikat és sorsközösségüket a bolsevizmus ellen s a külföldi sajtó úgy jellemzi a mai magyar diplomácia egyes részleteit, hogy ott a rokon finn néphez való fokozott hasonulás, a sorsközösség hangoztatása észlelhető.

Ezalatt a sztálingrádi önkéntes véráldozatot gyászoló Németország nemzetszocialista vezetői a háborús helyzet tudatában új akcióba kezdtek. Hangoztatják, hogy új VI. hadsereget állítanak talpra. Most ünnepelték a nemzetszocializmus uralomrajutásának tízéves fordulóját és ez alkalommal rámutattak arra, hogy a mai európai politikai és katonai helyzet éppen olyan heves küzdelmet kíván, mint követelt a hatalom megragadása. Hitler üzenete a főhadiszállásról érkezett; tíz éve ez az első alkalom, hogy a Führer nem beszélt a hatalom átvételének január 31-i évfordulóján. A Führer üzenete hangoztatja, hogy a nemzeti szocializmus és az ő személyes érdeme, hogy Németországot az erőtlén polgári rezsim után nem öntötte el a bolsevizmus. Az üzenet intelligenciával fordul egész Európához: a háború, a bolsevizmus elleni küzdelem Európa közös ügye. Göring és Göbbels beszédei a katonai és ipari mozgósítás elszántsága mellett szintén ezt az európai hivatást emlegetik. A Führer ezalatt főhadiszállásán időzött, ott fogadta lelkesítő beszéddel az üdvözlésére siető Gauleiterek és egyéb csoportvezetőket, miközben a Párt tíz éves uralmának örömnepén Göbbels és Göring tartottak lelkes és elszánt beszédeket. Berlint ebben az időszakban többször látogatta meg angolszász légitámadás és a Párt tízéves uralmának ünnepén is angol nappali légitámadás volt. A légitámadásokat nem győzi elítélni a német politikai közvélemény, mely egyébként arra is rámutat, hogy a támadások nem maradnak viszonzatlanul és német gépek valóban többször támadták is Londont és Anglia partjait. A politikai és szellemi vezetés most Göbbels doktoré, aki heves hangú cikkeivel, lelkes beszédeivel tüzei a német fiatalság és katonaság elszántságát. Göbbels tudatta a német társadalommal azt a lelkesítő hírt, hogy Funk gazdasági miniszter és Ley gazdasági fővezető határozatára az összes felesleges üzemeket, szórakoztatóhelyiségeket, luxusboltokat, vendéglőket bezárják és személyzetüket a hadigazdálkodás keretében veszik igénybe. Az egész német társadalom áttér a hadigazdálkodásra és a lelkesítő nemzetszocialista megnyilatkozások kiemelik, hogy Németország nehéz óráiban semmi helye nincsen a polgári gazdaságnak. A Führer háborús üzenete is a teljes hadi elszántságról beszél, mely áthatja a német társadalom minden rétegét.

Ezalatt Olaszországban is hasonló háborús lelkesedés és elszántság észlelhető. Az olasz északi ipari városok, üzemek ellen intézett és Nápolyt is

látogató ismételt gyakori angolszász légitámadások a hivatalos fasiszta nyilatkozatok szerint csak megerősítik Itália derék és jó népének háborús kitarását. A légitámadások során a lakosság minden része szenved és legutóbb megsebesült a kalábriai érsek is. Az angolszász hadviselés irányáról természetesen nem lehet senkinek értesülése, ám az olasz katonai és politikai körök nyilván valószínűnek tartják, hogy Olaszországot sem hagyja ki számításaiból az angolszász földközitengeri politika. Erre vallanak az olasz lakosságot nyugtalanító sorozatos légitámadások, melyek súlypontja az utóbbi időben mintha áttelődött volna Észak-Itáliából Dél-Olaszország fölé. Olaszország tehát belekerült a földközitengeri küzdelem középpontjába, amit Mussolini legújabb beszéde is hangsúlyozott a küzdelemre való felhívással. A helyzet jelentős komolyodására vall az olasz kormány átalakítása, amit hozzáértők úgy jellemeznek német oldalon, hogy az csak Itáliának Németország melletti helyállítását tanúsítja. A kormány átalakítása során a legfontosabb változás az, hogy a külügyi tárcát a Duce maga vette át és Ciano külügyminiszter Olaszország vatikáni nagykövete lett. A vatikáni nagykövetséget nyilván igen fontos pozíciónak tartják Itáliában és valóban, a pápa politikája kiterjed az egész hadban álló emberiségre; ilymódon a vatikáni olasz érdekeltség rendkívüli jelentőségre tehet szert egy adott külpolitikai és embert szituációban. Ez természetesen csak mellékes következtetés; az olasz hivatalos körök semmiféle kommentárt nem adtak ki a kormányválságról, amiből különlegesebb következtetéseket vonhatnánk le s ilymódon az olasz kormányválságot a háborús állapotok egyik szimptomájának kell tartanunk, mely csak az olasz kormányzat és rendszer tengelybarátságának dokumentálása lehet.

Mialatt a német és olasz kormány újabb meg újabb erőfeszítéseket tesz a háború folytatására, a tengelyhatalmakkal szembenálló angolszász kormányfőfiak is szükségesnek tartották, hogy közelebről határozzák meg terveiket és szándékaikat. Január végén a német sajtó semleges forrásokból azt az értesülést közölte, hogy Winston Churchill nem tartózkodik többé Angliában, hanem Amerikába utazott, hogy ott Roosevelttel elnökkel találkozzék. A találkozás színhelyére vonatkozó találgatások szinte hetekig tartottak, midőn a találkozó megtörténte után nyilvánosságra jutottak a részletek, melyeket azonban már az amerikai elnök és az angol miniszterelnök elutazása után közöltek. A megbeszélések az északafrikai Casablancában történtek s Roosevelttel elnök előzőleg Vargas braziliai elnökkel is találkozott. A casablancai tárgyalásokra állítólag meghívták Sztálint is, az orosz vezető azonban elhárította a meghívást, arra hivatkozván, hogy otthon el van foglalva a hadvezetés munkájával. Ebből német kommentárok azt következtették, hogy Sztálin és Oroszország minden tekintetben fenntartja akciószabadságát az angolszászokkal szemben, akik viszont elismeréssel és dicsérrel szóltak Oroszország teljesítményeiről. A találkozón nyilván megbeszélték a felállítandó és sokat vitatott második front összes kérdéseit, megvitatásra kerültek az afrikai politikai és hadi helyzet összes vonatkozásai, nemkülönben a közös angol-amerikai hadviselés Japán ellen a távoli keleten. Ez utóbbi pont azért tarthatott most érdeklődésre számot, noha mind Churchill, mind Roosevelt kifejtették beszédeikben a hosszú japánellenes hadviselésnek az európai háborútól külön álló fontosságát, mert a Wawell vezetése alatti angol erők Burmában, az angol-amerikai tengeri erők pedig a szigetvilágban némileg tisztázzák éppen mostanában az angolszászok helyzetét Japánnal szemben. A casablancai tárgyalások legfontosabb anyaga azonban az afrikai politikai és katonai helyzetre vonatkozott. Churchill és Roosevelttel február közepe tájt tartott háborús beszédei némileg világosságot derítettek a megbeszélések tartalmára. Churchill mintegy kilenc hónapban jelöli meg a háborús erő-

feszítés kiterjedését, Rooseveltt pedig az angolszászok következetes kitarását elemezte és a kíméletlen győzelmi békéről beszélt.

Külön pontja volt a casablancai találkozónak az afrikai franciák politikai feszültségeinek enyhítése. Az angolok inkább De Gaulle hívei mellett foglaltak állást, míg az amerikaiak az aktuális és konkrét szükségszerűséget értékelték és így fogadták el Vichy áttért embereinek szolgálatait és segítségét. Darlan halála után Giraud tábornok vette át az algériai francia politika vezetését és oly emberek segítségét vette igénybe, akiket De Gaulle hívei némileg aggályos politikai múltúnak ítélték. A casablancai találkozón tisztázni kellett De Gaulle és Giraud ellentétét. A két francia vezető megjelent és megbeszélte az angolszász államférfiakkal a francia politika helyzetét. Arra a megállapodásra jutottak, hogy kooperációra töreksszenek, közös politikát folytatnak, együtt harcolnak Franciaország függetlenségéért és félreteszik a régi elvi és személyi ellentéteket.

A casablancai találkozó egy másik érdekes pontja volt a hadvezetés kérdése és az angolszász államférfiak valóban nagy vezérkari kísérettel is jelentek meg a találkozón. A vezető hang a katonai kérdésekben Churchill környezetéé lett, hiszen Eisenhower tábornok bizonyos passzivitásra kényszerült az utóbbi időben. A megbeszélések eredménye az lett, hogy a szövetséges csapatok általános vezére angol javaslatra Eisenhower tábornok lett, míg mellette igen nagy szerepük lesz a konkrét helyi és európai tapasztalatokkal rendelkező Alexander és Andrews tábornokoknak, kiket a németellenes hadvezetés és a második front nagy szakértőinek tartanak. Churchill Casablancából nem tért azonnal haza, hanem Rooseveltt elnökkel való megbeszélése értelmében váratlanul megjelent Törökországban, hogy ott megbeszéléseket folytasson a török kormányférfiakkal a török-angol szövetségi szerződés értelmében. A megbeszélések Adanában folytak, ahonnan Churchill az amerikai megszállás alatt lévő angol birtokra, Ciprusba távozott és onnét küldött üzenetet a görögöknek, amiből sokan az angolszászok közelebbi balkáni akcióira következtetnek. Aminthogy nyilvánvaló, hogy Churchill barátságos szellemben folyó és Németországban igen tartózkodóan felfogott törökországi tárgyalásai szoros összefüggésben állanak a földközítengeri helyzetnek és a közeli kérdéseknek Casablancában történt értelmezésével, valamint a Szovjet-Únióval is. A török-angol megbeszélésekről nem nyerhetett Európa közeli értesülést, bár felteszik, hogy egyelőre nem történik változás Törökország semlegességében. Ám világos, hogy a török-angol tárgyalásokon sok fontos kérdés szóba került — nem véletlenül mutat Bulgária akkora érdeklődést irántuk. A tengerszorosok kérdése nyilván ott szerepelt a megbeszélések pontjai között. Hasonlóképpen megbeszélhették az angol légiflotta közeli ügyeit is. Mindebből világos, hogy a török-angol tárgyalások összefüggésben állanak a Közel-Keleten gyülekező angol-amerikai hadseregek miként való foglalkoztatásának dolgával. A közeli légi és szárazföldi készülődés nyúván arra vall, hogy az angolszász politika nemcsak a német ellenséggel, de a szovjet orosz háborús szövetségessel szemben is dokumentálhatja a maga háborús részvételét és jelentőségét.

Az angolszász politikát egyébként tovább nyugtalanítja a német tengeri hadviselés, ahogy ez kitűnt Churchill beszámolójából is. Közben a német tengeri hadviselésben fontos változás történt: a hajóhad élére Raeder admirális helyére Doenitz tengernagy, a tengeralatti hadviselés erélyes vezetője és nagy szakértője került. Rooseveltt nagy beszédének szintén a háború kíméletlen folytatása volt az értelme. E beszédek politikai értelme a nemzetiszocializmus elleni magatartásban éleződött ki. A nemzetiszocialista német vezetők ezzel szemben kifejtik a német nép előtt, hogy egészen más magatartást kell követ-

nie, mint 1918-ban. A mai német nép, mondják, más mint volt 1918-ban. Itt nincsen helye semmiféle engedékenységek és belső széthúzásnak. Elmondják azt is, mi következne, ha netán legyőznék a német népet. A német fiataltságot és férfiakat kényszermunkára hurcolnák Oroszország újjáépítésére, évekre bezárnák a német iskolákat, a német népből kiirtanák jellegzetesen német tulajdonságainak még emlékeztétét is. Hogy a német népet a háború e fejleményeitől megóvják, azért tartják szükségesnek, hogy a nagy gazdasági mozgósítás útján, a háborús gazdaságra való áttérés eszközeivel a mai német nép teljesen azonosuljon a nemzetiszocializmussal, hogy aztán a szocialista-kommunizmus elleni küzdelem után döntő erővel fordulhasson az angol-szászok ellen. Tehát a mai Németország változatlanul kitart az 1939-es háborús program mellett, sőt még fokozza ennek méreteit.

GOGOLÁK LAJOS

HALHATATLANSÁG A BIOLÓGIÁBAN

A HALÁL a legmindennapibb jelenségek közé tartozik, és közönségesen azt tartjuk, hogy előbb vagy utóbb minden élőlénynek el kell pusztulnia. Pusztán csak az emberiség naponta több mint 100.000 tagjával áldozik a halálnak. Érthető ezek alapján, hogy már ősidők óta minden élőlényt halandónak tartunk. Annál grandiózusabb, hogy az emberi értelem megteremtette a halhatatlanság gondolatát. De olyan nagyszerűnek, olyan kiváltságosnak tűnt fel a halhatatlanság, hogy hajdanában csak az isteni lényeknek tulajdonította. A görög istenek nagyon emberiek, emberi módra szeretnek és szeretkeznek, emberi módra gyűlölnék és harcolnak, istenné teszi azonban őket halhatatlan testük.

De még a mitológiák sem merészkedtek oaáig, hogy a földi élőlények közt keressenek testi halhatatlanságot. Ez az eleinte vakmerőnek látszó gondolat egy biológusban született meg a múlt század nyolcvanas éveinek elején. Weismann foglalkozott ekkor a halál biológiai meghatározásával, és arra az eredményre jutott, hogy a halál természettudományi kritériuma a hulla, ahol hiányzik, nem beszélhetünk halálról sem. Ez valóban nagyon egyszerűnek és pontosnak látszik. Ha azonban elfogadjuk igaznak, akkor egy sereg élőlényt bizonyos tekintetben halhatatlannak kell minősítenünk.

Weismann korában nagyon divatban voltak az egysejtű élőlények. Hírnevüket ugyan kétségtelenül a baktériumoknak és más betegségkókozó szervezeteknek köszönhatték, de a szakemberek még sok más egysejtűt ismertek és ismernek, közöttük szép és különös alakokat is, amelyekről annakidején mint a vízcsepp csodavilágáról írtak. Az egysejtűek közönségesen oszlással szaporodnak, elérnek bizonyos nagyságot, azután két sejtre oszlanak szét és mindkét fióksejt önálló életet kezd, majd újra oszlással szaporodik. A sejtoszlás folyamán a sejt egész anyaga átjut a fióksejtékbe, ami azt jelenti, hogy hulla nem keletkezik. Ebből Weismann a fentiek alapján azt következtette, hogy az egysejtűek tulajdonképpen halhatatlanok. Erőszak természetesen az egysejtűt is elpusztíthatja, vagyis az egysejtűek halhatatlansága nem feltétlen, de annyi mindenesetre jogosultnak látszik, hogy az egysejtűeknek feltételes halhatatlanságot tulajdonítsunk.

Weismann elméleti biológus volt, a biológiában azonban a feltevések helyességét a kísérlet dönti el. Megindultak tehát a kísérletek annak eldöntésére, vajjon az egysejtűek valóban feltételesen halhatatlanok-e? E kísérletek aránylag egyszerűek voltak. Csak azt kellett megállapítani, tarthatók-e

az egysejtűek, vagy, mint tudományosan nevezik, protisták, tenyészetek olyan kedvező körülmények közt, hogy oszlásuk bizonyos időközökben korlátlanul megismétlődik.

Eleinte úgy látszott, hogy Weismann tétele nem állja ki a próbát. Pl. Maupas több ázalékállatkával végzett kísérleteket és azt találta, hogy 100—300 sejtoszlás után e protisták táplálkozása akadozni kezd, eltöprelnek, elnyomorodnak, végül minden látható külső ok nélkül elhalnak. Mások hasonló eredményre jutottak. Calkins ezt az elnyomorodást depressziós állapotnak nevezte el. Szerencsére a biológus nem elégszik meg szavakkal, a depresszióba sem nyugodtak bele a kutatók, hanem okát, magyarázatát keresték. Végül Woodruff, amerikai kutató leleplezte, hogy a depressziós állapotot a tenyészet vizének fokozatosan nagyobbodó szennyeződése okozza.

Az ázalékállatkák természetesen épúgy választanak ki anyagcsere-hulladékot, mint minden szervezet, ez idő folyamán felgyülemlik a tenyészet vizében vagy a táptalajban, végül valósággal megmérgezi a szervezeteket. Woodruff éppen ezért időről-időre friss tápoldatba helyezte át tenyészeteit és sikerült elérnie, hogy Weismann tételét a támadókkal szemben igazolhatta. Kísérletével világhírűvé vált egysejtűje egy papucsállatka, a *Paramecium caudatum* volt, amelyet egy akváriumból halászott ki és amelynek éveken át 8000 nemzedékét tenyésztette és figyelte. A kellő időközökben friss tápoldatba áthelyezett papucsállatka semmi nyomát sem mutatta degenerációnak vagy depressziós állapotnak, szabályos időközökben újra és újra osztódott. Woodruff kísérleteit Hartmann egy ostoros moszattal, *Belar* a napállatkával ismételte meg, előbbi 6000 nemzedék, utóbbi 10 évi tenyészet után sem mutatta nyomát depressziós állapotnak.

E kísérletek eredményei alapján kétségtelen, hogy az egysejtűek kedvező körülmények közt sejtoszlással korlátlanul hosszú ideig hullaképződés nélkül szaporodhatnak, tehát Weismann tétele értelmében feltételesen halhatatlanok. Csak az a kérdés, vajjon helyes-e ezt a jelenséget halhatatlanságnak nevezni. Sokan kétségbe vonják ezt. Közönségesen u. i. a halhatatlanság fogalma elválaszthatatlan az egyedtől, halhatatlanság csak egyedi halhatatlanság lehet. Márpedig mikor az egysejtű ketté oszlik, az anyasejt egyedisége véget ér akkor is, ha teste nem pusztul el hullává, hanem egész szerves anyagtömege átjut a két fióksejtbe, amelyekben közvetlenül tovább él.

Weismann korában annyira az érdeklődés előterében állott a származástan, annyira eltöprelt az egyed jelentősége, hogy elfogadhatónak látszott a halhatatlanságot hulla nélkül szaporodó nemzedéksorok kapcsolatában keresni és megtalálni. Korunkban azonban más szempontok uralkodnak a biológiában, érthető tehát, hogy egyesek kifogásolják az elnevezést, többek közt Hartmann is. Hartmann nevét azért kell külön is kiemelnünk, mert gondolatát nyomban követte a kísérlet, amely hivatva volt eldönteni, lehet-e feltételes halhatatlanságot az egysejtűek körében az egyedre is alkalmazni.

Már előbbi kísérletek azt mutatták, hogy az egysejtűek sejtosztódását el lehet nyomni, pl. egyes moszatokét a tápoldat sűrítésével és ilyen esetben az egyed növekedése túlhaladja a rendes méreteket, óriássejtek keletkeznek. Ezek azonban bizonyos idő múlva többé nem tarthatók életben, elhalnak. Hartmann ebből azt a következtetést vonta le, hogy az egysejtűek is öregednek, mikor testnagyságuk növekedik és bizonyos értelemben telítődnek az anyagcsere salakjaival, mint a tenyészet tápoldatai. Ezen a helyzeten segít a sejt kettéoszlása.

Kísérleti állata az egyszerűségénél fogva a múlt században világhíressé lett amöba volt, amely a tudományban az *Amoeba proteus* nevet viseli folyton változó alakú csupasz protoplazmateste alapján. Ez a protista állat kedvező körülmények közt a tenyészetben minden másodnap ketté oszlik.

Oszlás után a fiatal fióksejtek kicsinyek, majd óráról-órára mindaddig növekednek, amíg el nem érik a kritikus nagyságot és vele azt a kort, amikor ketté oszlanak. Hartmann más módon gátolta meg az amóbát a szaporodásban, mint fentebb ismertettük. Annyit vágott le bizonyos időközökben az amóba testéből, amennyire becsülhető a közben elért testgyarapodás. A mikrotechnika újabb haladása lehetővé tette ezeket a rendkívül finom amputációkat. Az így amputált amóbák nem oszlottak ketté hosszú idő múlva sem. Pl. október 14-től február 21-ig tartó kísérletben, amikor az ellenőrző tenyészetek amóbái a 130 nap alatt 65-ször osztódtak, az amputált amóbák változatlanul megtartották egyediségüket és testnagyságukat és 65-szörös kort értek el.

Hartmann ezzel bebizonyította, hogy az egysejtűek nemcsak Weismann tétele értelmében tekintendők feltételesen halhatatlannak, nemcsak sejtosztódással szaporodó nemzedéksoraik feltételes halhatatlanságúak, hanem egyedeik is. Ez az egyedi feltételes halhatatlanság azonban másként értelmezendő, mint amiben Weismann kereste a halhatatlanság kritériumát, t. i. a hulla hiányában. Az amóbáról leamputált plazmadarabkák természetesen elpusztultak, hullává lettek. A halhatatlanság tehát nem okvetlenül jár hullatlansággal.

Weismann és Hartmann tételei és az ismertett kísérletek határozottan mutatják, hogy van bizonyos testi halhatatlanság a földi élőlények körében, az egysejtűek, a legegyszerűbb élőlények, a sejtosztódásuk révén is elérhetik a halhatatlanságot, testnagyságuk vagyis növekedésük korlátozása révén is. Hogy a testnagyság korlátozása nem okvetlenül csak amputációval végezhető, később kísérletek igazolták, amelyek az amóba etetésének korlátozásával érték el a célt. Bár mind a nemzedéksorok feltételes halhatatlansága, mind az egyed feltételes halhatatlansága csak tudományos műhelyben, kedvező tenyészetben érhető el, mégis alapvető jelentőségű a biológiában, amint az alábbiakból nyomban kiderül.

Megismervén ezekben az egysejtűek feltételes halhatatlanságát, felmerül az a kérdés, vajjon nyomozható-e ez a probléma tovább a többsejtűek és soksejtűek, vagyis a közönségesen ismert növények, állatok és az emberiség körében? A soksejtűek sejtjei két csoportba választhatók szét, a szaporodás szolgálatában álló csírasejtekre és az egyed életjelenségeinek szolgálatában álló testsejtekre, amelyek összessége a test, tudományos nevén szórna. Az egysejtűek egyetlen sejtje végeredményben egyszerre csírasejt és szórna, a soksejtűekben a kétféle sejtcsoport élesen különbözik egymástól. Problémánk tekintetében azzal, hogy a csírasejtek épügy feltételesen halhatatlanok, mint az egysejtűek, *vi* gysis egész testtömegük beleolvad a következő sejt-nemzedékbe, ellenben a testsejtek idővel elvesztik osztódó képességüket, és végül elhalnak, a szórna mindenestől hullává lesz.

Weismann ebbe úgy illesztette be a feltételes halhatatlanság tételét, hogy szembeszállt azzal a közkeletű felfogással, amely szerint a csírasejtek a halandó szórna termékei és a csírasejtek folytonosságának tételét szegezve vele szembe. Szerinte az egysejtűek módjára halhatatlan csírasejtek mindig közvetlenül az előbbi nemzedék csírasejtjeitől származnak bizonyos közbeiktatott sejtek közvetítésével, amelyek összességét csírapályának nevezte el.

A soksejtű élőlény tehát mindjárt egyénfejlődése kezdetén kétféle összetevőre oszlik, a csírapályára és a testre. Ezen az alapon úgy kell felfognunk a soksejtűek nemzedéksorait, hogy a csírapályák közvetlenül kapcsolódó folyama vagy törzse a halhatatlan élet, az egyed ennek kis és korlátozott, halandó hajtása.

A csírasejtek feltételes halhatatlanságának és folytonosságának tétele eleinte épügy ellenzőkre talált, mint az egysejtűek feltételes halhatatlansá-

gának tana. De a pontosabb vizsgálatok épúgy megerősítették helyességét, mint láttuk az egysejtűek feltételes halhatatlanságának esetében. A csírapálya nemcsak elméleti megkülönböztetés maradt, hanem a fejlődéstani és sejttani vizsgálatok hamarosan lehetővé tették felismerését és szakszerű elkülönítését. Az állatokban könnyebb felismerni a csírapályát, sőt néha már a megtermékenyített pete első osztódása után az egyik sejt a csírapálya kezdetének, a másik a leendő szórna kezdetének tekintendő. A növények körében többnyire nehezebb a csírapálya felismerése, mert a növényi testben többnyire mindig vannak osztódó sejtek, de azért a növények körében is megkülönböztethető a csírapálya a szomatikus sejtektől.

Ezzel azonban még nem mérítettük ki a halhatatlanság problémáját a soksejtű szervezetek körében. Weismann alapvető tételének felállítását követően is tovább fejlődött ez a kutatási irány. Az újabb vizsgálatok eredményeit abban foglalhatjuk össze, hogy az az éles ellentét, amelyet Weismann éppen a halhatatlanság alapján emelt egysejtűek és soksejtűek közt, több tekintetben áthidalható lett, de tegyük mindjárt hozzá, nem ellentétben Weismann tétéleivel, hanem éppen ezek szellemében.

Kevésbé fontos, sőt Hartmann amóba-kísérlete óta inkább csak másodrendű a jelentősége, hogy ma már a hullaképződést nem tartjuk a soksejtűekre korlátozható jelenségre, hanem tudjuk, hogy egyes egysejtűek testrészei is hullává változhatnak mindenféle erőszak nélkül, a természetes sejtosztódás folyamán, vagy más változás közben. A pusztán ivartalanul és főként sejtosztódással szaporodó baktériumok és kékoszatok legeszményibb képviselői a halhatatlan egysejtűeknek, mégis a baktériumok ú. n. belsőspóráinak képződésekor a sejt külső része hullává lesz. Más egysejtűek szaporodásában még gyakoribb a szerves hulladék képződése, ezért Hertwig joggal állította, hogy a fiziológiai halál már az egysejtűek körében megjelenik, mielőtt részlet-halál. Az egysejtűek közt is vannak tehát olyan szervezetek, amelyek plazma-részei szórának tekintendők, mert fiziológiailag halandók. Ma határozottan a halál, vagyis a szórna törzsfejlődéséről beszélhetünk, azt mondhatjuk, hogy a fiziológiai halál bizonyos kezdetleges módon mutatkozik az egysejtűek körében és éppen úgy fejlődik a soksejtűek körében, mint minden más életjelenség, amint ezt alább még bővebben megismerjük.

Emberileg mindenesetre érdekesebb, hogy a soksejtűek feltételes halhatatlansága valamivel előnyösebb megvilágításba került az újabb kutatások segítségével. Mind az egyedek, mind a sejtnemzedéksorok halhatatlansága elérhető bizonyos tekintetben a soksejtűek körében a csírapályán kívül is.

Lássuk előbb az egyedek feltételes halhatatlanságát. Hartmann amóba-kísérlete után sokmagvú ázalékállatkával, egy sztentorral és egy soksejtű örvényféreggel eredményesen ismételte meg amputációs életmeghosszabbításait. E vizsgálatok alapján az a vélemény alakult ki, hogy a feltételes halhatatlanság titka az anyagcsere egyensúlya, vagyis az asszimiláció és a disszimiláció olyan egyenlege, amely a növekedést lehetetlenné teszi. A táplálék pontos szabályozásával Goetsch elérte, hogy pl. a zöld édesvízi hidra nem szaporodhatott bimbózással, aminek következtében a rendesnél sokkal hosszabb ideig életben maradt. E kísérletek eredményei világosan mutatják, hogy a szómasejtek halandósága is viszonylagos és bennük is van valami nyoma a feltételes halhatatlanságnak.

Még sikeresebb eredménnyel végződtek a szövettanyésztési kísérletek. A múlt század folyamán többen próbálkoztak azzal a feladattal, hogy a soksejtű állatok szómasejtjeit, kis szövetdarabkáit valamiképpen a szervezetten kívül épúgy életben tartásuk, mint az egysejtűek tenyésztését, pl. a baktérium-tenyészteteket. A feladatot végül Carrel oldotta meg 1912-ben. Tudományo-

san ezeket a szövettényészeteket explantációnak nevezzük. Az explantált sejtsoportot, szövettarabkát vérplazmába helyezük, amely egyrészt táplálékot nyújt a sejteknek, másrészt megalvadó fibrinje támasztékul szolgál olyan sejteknek, amelyek a szövettényészetben támasztékra szorulnak. A vérplazmában bizonyos ideig élnek az explantált állati sejtsoportok, némi növekedést is elérnek, de idővel elpusztulnak. Ahhoz, hogy fennmaradjanak és sejtenként osztódjanak, még két feltétel teljesítése szükséges, a sejtzapordást intéző hatóanyagokat tartalmazó embriónedvre van szükségük és időközönként kivágandók a régi tápközegből és friss közegbe helyezendők, aminek a sebzési indukció tekintetében is jelentősége van.

Ilyenmódon tenyésztett szövettarabkák sejtjei visszakapják osztódóképességüket, amelyet a szervezetben már elvesztettek és korlátlanul életben tarthatók, vagyis épúgy feltételesen halhatatlanok, mint az egysejtűek. Carrel azt írja: „A legegyszerűbb mód, hogy a szövetek halálát megakadályozzuk, kivenni őket a testből, kis részekre vagy töredékekre szétvágni és megfelelő közegbe ágyazni.“ A halhatatlanság tehát nem költözik el véglegesen a testsejtekből sem, bennük lappang a halálig. Sőt még az egyed halála után is kis ideig, mert még friss emberi hullákból explantált szövettarabkák is eredményesen tovább tenyészthetők. Azok után, hogy az állati és emberi test sejtjeinek feltételes halhatatlanságát sikerült kimutatni, legkevésbé sem lephet meg, hogy hasonló eredménnyel növényi szövet- és sejttenyészeteket is sikerült létrehozni.

Ezzel tulajdonképpen befejezettnek látszik feladatunk, a halhatatlanság biológiai értelmezését bemutattuk. Ámde mégsem válhatunk meg addig ettől a témától, amíg végül meg nem felelünk arra a kérdésre, amelyet a biológiai halhatatlanság ismerete okvetlenül kelt mindnyájunkban: miképpen került a biológiailag halhatatlan sejtekből álló szervezetbe a fiziológiai halál? Másszóval: hogy fér össze egymással a halhatatlanság biológiája a halál biológiájával?

Weismann a maga korának spekulációs természetfilozófiájából merítette a feleletet erre a kérdésre. Az életkorról szóló munkájában ezt írja: „Nem hiszem, hogy az élettartam azért korlátozódott bizonyos mértékre, mert természete szerint nem lehetne korlátlan, hanem mert az egyén korlátlan élettartama céltalan fényezés lenne.“ Korunkban ilyen elmékedések üresnek tetszenek a biológiában. A feleletet a szövettényésztési eredmények alapján másfelé keressük. A szövettényészetben a soksejtű szervezet szerveinek munkafelosztása szerint alkalmazkodott, differenciálódott sejtek bizonyos mértékig elvesztik differenciáltságukat, kezdetlegesebb állapotba térnek vissza, amelyhez tartozik, hogy visszakapják osztódási képességüket. Ebből azt kell következtetnünk, hogy a szervezetben idővel azért mennek tönkre, a szervezet azért hal el, mert a szomatikus sejtek elvesztik osztódási képességüket és egyoldalúlag alkalmazkodnak a szövetekben és szervekben a különleges feladatokhoz.

A fiziológiai sejtihalál ezek szerint közvetlenül az okozza, hogy az egyoldalúlag alkalmazkodott sejtben felülkerekedik a disszimiláció, ennek következtében bomlástermékek halmozódnak fel benne, amelyek idővel megbénítják, végül megsemmisítik. E felfogás alapjait találták meg az előregedett agysejtek ú. n. öregségi pigmentjében, a levelek szövettsejtjeiben kimutatott, meszekrétnek nevezett olajcseppekben stb. Közismert, hogy a korral a szervetlen anyagok mennyisége mind nagyobb és nagyobb, nemcsak a csontok meszesednek el, hanem az előregedett növénylevelek is. Ezzel kapcsolatban a sejtek száma is megcsökken a szervekben. Pl. egy 17 éves agg kutya kisagyának kérgében körülbelül harmadát találták a rendes sejtszámnak.

E kérdés vizsgálatában alapvető jelentőségűek a szervtenyészetek. Tudjuk, hogy a különböző állatok különböző szervei a szervezetből elkülönítve nagyon különböző ideig életképesek, pl. a békaszív sokkal tovább él, mint a melegvérű állatok szíve. Egyes gépi szerkezetekkel sikerült a továbbélésre szánt szerv oxigén-, tápanyag- és hatóanyagszükségletét biztosítani és ilyen módon elérni, hogy aránylag kényes állati szervek is bizonyos ideig eléljenek. Ugyanezt elérték növényi szervekkel is, pl. levágott gyökércsúcsokkal stb. Az eredményekből a növényi szövet- és szervtenyésztés megalapítójának, Whitének egy kísérletét emeljük ki. White a szövettenyésztésben megállapított feltételes sejthalhatatlanság alapján foglalkozni kezdett a gyökér növekedésének kérdésével abban a tekintetben, vajjon ez a szervtenyésztésben korlátolt vagy korlátlan. Erre a célra paradicsomgyökércsúcsokat kezdett tenyészteni, amelyek hosszú gyökérré növekedtek, majd e gyökerekről levágta a csúcsokat, amelyek újra gyökérré növekedtek és végül kiderült, hogy a paradicsom gyökércsúcsa feltételesen halhatatlannak tekintendő, mert növekedése a tenyésztésben korlátlan. White kísérlete után az várt eldöntésre, vajjon általánosítható-e ez a tétel. Kiderült, hogy nem. Pl. a kukorica gyökércsúcsa nem halhatatlan, a kukoricagyökércsúcsok néhány menet után befejezik növekedésüket.

Nyilvánvaló mindezek alapján, hogy a halál biológiai problémája sokkal bonyolultabb és sokkal mélyebben székel a szervezetben, hogysen azok a tünetek megmagyaráznák, amelyekről fentebb megemlékeztünk. Csak legújában a halálos fajták felfedezésével jutottunk el oda, hogy megtudjuk, milyen mélyen székel a szervezetben a halál, hogy mit jelent igazi biológiai értelmében a sejtosztódás korlátozása a szomatikus testben, a sejtek korlátozása a soksejtű szervezetben.

Halálos fajtáknak azokat nevezzük, amelyek öröklési szerelvényükben, génállományokban magukkal hozzák az elkerülhetetlen korai halált. Morgan muslicatenyészeteiben 1912-ben Rawls Elizabeth három olyan mutációt állapított meg, amelyek nőtényeitől származó utódok közt mindig éppen feleannyi volt a hímek száma, mint amennyinek lennie kellett volna. Ebből Morgan azt következtette, hogy e mutációk valamely végzetes tulajdonságot kaptak, amely az utódok egy részének kifejlődését megakadályozza. A muslicakísérletekben bemutatkozott a halál a maga biológiai alapjaiban. A halálos mutáció természetesen nem lehet más, mint halálos, ahogy tudományosan nevezzük, letális gén. A gén vagy génállomány olyan megváltozása, amely megakadályozza az egyed kifejlődését, mielőtt még megkezdhetné önálló életét.

A halálos fajták tanulmányozása kiderítette, hogy egyes halálos gének még az embrionális fejlődés közben kifejtik hatásukat, aminek az az eredménye, hogy az egyed bizonyos fejlődési fokon elpusztul. Más halálos gének csak a már önálló életét megkezdett fiatal szervezet pusztulását okozzák, ezeket szubletálisaknak nevezzük. Végül vannak olyan gének is, amelyek nem okoznak halált, hanem csak kisebb vagy nagyobb gátlásokat, rendellenességeket, amelyeket tudományosan anormogenezeknek nevezünk. A halálos gén néha egymagában kifejtheti hatását, máskor csak a párban egyesülő letális génkombináció halálos, ha azonban a génpárban az egyik ellenlábás gén vitális, a dominancia dönti el, érvényesül-e és milyen mértékben a halálos gén hatása.

A halálos fajtákhoz tartozik pl. a Cuénot-féle sárga egér, amelynek domináns helyzetbe kerülő halálos génje már blasztula korában az anyaméhben elpusztítja az egérmagzatot. Igen érdekesek a farkatlan vagy helyesebben csonkafarkú állatok, pl. egér, macska, kutya stb. Ezekről sokáig azt hitték, hogy e tulajdonságukat a folytonos visszavágás következtében szerez-

ték. Kiderült azonban, hogy letális gén akadályozza meg a test hátsó felének kifejlődését. Ha az utód mindkét szülőtől e letális gént öröklí, fejlődés közben elpusztul, ha azonban csak egy szülőtől öröklí ezt a gént, akkor farkatlan vagy csonkafarkú lesz. A muslica mutációi közt harminc hordoz magában halálos gént, amelyek mindegyike halált okoz, ha párosával kerül össze. Növényekben szubletális génre vezethető vissza az öröklődő sárgaság, amely a növény elnyomódását, majd pusztulását okozza, ami egyszersmind arra is példa, hogy miképpen kell értelmezni a letális gén hatását. A halálos fajták és gének tanulmányozására kiválóan alkalmasak a keresztezések és a szöveti transzplantációk.

A halálos fajták és gének ismerete vezet el a halál általános és helyes biológiai értelmezéséhez. A korán elhaló halálos fajták nem kivétel, hanem csak szélsőséges eset, amelytől közvetlen kapcsolat vezet a rendes élet korlátaihoz. Miként a halálos fajták korai halála fajtatulajdonság, azonképpen a fajra jellemző életkorok és halálok faji tulajdonságok.

Abban a tekintetben, hogy a szervezetekben a halál miképpen szab korlátot a halhatatlanságnak, három módot különböztethetünk meg. Legfeltűnőbb és leginkább katasztrofális az egyszerűtermő növények és a nász után vagy peterakás után nyomban elpusztuló állatok halála. A búza magot érlel és elhal, az agáve hazájában 10 évig, nálunk évtizedekig zöldéi, azután virágozik, termést érlel és elhal. Mintha egyenesen a termésérlelés okozná halálát. Az állatok közt a kérészek rejtett előkészítő élet után rajzanak és néhány óráig tartó nász után tömegesen hullanak el. Hogy e szervezetek kifejlett alakjai milyen mértékben hordozzák magukban a halált, arra legérdekesebb példák egyes kerekcsigák és növénytetvek, amelyek kifejlett alakjai szervezetüknél fogva nem vehetnek fel táplálékot.

Más szervezetek többször virágoznak vagy szaporodnak, ezek idővel előregednek és fokozatosan hálnak el. A halhatatlanságot ezekben fokozatosan győzi le a halál. Az állatokban is a végső percekig lappang a sejt-halhatatlanság, sőt egyesek testében osztódásra képes sejtekből álló képződményeket találunk. Az élőlő növények és a fát pedig tenyészkúpjaikban egész életük folyamán olyan sejteket őriznek, amelyekből évről-évre új hajtásokat hoznak létre. Ezen alapszik, hogy egyes fajok szerencsés példányai mérhetetlen, többszáz, sőt több ezer éves kort érnek. Nyilvánvaló, hogy a fák és élőlő növények a sejt-nemzedékek ősi feltételes halhatatlanságát őrzik testükben és érthető, hogy időről-időre újra megvitatjuk a növénytanban azt a kérdést, vajjon a fák halhatatlanok-e. Talán helyesebb e kérdést úgy feltenni, vajjon vannak-e halhatatlan fák, mert sok fafaj aránylag rövidéletű, viszont a több ezer évet megért fák átlagos életkora teljesen ismeretlen. S ha a paradicsom gyökércsúcsa tenyészetben halhatatlan, egyes fák is lehetnek halhatatlanok. E fák halhatatlanságáról azonban aligha mondhatunk valaha is végleges ítéletet, mert az emberi élet rövid hozzá.

Mindenesetre a halhatatlanság az élet alapja, amelyet a halál így vagy úgy korlátozhat, de mai biológiai ismereteink szerint kétségtelen, hogy minden élőlényben benne lakozik és nem elképzelhetetlenek többé olyan soksejtű szervezetek sem, amelyekben uralkodik a halálon.

AZ ANGOLSZÁSZ GAZDASÁG JÖVŐJE

A KÖZTUDATBAN ANGLIA és az Egyesült Államok mint a liberális gazdasági rendszer orthodox hívei szerepelnek, akik hűek maradtak ehhez a gazdasági elvhez akkor is, amikor nagy népek főleg Európában régen letértek erről az útról. Ilyen határozottan ezt persze nem lehet állítani, mert a két angolszász államban hosszú évek óta sok minden történik, ami a liberalizmus gazdasági rendszerével nem egyeztethető össze. Ámde ha történt is eltávolodás ettől az elvtől, ez messze elmarad az európai fejlődéstől és pedig nemcsak a gyakorlatban, hanem elvi téren, a kormányok és a közvélemény meggyőződésében is. Most azonban főleg Angliában erős áramlat lépett fel, amely, bár szociálpolitikai gyökerei vannak, kihatással van az ország egész gazdasági rendszerére és ha ezek a törekvések megvalósulnak, Anglia is erősen el fog távolodni a háború előtti liberálisabb rendszertől. Az Egyesült Államokban is mutatkoznak hasonló tünetek. Vezető tényezők kijelentései legalább is ilyen következtetéseket engednek Angliára és az Egyesült Államokra egyformán kötelezőek az Atlantic Charta szociálpolitikai megállapításai is. Itt többek között ezt olvassuk: A két kormány arra törekszik, hogy gazdasági téren az összes nemzetek együttműködését létrehozza, hogy ezáltal mindenki számára kedvezőbb munkafeltételeket, gazdasági fellendülést és szociális biztonságot teremtsen. Olyan békét akar egyben az Atlantic Charta, amely biztosíték abban a tekintetben, hogy minden ország minden lakosa félelem és nélkülözés nélkül élhesse le életét.

Anglia szociálpolitikai rendszerére, ügylátszik, döntő kihatással lesz az a tervezet, amelyet Sir William Beveridge dolgozott ki a kormány megbízásából. A Beveridge-terv nem más, mint a társadalombiztosításnak igen messzemenő rendszere. Munkanélküli biztosítást, aggkori nyugdíjat, családi segélyt, és természetesen betegségelleni biztosítást is javasol Beveridge, de mindezt olyan mértékben, hogy ezeknek a szolgáltatásoknak élvezetében minden angol ember valóban nyugodt lehetne, hogy élete folyamán nem lesz nélkülözésben része. Magának a tervezetnek tisztán szociálpolitikai jellege van. Feltűnést azért keltett, mert Angliában az állami szociálpolitika aránylag fejletlen volt, ami egyrészt a liberális gondolkodásra, másrészt az angol nép aránylag magasfokú jólétére vezethető vissza, amely nem tette olyan égetően szükségessé az ilyen irányú állami gondoskodást. Ehhez hozzá kell vennünk, hogy a munkanélküli segélyt már régen bevezették és a társadalom részéről charitatív alapon számtalan szociálpolitikai intézkedés eddig is megtörtént. A nagy feltűnés másik oka, amire már utaltunk, hogy a terv rendkívül messze megy. A gazdasági rendszert a Beveridge-terv nem érinti közvetlenül. Mas kérdés persze, hogy ilyen hatalmas szociálpolitikai rendszert lehet-e a régi liberális gazdasági rend érintetlen fenn tartásával megvalósítani? A Beveridge szociálpolitikai tervezete körül kialakult diszkusszió azonban csakhamar a teljes foglalkoztatottság, vagyis a munkanélküliség kérdését vetette fel, és voltak, akik szemrehányást tettek Beveridgenek, amiért nem itt fogta meg a kérdést. Beveridge könnyen védekezhetett, mondván, nem ez volt a feladata, azonban ezt a kérdést már nem lehetett levenni a napirendről és azóta szinte uralja az angol közvéleményt. A februári képviselőházi vita alkalmával, amely tudvalevőleg a kormány szempontjából nem folyt le simán, maga a kormány tagja, Sir John Anderson mutatott rá arra, hogy a munkanélküliség megszüntetése, vagyis a teljes foglalkoztatottság a tulajdon-

képpen cél. Szerinte ez rejlik a Beveridge-terv mögött is. Ezért felvetette a kérdést, nem volna-e helyesebb előbb ebbe a problémába elmélyedni és annak megoldását előkészíteni, mielőtt a Beveridge-tervet véglegesen elfogadják.

Még mielőtt a Beveridge-terv parlamenti vitája megkezdődött volna, Morrison belügyminiszter a nyilvánosság előtt foglalkozott a jövő gazdasági rendszerével. Egy múlt év decemberében tartott beszédében utalt arra, hogy a teljes foglalkoztatottság és a lakosság kielégítő életszintjének biztosítása érdekében valószínűleg szükséges lesz a gazdasági élet állami ellenőrzésének sok olyan intézkedését megtartani, amely a háború alatt bevált. Az olyan iparágakat, amelyek az ország szempontjából nagy jelentőséggel bírnak és bizonyos fokig monopóliumszerű jellegük van, fejtegette Morrison, mint pl. a vegyi, a vas és acélipar, igen alapos állami ellenőrzésnek kell majd alávetni. Közepes és kis vállalatok számára a gyáripar terén még mindig elég alkalom fog kínálkozni magángazdasági tevékenység folytatására. Ezeknél az állam legfeljebb a munkafeltételek megtartását ellenőrizné.

Az angol munkáspárt, amelynek egyébként az említett Morrison is tagja, egy múlt év márciusában szerkesztett emlékiratában azonosítja magát az Atlantic Chartával és Roosevelttel gazdasági békecéljaival, majd rámutat arra, hogy a háború előtt gazdasági egyedek magánhaszonra való törekvésük-nél nem vették figyelembe a közérdeket. Ennek most meg kell változnia. Az állami beavatkozás rendszerét fenn kell tartani mindaddig, amíg az újjáépítési tervek megvalósultak és mindenkinek megfelelő munka biztosítva van. Ez az emlékirat, bár a munkáspárt szerkesztette, sokkal óvatosabb az állami beavatkozás követelésének felállításánál, mint volt nyolc hónappal később a kormány egyik tagja, Morrison belügyminiszter. Ebből is látható, milyen fejlődésen ment keresztül az angol közvélemény alig egy év alatt.

Köztudomású, hogy az angol egyházak rendkívül élénk szerepet visznek a közéletben és a háború kül- és belpolitikai kihatásaival behatóan foglalkoznak. Figyelmük természetszerűleg a jövő gazdasági berendezésére is kiterjed. London püspöke az itt ismertetett kérdésben a következőképpen foglalt állást: Mivel számtalan körülmény a társadalmi életbe való alaposabb beavatkozásra kényszerít, fontos, hogy a beavatkozás terjedelmét és esetenkénti jogosultságát szigorúan ellenőrizzük. Az állami beavatkozás szükségességét elismeri London püspöke, mindössze biztosítékot akar szerezni abban a tekintetben, hogy nem haladja meg a szükséges mértéket.

Maga az érdekelt nagyipar sem tudta kivonni magát az angol közvélemény hatása alól és sietett a kérdéshez állást foglalni. Míg az amerikai gyárosok méltatlankodtak a szociálpolitikai áramlatok miatt, amiről még szó lesz, addig az angol gyárosok igyekeznek ebbe az új áramlatba bekapcsolódni. Elgondolásaik nagyjában megfelelnek a közvélemény alapfelfogásának, de természetesen arra törekcsenek, hogy saját érdekeiket is a lehetőség szerint érvényre juttassák. Múlt év novemberében erős visszhangja volt 120 vezető angol gyáros emlékiratának, amelynek tárgya „a nagyipar számára egy nemzeti politika megalapozása.“ Nekünk szokatlan ez a cím, a szerzők azonban benne kifejezésre akarták juttatni, hogy nem a nagyipar külön érdeke vezeti őket, hanem az egyetemes közérdek, tehát hajlandók annak érdekében áldozatokat hozni. Az emlékirat a háború utáni gazdasági rendszernek a nagyipart érdeklő kérdéseivel foglalkozik. Szó van benne az iparnak az államhoz, a munkássághoz és a fogyasztókhoz való viszonyáról. A kérdést hivatáscsoportok szervezésével, vagyis korporációs alapon, szeretnék megoldani. Ezeknek kellene a termelést irányítani, az árakat szabályozni, a piaco-

kát és a munkafeltételeket rendezni. Kihangsúlyozzák az ipar felelősségét a munkássággal és a fogyasztókkal szemben. Az emlékiratnak az alap gondolata, hogy a nagyipart a köz szolgálatának a szelleme kell hogy vezérelje. A 120 gyárosnak ez a kiállása egy új gazdasági szellem érdekében általában jó benyomást tett a közvéleményben, de a hivatáscsoportti szervezet gondolatát némi bizalmatlansággal fogadták. Így a Times egy cikkében rámutatott arra, hogy ilyen gazdasági csoportok rendkívül hatalmas szervezetekké válhatnak, amelyeknek működését csak a legszigorúbb állami ellenőrzés mellett lehetne megengedni. Aggályait főleg az Angliában uralkodó demokratikus politikai rendszer védelmében hozza fel, amelyet bizonyos fokig veszélyeztetve lát egy korporációs gazdasági szervezet megalakulása «esetén».

Míg a fent ismertetett 120 gyáros emlékirata csak mintegy magánszorgalomból készült, addig az angol kereskedelmi miniszter felszólítására az angol gyáripar szövetsége, „Federation of British Industries“, egy emlékiratot dolgozott ki a háború utáni gazdasági rendszerről, amely ezen szervezet hivatalos felfogását képviseli. Ennek az emlékiratnak is vezető gondolata, hogy a magángazdaság a közösséggel szembeni kötelességének nem tulajdoníthat kisebb jelentőséget, mint saját jogai érvényesítésének. A továbbiakban beismeri, hogy a gazdasági tényezők a múltban érdekeiket túlságosan egyoldalúan érvényesítették és nem vették figyelembe azoknak az egész népre való kihatásait. Ez egyébként Angliában mindenkinek a felfogása, aki kritikus szemmel ellenzi a háború előtti gazdasági viszonyokat és a háború után egészségesebb és igazságosabb gazdasági rend megvalósítását tartja szükségesnek. Hasonló szellemben nyilatkozott a kereskedelmi kamarák szövetsége is. Maga a konzervatív Times ugyancsak hasonló húrokat penget meg, rámutatva a magángazdaság politikájának gyenge oldalaira, amelyeket ki kell küszöbölni, hogy az Atlantic Charta szellemében nagyobb szociális biztonságot és a széles néprétegek számára magasabb életszínvonalat lehessen biztosítani.

A Beveridge-terv a szociális biztonságot elsősorban a társadalombiztosítás megfelelő megszervezésével akarja elérni, aminek pénzügyi feltételei vannak, az érdeklődés központjába azonban mindinkább a teljes foglalkoztatottság kérdése kerül. Ez ma a jövő társadalmi és gazdasági rendjének központi problémája Angliában. Maga Beveridge is egyik beszédében arra utalt, hogy a tömeges munkanélküliség megszüntetése érdekében mindenekelőtt a produktív gazdasági erőforrások megszervezésére van szükség. Ennek szerinte viszont előfeltétele, hogy tudjuk, a gazdasági életnek melyik területe lesz a magángazdaság számára fenntartva, ő is világosan látja tehát a teljes foglalkoztatottság és az állami beavatkozás közötti összefüggést. Az előbbi csak úgy lehet elérni, ha az utóbbi határfokát ismerjük.

Ennek az évnek az elején Sir Kingsley Wood a kormány nevében a parlamentben nyilatkozatot tett, mikor is a kivitel fellendítését és a teljes foglalkoztatottság megvalósítását jelölte meg mint Nagy-Britannia legfontosabb gazdasági célkitűzését a háború után. Az átmeneti időben pedig szerinte is szükséges lesz a gazdasági élet nagyfokú állami ellenőrzésére. Igaz, hogy Morrisontól eltérőleg, Sir Kingsley Wood az állami beavatkozással kapcsolatban csak átmeneti időről beszél. Lehet, hogy a kormányon belül különböző felfogások érvényesülnek abban a tekintetben, hogy a teljes foglalkoztatottságot milyen mérvű állami beavatkozással kell majd biztosítani és milyen sokáig kell majd a cél érdekében fenntartani. A közvetlen jövő azonban Wood miniszter szerint is az erős állami beavatkozás jegyében fog állani. Mellékesen meg akarjuk jegyezni, hogy Morrison belügyminiszternek éppen társadalom- és gazdaságpolitikai felfogása miatt rendkívül erőssé vált a pozíciója az angol politikában, az ő nézetének tehát mindig erősebb a visszhangja és valószínűleg a súlya is, mint olyan kormányfőfő, aki tartózkodóbb ebben a kérdésben.

A teljes foglalkoztatottság technikai megoldásának január második felében a Times egy elsőrendű szakember tollából szentelt két tanulmányt, de a kérdéshez vezércikkben maga a szerkesztőség is állást foglalt. Már a gyáriparosok elfogadták azt a tételt, hogy a munkanélküliséget oly módon kell megszüntetni, hogy a kormány bizonyos határok között maga gondoskodik munkaalkalmak létesítéséről. Ha ez sem volna elegendő, akkor szerintük magát az ipart kellene szubvencionálni, hogy az több munkást foglalkoztathasson. A Times szakértője szerint a közvélemény elfogadta Maynard Keynesnek azt a megállapítását, hogy a munkanélküliséget csak messzemenő állami beruházások útján lehet megszüntetni. Ennek szerinte viszont előfeltétele a tőkebefektetések ellenőrzése, a hullámzások kiküszöbölése és a tőke közérdekű irányítása. A másik feltétel a külkereskedelmi mérleg kiegyensúlyozottsága, ami a fizetési eszközök és a bevétel ellenőrzésével jár együtt. Nyíltan be kell vallani, fejtegeti tovább a tanulmány szerzője, hogy a magára hagyott, vagyis nem irányított magánvállalkozás és a teljes foglalkoztatottság nem egyeztethető össze egymással. Hogy mennyire komolyan veszik Angliában ezt a kérdést, ez abból is kitűnik, hogy ez a tanulmány a teljes foglalkoztatottságnak egyben a gazdasági életre, a munkás és munkaadó viszonyára, sőt a szakszervezetek politikai hatalmára való kihatásával is foglalkozik.

Az itt ismertetett kimerítő anyagból minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy Angliában mind a vezető tényezők, mind a közvélemény el van határozva arra, hogy a háború után olyan gazdasági és társadalmi rendet épít ki, amely messze eltávolodik a laissez-faire liberális politikájától, amely pedig eddig legalább elvben az angol gazdasági rendszer alapja volt. Maga a Beveridge-terv, bár egy társadalombiztosítási rendszer felvázolására szorítkozik, nem valósítható meg a nélkül, hogy ugyanakkor az állam messzemenően be ne avatkozzék a gazdasági életbe. Ahhoz, hogy jóformán az egész lakosság valamilyen formában bekapcsolódjék a társadalombiztosításba és adott esetben annak haszonélvezője legyen, elengedhetetlen, hogy a munkanélküliséget messzemenően korlátozzák. Hiszen tömeges munkanélküliség esetében ez a társadalombiztosítási rendszer egyszerűen nem volna képes feladatának megfelelni, mert pénzügyi alapja egy-kettőre kimerülne, nem volna tehát abban a helyzetben, hogy az igényjogosultaknak megfelelő segélyeket juttasson.

A kormány és a közvélemény az Egyesült Államokban is mind nagyobb érdeklődést mutat a háború utáni gazdasági rendszer kérdése iránt. Vezető tényezők kijelentéséből világosan lehet arra következtetni, odaát is tisztában vannak azzal, miszerint a háború előtti gazdasági rendszer fenn nem tartható, ha nem akarják magukat a munkanélküliséggel járó ezer társadalmi és politikai veszélynek kitenni. Ott azonban nem alakult ki egységes és határozott közvélemény a kérdés körül, mégkevésbé mondható, hogy az állami beavatkozás elvét végleg elfogadták volna. Sőt, egyes tényezők határozottan szembe fordulnak az angol törekvésekkel. Így például a newyorki pénzhatalmasságok orgánuma, a Wall Street Journal egy alkalommal egyenesen megtámadta Angliát az ott érvényesülő gazdasági és szociális áramlatok miatt, amelyek szerinte végre is a gazdasági élet állami ellenőrzéséhez vezetnek, ami viszont az Egyesült Államok gazdasági struktúrájára is kihatással lenne. Ugyancsak élesen állást foglalt a háború utáni állami beavatkozás gondolata ellen az amerikai gyáriparosoknak egyik vezető egyesülete. Támadásuk központjában a „szociálpolitikusok“ állottak, akik a gyáriparosok szerint az ő különböző terveikkel az egyéni kezdeményezést és az egész magángazdasági rendszert veszélyeztetik. Az elégedetlen gyáriparosok egyik vezető alakja Henry Kaiser hajógyáros, aki ma rendkívül népszerű ember, mert a hajógyártás terén rekordot ért el, aminek a hadviselés szempontjából nagy jelentősége van. Henry Kaiser azonban tisztában van vele, hogy a tiltakozás egymagában nem vezet célhoz, hanem az érdekelteknek maguknak kell a szociálpolitikusok vitorláiból kifogni a szelet és ezért ő maga is egy messzemenő gazdasági és szociálpolitikai tervezetet állított fel.

Kaiser mozgalmanak a hatása alatt a vezető gyárosok egy bizottságot alakítottak, amelynek célja a háború után várható gazdasági nehézségek kiküszöbölése. A bizottság felfogása szerint a szabad vállalkozást, vagyis a régi rendszert csak úgy lehet megmenteni, ha a gazdasági élet maga gondoskodik a munkanélküliség megakadályozásáról. Ennek a módja viszont az ipar nagymérvű összefogása lenne. Henry Kaiser tervének megvalósítása esetén a gazdasági élet tulajdonképpen automatikusan kerülne oda, ahonnan ő vissza szeretné tartani. Az amerikai közvélemény mindig ellene volt a tőke nagymérvű koncentrációjának; egy ilyen ipari koncentráció, még ha ez alkalommal egy közérdekű cél érdekében történne is, állami ellenőrzés nélkül nem volna elképzelhető. Sőt, a cél érdekében egyenesen szükséges volna az állami támogatás. Ez azonban már is a magánvállalkozás rendszerétől való eltávolodást jelentené.

Az Egyesült Államokban az állami beavatkozásnak bizonyos pszichológiai akadályai vannak. Az amerikai mythos még nem vesztette el teljesen hatékonyságát, ennek alapját pedig mégis csak az erők szabad játéka képezi. *Roosevelt* annak idején a New Deal megvalósításánál nemcsak ellentétes gazdasági érdekekbe ütközött, amelyek terveit keresztették, hanem ebbe az amerikai mythosba is, amely egyáltalán lehetővé tette a gazdasági hatalmasságoknak, hogy harcukat *Roosevelt* törekvéseivel szemben erkölcsileg alátámasszák. A New Deal állami pénzek kiadása útján akart munkaalkalmat teremteni. Az állami beavatkozás mérve azonban alig haladta meg azt az állapotot, amely az európai liberális-demokratikus államokban akkoriban ezen a téren fennállott.

Ezzel az amerikai szemlélettel számolt *Roosevelt* elnök még 1933-ban, amikor tiltakozott az ellen, hogy a kormány különböző válságellenes intézkedéseit mint a gazdasági élet állami ellenőrzését magyarázzák. 1938-ban még azt állította, hogy a központi ellenőrzés nem kedvez a tömegtermelésnek. Azok az emberek, úgymond, akik a kormányépületeken belül vagy kívül a szabad verseny növekvő akadályait aktív vagy passzív módon támogatják, borzszító felelősséget vállalnak magukra. *Roosevelt* programja abban az időben a haszonra dolgozó magánvállalkozás fenntartása, a szabad verseny biztosítása volt. Néhány évvel később az elnök békecéltjai között azonban már az a követelés is szerepel, hogy mindenki számára, aki dolgozni akar, munkaalkalmat és mindazok számára, akik gazdaságilag nem érzik magukat biztonságban, biztonságot kell teremteni. Ez év januárjában a kongresszusnak küldött üzenetében ezeket a gondolatokat még határozottabban fejezte ki. Ha majd a haditermelést a békegazdálkodás fogja felváltani, fejtegette *Roosevelt* elnök, mindenkinek joga lesz ahhoz, hogy állandó munkaalkalmat találjon. A mi fiatalságunk azt kívánja, hogy egész életére biztosítékot kapjon abban a tekintetben, hogy nem fog gazdaságilag szükségét szenvedni. Az amerikaiaknak ez a nagy kormánya, folytatta, kell hogy ezt a biztosítékot megteremtse és meg is fogja teremteni.

Henry Wallace, az Egyesült Államok alelnöke is előszeretettel foglalkozik ezekkel a kérdésekkel. A jövő gazdasági rendjének felvázolásában azonban még továbbmegy, mint maga *Roosevelt*. Wallace programjában a munkanélküliség teljes megszüntetése, az összes munkaerők teljes foglalkoztatása a nemzeti jövedelem lehető legmagasabb fokán szerepel. Erről szerinte a magánvállalkozásnak és a kormánynak közösen kell gondoskodnia, ez közös kötelességük. *Roosevelt* 1933-ban még tiltakozott a gazdasági élet állami beavatkozása ellen, Wallace alelnök 1942 decemberében viszont már arról beszél, hogy az Egyesült Államok sem a spekuláció által kiváltott konjunktúrát, sem az azt szükségszerűen követő összeomlást nem

engedhetik meg maguknak többé. Ő az árellenőrzést a békeidőben is fenn kívánja tartani. Ha a háború idején mindenki számára lehet munkát találni, mondotta Wallace, miért ne volna ez a béketermelés idején is lehetséges?

Csak még egy tényezőt akarunk idézni) Thomas Deweyt, New-York állam új kormányzóját, aki az 1944-es elnökválasztásnál a republikánus párt elnökjelöltje lesz. Dewey újévi beszédében többek között a következőket mondotta: A mi társadalmunknak a maximális termelés elérése révén a munkaerők teljes foglalkoztatásáról kell gondoskodnia. Ez eddig csak a háborúban sikerült. Azonban ennek békében is lehetségesnek kell lenni.

A felsorolt adatokból kétséget kizáróan megállapítható, hogy mind Angliában, mind az Egyesült Államokban a munkanélküliség megszüntetése a háború utáni gazdasági élet központi problémája lesz, amivel mindkét országban már ma igen élénken foglalkoznak. Angliában tisztában vannak ennek a törekvésnek összes következményeivel, elsősorban azzal, hogy ezt a célt csak a gazdasági életbe való messzemenő állami beavatkozással lehet elérni. Amerikában még nem vonták le ilyen világosan a felállított követelés, a teljes foglalkoztatottság programjának minden következményét. Nem mintha ott a kérdés megoldása nem vezetne szintén szükség-szerűen az állami beavatkozáshoz, vagy odaát más kivezető utat ismernének. Csak arról lehet szó, hogy az amerikai közvélemény még nem barátkozott meg olyan mértékben az állami beavatkozás gondolatával, mint az angol és ezért az illetékesek nem foglalkoznak olyan behatóan a teljes foglalkoztatottság kérdésének ezen oldalával.

Még csak két szempontra akarunk rámutatni, amelyek tárgykörünkkel szorosan összefüggnek. Az egyik, hogy az angolszász tényezők világosan látják: csak egy békés és gazdaságilag kiegyensúlyozott nemzetközi élet teszi lehetővé saját célkitűzéseik megvalósítását. Vagyis, nincsen sok reményük arra, hogy egy nyugtalan) háborgó világban, ahol a gazdasági élet is erős hullámnak van kitéve, el lehessen érni a békebeli teljes foglalkoztatottság állapotát. Ezért számtalan mérvadó nyilatkozat hangzott el, amely ezt a két kérdést összekapcsolja és ezért ez okból is kívánja a nemzetközi élet békés újjárendezését. A másik szempont az új gazdasági és társadalmi rendszernek kihatása az érvényben levő demokratikus politikai rendszerre. Svájcban különösen Wilhelm Röpke, akinek közgazdasági elmélete a harmadik útról ma világszerte ismert, valósággal apostoli hévvel igyekszik a népeknek bebizonyítani, hogy a demokrácia és az állami beavatkozás rendszere összeférhetetlenek, s hogy az előbbi szükségszerűen magával hozza a demokrácia bukását. Ezzel szemben sem az angol, sem az amerikai közvéleményben nem tapasztalható semmiféle nyugtalanság. Ott mintha ez a kérdés, ez az összefüggés nem is léteznék. Pedig nem állíthatjuk, hogy az angolszászok nem törődnek politikai rendszerük jövőjével és hogy azt könnyen feláldoznák bármilyen kedvező gazdasági rendszernek. A Timesnek állásfoglalása a 120 angol gyáros javaslata ügyében elég bizonyíték arra, hogy még konzervatív tényezők sem gondolnak az érvényben levő politikai rendszer megváltoztatására.

TÖRÖK ÁRPÁD

A SZOVJET OFFENZIVA

A KELETI ARCVONALON 1941 nyarától 1942 őszéig kivívott rendkívüli tengelyhadisíkok alapján az a nézet terjedt el, hogy a Szovjet-Únió hadserege bár még nem semmisült meg, de már nem képes komoly veszélyt jelentő támadóhadműveletre. A propaganda számok és adatok felsorolásával bizonyította a Szovjet-Únió hadviselési erejének óriási lecsökkenését, ami adódott abból, hogy hadserege minden képzeletet felülmúlóan vesztett vért, emberanyaga egészen elhasználódott, már kénytelen éretlen ifjakat és elaggott korosztályokat csatasorba állítani. Megállapították azt is, hogy a Szovjet-Únió elvesztette legértékesebb mezőgazdasági és ipari területeit, lakossága tehát éhínség előtt áll, a hadicélokra még igénybevehető lakossághányadot pedig már nem tudja nagy csaták megvívásához nélkülözhetetlen korszerű hadianyaggal ellátni.

Mindezeknek hatása alatt jóformán senki sem várt a szovjet hadseregtől nagyarányú téli támadást. Az elmúlt (1941/42-es) télen még megvolt a magyarázat a téli hadműveletekre. Az akkor hirtelenül és váratlan keménységgel beköszöntő tél a német csapatokat téli felszerelés nélkül és emellett még hadászatiilag nem éppen előnyös helyzetben érte, miért is részben hátrafelé irányuló átcsoportosításuk vált szükségessé. Ezt a szovjet hadvezetés célszerűnek ítélte egy nagyobb támadás végrehajtására. Az idei (1942/43-as) tél kezdetén azonban a tengely keleti arcvonala berendezett védőállásokban. téli háborúra felszerelve várta a hideg beálltát.

A szovjet arcvonal kisebb támadó vállalkozásait azonban mégsem lehetett kizártaknak tekinteni, mert a tél a szovjet csapatoknak bizonyos előnyöket nyújt. Ez nem abban áll, hogy sokkal jobban bírják a telet, mint a tengely csapatai. Elvégre is a Szovjet-Únió lakosságának zöme az északi mérsékelt földövben él, tehát a hideg elviselésében különös fölénye nem lehet. A tényleg meglévő kis fölényt pedig kiegyensúlyozhatja a melegebb éghajlat-hoz szokott katonák jobb téli felszerelése. Az orosz éghajlatot azon a vidéken, ahol a legnagyobb harcok lezajlottak (Volga, Don, Donec, Dnyeper alsó szakaszai), egyébként nemcsak a hideg tél, hanem a forró nyár is jellemzi. Döntő jelentőségű volt azonban az a körülmény, hogy a tél bizonyos fokig mentesíti a szovjet haderőket a német hadianyag pusztító hatásától. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a német páncéloscsapatok teljesítőképességét a téli időjárás — akár a nagy hó, akár az olvadás okozta mély talaj — korlátozza. Hasonlóan gátolják, sőt néha kizárják a gyakori téli ködök vagy egyébként rossz látási viszonyok a légierők és a tüzérség működését, mert megnehezítik a célok felismerését és a hatás megfigyelését. A fagyott utakon is jobban halad az utánszállítás (gépkocsi- vagy szekérforgalom), mint a nyári poros vagy esőtől felázott utakon.

Az előadottakból következik, hogy ezen a télen sem lehetett teljes hadműveleti szünetet remélni, de nem volt nagyarányú támadás sem várható; különösen pedig nem az, hogy a szovjet arcvonal rendkívüli hadisíkokat érjen el. Már pedig ez következett be.

Mi tagadás, az érzelmi alapon ítélő világ beleesett abba a hibába, hogy lebecsülte az ellenséget, különösen pedig a szovjet vezetők forradalmi elszántságát, erélyét és szervezőképességét.

Pedig voltak tünetek, amelyek arra vallottak, hogy a szovjet arcvonal az előző nagy küzdelmekből sokat tanult.

Ide tartozik mindenekelőtt az, hogy a szovjet arcvonal déli szárnya a múlt nyáron tervszerűen ment vissza Donec-menti állásaiból a Don mögé, sőt feladta a Kaukázus gerincétől északra eső vidéket is. Nem hagyta magát legázoltatni, miként 1941-ben, neri engedte döntő csatára juttatni a dolgot hanem kitért ez elől. Élt tehát a rendelkezésre álló nagy térrel. Így aztán megőrizte harcképességét.

Közbevetjük itt, hogy a hadtörténelemben gyakori az ilyen hadi manőver. A magyar történelemből felemlítjük Görgey visszavonulását — utóvédharcok között — az ország nyugati határától Pesten, Vácon és a bányavárosokon át a Tisza mögé, amikor is ae ellenséges vezér azt hitte, hogy Pest megszállásával a magyar szabadságharcnak vége. Pedig csak ezután következett annak legragyogóbb fejezete. Vagy emlékeztetünk az 1914. évi nyugati arcvonal augusztusi hadműveleteire, mikor Joffre francia fővezér visszavette előnytelenül fejlődő harcokba keveredett hadseregeit a Mame mögé, ami a német vezetőkben azt a benyomást keltette, hogy a franciák a határmenti csatákban döntő vereséget szenvedtek. Ebből a francia visszavonulásból fejlődött a szeptember eleji sorsdöntő mámei csata.

A háború alatt való áttanulásra is van példa. Erre legalkalmasabb az 1918. évi nyugati arcvonal esete. Ebben az évben ugyanis a német hadseregek ötletesen elgondolt támadóeljárással (belövés nélküli rövid tüzérségi pergőtűz, aztán roham) márciustól júniusig négy, az akkori viszonyok szerint igen érzékeny csapást mértek az angol-francia arcvonalra, de a júliusi — ötödik — csapás teljesen hatástalan maradt, mert akkorra a franciák kitervelték a német támadás hatálytalanítására legcélszerűbb harci eljárást és azt teljes eredménnyel alkalmazták. Három nappal az említett ötödik német támadás után megindult — sikeresen — a francia ellentámadás, amit augusztustól kezdve a fegyverszünetig megállás nélkül követtek a további entente-ellentámadások.

Visszatérve a jelen háborúra, Sztálingrád rendkívül szívós védelme is azt árulta el, hogy a szovjet csapatok sokat tanultak 1941 nyara óta. Képesek voltak hátukban a csak párszáz méterre eső Volgával kitarítani és egyes szétlőtt háztömböket megvédeni. A közvélemény azonban nem vetett ügyet kellően a makacs védelemre, hanem arra gondolt, hogy a német vezetést nem akar második Verdunt, vagyis erődök ostromában való elvérzést és hogy a vezetés már elérte célját, mikor Sztálingrád mellett eljutott a Volgához és ezzel megakadályozta, hogy az ellenség ezt a nagy folyamat—a legjobb összeköttetés a Kaukázus és a birodalom belseje között — ellátási vonalul használhassa. Különben a tél beálltával már erre sem volt szükség: megkezdődött a jégzajlás a Volgán, tehát hajózhatalanná vált. Sztálingrád ekként átmenetileg elvesztette hadászati fontosságát. Csupán morális és szimbolikus jelentősége maradt meg: viselte a szovjet diktátor nevét.

A világ lebecsülte a Szovjet-Únió még mozgósítható személyi és megmaradt anyagi erejét is. Pedig ha összehasonlította volna addigi személyi teljesítményeit azzal az erőfeszítéssel, amit az első világháború oroszai tettek, vagyis hogy a lakosság milyen nagy százalékát vették katonai szolgálatra igénybe, rájött volna arra, hogy a Szovjet-Úniónak még óriási tartalékai vannak.

Imé néhány adat (vitéz Fábry: „A statisztika a nemzetvédelem szolgálatában“ című műve alapján):

Katonai szolgálatra igénybe vétetett Franciaországban alakosság 21-i%-a, Németországban 20.3, a volt Osztrák-Magyar Monarchiában 17.6, Szerbiában 17.5, Olaszországban 15.1, Romániában 13.3, Oroszországban 7.1 százaléka. Számokban ez kitett Oroszországban 12 (más adat szerint 14) millió embert. A csekély százalékos orosz teljesítmény volt persze a legnagyobb abszolút teljesítmény.

A fenti összeállításból kihagytam Angliát, mert nem ismeretes előttem, hogy az erőfeszítés miként oszlott el az anyaországra, a domíniumokra és a gyarmatokra, csak azt tudjuk, hogy 7 millió (más adat szerint 9-5 millió) katonát állított ki.

A többi számhoz némi magyarázatot kell fűzni. Viszonylag kicsinek tűnik fel Szerbia erőfeszítése, de ennek oka az, hogy a szerbek a maguk néperejét csak 1914 júliustól 1915 decemberig használhatták ki, mert akkor a hadsereg elvonult (elszállították) Korfuba, majd innen Macedóniába, az ország maga osztrák-magyar és bolgár megszállás alá került. Románia csekély részesedésének oka, hogy csak két évig (1916 augusztustól kezdve) háborúskodott. Oroszország pedig azért állított ki viszonylag olyan kevés katonát, mert nem volt elég fejlett hadiipara ahhoz, hogy többet felfegyverezzen. Az entente ugyan szívesen adott volna fegyvert, de nem tudta orosz földre eljuttatni. Hogy ezen segítsen, épült meg a Murmann-vasút és jött létre az eredmény nélkül végzett támadás a Dardanellák ellen, ami az Oroszországhoz (a Fekete-tengerre) vezető út megnyitását célozta. A szovjet vezetők azonban kiértékeltek ezeket a tapasztalatokat és megteremtették a kellő hadiipart, hogy függetlenítsék a Szovjet-Úniót a külföldtől és hogy kihasználhassák hadicélokra a néperőt.

A kép teljességéhez, hogy az első világháború alatt abszolút erőfeszítésben (a hivatalos osztrák világháborús mű szerint) Oroszország után következett Németország (1914-től 1918-ig fokozatosan kiállított 11 millió katonával), aztán Franciaország (9 millióval), a volt Osztrák-Magyar Monarchia (8 millióval), Olaszország (5 millióval) stb. A halottakban és foglyokban való veszteség nagyságának sorrendje: Oroszország, Németország, Osztrák-Magyar Monarchia, Franciaország, Angolország, Olaszország, Törökország, Szerbia, Románia, Bulgária, Belgium stb.

Az 1914/18-as néperő német kihasználása arányában a Szovjet-Únió 1941-től 1943-ig, 192 millió lakos mellett 35,500.000 katonát állíthatott volna ki (a lakosság 20%-a, levonva két évfolyamot a 1,425.000 fő), feltéve, hogy a fegyverzet rendelkezésre áll. Óvatosabb és a valószínűséghez közelebb áll azonban az alábbi számítás!

Évente általában a lakosság 1%-a jut hadköteles korba (Franciaországban 0,8%, mert kicsi a szaporodás). A Szovjet-Únióban az 1% kitesz kereken 1,9 millió főt. Ennek a tömegnek bizonyos hányada persze nem alkalmas fegyveres szolgálatra. A tapasztalatszerű arány a következő: 75% frontszolgálatra, 13% fegyvernélküli katonai szolgálatra való, 12% nem való katonának. Számokban kifejezve: az első kategóriában van 1,425.000, a másodikban 247.000 fő, míg 228.000 fő a hadiiparban kap elhelyezkedést.

Feltehetjük, hogy az egész első kategória: 1,425.000 ifjú, illetve az ezekből származó valamennyi korosztály hiánytalanul részesült katonai kiképzésben. A jelen világháború előtt ugyan azt tudtuk, hogy a fegyveres szolgálatra alkalmasoknak csak kétharmadrészét képezték ki, de valószínű, hogy 1939 és 1941 között, vagyis a felkészülési időszak alatt megtörtént az elmaradottak kiképzése. Ez rövid idő alatt végbe mehetett, mert hiszen a Szovjet-Únióban már 8 éves korától kezdve 18 éves koráig mindenkit előképeznek összesen 138 félnap alatt, sőt a főiskolai hallgatókat még további 430—580 félnap alatt tartalékos tisztekké nevelik ki.

A jelen háború előtt a Szovjet-Únióban a szolgálati kötelezettség a 19. életévtől a 40. életévig tartott. Ebből következett, hogy a tényleges állomány és a kiképzett tartalék 22 évfolyamot ölelt fel. Ha most az egyes évfolyamokból bizonyos tapasztalati arányszámok szerint 1-től 22%-ig terjedő részt leütünk mint rendelkezésre nem állót (elhaltat, fegyveres szolgálatra alkalmatlanná váltat), marad kereken 27¼ millió kiképzett. Le kell vonnunk ebből

a számból kerekén 10 millió főt, mint olyant, aki 1941 nyarától 1942 novemberéig elesett, fogságba jutott és rokkanttá vált, tehát véglegesen „fogyatékbá” jutott. Maradna tehát 17½ millió kiképzett. Ez a szám is csökken 1.5—2 millió fővel annak következtében, hogy az első (1914/18-as) világháború alatt született évfolyamok lélekszáma minden államban mélyen a rendes átlag alatt maradt. Viszont az előbbi szám növekedett azzal, hogy a Szovjet-Únió minden valószínűség szerint kiterjesztette a szolgálati kötelezettséget a 19 évesnél fiatalabbakra — feltehetően a 18 és 17 évesekre, valamint a 40-nél idősebbek néhány évfolyamára s így az előbb említett hiányt pótolhatta, sőt talán a kiképzettek számát a 20 millió före is felemelhette. További szaporodást jelent a nőknek nagy számban való részvétele katonai szolgálatban. Vég eredményben a Szovjet-Únió annyi embert fegyverzett fel az 1942-ben kezdődött téli hadjáratra, amennyit képes volt felfegyverezni. Bizonyos következtetésekre nyújt módot az, hogy az első világháború harmadik évének kezdetén, 1916 november i-én az orosz haderő — a francia vezérkar adatai szerint 6,860.000 harcost (tehát frontban levő katonát) számlált és volt fegyverzetben 12.000 géppuskája, 5937 táborig, 2008 nehéz lövege, 598 repülőgépe és pótlásra rendelkezésre állt 1,500.000 embere. Akkor Oroszországnak 150 millió lakosa volt, ma van 192 millió, vagyis az akkori létszámot már ezért is felemelhetnénk 30%-kal. Akkor hadianyagban függött a külföldtől, ma nem függ, miért is az 1916-os létszámot újból emelhetnők. Ha pedig a Szovjet-Únió kiterjesztette a szolgálati kötelezettséget további évfolyamokra, — mint például az Osztrák-Magyar Monarchia tette, mikor annakidején azt felemelte az 50. életévig — játszva állíthatott ki valóban nyomasztó személyi túlerőt.

A hadiipart illetően ilyen számvetéssel nem szolgálhatunk. Csak tudjuk, hogy a Szovjet-Únió már évekkel a háború előtt hozzáfogott egy az Ural mögött fekvő nagy iparvidék kialakításához. A hadiesemények pedig azt tanúsítják, hogy a hadiipar teljesítőképességét a Donec-vidék elvesztése észrevehetően nem érintette.

A fentiekben vázolt körülmények mellett a szovjet téli támadás sikerét rendkívüli módon elősegítette a német déli szárny kedvezőtlen hadászati helyzete, ami alkalmat adott a szovjet haderőknek bekerítő célzatú hadműveletre, illetve a Sztálingrád terében levő német 6. hadsereg körülzárására és felmorzsolására. Ez a körülzárolás, valamint a felmentési kísérletek sikertelensége ébresztette a világot annak tudatára, hogy tévesen ítélte meg a Szovjet-Únió katonai erejét. A német hadvezetés az ekként kialakult helyzetben nem tehetett mást, mint hogy áttért a „mozgóvédelemre”, ahogyan most szokás megjelölni a régóta ismert terepszakaszonként való visszavonulást vagy halogató harcot. A cél időnyerés volt, hogy komoly csatavesztés nélkül elhúzóssák az idő a tartalékok beérkezéséig.

A „mozgóvédelem” során a tengelycsapatok kiűrtették a Don alsó folyása és a Kaukázus északi lejtője között elterülő vidéket és visszamentek a Don-kanyarba, majd a Donec mögé. Így kiegyenesítették az eddig messze előreugró arcvonalat és ezt legalább kerekén 400 km-rel megrövidítették, ami természetesen erőmegtakarítással is járt. Hogy mennyi erő szabadult fel ekként más célra — a rövidebb vonal sűrűbb megszállására vagy ellentámadás intézésére való tartalék képzésére — nem ismeretes. De régebbi példák alapján erre is lehet bizonyos tág keretek között következtetni. Így például 1917 tavaszán a központi hatalmaknak Rigától a Duna tokolatáig terjedő arcvonalán 131½ hadosztály — 82 német ä 9 zászlóalj, 43½ osztrák és magyar ä 12 zászlóalj, 3 bolgár és 4 török — állt. Ebből 7 hadosztály volt a legfelsőbb hadvezetőség tartaléka. Egy hadosztályra esett átlagban 12 km. Nem tudhatjuk persze, hogy most, illetve a szovjet téli támadás megindulásakor hány

tengelyhadosztály volt a keleti arcvonalon, de ha a megszállás sem sűrűbb, sem ritkább nem volt, mint 1917-ben, úgy a frontrövidítés 33—34 hadosztályt takaríthatott volna meg. Ez bőségesen pótolhatta a Sztálingrádnál kiesett német hadsereget, valamint a „mozgóvédelem”-ben elkerülhetetlenül beálló veszteségeket.

Természetesen a mozgó védelem téveszteséggel jár. A jelen esetben azonban ez nem játszik döntő szerepet. Csak az adódik vissza, ami az ellenségé volt. Persze az ellenség ezzel erősbödik, mert nem lehetett a kiürített területet olyan tökéletesen elpusztítani hogy az ellenség semmit se használhasson belőle. De ez az erősbödés elviselhető, mert hiszen korábban, vagyis mikor az ellenség birtokában volt — teljes épségben — ez a terület, már vereséget szenvedett.

A térfeladás csak akkor kezd aggályossá válni, ha az a saját hadviselési erő csökkenésével is jár. Így például nyilvánvaló, hogy a Keleten meghódított terület bizonyos részére a tengelyhatalmaknak élelmezési és egyéb szükségleteik hiánytalan kielégítésére szükségük volt, mert ezt a maguk szűkebb területe, valamint az Európa északi, nyugati és délkeleti részen megszállt országok hosszabb háború időtartamára nem biztosíthatták. Kíéheztek volna, mint 1918-ban a központi hatalmak. De a tengelyhatalmak az eddig feladott — a Donectől keletre eső — terület után is rendelkeznek azzal a térrel, amely a hosszú háború megvívásához szükséges anyagokat tartalmazza, illetve amiben kisebb-nagyobb szükséglet látnak, azt a téli hadjárat folyamán feladott területeken amúgy sem találhatták meg.

Az előadottakkal természetesen nem célunk, hogy a Szovjet-Únió katonai teljesítményeit és eredményeit lebecsüljük. Az egész világot meglepte, hogy a szovjet hadsereg az 1941 nyarán és őszén, valamint 1942 tavaszától őszi elszenvedett nagy csatavesztések és térfeladások után ilyen hatalmas erejű támadóhadműveletre volt képes és hogy olyan sokat tudott tanulni mind a felső vezetés, mind a csapat. A szovjet hadsereg most télen nagyobb eredményeket ért el, mint az első világháború cári hadserege a számára legszerencsésebb 1916. évi nyári hadműveletek alatt.

A cári Oroszország ilyen erőfeszítésre nem volt képes. 1917-ben, a háború harmadik évének végén, sokkal kisebb erőfeszítés és sokkal kisebb veszteség — 2,250.000 halott, 2,500.000 fogoly — elszenvedése után összeomlott. Csak mindenre elszánt, az emberéletet semmibe sem vevő, semmi terrortól vissza nem riadó, fanatikus vezetők tudták ebben az óriási birodalomban rejlő katonai erőt ermyire érvényre juttatni.

A világ 1941 nyarán nem is gondolt arra, hogy a Szovjet-Úniót területének világrésznyi nagyságánál fogva lehetetlen egyetlen támadóhadjáratban teljesen legyőzni. A legtöbben így számítottak: Lengyelország (33 millió lakos) leveréséhez 4 hét, Franciaorszáéhoz (40 millió lakos) 5 hét, a kis Hollandia, Jugoszlávia és Görögország elbuktatásához még sokkal kevesebb idő kellett. Ezekután a Szovjet-Únió összeomlasztásához nem kell több idő, mint néhány hónap, legfeljebb 1941 második fele. Ezek az optimisták nem is feltételezték, hogy a Szovjet-Úniót rendkívüli térbeli és néperőbeli méretei miatt csak több hadjáratban győzheti le a felényi néperővel rendelkező német birodalom, amelynek hadereje ezenfelül még más arcvonalon is harcol és még az „európai második arcvonalon” való küzdelemre is készen áll. Az első (1941/42-es) téli hadjárat eredménye már utalt arra a szükségességre, hogy Németország valamilyen hasonló erőfeszítést tegyen, mint tett a Szovjet-Únió. Ha az utóbbi 20 millió katonát tud kiállítani, akkor az a német erő, amely eddig a keleti arcvonalon volt, nem lehet elegendő. Ezt újból bizonyította a második téli hadjárat és ez a felismerés készítette Németországot a hadiszolgálati kötelezettség kiterjesztésére, egyben azokra a rendszabályokra,

amelyek életbeléptetésével friss munkaerőt biztosít a hadiipar számára s onnan régi munkaerőt elvonhat a hadseregben való szolgálat számára. Egy német híradás szerint a megszüntetendő 3300 arany- és ezüstáru-, 16.500 illatszeráru-és 5000 cukorkaüzlet, valamint 1300 bélyegkereskedő 95.000 személyt (emberben 6 hadosztályt) szabadít fel a hadiüzemekben szolgáló katonák felcserélésére. Megszűnnek a szőnyeg-, spotfelszerelési, szücs-, hangszer-, zenemű-, és rádióüzletek, aztán a címtáblafestő- és légireklámüzemek, a szépségszalonok. Csökkenti az új német törvény a 41.000 textil- és 11.600 cipőkereskedés, valamint 17.000 drogéria együttesen 325.000 személyt foglalkoztató munkaerőállományát; talán ezzel megtakarít 150—200.000 személyt. Erősebb csökkentést ír elő a törvény az együttesen 300.000 embert foglalkoztató 50.700 dohány-, 19.400 háztartási cikk-, 19.000 virág-, 7700 divatáru-, 7400 bútór-, 3300 játék-, 6400 könyv-, 4500 üveg- és 1700 régiségkereskedésnél. Átfésüli a törvény a 11.800 aranyműves- és körülbelül ugyanannyi ékszerézmunkást, 345.000 női kalapkészítőt, a 74.000 hangszerkészítőt és 27.000 kőfaragót, aztán a sebészeti műszer-, vas-, papír-, és acéláru-, írószer-, linoleum-, festék- és lakk- stb. üzemeket és üzleteket. A törvény ezenfelül bezárt minden mulatóhelyet, bárt és luxusvendéglőt, és csökkentette a szállodai és vendéglőiparban, a bankokban, és biztosítóintézetekben az alkalmazottak számát, végül pedig igénybeveszi a közép-és felsőosztálynak eddig hasznható munkával nem foglalkoztatott elemeit.

A Szovjet-Únióban az élet eddig is olyan egyszerű, minden luxustól mentes volt, hogy ilyen korlátozásra nem volt szükség. Ott kezdettől fogva minden munkaerő a háború célját szolgálta.

Az említett német törvény bizonyos idő múlva pármillió emberrel megnövelheti a hadsereg állományát. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a hadsereg nemcsak puskás emberből, hanem az embermennyiséghez arányosított hadianyagból (ágyúból, harcikocsiból, repülőgépből stb.) áll és hogy ezeknek a különleges harci eszközöknek kezelőit nem lehet hetek alatt kiképezni. A gyalogos és a hadianyag egymáshoz való viszonyáról a mai hadseregben nem nyújthatunk képet, de megemlítjük az 1918-ban volt ilyen viszonyt a francia hadseregnél és ebből a jelen helyzetre is lehet következtetni.

Nos, 1918-ban a francia hadosztálynak 2300 puskás gyalogosa volt, de rendelkezett 2000 embert foglalkoztató 324 golyószórával, 72 géppuskával, 24 akna- és gránátvetővel, 9 gyalogsági ágyúval, további 1900 embert — tüzért — foglalkoztató 52 táborig és 40 nehéz löveggel, további 1400 árkásszal, utásszal és munkással. Ezenfelül a hadseregen belül, egyenletes elosztás mellett, minden hadosztályra esett 30 repülőgép és 12 harcikocsi. Ezzel szemben a francia hadosztály ereje 1914-ben kitett 9000 puskás gyalogost, 24 géppuskát (500 emberrel) és 36 löveget (1100 emberrel). A változás tehát 4 év alatt óriási volt. Majdnem ugyanannyi volt külön a gyalogsági tüzgépzet kezelő és külön a tüzér, mint a gyalogos. Tudjuk, hogy az azóta eltelt 25 év alatt nagyon megnőtt a repülőgépek és a harcikocsik száma, külön páncéltörő- és légelhárító lövegek és gépágyúk rendszeresítése vált szükségessé és ezenfelül divatba jött a gyalogságnak gépkocsikon való szállítása, ami viszont megnövelte a hadsereg gépészeinek számát.

Összegezve az elmondottakat, az eredményt a következőkben foglalhatjuk össze:

A „téli hadjárat“ a Szovjet-Únióknak különösen a déli szárnyon nagy területi nyereséget hozott, bár ennek jelentős részét a március első felében vívott harcok során visszavesztette. A német tartalékoknak ugyanis sikerült erélyes ellentámadással elhárítani a Donec medencében fenyegető második „Sztálingrádot“, visszadobni a Donec mögé az említett folyón túljutott szovjet erőket és visszafoglalni Charkovot, Ukrajna legnagyobb városát.

Ami ezután még történhetik, már a „tavaszi“ hadjáratához számít. Lehetséges ugyanis, hogy a német ellentámadás még további tért nyer, hacsak az olvadás meg nem akadályozza a hadműveletek folytatását.

A Charkovtól északra eső arcvonalrészen, Kurszk terében a szovjet erők most, március közepén még az 1940 őszén tartott vonalaktól nyugatra állanak.

Orel és Velikije Luki között, tehát a nagy arcvonal középső részén, a német csapatok arcvonalrövidítés céljából egy részleteiben még ismeretlen vonalra hátramentek. Az eddig feladott területsáv 50—100 km széles.

Az arcvonal déli szárnyának és közepének vázolt mozgásából a Szovjet-Únióknak bizonyos haszna van, mert a visszaszerzett területek segélyforrásait hadviselési célokra igénybeveheti. De a terület nem olyan nagy, hogy a háború sorsára döntő jelentőséggel bírna.

A téli hadjárat igazi jelentőségét más irányokban kell keresni.

Az egyik az, hogy a szovjet arcvonalnak van mit újból kiüríteni, ha a nyár vagy ősz folyamán támadás éri. Ijla ugyanis az elmúlt nyáron bekövetkezett területvesztés, illetve az ott veszendőbe ment hadviselési segélyforrások hiánya nem akadályozta meg a téli szovjet támadást, akkor mindennek újbóli elvesztése sem jelentheti a keleti háború végét.

A másik az, hogy a szovjet haderők a területnyereségből eredő bizonyos morális erőgyarapodásra tettek szert.

A harmadik pedig annak a ténynek felismerésében rejlik, hogy a tengely eddigi erőfeszítései a Szovjet-Únió legyőzésére nem voltak elegendőek. Szükséges tehát az erőfeszítés nagyarányú fokozása. Ez most van folyamatban. Az eredmény természetesen csak hónapok múlva mutatkozható; meg. Ez a néhány hónap a Szovjet-Únióknak is időt szerez, hogy a téli hadjárat alatt elszenvedett veszteségeit némileg pótolja és a harc folytatásához — szövetségesei támogatásával — a lehetőséghez képest felkészüljön.

A harc végének időpontját a téli hadjárat mindenestre kitolta.

JULIER FERENC

KOLOZSVÁRI ELMÉLKEDÉSEK

— a magyar városok építő stílusáról —

NYELVHAGYOMÁNYUNK Heltai Gáspár óta Erdély fővárosát hívesen nevezi „kincses Kolozsvárnak.“ Ez a sokszor hallott díszítő jelző sokakban» akik mostanában fordultak meg először Kolozsvárott, egy ragyogó, díszes épületekkel ékes város képének reményét ébresztették fel — és sokan csalódva látták a megjelenésében poigárian egyszerű és szerény várost, mert legalább is Sopron, avagy Győr változatos építészeti szépségeiben gazdag élményét várták, ha nem is gondoltak Nyugat-Európa, avagy Olaszország városainak építészeti pompájára. Fájó csalódást váltott ki belőlük az, hogy a híres kolozsvári Főtéren, a Farkas-utcában, az Unió-utcában csak a XIX. század utolsó negyedében, avagy századunk elején épült házak tűnnek ki, bár hazug, de díszesebb építészeti kiképzéssel.

Mi lehet az oka mindennek? miért hogy „kincses Kolozsvár“ — mint annyi magyar város — megjelenésében inkább egyszerű, szerény, mondhatni építészeti igénytelen? E kérdéssel annival is inkább érdemes foglalkozni» mert hisz mindez a magyar városok arculatának általános kérdése és ezenfelül nemcsak okot kereső történelmi kérdés, hanem egyúttal olyan jelenséget ostromol, amely az alkotó építész, de az alkotást kezdeményező építetőt is érdekli, mindkettőjüknek sokszor alapvető problémája, ha csak ritkán válik is tudatossá a maga lényegében. Városaink további építészeti fejlődésének egyik lényeges kérdése ez, s ezért tisztázása épp annyira fontos a tervező, mint az építető, de főként a magyar városok szempontjából.

Lássuk az egész kérdést Kolozsvár viszonylatában és pedig először a város múltjába nézve, mert talán azt gondolhatná valaki, hogy a város, nevezetesen híres Fő-tere egykor szebb és díszesebb volt. Hallgassuk meg először az egykorú utazókat. 1851-ben így ír Gyulai Pál: „Kolozsvárra érkeztem, jó Kolozsvárra, kincses Kolozsvárra. Jósága csak megvolna; ami a kincsest illeti, már rég nem az, most azt is hozzátehetjük, hogy pusztá.“ Íme az első csalódás. 1847-ben Petőfi élénk és tarka városnak nevezi. 1839-ben Táncsics Mihály járt Kolozsváron és megbotránkozva ír a főtéri Nagy-Lábasház alatti vargaműhelyről, a Szent Mihály templom körüli „ronda kunyhókról“. Kazinczy Ferenc 1816-ban kelt erdélyi leveleiben olvassuk: „Kolozsvár nem nagyobb a hasonlíthatatlanul szebb Kassánál s korántsincs oly pompásan, oly szerencsésen épülve.“

A város 1706-beli festői leírását Vinczy György „Kolozsvárról lett kuruc éneke“ adja. A kép kevésbé vigasztaló. Jóború, víg danájú kocsmákról, büntanyákról hallunk, a Monostorról a térre faroló „igen szép utcáról.“ Az óvárat feldúlták az idők, a Híd -utcán nincsen egy ép ház, „Hajh te Közép — ha lesz oly szép, mint régi időben utca voltál, de megromlál sok ízben» erődben ... házaid szemlélvén, csak olyan mint a szén: fundamentom — ppdimentom, ganéjval telvén“; a Farkas-utcaról meg: „Utcád rútt, házaid pusztult, kiket építettél“. A Szén-utcaról: „Most sem nyugszik — csak valyuszik, búban igen mélyben... ott minden ház — csak merő gyász“. A kuruc szabadságharc szomorú éveinek feldúlt Kolozsvára ez?

Nehéz a Fő-tér korábbi mivoltáról magunknak képet alkotni» mivel az öreg házak jórészt a múlt század építkezéseinek áldozataivá váltak, s csak tucatnyi, renaissance ízlésű, kőbe faragott kapu és ablakkeret maradt meg az Erdélyi múzeum gazdag kőtárában. E szép kövek könnyen megtéveszthetnek, mert azt a hitet kelthetik bennünk, mint hogyha a házak egészükben faragott kőhomlokzatúak lettek volna. De a ma is itt-ott eredeti helyükön fellelhető hasonló kövek, például a Kakas-ház híres zodiákus terme és

remek ablakai, a régi Wolf-ház, Filstich Lőrinc címerével ékes pincelejárata, a királyutcai Ujhelyi-ház ódon, faragott ablakai — mint általában a magyar renaissance építéstörténete — azt mutatják, hogy a régebbi, középkori eredetű házakat a XVI. században újbízlésű ablak- és ajtókeretekkel korszerűsítették. Ez történt Sárospatak várában és alighanem Zsigmond király palotájában is Korvin Mátyás idején.

A kolozsvári főtéri házak egykorú jellegzetes formáját a legrégebb fényképekből, néhány olajfestményből is megismerhetjük. Keskeny, háromablakos házak voltak ezek, erősen kiugró, lekontyolt oromzatos tetővel, amelynek alsó része tágasan nyitva állott, úgyhogy a házban lakó kalmárok erre húzhatták fel csigával a padlásra a szekereken érkezett áruikat — ami valószínűvé teszi azt a hagyományt is, hogy az első erdélyi színtársulat, a Felvinczy György 1690 körül e nyitott padlásokon tartotta előadásait. Ilyen típusú házakat ma is találunk Nagybányán, de még inkább a fejlődésből kiesett Kézdivásárhelyen.

Jósika Abafija őrizte meg a sokat emlegetett főtéri Rázsó-ház leírását: „A lak emeletes volt, szerfölött magas födele vörösre festve és elől hegyes oromban végződött s annyira kinyúlt, hogy a legnagyobb záporban ázás veszélye nélkül lehetett a ház előtt mulatni. Ezen első része a födélnek nyitva állott s igen cifra mívű fakarzat védte, melyre csak a födélén keresztül lehetett jutni. A kolozsváriak ezen épületet Rása-háznak nevezték, vagy mivel birtokosa rása-kereskedés által jutott ennyi tehetségre ily házat építhetni, vagy mivel a háznak tarka, ízlésnélküli színei egymásra rakott sokszínű rásaszövetre emlékeztettek“. Nyilvánvaló, hogy ez is a nyitottpadlású oromzatos házak közé tartozott és a többitől csak cifrább fakarzatával, a falazott részeknek tarka kockás festésével különbözött. Vinczy György is megemlíti ezt a tarka házat, amelyben akkor valami bíróságféle székelhetett, mert így énekelte meg: „Szóval fogod ott az dolgot és nem erős karral, vagy megépít, vagy szegényít, ha élsz perpatvarral“. A tér délre néző oldalán állott a még fényképekről ismert árkádos Nagy Lábasház, amelynek szélesen kiugró boltívsora alatt látta Táncsics Mihály a foltozó vargákat. A hagyomány Mátyás király szállóhelyének tartja, máskor a nagy király konyhaházának is nevezték.

Mindez arra mutat, hogy a kolozsvári Fő-teret a régi időkben is nagybárá egyszerű házak szegték. Mindebből azt kell kiolvasnunk, hogy a városi polgárság házait azért építtette, hogy azokban lakják, kereskedjék, míveskedjék — nem pedig azért, hogy házaival vagyonosságát fitogtassa. S tegyük hozzá, hogy mindez nemcsak Kolozsvárt jellemezte. Árokaljay Szentiváni Mihály 1837-ben a Nemzeti társalkodóban így írt a gazdag Brassóról: „A brassói építmények jobbadán kényelemre és tartósságra, mint csínra s szabályosságra számítottak. Ha nem örömet legel a szem rajtok, de nem is botránkozik meg bennük, külalakjukon az akkor sok keserves tapasztalásokra mutató búskomolyságát viselik. Tetszik nekem Brassót külalakjára azon becsületes magyarhoz hasonlítani, ki régi öltözete mellett az újdívatból is kezdi túrni a bő nadrágot s még egy két darabot“. De nemcsak a polgári elemeknek volt ez a jellegzetes felfogása. Hiszen amikor gróf Bánffy György 1774-ben megtervezte nagyszerű palotáját, apja, Dénes gróf levelében a következőket olvassuk: „Ez az architector látom mindenekben altum sápit. Én megmondám néki, hogy rólunk ne gondolkodgyék úgy, mint valami regnás fejedelmekről, mert mi csak particuláris cavallérok vagyunk és ugyanazért ne valami költséges épületről gondolkozzék, hanem hogy állandó, rendes proportiójú és kívülről is szép szimetriájú épületet tegyen fel, emellett pedig ceconomizáljon a költségek körül.“

Ha a Fő-térről a Farkas-utcába fordulunk és annak házai mentén végigsétálunk, ott is feltűnik a csinra, de a nagy egyszerűségere való törekvés is. A gazdagabbak, az igényesebbek legfeljebb egy vakolt falra illesztett címerkő költségéig mentek el.

Még mélyebb tanítást adhatott azonban valamikor a régi Farkas-utcai Színház építészeti megoldása, amely számunkra szinte kifejező szimbóluma a magyarság építő lelkülete alapvonásainak. Az első magyar kőszínház költségeit Erdély nemes vármegyéi adták össze, hogy a magyar nyelv művelésének szentélyt emeljenek. A terveket Alföldi Antal színész készítette, a befejezést Lyka Károly Schütz Antal építőmesternek tulajdonítja. Az épület legrégebb képeit szemlélve, az a meggyőződés alakult ki bennünk, hogy Alföldi Antal egy nagy tagolatlan falú, ovális és téglány formájú ablakos, íromba hombárt épített, amelynek oromzatát épp úgy lekontyolta, ahogy az a lakóházaknál szokásos volt, csak éppen hogy nem volt nyitva a padlása. A főhomlokzat klasszicizáló falpilléreit, az elsőemeleti ablakok antikos kereteit a befejezést végző Schütz rakhatta fel, hogy ezzel az épületnek bizonyos nyugateurópaias, divatos formát adjon. E kettősségben az nyer kifejezést, hogy míg Schütz szokványos nyugati formát kívánt adni az épületnek — addig az azt megtervező Alföldinek szemei előtt csak egy lebegett: a magyar színjátszás számára célszerűbb és egyszerűbb megjelenésű teret alkotni, mert a magyar lélek a magyar művelődés granáriumát kívánta megeremteni. Minden költséget, fáradságot és munkát erre akart fordítani s a külsőnek ékebb megjelenése semmiképen sem érdekelte. Ebben a jelentős középületben tehát ugyanazt a magatartást látjuk, amellyel a lakóház építkezésénél találkozunk.

De hasonló a helyzet a városi kőépületeknél. Míg a nagyszabású szászok pompás Városházat építettek, a brassóiak pedig gögös polgári érzésüket remekül kifejező zárt, kockaalakú Városházat állítottak a Piac-tér közepére, Lócse és Besztercebánya polgárai árkádós városházakat emeltek — a jellegzetes magyar városokban formás városházak csak évszázadokkal később épültek; Szegeden 1790 után, Debrecenben 1838 körül, Kolozsvárott 1843-ban. Addig Szeged tanácsurai igénytelen silány házban gyülekeztek, Debrecen civis republikája a XVI—XVII. század során összevásárolt házsorban székel, melyet mindössze néhány kőbevésett bibliai ige díszített ... A nyugati, Itáliai városházak nagyszerűségével szemben ez szinte megdöbbentő. Mi lehetett ennek oka? A nemzet szomorú sorsa? A szegénység?

Debrecen esete mindennek eleven cáfolata. Debrecen a. XVI.—XVII. században, a török világ minden sorscsapásai közepette is igen gazdag város volt, kereskedelme elnyúlt messze keletre és nyugatra és a tanács tizedhadnagyai révén nemcsak a roppant hadiváltságdíjakat tudta behajtani, hanem jelentős adópénzekkel is rendelkezett — de azokat nem mutatózó városház építésére, hanem sokkal inkább a nemzeti élet fenntartásának egyik legfontosabb eszközére, a Kollégium fenntartására fordította! Nem az építésben versengett az erdélyi fejedelmekkel, a gazdag főurakkal, hanem azokkal vetélkedve éltette a papokat és rektorokat nevelő kollégiumát, annak nyomdáját, a város két fő büszkeségét. Hasonlóan cselekedett Kolozsvár is: kollégiumával és annak híres tipografiájával.

Ezen intézményeknek is szükségük volt otthonokra. Fel is épült Debrecenben az öreg templom mögött a kollégium épületcsoportja, Kolozsvárott a Farkas-utca végén a Skola terjedelmes épülete. Debrecenben fokozatosan sok kisebb-nagyobb épületből alakult házcsoport alakjában, Kolozsvárott egyetlen, tágas udvarú épület formájában, amely kifelé rendkívül egyszerű, de belsejét az igen célszerű boltíves folyosók szépséges hármastrendje

díszíti. Mintha csak az az épületforma valósult volna meg, amilyent Brodarics és Heltai tanúsága szerint Mátyás király a budai egyetemnek szánt. Itt sem a külsőnek építész ragyogása lebegett az építész és az építető szeme előtt, hanem a célszerű, okszerű és egyúttal szerénységében is szépséges igen egyszerű forma.

S ha egy korszakkal hátrább pillantunk, a középkor utolsó századaiba, akkor azt látjuk, hogy az akkor igen egyszerűen, szinte szegényesen épült városok közepébe a hatalmas piacra városaink polgársága olyan roppant templomokat emelt az Úrnak, mint akár a kassai Erzsébet dóm, a kolozsvári Szent Mihály templom, a beregszászi templom, avagy a nyomait an is nagyszerű nagybányai Szent István templom. Ezidőkben a tágas vtrosi templom volt a szellem hajléka;

De tegyük még egy lépést a magyar múltba. Az Árpádok idején a még alig megtért magyar urak tucatjával állítják e halmokra a fehérlő falú apátsági templomok sorát, amelyekből a művelődés, a keresztény szelídség szállt szét a magyar tájra. Az Istennek kőtemplomokat rakatnak, de maguk sátrakban élnek, amelyekben jobban érezték magukat. Aminthogy még a XV.—XVI. század fordulóján is a Rákosra gyűlt nemesség sátrakban tanyázik, bár Budavár lakóházai — ahogy azokat nevezték „palotái“ — akár a népes Konstanci zsinatot is befogadhatták volna!

A lelkiakat kérdései ezek. Az évszázados lovas vándoréletből a megtelepedett élethez, a szűkösnek érzett házak életéhez évszázados fejlődés vezethette csak el a magyarságot. Mennyire jellemző Brutus János Mihály-nak, a Báthoryak történetírójának 1575 körüli megjegyzése: „A magyar, aki egyébként aranyhímzésű ruhára, díszes bútorra, szép képekre, márvány és bronz dísz tárgyakra sokat ad, lovát oly sokra becsüli, hogy alig van határa annak a gondosságnak, mellyel csinosítja: aranyat, nyakéket és gyöngyöt rak reá, sőt vannak olyanok, akiknek a lovuk nagyobb értéket képvisel, mint házuk vagy egész vagyonuk... Téves az a hit, hogy a magyarokat az építéstől a nagy költség tartja vissza. Akik e véleményen vannak, úgy látszik nem ismerik a magyarok helyzetét: Magyarország Ugyanis olyan veszedelemben van, hogy akik építenének, félniük kell, hogy inkább barbár ellenségnek, mint a maguk és utódaik számára gondoskodnak...“ Egy századdal később még mindig hasonló szellemben írja Erdély nagy építője, Bethlen Miklós e sorokat emlékiratába: „Tanúságért megírni szükségesnek ítélem, maradékaimnak adom tanácsul, ha mire csakugyan nagy szükségük nem leszen, csak mulatságból, kevélységből ne építsenek, mert noha én az építésimet úgy igazgattam, hogy jószágom el ne romoljék, de mégis majorkodásomnak és erszényemnek nagy kárával volt. Úgy látom nem is Erdélybe való a szép épület, vagy kárba megyen szemeláltára az embernek, vagy veszekedés gyermekeinek, vagy mind a kettő: Vanitatum Vanitas.“ És mégis az otthon, a derék falú ház-szeretete már ébred, éled. Megható tanúsága ennek Dálnoki Veres Gerzson verses kuruc krónikájának befejező versszaka:

Pünköszt szombatjára Pócsfalvára jutok.
Egy hét m ú l v a mindjárt fogok építéshez —
Puszta az teleken és sok kerteléshez
Hozzáfogék hamar, szántáshoz, vetéshez,
Házat is csakhamat építék ezekhez.

De most is és még két évszázadon át, az építés célja csak az otthon, a széltől, esőtől, fergetegtől védő vastagfalú ház, amely csak ezt a célt szolgálja és nem a világi hivalkodást.¹ Az emberek befelé, maguknak, család-

¹ A XVIII. századi erdélyi úri otthon, annak patriarkális egyszerűségét szépen örökölte meg Ujfalvy Sándor remek emlékirataiban.

juknak, lelküknek élnek — évszázadokon át a bibliai tanításoknak, később a XVIII. századi csodálatos szellemi ébredés korában a világi, emberi műveltségnek, amely a nemzeti eszményekkel ölelkezik egybe. Az irodalom sem önmagáért való, hanem a nemzet csinosodását, szellemi előrejutását szolgálja — a bécsi Testőrpalotától a kolozsvári első Kőszínházig, a balatonfüredi faszínházig, a Nemzeti Múzeum palotájáig. Ami épült mind e hit és felfogás jegyében épül, ezért természetes és egyedül helyénvaló a nagy egyszerűség, ezért a díszesebb külsőségeknek az a kerülése, amelyből városaink képe kialakult, az a szerény kép, amely Kolozsvárt is annyira jellemzi.

Mindez évszázadokon át elevenen benne élt a városok közszellemében, az építkező polgárok és mestereik lelkében. Mindenki tudta, hogy ehhez a közszellemhez kell alkalmazkodnia, nem szabad ez ellen vétenie azzal, hogy háza hivalkodó pompájával megzavarja a város arculatának békéjét. Csak a XIX. század szabadossága vetett véget e polgári közszellemnek, Ekkor már az, aki építtetett — ha csak tehette —, arra törekedett, hogy házának ragyogásával túlhaladja a szomszéd házat s ebben készséges társa volt a korabeli tervező, aki az idők egyik esztétikai alapelve jegyében kényyszeredetten kereste az újat, a soha nem látottat. A hatósági építtető is ezt kívánta a tervezőtől, a középület, városház, iskola, avagy kaszárnya épüljön fejedelmi paloták mintájára. Egy későbbi időszakban pedig minden középület alkalom volt soha nem látott, új stílusok kikísérletezésére. Az építészeti tervpályázatok valóságos versenyfutásai voltak ennek a ferde szellemi vetélkedésnek.

Érdekes a mai helyzet. Tervpályázatainkon építészaink legjobbjai nemcsak célszerű, a mai építészeti lehetőségek jegyében fogant tervekkel jelentkeznek, hanem egyúttal mindinkább az épület megjelenésének egyszerűségére és szerénységére kezdenek törekedni. A bírálók gyakran megérik ezt az egészségeskedő szellemet, de azért a közelmúlt szellemi kórságai nem egy vonatkozásban ma is élnek még. Néhány, főként városrendezési eszmei tervpályázatnál azt láthatjuk, hogy egyes tervezők a régi egyszerűségükben jellegzetes városi keretekbe pompásnál pompásabb épületeket kívánnak beleilleszteni, mert nem érzik át azt, hogy a budai Szentháromság térre sem Bramante, sem Bernini stílusa nem illik, a budai várat gótikus kulisszaépítmények örökre megrontanák, a kolozsvári főteret nem lehet oszlopos palotákkal körülépíteni. Így járnak vissza napjainkba a tegnapi félreértései, így kísértik meg a tervezőket és azoknak mesterien előadott rajzain keresztül a bírálókat.

E jelenségekkel szemben állnak a múlt tanulságai, a magyar építés igazi, lényegi — nem az egyes formarészletekben jelentkező — hagyományai. Ezt tanítják kincses Kolozsvár egyszerű, szerény, békés városképei. Kolozsvár terei, utcái, házsorai illetően igénytelen megjelenésükben arról szólnak, hogy ahol a szellem él, a szellemet megvalósító élet keretei egyszerűek lehetnek, tanítják, hogy őseink ezt a józanságból fakadó emberies egyszerűséget kívánták — akár tudatosan, akár öntudatlanul. Ez egyszerűségben csak nyomorgó szegénységet, vagy az igényes alkotás készségének hiányát látni a legsúlyosabb tévedés, amely csak abból a szellemi ferdeségből eredhet, hogy a magunk sajátos viszonyai között még mindig azt tartjuk mértéknek, ami mérték lehet nyugaton avagy délen, de nem az alapjában más természetű magyar élet keretei közepette.

BIERBAUER VIRGIL

A SZEGEDI EGYETEM ÉS A DÉLVIDÉKI TÁJ

SOKAT BESZÉLTEK és írtak már arról, hogy mi az egyetem lényege és hivatása. Anélkül, hogy a kérdésbe érdemlegesen bele akarnánk szólni, bizonyára igaz, hogy az egyetem célja az igazság önzetlen kutatása és a megismert igazságnak kisebb-nagyobb emberközösségben való terjesztése. Az egyetem tehát szellemi tőkét teremt, amelyeket alkalmas módon gyakorlatilag is értékesít, az emberi művelődésbe folyton új szálakat szó bele.

Az egyetem emellett természetesen nem tagadhatja meg a nemzeti és földrajzi adottságokkal való meleg kapcsolatát sem. Tudvalevő, hogy a milió ihletése valamiképpen az egyetemen is meglátszik. Oxfördnek, vagy Heidelbergnek, Bécsnek, vagy a Sorbonne-nak, Budapestnek, vagy a Columbia-nak az egyetem eszményeinek immanens egyezése mellett is van sajátos jellege, egyéni vonása, a tudományművelődésnek bizonyos helyi, nemzeti karaktere.

Egyetemeink a nemzet legmagasabbrendű munkaközösségét alkotják, amelyben a munkamegosztás az egyes egyetemek földrajzi és szellemi környezete alapján érvényesülhet. A tudományművelés közös eszményeit itt mintegy helyi egyéni élménnyé avatja a genius loci lírai ihlete. Vidéki egyetemeinknek aligha lehet szebb feladata, mint éppen a táj lelki ösztönzéseinek megértése és gyümölcsöztetése. Az egyetem és a táj kölcsönösen ihleti egymást. Az egyetemnek a tájban kell gyökereznie, amelynek sajátos értékeit, alvó energiáit egyetemes kultúrjavakká dolgozza fel, viszont a táj magára eszmél és öntudatra ébred az egyetem hatása alatt.

Szegeden már húsz esztendeje van egyetem, de Szegednek csak harmadik éve van saját egyeteme. Eddig is kereste, de most már meg is kell találnia helyét és misszióját a városban és a délvidéki tájban. A következőkben a szegedi egyetem és a környező táj kölcsönös lehetőségeit próbáljuk kielemezni. Tiszteljük természetesen az eddigi eredményeket, de éppen ezek bátorítanak föl, hogy többet kívánjunk: a szegedi egyetemnek igazán széleskörű hatását.

A szegedi egyetemnek aligha lehet szebb feladata, mint a szegedi és délvidéki magyar szellemiség méltó értelmezése, nemes öntudatra ébresztése és egyetemes magyar értékke és tulajdonná avatása. A Magyar-Alföld még ma is alvó táj, bár régóta ébresztgetik, legutóbb éppen a Szegedi Alföldkutató Bizottság. Hogy az alföldi magyarság, de egyáltalán az egész népi magyarság nem igen vett méltó részt Európa újabb szellemtörténetében, az bizonyára fájdalmas dolog: népünk életszínvonala alacsony, a civilizáció vívmányai nincsenek kezeügyében. Azonban ebben a zárkózott elmaradottságában is — ha sajnos, már töredékesen is — olyan értékeket őrzött meg, amelyek korunk eszményeivel lényegében egyeznek. Ilyenek világnézetének vallásos alapélménye, életének kollektív rendje, organikus fegyelme, költészetének magyar humanizmusa. Úgy érezzük, hogy a szegedi egyetemnek éppen ennek a népkultúrának megismerése és egyetemes nemzeti élménnyé művelése lesz legsajátosabb feladata.

Szegednek és a Délvidéknek bensőséges kapcsolatát illetőleg emlékeztetünk arra a történeti tényre, hogy a török hódoltság után Szeged népe számos rajt ereszt Dél-Magyarországra, ötvennél több falut telepít újra. Szegednek éppen múltjából és földrajzi helyzetéből adódó kötelessége, hogy a Délvidék magyarságával való összetartozás élményét akár áldozatok árán is ápolja. A Délvidék elszakított magyar népe a szerb uralom alatt Erdélyhez vagy a Felvidékhez képest nehezen állott lábra, mert hiányzott történelmi öntudata, hiányzott a szellemi önellátás készsége, azaz a tájélmény belőle.

Szeged ugyanis a világháború előtt szinte csak a délvidéki nemzetiségekkel tördött, előmozdította természetes és békés asszimilációjukat, azonban elmulasztotta saját elszármazott véreinek istápolását, céltudatos nevelését. A rokonsági kapcsolatokon és a közös tájszóláson túl egyedül a híres szegedi havi búcsú (augusztus 5) fűzte őket az anyaváros kultúrájához. Ennek a jövőben meg kell változnia. Előkeli segíteni a délvidéki magyarság fokozott belekapcsolódását Szeged közgazdasági, szellemi, vallásos vérkeringésébe: érezze, hogy törődnek vele, ne érezze árvának, elhagyatottnak magát a környező kisebbségek szervezettebb közösségi életével szemben.

Legfőbb fokon a szegedi egyetemnek is hozzá kell járulnia a maga nevelő és eszmetermelő munkásságával ehhez a nemzetmentő misszióhoz. Természetes vonzóereje elől a kormánynak el kell hártania minden akadályt, a szegedi egyetemnek kiépítettség és fölszerelés dolgában nem szabad elmaradnia egyetlen más magyar egyetem mögött sem. A szegedi egyetem nemcsak tudományos intézmény, hanem nemzeti őrhely is: színmagyar környezet középpontja, magyar népi kultúrájában virágzó táj szíve. Minden adottsága megvan ahhoz, hogy a környező paraszti magyarságot a nemzeti öneszmélés és tudatos feladatvállalás heroikus fokára emelje. Másfelől pedig hogy a magyar kultúra egyetemes egységébe újszerű tartalmat, friss ösztönzéseket plántáljon.

Bizonyos, hogy a szegedi egyetem orvosi kara — mint már eddig is annyiszor megtette — a kiképzés szakszerű követelményei és eszményi színvonal mellett is megtalálja a módját, hogy a Délvidék sajátos közegészségügyi szükségleteit szem előtt tartsa.

Bizonyos, hogy a megszervezendő jogi kar a délvidéki magyar közigazgatásnak és jogéletnek kiváló, nemzeti érzésben is humánus, tradíciótiszteletben is gyakorlati érzékű gárdát fog nevelni.

Bizonyos az is, hogy a bölcsészeti karra várakozik a legtöbb általános érdekű feladat szolgálata, hiszen a világnézeti és nemzeti művelésnek melegegya elsősorban ez a kar. A két szegedi tanítóképző, a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola és a szegedi egyetem a magyar köznevelésnek igen jelentős részét képezi az ifjúság nevelésére és állítja a nemzeti jövő szolgálatába. Ezzel a kiképzéssel kapcsolatban a következőkben a szellemi tudományok egynéhány sajátos délvidéki problémájára és feladatára bátorkodunk rámutatni.

Szeged közelebbi és távolabbi vidéke a török hódoltság után valósággal újjáépült. Lakossága jórészt kicserélődött, hagyományos kultúrája módosult.

A szegedi egyetemnek itt van adva egyik legszebb hivatása. A Városi Múzeum és az egyetem Archeológiai Intézete már eddig is szép eredménnyel tárta föl a vidék őstörténeti dokumentumait, sőt a középkori élet nyomait is. Ez a munka most területében ki fog bővülni. A vidék középkori keresztény archeológiájának szintetikus feldolgozása, amely pedig a magyarság autochton életének bizonyossága, még ezután fog megtörténni.

A délvidéki magyar életet Szeged kivételével letarolta a török hódoltság. Megkezdődik a szerb, bunyevác, bolgár, német bevándorlás, román beszívárgás. Aligha van a történettudománynak ezen a vidéken érdekeltbb ága, mint a településtörténet, azaz a XVIII. századbeli újranépesítéssel kapcsolatos kérdések tisztázása. Már eddig is sokan jártak Szentkláray Jenő csanád-egyházmegyei nagyprépostnak, a településtörténeti kutatás legnagyobb érdemű délvidéki kezdeményezőjének nyomában. A teljes föltárást azonban még messzire vagyunk. A nagyszerb álmoktól megittasult jugoszláv történetírás a magyarság ősi jogait, továbbá a történeti tényeket sokszor semmibe véve a kérdést politikai térre játszotta át.

A településtörténethez legszorosabban kapcsolódik a délvidéki népkultúrák kérdése is. Az ortodox-bizánci kultúrkörbe zárkózott szerb és román népiség mellett ott találjuk a délszláv, de katolikus kultúrkörbe tartozó bunyevácokat, sokacokat, bolgárokat, továbbá a nyugatról bevándorolt svábokat és elnémetesedett franciákat. Közöttük mintegy összekötőkapocs, az ellentétek kiegyenlítője, az államalkotó faj előőrse a Délvidék telepes magyarsága. Ezek a népkultúrák sok jellegzetességüket őrizték meg mind mai napig. Feltűnő azonban az Összes bevándorolt népek életmódjának a gazdanéphez, a magyarsághoz való alkalmazkodása, amit nem lehet kizárólag csak a földrajzi környezet hatásával magyarázni. A magyarság életének és környezetének évszázados összhangjával, faji jellemének néhány vonzó vonásával jelentős befolyással volt a környező népcsoportok életére. Ha nincs is ideje kisebbségeink törzsi merevségének fölolvasztására, mégis bizonyos, hogy az Ő népi kultúrájukban sokkal több a magyar elem, mint megfordítva. Nyelvünk szavai, viseletünk, a gazdálkodásnak finomultabb formái élénken hatottak a szerbekre, bunyevácokra, kisebb részben, de mégis jelentős mértékben a németekre. Népünknek főleg babonakészletébe kerültek át szláv elemek, viszont a svábok kispolgáriba hajló életformája csax újabban kezd elevenebben, néha kártékonyán (egyke!) hatni. A falukép és háztájék jellegére döntő hatást gyakorolnak a délmagyarországi kincstári községek, bár érdekes dolog, hogy a napsugaras házvégeket, e sajátosan szegedi és gyökeresen magyar házdíszítést messze Délvidéken megtaláljuk gazdag helyi változatokban nem magyarok hajlékán is.

Sajnos, a néprajzi kutatás, amely pedig legfőbb nemzeti javaink gyökérszárait vizsgálja, a magyar szellemi életnek legmostohább gyermeke. Nem szorul pedig bizonyításra, hogy az önmaga lényegét kereső magyarság-élménynek, nemzeti önismeretnek a néprajz a legtisztább forrása. Az íratlan népkultúrák világában egyedül az összehasonlító néprajzi kutatás deríthet fényt. Szeged városa népi talajból sarjadt ki, vonzási területe még jórészt népi fokon él, aligha lehet tehát a szegedi egyetemnek sürgősebb feladata, mint ennek a magyar népkultúrának önmagában és a környező népkultúrákkal való viszonyában való megismerése és méltó értelmezése.' Most, amikor a környező fiatal népek parasztságukból indulnak a magas kultúra, a tudatos nemzeti lét felé, amikor az európai nemzeti kultúrák a n é p i jegyében születnek újjá, mi sem tehetünk egyebet, minthogy a népi kultúra mélységeiből merítünk erőt jövőnk életünk és hivatásunk betöltéséhez. Ezzel a szegedi egyetem fajtánk egyik legértékesebb törzsének, az alföldi magyarságnak szellemi önállósításához és így az egyetemes magyarság gazdagításához is hozzájárul. Egység a sokféleségben és változatosság az egységben: ez minden heroikus nagy kultúra formális vonása.

Az irodalomtörténeti kutatás egyes kísérleteket nem számítva, még mindig adós Szeged irodalmi múltjának, változatos szellemtörténetének föl-tárásával, amely pedig mind földrajzi kisugárzásában, mind pedig történelmi hatásában igen érdekes tanulságokat ígér. A magyar irodalom bölcsőjénél a XVI. század folyamán túlnyomóan szegediek állanak. E feltűnő jelenség oka még nem áll világosan előttünk, mert Szeged egykorú szellemi talaja föl-táratlan. Ez a munka annál is fontosabb volna, mert a köztudatba is belekerült, hogy a magyar városok kultúratermő készsége a hazai német, vagy német eredetű városokkal szemben egészen jelentéktelen. Nem dolgozta még ki senki sem a szegedi piarista iskola évszázados, messze sugárzó hatását. Hiányzik Dugonics szegedi előzményeinek, szegedi hatásának, a XIX. századbeli szegedi irodalmi népiességnek, a magyar provincializmus egyik legeszményibb megnyilatkozásának modem igényű, szintétikus értelmezése.

A szegedi néprajz modem leírása, története, földrajzi hatásköre, a szép-

irodalomban való élete is jórészt feldolgozatlan. Ezek mellett természetesen a Délvidék analóg jelenségeinek: a népnyelvnek, közműveltségnek, a nemzeti-ségek kulturális törekvéseinek és sokszor párhuzamos szellemi fejlődésének problémái is idetartoznak.

Rebesgetik egy mezőgazdasági kar fölállítását is, amely különösen a meglévő természettudományi és matematikai karral tarthatna fenn szerves kapcsolatot. A két kar bizonyára szép példát mutatna a tudományos elmélet és gyakorlat összefogására. Hazánk legtermékenyebb vidéke a Bácska, Bánát, de maga Szeged is már eddig is értékes paraszthagyományokon alapuló, fejlett mezőgazdasági kultúrával dicsekedhetik. Bizonyos azonban, hogy főleg a különlegességi termelés, azonkívül a kis- és középgazdaságok színvonalának emelése és végül a mezőgazdasági ipar fejlesztése terén szép feladatok várakoznának erre a karra is. Dél-Magyarország gazdagsága inkább valami vegetatív jólétet eredményezett eddig, pedig magyar Dánia lehetne belőle: a paraszti rögzökhöz ragaszkodó, de mindenképpen korszerű műveltségű országrész.

A múlt esztendőben sok szó esett egy katolikus teológiai kar szervezéséről is. Azt hisszük, nem szorul bizonyításra, hogy itt a nyugati kereszténység határán micsoda magasztos hivatást tölthetne be nemcsak magyar, hanem európai szempontból is egy misszionárius lelkületű, önfeláldozóan magyar papi elitgárda kinevelésével.

Már a század elején, a harmadik egyetemért való küzdelem idején fölmerült az a gondolat, hogy görögkeleti magyar hittudományi kart is jó volna szervezni. E megfontolás szerint a színmagyar szegedi környezetből kellene elindulni egyes asszimilációra hajlamos görögkeleti honfitársaink teljes meghódítására, az ortodox ihletésű irredenták ellensúlyozására. Ha az autokefál görögkeleti magyar egyház egyszer megszületik, akkor nyilvánvaló, hogy a papképzés kérdése is időszerűvé érik. Erre a feladatra Szeged volna a legalkalmasabb, mert a papnevelés magyar érdekeit aligha lehetne más nagyobb városban annyira biztosítani, mint éppen itt. Érdemes volna a szegedi egyetemnek ezt a lehetőséget is napirenden tartania, már csak azért is, mert Szeged a középkori magyar birodalom szakrális törekvéseinek, keresztény imperializmusának egyik legfontosabb műhelye volt. A teológiai stúdiók szegedi fölkarolásával széleskörű missziós munkát kezdeményezhetünk a magyar birodalom érdekében. A szegedi egyetem így nemcsak tudományos-szellemi, hanem vallásos-világnézeti hatást is gyakorolhatna a vonzási körébe tartozó országrész szélesebb néprétegeire is és így hozzájárulna egy új magyar birodalmi szintézis kialakulásához.

Befejezzük vizsgálódásainkat, bár távolról sem végeztünk a szegedi egyetem időszerű feladatainak jellemzésével. Szándékosan nem szólottunk a gyakorlati munka kereteiről és lehetőségeiről, így főleg az Alföldi Tudományos Intézet annyira sürgős kérdéséről, munkaközösségek alakításáról, folyóiratok indításáról, a szegedi egyetem balkáni, különösen délszláv feladatairól, amelyek itt és most messzire vezetnek volna bennünket. A Horthy Miklós-Tudományegyetem kötelességeinek szinte csak elvi alapjait és körvonalait rajzoltuk meg, de már ezekből is kitűnik egyetemünk egyéniségének virágzó fiatalsága, helyzetének természetes gazdagsága, hivatásának hódító sokoldalúsága, nemzetnevelő szerepe.

BÁLINT SÁNDOR

MAGYAR VERS — MAGYAR PRÓZA

KÉT KIADÓ JÓVOLTÁBÓL csaknem az egész világirodalmat elhelyezhetjük könyvespolcainkon. S aminek méginkább örülhetünk, a magyar irodalmat is: versét és prózáját! Az ilyen antológiák elsősorban az olvasó számára készülnek, s noha csábításuk bizonytalán a tudóst sem hagyja hidegen, az igazi öröm az olvasóé marad: asztalára helyezheti e köteteket s kedvére kalandozhat négy ország irodalmában. Mily boldog meglepetések várják, mily váratlan örömök! De akár a franciát lapozza fel, akár az angolt vagy a németet, a legnagyobb meglepetést a magyar vers és próza gyűjteményei tartogatják számára. Különösen az utóbbi. Most tudjuk meg, hogy költészetünket Vörösmarty óta ismerjük, prózáinkat pedig legfeljebb Jókai óta. Bisztray és Kerecsényi a termés vékonyabbik harmadával szolgáltak csak eddig: a magyar próza nagy másfél-századának kötetekre — Kazinczytól Móriczig — még várnunk kell; reméljük, nem soká!

Az olvasónak az élvezetek nem is egy változatával szolgálnak ezek az antológiák! Horváth János gyűjteményében valóságos botanikai sétára indulhatunk: két-három tucatnyi verssort már első fellapozásra is ama világirodalmi sorok mellé helyezhetünk, melyek eddig a költészet megfjethetetlen titkait tartogatták számunkra. XIV. Lajos udvari történetírója, a londoni patikussegéd, a kitaszított angol arisztokrata, az elátkozott francia költő bizonyos sorai, melyeket a vers gazdag szövevényéből is kiemelve úgy élvezhetünk, mint ama zenei frázisok valamelyikét, melyeknek néhány üteme a fájdalom vagy boldogság egy földöntúli értelmét világosította meg előttünk — e csodálatos sorok mellé miért ne kerülhetne méltó szomszédokként Csokonai, Vörösmarty vagy Berzsenyi egynémelyik versszaka? „Számon kívül maradtak: Ixion“ — ha ezt a sort halljuk, Babits verse jut eszünkbe, mely az utca zsvaját fonta ez értelmétől megfosztott, pusztán zeneiségével ható töredék köré — s vajjon nem ugyanezt a bűvöletet érezzük-e amaz öt szó hallatára, melyek a kárhozat mélységeit nyitják meg kapcsolatukkal: „örvény nyomorban, vég nélkül kerengők?“ Az a magas mérték, melyet Valéry a tiszta költészet feltételül megszabott, e régi magyar költőknél bizony alkalmazható! „Csak a halál jégsátorában ölelsz meg engemet“ — szerelmet és fájdalmat egyesített már verssor fenköltében? Milyen kár, hogy magyar versemlékeink javarésze érzéketlenségünkről tanúskodik csupán! Néhány magvas, nagyjából „erkölcsi tanulságokat“ rejtő strófa ragad ránk: „minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs“ ... vagy: „Hass, alkoss, gyarapíts ...“ — magyar tanárok kedvelt dolgozat-témái! Még mindig nem tanultuk meg, hogy a költészet elsősorban élvezet és gyönyörűség — elfelejtettük: a vers rendeltetése, hogy mindenekelőtt szép legyen, nemcsak „buzdító“ vagy „nevelő“! Leszoktattak arról, hogy mint élvezők és olvasók nyissunk ki egy verskötetet; milyen kár, hogy a költészettel legelőször az iskolában találkozunk! Verseink legszebb soraira süket marad a fülünk: „Óh, a szárnyas idő hirtelen elrepül, S minden mivé tűnő szárnya körül lebeg!“ Ismerős? Hallottuk már valahol? Bizonyos, hogy nem hallottuk még, soha. Mindig irigyeltem azt a Franciaországot, ahol Racine épp oly élő személy volt költészete révén, mint az a Proust, kinek nagyanyja, barátai és nagyvilági ismerősei úgy idézték az Athalie sorait, mint mi valamelyik közmondásunkat.

A Magyar Versek Könyve talán megtanít majd bennünket magyar irodalmat olvasni. A Magyar Prózáé pedig írni is magyarul. S hogy ez a tanulás öröm is legyen, próbáljuk felváltva lapozgatni a kettőt — melljük téve a külföldi antológiáit is. Tanulságos kísérlet ez: évszázadról évszázadra haladva láthatjuk majd, vajjon a vers, vagy a próza csábítása nagyobb-e, s vajjon nem hódít-e el mindkettőtől valamelyik nyugati irodalom? Ha a Versek Könyvével kezdjük ezt a játékot, az első lapokon bizonyára csalódní fogunk. A Máriásiralom, A Soproni Virágének, sőt Vásárhelyi András, Szabadkai Mihály és Apáti Ferenc mellől is szívesebben lapozunk át Deschamps-ra, Charles d'Orléansra, Villon-ra. Nem hűtlenség ez, nem is sznobizmus: a két kortársirodalmat csaknem tíz évszázad választja el egymástól. Nyugaton csak egyház és állam nyelve volt a latin: nálunk az irodalomé is. Ezt lépten-nyomon érezzük a Versek Könyvének első ívein: ez a nyelv még nem tud szárnyra kapni, szent közhelyek s naiv történetek nyerne formát általa, s ha Alexandriai Szent Katalin legendája vagy Szilágyi és Hajmási története megkínál is néha egy szó, vagy egy fordulat ízével, nem szabad túlságosan engednünk lelkesedésünknek, mely inkább a kornak, a régi nyelvezetnek, mintsem a költőnek szólhat csupán. A históriák és az egyházi énekes verses formája jobban köti még a nyelvet, semmint lendíti — ezekből a versekből éppen az hiányzik, ami a rímet és mértéket költészetté avatja: Ádám teste lehetett ilyen, mielőtt az Úr lelket lehelt volna belé. Mégsem szabad azonban igazságtalanoknak lennünk: e versekben érdem is az, ami hibának látszik; himnuszfordítások helyett már valódi költészetet kapunk bennük, igazi fájdalmat és érzést; a bizonytalan, dadogó forma mögött bátornak és hitelesnek bizonyul az ihlet.

Mégis, hajlékonyabb, fejlettebb, sőt nem egyszer elegánsabb az egykorú próza. A középkori magyar kódexek példázataiban már felcsillan az a mese- és történetmondó készség, s a történet arányításának, a fordulatok szerencsés kihasználásának az az ösztöne, mely a XVIII. század prózájában s méginkább a XIX.-ében tökéletes, kifinomult művészetté válik. A Jókai- és Kazinczy-kódexek nincsenek oly távol azoktól, akiknek nevét viselik, mint Balassától — mondjuk Batizi András! A Fordolt Farkas legendáját, vagy éppen Szent Margit életét ma is élvezettel olvashatjuk; az utóbbinak kedves realizmusa annyira friss még, hogy néhol úgy érezzük, mintha középkori nyelvezetű mai novellát olvasnánk. A kegyes szándék nem volt itt fontosabb a mesemondókedvnel; szinte magunk előtt látjuk a szent leányt, amint mosogat a konyhán, halat farag a jéghideg vízben, úgyszólván bőre alól kiserken a vér, benyúl az izzó szénbe a fazékért, melyben rák fő vacsorára; tanúi vagyunk a lombardiai kőfaragómesterek álmélkodásának, amint el akarván helyezni a síron a vörös márványkoporsót, érzik, hogy „igen édes illatú pára, füst és illat“ jó fel az üregből. S mennyi bájjal mondja el a Comides-kódex a fülemüle történetét; mely a fráter énekét hallva „odarepüle és szállá egy fára és kezdé természet szerént ez filemile éneklenni erősen ez fráter ellen. Melyet hallván az fráter, kezdé az ő szavát feljebb emelni. Az madár is feljebb kezdé ő szavát emelni és annyéra kiáltá, ivölte, énekle az filemile, hogy megfojtatván leesék az fáról az fráternek ölében“. S a másik történet, a fráterről, ki megöli a prédikációját szüntelen zavaró kakast, majd megbánja tettét, mellyel a sororoknak okozott kárt, feltámasztja az állatot s az legott, „kezből az földre repüle és az ő szárnyait kiötvén énekle, de nem oly szünetlen, mint elébb“. Ezeknek a kedves, gyermekes anekdotáknak elmesélésében, melyek az egykorú Európa közkincese lehettek, a magyar kódexíró már majdani novellistáink ősenek bizonyul! Akár a Három Keresztény Leány történetét olvassuk, akár a Focus kovácsét, vagy Szent László Legendáját s az Érdy-kódex csodálatos példáját, egyaránt elcsodálkozhatunk a magyar próza epikai készségén; kerek történetek ezek, vérbeli elbeszélők ösztönös ügyességgel megírt művei. Az 1500 körüli magyar versekben hol is kereshetnők a nyelvnek azt a lírai zenéjét, melyet a Döbrentei-kódex Énekek énekefordításából hallunk? „Mi földünkbe virágok jelennek, irtásnak ideje bejött, mi földünkbe gerliceszó hallatott, figefák lomboztak, virágos szőlők illatjukat adták. Kelj föl, én barátom, én szépem, én galambom, jöjj el erős külíakba, kóráksnak vermébe ... Míg nap támad és árnyékok elhajolnak, én szeretöm, térj meg!“ Hogy milyen érett volt már prózánk Mohács után, azt leginkább Nádasdy Tamásnak és feleségének levelezéséből ítélhetjük meg: a hétköznapi nyelve szolgálhat itt szá-

munkra az irodalmi nyelv szintjének mértékéül. Ez a próza már nem csupán a gondolat s a mese súlyát bírja el könnyedén, hanem az egyéniséget is.

Ugyanakkor a költészetben az első egyéniség: Balassa Bálint. De még az ő művén is sokat fakított az idő: amily könnyen tudjuk kortársnak érezni Csokonait — első modern költőnket — oly nehezünkre esik néha e túlságosan egyszerű, de épp egyszerűségében vonzó költészet titkához közelférköznünk. Balassa, a költő, valójában egy nemrég megjelent könyv óta vált számunkra emberré, egyéniséggé. Akármily folytonos volt is a hagyomány, mely a magyar költészet fejlődését egyetlen nagy képbe sűríti Horváth János tömör, szép bevezetésében, Balassa művének javarésze túlsoká hevert ismeretlenül ahhoz, hogy főbb elemei a mai költészetbe átszivároghattak volna. Nem mintha nem éreznők sokhelyütt az alkati rokonságot Ady és Balassa között — de mégis, ez a mű s ez a kor oly távol immár tőlünk, hogy az irodalomtörténet embert és századot egyaránt feltámasztó munkája nélkül tanácstalanul állanánk előtte.

Balassa mintha a Szentleiket érdemelte volna ki istenes vívódásaival: fellépte után megszínesedik az eladdig fakó nyelv. Primitív, barbár színek ezek, de az Árgirus királyfi tündérmeséjének levegőjét talán nem is lehetne másfélékkal telíteni. S a magyar irodalom bizonyára itt teremti meg először azt a környezetrajzot, melynek mesés valószerűtlenségét később Vörösmartynál, Vajda Péternél, Jókainál, Krúdynál annyiszor csodálhatjuk. „Zöldellő borostyán kertet kömyülfolta, Cyprus és puszpánggal a kert teljes vala, Pirosló narancsfák a kertben plántálva, Liliom virágok nevednek vala. Kertnekközepiben sok füvek valának, Szagos balszamomfák szépen illatoznak, Szép kiterjedt sűrű nagy magas cédrusfák Napnak fénye ellen árnyékot tartának. Az Árgirus királyfi versei nem sokban múlják felül Tinódi strófáit, de a képzelet, mely a középkori kódexek nem egy lapján teremtett meg színes, pompázó sarkokat, hol a mai olvasó is otthon érezheti magát — itt, a tündérmesék légkörében egy érzeki és érzékentüli világ bővületét teszi teljessé. Az Árgirus királyfi a magyar irodalom egyik legszebb tartományát hódítja meg: mesés kertjébe mindig visszavágyik majd egy-egy író vagy költő — mintha kissé a tündériséggel és délibábbal szüntelen kacérkodó művészetünk jelképe volna.

A magas költészet felé az út a retorikán keresztül vezet, s a magyar vers Gyöngyösiig, Faludiig alig ismerős ezzel a diszciplínával. Manapság nem tudjuk már eléggé méltányolni azt a szerepet, melyet ez az iskolai tantárgy a költészet kialakulásában betöltött. A metafora ma többé-kevésbé ösztönösen születik: valaha klasszikus példák kellettek ahhoz, hogy a költő ihlete megbarátkozzék vele. Az ilyesfajta antológiák eszményi madártávtalából nagy területeket tudunk áttekinteni s az egymás mellett sorakozó példákról igen könnyen leolvashatjuk a fejlődés fokait. Mind a verses, mind a prózai antológia igen értékes tanulságokkal szolgál számunkra a magyar stílus kialakulásáról. A költészetben a forma az egyedül döntő — mégpedig nem csupán a versmérték formája, hanem a stílusé: a képeké, hasonlatoké, metaforaké. Régi igazság ez: Babits és Kosztolányi számtalanszor figyelmeztettek rá. Mondjuk el akár a Fohászokodás, akár a Gondolatok a könyvtárban „tartalmát“: mi marad belőle? Nos, a magyar stílus történetének majdani megírója — aki, reméljük, költő és tudós lesz egyszemélyben, az Arany Jánosok és Babits Mihályok fajtájából — a retorikai figurák felbukkanását, fejlődését, népszerűségét nyomozhatja majd, a XVIII. századig. Balassa képeit látva, bizonyosan sajnálhatja, hogy a mi irodalmunk nem ismerhette az udvari költészet akár affektálásig is szertelen metafora-kultuszát — mennyire könnyebb és gazdagabb lett

volna tőle a végvári vitéz költészete! Gyöngyösínél bizakodva üdvözölheti már legalább az allegóriát, s Cupidó kertjének képe egy nyelvben és színeiben egyaránt erősödő, gazdagodó költészet örömét nyújthatja neki. Gyöngyösi francia kortársai már a retorika kifinomult formakincsével rendelkezettek, s nemes fegyelembé foghatták a précieux kor túlzásait. Gyöngyösi számára még boldog felfedezés a nem túlságosan magasrendű allegória is. Mily móhón veszi birtokába, mily gyakran él — ha még oly korlátozott — lehetőségeivel! Költője már van a magyar irodalomnak: Balassa, de költészete még nincs. A költészet eszközei Gyöngyösínél, Amadénál, Faludinál s a XVIII. század költői iskoláiban készülnek el. Egyikük sem igazi költő, noha birtokukban vannak már a szavak és a képek, melyek nélkül dadogás, vagy legalábbis félsikerrel koszorúzott erőlködés az ára minden ihletnek. A XVIII. század végül mégis megajándékozhatta e nyelvvel és eszközökkel azt a költőt, kit a század világirodalmában sem múlt felül senki: Csokonait. Költészetében, nyelvében, formai virtuozításában, játékoság alá rejtett komorságában, ő a mi Mozartunk; sorsa, alkata is rokon a német zenészével. Csokonai talán első birtokosa nálunk a nagy ihlet s a tökéletes kifejezés kegyelmének.

A magyar stílus, vagy ha akarjuk: a magyar költői nyelv történetének vizsgálója a XVIII. században már kialakult, sőt, nagyon is fejlett vers-stílust talál. Faludi, Amadé, majd Virág és Ányos is meglették a vers zeneiségének, a rímek változatosságának titkát: verseik között szép: számmal akadnak olyanok, melyek egy-egy sor lenge bájával, vagy tragikus szépségével a nagyköltészet legszebb ígéreteit rejtik magukban. Akadnak közöttük csodálatosan érzékeny és kifinomult költők is, mint például Dayka. A magyar költészet ebben a században születik meg, itt gyűlik össze stílusnak és formának ama bősége, melyből a XIX. század oly gazdagon meríthet majd.

Csokonaitól visszatekintve egyetlen mű rí ki csupán a többé-kevésbé sikeres próbálkozások közül, melyek Balassától Csokonaiig a magyar költészetet jelentik: a Zrinyiász. Az egyetlen igazán nagy igényű mű ebben az időszakban, s mégis csak nagyritkán válik magas költészetté. Szerepe körülbelül ugyanaz, mint a Chanson de Roland-é a francia irodalomban; különös törvényszerűség, hogy a hősi eposznak minden nép irodalmában meg kell születnie, ha még oly későn is. Hiába az olasz irodalom és Tasso hatása: a Megszabadított Jeruzsálem ihlete olyasféle, felerészt primitív, felerészt tudatosan művészi alkotást hoz létre, mint Nagy Károly hősenek középkori éposza. Gondoljunk csak Szulimán fekete szerecsen lovának leírására: elképzelhetjük rajta akármelyik szaracén vezért is! Nagy költő műve, de vagy jóval hamarabb, vagy sokkal később kellett volna íródnia! Ez az összehasonlítás természetesen csak arra a szerepre vonatkozik, melyet a Zrinyiász a magyar irodalomban betölt; éppen azért, mert egy aránylag magas műveltségi fokon született meg, sokkal inkább híjával van azoknak az erényeknek, melyeket ma a primitív alkotásokban élvezünk.

A középkor prózája után csaknem átmenet nélkül jutunk a reformáció forrágatába. A fejlettség, mellyel nem csupán Pázmánynál, hanem utódainál is találkozunk, nagyrészt talán azzal magyarázható, hogy a retorika a prózát jobban átjárta, mint a költészetet. Mi több: prózánk mindig fejlettebb volt versünkénél s különben is ezek a prózáírók elsősorban szónokok voltak. Ha Balassa a magyar költészet első egyénisége, úgy a prózáé bizonyára Pázmány. A bíboros azonban retorikus műveltsége birtokában már rendelkezett azokkal az eszközökkel, melyek a legdurvább hitvitázó iratot is egy művészi alkotás csodálatos, és úgy érezzük, ma mindinkább utolérhetetlen szépségével és erejével tudták felruházni. Pázmány szövegeit olvasva, szomorúan kell látnunk, hogy a magyar próza azóta sem volt oly gazdag és színes, mint ennél a vérmes, de hatásait oly tökéletesen ismerő és velük oly gazdaságosan bánni tudó művésznél. Olvassuk el mellette

ellenfelének, Magyar Istvánnak írásait: egy kenetteljes prédikátor esett itt áldozatul az oroszlán éhségének és haragjának! Ez az író főképp stílusával győz meg! Kétségtelen, hogy stílusműve merőben barokkos, de a jezsuita retorika itt olyan hatalmas vihart korbácsolt fel, melyben napvilágra kerül a népnyelv minden ismeretlen, mélységben rejtőz indulata és szépsége. Mondatai úgy hullámszerűek, mint nyári mennydörgés a felhős égbolton: tűz csap ki belőlük és kopogó jégeső. Az ő ereje mindig méltóságos; még akkor is, ha már-már szitkokban tor ki. Vaskos népi mondások simulnak harmónikusán, engedelmesen az író keze alá, a pompázó kőnaondat ívébe. Az lenne a legnagyobb magyar stílusista, aki az ő nyelvét feltámasztaná és hozzáötvözné prózánk mai érzékenységét.

Bisztray és Kerecsényi antológiájának azonban külön érdeme, hogy megismertet bennünket azzal a nagyszerű prózával is, mely Pázmány és Mikes között Magyarországon virágzott. Gróf Bethlen Miklós útiemlékezéseit olvasva sajnáljuk, hogy még több erdélyi utazó nem kapott helyet a kötetben. Akár Szalárdi sorait olvassuk Bethlen Gáborról, akár Cserei Mihály históriáját, akár Apor Péter remek, realista képeit, melyek Erdély életét örökítik meg számunkra, azt kell latnunk, hogy ez a próza már csak az elvontság felé fejlődhetnék tovább. Egy Móricz-regényt meg lehetne már írni ezen a nyelven, az Értelem keresését azonban még nem! Bessenyeinél ez a hiány is megszűnik — de mily fárasztó viaskodások után! — s a magyar prózát csak az árnyalatok kifejezésére kell még tökéletesíteni. Első lépés ebben az irányban Kármán, kinél már zeneivé válik a stílus s magyar nyelven először fejez ki csaknem impresszionista hangulatot: „Alkonyodott, midőn a kastélyhoz közelgettünk. A számtalan gyertyák világa élőkbe lobogott. A muzsika csendes és alacsony zengése, mint a reggeli álom árnyéka, messziről hangzott élőkbe“. Az irodalmak fejlődésében is lehet élettani törvényeket felfedezni: különösen a XIX. század lelte örömét az ilyen játékokban. Valami azonban kétségtelen: az irodalom stílusának kifejlődése ugyanolyan fokozatokat mutat, mint az íróé. Mert ahogyan az író is előbb jut a stílus, mint a mondanivaló birtokába, hasonlóképp az irodalomban előbb a kifejezés eszközei születnek meg, s csak azután a művek, melyek élnek ezekkel az eszközökkel. Kármán idejében, mikor a Bisztray—Kerecsényi-féle antológia egyelőre lezárul, a magyar próza kész eszköz, csak meg kell születnie a művésznek, aki örököt és méltót tud mondani vele.

S ennél a komái abba is kell hagynunk a játékot, az olvasó élvezet-kalandozását a két rokon tartományban. Horváth János gyűjteménye, mely születése óta jó barátunk, viszont megnőtt, megvastagodott, hogy még méltóbban képviselhesse az utókor számára is az ideális versantológia szerkesztési elveit. Azt hisszük, Horváth János gyűjteménye feleslegessé tesz majd a jövőben minden hasonló munkát: az újabb kiadásokat legfeljebb csak az időközben meghalt költők műveivel kell kiegészíteni. Az ilyen antológiák erényeit nem is annyira a nagy csillagok, mint inkább a kisebbek sorában, vagy éppen a jegyzetek között kell keresnünk: Petőfi-ben aligha tévedhet a szerkesztő, de elfeledett, vagy kevésbé ismert műveket épp ő tartozik velünk megismertetni! Horváth János könyvének új kiadásának meglepetéseire és legínyencebb ajándékaira nem egykönnyen bukkanunk: lapozzuk fel a jegyzet-szótárat, s az idegen nevek, a lexikonszerű adatok szerény keretében remek kis arcképeket találunk Adyról, Babitsról, József Attiláról. S ha kikeressük azokat a verseket, melyeket az Előszó mint újonnan besorozottakat említ, a magyar költészet egy ismeretlen arcával fogunk megismerkedni. Édes Gergely, Gyöngyösi János, Varjas János és Kovács József formai játékaik, melyeket bizonyos lenézéssel illetünk eddig, egy, a Nyugat nemzedékével rokon „mesterkedést“ mutatnak.

E dallamos leoninusok és néha meglepően friss, szellemes alliterációk talán többet is elárulnak, mint holmi „rímkovács“ kedvtelést: a magyar költői nyelv csodálatosan korai hajlékonyságát és csillogását. Az igazi költőnek néha akrobatának is kell lennie, s ezek az elfeledett református lelkészek a legmerészebb nyelvi és formai mutatványokra mertek vállalkozni egy évszázaddal a Recitativ előtt. Annak, aki a magyar versforma történetével foglalkozik majd, igen komolyan kell megvizsgálni ezeket a verséket, melyeknek némelyik sora letagadhatatlanul szép is. Nem lenne jogos csak mosolyognunk azon az Édes Gergelyen, akinél ezt a két sort olvashatjuk a síró árválányról: „Gyöngy, gyöngy gyöngyörödött, gyöngy vize göndörödött. Gyöngy görög orcáján s pereg a keblébe ruháján“. S Kovács József Csípős versében is akadnak sorok, melyek valósággal „modemül“ hatnak: „Lekopott képedről a csigavér-cseppel Kifestett gyönyörű piros bársony leppel“.

A kötet örvendetes új ajándékai közé kell sorolnunk a Cantio de militibus pulchra-t is, ezt a mozgalmas, novella-szerű végvári éneket, s Orczy Lőrinc bájos verses levelét Bessenyei Györgyhöz, mely a magyar XVIII. század filozófiával és idillel vegyes légkörét eleveníti meg: egy földbirtokos Voltaire hessegeti el itt magától kora legnagyobb kísértőit: „Leibnitz, Flátó, Newton oda nem vezetnek, hol nap, hold, csillagok, planéták erednek ...“ A „cultivons nos jardins“ elve ölt csupán agrárabb jelleget e versben (»Jőjj hát, megmutatom... Mely földön vess zabot, árpát, kölest, búzát, Mint nevelj kost, bikát, kant, ártánt, paripát«), s a horatiusi életbölcesség fordít háttat Kelet és Nyugat gondolkodóinak, kik Csokonait legutoljára a Lélek halhatatlanságában nyugtalanították.

A kötet még azokat a költőket is bemutatja, akik 1937 óta meghaltak.

A régi anyagon ejtett apróbb változtatások mellett igen örvendetes, hogy Aranyt, Gyulait és Vajda Jánost az új kiadás immár méltón tudja bemutatni. Az újabb anyagnál különösen Tóth Árpád fontosságának érzékeltetése volt elkerülhetetlen. Ami az egyes költők bemutatását illeti, legszerencsésebbnek Reményik Sándort érezzük; Juhász Gyuláé még további pótlásokra szorul, hiszen pl. az egyik legszebb szerelmes vers: Milyen volt... nem hiányozhatik egy ilyen gyűjteményből. Viszont nagyon jellemzőek a Babits-versek, legfeljebb még a Jónás prófétából lehetett volna közölni szemelvényt, s Kosztolányi is tökéletesebb volna Hajnali részegséggel. József Attila és Dsida Jenő arcképe azonban a közölt versekből különösen jellemzően bontakozik elő.

Mindkét antológiát olyan tudósok állították össze, akik az irodalomtörténeti érzék mellett irodalmival is bírnak: fülük érzékeny, ízlésük szerencsés; ezért remélhetjük, hogy nem csupán a későbbi kötetek, de a még újabb kiadások is gazdagítják majd mind a Verseket, mind a Próza Könyvét.

SÓTÉR ISTVÁN

FRANCIA GYÓGYMÓD

NEMRÉGIBEN ISMERTETTEM, milyen válságon ment át napjainkban a francia szellem, hogyan igyekszik számot vetni önmagával, tisztázni a megzavart lelkiismeretét.

Az írók azonban a kritikánál nem állanak meg. Igyekszik kiki a maga művészi, politikai vagy világnézeti elfogultsága szerint megjelölni a talpraállás feltételeit is.

Egyben mind egyetértenek: hogy a régi nagy francia irodalom az igazi „tonique“, az erősítő gyógyszer, melyhez a közönség is ösztönösen odafordult. Valóban soha annyit nem olvasták a régi írókat, a klasszikusokat, mint ma és mintha minden tanú igazat adna Giraudoux-nak, mikor azt állította, hogy a régi nagyok új szemüveget adnak a tragédia megítéléséhez. Lacretelle az idők jelének tekinti, hogy vidéki színházak előtt sort állnak Molière-ért, mint a csarnokokban az élelemért. Henri Massis a francia irodalomban véli feltalálni a rend elvének igazi enciklopédiáját: azt a nagy valóságot, mely a közszellemet alkotja. A francia irodalom már csak rendkívül erős társadalmi jelleménél fogva is a fegyelemnek csodálatos iskolája.

S valóban: Montesquieu Gondolatainak új kiadása a legnagyobb könyvsiker és pk a Pléiade című, bibliapapíron nyomott klasszikus-sorozat köteteit utolsó példányig elkapkodta a közönség, sőt zügforgalom alakult ki bennük, mint a húsrá, tojásra, vajra. Nyakra-főre jelennek meg antológiák, melyek között a romantika-ellenes Thierry Maulnieré, ki Massis-szal együtt a Revue Universelle-t szerkeszti, abban a szellemben nyit széles horizontot az olvasóközönség előtt, amilyent Giraudoux követelt: középkori, reneszánsz-kori és XIII. Lajos-korabeli barokk-költőket fedez fel az ámuló olvasóközönség előtt, éreztetve a francia szellem mindenkori friss érzékenységét, melyet az iskolai hagyomány lefokozott. Romantikus költőket alig idéz: nemzetpolitikai ideológiájával nem férnek össze ezek a rendérezéktől elrugaskodott lelkek.

Nem érdekes, hogy nálunk idehaza valami egészen hasonló jelenség észlelhető? A nemzeti veszély érzete ösztönösen a klasszikus írók felé fordította a közönség figyelmét: soha kiadók ennyi régi költőt és prózát nem nyomtattak, soha ennyi antológia meg nem jelent, valóságos antológia-divat van. Az emberek morális erőt keresnek a minden oldalról, sőt belülről fenyegető veszedelemmel szemben azoknál, akik a magyarság nemzeti mitoszát kialakították vagy kifejezték ...

Ez a múltba menekülés a franciáknál nem áll meg az általánosságoknál. Az írók igyekeznek egész doktrínákat kiolvasni vagy kiemelni a múlt letűnt nagyságainak műveiből s a korra nézve igen jellemző, melyek ezek az írók, kiknek valóságos divatjuk volt a Toulon előtti Franciaországban.

Legnagyobb sikere van Péguynek: erről a poszthumusz megdicsőülésről már a magyar közönségnek is van tudomása, hiszen az egész francia könyvkiadást lázba hozta az első világháborúban elesett író váratlan szellemi feltámadása. Igaz: a szellem munkásai, régi barátai, mint Barrés, az idősebbik Tharaud, Daniel Halévy mindig melegen, frissen tartották nagy barátjuk emlékét, — Tharaud-ék szép könyvet is írtak róla — de azért Péguy mégis csak „succés d'estime“ maradt, csak a szellemi elit vett róla tudomást. Szerkezetlensége, bőbeszédűsége, politikai és spirituális beállítottsága mindig elzárta maga előtt a nagy tömegeket.

Most, hogy a III. köztársaság parlamenti rendszere átmenetileg csődbe juttatta az országot, Charles Péguy egyszerre úgy tűnt fel az egész közvélemény előtt, mint aki egymaga képviseli a „redressement... a talpraállás programját, anélkül, hogy valaha is foglalkozott volna-aktív

politikával. Ez a kisiparos származású nagy francia — özvegy anyja szalmaszékfonó volt — egész életében a történelmi Franciaország hagyatékát képviselte, prédikálta a föld, a táj erejét, szépségét, Jeanne d'Arc és a katedrálisok Franciaországának szellemi energiáit, az egészséges patriotizmust, mely a szerves, történeti országhoz, annak intézményeihez, vallásához, katolicizmusához tapad, miközben maró gúnnyal perszifálta a vallástalan, radikális, szabadkőműves, szabadgondolkodó hivatalos Franciaország lelki ürességét, terméketlenségét és hagyománypusztító gondtalanságát. Henri Massis szerint Péguynék nincs elmélete, ő a francia parasztot, a francia fajtát képviseli a sok terméketlen ideológia között. Minden tanítása az ő önzetlen, áldozatos életéből sugárzott. A heroizmus és a becsület eszménye volt ő: a régi Franciaország történeti erényeivel, nyíltszívűségével, hősi szentségével.

Vallery-Radot is vezető szellemül választja, mikor új nemzeti doktrínát állít fel, hiszen Pétain marsall is csak őt, meg Mistralt idézte híres manifesztumában, mikor a francia szellem regenerálásának programját körvonalazta. Doncoeur jezsuita páter, a Revue des Jeunes szerkesztője is Péguy üzenetét ajánlja követésre az ifjúságnak (holott tudjuk, hogy Bergson műveinek indexre tétele óta Péguy abbaghyta vallási gyakorlatát).

A franciák azért menekülnek Péguyhez, mert az a szerves, politikátlan Franciaországhoz vezet vissza a racionalista ideológiák terméketlen harcától kifáradt tömegeket. Színes, szép, nemes, eszményi, heroikus az a kép, amit Péguy élete, hősi halála és művei nyújtanak, mindenképpen benne vannak azok a patriotikus erények, melyekre ma a franciának szüksége van.

Péguy mellett nagy kultusza támadt Mistralnak is, kit, mint mondtunk, Pétain marsall üzeneteiben szintén eszményként emlegetett. Mistral ugyanis a „redressement national“-nak mind negatív, mind pozitív programjába illő elveket hirdetett és valósított meg a maga életében és életművében. Mint a párizsi centralizáció elvi ellensége, megkísérelte, hogy megmentse Franciaország egyik nagy, szép, áldott vidékének, a Provence-nak színét, ízét, szellemét, erkölceit, mindennemű szellemi és anyagi hagyományait és hogy megmentse főleg az embert, nyelvével együtt. A regionális gondolat nagy apostola volt Mistral anélkül, hogy bármikor is hűtlen lett volna francia patriotizmusához.

Pedig mi tűrés tagadás: a nyelvi partikularizmus bizonyos ellentétben áll az egységes Franciaország gondolatával. S ebben rejlik a francia regionalizmus tragikumja: vagy asszimilálódik a vidéki francia és akkor elveszti sajátos nyelvét és szokásait, vagy nem s akkor szükségképpen ellene mond az egységállam gondolatának, melyet a nagy forradalom valósított meg. A következetes regionalista természetes ellenségévé válik a nagy forradalom nivelláló, kiegyenlítő, minden szint, ízt, tájat magába olvasztó hatásának, elsősorban a minden tájnyelvet magába olvasztó párizsi nyelvnek. A nyelvi egységen alapuló modern nemzetállamnak akaratlan tagadói a Mistralok, s ha tanítása nem igen fogott magukon a franciákon, sőt mintha Mistralt a külföldön jobban megbecsülték volna mint hazájában, az éppen ebben a nyelvi különbözőségben rejlik, hiszen a franciák nemhogy a provencai költőt nem tekintik magukénak, hímem még a francia irodalmi nyelven író svájciakat vagy belgákat sem. (Ebben aztán alaposan eltérnek a németektől, akik e tekintetben nem ismernek politikai határokat.)

A Revue Universelle körül csoportosuló írók már az első világháború után művelték Mistral kultuszát. Most aztán valóságos zászló lett belőle. Charles Maurras előadásorozatot tart: „Mistral szelleme és Franciaország átképzése“ címen. Gustave Thibon, a katolikus vincellér-filozófus, kit a mai Franciaországban Pascallal hasonlítgatnak össze mély és világos, kristálytiszta stílusban megfogalmazott gondolattöredékeinek megjelenése óta, Mistral-idézzel zárja elmélkedéseit, melyeket a föld realizmusáról ír (Revue Universelle). Mistral ugyanis a parasztot aposztrofálja, mikor a maradandóság szimbólumaként állítja oda a föld emberét: „Ti látjátok a

távolban elhúzódni, mint a vihart a birodalmak pompáját és a forradalmak villámain és odatapadva a haza kebléhez, látni fogjátok átvonulni a barbárságot csakúgy mint a civilizációt.“

Így válik Mistral az új paraszt- és földkultusz jelképévé. A paraszt nem törődik a különféle múlandó ideológiákkal, mondja Thibon, ő a földről beszél, már pedig a föld az igazság iskolája. Az áleszmények, a hamis ígéretek csődbe jutnak a rög tanúsága előtt.

René Gillouin „Mistral, annonceur de la France nouvelle“ címen vonja ki újjáalkotási programját a nagy francia költő életművéből. Mistral az igazi „poésie pure“, a tiszta költészet, nem pedig az a dekadens produktum, amit annak hirdettek. Környezete megövtá a kora veszedelmektől. A családi érzés, kereszténység, igazságosság, nemesség, szeretet nagyszerű erényeit sugározza ki magából, önmagát adta mindenkinek, nem szigetelte el magát gögösen, mint a párizsi írók, a „cénacle“-ok és „Parnasse“-ok költői. Mistral már kikelt a III. köztársaság terjesztette vállalatlanság ellen, de főleg az ellen a központosító szellem ellen, mely elérte a legkisebb pireneusi falut is, kiszíva belőle sajátos ízt, megölve hagyományait, nyelvét. S miközben Gillouin valóságos vádiratot ír a romantika ellen, elfelejti, hogy Mistral sem annyira a sokat magasztalt klasszikus irodalom neveltje, mint inkább a romantikáé, hiszen a romantika „couleur locale“ kultusza nélkül regionalizmus sem keletkezett volna és a Provence iránti érdeklődés, Raynouart és mások provencal nyelvkultusza is a romantika idején született meg, mikor a littérature du midi-t szembeállították az észak ködös világával és a déli francia költészetet, a trubadúrokat a német romantikusokkal együtt kezdték el tanulmányozni Franciaországban.

Mégis bizonyos, hogy Mistral több mint romantika: 6 világviszonylatban is nagy költő egyéniség, kinek tanítása valóban termékenyítőleg hathat még ma is, mikor arról van szó, hogy az elgyengült központi hatalom pótlására új erőket kell a földből elővarázsolni.

Érdekes, hogy Balzacot is bevonták a nemzet tanítómesterei közé. Lucien Maury antológiában vonta ki Balzac politikai és társadalomfilozófiai gondolatait s a nemrég elhunyt André Bellessort, Balzac kiváló ismerője is felvázolta a Balzacból kivonható vigasztaló tanokat. Balzac nem volt ideológus, — legfeljebb Swedenborg, Lavater és Gall tanai hatottak pszichológiájára — nem követte kortársait, a liberális nemzedék költőit és íróit a forradalom kultuszában. Megtartotta világos látását minden társadalmi jelenséggel szemben. A Comédie humaine előszavából idézik, hogy a vallást és a monarchiát szükségességnek tartotta, melyhez minden józan írónak el kell vezetnie az országot. A mai társadalom szigorú kritikusa: már ő felismerte a pénz, a sajtó, az ipar, a politika és a demagógia demoralizáló szerepét, megállapította saját kora és a jövő diagnózisát. Ez a mindig valóságlátó író kitűnő iskola: nincs még egy olyan írónk, aki annyi hasznot hajtana belső kultúránk kiépítésében.

A Charles Maurras köréhez tartozó Albert Rivaud „Auguste Comte et la Révolution nationale“ címen vonja be a pozitivistá filozófia megalkotóját a nemzet tanítómesterei közé. Tudjuk, Charles Maurras már régóta veszi körül kultuszával a XIX. század eme sajátos prófétájának alakját. Kimutatja doktrínájában a mai nemzeti átalakulás alapelveit. Ezek:

1. A család az ősegyiség, mely megmenti az embert a sexualitás egyéni tévelygéseitől. A család az altruizmus iskolája. De a szerelemben és az anyai szeretetben is megvan az altruista vonás, amire a társadalomnak szüksége van. A család az alapsejt, melyet a családfő kormányoz.

2. A munka. Ez a családi élet alapja. A munka nem büntetés, hanem a család kötőanyaga. Munkán persze Auguste Comte a falusi földmunkát érti, mert ott a munkamegosztás altruista elve klasszikusan érvényesül. A családi munka és előrelátás igazolja a kapitalizmus kialakulását is, amennyiben a család gondoskodni óhajt az utódról, a jövőről.

3. A Haza és az Állam. Családok összessége, melyet az emlékek és hagyományok közössége tart össze és objektív létet biztosít a benne élő embereknek. Az élőket ilyesformán a holtak kormányozzák: „gouvernement des morts“. A forradalmi népszuverénítás elnyomásra kiesztelt család; az egyenlőség aljas hazugság. A parlamentarizmus az intrikák és a korrupció uralmát biztosítja: a parlamentarizmus mindenütt uralkodó zsarnokság, ahol a felelősséget sehol sem lehet megtalálni. (Látjuk, elég mélyre süllyedt a parlament megbecsülése bizonyos körökben.)

4. Végül az államokból alakul ki az emberiség. A középkorban ennek is megvolt az egysége, a pápaság tekintélye tartotta fenn a rendet, de a pápa világi hatalomra törekedvén, megbontotta az emberi egységet. Ezért szükség volna egy olyan tudós testületre, melynek élén egy főpap állna, aki Isten szeretete felé fordítaná az emberiséget. Rivaud nem mondja meg, hogyan képzei el a nemzetek fölött álló hatalmat...

Bizonyos, hogy Auguste Comte ideológiájának feltámasztásában is a rend gondolata érvényesül, és a „foyer, famille, patrie“ gondolat őst keresik ennél a sajátos és korában annyira elszigetelt gondolkodónál.

Vallery-Radot Joseph de Maistre-nek, a francia forradalom nagy szellemi ellenfelének csinál kultuszt: valóban nehéz még egy olyan logikus főt találni a konzervatív oldalon, aki a katolikus rend eszményét annyi következetességgel, annyi szigorú logikával fogalmazta volna meg és aki annyi mélységgel mutatott volna rá arra a nagy hiátusra, mely a francia forradalom következtében a régi történeti Franciaország és az új rend között támadt.

Charles Maurras nevét már többször említettük e beszámoló folyamán. Az agg reakcionárius royalista, az Action Française karvezetője már régóút bizonyos tiszteletben áll a francia szellemi világban s bár politikai uszálya sohasem volt, logikus okfejtése, klasszikus tisztaságú stílusa, kegyetlen kritikái nagy tekintélyt szereztek elméleteinek. Charles Maurras a békebeli régi Franciaország egyik disszidens csoportvezetője volt és vad németellenes kirohanásairól is híres volt. Reakciós politikai elméletében még a katolicizmussal és a keresztény morállal is szakított: Maurras ateista és miatta került az Action Française a római indexre. Most, mint hírlík, választania kellett konzervatív reakciós, restaurációs elvei és németellenessége között és felcsapott az angolellenes mozgalom fejének, s míg egyetlen szava nincs a megszálló hatalom ellen, a Gringoireban és másutt terjeszti angolellenes nézeteit.

Massis lelkiismeretvizsgáló könyvében elutasítja Charles Maurrast, akit Marx mellé tesz, amiért kikapcsolja politikai elméletéből a morál követelményét. Elveti Isten-nélküli heroizmusát. Szerinte Maurras mintegy Isten pótlására építi fel politikai, társadalmi, esztétikai rendszerét.

Nézzük, mit mond ma az „Avenir de l'Intelligence“ szerzője katasztrófába hullott honfitársainak? A régi antifónát halljuk most is: a régi időben a franciáknál a gondolat és az író egy síkban élt: Descartes, Pascal, Bossuet, Rabelais, Ronsard kitűnő példák erre. A romantika idején borult fel az egyensúly és a gyenge gondolkodók: Hugo, Lamartine, Musset, Chateaubriand hangja elnyomta az erős fejű Sainte-Beuve, Auguste Comte, Bonald hangját. Ma is ilyen divorce áll fenn a szellemi életben. Vissza kell tehát térni az egyensúlyhoz. A költői lelés és a világosság lépjen újra összhangba egymással, anélkül, hogy bármit is feladjon abból, amit századokon át kivívott, felfedezett.

Amit itt Charles Maurras nem egészen világosan körvonalaz, azt praxisba viszik át hívei, kik a Revue Universelle körül csoportosulnak. Thierry Maulnier például ugyanabban a folyóiratban fejti ki, hogy az 1940-ben legyőzött Franciaország nem Jeanne d'Arc, Szent Lajos, Descartes, Richelieu Franciaországa, az a ragyogó ország, mely 700 éven át volt a fegyverek, az erkölcsök, a stílus, a vitalitás, a rend földje. A vereség éppen ennek

a régi országnak az apológiája: Franciország hűtlen lett saját műveltségéhez. Pedig az ország szelleme realista és humanista, műveli a tabula rasát, de nem a nihilizmust.

Végül itt van Montherlant, a szép, erős fiú! Montherlant kisportolt izmainak tudatában már régóta egyedül boxolja a francia szellemi élet falait, az embernek mindig az volt az érzése: csak azért, hogy izmait gyakorolja.

Montherlant Nietzschén nevedett, miután elhagyta katolikus nevelőinek elveit. Minden művén át a hősi eszményt prédikálja az ifjúságnak, de egy kereszténységtől elrugaszkodott hősiséget. Afféle busido-morált. A vere-ség után „Solstice de Juin” című könyvében számolt le a régi Franciaországgal és legújabbán kiadta önmaga antológiáját is „La vie en forme de proue” címen, „Válogatott szövegek fiatal emberek számára” alcímmel.

Régóta mondja Montherlant, hogy a francia emberből hiányzik az energia. Mi vagyunk a „douce France”. A francia ember puha, nem üt vissza, nem lázad fel az inzultus alatt. A Luxembourg parkban játszó gyerekek igen csendesek. (A francia tanárok nincsenek ép az ő nézetén a francia gyerek csendes természetét illetően.) Kollektív ernyedtség jellemzi a franciát. A fiatal emberek galantériával foglalkoznak és Montherlant nagy megrökönyödéssel nézte, mikor a francia diákok, jól szituált polgári családok sarjai néhány nappal Bécs annexiója után szalamandrárt járva ezt énekelték:

Et Fon s'en fout

Pourvu qu'on tire son coup!

A franciák siránkoznak, „sécurité”-t emlegetnék, szövetségeseiknél koldulnak, de nem gondoskodnak a saját védelmükről.

És el a nőktől! A nő olyan lény, mely fél a valóságtól és irreálissá teszi a férfi látását. A nő vezette be a dolorizmust, a szenvedés tisztelét, a szeretnivágyást, a nyájösztönt. Számítani kell a Szerelmet, melyet Montherlant „Hamour”-nak ír Flaubert mintájára, aki hénorme-ot írt a kritikusok csúfolására. A szerelem az emberiség legaljasabb produktuma, ezerszerte tisztátalanabb, közönségesebb, ártalmasabb, mint a sexuális aktus, mert a férfit elgyengítő nő a szerelembe menekül az ész és a lelkiismeret parancsa ellen. Európai baj, nyugati hisztéria. A modern Európa kötelessége, hogy bevezesse a gorombaságot a szerelembe és elfelejtse a lovagi morálhoz kapcsolt „hamour”-t, a galantériát, mely a franciát végleg effeminálta.

Az összeomlás után írt művében is csak ezt a paradoxális, erkölcsellenes morált tanítja. Ajánlja, alakítsák át az iskolai nevelést és vezessék be a „qualitas” nevelését, hiszen amúgy is közszólás, — Pétain is közhelyként idézte — hogy Franciaország a qualité, a minőség országa. A minőséget kell tehát nemcsak az iparban, hanem a nevelésben is elérni. Elnyomni az ostobákat, a közepeseket, kiemelni a tehetséget!

És megtanítani az ifjút arra, hogy tudjon megvetni. Megvetni mindent, ami ellensége a heroizmusnak, a hősnek, a minőségnek: megvetni a nőt, az oportunistát, az ostobákat, kiküszöbölni a gyengék iránti szeretetet, irgalmat, amit a kereszténység oltott belénk. A francia nép öngyilkos tendenciáját „érdekes” jelenségnek tartja. Hitler Mein Kampfjából idézi honfitársai fejére: „Ha egy népből hiányzik az önvédelem reakciója, megérett arra, hogy rabszolgaságba essék... A francia közmorál az ellen lép fel, aki nem riad vissza az erőszaktól, ha meg akar torolni valami igazságtalanságot. „Pás d'histoires!.. kifejezés jellemzi a franciákat. Fél mindenki a routine-ból kilépni. Ide juttatta az országot a kereszténység és velejárói, a humanitarizmus, a pacifizmus, az irrealizmus és a szívügyek. Rendszeres emyesztés folyt itten.

Farbarúgásokkal kell egy nép morálját megteremteni. A francia ember talpraállhat, ha lesz benne elég bátorság ahhoz, hogy merjen népszerűtlen, sőt — horribile dictu — nevetséges is lenni! (Ennél nagyobb francia eretnkséget még nem írtak le.)

Valamennyi kritikus között talán Montherlant az egyetlen, aki a heroikus amoralitást hirdeti a franciáknak: ilyen messzire még Charles Maurras sem megy, mert hiszen őt is köti a történelmi Franciaország fikciója. Montherlant-t mámorossá teszi az erő misztikája; egész életművét, mint ő maga mondja, a morál ellen állította be, hogy energia-leckéket adjon a francia ifjúságnak. Montherlant, mint látjuk, a gide-i démonizmus fordítottja és talán még veszedelmesebb mint az, csak az a szerencse, hogy olyan kevesen veszik komolyan. (Míg Gide-et annál többen.) Inkább mulatnak Montherlant komédiázásán, mosolyognak izommutogatásain és nőellenes kirohanásain, élvezik ragyogó, színes stílusát. Ezért a francia sok mindent megbocsát.

Látjuk ennél a francia Nietzsche-tanítványnál, hogy egy doktrína ugyanazt a világnézetet kitermelheti különféle országokban, de az eredmény egészen különböző. Míg egyes országokban szinte államvallássá lesz, másutt elszigetelt irodalmisággá válik, értelmetlen ideológiává, mulatságos szereppé.

Az eszméknek ez a tarka egyvelege talán kaotikusnak látszik. Pedig, mint láttuk, új ideológiákkal tulajdonképpen a vereség nem ajándékozta meg a francia nemzetet. Az írók, mikor a múltat felelősségre vonják, vagy mikor visszanyúlnak a múltba, hogy eszményképeket keressenek, tulajdonképpen már régóta megvitatott tételeket újítanak fel. A novum csupán az, hogy a régi eszmék új visszhangot kapnak az összeomlás utáni sivatagos levegőben.

Aztán itt is meg kell különböztetni már az 1940-es vereség után közvetlenül jelentkező hangulatot a mostanitól, amely a teljes megszállás után szállta meg a lelkeket. Az idealizmussal telített reformgondolatok csak akkor találhattak visszhangra, mikor a franciák még bíztak abban, hogy azokat alkalmazni is lehet. Az irodalom felelősségrevonásának is, melyről itt szövelünk, csak ebben az újjáépítési reménykedés légkörében volt értelme.

Azok, akik régi szemrehányásaikat megfogalmazták és a nemzeti újjászületés reményében egészséges programútokat adtak a nemzetnek, mint Henri Bordeaux, Vallery-Radot, Charles Maurras stb. csak abban tévedtek, hogy az időpontot rosszul választották meg: mert hiszen egy éhez, két-harmad részében megszállt, anyagi lehetőségeitől megfosztott, mozgásában megkötött országban újjáépítésről, szellemi reneszánszról beszélni irónia-számba megy. S könnyen meglehet, hogy túlkorán felvetett egészséges eszméket a közszellem a rendszerrel együtt elvet magától. És például a katolikus egyház óvatosságát mutatja, hogy Vichynek sohasem sikerült az egyház teljes és feltétlen közreműködését megnyernie. Az egyházat éppen az a realitás-érzék jellemzi, melynek kiművelését a reformálók oldalán olyannyira ajánlják.

Az írók felelősségrevonásával kapcsolatban ugyanilyen tartózkodással nyilatkozik Jacques Maritain is, a nagy thomista filozófus, kinek minden szava súlyt jelent a francia irodalmi közvéleményben: „Bármilyen hibát vethet Franciaország önmagának szemére, mégis hű maradt a szellem értékeihez, hű mindahhoz, ami emberi, ami igaz, ami szabad, ami egyszerűen nemes a mindennapi életben.“

A lelkiismeretvizsgálat a második megszállás és Toulon óta, úgy látszik, megakadt. Bár új könyvet, folyóiratot azóta alig láttunk, sejteni lehet, hogy ma kevesebb szó esik a nemzeti talpraállás módszereiről s az írók felelősségrevonása körül is elcsendesedtek a hullámok. Ma újra az attentizmus a jel-szó, mint ezt a „Völkischer Beobachter“ is megállapította...

ECKHARDT SÁNDOR

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Az orosz offenzíva — A finn elnökválasztás és kormányválság — Angol légitámadások Németország ellen — Spellman bíboros a Vatikánban — Ribbentrop Rómában — Angol-amerikai légitámadások Olaszország ellen — A tuniszi hadihelyzet — Oroszország és az angolszászok — A lengyel emigrációs kormány és Oroszország — Benes politikája és Oroszország — Eden Washingtonban

A TÉLI DIPLOMÁCIAI és katonai eseményeken az orosz offenzíva uralkodott. A diplomácia megélénkülése mindenben az orosz fronttal kapcsolatos. Az orosz offenzíva aktivitása nemcsak Németországot készleteti erői fokozott összefogására, hanem új magatartást követel az angol-szász politikától is, annál is inkább, mivel a Szovjet-Únió részéről egyáltalában nem titkolják azt a tételt, hogy kivívott eredményei után Oroszországot döntő szó illeti meg Európában.

Az orosz offenzívával szemben a német elhárítás igyekezett megőrizni, majd pedig fokozni rugalmasságát. A német politikai és katonai vezetés tudatában van a helyzet számos részletének és nehézségének s az orosz előretöréssel szemben a várható korai tavaszra, valamint a német ütőképesség és taktika lankadatlan energiáira hivatkozik. Az orosz tömegtámadásokkal szemben a német hadvezetés mindenütt tervszerűen üritett ki számos, hadifontosság tekintetében értéktelenné vált helységet. Az orosz offenzíva február közepén főleg délen és a Kaukázusban álló német egységek ellen lépett fel. Így sikerült az oroszoknak elémiök Charkovot, illetve még előbb Rosztovot, majd Rzsev és Vjazma vidékére tették át a támadások súlypontját. A valóban hamarosan beköszöntő tavaszi időjárás egyidőre megakasztotta az orosz hadműveleteket, amit délen a németek azonnal felhasználtak és csapataikat március közepére visszavezették Charkov falaihoz. Ugyanekkor északon, Rzsev és Vjazma körül sűrűsödött az orosz nyomás, úgyhogy a német jelentések közötték Vjazma kiürítését. Az angol kommentárok szerint Oroszország most nyomást akar gyakorolni a német védelmi vonalra Szmolenzk felé, ami szoros kapcsolatban áll a balti államok kérdésével. Ezt a problémát mind Oroszországban, mind Angliában eldöntöttnek tekintik: a balti államoknak vissza kellene térniök az orosz-angolszász újjärendezés során Oroszországhoz. Ez még az angolbarát svéd politikai körökben is bizonyos aggodalmat kelt, miközben viszont éles támadásokat intéznek a különben balti német eredetű Rosenberg miniszter politikája ellen; rossz néven veszik tőle, hogy a német megszállás nemproklamálta a lettek, litvánok és észtek állami és nemzeti függetlenségét, valamint, hogy az Ostland tartományban, ahogy e három kis államot a megszálló német igazgatás emlegeti, a német hadigazdaság érdekében érvényben tartották az eddigi gazdasági rendszert és nem léptették azonnal életbe a kolchoz-rendszerrel szemben a magántulajdont stb. Mindezek az ellenvetések svéd oldalról még erősebbek a mostani finn politika ellen, ahol szerintük ismét korlátlan lett az idegen befolyás.

Így a svéd közvélemény feltűnő hidegséggel fogadta Risto Ryti újja való elnöki megválasztását. Ugyancsak éles ellenvetések hangzottak el Witting eddigi külügyminiszter ellen is. Szovjetország részről azt tartják, hogy az eddigi szellem uralkodik továbbra is a finn politikában és az orosz légitámadás közepette történt elnökválasztás nem egyéb formaszágnál. A finn politika vezetői élesen elhárítják ezeket a kifogásokat és Finnország érdekére hivatkoznak, mely egyezik a német hadviselés érdekeivel s mely teljes cselekvési szabadsággal kell, hogy védekezzék az orosz fenyegetés ellen. Finnországban az elnökválasztás során a konzervatív elemek bizonyos megerősödést mutathattak fel s nem véletlen, hogy szóba került Mannerheim tábornagy neve is az elnökjelöltek között. Finnország hadvezére ugyan elhárította

a parasztpárt részéről történt jelölését, azonban már maga az a tény, hogy a konzervatív rétegek a maguk szimpátiáinak ily nyíltan adhattak kifejezést, világot vet arra, hogy mennyire csak feltételezéseknek bizonyultak a finn békekísérletezésekről szóló hírek. Kétségtelen, hogy a finn külpolitika a maga erős berlini érdekeltsége mellett igen szoros kapcsolatba került a Vatikánnal is, azonban Finnország kormánya konkrét bitosítékokat követel Oroszország felé. Az angol kormány köreiben jeges hidegség uralkodik a finn hivatalos politika iránt, bár közben nem hiányzanak a finnek kényes helyzetét elismerő hangok sem. A közvetítés szerepe itt Amerikára várt volna, amennyiben maga a Németország melletti helyzetét hangsúlyozó finn kormány a konkrét német-orosz hadihelyzetben vállalta volna az ily diszkusszió terhét és következményeit. Ilymódon a tovább is kitartó német hatások Amerikában is bizonyos tartózkodást támasztottak Finnország iránt. Risto Ryti elnök politikáját továbbra is e mérlegelés jellemzi és nem látszik magát nagyon befolyásoltatni hajdani angolszász nagytőkés és gazdasági kapcsolataitól, aminthogy ma a konzervatív és vagyonos finn rétegek társadalmi érdeke és rokonszenve mindenestül Németország oldalán áll. A svédek részéről ebben az időszakban mintha kevesebbet emlegetnék azt az északi szolidaritást, melyre a finnek azelőtt annyit hivatkoztak, de amelyet természetzerűleg felváltott a finn-német kapcsolat. A finn társadalomra kétségtelenül hatással volt az orosz offenzíva, azonban ez mintha még jobban megerősítette volna aggodalmukat. Aminthogy Oroszország részéről is rideg következetességgel nézik a finn kérdést és egyformán emlegetik a benne rejlő társadalmi problémát és az orosz hatalom geopolitikai érdekeit. Ilymódon Finnországban a konzervatív megoldás jutott előtérbe. A szociáldemokraták kormányalakítási kísérlete — Hakkila vezetésével — meghiúsult és a szigorúan konzervatív, a nálunk minap megfordult Linkomies alakította meg az új kormányt a svéd kisebbségi párt, a konzervatív-katonai elemek, a parasztpárt és a szociáldemokraták bevonásával. Az új kormányt az összes pártok támogatják. Figyelemreméltó, hogy az oly fontos külügyi tárca Witting „sötétnek“ jellemzett „reakciós“ alakja után a svéd párti Ramsay kezébe jutott, akinek első útja Berlinbe vezetett. Az évszázados történeti és társadalmi múlttal rendelkező svédek nem egyszer bizonyos hidegséggel és fölénytel tekintenek a finn társadalomra. Ehhez az elhidegüléshez hozzájárult a finnek mostani külpolitikai kötöttsége is. Azonban a nagyon jelentős és főképpen szellemi és gazdasági tekintetben Finnország elitjét kitevő svéd társadalom továbbra is megtartotta a finn parasztrétegek közti vezető szerepét. Azonban az anyaországi svédek és a finnországi svédek érdeke és hangulata most egészen más, eltérő utakra tért. Az anyaországi svédek rokonszenve köztudomásúlag nagyrészt az angolszászok oldalán mutatkozik, ahogy ezt Göbbels miniszter vezetésével nem egyszer a német politikai vezetés fel is róta a svédeknek. Viszont a finnországi svédeknel már kevesebb szerepet játszik ez az ideológiai szempont: a finnországi svédek magatartása követi társadalmi-gazdasági helyzetük érdekeit, hiszen ők az ország legvagyonosabb rétege. Ilymódon a finnországi svédek a bolsevizmus elleni ellenállás és gazdasági érdekvédelem okából nem állanak úgy szemben a német térfoglalással, mint anyaországi testvéreik.

Mialatt az orosz fronton tovább folytatódott a németek és oroszok, vagyis a nemzetiszocialisták, szövetségeseik és a bolsevikiek roppant küzdelme, Anglia erősebb aktivitásba kezdett Németország ellen. Az angol-amerikai légifiotta sorozatos támadásokat intézett Németország és a megszállott területek ipari üzemei, gazdasági gócai ellen. Így került sor sok francia város, köztük Rennes, St-Nazaire, Lorient bombázására; Bretagne és Normandia francia népe sokat szenved a légiháborútól. Franciaország politikája egyé-

ként most elcsendesedett; hírül adták, hogy Pétain marsalt nem érte gutaütés; a megszállott és meg nem szállott részek közt megszűnt az eddigi határ; a Laval-kormány nemzetiszocialista szellemű intézkedések végrehajtásával foglalkozik. Franciaország mellett légitámadások érték Hollandiát is, Amsterdam és Rotterdam iparnegyedeit. A legsúlyosabb támadásokat azonban Németország lakosságának kell elszenvednie, melynek ellenállását és kitartását Göbbels miniszter cikkei és beszédei is ébren tartják. A nyugat-németországi góccok bombázása után ismét sor került Kölnre, Düsseldorfra; Wilhelmshafen municióraktárait éppen úgy kiszemelték célpontnak az angol repülő, mint Essen és Nürnberg ipari negyedeit. Közben természetesen sokat szenved a polgári lakosság is és pusztulnak Németország műemlékei. A Nürnberg elleni ismételt légitámadás elpusztította a régi város számos nevezetességét, a München elleni támadás is nagyon megrongálta a város külső képét, templomokban, a XIX. század elején épült, olasz mintára készült romantikus műemlékekben tett kárt, melyek utánzása elhatározó befolyással volt a XIX. század középeurópai eklektikus ízlésére. Ezeknek a müncheni műemlékeknek és kulturális monumentumoknak megsemmisítése ugyanazon beszámítás alá esik, mint Berlin többszöri megtámadása; az angol jelentés nem is titkolja, hogy a repülő célba vették a belváros negyedeit, főképpen a hivatalos negyedeiket és utcákat; a német jelentések viszont terrortámadásoknak nevezik azokat. Göbbels miniszter gyűjtő szózataiban elismeréssel szól a polgári lakosság hősiességéről és kötelességteljesítéséről; a terrortámadásokról szóló német beszámolók pedig — minden esetben hangoztatják, hogy az ilyenfajta angol akciók csak még jobban megerősítik a német nép rendkívüli ellenállását. A háború így német részről egyre jobban felölti az egyetemes nemzeti küzdelem jellegét; a hivatalos megnyilatkozások nem először szólnak már élet-halálharcról és a német szabadság megoltalmazásáról, aminek folyamánya az egyre nagyobb arányokat öltő polgári és gazdasági mozgósítás. A német hivatalos megnyilatkozások állandóan komor színekkel ecsetelik a lehetőségeket, melyek a németekre várnának, ha az angolszászok, vagy az oroszok győzedelmeskednének. Miközben a német repülő vizionozzák a Berlin és a német városok elleni támadásokat és bombákat dobnak Anglia több pontja fölé, a német értelmezések újólag hangoztatják, hogy Németország háborúja európai háború, miközben élesen elítélik mindazokat az angol és amerikai hangokat, melyek mintegy szelídebb színben tüntetik fel a bolsevizmus és a Szovjet-Únió várható európai szerepét. Így élesen elítélték a német hivatalos helyek Wallace amerikai alelnök beszédét, melyben azt magyarázta a keresztény politikai elvek ismertetése Során, hogy Sztálin Oroszországa egészen más, mint Trockij világforradalmisága és a mai Oroszországban több a nemzeti, patriotikus elem; hasonlóképpen megvádolták a Vatikánba érkezett Spellman newyorki érseket is azzal, hogy egyházi szerepében Rooseveltt politikáját folytatja és szelídebb, enyhébb színekben tünteti fel a bolsevizmust; holott, mondták német helyeken, a kereszténységet ma Németország védi a Szovjet-Únió ellen.

Az a rendkívül fontos misszió, melyet az előbb említett Spellmann amerikai bíboros vállalt, méltán tarthatott számot a világ érdeklődésére. A bíboros rendkívül közel áll Rooseveltt személyéhez és környezetéhez és egyik fontos tényezője volt a közeledésnek, ahogy az amerikai elnök a katolicizmus felé fordult. Rooseveltt bizalmasának számít és küldetésében kétségkívül szerepeltek mindazok az elemek, melyek már ott voltak a jelentések szerint éppen most betegsége miatt akadályozott Myron Taylor ismételt pápai misszióiban. Ugyanakkor azonban ismeretes, hogy Spellman bíboros azelőtt hosszas időt töltött a Vatikánban és bírja mind XII. Pius pápa bizalmát, mind a bíborosi kollégium rokonszenvét, a vatikáni politika pedig

mindig számított közreműködésére. Hosszabb missziója során szinte naponta több órát tanácskozhatott a pápával, de a tárgyalásokról semmilyen konkrét adat nem szivárgott ki. A vatikáni politika továbbra is megőrzi tartózkodását, bár egyetlen lépést sem mulaszt el a béke érdekében. Az Osservatore Romano ugyan nyíltan megírja, hogy a pápai békepolitika nem járhatott sikerrel a háború elfajulásának közepette, azonban ez a pesszimizmus mégsem jelenti azt, hogy vége lenne a pápa erőfeszítéseinek. Törekvései arra irányulnak, hogy beláttassa a hadviselőkkel: fékezniök kell a polgári lakosság és a békés városok bombázását. Nagy szomorúsággal tölti el XII. Piust a sok templom romlása is. Itáliában és Németországban rengeteg kár érte az ellenséges támadások során a katolikus templomokat. A pápa emellett élénken érdeklődik a harcoló katonák lelkiélete iránt is és napról napra fogadja az Olaszországban tartózkodó német katonákat. A Vatikán béketörekvései közepette el nem mulasztja, hogy ne hangoztassa: álláspontja az európaiság és a kereszténység védelme. Az elmúlt hetekben már egészen nyilvánvalóvá vált azoknak az angolszász kísérleteknek sikertelensége, melyek közeledést akartak létrehozni a Vatikán és a Szovjet-Önio között. A Vatikán vallási és társadalmi okokból továbbra is elítéli az istentelen bolsevizmust, a Szovjet-Önio viszont nem méltányolja a Vatikánnak a fogoly katonák sorsa iránti érdeklődését.

Mialatt Spellman bíboros a Vatikánban tartózkodott, megjelent Rómában Ribbentrop német külügyminiszter is, akinek itteni tartózkodását csak négynapos séjournja után hozták nyilvánosságra. A német és olasz kommentárok kiemelik, hogy semmiféle összefüggés nincs és nem is lehet Ribbentrop római és Spellman vatikáni tárgyalásai között. Ezzel a tengely diplomáciája elejét veszi minden oly feltételezésnek, hogy Spellman vatikáni missziója bizonyos kihatással volna Olaszországra is. Ezek a következtetések, melyek említésekor felhozták gróf Ciano vatikáni nagyköveti kineveztetését is, a hivatalos kommuniké hangján és tartalmán megdőlnék. Spellman vatikáni tárgyalásai már eleve lehetetlenné tették, hogy Ribbentrop és a Vatikán között valami kapcsolat fejlődhetett volna ki ezúttal, amint a német közlés kifejezetten ki is emeli, hogy a német külügyminiszter nem tett látogatást a Vatikánban. Az ilyen kapcsolatokat tehát határozottan elhárítja magától a német és olasz diplomácia. Az előbbi kétségtelenül Ribbentrop látogatásának hatása alatt állhatott. A közlések kiemelik, hogy a tengely államai közösen harcolnak a végső győzelemért és semmiféle megegyezést és tárgyalást nem ismerhetnek sem egymás, sem pedig a végső győzelem nélkül. A római találkozó alapelvei egyenként választ jelentettek az atlanti charta és a Casablanca! találkozó ismeretes határozmányaira. Ribbentrop római látogatása tehát mindenben hangsúlyozza Olaszország és Németország győzelemig menő szolidaritását.

Ennek a szolidaritásnak és győzelmi akaratnak nagy fontossága van a jelenlegi külpolitikai helyzetben, mely szorosan Összefügg az orosz front, illetve az afrikai hadszíntér eseményeivel és változásaival. Az olasz hadvezetés közlése szerint az orosz frontról elvonják a középső frontszakasz terhére viselő olasz hadosztályokat. Ez természetesen nem jelenti Olaszország érdektelenségét, sőt ellenkezőleg Olaszország még erősebb háborús aktivitását és érdeklődését, amit annyira kiemelt Ribbentrop római útja. Olaszország ugyanis polgári lakosságával ott áll most a háború kellős közepén. Az angolszász taktika teljes nyomatékkal fordul a Németország oldalán kitartó Itália és a fasizmus ellen. Az olasz városok elleni légitámadások Németországban nagy felháborodást keltenek. Palermo, Nápoly, Génua, Milánó, a szardíniái Cagliari és más olasz városok ismételtlen sokat szenvedtek az ellenséges bombáktól s az olasz kormány rendkívüli intézkedéseket hozott.

Azonban olasz hivatalos helyről hangoztatják, hogy az ellenséges bombázások nem térítik el szándékaitól a fasiszta Itáliát, mely a győzelemig folytatja harcát; az olasz publicisták ugyanolyan érvekkel küzdenek az ellenség által terjesztett hangulat és a légitbombázások nyomán kelt propaganda ellen, mint a németek: kiemelik, minő sors várhatna Itáliára a háború után és utalnak a faszizmus és az olasz nép felbonthatatlan kapcsolataira.

Olaszországnak azért kell a háború terhét viselnie, mert az afrikai hadihelyzet odáig fejlődött, hogy a hadműveletek színhelye Rommel taktikája és a VIII. angol hadsereg hadműveletei során nyugatra szorult, ennek következtében Itália déli partjai fedezetlenül maradtak. Rommel páncélosereje mellett jelentős olasz erők vannak Tuníziában a német bajtársak oldalán. Olaszország tehát teljes erejével résztvesz azokban a hadműveletekben, melyek során összeütközik az angolszász és a német-olasz erő. A VIII. hadsereg *most* aránylag nyugodt helyzetet foglal el a maga keletibb helyzetében és német jelentések szerint erősen készül a közeli offenzívára. Ugyanekkor viszont Rommel több jelentős csapást mért a nyilván felkészületlen nyugati angol-amerikai haderőre s ezzel Észak-Afrikában megszilárdította a tengely helyzetét.

A tuníziai eredmények egyidőre mintha pótolnák annak a második frontnak hiányát, melyet eddig annyira sürgetett Oroszország és melyet nem helyettesíthetnek a Németországot ért légitámadások. Az orosz offenzíva területnyereségével szemben az angolszászok afrikai mérlege ebben az időszakban bizonyos passzivitást mutat. Oroszországban nem is beszélnek már második frontról; az orosz jelentések egyre több önbizalommal hangoztatták, hogy ezt a háborút Oroszország Önmaga vívja meg.

A középeurópai problémák területén nagy szerepet játszik az angolszász és orosz politika viszonylataiban Benes volt csehszlovák államelnök. Az angol politifci tavaly bizonyos egyetértést hozott létre az emigráns csehszlovák és lengyel kormányok között. Utóbb azonban nézeteltérések merültek fel Sikorski és Benes között, melyek természetét majd csak a háború után ismerhetjük meg igazán. A hadihelyzet e nézeteltérések után arra készítette Benest, hogy mindinkább hangsúlyozza a Szovjet-Únióval való közeli kapcsolatát és ily értelemben hasson az angol-amerikai politikára. Miközben London politikai és ideológiai köreiből Benes csehszlovák megoldása előtérbe került, mintha Amerika bizonyos tartózkodást mutatna a volt elnök külpolitikájával szemben s inkább látszik kedvezni Sikorski felfogásának. Amerikának ez a magatartása egyébként szorosan összefügg az Oroszországgal újabban felmerült vitákkal; a lengyel-orosz probléma ily módon az angol-amerikai-orosz komplexus közvetlen része lett.

A lengyel-orosz vita jelenleg természetesen elméleti természetű, hiszen a határkérdés a német megszállás miatt nem játszhat *most* reális szerepet. A vörös hadsereg *most* tartott 25 éves jubileumára az angol-amerikai politikusok és mások mellett elküldte üdvözlését Sikorski tábornok lengyel miniszterelnök is, akinek Sztálin a közös nemzetiszocialista ellenség iránt érzett gyűlölet szellemében és az orosz offenzíva értelmében válaszolt. Ugyanekkor Sikorski a maga részéről is mindent elkövetett, hogy szelídítse a kiéleződött határkérdést. Egy lengyel-orosz-angol banketten Bogomolov, a csehszlovák és lengyel emigráns kormányoknál akkreditált szovjet-orosz követ jelenlétében békülékeny és együttműködést sürgető beszédet mondott, melyben hangoztatta, hogy békés szellemben kell a vitát megoldani. A vita egyébként abból támadt, hogy a lengyel emigráns kormány minisztertanácsa a többi szövetséges kormányok határozatainak megfelelően semmisnek nyilvánította a müncheni döntés után történt változásokat, következőleg ezt a döntést alkalmazta az 1939-es lengyel-orosz helyzetre is. Lengyelország 1939 szept-

tember 1-i határait ez a határozat eszmeileg érintetleneknek tekinti és Lengyelországot oszthatatlannak és egységesnek nevezi. Lengyelország emigráns kormánya utalt arra is, hogy a Szovjet-Únió, akárcsak a nyugati hatalmak, semmisnek tekint minden 1939 szeptember óta létrejött területi és hatalmi változást — ily értelemben tekinti például Oroszország egészen a Masaryk-Benes korabeli Csehszlovákiát — s most az emigráns lengyelek ezt a szempontot magukra is alkalmazták. A lengyel emigráns kormány tehát azt kívánja, hogy a Szovjet-Únió az általa 1939 szeptember 1 után megszállt keleti lengyel területeket tekintse nem magához, hanem Lengyelországhoz tartozóknak. Sikorski ilyen jogi érvekkel támasztja alá a maga álláspontját s közben kifejti, hogy szó sincs arról, hogy Lengyelország imperialista álmokat kergetne és a Kievet és a Fekete-tenger partjait is magába foglaló XVII. századi történeti lengyel államot szeretné visszaállítani, hanem csupán alkalmazkodik a szövetségesek általános álláspontjához. Oroszország azonban mostanáig kitért az ügy elintézése elől, ami nem csekély gondot ad az angol-amerikai diplomáciának, mely győzelem esetére számít Lengyelország visszaállítására.

A lengyel állásponttal szemben angol részről etnográfiai érveket hoznak fel. E keleti területeken a lengyelek 38.4%-os arányukkal relatív többséget alkotnak, őket követik az ukránok (36.3%), a fehéroroszkok (8.5%), a nagyoroszkok (0.9%), a 8.5%-nyi zsidóság és a 0.7%-nyi németek. A lakosság lélekszáma az 1931-es lengyel népszámlálás szerint 11,414,900. Vallásilag így oszlanak meg a Szovjethez került régi lengyel területek lakosai: 31.3% római katolikus, 26.7% görög katolikus, 20.6% gör. keleti, 10.6% izraelita, 0.8% protestáns, stb. Ebből a területből az ukrán köztársasághoz 93,474 km²-t csatoltak, 7,172,000 lakossal. A népesség 56.9%-a volt ukrán, 33.1%-a lengyel, 80%-a zsidó. Vallás szerint Ukrajnához került: 25.2% róm. kath., 42.5% gör. katolikus, 20.4% gör. keleti, 10.3% izraelita. Ezzel a területtel együtt Ukrajna területe 555,900 km² lett, lakosainak száma pedig 39,549,100. A fehérorosz tanácsköztársasághoz viszont 101,155 km²-t csatoltak, 4,242,900 lakossal. Az 1931-es lengyel adatok szerint e területen a lakosság 47.3%-a volt lengyel, 23.4% fehérorosz, 9.8% zsidó és 33% nagyorosz anyanyelvű. Felekezetiig: 41.1% róm. kat. 47.9% gör. keleti, 9.6% izraelita. A fehérorosz szövetséges tanácsköztársaság a Lengyelországtól elcsatolt területekkel 227,755 km²-nyire nőtt, 9,811,000 lakossal.

A felhivatalos szovjetorosz lap, a Pravda nagy cikk keretében kifejtette, hogy győzelem esetén Kelet-Galiciát Lemberggel együtt ismét Oroszországhoz kell csatolni. Erre a cikkre jelent meg február 25-én a lengyel kormány válasza, mely az 1939-es status quot hangoztatja. Ugyanekkor Oroszország mellett Londonban több ukrán publicista is felszólalt. Az orosz álláspont egyben ukrán nemzeti is, aminthogy ugyanez az ukrán nemzeti álláspont érvényesült annakidején a Romániától elcsatolt Besszárábia és Bukovina területi és néprajzi kérdéseinek megoldásában. Romániával és Lengyelországgal szemben a Szovjet-Únió úgy lép fel, mint az ukrán néprajzi egység és politikai gondolat képviselője. A lengyel történeti és területi érvek ellen szóló szovjet-ukrán polémia hangoztatja, hogy csodálattal nézik a lengyel nemzetet, de történeti igényeinek érvényesítését nem fogadhatják el a néprajzi elv alapján. Ugyanez az ukrán néprajzi elv játszik bele Benes volt csehszlovák elnök kombinációiba is, aki felújítja a régi csehszlovák politikai tételt: Kárpátjának Szovjet-Oroszországhoz kell kerülnie, — ily módon a Szovjet-Únió egyszerre biztosíthatná Csehszlovákiát mind Magyarországnak, mind Lengyelországnak ellen, egyben pedig Csehszlovákia újult erővel válhatnék a szovjet politika képviselőjévé Közép-Európában, amiben megakadályozták az 1938-as fejlemények.

Benes volt csehszlovák elnök terveiben tehát ott szerepel egy erősebb Lengyelország elleni biztosíték keresése is. A lengyelek aggodnak a túlságosan erős szovjetorosz befolyás miatt, a csehszlovák emigráns politika viszont erre építi számításait mind a németekkel szemben, mind az angolszászok irányában. Ezért szerepel a „minden oroszok egysége“ a lengyel politika elleni biztosítékok sorában. Benes különben jelentős szerepet játszik az angol-orosz viszonylatokban s mivel közel áll Moszkva szemléletéhez, az angol politika nem egyszer kéri közvetítését angol-szovjetorosz viszonylatban. Federációs tervei ott szerepelnek az angol politika számításaiban. Benes Európát hat federatív blokkra osztaná fel, ezt a gondolatát fejtegeti nemrég elhangzott beszédeiben, melyekben kitért arra is, hogy „Magyarország és Németországot újjá kell nevelni“ és társadalmi, szociális berendezkedésüket meg kell változtatni, mert veszélyeztetik a versaillesi és az új rendet. A Benes által tervezett federációk a következők lennének: 1. Nyugat-Európa: Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Hollandia. 2. Német államok szövetsége, melyben követeli Poroszország uralmának megtörését és az 1938 előtti határokból határkiigazítást kíván a szomszédok javára. 3. Olaszország Afrika nélkül. 4. Közép-Európa reorganizálása a csehszlovák-lengyel federáció alapján. Csatlakozhatok Ausztria és Magyarország, mely Benes szerint nem tarthatná íneg az 1939-es határokat. 5. Balkán-blokk Jugoszlávia, Görögország, Albánia, esetleg Románia részvételével; ehhez csatlakoznia kell Bulgáriának. 6. Szovjet-Oroszország, melynek beleszólást kell adni Európa ügyeibe, bele kell vonni a kollektív biztonság megszervezésébe. Benes rendkívül élénk propagatív tevékenységet fejt ki; mindenütt az 1938-as status quo visszaállításáról beszél s ha az angol politika tudomásul is veszi orosz szándékait, az amerikai diplomáciának iránta való állítólagos elhidegülésében nyilván közrejátszott az is, hogy Benes túlságosan sok befolyást juttatna Európában Oroszországnak. Oroszország egyébként erősen rossz néven vette a londoni emigráns jugoszláv kormánytól, hogy a délszerbiai nemzeti szerb felkelők vezetője, Mihajlovics tábornok nem tanúsít megértést a bolsevisták iránt és a szerb parasztság erőteljes magántulajdoni ösztöneit követvén, nem egyszer fellép a kommunista pártállásúak ellen.

A londoni csehszlovák propaganda erőyes ellenrendszabályokra készíti a cseh-morvaországi német hatóságokat, melyek mindent megtesznek a londoni csehszlovák rádió hatásának ellensúlyozására. A protektorátust kormány, valamint a birodalmi protektor felhívással fordult a cseh néphez. Egész Cseh-Morvaországban mozgósítani akarják a németbarát elemeket és munkára szólítják a birodalomért a cseh ifjúságot, mondván, hogy a cseh népnek nem Benes, hanem a birodalom oldalán van a helye. Amennyiben a cseh társadalom ez iránt nem mutat kellő méltánylást, a protektor erőyes rendszabályokat helyezett kilátásba. Így válaszul Benes londoni rádióelőadásaira számos személyt vittek koncentrációs táborba s amennyiben a londoni propaganda folytatódik, számuk gyarapodni fog. A német hatóságok tehát az otthonmaradottak által ellensúlyozzák a külföldi propagandát. Hasonló határozott és erőyes rendszabályokat fogantatosítottak Dániában és Norvégiában is.

Az orosz kérdés tehát ott áll az angol és amerikai politika középpontjában- Alighanem ez a tárgya Eden angol külügyminiszter március közepén történt washingtoni útjának is. Ezeknek a tárgyalásoknak az eredménye rövidesen kibontakozik.

A LELKI EGYSÉG ÖSVÉNYÉN

ÖSZINTE ÖRÖMMEL és lelki gyönyörűséggel olvashatjuk azt a termékeny, sok új gondolatra serkentő, emelkedett hangú eszmecsérét, amit e folyóirat múlt számaiban a felekezetek közötti együttműködés ügyében tudós egyházi férfiak folytattak.¹ Zrínyi Miklós írja Török Áfiumában, amikor a török veszedelem végzetes következményeit vázolja, honfitársait a nemzeti összefogásra, a lelki egység megteremtésére buzdítja: „... mindnyájunknak kell ehhez szólnunk, mert mikor ég a ház — mindenkitől jó néven vétetik, ha vizet hoz oltani“. Bár, Istennek hála, a felekezeti ellentétek háza ma már nem ég lobogó lánggal, de mindnyájan jól tudjuk és az említett közleményekből is láthatjuk, hogy még sok kérdés vár megoldásra, mielőtt valamennyi keresztény felekezet ráléphetne a lelki egység útjára. Ezért talán „jó néven vétetik“, ha e kérdéshez bizonyos mértékig a laikusok is hozzászólnak. Nincs szándékomban avatatlan kézzel dogmatikai vagy egyházpolitikai kérdésekhez nyúlni, amelyeknek tárgyalására egyedül a teológusok hivatottak. Csupán mint történetkutató, az evangélikusok táborából szeretném olvasóinknak elmondani, hogy miképpen gondolkodott és cselekedett a XVII. és XVIII. század két legnagyobb katolikus magyarja, a magyar nemzet lelki egységének dolgában, felekezeti kérdéseken felül emelkedő elfogulatlansággal.

Zrínyi Miklós, a tudós hadvezér a háborús célokat szigorúan különválasztotta a vallási kérdésektől, mert jól látta azt és félt attól, hogy mialatt a keresztény fejedelmek vallásháborúban apasztják országaik erejét, „a török eljár dolgában“. Belpolitikai vonatkozásban pedig jellemző magatartása az 1662-iki országgyűlésen, amelynek legnehezebben megoldható tárgyalási anyaga a protestáns rendek sérelmeinek orvoslása volt. Zrínyi fenkölt gondolkodását és pártatlanságát az egész ország annyira ismerte, hogy a protestáns rendek ismételtén kérték, hogy jelenjen meg az országgyűlésen és álljon melléjük, ha sérelmeik tárgyalása sorra kerül.² Ezt Zrínyi meg is ígérte. Legjellemzőbb azonban az a mondása, amivel a meddő tárgyalásoktól elkedvetlenedve, azok befejezése előtt távozó protestáns rendektől búcsúzott: „Én más vallású vagyok, de a Kegyelmetek szabadsága az én szabadságom, a Kegyelmeteken ejtett sérelem, rajtam esett sérelem. Volna bár 100.000 pápista mellett 100.000 luteránus és 100.000 kálvinista vitéze a fejedelemnek, — ők megmentenék a hazát!“³

Zrínyinek a kereszténységet fenyegető török ellen csak e néhány száz-ezer katonára lett volna szüksége. Ma pedig jól tudjuk, hogy azok a veszedelmek, amelyek egyképpen fenyegetnek minden keresztény felekezetet, felmérhetetlenül nagyobbak és veszedelmesebbek, mint a XVII. századbeli török vész. Ennek kivédésére ma nemcsak fegyveres katonákra, hanem arra a legerősebb lelki fegyverzetre van és lesz szükségünk, amit Zrínyi az egész nemzet „unanimis consensus“-ként sürgetve követel.

Azt hiszem, felesleges hangsúlyoznom, hogy II. Rákóczi Ferenc milyen vallásos lelkületű, mélyen és tisztán katolikus egyéniség volt. Theológiai merengésekkel teli „Confessio“-ján és sok más iratán, munkáján kívül grosboisi és rodostói élete is ezt bizonyítja. Azt is tudjuk, hogy hadseregének szinte túlnyomó része és szűkebb környezetének igen sok tagja protestáns volt, úgy, hogy nemzeti felkelését Bécsben kezdetben az erdélyi fejedelmek

¹ Lakos Endre (1942 szeptemberi füzet), Révész Imre (novemberi füzet), P. König Kelemen (decemberi füzet), Máté Elek (1943 március).

² *Quotidius Redivivus* II. k. 220.

³ Idézi Széchy Károly Zrínyi életrajza III. 225; és Szalay László Magyarországi története V. k.

vallási küzdelmeihez hasonlították. Rákóczi, belemélyedve a felkelés lelki hátterének megismerésébe, szinte példátlanul álló tárgyilagossággal igyekezett a felekezeti ellentéteket békés tárgyalások útján megoldani.

„Fáradozásaim célja“ — írja egyik levelében — mindig a szeretet visszaállítása, a gyűlölködés, széthúzás megszüntetése volt“.¹

S minden ilyen gondolatmenetének végén elérkezik oda, hogy az élet minden fordulatában, tehát ebben is, a bölcs Isten irányító kezét látja. „Jogosnak vélem egyforma szeretettel felkarolni őket (t. i. a különböző felekezeteket). Egyiknek is, másiknak is sorsa a Te igazságod mélységében van eltemetve.“² Az alapgondolat pedig, amelyből kiindulva Rákóczi, a felekezeti összhang kérdésével foglalkozik, ugyanaz, ugyanaz, amit Zrínyinél is megtalálunk s ami a lelki egység útját a mai időkben kereső és építő egyházi és világi férfiak keblét hevíti, — a lelki egység megteremtése, a keresztyéni összefogás életbevágóan fontos ügye.

Ilyen légkörben születtek meg a csécsényi és ónodi országgyűlések türelmes és megértő vallásügyi határozványai. Hogy a fejedelem milyen jelentőséget tulajdonított ennek a kérdésnek, bizonyítja az az emlékérem is, amelyet a szécsényi országgyűlésen létrejött vallási békének emlékére veretett. Első lapján a fejedelem mellképét látjuk a szokásos körirattal. Hátsó lapján egy antik oltárt, amelynek tüzét három Vesta-papnő éleszti. Az oltár körüli felirat: „Concurrunt Ut Alant.“ „Concordia-Religionum-Animata-Libertate“. A három Vesta-papnő képe, a három keresztyén felekezet papjainak és azok közös munkájának szép allegóriája. A felirat pedig abban a kifejezésben: „összesereglenek, hogy élesszék“ — t. i. az egyetértés tüzét —, nyíltan is megmutatja az egységre vezető utat.³

Tudjuk azt is, hogy a Rákóczitól kiküldött vallásügyi biztosok milyen tárgyilagosan vizsgálták ki a felmerült vitás kérdéseket és például templompörökben műidig a türelmesség szellemében döntöttek.

Rákóczi lelkivilágára és a felekezeti kérdéseken felülemelkedni tudó egyéniségére talán a legszebben Ravasz László világított következőképpen: „A magyar lélek praxis pietatisában Rákóczi nagyszerű példa; vallásossága annyira lényeges, annyira evangéliumi, hogy minden lényeges és evangéliumi hithez egészen közel áll. Egykori írónőjé, minisztere és jóbarátja: Ráday Pál, e korszak legnagyobb református imádkozója, annyira közel áll szívéhez, hogy nem lépne meg, ha kiderülne, hogy együtt is szoktak imádkozni.“

A szécsényi emlékérem, a lelki egység útját kereső mozgalomnak ma is látható jele lehetne. Az az út, anelyen a Magyar Szemle említett közleményeinek emelkedett gondolkodású írói elindultak és az a hangnem, amelyben mondanivalóikat közölték, úgy érezzük, alkalmas lehet arra, hogy a lelki egység ösvényét ilyen útmutatók nyomán tovább keressük. Mindenki, — egyházi és világi ember, innen is, onnan is, aki ehhez a kérdéshez a megmutatott módon hozzá tud szólni, legjobb tehetsége szerint tágítsa ezt az ösvényt, hogy a Rákóczi emlékérem jelképe szerint, a valóságban is összegyűlve, közös egyetértésben szolgálhassuk a magyar egység magasztos gondolatát.

MARKÓ ÁRPÁD

¹ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. II. k. 373.

² Rákóczi Ferenc: Confessio peccatoris. Dómján Elek fordítása. 181. 1.

³ Rákóczi-Emlékkönyv. I. k. 405. és 411. 1.

FAJFENNTARTÁS

AMIKOR az ember sorsunk nagy kérdéseivel, az ú. n. végső kérdésekkel találja magát szemben, mielőtt kimondaná saját meggyőződését, X. Y-vagy akárcsak önmagában belül megfogalmazná: rendszerint óvatosan körültekint és meghallgatja a „korszellem“, a divat, szóval a „má“-nak a tömegvéleményét. Legnagyobb meglepetésére azután arra döbben, hogy ami igaz a Pireneusokon innen, nem igaz azokon túl és a tegnap igazságából gyakran a ma tévedése lesz.

Nem kell soká bölcsekedni, hogy ebből a szellemi relativitásból megtalálhassuk a kivezető utat. Elég ha különbséget teszünk a tények és a magyarázatok között. Mert gondolkozásunkat gyökeréig átjárja ez a megfellebbezhetetlen kettősség. Érzékszerveink segítségével közvetlen tudomást szerezhethünk a világ bennünket érdeklő részeiről. Ez a tapasztalás, a tények megfigyelése és összegyűjtése. A tényeket azután értelmünkkel iparkodunk megragadni, megmagyarázzuk őket, elméleteket építünk rájuk. Amikor tehát bírálatot mondunk valamilyen meggyőződésről, tudományos, társadalmi „igazságról“: mindig különbséget kell tennünk a tények és a magyarázatok között. Mert amíg a tény, ha helyes megfigyelésen alapszik: mindörökké igaz, addig a magyarázat a kor értelmi színvonalának megfelelően változik.

A tények és a magyarázatok közötti feszültség sehol sem olyan szembeeszkő, mint azoknál a nagy kérdéseknél, melyeknek gyökerei a természettudományok talajába kapaszkodnak belé; koronájuk, viráguk, gyümölcsük pedig társadalmi életünk, szellemtudományaink, művészetünk ritkább légkörében bontakozik ki. Ezek között is első helyen áll a fajfenntartás problémája, vagy általánosabb módon kifejezve, a nemi kérdés. Mert ennek tényei az élő világ teljességében: az állat- és a növényvilágban is tapasztalhatók, megmagyarázásuk viszont éppenúgy foglalkoztatja a teológust, bölcsezt, művészt, mint a saját gondjával-bajával törődő embert.

A véglényeket tanulmányozva, megállapíthatjuk, hogy a fajfenntartás eseményei pontosan egybeesnek az egyéni élet határaival. Az egyik amőba kettéoszlik: ebben a pillanatban individuális élete véget ér, szóval meghal, a sejtosztás után megjelenő két amőba pedig megszületett. Ugyanígy az ivarzás az egybeolvadó két egyén halálát jelenti és egy új egyén létrejöttét eredményezi.

A tényeket megfigyelő kutatók arra a belátásra kényszerültek, hogy el kellett választaniok a hulla megszokott és kézzelfogható tényét a meghalás eseményétől. Egy német tudós ki is emeli, hogy általában véve kétféle meghalást kell felvennünk: a hullanélküli egyéni halált és a hullát hátrahagyó meghalást, a magyar Gorka pedig félreérthetetlenül: „egyéni immateriális halálról“ beszél.

A hulla zavaró és félrevezető tényétől megszabadított elhalálózási folyamat legegyszerűbbnek azoknál az egysejtű lényeknél látszik, melyek sem nem oszlanak, sem nem ivarzanak, hanem szabályos időközökben bizonyos újjászületési folyamaton mennek keresztül. Ilyen újjászületés lehet a Hartmann ismertette „automixis“ is, ahol két testvérmag, tehát ugyanazon anyag kettéosztásából keletkezett két mag ismét összeolvad, — és a Doflein, Reichenow által leírt autogámia és pedogámia, ahol a szétosztani készülő plazma ismét egybeolvad. Ezek a folyamatok maguktól, tehát nem külső befolyásra következnek be és az egyéni örege-

déssel kapcsolatosak, mint ahogy ezt a véglények potenciális halhatatlanságát jelentő tételt tanulmányozó biológiai kísérletek kapcsán egyesek megfigyelték.

Kétségtelen tehát, hogy az egysejtű lény az automixis pillanatában születik meg és egyéni élete a következő automixisig tart, amikor is megöregedve hullanélküli egyéni halállal hal meg. Ezt a folytatólagos egyéni születést és halált ugyanabban a testben Hartmannak kísérletileg is sikerült előidéznie, amikor folytonosan megismételt amputációkat végzett. Kísérleteit az egysejtű és egymagvú *Amoeba Proteus*on, az olvasómagvú *Stentor coeruleus*on és magasabbrendű többsejtű orsóférgéken végezte teljes sikerrel. A másodnapoként oszló amóbát pl. 130 alkalommal naponként operálta, eltávolítva a sejttest egyrészét és ekként az egyén halálát és új egyén megszületését sejt és magoszlás nélkül, tehát egy és ugyanazon testben tette megfigyelhetővé. A kísérleti eredményeket abban foglalhatjuk össze, hogy a faji életet, a fajfejlődést itt egyetlen egy testre nemi élet nélkül sikerült korlátozni és az egyének — a szülő és leszármazottja — egyetlen láncszerű folytonosságot alkottak. Az új egyén megszületését, a régi meghalását abból állapíthattuk meg, hogy az élő anyag átcsoportosítását figyelhettük meg.

Az is köztudomású, hogy ez a hullanélküli egyéni halál és a párzás nélküli szüzszülés, a hírhedt parthenogenezis; nemcsak a véglények privilégiuma, hanem a fejlődés magasabb fokozatainak is fellelhető. Ide tartoznak pl. azok a férgek, melyek ivaros szaporodás nélküli hasadás útján sokasodnak tovább, mert a hasadás alkalmával éppen úgy nem keletkezik hulla, mint az egysejtűek oszlásánál. A biológusok számos kísérletben művi módon idézték elő tenyésztési kísérleteikkel a hullanélküli immateriális egyéni halált.

A növények dugványokkal való szaporítása, a szivacsok, polipok, csallánzóok, tüskésbőrűek feldarabolása által történő individuális elpusztítása, kiegészült darabjaikból új egyének születése, mind további példák az immateriális hullanélküli halálra. Kezdetben és azután soká még nem volt úgy látszik szükség arra, hogy az élőlények szóma-sejtekre és csírasejtekre különüljenek szét. Mivel tehát ezeknek a hullanélküli halált haló élőlényeknek összes sejtjei megszakítatlan folytonos Ságban követhetők vissza az élet kezdetéig, ugyanúgy mint a magasabbrendű állatok csírasejtjei — ez a Weismann-féle „csírapályák folytonossági elmélete“ — kétségtelen, hogy úgy ennek az elkülönülésnek, mint a hullával bekövetkező elhalásnak az élőanyag természetén, a biológiai törvényszerűségein kívül eső okának kell lennie.

Egészítsük még ki ezeket egy különösen érdekes és meggyőző kísérlettel, melyet J. Huxley végzett. Ő Clavellinát, egy gerinces húros, tehát magasrendű, bár morfológiailag degenerált állatkát éheztetett, vizét fel nem frissítve intoxikációnak tett ki és megfigyelte sorvadását, differenciálódott szerveinek s szöveteinek embrió állapotba való visszacsúszását. Az állatka eredeti állapotának öt-hatod részére zsugorodott és teljesen differenciálatlan állapotba kerülve fajtestvéreihez, az ascidiákhoz már semmiben sem hasonlított. Friss vízbe téve azután mégis életre kelt, de nem a régi egyén, hanem egy teljesen új! Huxley meggyőződése szerint a kísérlet egy- és ugyanazon állattal számtalanszor megismételhető: kedvezően körülmények között a szövetek visszafejlődnek, az egyén meghal s ha kedvező körülmények között a szövet és szervkülönböződés újra megindulhat, annak kifejlődésével új egyén születik meg. Így egy és ugyanazon organizmus folytatólagosan egymásután következő egyének születésének, individuális életének és halálának lehet hordozója.

Fel kellett sorolnunk néhány száraz adatot, hogy a fajfenntartás tényeinek első csoportját világosan bemutathassuk. A tényekből pedig önként következik, hogy a fejlődésnek ezen a fokán a fajfenntartás reflextevékenység.

Hogy eloszlassunk minden kétséget, vegyük elő a reflex meghatározását. Minden élettani tankönyvben így olvashatjuk: a reflexek nagy szabotossággal és biztonsággal lefolyó, az élőlény életének és épségének fenntartása szempontjából célszerű, gyakorlást, tanulást nem kívánó gépies működések, melyek a legelső alkalommal is már teljes szabotossággal folynak le, és bennük az egyéni tudásnak, akaratnak, állásfoglalásnak szerepe nem lévén, az élőlény „én“-jétől teljességgel függetlenek. Ez a meghatározás

minden további bizonyítás nélkül nyilvánvalóvá teszi, hogy a reflextevékenység és az általános biológiai folyamatok, mint az anyagforgalom, növekedés, szaporodás elvben azonosak egymással.

A korszerű biológiai kutatás fényébe állítva az egész kérdést, beláthatjuk, hogy a minden élőlényben bent rejlő tényező, melyet Driesch pszichoidnak, Schaxel entelechiának, Becher, Pauli pszichének, Huzella organizációnak, Reinke dominánsnak nevez: bizonyos szabályszerű időközben letörli az élet arcáról az egyéniséget, de tovább élteti az életet. Az élet ógeánjának végtelen felszínén születik és hal meg az egyén, mint ahogy egymás nyomában feltornyosulnak és elenyésznek a hullámok.

A biblia az életet megteremtő, fenntartó, éltető immanens hatalmat az „Isten lehelletének“ nevezi. A kinyilatkoztatás ingyen ajándékozott igazsága egybeesik azzal a fáradságos munkával, megfigyelések, kísérletek tanúságait összegező korszerű tudományos kutatással, melyet röviden a korszerű biológia, kísérleti embriológia stb. organizmikus felfogásának nevezhetünk. Mindkettő egymással egybehangzóan állítja, hogy ez az immanens hatalom, — bármilyen szimbolikus névvel jelöljük is — kezdetben úgy élteti az életet, hogy az egyén minderről semmit sem tud meg és semmiképpen sem folyik belé abba a csodálatos bölcsességgel és végtelen hatalommal végrehajtott tevékenységbe, ami az ő halála után is élteti az életet és fenntartja a fajt.¹

Feljebb hágva a fajfejlődés letráján, észrevevesszük, hogy az egyéni élet mindig hatalmasabb hullámokat vághat belé az általános, egyetemes élet halhatatlan valóságába. Az egyén a magában hordozott életből többet és többet vehet birtokába, fokozódóbb mértékben rendelkezhet testével és ennek következtében mindig többet is ránt magával a halálba. A teremtő és éltető hatalom két egymással ellentétes irányú szándékát valósítja meg egyszerre. A természettudományok síkján a következőképpen fejezhetjük ki őket. Az egyiket Driesch, az elismert német szaktudós megállapításával: a fejlődés végső alaptörvénye nem egyéb, mint annak a személyfeletti hatalomnak, aki az életet megteremtette és fenntartja, az akarata, hogy az élőlények öntudata mind magasabb fokra jusson és „én“-jük mind szabadabbá váljék. A másik: a szabadabbá, hatékonyabbá váló, de ugyanekkor a teljesebben halálba rohanó egyéni élet dacára, az élet halhatatlanságának, folytonosságának biztosítása. Ezért az ú. n. élőanyagot két részre osztja: az egyéni testet alkotó s vele együtt a halálba rohanó „szórna' '-sejtekre (ebből lesz a hulla) és az életfolytonosságát hordozó, a fejlődés addig megtett útjának eredményeit összegyűjtő „csira“-sejtekre. Az éltetett anyagnak ez a két részre osztása működésbelileg a szaporodásnak az egyéni haláltól való teljes elválasztásában tükröződik.

A fejlődés második fokozatán az élőlények már egész testüket birtokolják, életműszer gyanánt használják, következőképpen a halálba is magukkal rántják. A fajfenntartás eszköze a csiraplazma, melyet testükben hordoznak és egyéni életük tartama alatt állítanak a fajfenntartás szolgálatába.

Az egyénnek itt már tehát valamiféle szerepe kezd lenni a fajfenntartásban. Valóban biológiailag megállapítható, hogy alapvető jelentőségű reflextevékenységre épül az ösztönös tevékenység. Ez legelőször is abban mutatkozik meg, hogy az eddig gépszerű pontossággal, tévedés és próbálkozásmentes primér befejezettséggel végrehajtott tevékenység akadozóvá válik.² Ziegler az ösztönös tevékenységet úgy határozza meg, hogy ezek az állat

¹ Fenti gondolatokra már utaltam a Magyar Szemle, 1940. májusi számában „Az egyéniség“, u. o. az 1940. decemberi számban „Az akaratszabadság“ címmel. L. még Természettudományi Közlöny, 1939: „Az entelechia“.

² V. ö. Állattani Közlemények, 1940, 1—2. szám: A reflex s ösztönös tevékenység és az öntudatos cselekedet szerepe az egyéni létezésben.

normális életfeltételeihez alkalmazkodnak és csak ezek között működnek célszerűen. Ha azonban az állat más feltételek, új körülmények közé kerül, akkor az ösztön ki nem elégítővé, haszontalanná, vagy céltalanná válik. Már Darwin hivatkozott rá, hogy a húslégy (*Sarcophaga camaria*) gyakran dögszagú növényekre (*Stapelia hirsuta*) rakja petéit, pedig az itt kikelő lárvák mind pusztulásra vannak ítélve. Kennel pedig megfigyelte, hogy a szitakötők, melyek ösztönösen a víz felett reptükben rakják le petéiket, a nap-sütésben víztükörhöz hasonló kátrányozott tetőre hullatták azokat.

Hogy a fejlődés második fokozatán a fajfenntartás ösztönszerű tevékenység, azt szemléletesen bizonyítják az ivadékgondozás tapasztalati tényei. Ez már azért sem sorozható a reflextevékenység és az általános életjelenségek keretébe, mert fajoként, sőt fajtáknaként is változó. Először is az ivadékgondozás első jeleivel ott találkozunk, ahol az ivaros szaporodás lép fel és az új egyének születése nem jár már a szülők halálával. Ennek megfelelően a tuskésbőrűek között is és a többi mély tengeri állat között is sok olyan fajta van már, melynek egyedei valamelyes formában gondoskodnak utódaikról. Ennek a leggyakoribb módja, hogy petéiket nem rakják le a vízbe, hanem a nőténynek külön erre a célra kialakult szervében élhetik át fejlődésük első szakaszait.

Vegyünk szemügyre néhány példát: A békák közül a *Bufo lentiginum*, mely nem sokat törődik utódaival, 28.000 tojást rak, az ivadékait valamennyire gondozó *Alytes obstetricans* már csak 270-et, a *Nototrema pygmaeum* viszont csak 3—7 utódot hoz a világra, ezeket azonban már teljesen kifejlődött békák tormájában bocsátja útjukra. Egyes pókfajták tojásaikat gömbalakú kis tömlőkben, az ú. n. cocon-ban hordozzák. A földi pókok (*Lycosae*, *Tarentulae* stb.) nem hagyják el bepólyázott tojástömlőjüket, hanem kicsinyeik kikeléséig magukkal hordozzák. Némelyek egyenesen napoztatják, sőt még azt is megfigyelték, hogyha pólyát cipelő farkaspókanyát túlsókéig tűző napfényhatásának tesznek ki, tojástömlőjét saját testének árnyékával védelmezi, a kikelő fiatalokat azután fiahordó módjára a hátán hordozza, veszély esetén hevesen védelmezi.

A tények második csoportja azt mutatja: a fajfenntartás ösztönös cselekedet.

A következő fokozatot a legmagasabb rendű állatoknál figyelhetjük meg. A magatartástan, az állatpszichológia megfigyelései, kísérletei oda mutatnak, hogy az egyéni öntudat fokozódó megvilágosodását kell feltételeznünk. Az állat „én“-je mind világosabban, mind öntudatosabban eszmél önmagára, megérti természetes környezetét, abba beilleszkedni iparkodik, hogy vágyait kielégíthesse, céljait megvalósíthassa, önmagában fejlettségi fokának megfelelő magatartást, jellemző viselkedést alakít ki, tapasztalati tudást halmoz fel, keres és kutat, kudarcain okul, mint Driesch mondja: „historikus reakciós bázist teremt magának“.

Uexküll az állatok természetes környezetét tanulmányozva, arra a meggyőződésre jutott, hogy a külvilág mindig újabb és újabb problémát vet fel színre s az állat, ha nem akar nyomorultul elpusztulni, erre helyesen és célszerűen kénytelen válaszolni. Jennings pedig azt emelte ki, hogy minden „én“ csupán csak az adott viszonyoknak megfelelően alakíthatja ki helyes és célszerű magatartását, új körülmények új magatartás kialakítását teszik szükségessé. Aki a megváltozott viszonyok között is régi szokásait tartja: ostoba és hogyha hamarosan nem kap észbe, elpusztul. Azt is tudjuk már, hogy mi a motorja ennek a folytonos erőfeszítésnek» mely megismerésre, tájékozódásra, helyes beilleszkedésre, célok megvalósítására sürget. Ez az élet kiteljesítését, az „én“ önmegvalósítását parancsoló kikerülhetetlen, lebírhatatlan belső kényszer, amely az amőbának, hangyának, emlős állat-

nak azt mondja: élj, szaporodj, fejlődj, boldogulj! Ennek a belső sürgetésnek áthághatatlan kereteit a kék és kín princípiuma szabja meg.

Magától értetődő módon, amikor a fajfenntartás öntudatos cselekedté lett, ebbe a keretbe jutott belé. Helyesen ismerte fel a tényállást Ziegler, amikor kifejtette, hogy az alacsonyabbrendű állatok fajfenntartó tevékenységükben még teljesen determináltak és ezirányú reflextevékenységükkel kapcsolatban semmi néven nevezhető kékérzésük, élvezetük nincs, nem lévén szükség megjutalmazásukra. A kagylók például szabályos időközben kiürítik csírasejtjeiket, ezek a vízáramlásával eljutnak a többi egyedhez, melyek azután reflektórikus úton kifecskenedezik saját nemi váladékukat. Ezt a működést éppen úgy nem az egyén végezte, mint ahogy anyagcserének felsorolhatatlanul sok kis és nagy ténye is tőle függetlenül zajlik le. Sem tudomása, sem felelősségérzete, élvezete, vagy fájdalom nem lehet a folyamattal kapcsolatban.

Nem így az az állat, melynek fajfenntartó tevékenysége öntudatos cselekedet. Ennek helyes lebonyolítását az élvezet jutalmazza, elhanyagolását, mellőzését a fájdalom, nyugtalanság, kellemetlen, kínos feszülő érzések büntetik.

A fajfenntartás tényeinek negyedik csoportját kizárólag csak az embernél figyelhetjük meg. Egyedül csak itt állapítható meg, hogy azok az öntudatos „én” elhatározáson alapuló cselekedetek, melyek a faj fenntartását vannak hivatva biztosítani, nem kizárólag csak a kék és kín princípiumával jellemzett keretek között zajlanak le. A pozitív oldalon az öröm, a boldogság, a negatívon a bánat, a szégyen és az undor azok az érzések, lelki állapotok, amelyek nemcsak minőségileg különböznek az állat lelki megnyilvánulásaitól, hanem egyáltalán nem is léteznek az emberen kívüli világban. Hogy pedig tények, létező valóságok és éppen annyira nem vitás, mint maga az élet, az öntudat és annak minden megnyilvánulása.

Bizonyítás, körülírás helyett sokkal helyesebb a belső élmény bizonyosságtévére hivatkozni. Hiszen ma már általánosan elfogadott tétel, hogy az evidencia végső, megfellebbezhetetlen fóruma a belső átélés. A magyarázat, a meggyőzés, a megértés végcélja ilyen élmény előidézése, vagy legalább is ennek elképzeltetése. Aki tehát egyetlen egyszer átélte, hogy legalább olvasmányai, mások meghallgatása alapján elképzelte a viszonzott és halálosan komoly szerelem boldogságát és átszenvedte valamilyen önmagához méltatlan cselekedet nyomában járó szégyent, undort, vagy bánatot: annak nem kell magyarázni, hogy mindezek éppen olyan valóságos, csak teljesen más minőségű tények, mint a sajnó fájdalom vagy érzéki élvezet.

Messzire vezetne annak taglalása, hogy az ember éppen abban különbözik az állattól, hogy már nemcsak élő, hanem egyben erkölcsi lény. Éppen csak hogy megemlítjük, hogy az élők világán végigvonuló és az élet kiteljesítésére sürgető immanens parancson kívül az ember egy újabb, az előbbitől minőségileg különböző új parancsot kapott: a szellemi fejlődés és az erkölcsi tökéletesedés parancsát. A kétféle belső sürgetésnek kétirányú lelki képesség iparkodik megfelelni, a cselekvések felülbírálását pedig két princípium (kék és kín, illetve öröm és bánat) teszi lehetővé.¹

Az tehát emberségünk titka, a humánus méltóságának reális alapja, hogy két értékskalával rendelkezünk, kétféle szellemi képességünk van. Ebből pedig az következik, hogy minden cselekedetünket kétféle szempontból bírálhatjuk fölül, két minőségileg különböző nézőpontból mérlelhetjük. Nem kivétel ez alól a nemi cselekedet sem és ezért joggal állíthatjuk, hogy a

¹ A Korda kiadásában megjelent könyvemben: „Isten, Papok, Orvosok” részletesen kifejtem ezeket.

negyedik ténycsoportot úgy kell jellemeznünk, hogy az embernél a fajfenn-
tartás erkölcsi cselekedet.

A tények ilyen csoportosítását ki kell még egészítenünk a fokozatosság elvére való utalással. Raoul Francé hívta fel nyomatékosan erre a figyelmet, hogy a természetben a tények nem egymásmelleit vannak, szóval nem vízszintesen, hanem függőlegesen rétegződnek. A rend hierarchiájának is lehetne ezt nevezni. Mert mindazt, amit valamilyen alsóbb fokozaton ismerhettünk fel, megtalálhatjuk a felette lévők is, de már bonyolultabban, összetettebben. Különösen szembeszökő ez az ú. n. „természeti törvényeknél“. A fizikai törvényszerűségek fellelhetők a biológia, sőt a pszichológia síkján is, de mindegyik fokozatnak megfelelő formában.

Ennek belátása azután megvéd bennünket attól a sajnálatos kisiklástól, hogy a fajfenntartás tényeit, négy, egymással szemben álló csoportban lévőnek tételezzük fel. Ellenkezőleg. Mindezek egymásfőlé rétegződnek és ezáltal a valóság fejlődését, gazdagodását, bővülését és összetettebbé válását eredményezik. A reflextevékenység nem vesz el, megmarad mindenütt annak ami: az élet folytonosságát biztosító primér tudáson és hatalmon alapuló teremtésnek. Bennünk például ez alkotja meg az átöröklés anyagi fundamentumát képező csiraplazmát és ez építi fel csodálatos bölcsességgel az anyaméhben az emberi testet, ezt a bámulatra méltó életműszert. Az ösztönös tevékenység a „faj emlékezetét“ használja és azt végzi, amit közönségesen nemi ösztönnek szoktunk nevezni. Az öntudatos cselekedet olyan „én“ elhatározás, mely az élet kiteljesítésének, a szaporodásnak immanens parancsától hajtva a kéjt keresi, a kínt kerüli. Az erkölcsi cselekedet viszont a lelkiismeret unszolásától indítva az ideálok, az erkölcsi eszmények felé fordul és az örömet sóvárogja, a szégyent s bánatot kerüli. A négy ténycsoport, a négyféle aktus egymásfőlé rétegződve, egymást egy magasabbrendű teljességgé egészítve ki eredményezi azt, amit az ember nemi életének nevezünk. Az általános életbe kapaszkodó gyökerek a biológiai síkon szökkennek szárba, az individualitás bontakoztatja ki őket, de értékké, emberhez méltóvá csak az erkölcsi szférában teljesednek ki.

REŐK IVÁN

ELŐSZÓ

AMIKOR SZEKFÜ GYULA hatvanadik születésnapját üli, nem maradhat el üdvözlésével a Magyar Szemle körül tömörült írók társasága sem, hiszen ezen folyóíratra Szekfű Gyula hosszú éveken keresztül annyi gondot fordított és írói gárdájának kiválasztása és irányítása különösen szívügye volt.

A *Magyar Szemle* ez alkalomból ünnepi számot ad ki, amelyhez előszót írni mint a szerkesztőbizottság elnökének, nekem a feladatom, amit annyival szívesebben teszek, miután éveken keresztül Szekfű Gyulával együtt és mellette vettem részt a Szemle irányításában.

A vele való együttműködés nem volt nehéz feladat, hiszen az én részemről ez a munka abban merült ki, hogy időről időre megbeszéltük a főbb elvi szempontokat, amelyek az *előtérben álló* közéleti kérdések tárgyalásánál eldöntendők *voltak és ha néha* szükségesnek látszott, gondoskodtunk arról, hogy egyes fontosabb közéleti kérdések a közvélemény tájékoztatása és irányítása végett diskusszió tárgyává tétessenek és napirenden tartassanak.

Szekfű Gyulának azonban, de éppúgy jó magamnak is, sohasem volt az a szándékunk, hogy eltekintve a főbb irányítástól, a magunk véleményét a részletekben is ráoktrojálni akarjuk a Szemle írói gárdájára. Hiszen a Magyar Szemlének sohasem lehetett az a célja, hogy akár a Szekfű, akár az én politikai nézeteimnek legyen a rivaldája, hanem inkább olyan „tribune libre“-féle akart lenni, ahol a közéleti kérdések emelkedett hangú, de szabad megvitatására adatik alkalom, amennyiben ennek a szabadságnak felhasználása összhangban áll a legfőbb nemzeti érdekek tízparancsolatával.

Amennyire liberális volt Szekfű különben a Szemle szerkesztésénél, épp oly szigorúan megkövetelte ezért minden írótól, amikor közéleti kérdésekhez szól hozzá, a legfőbb nemzeti tízparancsolat betartását.

Az az etikai magaslát, amelyben ő maga is mindig mozgott, amikor akár mint történetíró, akár mint publicista a magyar közélet bármely kérdéséről nyilatkozott, példaadó lehetett/a Magyar Szemle írógárdájának minden tagjára nézve.

Szekfű minden megnyilatkozásában Valóban a nagy Széchenyi etikájának szelleme lüktet, amelynek első parancsszava az, hogy: „mondd a nemzet szemébe az igazat, még ha az kellemetlen és nem is hízelgő a nemzetre nézve“.

A romantikus történetírástól ennek megfelelőleg, amely oly hosszú ideig volt nálunk divatos és oly sokban akadályozta múltunk és jelenünk helyes felismerését, Szekfű Gyula valóban messze eltért,

oly korban, amelyben a vótumok többségét szolgáltató társadalmi osztályoknak, vagy magának a nemzetnek való alacsony hízelgés, bűneinknek és hibáinknak mindenáron való mentesítése, sőt gyakran a felmagasztalása is a közélet szereplői között soha nem látott méreteket öltött, valóban a legnagyobb szükség, de egyúttal önmegtagadásban járó erény is volt.

És ha igazmondó volt Szekfű a múltra nézve, lehetett volna-e más a jelenre vonatkozólag, amelynek képét az olvasóközönség számára nem levéltárak porladó aktáiból, hanem az eleven élet dokumentumaiból állíthatta össze mint publicista? Nem! Szekfű mint publicista is mindig elsősorban az igazságot kutatta és azt ki is merete mondani, tekintet nélkül arra, hogy milyen következményekkel járt őszintesége személyére nézve.

Ezek között az igazságok között lehettek, sőt bizonyára voltak is egyesek, amelyekkel nem mindenki értett egyet, de még akkor is a meggyőződés erejével hatva, új gondolatok ébresztésével, termékenyítőleg hatottak közéletünkre.

Annyival nagyobb volt Szekfűnek és a Szemlének is a hatása olvasóközönségére, mert a közélet kérdéseihez, minden pártpolitikai elfogultság fölött állva, a nemzeti politika legmagasabb szemszögéből igyekeztek hozzászólni, úgyhogy a pártpolitikától megmételyezett közéletünk sivár pusztaságain valóságos oázisként hatottak gyakran Szekfű előtérbe tolt szempontjai.

Messze vezetne, ha írásainak hatását közéletünkre és jelentőségüket nemzeti életünkben részletekbe menően elemezni akarnám. Ez nem az előszó írójának, hanem alábbi munkatársainknak feladata.

Arra kérem Szekfű Gyulát, fogadja ez évforduló alkalmából szeretettel tisztelői és tanítványai szerény ünnepi hódolatát és fogadja úgy, mintha ezzel hozzá azt a kérést intéznénk, hogy ajándékozza meg a Magyar Szemle írói gárdáját bizalmával, úgy mint eddig, és mutasson nekik ezentúl is irányt, tanítsa, vezesse őket, hogy hasznos munkát végezhesenek a nemzet számára.

GRÓF BETHLEN ISTVÁN

ÉVFORDULÓN

TUDÓSOK, ÍRÓK hatvanadik-hetvenedik születésnapját megünne-
pelni bevelt szokás. Érthető, ha egy köztisztelőben álló ember
tisztelői, tanítványai, barátai keresik az alkalmat arra, hogy a nagy-
közönség előtt elmondják, mit köszönhetnek mesterüknek, és még ért-
hetőbb, ha az ünnepeknek jól esik ez a többnyire társadalmi formákat öltő
tisztelőnyilvánítás, mely sokszor eloszlatja kételyeit önmaga értékével szem-
ben és megelégedéssel tölti el, mikor az ünneplő csoportosulás mintegy
ráteszi a koronát életművére.

Szekfű Gyula esete egészen más. Mi hozzá közel állók tudjuk, hogy ő,
akinek gondolatain egész nemzedékek, sőt az egész nemzet okult és neve-
lődött, mindenképpen el akarja kerülni az alkalmi ünnepeztetést, és tanít-
ványainak sem sikerült rávenniük arra, hogy tűrje el egy emlékkönyv kiadását,
hol dolgozataikkal bizonyíthatják, mit jelentett tanítása szellemi fejlődésük-
ben. Szekfű, aki a Trianon utáni kort éppen azért nevezte el neobarokknak,
mert a hiú önkultuszt jellegzetes vonásnak ismerte fel benne, nem bírja el
az ünneplést, mert míg szerénysége miatt szenved a dicséretök özönében,
addig érzi, hogy e megnyilatkozások sablonos formái sokszor csak sivár
közömbösséget, fáradt unottságot takarnak. És mégis, bár tudjuk, hogy ez
a mi kis házi ünnepünk, mely elsősorban a Magyar Szemle alapítójának
szól, csak kedvetlenséget fog neki okozni, úgy érezzük, tartozunk vele nem-
csak neki, hanem önmagunknak és a magyar közönségnek is: annak is,
amelyik tiszteli, annak is, amelyik nem ismeri, de annak is, amelyik azzal
mutatja meg nagyságát, hogy támadásai állandó céltáblájául választotta.

El kell mondanunk újra meg újra, — s ez az alkalom ezúttal a 60. év
fordulója — mit jelent az ő tudományos és nemzetenvelői munkássága
a magyarságnak, és hozzá kell járulnunk ahhoz, hogy gondolatait ismétél-
getve, az ő legsajátabb misszióját szolgáljuk. Ezért kell az ünnepeknek
is ezt a szerény tisztelőt adást megbocsátania, hiszen a misszionáriusnak
sem lehet közömbös, ha gondolatait, melyekbe egész lelkét beletette, mások
is hirdetik, terjesztik, népszerűsítik.

De kötelességünknek éreztük ezt a megnyilatkozást már csak azért is,
mert tudjuk, hogy eszközökben éppen nem válogató ellenfelei sokak sze-
mében eltorzították képét, viszont az ő tárgyilagosságra törő, az esz-
ményi célt soha szem elől nem tévesztő szelleme nem találja fontosnak,
hogy ócsárlóihoz leereszkedjék, vagy pláne, hogy vitába szálljon velük.
(Inkább nem olvassa őket.) így hát másoknak kell felvilágosítani a közön-
séget, ha a rosszakaratú rágalom és az elvakult indulat fantazmagóriáit — nem
erős szavak ezek, ha a Szekfű-ellenes irodalomról szólunk — akarjuk elosz-
latni.

Tanítványai és régi munkatársai mondják el alább, mit jelent Szekfű
Gyula a tudományban, az egyetemi tanszéken, a magyar publicisztikában
és irodalomban. Nekem, a régi barátnak kényesebb feladat jutott: képet
adni az emberről, akiről csak azért van annyi téves nézet a köztudatban,
mert nagy sikerrel tudja elrejteni minden személyes vonását hatalmas mun-
kássága mögé, ami tudvalevőleg nem korszerű jelenség.

Ha az ember „faculté maitresse“-ét keresem, azt hiszem, nem csaló-
dom, ha azt rendkívül fejlett erkölcsi érzékében ismerem fel. Az élet keserű
tapasztalatai, a magyar történelem szemléletének komor, sokszor kétségbe-
ejtő tanúságai, a szomorú nagy magyar szellemekkel való állandó érint-
kezés kétségtelenül fejlesztő hatással volt ennek az erkölcsi szemléletnek
kialakulására. De egészen bizonyosan mélyen gyökerezett benne már azelőtt
is, természeti adottság kell hogy legyen nála.

Szekfű Gyula tehát mikor embereket, sorsokat önmagában vagy műveiben mérlegre tesz, ösztönösen, mély intuícióval látja meg bennük az erkölcsi fogyatékoságokat: az erkölcsi kritika valóságos zsenijének bizonyul. Leküzdhetetlen ellenszenvet érez minden, akármilyen ügyesen leplezett, altruizmus álarcában jelentkező, sokszor önáltató önzés, becstelenség, hazugság iránt, de mint szemlélődő, befelé élő ember megfigyeléseit önmagába temeti, hogy mint író aztán elvi jelentőségű kritikájával gyengítse a közt is illető erkölcsi defektusok romboló hatását.

Ám ugyanolyan ösztönösséggel, de meleg szeretettel, mély együttérzéssel vonzódik azokhoz az élőkhöz és holtakhoz, akik magasabb szellemiségüket nemesítik meg Istentől kapott erkölcsi kiválóságukkal és ugyanúgy azokhoz is, akik egyszerűen csak becsületesek és szerény életkörükből tisztességgel végzik el hivatásbeli kötelességeiket. Az ő leikéhez egészen közel áll Széchenyi, Deák, Vörösmarty vagy Petőfi lelki tisztasága, mély erkölcsisége, de ugyanakkor megható gyöngédséget mutat a kisember iránt, mert a sofförben, pincérben, napszámosban is érzi a magasabb erkölcsi értéket, amit az a kisember jelent azokkal szemben, akik a közélet porondján ágálnak, mint a hazug konvenciók élődíjei. Nem azért áll szívéhez közelebb, mert munkás, kisiparos vagy földműves, hanem azért, mert jóra való ember.

Milyen természetes álláspont volt ez valamikor, és milyen ritka ma!

Szekfű Gyula demokráciája tehát nem ideológiai, hanem keresztény, emberi s aki ezt nem érti meg nála, soha semmilyen művét nem foghatja fel a maga mélységében.

Bemanos egyik regényében egy szent leányt ábrázol és sejteti az olvasóval, hogy a leánynak olykor boldog elragadtatásai vannak, amikor Isten látogatja meg. A leányt azonban a modernkori polgári élet minden csúfsága és aljassága veszi körül: kapzsi vagy korlátolt szülők, rokonok, bolondos, züllött orosz emigránsok, rossz papok úgy rajzanak körülötte, mint az éjjeli lepkék a lámpa körül, mert ösztönösen érzik a leány titkának vonzóerejét. Gyötrik, üldözik, vagy mohón élvezik jelenlétét: végül is a szegény leány életébe kerül ez a démoni füzértánc.

Valami hasonlót látok Szekfű életében is: senki sem tud mellette közömbösen elmenni, mindenki le akar számolni vele. Féltudósok, maniákusok, közéleti paraziták újra meg újra anatómiát szórnak rá, becsmélnek, minden rosszért felelőssé teszik és azért is, ami velük a valóságban vagy képzeletükben történik. Mások vallomásokkal ostromolják, elmondják életüket, bajaikat, terveiket, szinte gyónnak neki, mert ösztönösen vonzódnak hozzá, aki mindenkin átlát, mint az arsi plébános és aki, bizony, sokszor annyiban is hasonlít e szent emberhez, hogy magába temeti mások bűneit és szenved helyettük is. Volt alkalmam tapasztalni, hogy az egyszerű ember is felmelegszik társaságában, közvetlenséggel beszél neki magáról, mert érzi, hogy bajait mélyen megértő emberrel találkozott.

Am Szekfű Gyula kijózanít is, lehámozza lelkünkéről a hamis illúziók rétegeit az élet nagy hazugságait, ha még oly fájdalmas is tőlük megválnunk. Éppen ezért olyan izgató őt olvasni; úgy kerülünk ki szelleme fürdőjéből, mint a bűnös a gyóntatószékből: megalázkodva, Önmagunkba hullva. És mint az orvos, letépi a kötést a sebünkről, de ugyanakkor érezzük, hogy a fájdalomra gyógyulás következik, hiszen megmutatja a javulás útját is — önmagunkban.

Horváth János megállapítása: a legnagyobb magyarok sajátságosan egyeznek abban, hogy reménytelenül cselekszenek, egyszerűen csak azért, mert magasabb erkölcsi elveknek, belső parancsnak engedelmessé válnak, kötelességüknek érzik a cselekvést. Zrínyi, Széchenyi, Deák, Madách, Arany,

Tisza István, Ady, Kodály pesszimisták, sötéten látó próféták és mégis lázasan dolgoznak és cselekvésre biztatják nemzetüket.

Ez a titka Szekfű híres pesszimizmusának is. Az ő mikroszkóp-szeme biztonsággal ismeri fel az emberi jellem gyengeségi baktériumait, s így nem csoda, ha ő maga is annyi keserőséggel telítődik meg, ha a múltat vagy a jelent szemléli. De minden pesszimizmusa ellenére sem prédikál tétlenséget, nem menekül az érdektelen tudomány vagy szépség szigetére, hanem a jövőben bízik, melyet hol a még el nem hódított ifjúságra, hol a becsületes emberek összefogására alapít s így van kedve tanítani, írni, küzdeni, még ha félreértik is szándékait. Hiszen a jövő embereiről még felteheti, hogy a józanság és erkölcsiség elvei szerint fogják alakítani a nemzet életét. A múlt nagy nyomozója, kivételes látója úgy szeretné átgyúmi a nemzet erkölcsiségét, hogy a végzetes hibák többé meg ne ismétlődhessenek. Ezért a gyógyulást — igen jellemzően — önmagunk erkölcsi reformjában látja, Széchenyi példájára, csak úgy mint a keresztény vallás, mely a bűntől való szabadulást a belső tisztulásra való törekvéstől várja.

Így Szekfű született ellensége minden közéleti hazugságnak és erkölcstelenségnek. Erkölcsi mérlege oly finom, hogy kritikája talán sokszor kegyetlennek látszik. De a magyar múlt tanulmányozása arra a felismerésre vezette, hogy a nemzetnek világos látásra és intranzigens, kemény, becsületes jellemekre van szüksége.

A nemzetpolitikus Szekfű ennél fogva személyében egészen távol áll a politikától. Szemlélődő lelke, érzékeny kedélye, hajthatatlan erkölcsisége távol tartják tőle. De elmélyedő szemlélete a nemzet életének mély rétegeit tárta fel, úgyhogy politikus és nempolitikus egyaránt tanul belőle.

Hogy a morális pátoz mennyire veleszületett írói és tudós jellemvonása, azt sajátóságosan lehetett érezni már annak idején, első művében, melyet a nagyközönség számára is írt. Mikor a száműzött Rákóczi először elolvastam, — bocsánatot kell kémem az olvasótól, de itt kénytelen vagyok egyéni benyomásaimmal foglalkozni — egyszerre magam előtt láttam a fejedelem nagy fájdalmas alakját, emberi közelségben éreztem ezt a héroszt, pedig az író csupán életének szenvedésre, tétlenségre kárhözott korszakát elemezte mesteri tollal. De a vértelen Pantheon-szobor helyett életet kaptunk már ebben a korai műben, melyet akkor levéltárosi munkája közben kezébe került okmányok alapján írt meg. Már itt mély erkölcsi érzékének és művészi intuíciójának csodálatosan szép termékét nyújtotta, ami iránt akkor még oly kevésbé volt fogékony ez a politikai ikonjaiba szerelmes, az élettől messze elrugaskodott korszak, hogy kíméletlen, ostoba hajszájával majdnem a kétségbeesésbe kergette az akkor még fiatal, érzékeny lelkű tudóst. S a pártatlan olvasó nem tudta felfogni, hol van ebben a könyvben a nagy ember emlékének megsértése, mikor ellenkezőleg: egy csodálatos beleérzéssel megragadott arckép rajzolódott szeme elé? A mai nemzedék már bajosan fogja megérteni azt a tudományos és abszolút etika megcsúfolásán érzett felháborodást, ami a jobbak lelkét elfogta, mikor látták a könyv körül folytatott handabandázást és a megbolondított tömegek indulatkítőréseit. De azért ma is van íróember, aki gyűlölködő elvakultságában felújítja ezeket az ostoba vádakokat, mert képtelen saját vélt sértődöttségét a tárgyilagosságtól elválasztani. És csak természetes, hogy a nemzet történeti egységét állandóan szem előtt tartó tudóst és publicistát ma is kíméletlenül támadják, mert nem hajlandó tollát egyoldalú, vagy nemzetromboló politikai pártprogramok szolgálatába állítani. Így lett bizonyos oldalon Szekfű Gyulából például a magyar nép ellensége, holott sok publicista, ki ma a népből él, éppen az ő gondolataiból indult ki pályája kezdetén. De ma erre nem szívesen emlékezik vissza.

Pedig az, akit annyiszor minősítenek rossz magyarnak elvakult ellenfelei, hazájának és fajtájának valóságos szerelmese. Csakhogy az ő hazaszeretete tisztultabb, mélyebb mint az átlagé. Nem hordja a száján, hanem a szívében, mint minden nagy magyar.

Ma mikor a magyar nemzet történeti és szellemi egységét tépi, dbálja sok haszontalan firkász, mikor — ellenségeinkkel versenyezve — valóságos lelki gyönyörűséggel olvasztgatják széjjel a nemzet forrasztékait, materialista faji alapon boncolgatják a nemzetet különféle elemeire, magát a színmagyarságot sem kímélve ebben az öngyilkos elemzésben, gonosz indulattól fűtött ellenségek még a magyar származást is megtagadták tőle, idegen eredetet koholva rá. Szekfű ezekkel a támadásokkal sohasem törődött, nem nyilatkozott, nem közölte családfáját: a ráfogás nem érdekelte.

Mi sem azért említjük fel, hogy ősei századokkal ezelőtt is ugyanilyen nevet viselő magyar kisiparosok voltak, mintha sok jelentőséget tulajdonítanánk ennek az ostoba kötekedésnek.

De ez a származás sok mindent megmagyaráz. 'Ez a látszólag nyugodt, kifelé szinte flegmatikus, kissé mongolos magyar arc mély és intenzív lelki életet takar. Nehéz magyar jellem, mely egész tömbben cselekszik, érez, gondolkodik, s nem a felületen cikázik, pillanatnyi reakciókban él. Súlyos, mint Deák, töprengő, mint Arany, de aktív, mint Széchenyi.

Szekfű minden olvasójának éreznie kell, hogy nála a tudóst kötelező tárgyilagosság és kritikai érzék mennyi gyöngéd hazafiúi érzéssel társul. Kinek jutott még eszébe rajta kívül tudós társai közül, hogy a nagy nemzeti összeomlás után lelkiismeretvizsgálatot tartson, leszámolva az összeomlásért felelős korszakkal? Egyedül Ő érezte, hogy ha a történetírás célja a nemzet szolgálata, — hiszen minden pátoszát, de pusztá jogosultságát is a nemzettől kapja — akkor a történetíró sem vehet el a régi korok részletkutatásainak sivatagában. Az ő meleg nemzeti érzésének fájdalmas, keserű élménye forradalmasította az ő tollán az egész magyar történettudományt és rajta át megújította az egész nemzet multszemléletét.

Persze maga a morális érzék és hazafiság egymaga nem magyarázza Szekfű Gyula egyéniségének nagy tudományos hatását és sajátos művészi varázsát. Ritka intelligenciája és roppant munkabírása épp annyira jellemzi őt, mint finom erkölcsi érzéke. Nagy szintetikus látása tette képessé arra, hogy egymaga végezze el egész nemzedékek munkáját, olykor temérdek részletmunkával pótolva ki a magyar történetírás hiányzó fejezeteit. Értelme mindig a nagy egységet ragadja meg, akkor is, ha apró adatokat idéz, — ez a sokat ócsárolt és támadott szellemtörténeti irány, — ritka adomány ez a tudományos világban és elragadó hatással van olvasóra, laikusra, szakemberre egyaránt. A magyar múltat és jelent senki előtte ennyi balzaci sokszerűséggel nem fogta meg egységében és részleteiben. Nagy hatása jórészt innen is ered: a nemzet centrális problémáihoz nyúlva, annyi egyszerűséggel és mélységgel fejezi ki magát, hogy mindenki megtalálja műveiben a feleletet a magyar lét és saját léte azon kérdéseire, melyek izgatják. A tudóst kötelező kritikai szellem pedig egész kivételes mértékben járja át minden gondolatát és művét. Bizalmatlan minden konvencióval szemben, a dolgok és emberek mögött biztos érzéssel kitapintja a lényegét, a szándékot, a valódi tartalmat: ebben egyaránt segíti érző szíve és fényes értelme.

A Magyar Szemle is az ő aggodó éleslátásából eredő nemzetnevelési programmnak egyik eszköze. S az 6 évfordulóján éppen azért akartunk tanúságot tenni arról, hogy megértettük őt és híven szolgáljuk elgondolását, amit csak úgy tehetünk meg hozzá, a mesterhez méltó becsülettel, ha állandóan Őt és életművét tartjuk szem előtt.

ECKHARDT SÁNDOR

A TÖRTÉNETÍRÓ

AZ OLVASÓKÖZÖNSÉG szereti néha a történettudományt biztosan megállapított, rendszerezett egésznek vélni, mely éppen zárt szabályai következtében érdemi meg a tudomány nevet. Belülről, a műhely felől, mást látni. A múlt ismerete, mint minden más ismeret, folyton alakuló valami, mindig újra várja az alakító kezét, az emberi alkotóerőt, melynek a fejlett módszerek lelkiismeretes alkalmazása is bő helyet enged. A műhely talán rossz kifejezés. E belső körnek nincsenek pontos határai, nem is szabad értelmetlen és hiú elzárkózásban kiszakadnia az életből. De az is természetes, hogy az emberek legnagyobb része csak a kész eredményre, a múlt folyamatos elmondására ügyel, hiszen nehezen kívánhatják meg mindenkitől, hogy minden részletért buzgón lapozza az aránylag kis körben olvasott szakíráásokat. Így, ha e képzeletbeli műhely kapui nyitva állanak is, mindig van egy belső kör, azoké, akik eljegyezték magukat a történelemmel, akik a múlt kutatását és ábrázolását tűzték elsőrendű célnak maguk elé, mint a XVI. századvégi erdélyi Szamosközy István, kinek e jellemző vonását a fiatal Szekfű doktori értekezése állapította meg. A historikus, akár mint ismerjék nevét és akár hány emberrel találkozék is más tájakon, elsősorban mégis e belső kör tagja marad, ez szűkebb otthona, itt tartják számon s itt mérik le, ha nem kortársai, akkor későbbi nemzedékek, mit adott ő a tudomány fejlődéséhez. E sorok írójától őszintén távol van, hogy ilyen mérlegeléssel próbálkozzék, a történetíró oeuvre-jéhez amúgy is még bő folytatást remélünk. Célja e lapokon nem több, mint hogy más, külső szempontokhoz szokott közönségünk előtt igen szerény szavakkal és vázlatosan érzékeltetni próbálja: a korábbi irányokkal szemben mi a jelentése, nézete szerint, e szűkebb kör, a szaktudomány szempontjából Szekfű Gyula fellépésének és eddigi munkáinak.

Sokan megírták már, hogy a dualizmus kora, a kiegyezés után, történettudományunkban a pozitívizmus kora volt. Ez nemcsak utólagos megállapítás: egykorú tudósaink a hetvenes évek küszöbén Auguste Comte-ra hivatkozva maguk honosították meg e kifejezést, büszkén utalva a megtalált helyes módszerre, amely a képzelődést a megfigyeléssel helyettesíti és objektív eljárást vezet be, olyat, ami a természettudományok nyomán immár a történetírásnak is biztos jövőt ígér. A tudományhoz exakt módszer kell, empirikus eljárás, ez tud a múlt, az emberi élet változatos szövevényében valami észszerű rendszert felfedezni. Minél több megfigyelési anyagra van hát szükség, új adatokra, melyekről sokan hitték, hogy „maguktól beszélnek“, amit bizony emberi beavatkozás: szelekció és összeállítás nélkül azok nem igen szoktak cselekedni. Az összegyűlt nagy tömeg adat alapján ezután, exakt módszerrel, valaha sikerülni fog szabályok, törvényszerűségek felismerése, ami a tudomány igazi feladata volna. Ma tisztán látjuk, hogy a „pozitívizmus“ az európai, s benne a magyar történetkutatásnak olyan fejezete volt, amely sok eredményt is produkált. Látjuk, hogy más a természettudomány s a történelem, hogy az utóbbi nem törvényszerűségeket keres, nem akar a folyton változó, irracionális emberi életre merev, racionális rendszert szorítani, képletek helyett egyedi jelenségeket ír le. De nem felejtjük el, hogy e korszak fáradhatatlan anyaggyűjtése mennyi forrást hozott napvilágra, tudományos társulatokat szervezett, folyóiratokat indított. A közvetlen forráshasználat, a forrás részletes kritikai vizsgálata — ma természetesnek tűnő dolgok — e korban vésődnek be a kutatók leikébe igazán.

A kor gyengéi közé tartozott azonban elég egyoldalú érdeklődése a pusztán politikai eseménytörténet iránt, amely mellett más: társadalmi, gazdasági vagy szellemi momentumok háttérbe szorultak, vagy legalább is nem kísérték őket elég mély és rendszeres figyelemmel. Ha a történész adatközlés helyett összefoglaló előadásra vállalkozott, ebből gyakran csak a politikai események elmondása lett, amely mellé, külön hasítva, szokás volt odailleszteni a társadalmi és műveltségi viszonyok

jellemzését, anélkül azonban, hogy mindennek szerves egysége, összefüggése kitűnt volna. A társadalom életviszonyairól adott kép gyakran csak színes műmelléklet maradt, s a társadalmi rétegeket nem mint politikai cselekvőt, a politika hordozóit mutatják be. Hogy egy újabb, francia példát említsünk: a hosszúéletű Seignobos csak egy pár éve is külön szól Európa-történetében arról, mint igyekeznek a XV. század végétől abszolutista uralkodók a feudális tartományokból egységes államterületet kovácsolni, közigazgatási és hadügyi reformot véghezvinni, és ismét külön a reneszánszról, melyben ő pusztán művészeti, szellemi jelenséget lát, de nem jut eszébe e párhuzamos jelenségek közt kapcsolatot keresni, megelégszik a különböző tünetek leírásával, nem fedezi fel, hogy egy kor különböző jelenségei közt valami összefüggés van, s hogy beszélhetünk reneszánsz-abszolutizmusról. Itt persze meg kell még jegyeznünk, hogy a gyakorlatban az igazi történetírói tehetség elevenítő ereje sokat enyhít azon, amit az elmélet néha szűk-körűnek, ferdének mutat, akár „természettudományos“ módszerről, vagy másról van szó. Ranke immár százados műveit ma is a történetírás rendkívüli teljesítményének tartjuk. Angliában, hol a tudományt belső politikai válságok nem zavarták, szinte zökkenő nélkül jutunk el Macaulay széleskörű és sokszínű előadásától Trevelyan-nek az utóbbi évtizedekben megjelent, ilyen régi stílusú, de igen finom módszerrel írt angol történetéig.

De akármily elfogulatlanul, szinte keresett tárgyilagossággal vetjük is mérlegre a pozitívizmust, igen természetesnek látszik, hogy a tudomány fejlődésének túl kellett lépnie egyoldalúságain, túl még akkor is, ha nálunk a fejlődés ilyen egyenes vonalban és zökkenő nélkül ment volna Végbe. Ez azonban nem így történt. Pauler Gyula európai színvonalú pozitívizmust kezdeményezett a kiegyezés után, szigorú kritikát, objektív módszert. E tudós körök azonban fokozatosan kénytelenek voltak mind hátrább vonni állásaikat, mind szűkebb szigetre szorulni azon emelkedő hullámmász elöl, amely a 67 és 48 körül folyó, egyre kíméletlenebb közjogi viták és pártizgatás nyomán a közvéleményt elborította. Sok tényező találkozik itt: nyárspolgári materializmus, a készületlen magyart a kapitalizmusnak oly váratlanul érő, rohamos kibontakozása, idegen szellemiség hatása; mindez együtt szerepel sok mással együtt a századvég szellemi alkátaban. De e tényezők a politikai vitában hazafias színek mögött bújnak meg, hiszen a hadjárat az átkos közös ügyek, vélt vagy igazi alkotmányos sérelmek körül folyik. A pártpolitika önmaga igazolását keresi a múltban is, s ha erre történettudósaink nem hajlandók, kénytelenek behúzódní a maguk szűkébb körébe, aktáikhoz menekülni, ami múlhatatlanul maga után vonja az „élet-től“ való sajnálatos elszakadásukat. Horváth Mihálynak liberális módra a szabadságeszme köré épített, de nemes hevületű előadása még széles körökre hatott — harminc év múlva a széles körök a többé-kevésbé materialista szellemű napisajtó által sokszorosított, gépies sablont kapják történetünkről, mely immár alig több egyetlen Habsburg-magyar ellentétnél, egyik oldalon felkelésekkel és alkotmánnyal, a másikon fekete Béccsel és abszolutizmussal. Erdély, Rákóczi és Kossuth egyazon síkban; Negyvennyolc, e roppant sorsforduló, sívár olajnyomat csupán. Pauler és Gyulai Pál még szigorú kritikaként mondták a kezdő Thaly Kálmánról, hogy úgy ír, mintha hőse udvari történésze lenne, három évtized múlva ugyanezt már erénynek tekintik ő maga s olvasói egyaránt. Nem a lelkesedés itt a baj, hanem a módszer és tiszta kritika hiánya, és az a — mondhatjuk — kíméletlen erőszak, amellyel a hazafias színű napisajtó bosszúra indult az ellen, aki netán akár a szigorú pozitívista kritikát kezdte volna a közhangulattal szembeállítani. Történéseink visszavonulót fűjtak a veszedelmes pontokon. Elvi liberalizmusuk is megnehezítette számukra a harc felvételét olyanokkal, akik éppen e liberalizmusra hivatkoztak. A magyar pozitívizmus tehát speciális magyar bajokkal is küzdött a szerviek mellett:

kritikai módszerét nem tudta elég széles körben kifejleszteni, nem volt szabad tere, a pusztá adatoknál és eseménytörténetnél is vigyáznia kellett. A külföldi tudománnyal való kapcsolatok is meglazultak, éppen abban az időben, amikor, különösen német földön, új viták értek meg.

Bármennyire általánosít is az ilyen jellemzés, lényegileg mégis ez volt történetírásunk helyzete a század elején, amikor a fiatal Szekfű Gyula kilépett Bartoniek Géza Eötvös Collegiumának falai közül, Mika Sándor vezetése alól. Első munkája (Adatok Szamosközy István történeti munkáinak kritikájához, 1904) pontos kritikai módszerével tűnik ki, megállapításai máig helytállóak. Ezzel a fiatal historikus kijelölte indulási helyét abban a szűkebb körben, ahol igazi történészeink a tömeg haragjával vagy kedvezéseivel nem törődve folytatták munkájukat. Szekfű a Nemzeti Múzeum, majd az Országos Levéltár tisztviselője lett, s mint ilyen küldetett Bécsbe, a közös Staatsarchiv magyar tisztviselői közé. Nem Bécsen a városon, hanem ezen a levéltáron van a hangsúly, amely Mohács utáni, újkori történetünk nagy tömeg alapvető dokumentumát őrizte, minden hevületnél vagy közjogi érvelésnél jobban hozzásegítve a betekintőt, hogy meglássa, amit Ranke is kívánt: „wie es eigentlich gewesen“. E levéltári környezetben mélyed Szekfű újkori történetünk részleteibe. A törökör társadalmi viszonyain át jut el annak vizsgálatához, mint alakul ki nálunk a középkoron át a familiaritás intézménye (Serviensek és familiárisok, Akadémiai értekezések, 1912). Itt Bécsben, 1912-ben kezdi Eckhart Ferenc és Takáts Sándor társaságában a budai basák magyar nyelvű levelezését összegyűjteni (megjelent 1915-ben), s ugyanabban az évben kapott megbízást arra, hogy Thallóczy Lajos vezetésével sajtó alá rendezze Karácson Imre hagyatékát, törökországi levéltári másolatait (Török-magyar oklevéltár). Levéltár, aktakiadás ... Szekfű átment azon az iskolán, amely a pozitívizmus legmaradandóbb eredményeit képviselte. Ebből széleskörű és kiterjedt kritikai kútfőhasználatot tanult. A részben kiadatlan forrásanyag módszeres alkalmazása, e szilárd fundamentum jellemzi azt a munkát is, melyet különböző XVI—XVII. századi tárgyú dolgozatai mellett szintén ekkor írt, egykori tanárának, Mika Sándornak ajánlva. E könyv A száműzött Rákóczi (1913) legszebb történeti monográfiáink egyike, mely oly reálisan és életszerűen vetíti elénk a XVIII. század eleji diplomácia mozgalmas szövevényét, Párizst, Manón Lescaut Párizsát, a Napkirály halála utáni francia udvart, udvaroncok, hercegek és kalandorok . együttesét, mindebben a Fejedelem nagyúri alakját, kinek kíséretében emigránsok, szegény vitézek, Dumas-hoz illő figurák lézengtek. A diplomáciai környezetrajz mellett főleg a lélektani elemzés ragadja meg az olvasót, a Fejedelem tiszta, jóhiszemű és nagy emberi egyéniségének rajza, aki reménytelenül halkuló tervek, kalandor-ígéretetek, világi hívságok közül mindjobban visszatalál a Grosbois-i kolostor és a messzi Rodostó belső embe-
réhez s az Örökkévalóhoz»

A könyv, a felfogás azonban nem illett a Thaly-féle ál-eszményi olajnyomathoz; a szerző jegyzeteiben Gyulai Pálhoz illő kemény kritikát is mond Thaly módszertelenségéről. Ami erre következett: akkori közéletünk tünete volt. A bulvárlapok hazafiaskodó felháborodással kíméletlen támadásba fogtak a fiatalember ellen, aki elég merész volt lelkiismeretesen feldolgozni egy olyan problémát, amelyet egy bizonyos irány saját monopóliumának tartott. Különböznem kell azt hinnünk, hogy itt valóban a könyv tételein vitatkoztak. A támadók általában el sem olvasták a munkát, az újságcikkek elferdített állításokkal dobálóztak és komisz hangon, harmadkézből vágták a szerző arcába a nemzetgyalázás alaptalan vádját. Nem az volt többé a lényeg: mi is áll a könyvben? Alkalom volt ez tüntetésre, hajszára. Mit tehet a tudós és néhány kiállni hajlandó társának magános

hangja e viharban? Hiába mondotta többek közt Károlyi Árpád, újkori történetünk e maradandó tekintélye, hogy e könyvvel szemben is lehet kritikát alkalmazni, — ami az egész szakirodalomra áll — de „e múnél jobbat és értékesebbet évek óta nem produkált történetírásunk“. Majd Szekfű aristophanesi iróniával boncolta szét az akkor népszerűségnek örvendő Ballagi Aladár támadását, akit alighanem ez a válasz fog még leginkább a jövő emlékezetében megtartani (Mit vétettem én?). De e sorok írója, mint fiatal egyetemi hallgató, még egy évtized előtt is ámulva hallgatta egy vidéki, úgynevezett középosztálybeli öregúr dörgő válaszát azon megjegyzésre, hogy talán olvasná el a könyvet, melyről benne nem található dolgokat állít: ilyen könyvet én pedig nem olvasok! Legyen szabad itt egy, a munka egészségéhez képest jelentéktelen, de a támadásokban gyakran szereplő részletet előhozni: XIV. Lajos udvarában általános volt a kártyajáték, a király is kártyázott, az Hótel de Transylvanie-ban is játékházat rendeztek be Rákóczi széles kíséretéhez tartozó emberek. Márki Sándor azt írta, hogy Rákóczi nem tudott erről. Szekfű szerint tudott s feltehetően befolyását is felhasználta, hogy embereinek e jövedelmi forrását ne szüntessék meg. Tudnunk kell ehhez a francia udvar zilált pénzügyi viszonyait, azt, hogy a Rákóczinak Ígért összegek rendszerint szép ígéretek maradtak, ő pedig a szegény emigránsokat nem kergethette világgá. Mindegy, az állításban gonosz indulatot fedeznek fel a támadók. Két évtized múlva egy fiatal francia kutató az erre vonatkozó iratok újabb tömegét tárja fel és Szekfű állítását bőségesen igazolja. De ha igaz is e részlet — mondhatná valaki — nem rombolja le a Rákóczi iránt érzett tiszteletet? Mellőzzük most a történelem és igazság viszonyának fejtegetését s elégedjünk meg azzal, hogy e francia kutató előtt nemcsak sértetlen maradt Rákóczi tiszta emberi nagysága, sőt éppen ő igyekezett leginkább a francia kutatás figyelmét felhívni Rákóczi nemes egyéniségére, és még kint a fronton is, 1940 tavaszán történt hősi haláláig, Rákóczi-tanulmányait folytatta. £ kutató, Émile Pillias megírta, hogy Rákóczi embereinek utolsó pénzforrását látta a dologban, a király az ő közbelépésére engedte hallgatólag fennállani az Hótel de Transylvanie-t. Maga Rákóczi „talán egyedül nem játszott, és magános visszavonulása a Camalduliakhoz, imában és alázatosságban, majdnem egy szent visszavonulása volt“. Vájjon ki hisz inkább hőse emberi tisztaságában: aki végig meri nyomozni életét, vagy aki ijedten megáll egy zárt ajtó előtt? Ehhez csak azt kell hozzátennünk, hogy talán egy korban sem talált nemzeti gondolkozásunk és múltunk oly kevés megbecsülésre és oly sok ellenézésre Európaszerte, mint éppen azon századforduló nemzedékének idejében, amely azt hitte, hogy hangos és gyermekteleg bombasztjaival e nemzeti múlt-ra hoz dicsőséget.

Ma e munkát olvasva senkinek sem jutna eszébe abban Rákóczinak ártani akarást felfedezni, de Szekfűnek akarva nem akarva rá kellett ébrednie, hogy akkori közéletünk a lázbeteg érzékenységgel reagál az ily nyugodt előadásra is. Egyéni élményén át láthatta meg, hogy a történeti kritika oly kérdésekben sem tud többé hatni a közönségre, melyekben igazán őt illetné a döntő szó, hogy a nemzeti történetírás nem tudja igazi feladatát teljesíteni, ha visszaszorul és a közvéleményt felelőtlen nézetek borítják el. Vájjon a historikusnak nincs más hivatása, mint műhelyében akták sáncai mögött meghúzódni? Napjainkban Huizinga azt írja, hogy a történelem nem adhatja a múltat minden megtörtént részletével, ami technikailag is lehetetlen, a történelem az a szellemi forma, amelyben egy kultúra — a nemzet vagy más közösség kultúrája — saját múltjáról számadást tesz. A nemzeti történelem valóban a nemzet mindenkori számadása és mint ilyen feladattal és erkölcsi felelősséggel bír, mert e roppant számvetést mindenki számára végzi. Eredményeit el is kell mondania. De amint elmondja, nem képleteket ír fel, melyek exakt módszerekkel megoldhatók, hanem emberi múltat mond el s arra kell

törekednie, hogy az olvasók e múltat olyanak lássák, amilyen az a történetíró kritikai módszere és legjobb lelkiismerete szerint valóban volt. Az olvasók fogalmi köre és gondolkozása azonban nem mindig ugyanaz, hanem nagyon is változó; ha az emberek materialisták, alaposabban kell szólnunk a szellemi erők szerepéről, különben fel sem figyelnek rájuk és a különben nem egyoldalú szövegből egyoldalú történetet olvasnak ki. Ha az emberek az egész múltat a szabadságészme tükröződésének tartják, rá kell mutatni e szemlélet egyoldalúságára s arra, hogy így a nemzeti élet gazdag korszakai tűnnek homályba. Ha mindenben sérelmet, elnyomást, tiltakozást vélnek felfedezni, el kell magyarázni, hogy voltak nemzedékek, amelyek nyugodtabb lelkét nem zavarta e fájdalmas komplexum. De éppígy külön magyarázattal tartozik a nemzeti történetírás másoknak, ha az emberi jogokért s emberi méltóságért vívott küzdelmet felejtenek ki a múltból. Ugyanazt a tartalmat, ugyanazt az igazságot kell a történetírásnak, de mindig oly formában előadni, hogy nemzetét múltjának emberi teljességére ébressze rá. De nem szükséges itt tovább haladnunk. Akár így, akár más úton, a történész élj ut ahhoz a gondolathoz, hogy tudományának valami szerepe és feladata van a nemzet önszermélese körül. Ha pedig arra döbben rá, hogy e szerep betöltése alig lehetséges, akkor kezeli a maga módszerével a tubákat keresni. Talán ez az élmény is hozzájárult, hogy Szekfű ráébred beteg viszonyainkra, s a liberalizmus hibái nyomán visszafelé haladva elér Széchenyihez, akinek aggódó fajszerepében, nemzeti önkritikájában és mély vallásosságában nemcsak Szekfű a történetíró, hanem Szekfű az ember, a magyar és a vallásos katolikus is megnyugvást talál.

Az új szintézishez azonban szükség volt azon új szempontok termékenyítő hatására, melyek határainkon túl már a kilencvenes évektől kibontakoztak. Az ekkor meginduló viták során Lamprecht, Below, Schmoller, Rachfahl és mások kialakították az újabb német alkotmány-, társadalom-, gazdaság- és közigazgatástörténet alapelveit, melyek egy részének Max Weber adott szociológiai formulázást. „A német történeti módszer nagy kivirágzása volt ez, Ranke óta a legnagyobb, — tekint vissza utóbb Szekfű — s mi magyarok, akik a század elején Tagányi Károlyt követve fordultunk ez irodalomhoz, sokat tanultunk belőle“. A viták újszerű anyaga, mindaz, ami határainkon túl felgyülemlett, új távlatokat és kérdéseket nyit a szorgalmas bécsi olvasó előtt, aki a mindig megújuló magyar hagyományhoz híven máris Dévénynél jelentkezik új időknek új módszereivel. Végigtekint a franciákon: Michelet forradalmi élan-ja, Taine szabály-keresése (tőle származik, hogy a történelemnek, mint a zoológiának, megvan az anatómiája), Aulard iskolája és a Jaurès szocializmusa mind a forradalom körül forog, méhében azon hibáival, melyek a liberalizmus korában szélesre nőttek nálunk. Az illúziók hevét nem oltja itt Anatole France már-már tagadó szkepticizmusa... A fiatal történetíró szeme Rankénál áll meg, a hatalmi realitások, az európai történetben mindent maga alá gyűrő hatással jelentkező külpolitikai hatás nagy ismerőjénél. Utóbb a történetpolitikai tanulmányok műfaját is Ranke nyomán alkotja meg. A kilencvenes évek már idézett vitái mellett ott vannak a 20. századi, háborúelőtti német történetírás nagy alakjának, Meinecke-nek nagy távlatú munkái a német nemzetállam genesiséről és az államrezon eszméjéről. Ott vannak a német szellem-történet megalapítói, Dilthey és Troeltsch, és a társadalmi és gazdasági erők felismerése, az állam és nemzet realizisztikus szemlélete immár egységet talál azon roppant változatokban, melyeken át az emberi szellem keres időről időre új kifejezést, utat és megoldást. A fiatal Szekfű már Szamosközy nagy érdemének látta, hogy „a külföld előhaladott módszereit magyar viszonyokra alkalmazva“ bontogatta „a tudástalanság és nemzeti előítéletek“ szövevényét. Az új fegyverzet lassan elkészül s ennek birtokában a történetíró az emberi jelenségnek kijáró megértéssel, de szkeptikusan figyeli azokat, akik egyszerű formulákkal nyitogatják a múltat. Valamivel utóbb a

Below által is megfogalmazott régi igazsággal kezdi egy tanulmányát (Faji sajtóságaink a gazdaságtörténet világánál, 1922): a historikusban mindig lakik valami a szkeptikusból. Van ennek egy szövegkritikai formája: a forrásnak csak akkor hiszünk, ha meggyőződünk megbízhatóságáról. De van más fajtája is: az, amely a történelemnek valami szűk, mesterséges rendszerbe való szorítása miatt óv mindazoktól, akik a bálványnak tekintett Nagy Ok birtokában — legyen az Ész vagy bármi más — minden más összefüggést mellőzve akarják korrigálni az emberi múlt roppant szövevényét.

Szekfű szintézisének előképe, első vázlata, összefoglaló készségének első tanujele azon munkájában található, mely először Erich Mareks sorozatában németül, majd rövidesen magyarul e találó cím alatt jelent meg: A magyar állam életrajza (1918). A német kiadó újabb, külön kötetben kérte a kiegyezési kor történetét. Szekfű ezt visszautasította, mert „az akkor uralkodó liberális történeti felfogástól diametrálisan eltérő” állásponton volt, és nem akart dekadenciát festeni akkor, amikor még harcban álltunk. Ez a könyv mégis megszületett, de más formában, más viszonyok közt, akkor, midőn összeomlás és forradalom után a szakadékba zuhant, büszke országban, tört illúziók felett, ismét ütött — Kemény Zsigmondi szavával — a recollectio órája, s számlálni kezdtük a tévedéseket és áldozatokat. E könyv, a Három Nemzedék, több mint az utolsó század összefoglalása, több mint történelem: nemzeti önvizsgálat, Széchenyi kínzó és tisztító erejű kritikájának új alkalmazása. Ez iktatta be e nagyhatású művet a két háború közti történetünk lapjaira. „Ez a könyv személyes élményem — írja Szekfű 1920 júliusában — úgy érzem ma is, hogy munkaerőmet és munkakedvemet fel nem találhatom, míg le nem számolok a hanyatlással, melynek végén ilyen katasztrófát kellett megélnünk“. A franciák Három Nemzedékét Bainville, a királpárti, katolikus jobboldal éleselméjű politikai történésze írta meg, tisztán politikai és sovinizta szempontból, benne a napóleoni és forradalmi hagyomány, a liberalizmus hibáit metszi fel, szemben a monarchikus hagyománnyal, mely jobban védett a Rajna felől érkező veszélyrel szemben. Szekfű könyve szélesebb, gazdagabb, társadalmi és nemzetiségi kérdést, a nemzeti élet egészét foglalja össze. Központjában Széchenyi keresztény, konzervatív reformrendszere áll és annak egész erkölcsi tartalma, a nemzeti hibák s a Nagy Parlag, önmagunk javítása és felemelése. „Hanyatló kor“ képét festi meg, benne a századforduló idegen szellemű nagyvárosi műveltségét, társadalmi mulasztásokat, a nemzetiségi kérdést, a zsidó kérdést, az asszimilációt, a jelszavakat és a materializmust, a fakuló hagyományokat s a fejünk fölé sötétlő horizontot.

A válság új korszaka fordul. Az ország és benne a történettudományok újjáépülésre várnak. Tudósok és írók a keresztény európai szellemhez és ugyanakkor a régi hagyományaihoz akarják visszavezetni a nemzetet, amint az adott viszonyok lehetővé teszik, népi zenéhez, magyar múlthoz. A régi, mechanisztikus sablonok, közjogi viták és liberális-materialista színezet helyett a szellem primátusát akarják helyreállítani, a múltat a maga sokszínű életében ábrázolni. Az európai szellemi áramlatok magyar változatát, a benne összefonódó szálakat megvilágítani. 1921-ben megalakul a Minerva-társaság, tíz év múlva programmszerű értekezések gyűjteménye foglal állást az új irány, a szellemtörténet mellett, vizsgálva a különböző rész-tudományok jelenét és feladatait (Hóman: A magyar történetírás új útjai). Benne Szekfű a régebbi szűkkörű politikai történetírás hibáit elemzi, új, átfogó, kevésbé kizárólagos előadást kíván. Elszorított, a jelszavak áradata elől visszavonult tudományunk harci riadója ez, hogy visszaszerezze méltó helyét a nemzet szellemi életében, és hogy a színtelenné

vált sablonokat félretéve a maga egészében, minden ágazatában, emberi teljességében láthassa és ábrázolja a múltat. Ebben jön segítségére Dilthey és Troeltsch szellemtörténeti iránya és vele mindazon új társadalmi, gazdasági és más szempont, melyről fentebb megemlékeztünk. Talán ebben kell az új mozdulás lényegét látnunk. Nemcsak politikai eseménytörténet van, nem is csak széthasított, pusztán egymás mellé tett képei a műveltségi vagy társadalmi állapotoknak. Egy kor különböző jelenségei egymással összefüggésben vannak, mind csak tünetei egyazon emberi mozgó erőnek, amely a szellem formáival változik. Van reneszánsz gondolkodás, politikai és közigazgatási reform. A történelem tárgya a teljes és összefüggő szellemi és anyagi valóság egyének és közösségek életében.

Igy született meg a magyar történetnek új, nagyszabású szintézise, melynek középkori fejezeteit Hóman Bálint, Mátyástól a ini időkig terjedő nagyobb részét Szekfű Gyula írta meg. Az utolsó nagy összefoglaló mű a millenium korából származó s Szilágyi Sándor által szerkesztett Magyar Nemzet története volt. Azóta sok új anyag jött napvilágra, új eredmények születtek, új módszerek ígérték a múlt teljesebb, gazdagabb képét. De maga az akkori jelen is múlttá vált közben: Ausztriához fűző viszonyunkról nehéz volt távlattal, tárgyilagosan írni addig, míg a világháború végén meg nem szűnt maga a viszony is. A fordulat a közjogi szempontok közé másod- vagy harmadsorba szorult társadalmi és nemzetiségi kérdés fontosságára vetett éles fényt. Mindez nemcsak indokolta, hanem szükségessé is tette egy új, részletes összefoglaló magyar történet megírását,

E lapok nem adnak módot arra, hogy egy futó pillantásnál többet vessünk e hatalmas épületre, melynek terve, elrendezése, a részleteredmények tömegét magában egyesítő, széles keretei, távlata és kivitele egy nagy történetírói: tudós és írói tehetség alakító erejéről tanúskodnak. Történetünknek lesznek még fejezetei — ezzel végzi Szekfű utolsó kötetét —, benne, hozzátehetjük, történetírásunknak is lesznek; egyszer mi magunk és minden ami még következik, múlttá válunk az idő meg nem állítható folyamában. De nemcsak történetírásunk, hanem az 1918 utáni korszak magyar szellemi életének története sem lesz megírható e mű és hatásának lemerése nélkül.

Az előadás Mátyás reneszánsz uralmával indul, a reneszánszról kialakult új szempontok alkalmazása teszi lélettől mozdulóvá a régi magyar hatalomnak ez utolsó virágzását, benne egy erőteljes uralkodó nemzeti-abszolutista kísérletével. Ezután jönnek, a Mohácshoz vezető úton át, küzdelmes újkori történetünk fejezetei, a tragikus fordulókhöz ülő komoly, helyenként pátosz nélküli és drámai feszültségű alaphangon. Zápolya János realiztikus jellemzésénél a múlt század közepének európai színvonalú, kitűnő történetírója, Szalay László hagyományához tér vissza Szekfű, éppúgy a törökkor azon megítélésében is, melytől a század vég politikai érzelmek miatt, a török-magyar jóviszonytól feszélyezve tért el. A valóságban, ezt meg kell értenünk, a mai magyar és török nép kapcsolatát nem érintheti az, hogy egykor két világ tragikus összecsapásának voltunk harcos szereplői. Nem emlékszünk arra, hogy az amerikai tankönyvekből kitörölték volna, vagy másként színezték volna a függetlenségi harcot és Washington emlékét az angol jóviszony kedvéért, holott itt egész más a helyzet, egy nép kettéválásáról, nem két történelmi erő százados viaskodásáról van szó. Ma már nemcsak a közlől szemlélők, hanem például az angol történészek is felismerik, hogy a Kárpátmedence népi, nemzetiségi viszonyaiban műy döntő változásokat hozott a magyarság XVI—XVII. századi pusztulása, ami azután történeti szerepünk megítélésére is hatással van. Szekfű szinte drámai erővel rajzolja meg e pusztulás képét, középkori, sűrű magyar falvak múlását, a régi Magyarország három részre szakadását, nagyurak és egyszerű vitézek, politikusok és katonák harcát mindazért, amit elvesztettünk és ami még megmaradt. Egyéni, élő és újszerű arcokat rajzol üressé vált klisék helyett: Fráter György kemény alakja, Báthory István figyelő, nagyúri tekintete, hadvezér nagyurak — de mellettük a pusztuló

falvak népe, szegény futó parasztság szenvedése, földjéhez ragaszkodása s a nagy, alföldi központokban feltűnő élelmessége, rendező készsége. Kapitányok, névtelen végvári vitézek, jobbágyok, szilaj pásztorok a visszaváduló tájon, idegen hangok: rác és vlach érkezők, nyájak, földbe mélyedt kunyhók. A magyar néptörténet első nagy vázlata e fejezetekben található. De a módszerek mindig az egész szellemi és anyagi valóságot igyekeznek átfogni és formába önteni. Szekfű, a korábbi felfogással ellentétben Erdélyt a török hódítás kényszeréből született, átmeneti kiágazásnak tartja, melynek vissza kell térnie a nyugati királysághoz. Célkitűzését a Magyar Állam Életrajzában olvashatjuk talán a leg-tömörebben: azt tartja moderm álláspontnak, ha valaki „történeti kutatásai során sem az erdélyi államot, sem az ettől külön élő Habsburg-Magyarországot nem tartja ideáljának, tehát sem kuruc, sem labanc, hanem e megosztott állapotban csak a fejlődés átmeneti fokát látja, amelyre újra az egységes állam helyreállításának kellett következnie. És ha ma a kutató és talán az olvasó is tisztább egyensúlyban látja e kérdést, mint azelőtt, ha látjuk Erdély kényszerű kiszakadását nagyobb erők nyomása alatt s ha e szegényes kezdetekhez képest még jobban becsülni tudjuk azok tehetségét, akik ott, annyi „siralmas változás” közt valóban keleti menedékét alkották meg egyidőre az európai magyar életnek és politikai formáknak, akkor ezt nemcsak az időnek köszönjük, mely e luktető és nyitott politikumot behegeszté, hanem a történetírónak is, aki a száradt és merev sablont letépte, Erdély alakulását, a nagy nyugati magyarok koncepcióját és a gyermekesen egyszínűre festett Habsburg-magyar viszonyt ismét életszerűvé, mozgalmassá, bonyolulttá tette, amilyen a valóságban volt. Szekfű a rendi dualizmus természetét ismét a régi kliséktől eltérően, Belowtól és Rachfahltól elindulva rajzolja meg, világosan rámutatva arra, hogy az abszolutizmus a maga idejében korszerűbb volt, új formák megvalósítója Franciaországban és másutt, ahol nemzeti, a szuverén ország érdekében cselekvő tudott lenni; de mi egy más, szélesebb, más tájakra s országokra is kiterjedő abszolutizmus veszedelmével állunk szemben, a rendek korszerűtlen, elavult, megmerevedett életformájukat külső hatalmi szervek ellen védelmezték. Bethlen Gáborral Szekfű külön monográfiában is foglalkozott (1929), benne a külpolitikus tehetséget, a magyar egység immár keletről nyugatnak érkező harcosát látja. Megállapítja, hogy a modern vallásszabadság és tolerancia nem vetíthető vissza a XVII. századba, a régi felfogással szemben Dilthey, Troeltsch és részben Hintze eredményeit alkalmazza nálunk, és megajándékoz bennünket Bethlen erdélyi protestáns abszolutizmusának, e korszerű magyar formának rajzával.

A XVIII. századot, benne a regenerációt, az újjáépülést látja meg, a nemzetietlen és más jelzőkkel szemben Szekfű magyar barokknak nevezi, melyet meleg színekkel, finom részletekkel fest, Weisbach, Günther Müller, Erma-tinger és mások szempontjaiból sajátos magyar formát alkotva meg. Az egyéni lélek, amely nélkül tudomány, történetírás és ember sincs, különleges szeretettel fordul a katolicizmus magyar formái felé, abban, ami a leg-szigorúbb módszeren és pártatlanságon túl a tudományban is mindig lélekből jövő egyéni, s ezért mindenkinél tiszteletet érdemlő marad. A XIX. század új gondolatok és problémák szövedékét hozza. A reformkor központjában ismét Széchenyi pártatlanul eleven és érző alakja áll. Negyvennyolc a Jó és Rossz, a hős és áruló mesejátékából roppant sorsfordulattá bővül, melyben ott feszülnek a társadalmi és nemzetiségi erők. Az újkori nemzetiségi kérdés kezdő fejezetét, a magyar államnnyelvért folytatott harcot Szekfű a Fontes-sorozat egy kötetében külön is megrajzolta. A nacionalizmus ébredése a magyaroknál és szomszédainál, az ellentétek kialakulása, megoldások keresése, bizakodó és aggódó arcok, az erőszak látszatát keltő, a valóságban gyenge magyar politika, az elnyomás hangos vádjá, asszimiláció... Szekfű a nemzetiségi problémát a Magyar Történeten kívül is, legutóbb az Állam és Nemzet kötetében összegyűjtött tanulmányai során állandóan szemmel tartja, megkísérli a magyarság és nemzetiségeinek középkori békés együttélését felvázolni, a faji és történeti egység bonyolult szövedékére éles fényt vetni.

Mintha színtelenné vált függőnyt vonnának fel szemünk előtt, mögüle elénk tárul a múlt mozgalmas és színes élete. A problémák újra izgalmassá — nem politikailag, hanem tudományos szempontból izgalmassá — válnak. Nagy szintetikus erő ragadta meg a múlt sokrétű szellemi és anyagi valóságát s félretolta azt a kopott kulisszát, amely ezt a múltat sokhelyt elfedte előlünk. Szekfűt a társadalom- és szellemtörténeti módszerek segítették útján. A valóságban azonban mindig a történetíró tehetsége és alkotóereje a döntő. Az igazi történész nem a metódus és elmélet rabja, és ha valahol a merevedés veszélye fenyeget, biztos és rugalmas ösztönnel igazodik újra az élethez. A történelem központjában mindig „az egyéniség és tömeg cselekvése és szenvedése“ áll. Szekfű legutóbb reális szemmel figyelmeztet a német társadalom- és szellemtörténet tanulságos módszereiből kifejlesztett túlzások ellen is, óv a mesterséges fogalmi konstrukcióktól, elvont sematizálástól, mely csak „racionális vonalakat“ hajlandó ismét látni. Nem szabad magyarázatok és módszertani aprólékosság közt megállni, vagy pedig a „tényéktől“ elszakadva filozofálni. A história végső fokon mindig a múlt előadása marad, tehát elbeszélés, ennek főtárgyát pedig „az ember és az ő cselekvései képezték“. Az eseménytörténet önmagában csak vasváz. Ezt kell teljessé tölteni. De az elbeszélést sem lehet kihagyni, hiszen ha történelemre gondolunk, „mégis csak Thukydides, Caesar, Tacitus, Voltaire, Michelet, Ranke ,elbeszélő. munkái jutnak eszünkbe“. Egykor arra kellett figyelmeztetnie olvasóit, hogy Michelet és Macaulay a történetet olykor a bennük élő doktrínák szerint konstruálják. Évek múltán arra figyelmeztet, hogy a régi hibákkal együtt nem szabad az értékeket is kivetnünk. „Uraim, ifjú történészek, nem szégyen ám Taine, Macaulay és Treitschke, Szalay László és Horváth Mihály mintájára megpróbálni az adatok elmondását is, nemcsak tisztázását és felfejtését“. A nemzeti múltat egységben kell látni és megírni.

E pár sorban nem törekedtünk többre, mint vázlatosan érzékeltetni azt, mi volt a jelentése Szekfű Gyula történetírói fellépésének tudományunk fejlődésében. A végén sem kívánunk elvi megállapításokat tenni. De nagyobb távlatból mintha úgy látszanék, hogy nincs is pozitívizmus vagy szellemtörténet. Vannak jó, kevésbé jó és rossz történészek. Teremtő és meddő szellemek. Alkotó tehetségek és örök küszködők. És amíg lesz magyar történettudomány, akármily fejezetei jöjjenek is, Szekfű Gyula mindig az első kategória első vonalában fog állani.

KOSÁRY DOMOKOS

KATOLICIZMUS

A MAGYAR tudományos történetírást katolikusok, elsősorban jezsuiták indították meg a XVIII. században. Ebből következett, hogy a régi katolikus hagyomány, a katolikus egyház, műveltség, társadalom múltbeli jelentőségének méltányolása a következő század történetírásában is sokáig megmaradt, bár fokozatosan csökkenő arányban. Az általános korszellem hatása alól azonban természetesen a történetírás sem tudta magát kivonni. Bármennyire is alapvető követelménye a történetírásnak a minden irányban egyformán kötelező tárgyilagosság, a történetíró benne él saját korában, ez adja az ösztönzéseket, a szempontokat kutatásaihoz. Saját egyéniségében kell a múlt jelenségeit átélnie, hogy megközelíthesse, felfoghassa azokat és a források adatait élettel töltsse meg.

Általános szellemi áramlatok és sajátos hazai viszonyok egyaránt úgy hatottak az elmúlt század folyamán és a jelen évszázad első szakaszában, melyet általában liberalizmus korának szoktak nevezni, hogy a katolicizmus értékelése, jelentőségének megbecsülése mindig szűkebb körre szorult. A katolicizmusban a kor egy régi, visszavonhatatlanul elavult világnézetet látott, amely fölött az élet fejlődése már elhaladt. Hívei nemzeti szempontból pedig valami másodrangú, kevésbé hű magyarságként kezdtek feltűnni a társadalom nagy részének szemében. A hazai protestantizmus a korábbi erős nyomás alól szabadulva nagy belső erővel rendelkezett és természeténél fogva a korszellemhez is jobban tudott alkalmazkodni, mint a dogmatikusabb katolicizmus s éppen ezért saját szemléletét minden téren jobban tudta érvényesíteni. Ezzel szemben a katolicizmus számára súlyos dekadencia kora a múlt század. Államvallás mivolta elkényeztette, a jozefinizmus pedig belső erőit gyöngítette meg végzetesen.

Így állt elő az a különös helyzet, hogy az ország lakossága, főleg éppen a magyarság túlnyomó többségét tevő katolicizmus aránylag rövid idő alatt teljesen kiengedte kezéből a szellemi élet irányítását. A XVIII. századnak még kifejezetten katolikus kultúrája után nem kellett több néhány évtizednél ahhoz, hogy maguk a katolikusok feledkezzenek meg önmagukról és értékeljék le saját vallásuk magyar kultúra-teremtő erejét, múltbeli szerepét és bámulatos megnemértéssel kezeljék az ultramontánok bélyegzett irományokat.

Ennek az általános szellemi fejlődésnek volt részese történetírásunk is. Mert mihelyt a katolicizmust nem tekintjük önálló és maradandó értéknek, történeti szerepét is csak efemémek vehetjük, amely adott helyzetekben, jobb híján teljesített csak értékes szolgálatokat. Történetírásunk is mind erősebben a protestáns-kuruc szemlélet felé toldott el, vagyis azon értékek irányába, amelyeket a kor maga súlyosabbnak ítélt. A történetírásnak ez a szemléletmódja tehát a korszellemből fakadt és viszont maga is nagy mértékben hozzájárult szemlélete általános elterjedéséhez. A történetírásnak ez az iránya, egyes kiváló egyháziaktól eltekintve (Fraknói, Karácsonyi, Ipolyi, Bunyitai) általánosan érvényesült, mégpedig nemcsak protestáns, hanem katolikus szerzőknél is.

A hazai katolicizmusnak ez a súlyos dekadenciája, Őntudatának szinte teljes megsemmisülése, az értelmiségi rétegeknek az egyháztól való elfordulása csak a 90-es években kezdett megváltozni, az általános katolikus megújulásnak azonban (Prohászka) még hosszú útra volt szüksége ahhoz, hogy saját hangját megtalálja, ami azután a történetírásban sem maradhatott el. Ez az új irány Szekfü Gyula nevével elválaszthatatlan.

Szekfü katolikus szempontú történetírása természetesen nem a vallás oldaláról indul ki. Tagadhatatlan, hogy a történetírásnak nagy jelentősége

van a vallási öntudat kialakításában is, ez azonban a történetírásra nézve másodlagos kérdés. A történelem tudomány, amelynek megvannak a maga sajátos feladatai és eszközei: az igazság keresése, a múlt minél tökéletesebb megismerése és bemutatása. Hogy azután a múlt megismerése vallási szempontból is hat, az már csak következmény, de nem a történelem feladatköréhez tartozik. Történeti kérdés azonban az, hogy a múlt megismerésében a teljesség a fontos, mégpedig magát a kort alkotó vonások súlya szerint. A múlt megismerésében nem az a lényeges, hogy a mi korunk mit tart fontosnak s ez a szempont a múltban hogyan érvényesült, hanem a kor szellemét és életét alkotó saját vonások együttese, akkori fontosságuk szerint értékelve. Márpedig a múlt ismerete alapján tisztában kell lennünk azzal, hogy a magyar történelemben az utolsó másfélszáz évet leszámítva a vallási kérdés volt az egyik legnagyobb hatóerő. Ez volt az emberek meggyőződésének, egész gondolkodásának alapszöveve, életük, cselekvéseik hatalmas indítéka. Ha tehát a múltból a vallási szempontot mellőzzük, vagy fontosságát nem becsüljük fel eléggé, akkor a múlt képét hamisan látjuk s a valóságnál sokkal nagyobb hatóerőt fogunk tulajdonítani olyan okoknak, amelyeket mi fontosnak látunk ma, de távolról sem éreztünk olyanoknak a régi korszakok magyarjai.

Ami mármost a vallási élet múltjának katolikus vonatkozásait illeti: ha egyszer fölismerjük azt, hogy a vallásnak, egyháznak, vallásosságnak döntő fontosságú jelentősége volt múltunk és kultúránk kialakításában, akkor lehetetlen észre nem vennünk azt is, hogy a katolicizmus mindenkor integráns részét alkotta a magyar életnek, tehát a magyar történelemnek is. Nemcsak abban a több mint félévezredes időszakban, amíg a vallási egység fennállt s a magyarság egészében katolikus volt, hanem azután is, mikor előbb csak kisebbséget, majd ismét többséget alkotott.

Múlt századi történetírásunknak tehát a katolicizmus történeti szerepének mellőzése folytán súlyos fogyatkozásai voltak, egyoldalú látása hiányos volt, tehát hibás fénytörést adott a múlt képének. Egyoldalú volt a korábbi, XVIII. századi történetírás is, mely tisztára katolikus-Habsburg-színezetű látása folytán semmi megértéssel nem viseltetett a protestáns és Habsburg-ellenes események és történeti szereplők megítélésével szemben, s ennek szükséges kiegészítését hozta meg az ellenkező véglet. De ez maga is csak véglet volt, a kép korrigálásra szorult. Ezt a korrigálást hozta meg Szekfű történetírása.

Erre a feladatra Szekfűt történetírói egyéniségének három alapvető vonása tette alkalmassá: szellemtörténeti iránya, függetlensége és szintetikus látása. A szellemtörténet hozta a történetírásba a szellemi tényezőknek s így természetesen a vallásnak is a korábbinál sokkal nagyobb történeti értékelését, ennek az iránynak pedig történetírásunkban éppen Szekfű volt kezdettől fogva legnagyobb és legkiegyensúlyozottabb, a német szellemtörténet egyoldalúságaitól és túlzásaitól mindig tartózkodó képviselője. Gondolkodásának függetlensége tette lehetővé a meggyökeresedett történelmi ítéletektől és előítéletektől való szabadulást számára. Szintetikus látása, állandóan a teljesség fölfogására irányuló törekvése, a széteső vonásoknak egy képbe egyesítése, a lényeges kiemelése vezette rá arra, hogy a magyar múlt képe nem teljes: hiányzik belőle egy igen fontos vonás, a katolicizmus múltjának kellő súlyú értékelése.

Ez az értékelés elsősorban katolikus vallású történetíró feladata volt. Hiszen a vallásnak belső, lelki, világnézetet formáló lényegénél fogva természetesen, hogy a tökéletes beleélés, átélés és értékelés még a legteljesebb tárgyilagosság és jószándék ellenére sem lehetséges más vallású egyén részéről. Hogy a magyar történetírás a múlt század végére olyan nagy mértékben

megfelekedett a katolikus szempontok megfelelő térhez juttatásáról, arról éppen a katolikusok tehetek, akik nem foglalkoztak ezzel a kérdéssel:

„A XIX. század végén és a következőnek elején a katolikus szellemet a hazai történetírásban szinte kizárólag egyháziak képviselték, ami annyit jelentett, hogy a világi szakemberek vagy ellenséges állást foglaltak el a katolicizmussal szemben munkáikban, vagy pedig, ez a jobb eset, közömbösen viselkedtek a katolicizmus iránt a magyar történet és egyes részletei megítélésénél...

„A XIX. század második felének hazai történetírása fejlesztette ki a katolikusokban az alacsonyabbrendűségnek ezt az érzését, amikor protestáns történetírók tolla mindegyre az erdélyi fejedelmek, Bocskay, Bethlen, Rákóczi György hadjáratait, a protestáns vallásszabadságért és az alkotmányosságért való felkeléseit mutatta be, mint történetünk központi cselekményeit. Ezzel kapcsolatban a katolikusok mint a Habsburg-király hívei, gyöngé, megalkuvó magyaroknak tűntek fel, akik az alkotmányos és vallásszabadságot feláldozták egyéni érdeküknek, anyagi elhaladásuknak a bécsi udvarban. A kiegyezési korszak katolikus történészei nem tudták ezt a felfogást megcáfolni, sőt a korszerű szabadságideák hatása alatt gyakran ők is meghódoltak s legalább is hallgatással hozzájárultak ahhoz, hogy különösen a XVII. és XVIII. századot illetően a protestáns, kuruc magyarság lett a jó magyar, a katolikus pedig az esendő, elesett, labanc, rossz magyar.“

A teljes látás, a múlt elfogulatlan, megrögződött véleményektől független vizsgálata vezette Szekfűt annak világos látására, hogy „a katolikusoknak nincs okuk a protestánsokat nemzeti szempontból erősebbeknek, lelke-sebbeknek, jobb magyaroknak tartaniok, mint önmagukat... Ezért tudta a korábban egyoldalú szempontok és főleg elhanyagolt kutatás folytán hanyatlónak és nemzetietlennek bélyegzett XVIII. században föltalálni azokat a nagy értékeket, amelyeket a korábbi történetírás alig sejtett benne: az előző másfél század pusztuló világával szemben az új országépítés csöndes, építő korszakait. Ebben a korszakban találta meg a külföldi kutatásban is csak az utóbbi évtizedek alatt fölismert és értékelt barokk kort, mélyen katolikus és egyúttal magyar érzésű, bár jórészt latinnyelvű kultúrájával. Ezzel kapcsolatos a jezsuitarend nagy jelentőségének elismerése a magyar múltban. Mert bár ítélje valaki a jezsuitarend munkásságának eredményét saját világnézetének alapján kedvezőnek vagy kedvezőtlennek, örvendetesnek vagy szomorúnak, azt eltagadni nem lehet, hogy az egész korszakon keresztül alakítója volt a magyar léleknek, a magyar kultúrának, amely ennek figyelembe vétele nélkül soha teljesen megismerhető nem lenne. Ha a jezsuitákat a magyar múltból elmellőznők, múltunknak jelentős részeit kell magunktól ellőknünk.

Történetírói tárgyilagossága, függetlensége, főleg pedig éppen szintetikus látása azonban megóvja Szekfűt attól is, hogy az ellenkező végletbe csapjon és elfogulttá váljék a magyarság nem katolikus részével szemben. Mint katolikus ember számára természetes, hogy lélekben közelebb áll, jobban, melegebben átérthető számára a katolicizmus és annak szerepe, de a nemzet történetírója szívéhez az egész nemzet egyformán közel van, minden csoportjában és minden világnézeti irányában. Jellemző, hogy elfogulatlanságát éppen protestáns bírálói szokták hangsúlyozni. Ez az objektivitás tette képessé arra, hogy helyenként a hazai protestáns szellemiség kutatása történetének terén is úttörő munkát végezzen. Saját szava szerint:

„Annyi.. . bizonyos, hogy az emberi és nemzeti értékek lemérése és összehasonlítása nem történhetik máskép, mint mindkét fél erényeinek és hibáinak számbavételével. Történeti hitel és nemzeti érzés szempontjából gyanús nekem az a protestáns, aki keserűen elítéli a pozsonyi vértörvényszéket, de a világért sem nézne Kassa három vértanúja felé, s ugyanúgy gyanús az a katolikus, aki megint csak a máséban látja a szállkát, nem a magáéban a gerendát. A történeti szemlélet alapján

véve a tényekből indul ki, s így hiányos ott, ahol a tények egy részére nem kíváncsi, — ezen az alaptételen túl azonban kötelességünk a tények megítélésében is az igazság, s adott esetben a magunk joga mellett a velünk együttélő, egy magyar töből sarjadzott protestánsok igazára is gondolnunk.“

„Nemzeti politika dolgában hűség és tehetség, állhatatlanság és belátáshiány egyéenként megoszlott a katolikus és protestáns tábor között, ami a vüág legtermészetesebb dolga, hiszen mindkettőben magyarok voltak, ugyanazon erényekkel és bűnökkel, ugyanazon balsors és viszontagságok prédájaként. És sem a római pápának, sem Luthernek» Kálvinnak hitvallásában nem volt a magyarokra vonatkoztatott külön artikulus, mely minden további nélkül jó magyarrá tette volna azt, aki az illető hitvallást elfogadta.“

„Közvéleményünk ma is szereti megkülönböztetni a kálvinista és pápista magyart mint az alapjellem két, élesen elhatárolható változatát, nézetem szerint hibásan, anekdotikus vonásokat komolyan véve. Józan történeti szemléletünknek nincs is nagyobb akadályozója, mint az anekdotákból kialakított történeti tudás. A valóságban a katolikus és protestáns magyar között a nemzeti jellem dolgában nincs számbavehető különbség, akárcsak egykoron I. Rákóczi György és Pázmány Péter, Zrínyi Miklós a költő és II. Rákóczi György, vagy Thököly és Rákóczi közt sem volt, nem is lehetett nemzeti jellegbeli eltérés. A XVII. század erdélyi támadásaiban a szembenálló protestáns és katolikus magyarok mint két testvér hasonlítottak egymásra, beszédjükben, szokásaikban, harcmódorukban, s viszont élesen elkülönült mindegyik a saját szövetségeseitől, a töröktől, svédttől, német-osztráktól. De ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a hosszú időn át fennálló felekezeti ellentét nem járult az ősi jelleg megváltozásához. A változás ugyanis nem abban állott, hogy kétféle magyar típus alakult volna ki, például protestáns és katolikus, labanc vagy kuruc: nem ilyen egyszerű osztódásról van szó, hanem arról, hogy a kuruc és labanc egyformán. más magyar lett, mint a középkori, egységes jellegű nép. A magyarság új árnyalataiban is hasonszőrű, egyforma színű maradt, de ez a szín nem volt többé a régi.“

Hogy azután Szeffűnek ez a teljességet bemutató képe, a katolicizmus múltbeli nagy jelentőségének új elismerése a magyar katolikusokat megszabadította a már-már köztük is gyökeret verni készülő történeti alacsonyabbrendűség érzésétől és megszilárdította öntudatukat, az egészen természetes. Bátran lehet mondani, hogy a magyar katolikus öntudat helyreállítása az utóbbi évtizedekben kevés embernek köszönhet annyit, mint éppen az ő történetírói munkásságának.

Igen sokat köszönhet azonban a magyar katolicizmus egy másik történeti vonatkozásban is: a sajátos egyháztörténeti kutatás új főÜendítése és modernizálása tekintetében. Egyrészt az általános magyar történeti szempont, a hiányok fölismerése, de másrészt erős egyéni katolicizmus, a saját egyházának múltja iránti fokozott érdeklődés vezette abban a törekvésében, hogy új életet adjon a meglehetősen szomorú helyzetbe jutott magyar katolikus egyháztörténetírásnak, megállítva „a magyar katolikus történettudománynak szinte két évtized óta alig tagadható hanyatlását“. A korábbi nagy egyháztörténészeknek századunkban már nagyon kevés méltó utódja akadt. Nemcsak a katolikus egyháztörténetírás iránti érdeklődés csöidként általában, hanem az egyháztörténettel foglalkozók nagyobb része megfeledezett arról, hogy „az előttük jártak a saját korukban korszerűek voltak“, de módszerük egyszerű átvétele ma már, a történettudomány új, nagy átalakulása, fejlődése után, nem produkálhat a kor színvonalán álló munkákat. „Ettől a korszerűségtől pedig jelenleg nagyon is távol vagyunk“. Ezért „megint el kell sajátítanunk a haladottabb nyugati módszereket, s ezek segítségével egészen új utakat kell törnünk“. Ez az új út elsősorban nem a szervezeti kérdések kutatása, hanem magának a vallásosságnak az egyéneket, a társadalmat, a nemzet életét alakító vallásos érzés múltjának megismerése.

Ennek a célnak érdekében hozta össze körülbelül egy évtizeddel ezelőtt a Katolikus Történetírók Munkaközösségét, hogy a haladottabb német és francia egyháztörténetírás (Grabmann, Bremond stb.) módszereinek közelebb hozásával új levegőt hozzon a hasonló magyar törekvésekbe is. Ezért fáradozott nagy önfeláldozással azon, hogy az egyháztörténeti kutatás eredményeinek közlésére teret is nyisson *Regnum* évkönyv).

E mellett céljai közt mindig ott szerepelt a magyar katolikus társadalom történeti műveltségének emelése is. Részben az említett *Regnum* is ilyen célt szolgál, de e mellett nehéz lenne felsorolni azt a számtalan teret, ahol e cél érdekében munkálkodott, — hogy csak egyet említsünk, az esztergomi nyári egyetemet. Azt lehet mondani, hogy az utóbbi évtizedben alig volt jelentősebb katolikus szellemi megmozdulás, amelyben neki része ne lett volna, vagy amely valamely formában kapcsolatot ne keresett s talált volna vele.

A katolicizmussal kapcsolatban nem feledkezhetünk meg Szekfünek még egy fajta munkásságáról, s ez az, amit történetpolitikának nevezhetnénk. Nem a napi politikába való beavatkozást jelenti ez, hanem csak a jelenkor eseményeinek, problémáinak a katolicizmus örök elveihez való mérése. Egyetemes szelleme a történelem, szellemi, politikai, társadalmi élet egész síkját átfogja, s mégis tőlük távol maradva, felettük állva szemléli valami egészen mély és gazdag katolikus kultúra szempontjából. Az, hogy a katolicizmust ilyen egészen elmélyült formában tette magáévá, a dogmatika, a filozófia, a társadalomtudomány és az irodalom legteljesebb ismeretét, a legteljesebb behatolást tételezi fel. Ezek birtokában tudja azokat másoknak is közvetíteni írásain keresztül, s így válik „a dolgok magányos szemlélője“ nemcsak a tudomány világában, hanem a magyar katolicizmus és az egész magyarság életében is alakító erővé.¹

CSAPODI CSABA

¹ Az idézetek Szekfü Gyula következő munkáiból valók: *A katolikus történetírás Magyarországon.* (Magyar Katolikus Almanach, Budapest, 1927, 695—700 l.) — *Magyar katolikus történetfelfogás.* (Katolikus írók új magyar kalauza. Budapest, é. n. 396—418.l.) — *A magyar jellem történetünkben.* (Mi a magyar? Szerk.: Szekfü Gyula. Budapest, 1939.) — Előszó a *Regnum* egyháztörténeti évkönyv I. kötetéhez. (Budapest, 1936.)

NEMZETPOLITIKA

SENKI SEM hangoztatta jobban Szekfű Gyulánál a »történeti« szempont jelentőségét: ne nézzük a múltat a jelen szemléletén keresztül, ítéljük meg a történetet saját szelleme szerint, ne erőltessük rá messzi századokra a mai gondolatokat. Ugyanekkor nincs talán egyetlen történetíró sem, aki Szekfű Gyulánál nagyobb hatást gyakorolt volna nemzedékére és a nálánál fiatalabbakra. Szigorúan elhatárolta munkássága határait; midőn történetet írt, csak történetíró volt, aki a kor és a források bűvöletében él, ám midőn a közélettel érintkezésbe került, akkor sem tagadta meg történetírói magatartását. Szekfű Gyula egész sereg művében fordul a jelen kortársai felé s miközben Magyar Történetében következetesen keresztülvitte a múlt önmaga törvényei szerint való értékelését, mindenkor számít a szélesebb rétegekre. Egyáltalában nem zárkózik el a nagy tömegtől, de az értelem és a meggyőződés eszközével közelít hozzá. Sohasem tesz engedményt múltó hangulatoknak, felületes érzéseknek; ez a nagy realista elme, régi nagy magyarok módján, mindig csak „a dolgot önmagát“ nézi. Ismeri közállapotainkat, tisztában van műveltségünk állapotaival, s talán éppen ez a reális felismerés, ez a sosem leplezett pesszimizmus, ez a nagy magyar hagyományokat idéző őszinteség és önismereti hajlandóság teszi erőssé, hogy bátran szembeszálljon a korszak összes hullámzásaival. Történetírása tehát sosem öncélú, hanem súlyos nemzeti és emberi feladatokat hordoz. Szekfű Gyula könyveiben nagy tanítói tehetség, valóban „Praeceptor Hungáriáé“, aki szomorú tekintettel nézi sok viszonyunkat, de rögtön meg is magyarázza az okokat, felfejti a dolgok múltba menő gyökérzetét. Midőn a közélet felé fordul s a politika szenvedőihez beszél, ez a „történetpolitikai magatartás“ egyszerre világossá lesz. Meg akarja tanítani értelmesen, okozatosan gondolkozni az embereket; szeretné, ha elmélyednének az okok és következmények bonyolult hálózatában; szívesen fedi fel nemzeti bajainkat, hibáinkat, hátramaradásunk lényegét s mind ebben ismét csak a történetíró szemlélete vezet, aki a maga roppant egységében egynek látja a múltat, jelent, jövőt, s az élet egyetlen része sem marad rejtve előtte. Ám mivel ily ritka átfogó tekintettel tekint mindenfelé, nagy felelősséget érez a jelen irányában is.

Ez a felelősség, a múlt tökéletes ismerete, az okok szövedékében való eligazodás, a szigorú és pontos önismeret hálátlan és magányos erénye, az emberi és nemzeti lelkiismeret ritka finom remegése az, mely Szekfű Gyulát a közélet felé vezette. A közéleten itt nem szabad értenünk a napi politika múltó tülekedését, aminthogy Szekfű Gyula mindenkor távol állott a mindennapok haszonlesőitől, a múlandó konjunktúráktól, a korszak kétes ügyességeitől. A közéleti hivatás számára a politika legmagasabb szféráit jelenti, azt a kört, ahol az államról, a társadalomról és az embereknek az államhoz, társadalomhoz való kapcsolatairól való nézetek megszületnek. Ha végignéznünk az elmúlt húsz-harminc esztendőn, nyugodtan elmondhatjuk: senki sem gondolkozott oly mélyen a magyar nép sorsáról, a magyar állam létéről, a nép és állam oly izgatóan érdekes kapcsolatairól, mint Szekfű Gyula. Nem egyszer szóvá tette, mennyire hanyatlott az elmúlt években államszemléletünk és politikai érzékünk. Állameszménye természetesen nem a XIX. század állama. Éppen, mert soká annyira a múlt és a hagyomány bűvöletében élt, ezért fordult ellenzéssel szembe azzal a XIX. századi állammal, mely szerinte elszakadt a magyar államiság klasszikus folytonosságától. A liberális állam fölött azonban nemcsak emiatt gyakorol kritikát. Szekfű Gyulát mélységes keresztény szemlélet hatja át és kereszténysége maga az emberiség és méltányosság, az ember természeti jogai-

nak tisztelete. Nemcsak önmagától jutott erre a felismerésre, de ide vezethette Széchenyi István példájának szemlélete is, aki szerinte az újkori magyar történet legnagyobb energiája, kisugárzó fókusz. Széchenyi is a magyar ember sorsát vette szemügyre, és Szekfű Gyula államszemléletének is a természeti és emberi jogaiban meghagyott, felemelt ember a középpontja. Mármosta XIX.század állameszményére éppen azért néz kritikával, mert ez az államgondolat a szabad verseny elvét vallotta és magára hagyta a magyar embert éppen akkor, mikor ebben a polgártalan és tőkeszegény országban, a köztünk terjengő „gazdasági indifferentizmus“ között — ez is Szekfű Gyula szava és megállapítása — segítségre, védelemre, oltalomra lett volna szüksége. Az állam történeti jellege és folytonossága különben az emberben él. Nem vallhatjuk tökéletesen a történeti folytonosságú, keresztény magyar állam hitét, ha megfeledekünk az emberről. Midőn jövőnk fejlődésünk homályait kutatja Szekfű Gyula, állam- és nemzetszemlélete minduntalan reábukkan arra az emberre, akit neveim, művelni, szeretni kell.

Ez a történeti folytonosság, a Szent Istváni értelemben vett keresztény állam azonban csak akkor épülhet szilárd alapokra, ha elveit valóban méltányossággal, megértéssel visszük keresztül. Szekfű Gyula a nemzeti-ségi kérdés területéről hoz minduntalan példákat erre vonatkozólag. Még látjuk majd nézeteit a nemzetiségi kérdéstről; most nézzük emberi állásfoglalását befelé. Az 1920-as években állította fel a történeti keresztény államról, a keresztény demokráciáról szóló posztulátumait. Már ekkor világosan látja gazdasági struktúránk hibáit. De bízik a keresztény megújulás erejében s abban, hogy az akkor annyit emlegetett kereszténység valóban „közéleti“ kereszténység, azaz nem marad csupán frázis, hanem áthatja az élet minden területét, szabályozza ember és ember viszonyát, a létharcot megszelídíti és harmóniát hoz közénk. Azóta is hű maradt ezekhez a nézeteihez Szekfű Gyula, melyekről nem egyszer be kellett látnia, mennyire csak pium desideratumok. Kritikájában mindig felemeleti az eredeti keresztény természetjogi álláspontot. De világos, hogy nem ő távolodott el eredeti magatartásától, hanem a viszonyok fejlődhetek annyira, hogy Szekfű Gyula az emberi fejlődés, a társadalmi haladás érdekében szükségesnek tartja, hogy emlékeztesse az embereket a keresztény állam igazi lényegére s a természetjogi, emberi követelmények természetére. Az természetesen már külön Studium tárgya lehetne, merre, milyen talajba hullottak Szekfű Gyula gondolatai az 1920-as években, s egyáltalában, hogy akkori munkássága mint hatott közéletünk további fejlődésére. Ha viszonyainkat nézzük, megokoltnak látjuk azt a szomorúságot, azt a bizonyos pesszimizmust, ahogy Szekfű Gyula nézi azóta a helyzetet. Mert az általa posztulált történeti és keresztény államiság mégis az értelem erején épül és szabályozója nem más, mint az igazság és méltányosság.

Az is más kérdés, mint alkalmazhatók a keresztény alapelvek a moderm államhatalom felépítésénél, illetve, hogy ki hogyan és miként értelmezi ezeket az elveket. Szekfű Gyula minden pesszimizmusa mellett sem téveszti szem elől a keresztény méltányosság követelményeit. Nem hisz a fejlődés és haladás XIX. századi gondolatában, bizonyos pesszimizmussal nézi a haladási gondolat európai hatását. Ez a „történeti“ szempont eredménye nála; forráskritikai módszere nem szenvedhette, hogy a XIX. század haladási eszménye szerint mérlegelték és értékelték a régi korszakokat. Ehelyett eszménye a sztatikus és konzervatív állam, mely azonban a keresztény természetjog értelmében valósággal népi és népjóléti állam is. Kritikai pesszimizmusában ez a keresztény gondolat állandó szilárd pontot jelent. Ehhez méri a korszakok változásait a történetíró és a „praeceptor Hungariae“ egyaránt s pályája talán ezért van tele csalódásokkal, mert a közéletben

sehol sem találja keresztény eszményeinek érvényesülését, melyek túllebegnek korszakunk és állami, politikai életünk változásain, valóságain. Pedig tanításai tisztítóan hatnak, mint megvalósítandó eszmények, még ha a való élet messze elmarad is mögöttük, vagy olykor meghamisítja lényegüket.

Szekfű Gyula társadalmi eszménye az okosság és az értelem. Nem a merev és dogmatikus ráció lelkesíti, hanem az a történeti gondolkodás, mely végigkutatja okokért a múltat, felfejti annak szövevényét és a dolgok miértjére messzi századok tanulságaival felel. A történet valóban a jelen tükre és oka Szekfű Gyulánál, aki nem „filozófiai“ princípiumok szerint nézi a folyamatokat, nem hideg konstrukciók, hanem egyedül a valóság szerint. A történelem számára maga a valóság s ezért szeretné történeti gondolkodásra tanítani nemzetét. Jól mélyére lát modern folyamatainknak; tudja, hogy a történeti frazeológia mennyire felületes és felszínes társadalmunk köreiben. A történeti műveltség kérdése állandó gondja volt. Történeti műveltségünk hiányaiból magyarázza a társadalmunkban múltunkról és jelenünkről élő hamis hiedelmeket. Bár igazi területe a modern magyar történet és mesteri alkotásai a Mátyás utáni korszakról szólnak, állandó figyelemmel kíséri a húsz év óta divatos őstörténeti mítoszokat és fikciókat. Szerinte elég magyar múltnak a mögöttünk maradt ezer keresztény esztendő és az azt megelőző honfoglalás, mely felé akkora kegyelettel fordultak a keresztény középkor magyarjai. Világos tekintettel látja az őstörténeti fejtegetések dilettáns hamisságait. Ezért követeli a szaktudomány hatását és befolyását közéletünkben, hogy tőle megtanulják az emberek, mi a valóság. A dilettáns őstörténeti fejtegetések befolyásával szemben rámutat arra, mennyire kevésbé ismerik az emberek az igazi magyar történelmet. Szekfű Gyula a történet reális szemléelője és mégis roppant áhitattal fordul a múlt egységes képe felé. Nem tűr rajta torz és hamis vonásokat. Például már az 1920-as évek elején határozottan elutasítja az őstörténeti és faji romantikát. Kimutatja, hogy a faji kérdéstről szóló fejtegetések mennyire idegen eredetűek, mint alkalmazzák a merőben más alkatú magyarokra Chamberlain és Gobineau tanításait, egyszóval igen érzékeny pontokat tapogat ki, főként akkor, midőn a faji gondolat romantikájáról beszél. Kimutatja, hogy akárcsak Európa összes népeinél, úgy a magyaroknál sem lehet faji egységről beszélni; a magyar és külföldi irodalom teljes birtokában mutatja be az emberi keveredés valóságát és beszél arról a történeti gondolatról, arról a történeti egységről, mely a közös múlt, közös sors, közös hagyomány és érzelm munkájával formálta nemzetté a magyarokat. S itt nem riad vissza attól, hogy meg ne mutassa: ez a faji romantika mennyire ártalmas a magyar múlt egészére, hiszen homályba borítja, lekicsinyít, torz keretekbe szorítja azt a múltat, mely létünk értelme és útmutatás a jövőre.

Szekfű Gyula tehát mind a faji és őstörténeti romantika, mind a XIX. századi szabadversenyek állam ellenében kitar a szentistváni államgondolat mellett, persze ennek modern értelmében. Nemcsak személyes, régi élményei vonják errefelé, hanem a megfontoltság, a harmónia vágya is. A XIX. századi államtól rossz néven veszi, hogy állapotainkat teljesen összekuszálta, az új romantikától pedig félti a múlt igazi értelmét. S félti a jelent is: a tiszta gondolat ereje Szekfű Gyula gyakorlati eszménye. A XIX. századtól rossz néven veszi, hogy nem oltalmazta a szabadversenyek kor hatásaira elő nem készített népünket, de az ellene támadó romantikától fél az eszmények és gondolatok teljes összezavarása miatt. Elvész a nemzet, mely tudomány nélkül való, vallja. Számára a magyar nemzeti eszmény lényege az értelem, az okosság, a józanság és méltányosság. Így jut el a nemzeti kérdésben vallott felfogásához, mely valósággal korszakos jelentőségű a

XIX. század második felének asszimilációs és nemzetállami teóriáival és gyakorlatával szemben.

Itt is Széchenyi István az eszményképe, akárcsak méltányos, a realitásokat néző, a magyar nép sorsát jogi konstrukcióknál többre tartó szemléletében. A nemzetiségi kérdés szerinte elválaszthatatlan a magyar nép és magyar állam történetétől. Tehát történetileg gondolkozik a nemzetiségi kérdésben is; valóságérzetét nem bénítja semmi dogmatizmus, miközben a történetileg is igazolt és levezetett magyar méltányosság vezérli állásfoglalását. Mint történetíró szinte az elsők egyike, aki nemcsak az állam és a vele kapcsolatos közjogi konstrukciók és küzdelmek történetével foglalkozik és a rendiséget nem tekinti a magyar jellem kizárólagos megnyilatkozásának, hanem szerető gonddal fordul a mély rétegek felé. Szekfü Gyula a magyar nép első és eddig legnagyobb történetírója, aki előadása és gondolatai középpontjába a népet állítja és annak változásait vizsgálja. Így jut arra a felismerésre, hogy az összes nemzetiségi problémák és bajok oka történeti: a török hódítás eredménye apasztotta le annyira a magyarok arányszámát, hogy a 18. századi beköltözések nyomán Magyarország nemzetiségi állammá változott. A török uralom irtotta ki az ország középpontjáról a magyarok roppant tömegeit, tette néptelenné az országot. Így jöttek be a szerbek és részben a románok; a balkáni felfordulás északra szorította a balkáni népeket, akik a Kárpátok és a Duna vonala mögött némi biztonságot találtak. Szekfü Gyula egyébként is rendkívül finom elemzéssel követi nyomon az egyes nemzetiségek művelődési, gazdasági és szellemi kialakulását és a magyar államhoz fűző viszonyát. Tudatában van annak, hogy a nemzetiségi kérdés jelenléte oly realitás, melyen nem változtat a hatalmi apparátus. Hangoztatja az ország egységét és magyar jellegét, a magyar vezetés jelentőségét és elsőbbségét, ugyanakkor azonban megemlíti, hogy ebben a magyar-jellegű államban mindig voltak és lesznek nemzetiségek. Tehát törekedni kell a velük való harmónia megteremtésére. Széchenyi István példája vezet itt, az 1842-es akadémiai beszéd szelleme az, mely megszabja közéleti álláspontját a nemzetiségi kérdésben. Ezt a megnyilatkozást örök érvényűnek tekinti és a magyar méltányosság és politikai érzék legszebb jelenségeként tartja. Emellett Deák és Eötvös nemzetiségi felfogását tartja követendőnek és az 1868: 44-es törvény szerinte oly forma, mely hosszú időre biztosította volna becsületes végrehajtásával a nemzetiségekkel való együttélésünket.

Mindebből következik már eleve, hogy Szekfü Gyula gyökeresen elutasítja a XIX. század második felének a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontját. Nem tagadja az asszimiláció megtörtént tényét és nem helyezkedik merev és merész faji alapra. De az asszimilációnál szellemi és erkölcsi ismérveket keres és hű marad Széchenyi Istvánhoz, ki követelte, hogy a magyar felsőbbség és vezetés elsősorban erkölcsi, de semmiképpen sem hatalmi legyen. Ugyanakkor természetesen nem tartóztatja azokat, akik különböző új jelenségek vonzására ki akarnak szakadni a magyarság közösségéből. Szekfü Gyula talán legelőször ismerte fel a disszimiláció tényét és vonta le következményeit: így csinált eszményt az összezárkózott, külön sajátságokkal rendelkező, saját múltját, történetét és irodalmát átérző magyarságból, melyet a keresztény természetjog és az emberiség szelleme hat át, s következőleg a méltányosság vezet más nemzetiségűek iránt. Végso fokon tehát a szentistváni állam az, mely megfelel vágyainak. A szentistváni állam-eszmény nem ismer külön népcsoportokat, de megbecsüli a kívülről jöttéket és általában a más nyelvűeket és nemzetiségűeket. Szekfü Gyula alapvető magyarázatai közé tartoznak műveinek, írásainak azok a részletei, hol kifejezi a régi, középkori magyar méltányosság és türelmesség természetét. A magyar társadalmi szervezet egészen más volt, mint a nyugati; a nomád türk poli-

तिकai szervezet tág teret hagyott a nagyobb hatalom vezetése alá csatlakozott, alája hódoltatott nép belső életének. Ez a laza közösség alkotta a nomád alakulások lényegét; innét a nomád népek roppant száma és politikai hatalma. A keresztény magyar államszervezetben továbbra is megmaradtak ezek a jellemvonások. A kegyes és igazságos — pius et iustus — magyar király ügyelt a letelepedett népek külön életére, lehetővé tette e népek gazdasági és társadalmi természetét, életszükségei szerinti külön belső életüket egy-egy zárt területen belül, ami emellett egyáltalában nem árthatott az állam egységének. Tehát a középkori állam nem ismerte, nem ismerhette az asszimilációt. Az összehasonlítások hosszú sorával mutatta ki Szekfű Gyula, mennyire nem ismerte a középkori szentistváni állam a nemzetiségi küzdelmet és ellentétet, szemben a német, cseh és lengyel nemzeti feszültségekkel. Magyarországon a külön élő letelepült idegen népek megtartották saját nyelvüket és szokásaikat. Semmi sem bizonyít tehát amellet, hogy a középkorban Magyarországon asszimiláció lett volna. Szekfű Gyula elutasítja azt a nézetet, mely szerint a középkori magyar királyok a mai értelemben véve asszimilálni akartak volna. Ebben is történeti módszeréhez híven jár el, nem engedheti, hogy a múltra mai keletű nézeteket alkalmazzanak.

A nemzetiségi kérdésekről vallott nézeteiben Szekfű Gyulát nemcsak a méltányosság és a természetjogi álláspont vezeti, hanem nyilvánvaló „hungarico-politicum.” is. Tisztában van a nemzetiségi kérdés összes vonatkozásaival, tudja, hogy Magyarországnak harmóniára van szüksége és az igazi magyar történeti valóság és álláspont felelevenítésével helyes megvilágításba akarja helyezni a kérdést mindenfelé. Tehát meg akarja fosztani a magyarországi nemzetiségi kérdést eddigi problémáitól s kimutatja, éppen a nemzetiségek felé, hogy a XIX. századi politika nem jellegzetes és nem egyértelmű magyar állásfoglalás. Egyáltalában, Szekfű Gyulának az a törekvése, hogy a magyar szellemet tiszta és hamisítatlan mivoltában mutassa be — a magyar szellem örök érvénye pedig semmiképpen sem azonosítható csupán egyes politikai korszakokkal, — például a XIX. század második felének sokban máig is továbbélő magatartása a nemzetiségi kérdésben semmiképpen sem felel meg sem a magyar történet szellemének, sem pedig a magyarság érdekeinek.

Tételeivel, tanításaival, az államról, a népről, a nemzetiségi kérdéstről vallott nézeteivel Szekfű Gyula soká állott viták és ellentétek középpontjában. Hogyne, hiszen gondolatai nem egyszer merőben eltérnek a közgondolkodástól. Amúgysem ambíciója, hogy a közgondolkodás irányában éljen és írjon. Számára a felismert és kikutatott igazság és az értelem magánya sokkal többet jelent. De talán éppen ezzel a bátor magánnyal vált Szekfű Gyula közéletünkben azzá, aminek sok-sok nemzedék tiszteli. Esméink egyik legnagyobb tudatosítója, egyik legnagyobb hatású nemzeti ébresztőnk ő, akinek közéleti és emberi szerepe — túl a történetíró tőle elválaszthatatlan magatartásán — éppen az, hogy értelemre és világosságra nevelje nemzetét.

GOGOLÁK LAJOS

SZEKFŰ GYULA ÉS A NÉP

A MŰLT NAGY SZÁMADÓJA, a történetíró a néppel sohasem kerülhet olyan közvetlen kapcsolatba, hogy az veszélyeztethetné tárgyilagosságát, ami azonban nem zárja ki a jóindulatú megértést alanyának sorsával szemben. A magyar történetírás nagyobb mulasztásai közé tartozik a magyar parasztság történetének tudományos feldolgozása. Többnyire elfogultan tárgyalják a parasztság múltját, egyéni érzelmek alapján rajzolták meg fejlődését és ismertették legfontosabb állomásait. Nehéz is a parasztságról elfogulatlanul írni, mert történelme megdöbbenően dokumentálja a legnagyobb magyar társadalmi osztály történelmi tragikumát, s a történetíró, bármennyire igyekszik is tárgyilagos lenni, nem tud szabadulni a múlt kísértéseitől.

Szekfű Gyula tárgyilagosan vette számba a parasztság múltját s ennek ellenére mégis annyi megértés és melegség járja át sorait, amikor róla ír, hogy az ember érzi, hogy szereti a parasztságot. Ha a nép küzdelmeiben számíthat a történetíróra, akkor ez a tárgyilagos, de megértő történelem-, illetve társadalomszemlélet sokkal többet jelent a segítségnél, mint a pillanatnyi felbuzdulás, az indulattól hevített lelkesedés, mely hamarosan elhamvad és üres tétlenség következik utána. Szekfű Gyula megérti és szereti a magyar parasztságot s ilyen érzéseinek hű tükré a Magyar Történelemnek a parasztságról szóló néhány nagyon szép fejezete.

A parasztság a múlt század eleje óta központi helyet foglal el a magyar életben. A jobbágyfelszabadítást megelőző évtizedekben írók és politikusok vitatkoztak sorsáról és jövőjéről, majd amikor 1848-ban felszabadult és e kérdést megoldottnak látszott, maga a parasztság gondoskodott arról, hogy ne feledkezzenek meg róla. A jobbágyfelszabadítást követő évtizedekben alakul ki a paraszttársadalom mai képe, akkor jelentkeznek azok a nagy feszültségek, melyek még ma is izgalomban tartják a falvak lakóit. A magyar paraszttársadalom strukturális felépítése erősen proletár-jellegű, s az alsóbb rétegek öntudatos megmozdulásai a múlt század 70-es—80-as éveiben már jelezték, hogy valami nincs rendben, s politikai, gazdasági és társadalmi életünk átrétegződése nélkül a falvakban végleges nyugalom nem várható. Az agrárszocializmustól a kivándorlásokon és a városba özönlésen keresztül csak egy emberöltő választ el az úgynevezett falukutatástól. Az utolsó évszázad tehát mindig hallott a parasztságról s akarva-akaratlanul tudomást kellett venni, hogy van parasztság.

Minden időben másként látták a parasztságot s másként gondoltak róla: de különösen döntő volt sorsára az utolsó száz év irodalmának sajátos paraszt-szemlélete. A legállandóbb vonás itt az idill, a romantika. A parasztidill és a parasztromantika néha realisabban jelentkezett, máskor meg mindent elborított, elárasztott és a magyar társadalom jólesően lubickolt abban a tudatban, hogy derék, hűséges, becsületes, megbízható, kitartó, szorgalmas, erős, erényes, bátor, megelégedett, boldog stb. parasztságunk van. Petőfi, Arany népies-nemzeti iránya őszinte lelkesedéssel és talán határozott politikai szándékkal vonultatta fel a közönség elé a parasztságot; epigonjaik azonban az idill és a romantika elbájoló tendenciájával szerepeltették versben, regényben és színdarabban s kialakult a magyar közvéleményben a faluról és a parasztságról az a kép, amelyet a népszínművek még ma is őriznek s amely hamis illúziókba ringatta a magyar társadalmat. Bőgatóság, piros pruszlikos, heje-hujás, árvalányhajas, jókedvű, pompás parasztok mozognak a színpadon: táncolnak, dalolnak, keveset dolgoznak, harangszókor leveszik a kalapjukat, keresztet vetnek s jó étvágyal fogyasztják el a bőséges ebédet, amit az ugyancsak szépen kiöltözöködött menyecske hoz a faluból. Ez a retusált kép maradt meg a közvéleményben a parasztságról a világháború kitöréséig, sőt egészen napjainkig, mert

hiszen a népszínművek helyett ma a filmek kápráztatják el a közönséget s azokban is a parasztságnak ez a hamis illúziója érvényesül...

A sajátos magyar társadalomszemlélet természetesnek vélte, hogy van parasztság. Nem látta meg, hogy a parasztság torz társadalmi képlet, nem terjedt odáig az érdeklődése, hogy a kép mögé is nézzen és valamivel többet is megtudjon róla. Elfogadták, hogy van parasztság s azt hitték, hogy ez a maga érintetlen állapotában tekinthető csak a magyar társadalom legfontosabb alkatelemének, mert el sem tudták képzelni a magyar életet parasztság nélkül. Természetes állapotnak tekintették s magától értetődőnek tartották, hogy vannak urak, vannak polgárok, vannak munkások és azután vannak parasztok; s ebben a megváltoztathatatlan társadalomban a parasztságnak olyannak kell lennie, mint amilyen jókedvűnek, dalolónak, boldognak ő látta. Pedig a hamis kép mögött már lejátszódott az a nagy tragédia, melyet az agrárszocializmus elbukása, a kivándorlás és a városbaözönlés jelentett s amely kétségbevonhatatlanul dokumentálta a paraszt-» és a polgári életforma nagy feszültségeit, szinte demonstrálta, hogy a parasztság anakronizmus és fenntartása nemcsak hogy nem nemzeti érdek, hanem egyenesen káros a magyar jövőre nézve. A parasztság különböző területeken és formákban megnyilvánuló menekülése — kivándorlás, városbaözönlés, egyke, szekták, stb. — a jobbakban megmozgatták a lelkiismeretet, úgy hogy revideálták társadalomszemléletüket, megvizsgálták a parasztság helyzetét, strukturális felépítését, bajait, problémáit, realisabban szemlélték a falvak életét, hatott rájuk Szabó Dezső és Móricz Zsigmond, őszintén, érdektelenül lelkesedtek a népért, de még ők sem látták meg, hogy ez a különleges társadalom csak rezervátum, — bármennyire érdekessé, színessé és vegetatívabbá teszi is életünket—melynek a külföldiek csodájára járnak, de amelynek fenntartása nem lehet a nemzet érdeke.

Szekfű Gyula az első, aki a magyar paraszttársadalom különleges fejlődésére figyelmeztet s történetírásában tudatosan emeli ki azokat a tényezőket, melyek lehetetlenné tették a magyar földművelőtársadalom egészséges, korszerű fejlődését, megakadályozták, hogy lépést tartson a nyugati parasztokkal, hogy ténylegesen felszabaduljon, s amelyeknek köszönheti, hogy parasztság maradt. Az újkori nagybirtokban, a török háborúkban és a vármegye különleges szerepében látja Szekfű azokat a konzerváló erőket, melyek a feudális társadalom keretében megőrizték a magyar parasztságot a maga természeti állapotában.

Az európai parasztság útjai a 16. században váltak el. Addig többé-kevésbé megegyező vonást mutat az európai parasztság története, ugyanaz a hely jutott számára minden európai társadalomban: legalul, szolgálai szinten tengődött. A nyugati parasztok a városiasodás hatására lassan polgárosodtak s idővel az összes szabadságjogok részeseivé lettek. Nyugaton nem alakult ki a nagybirtoknak az a formája, mely Kelet-Európát annyira jellemzi. A nyugati parasztok bérleti viszonyba kerültek földesuraikkal, megváltották tartozásaikat, nem nehezedett rájuk állandó nyomás és ellenőrzés, nem láncolta őket a földhöz a szabad költözködés hiánya s nem kellett a feudalizmus hierarchiájában megszábotott személyi szolgáltatásokat teljesíteniük. Kelet-Európában a 16. században a nyomáskényszerhez alkalmazkodó földközösségből a földesúr kihalította saját gazdaságát, allodiumát s azt majorsági üzemmé fejlesztette. A folytonos háborúk nagyon jó piacot jelentettek a mezőgazdaságnak. Hatalmas hadseregek mozogtak e tájon s azok élelmezése a nagybirtokra háramlón. A marha, a búza és a bor a legkeresettebb tömegélelmezési cikk volt, s a jó értékesítési lehetőség nyereszedési hajlamokat ébreszteni a földesurakban. A magánszektoron hosszú cselédházak, istállók, nagy csűrök és magtárak épültek, a határban béres-szolgák robotoló jobbágyokkal és zsellérekkel együn dolgoztak: a földesúr szinte ingyen jutón a terményekhez s azokat jó pénzért értékesítene. A nagybirtoknak ez a formája már ismerős előttünk: a 16. és 17. század földesurai az ingyen munkaerőt szolgáltató jobbágyok — Werbőczytól kezdve

ményezett — röghöz kötöttségét mindennél fontosabbnak tartották s a szabad költözködés jogától megfosztott jobbágy tartozéka lett a nagybirtoknak. a feudális Magyarországnak.

A nagybirtok szerepét Szekfű Gyula a török veszedelemmel magyarázza. Szerinte történelmünkben a hasadást a törökség másfél százados uralma jelenti. A magyarság akkor már Európa szerves része volt és nem egyezkedhetett az ázsiai rabszolgotartó, imperialista nagyhatalommal. Élet-halál harcot vívott s joggal nevezhette magát Európa védőbástyájának. Ez a szerepe azzal a káros következménnyel járt, hogy az ország legjobban termő és legsűrűbben lakott területei teljesen elpusztultak. A Győr—Buda—Debrecen vonaltól délre a Dunántúl és az Alföld jó néhány évszázaddal visszaesett, a föld elvadult, hatalmas gaz borította, másutt sivataggá vált s a rajta élő nép olyan sokat szenvedett, amennyit talán Európának egyetlen más népe sem. Az imperialista török rabszolgának hajtotta el a magyar lakosságot, vagy pedig olyan súlyos adókkal terhelte, melyeket alig tudott megfizetni. A török imperializmus a legerkölcstelenebb alapokon nyugodott: a harcosok részesedtek a megszállott területből, kisebb vagy nagyobb birtokokat kaptak, de nem voltak biztosak abban, hogy meddig élvezhetik azok jövedelmét, tehát a végsőkig zsarolták, fosztogatták a népet. A törökségnek szolgáló tatár segédcapatok pedig időnként a teljesen kifosztott lakosságot brutálisan végigrabolták s ha ellenállásra találtak, vagy a kedvük úgy hozta. halomra gyilkolták. A török impérium emlékét őrzi az Alföld jellegének megváltozása, a ritka település s az a nagy különbség, mely a magyarországi és a nyugati parasztnak között fennáll. Nyugaton akkorra már a parasztnak beleilleszkedtek a társadalomba, úgy helyezkedtek el benne, mint annak legfontosabb eleme. Ugyanakkor az Alföld vadvizek előntötte, zombékos terein szilaj pásztorok legeltettek félig vad csordákat s úgy éltek, mintha Európától felmérhetetlen távolságra vetette volna őket a sors.

A nagybirtok és a törökség mellett a paraszttársadalom végzetes formálásában szerepet kapott a vármegye is. A központi hatalom és az oligarchia vetélkedése sajátosan jellemzi a feudális társadalmak helyzetét: Magyarországon a központi hatalom kialakulására később került sor.

„A magyar állam legfőbb feladata — írja Szekfű — a 16. és 17. században a török elleni védelem volt, ehhez képest a magyar jobbágy tehertöbbletét is nyugati szomszédaival összehasonlítva a török hódítás okozta. Amikor az osztrák tartományokban a jobbágy egész évben mindössze 3—6—12 napnyi robotot végzett földesurának s ezen kívül másnak nem, akkor a magyar jobbágy a földesúri roboton kívül legalább 12 napot szolgál a török elleni végvárak fenntartására, kiépítésére, reparálására. Belső viszonyaink különben is kedvezőtlenül alakultak: 16. századbeli uralkodóink, I. Ferdinánd, még Rudolf is megpróbálták az 1514-i szigorú jobbágytörvény enyhítését, a következő század első fele azonban a királyi hatalom végleges elgyengülését hozta magával: az új nemesi alkotmány II. Mátyás, II. Ferdinánd és III. Ferdinánd korában fejlődik ki s hozzájárul ahhoz, hogy a magyar jobbágy ne részesedhessék azon felülről jövő védelemben, mely Közép-Európa szolgáló néposztályait támogatta ekkor a földesurakkal szemben. A magyar fejlődés itt válik el nyugati szomszédaitól: az az esztendő (1608), mely Bocskay felkelésének közjogi gyümölcsét, a bécsi béke szövegét felveszi a magyar törvénykönyvbe, a jobbágyság sorsának intézését kiveszi az állam, a király, a főpapság és főrendek kezéből s átengedi a vármegyéknek, melyek nem egyebek, mint a földesurak egyeteme, mégpedig ekkor már első sorban a kisebb földesuraké, akiknek keze mindig súlyosabb, mint a nagyuraké. Ehhez képest a jobbágy a 17. században teljesen ki van szolgáltatva a földesúri társadalomnak: szabad költözködése szinte teljesen megszűnt, szolgáltatásait pedig, melyekkel urának és a vármegyének tartozik, éppen ezek: földesura és a földesurak egyeteme határozza meg. Míg a középkorban a jobbágy helyzetének rendezése nem mehetett végbe

az egész politikai-közjogi apparátus, azaz a király és az összes rendek akarata nélkül, hiszen még a Dózsa György lázadását tragikusan befejező 1514-i jobbágytörvény is országgyűlésen jött létre, a közjogi faktorkor beleegyezésével, addig most, a 16. században még csak tényleg, a 17. században legalísan is, a nemesség, a földesurak egyeteme egyedül intézte a dolgokat saját belátása és akarata s természetesen érdeke szerint. Az állam annyira tehetetlen volt a vármegyék immár megnövekedett hatalmával szemben, hogy a jobbágyoknak az állam érdekében teljesítendő szolgálatait (a várvédelem fenntartásában, az átvonuló katonaság eltartásában) is rábízta kezelés végett a vármegyékre. Az pedig, hogy mit és mennyit fizessen és szolgáljon a jobbágy földesurának és a vármegye mint intézmény fenntartására, ezt kizárólag, végső érvénnyel a földesúr és vármegye határozta meg. Innen érthető, hogyan nőtt meg a robotnapok száma, melyet az 1514-i törvény, a középkorhoz képest igen súlyosan, évenként 52-ben állapított meg, a 17. században legalább is 104-re, de igen sokszor 150—160 napra is. Ez ellen a jobbágnak, mióta az állam lemondott sorsa intézéséről, sem panasz, sem jogorvoslat nem állott a rendelkezésére egészen Mária Teréziáig, aki először próbálta meg az abszolutizmusnak Nyugaton már szinte kétszázados jobbágyvédő hagyományait a magyar jobbágy érdekében is érvényesíteni.“

Parasztág maradt a földmívelőtársadalom a nyugatiétól eltérő fejlődés következtében nemcsak Magyarországon, hanem körülöttünk is, általában az Elbától keletre eső területeken. A paraszti állapot ismérvei majdnem azonosak e történelmi tájon, de azoknak meghatározása kimerült a társadalmi és gazdasági jellemzésben, esetleg még a politikai jogtalanság emlegetésében, de okait, múltját, történelmi háttérét a korszerű tudományossággal nagy munkájában és kisebb tanulmányaiban egyedül Szekfü Gyula rajzolta meg. Munkássága azonban nem merült ki abban, hogy tudományosan megfogalmazta a parasztság okait és lényegét, hanem tárgyilagosságának megőrzésével, illetve a tudományos és a gyakorlati munka szigorú elhatárolásával a rendelkezésére álló eszközökkel változtatni is akart a helyzeten, segíteni is szeretett volna a parasztságon. Amikor a magyar ifjúság egy része a paraszttromantika bővületének hatása alatt a paraszti állapot konzerválásával akarta egy Dunavölgyi államszövetség alapjait megvetni, ő tiltakozott e történelmi öngyilkosság ellen, mert világosan látta, hogy a magyar parasztság, s nyugodtan mondható, az egész keletközépeurópai parasztság számára csak úgy van jövő, ha ki tud emelkedni elavult kereteiből, ha ki tud lépni csödbe jutott életformájából. Szekfü abba a nagy történelmi perspektívába állította e kérdést, melyet fentebb vázlatosan megadtunk, s jól tudja, hogy a magyar parasztságot nem szabad visszafelé fordítani: a magyar parasztság csak előre mehet azon az úton, mely a tényleges felszabaduláshoz, a polgárosodáshoz, új életformájához vezet. Éppen ezért örömmel üdvözölte a falukutatást is s helyt adott a Magyar Szemlében mind azoknak a fiatal íróknak, akik hozzá vitték a faluval, a parasztsággal foglalkozó tanulmányaikat. Szekfü Gyula tette lehetővé, hogy a Magyar Szemlében hosszú éveken át mind a mai napig a magyar parasztság sorsát érintő összes kérdések megtárgyaltassanak. Elég csak arra utalnunk, hogy a Magyar Szemlében láttak napvilágot Kerék Mihály, Szabó Zoltán és e sorok írójának írásai, melyek nem elégedtek meg az agrárhelyzet felszínes vázolásával, hanem nagyon mélyre lenyúltak s igen sokszor megdöbbentő eredményeket tártak a művelt közönség elé. Szekfü vállalta ezeket a szempontokat, és aki végiglapozza a Magyar Szemlének az ő szerkesztésében megjelent köteteket, elismeréssel kell megállapítania, hogy azokból a maga valójában, reálisan rajzolódik elénk a magyar parasztság.

A reális társadalomszemlélet kialakításában így vállalt nagy és jelentős szerepet Szekfü Gyula. Igyekezett a zürzavart sok lényeges kérdésben eloszlatni, s mindig vigyázott arra, hogy szubjektív lírai tekintetek, elemek

ne befolyásolhassák azoknak a véleményét, akik már kivonták magukat a parasztromantika bűvületéből és akikre nem hat az idill semilyen formában.

S ha lesz jövője, boldogabb jövője a magyar parasztságnak,— és reméljük, hogy lesz — akkor Szekfű Gyula nevét sem fogja elfelejteni, mint aki nagyban segített ahhoz, hogy a parasztság sorsa megváltozzék és a további fejlődése egészségesebb, emberibb legyen.

KOVACS IMRE

AZ ÍRÓ

ATÉVES KÖZHIEDELMEK egyik legmakacsabbika, hogy az író-ruha, amit magára ölt az író; aminek értéke is csak annyi, hogy drágább, színesebb a hétköznapi ködmönnél. Még az is benne rejlik ebben a hamis hiedelemben, hogy a köznapi stílus-gúnya sokszor igazabb értéket takar, mint a hivalkodó cifraszűr, amely csak arra jó, hogy rangosan járjon benne az ember. Szinte már hangos a vád: mindenki gyanús, aki „szépen“ ír.

Aki afféle ráaggatott cifraságokban látja az imi-tudást, a stílust: annak fogalma sincs a dolgok lényegéről. Az íróművészet nem szemfényvesztés, hanem a belső lelkialkat természetes önkifejeződése. Imi az tud, akinek eredeti gondolatai vannak, aki uralkodik a mondanivalója fölött és az anyagából konstruálható minden értéket napvilágra tudja hozni. Invenció és diszpozíció nélkül nincs elokúció. Előbb van az ember, aztán a stílus. Aki írni akar, ne a tollát hegyezze, hanem önmagát formálja.

Szekfű Gyulával szemben méltatlan volna a trópusokat skatulyázó, oskolás stilisztika formai szempontjait alkalmazni. Az ő tudós beállítottságát kell néznünk, hogy az egészből a részek jellegét megértsük.

Könyvei mögött az a történetfilozófiai magatartás áll, hogy a történelem az ember konstrukciója: annyit ér, amennyit a megismerhetőség korlátain belül és az objektív igazságot keresve a maga egyéni erejével rekonstruálni tud. Rekonstrukció fantázia nélkül nem lehetséges. A kövek önmagukról nem állnak össze épületté és a legigazabb kövek is csak akkor beszélnek, ha valaki épületet formál belőlük.

Szekfű „művészete.. tehát nem más, mint az 6 tudománya: rekonstruálni a múltat adatokból, amiket talán mindenki ismer, de parlagon hevertet, vagy amiket a lényeglátó szemével kell kibányászni a végnélküli monumentákból, adattárakból, archívumok néma kézírataiból. Tudós és történeti regényíró annyiban is különböznek, hogy a regényírói hitelesség több teret enged a fantáziának; de a tudománynélküli regényíró csak silányságokat tud produkálni, a fantázia-nélküli tudós pedig még dadogni sem tud a történelemlről.

Szekfű két ilyen rekonstrukciót alkotott, mind a kettőt valóban hősi alakról. Mind a két könyv emberi portrét rajzol, ami irodalomnak és történetírásnak egyformán tárgya: a „Száműzött Rákóczi ...-t és „Bethlen Gábort...-t.

Az első a legszebb magyar könyvek közé tartozik. Erudíciója, új levéltári anyagon alapuló megállapításai a tudományos elbírálás körébe tartoznak, de nem lehet elválasztani szerzőjében a tudóst a művésztől. Mert egy mondat, amit kiemel Rákóczi Vallomásaiból, egy jelentéktelennek látszó megjegyzés, amit valamely követjelentésben talál: sokszorosán visszhangzik abban a keretben, ahová beilleszti az író. A könyv a legmerészebb föladatra

vállalkozott — innen a vihar, amely fogadta és a sorsdöntő hatás, amit a magyar történelemtudományra gyakorolt —: szembeszállni illúziókkal, regényesítő kritikátlansággal, hamis adatokon alapuló naiv romantikával. Portrét rajzol és ez a portré nem azonos azzal a pathetikus, színpadi pózzal, amelyben népszerű olajnyomatok és politizáló tudósok szokták a kurucfejedelmet ábrázolni. Ennek a konvencionális, lelkesítő portrénak is van jelentősége: a tömegnevelésben, az iskolai olvasmányok légkörében. Szekfű az örök emberi értékek színpadán ábrázolja hőseit és a kor államcselekményeit. Az a néhány lap például, amellyel a XIV. Lajos halála utáni francia udvart, a régensség korát jellemzi, úgy hat, mint egy világtörténelmi dráma, amelyben az alakok egy mélybenéző lélektani intuíció világosságánál mutogatják rejtett titkaikat. Az író jellemzésének főereje abban rejlik, hogy élesen kiemeli a kontúrokat, néha meglepően kíméletlenül nevezve nevükön a dolgokat, és éppen azokra a tényekre mutatva rá, amiket a nyárspolgári, egyzetető történeteszemlélet nem bír elviselni. A könyv első mondata: „A napkirály is elment arra az útra, melyen minden földi test porrá és hamuvá oszlik“. Ez a lírai előhang már itt megüti azt a tónust, amely az egész művet jellemzi: a tények az emberi együttérzés és megértés magatartásában nyernek értelmezést.

Pedig Szekfű nem érzelmes elbeszélő. Beállítottsága inkább kritikai; ha kell, ironikus is, néha könyörtelenül leleplező. De az érzelmek minden húrján tud játszani, a történetírói bölcsesség hűvös diszciplínája alatt. XIV. Lajos holttestét — írja Szekfű — „több mint kétezer testőr, apród és muskétás kísérte; az utódok és rokonok, udvaroncok és hű alattvalók sorából senki sem“. Ahány szó, annyi fájó igazság és kielezés, amely fölelevenít egy egész kort. A hideg objektivitás, az „impassibilité“ Szekfűt klasszikus, mondhatnám „pamassien“ művésszé avatja: a forma csak eszköz, hogy a szavak alatti életet még elevebbnek érezzük.

Nézzünk még egy mondatot: „XIV. Lajos maga sem járt temetésekre, legkedvesebb unokái és dédunokái halálakor olyan rendelkezéseket adott ki, melyek folytán a katolikus egyház egyik legmegrendítőbb ténykedése a visszataszító hullának minél gyorsabb eltávolításává ridegült.“ A beleélés teljes az író részéről: a szertartást a maga szavaival jellemzi, de a „visszataszító hulla“ már átképzéletes jellemzés, amelyért a felelősség a korszellemre hárul...

Rákóczi alakja azóta él igaz, emberi alakjában, amióta Szekfű bevilágított legtitkosabb gondolataiba és fölfedte a tragikus sorsú magyar fejedelem körül szőtt diplomáciai szövevény rejtett szálait. Glóriás hősből emberi ember lett, aki rodostói magányában „az időt hasznosan űző testedző kézimunkát végez: asztalosságot, esztergályosságot, vagy terveket rajzol különös, rejtekező bútorokhoz, avagy festéssel, csatarajzok készítésével foglalkozik...“ Honnan valók az ilyen részletek, amik regény-jelenetkévé sorozódnak a könyvben? A történész tudja; az olvasó csak annyit lát, hogy megelevenedik előtte a kortársak szeretett Fejedelme és leszáll az ércparipáról, amire az utókor ültette.

A Száműzött Rákóczi-hoz kapcsolódik Szekfű Gyulának egy röpirata, „Mít vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit?“ címmel (1916). Sokféle érzelm hullámszámban mutatja — kivételesen — az író: gúnyos támadás ellenfeleinek teljes megsemmisítését célozva; tényeket hidegen regisztráló fölény, tudós szerénység; a nemzeti közvélemény előtt a megaláztatás mélységeiből kiáltó védekezés. Azt szokták mondani, az a nagy lírikus, aki korának érzeményeit szavakba tudja önteni. Szekfű a „De profundis“ című fejezetében egy azóta sokat idézett, magyar igazságot fejezett ki maradandó formában:

Ez a nemzet legjobbjait szokta erkölcsi összetűközéseknek ki-
tenni, melyekből csak lelkük vagy testük sérelmével, lelki egyensúlyuk
elvesztésével, nem egyszer önkezűktől irányított golyó árán kerülhetnek
ki. Ez a nemzet legnagyobbjait szokta meggyötörni, hogy sírva keresse
őket, mikor már nincsenek. Ebben az országban a hazaáruló nevet min-
den időben a legjobbak szokták viselni súlyos és nemes, szent kereszt
gyanánt erős vállaikon.

Szekfű legnagyobb hatású könyve kétségkívül a „Három nemzedék“
volt. Itt megint nehéz elválasztani az írói művészetet a mondanivaló súlyos-
ságától. Tény, hogy Szekfű úgy tudta előadni eszméit, hogy a forradalmak
utáni szellemi és politikai reakciónak egész ideológiája az ő könyvéből táp-
lalkozott: kifejezte korát és korát kifejezve irányítója lett korának. Bár-
miképpen gondolkozunk is a mai politika síkján erről a könyvről, megjele-
nésekor (1920) a nemzet úgy fogadta, mint régen várt igét, amelyben testet
őlt egy új Magyarország evangéliuma. A hatvanhetes liberális félszázad
mint a dekadencia szomorú korszaka: ez volt a tézis, amely a nemzeti erők-
nek társadalmi és gazdasági szervezkedését tűzte ki célul. A könyv eszméin
mohón kaptak a vezércikkírók és népszónokok, akiknek hatásos bölcsesége
mögött ezúttal egy történetfilozófus megfogalmazásai állottak...

A „Három nemzedék“ személyes élménye volt a szerzőnek, amint
ő maga bevallja: a nemzeti katasztrófa okait kutatja könyvében. Szekfű
itt kilépett a történetírónak múltba zárkozó hűvösségéből és a jelennek
szól, néha a próféták ostorozó szavával. És a nemzet túrta az ostort, keresve
azokat, akikre átháríthatja a bűnösséget... Szekfű írói és tudós attitűdje
itt a Széchenyiéhez jut közel. Ő is a nemzeti önismeret leplező fátylait szag-
gatja, ítél, vádol és moralizál. Így lett könyve egy évtized magyarságának fájó
példatára, amelyből a múlt tanulmányait és a jelen irányítását meríthette.

A könyv kulminációja az a fejezet, amelynek „Két magyar sors a hanyatló
korban. . címet adott a szerző. Nem is kell ritmusba átírni a prózát: úgy ahogy
van, mintha Berzsenyi háborgó-elégikus hangjait hallanók. Három nemzedék
tündöklése és hanyatlása, mint regényes szimbólum: benne volt a kor
irodalmi levegőjében. Thomas Mann, Tormay Cecil a fikció kereteiben is
korrajzot adtak. Szekfűnél a korrajz a fikció eszközeivel elevenül meg.
„Három nemzedék romboló sorát.. látjuk, „beteg nemzedék tagjait.., akik
gyógyíthatatlanul fertőzve vannak „a romlás bacillusaitól... Aztán az író
maga ellen is fordítja az érzelmes vádat: „Gyökereinkkel mindnyájan
a hanyatló korban állunk és ott hordjuk homlokunkon, jelen és jövődő
törekvéseinken a kor beteg bélyegét.“ Gyermekes illúziókkal, komor pesz-
szimizmussal vádolja az író a kort, — és a komor pesszimizmus az ő köny-
vének is művészi alaphangulata. Ami a most idézett részletek után következik:
a legszebb és legmélyebb átélése Ady Endre sorsának. A szavak a görög
sorstragédiák páthoszára emlékeztetnek. Tisza István: „alkotni képtelen
politikusok lángoló gyűlöletét és félrevezetett sokaság buta rettenetét tapasztal-
ta magával szemben és túrta egész életén át... Ady Endre pedig: „értel-
metlen tömeg nevetségének, tehetetlenek üldözésének tárgya volt.“ Ki merte
ilyen merész kontúrokkal, ilyen kiáltó haraggal a nemzetet legjobbjainak
megtagadásával vádolni? Csak az merhette, akinek valóban magának is
élménye volt a nemzeti félreismertetés gyötrelme és akinek tekintélye van
hozzá, hogy a legkeserűbb igazságot is kimondja. Ebben a heroikus erkölcsi
régiónban merhette mondani Szekfű, hogy Tisza István „titáni erőfeszítések
közt harcolt a génuszától elhagyott nemzettel“. És egy Hodler-i képet
vázol Tisza István bukásáról: „égi tetőn villámtól ütött tölgynek völgybe
omlása“. A hasonlat régi, de minden szó új benne: a jelentések és a szó-
formák nehezen, darabosan illeszkednek össze, mintha Berzsenyi írta volna.

Szekfű Gyula a történetírás legnagyobb lírikusa Magyarországon, a lírikus szónak Victor Hugo-i, aktív értelmében. Ha a tudós történeti műveiből összegyűjtenék a lírai helyeket, a magyar önismeretnek, a magyarság önfenntartó érzelmeinek, a tragikus-látású magyarok gondolatainak klasszikus anthológiáját lehetne szerkeszteni belőlük a mai kor örökségéül.

Ha semmi egyebet nem csinált volna Szekfű, mint azt, hogy megrajzolja Rákóczi, Tisza és Ady alakját tragikus igazságokat megmutató vonásokkal: a nemzeti önismeret legnagyobb művészei közé számítana. Negyediknek vegyük hozzá a Bethlen Gáborról rajzolt portrét: a lélekrajz és a korjellemzés itt is azzal az erkölcsi bátorsággal párosul, hogy glóriás hősről komor és igaz képet fessen, de úgy, hogy a régi dicsőség ne csorbuljon és a történelmi nagyság megmutatása magasan kiemelje Bethlen Gábort századának emberei fölé. A konklúzió lapidáris, súlyos szavakban foglalja össze a Szekfű történet szemléletének másutt is érvényesülő tételét, mely szerint „keleti és nyugati magyarság szintézise, e nagy ellentétben fölül-emelkedő, minden magyart átfogó működés neki nem adatott.“ És: „történetünk léptei a honfoglalás óta nyugati irányban haladtak s Bethlen kezdeménye tragikus vállalkozás maradt“.

Legszebb lapjai a könyvnek azok a részek, ahol a barokk-kor képét rajzolja, aprólékos adatokból állítva össze a tárgyhoz méltó nagyvonalú tablót. Néha Shakespeare! atmoszférára emlékezik az olvasó, mikor az állam grandiózus gépezetének rekonstrukciója közben ráér olyan apróságokkal törődni a szerző, hogy Bethlen Velencéből drága szöveteket hozat palotái díszítésére, ingeket, selyemharisnyákat vétet, nem kevésbé az olasz asztal Ínyencégeit: cukrot, szirupot, befőttés gyümölcsöt, narancsot, malvaziát... Egyik szállítmányának csak a vámja 268 aranyat tett ki. Az ilyen részletek úgy hatnak, mint a státus-akciót jelentő kulisszák előtt egy földेरülő kacagás, vagy zajos barokk-festmények sarkában az aprólékos szobadisz, dúló csatákban rohanó paripák alatt egy virágszál csendélete.

Szekfű írói ereje nemcsak a nagyvonalú jellemzésben van, hanem a részletek kiélezésében is, a kontúrok reliefjeiben, a döbentő vagy ráeszméltető szavak megtalálásában. Erősen nyomja a tollat, ha kell, de a rikoltó színeket nyomban kiegyenlíti, másokkal egybeolvadó harmóniában. Írásművészetének legmagasabb hullámvetése az a tárgyhöz hasonló kép, amit a magyar barokról rajzolt, magyar történetének negyedik kötetében. Amit a barokk műveltségről ír, az a magyar irodalomtörténetírásban is a legszebb sorokat jelenti. Lényeglátás és őszinteség, erős aláfestés itt is minden sora. A „stílus“ eltűnni látszik, mert az olvasó az ideák szépségében gyönyörködik és a legreálisabb részletekből spirituális kép alakul ki előtte. A nyers adatok szintézisbe emelkednek, és magas csúcsokról szemléljük a nemzet vagyis a magyar lélek metamorfózisait. Mondatai a beléjük rakott adatok ballasztja és a mindenre kiterjedő erudíció ellenére is könnyen lebegnek, mert folyton új meg új intellektuális meglepetéseket hoznak, cicomák helyett a „Sachlichkeit“, a tárgyiasság, az anyagszerűség erejével érik el céljukat. Egy-egy mondata sokszor fél-lapra terjeng, de magával ragadja az olvasót, a mellérendelés lazább szerkezetében crescendókat és elhalkulásokat éreztetve, értelmi magatartásával is érzelmeket mozgatva, szellemtörténeti távlatokat nyitva. Csak egy ilyen mondatát idézzük a barokk-fejezetből:

A puritanizmus, cartezianizmus, coccejanizmus, pietizmus néven ismeretes irányok egymásután zörgettek a magyar határokon, s azok a fiatalok, akik ez új szellemiséget a XVII. század harmincas éveitől kezdve próbálták itthon szélesebb körökben elterjeszteni és valóságos hit- és életformává tenni, a protestáns orthodoxiával szemben tényleg a barokkal rokon érzelmi magatartásra törekedtek, a legális, rideg tör-

vény és értelem uralma helyett a szív és érzelem vallási tényeket alkotó erejét hangsúlyozták, merítettek az új protestáns misztika forrásaiból, de éppúgy visszamentek a középkori aszkézis, a katolikus misztika íróihoz,— az egyik amsterdami cartesianus-iskola tanítványa, a debreceni teológus Apáti Miklós, kinek egyik műve Apafi Mihály költségén jelenik meg Amsterdamban, Kempls Tamás Krisztus követésére támaszkodik, kegyes életében az „amor Dei“ a központ, de hazatérve lelkeszi, orvosi működése elfoglalja, hatása nincs s az akkori magyar rög épp úgy levonja fiatalsága magas röptéből, mint Apácai Cseri Jánost.

Ebben az egyszerű köntösű tompa melódiájú mondatban benne van egy egész kor, minden kincsével, de benne van Szekfű egyénisége is. ő ma az a történetíró, akinek halk szava hangosabban szól, mint sokaknak páthosza, akit nemcsak a mondanivalójának objektív anyagáért olvasunk, hanem azért is, mert a néha rideg sorok mögött meglátjuk a tudós arculatát, érezzük termékeny szkepszisét, serkentő pesszimizmusát, magyar problémákon gyötrődő lelkét, azt a mélyen magyar lelket, amely a múltat boncolva és megmutatva önmagának is portrét állított a történelmi arcképcsarnokba.

ZOLNAI BÉLA

A „MAGYAR SZEMLE“

A SAJTÓ NAGYHATALOM, mondják, s elég sokan is vannak, akik a sajtó révén hatalmi tényezővé emelkedtek. Mohón terjeszkedő épülettömbök, luxusos szerkesztőségi helyiségek, főúri berendezések és tüsténtkedő titkári hivatal: azok a legfőbb külsőségek, amelyeken a sajtó oligarchái magasra polcolják magukat, mint hét párnáján a mesebeli veres vitéz.

Aki ismeri a Magyar Szemle szerkesztőségét, a szürke pesti bérház hivatali helyiségeinek s irodabútorainak láttán távolról sem támadnak hatalmi képzetei. A Magyar Szemle szerkesztősége egyszerű büro, ahol reggeltől estig állandó ütemben folyik a műhelymunka, kopognak az írógépek, szól a telefon, zörögnek a korrektúraívek, készül a szám s a soron következő könyvkiadvány.

Es ha a Magyar Szemlét mégis szellemi életünk egyik vezető tényezőjének, a magyarság nagy nemzeti folyóiratának ismeri mindenki, úgy ezt bizonyára nem csillogó külsőségek magyarázzák, hanem a soraiból kiáradó szellem, a lélek.

A Magyar Szemle szellemét igénytelen hivatali helyiségekben — előbb a Tükör-utca, majd a Vilmos császár-út egy-egy szerény szerkesztőségi szobájában — Szekfű Gyula alakította ki.

A Magyar Szemle Társaság 1927-ben régi hiányt kívánt pótolni egy olyan nemzeti szellemű folyóirat megindításával, amely arra hivatott, hogy a napi politikától mentesen közvetítse a magyar értelmiség számára a világ-áramlatokat, s a hazai viszonyokat józan kritikával szemlélve egyúttal szükségleteket és kívánalmakat állapítson meg. Amikor Társaságunk alapítói elhatározták e folyóirat létesítését, választásuk egyértelműleg a budapesti tudományegyetem újabkori magyar történelmi tanszékének akkor nemrég meghívott tudós tanárára, Szekfű Gyulára esett. A legszerencsésebb, de egyúttal legtermészetesebb elhatározás volt, hogy a nagy feladatokra hivatott folyóiratot annak a férfúnak közvetlen szellemi gondozására bízzák, akit európai látóköre, tudományos képességei, komoly magyar felelősségtudata, ragyogó írói készsége és ritka emberi értékei mintegy predesztináltak arra, hogy új fejezetet nyisson nemzetnevelésünk terén.

A Magyar Szemle Társaság nemzetpolitikai irányelveit gyakorlatilag Szekfű Gyula dolgozta ki és céltudatosan érvényesítette folyóiratában. Olvasóink jól ismerik ez irányelveket: külpolitikai érdeklődést, tájékozási készséget teremteni, kitekintést nyitni a környező országok felé; megismertetni helyünket, hivatásunkat, nemzeti kötelességeinket; a külső adottságokat reálisan mérlegelve szabni meg belső fejlődésünk törvényeit. Mindezen feladatok elvégzése szigorú önvizsgálatot kíván; a kijelölt célhoz csak a nemzeti önismeret útján juthatunk el. Éppen ezért a Magyar Szemlének szánt közleményeket már eleve szigorú kritikai szellem s őszinte felelősségtudat hatja át; ez biztosítja a folyóirat legkülönbözőbb tárgyú közleményeinek belső rendjét, szellemi egységét. Nálunk, sajnos, a leg-ritkább esetben lehet folyóiratokról szólva határozott koncepcióról beszélni. Szekfű Gyula a legszebb magyar folyóirathagyományokat újította fel, amikor sajtószervének szilárd szerkezetet, határozott felfogást és állandó kritikai magatartást biztosított, ő, aki oly hihetetlen alapossággal ismeri a magyar múlt minden emlékét, kitűnően ismeri hagyományörző nagy folyóiratainkat is, Vörösmarty, Bajza, Arany, Csengery és Gyulai Pál kritikai szemléit, s az újabbak közül gróf Tisza István Magyar Figyelőjét, a hazai tradíciók mellett a külföld nagy tudományos revüin is nevelkedve, kellő érzékkel tudta méltányolni mindazon mozzanatokat, amelyeket egy,

a szellemi elit vezetésére vállalkozó folyóirat egyetlen percre sem téveszthet szem elől. Az Ő hatalmas tárgyi tudása, biztos ítélőképessége és új utakat mutató szelleme tette a Magyar Szemlét a nemzet vezető folyóiratává. Érdemes itt megemlítenünk, hogy a Magyar Szemle jellegének kialakulásában némileg Tormay Cecil „Napkeletije is közrehatott; amennyiben t. i. folyóiratunk éppen a Napkeletre tekintve rekesztette ki hasábjairól a szépirodalmat. A hasonló célokért küzdő s néhány közös munkatárssal számoló két folyóirat akként osztozott meg a feladatokon, hogy míg a Napkelet főleg a szépirodalom és kritika talaján működik, addig a Magyar Szemle egyéb vonatkozásokban, a nemzeti élet szélesebb területein szolgálja a közösséget.

A nagy feladatok megközelítéséhez a nemzeti köztudatban már alig élő említett mintákon kívül nem voltak biztató kezdetek. A Magyar Szemle szerkesztőjének magának kellett gondoskodnia olyan munkatársakról, akiknek írásai a kitűzött cél — a történeti gyökereken nyugvó, népi kapcsolatokat ápoló és európai nivójú nemzeti műveltség megteremtése — felé vezetnek.

Székfü Gyula elejétől fogva következetesen megvalósította szerkesztői alapelvét, hogy folyóiratában minden kérdésről a legjobb szakemberektől kapjon az olvasó tájékoztatást. Nem részletekbe menő szobatudósokat, hanem az étellel eleven kapcsolatot tartó, éles szemű és világos fejű szakembereket keresett, akikben a tudós felkészültség művészi kifejezőképességgel párosul. Sikerűit is a politikai, tudományos, művészeti és gazdasági élet képviselőiből, valamint a hozzá mindig otthonos közelségben álló ifjúságból, névtelen pályakezdőkből és egyetemi hallgatókból, egyszerűen az „öregek“ díszes gárdájából és a fiatalok seregéből egy sajátosan homogén dolgozótársi együttest kialakítania, amelynek tábora évről évre nőtt, jóllehet nagyrészt belőle rajzolt ki az utóbbi évek minden értékesebb mozgalmának derékhadja. Emlékezetes, milyen széles hullámokat vert pár évvel ezelőtt a dilettánsok tündökléséről szóló tanulmánya. Meggyőződéséhez híven szerkesztői asztalánál mindenkit a maga szakterületére utalt. Nem fogadott el kéziratos még oly befolyásos közéleti előkelőségtől sem, ha a szerző sajátos munkaterületéről elkalandozott s például fontos közgazdasági pozícióban történetfilozófiai fejtegetésekbe ereszkedett. A tudományos szakszerűség, illetékesség és hozzáértés kérdésében nem ismert mellék szempontokat; kényes vagy népszerűtlen helyzeteket mindig bátran vállalt. De épp úgy nem szerette az elvont elméleti cikkeket sem; ezeket kivétel nélkül szaklapokhoz utasította. Mindenkor a közönséggel való közvetlen kapcsolatra törekedett, s amelyik cikk a nemzetnevelés koncepciójába nem illeszkedett bele, lett légyen szak szempontból bármily érdekes, őszinte sajnálattal elvetette. Szerkesztői elveihez tartozott továbbá a történeti évfordulókkal kapcsolatos megemlékezések mellőzése. Az aktualitások túlhajtásával szemben vallotta, hogy a közérdekű problémákat nem kell határkövekhez kötni. Jellemző, hogy például a számos irodalmi emlékünnepek közül csak Kazinczy és Kölcsey halálának s a Szózat születésének centenáriuma, valamint Arany János halálának ötvenedik évfordulója alkalmából közölt egy-egy dolgozatot, ekkor sem a szokványos jubileumi emlékeztetéseket szaporítva, hanem lemerítve e nagy emberek és nagy művek közgondolkodásunkra gyakorolt hatását.

A Magyar Szemleiben megjelent többezernyi cikk hosszú sorozata teljes összhangban fejezi ki a nemzetnevelés feladatát, mint ideális vezető elvet.

E feladat egyik ágazata a magyar közönségnek külpolitikai szemléltre való nevelése és hozzászoktatása ahhoz, hogy sorsunkat a körülöttünk

levő népekkel és a nagyvilág erőtenyezőivel kapcsolatban tekintsük. Ezt a célt szolgálták a legjobb szakemberektől származó külpolitikai cikkek és tanulmányok, amelyek kezdettől fogva a magyar sajtó legtárgyilagosabb, s így legbiztosabban eligazító külpolitikai tájékoztatói. Hogy milyen emelkedett szellemben s mennyire kényesen ügyelve a nemzet külpolitikai érdekeire, azt eléggé tanúsítja gróf Teleki Pál ismételten kifejezett elismerése, de mutatja a tragikus végű miniszterelnök munkatársának, gróf Csáky Istvánnak egy 1932. évi meleg hangú levele is, melyben — a külügyminisztérium sajtóosztályából távozva — megköszöni azt az értékes támogatást, amelyben a Szemle munkatársai objektív s nem részrehajló beszámolóikkal a magyar kormányzat külügyi törekvéseit mindig részesítették.

Másik feladat: belső fejlődésünknek józan, világos szemmel való figyelemmel kísérése, amiből következik társadalmi és gazdasági bajaink megállapítása és a kivezető utak megjelölése. Ezt a szükségletet szolgálták a különböző társadalom- és gazdaságpolitikai cikkek, melyeknek szerzői pártpolitikai elfogultságtól mentesen kizárólag magasabb nemzeti szempontból jellemezték és bírálták a viszonyokat. A Magyar Szemle hasábjain hónapról hónapra tervszerűen követték egymást a társadalmi és gazdasági helyzetet figyelő, bíráló és megoldásokat sürgető közlemények. Szekfű Gyula céltudatos, bátor törekvéseinek legszebb bizonyítéka, hogy a magyar földbirtok- és társadalompolitika égető kérdéseinek legelőször éppen az ő Magyar Szemléje adott őszinte hangot. Állásfoglalása a magyar fejlődés szempontjából korszakos jelentőségű. — Egy folyóirat — ha még oly széles hatókörű is, mint a Magyar Szemle — néhány év vagy évtized alatt nem képes egy összetett társadalmat megváltoztatni. Nem a folyóirat hibája, ha a felvetett problémák s a megfigyelt betegségek, bajok nagy része máig orvosolatlan. A magyar népi tömegek egzisztenciális gondjai, magasabb társadalmunk szervezetlensége és műveltségének felszínessége, külsőségekhez tapadás, címkórság, protekcionizmus s hasonlók, a gazdasági pályák elhanyagolása, stb. stb. — mind szőnyegre kerültek e lapok hasábjain — a népszerűség vagy népszerűtlenség széljársától függetlenül! A magyarság fontos létkérdéseinek taglalásában Szekfű Gyulát mindig csak az igazság és az emberiség vezette, a mély vallásosságában gyökerező krisztusi gondolat. Szigorú elveit következetesen azon a szellemi színvonalon érvényesítette, amelyet egyedül tartott méltónak magasabb értelmiségünkhöz; írói és szerkesztői kritikája egyaránt távol áll egyes emberek és személyek érintésétől vagy éppen meghurcolásától.

Szekfű Gyula Magyar Szemléjének harmadik nagy feladata, amellyel a trianoni Magyarországon úgyszólván egyedül állott a hazai sajtóban: a kisebbségi kérdés állandó megvilágítása. Míg a külpolitikai tárgyú tanulmányok és szemlék útján általános európai helyzetünkről és követendő magatartásunkról kívánta tájékoztatni a közvéleményt, addig az erdélyi, felvidéki és délvidéki, továbbá az amerikai és egyéb külföldi magyarságról szóló beszámolók rendszeres közlésével egy eddiginél elevebb, szolidaritásába nemzeti egység közösségi érzését igyekezett megteremteni. Valósággal körülhordoztatta tekintetünket az öt világrész magyarságán, hogy ébrentartsa a nemzet lelkiismeretét és egyszersmind lekötött energialehetőségeink számontartásával önbizalmunkat is növelje. Ma már mindenki tudja, hogy a leszakadt magyarság s az itthoni magyarság kapcsolatainak állandósítását illetően a Magyar Szemle úttörő munkát végzett, mindvégig vezető szerepet játszott s más lapoknak is ösztönző például szolgált. E folyóirat volt az, amely nagyemlékű Jancsó Benedek kezdeményezésével és gróf Bethlen István irányításával először hatolt át a fájdalmon és illúziókon, hogy józan, reális pillantással vegye szemügyre és kísérelje figyelemmel

leszakadt testvéreink keserű éveit és keresse azokat a szempontokat, melyeknek érvényesítésével nemzeti társadalmunk fenntarthatja a határok által elválasztott kulturális egységet. E feladatkörben is csak a reális állapotokkal foglalkozott a szerkesztő s nem programokkal vagy tervekkel. Ezt annál kevésbé tehette, mert különben közvéleményünk, sőt ami még fontosabb, a külföldi sajtó is az ilyen programszerű megnyilatkozásokat könnyen a szerkesztőbizottság elnökének tulajdoníthatta volna, ami éppen nem kívánatos helyzeteket teremtett volna. De hogy a szerkesztőnek mennyire megvolt a maga határozott vonalvezetése, azt a Magyar Szemlének különösen a kis- és nagy-magyar politikai koncepcióról közvetlenül vagy közvetve kifejtett tanításaiból láthatjuk. Eszerint: a kis-magyar politika megelégszik a mai magyar területekkel, továbbá idealiter Nagymagyarország helyreállításával, anélkül, hogy az ahhoz szükséges nemmagyar nemzetiségek problémájával bármiképpen foglalkoznék s ezzel az egész magyar irredentisztikus elképzelést meglehetősen a levegőbe helyezi. Viszont a nagy-magyar politika — Ottlik László „Új Hungáriájá”hoz hasonlóan — realisztikusan próbálja megoldani azon nem magyar népi kérdéseket, valamint a leszakított magyarság kérdéseit, amelyek mind hozzátartoznak a régi, az új és az elkövetkező Magyarország képéhez. Ebbe a nagy-magyar politikai koncepcióba ágyazta bele Szekfű Gyula az elszakított magyarság s a hazai nemzetiségek problémáit. 1927-től kezdve, amikor sajtónk — tájékoztatlanságból, közönyből vagy tudatlanságból — hónapokon és éveken keresztül alig vett fáradságot arra, hogy a csonkahazai közvéleményt a trianoni határokon túli magyarság életéről tájékoztassa s a szórványosan megjelent közlemények is jórészt a menekültek szubjektív beszámolóiból álltak, az erdélyi Bethlen István és a csonkahazai Szekfű Gyula Szemléje volt az, amely úgyszólván minden egyes számában alapos tanulmányokban tárta fel a szűk határokon túli magyarok sorskérdéseit. E törekvéseknek megfelelően a folyóirat lapjain teljes hossz- és keresztmetszetben bontakozik ki Erdély, a Felvidék és a Délvidék politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális mozgalmainak képe. Az erdélyi problémákat főleg Jancsó Benedek és Szász Zsombor, a felvidékieket Steier Lajos és mások, a délvidékieket pedig Bajza József, Propkó Imre és Fekete Lajos tartotta számon, állandóan figyelve az andre viziós törekvéseket, az ellenséges propaganda üzelmek és nem feledkezve meg soha a magyar kisebbségek szellemi törekvéseiről, amely életüknek sokszor egyetlen megnyilatkozási lehetősége volt. A délvidéki magyarság életében hosszú időn át alig történt jelentősebb esemény; ez azonban nem akadályozta Szekfű Gyulát abban, hogy azért minden negyedévben ne közöljön egy-egy délvidéki helyzetképet. Ha Bácska-Bánát magyarjainak más életmegnyilvánulása nem volt, mint valami egyesületi helyi ünnepség, műkedvelői előadás vagy kulturális sérelem, hát arról számoltatott Be lapokon keresztül, mert a hozzáértő szem e szürke napihírek között is megláthatta egy félmilliónyi magyar magárahagyottságátéshósi erőfeszítését. Nem volt az elszakított magyarságnak semilyen megmozdulása, amelyről a csonkahazai közönséget tájékoztatni ne tartotta volna fontps nemzeti feladatnak. Különös érdeklődéssel kísérte az elszakított területek szellemi mozgalmait; nincs magyar folyóirat, amely észak, kelet és dél újarcú magyar íróival annyiszor és oly sok szempontból foglalkozott volna, mint éppen a Magyar Szemle. Élesen figyelte a megszállt területi magyar ifjúság magatartását, a történetíró szemével tisztán látva, hogy e területek sorsának mikénti alakulása attól függ; hogyan nevelkedik a jövő magyar generáció a zárt határokon belül. Éppen ezért elsősorban magukat a fiatalokat igyekezett megszólaltatni; ezek a fiatalok amúgy is mindig fölkeresték mesterüket, ha néhanapján feljöhettek a magyar fővárosba. Mivel azonban közvetlen megnyilatkozásuk

Bethlen István folyóiratában veszélyes vállalkozás lett volna, beszámolóik hosszú sora természetesen különböző álnevek alatt jelent meg; sőt a esonkahazai szerzők is több ízben csak álnévvel közölhették tapasztalataikat, mert az érdekelt államhatalom részéről útlevál-ekobzás meg vízum-megtagadás lett volna a válasz az ily közlésekre. A megszállt területi magyarság problémái mellett az idegenbe és tengerentúlra szakadt magyarság kérdéseivel is rendszeresen foglalkozott a folyóirat. A Magyar Szemle büszke öntudattal tekinthet nemzetmentő munkájára, mert ezek a cikkek, tanulmányok — tudományos érveikkel és helytálló adataikkal — legutóbb, a trianoni határokat módosító tárgyalások előkészítésében és menetében is fontos Szerepet játszottak.

Szekfű Gyula az európai szellemű és nagyvonalú magyar nemzetiség szolgálatára rendelte folyóiratát. E célnak megfelelően minél szélesebben igyekezett kiterjeszteni a Magyar Szemle témakörét. A nemzetpolitikai, társadalmi, kulturális és gazdasági problémacsoportokon belül a honvédelem, a közigazgatás, egészségügy, közoktatás, a falu és a város, a technika, a művészet, tudomány és irodalom minden fontos, közérdekű és időszerű kérdését fölvetette. Előszeretettel nyitott teret némely nagyfontosságú kérdés sorozatos megbeszélésének. Így tette diskusszió tárgyává a lelki egység, a magyar ifjúság („a harmincévesek“), a magyar föld és nép, valamint a nemzetiségek stb. problémáit, amelyek a magyar közéletben széleskörű érdeklődést keltettek, új utakat mutattak s részben programmá is váltak.

1927 SZEPTEMBER ELSEJÉN indult útjára a Magyar Szemle és 1938 decemberéig jelent meg Szekfű Gyula szerkesztésében. A folyóiratot a magyar élet szükséglete hívta létre s a magyarság legjobbjainak megértése segítette tizenkét éven át kitűzött céljának minél teljesebb megvalósításában. Erőteljes magyar öntudat kialakítása, őszinte szociális megértés életrekelteése és nemzeti műveltségünk elmélyítése: e hármas feladat foglalja össze a szerkesztőnek a meginduláskor kijelölt programját. Szekfű Gyulának az első számban kifejtett irányelvei minden évfolyamon s minden számban végigkísérhetők. Európai, keresztény, magyar műveltséget hirdetett s szolgált mindvégig, mert „ez a kultúra a mi legnagyobb, egyetlen kincsünk, melyet semmi idegen törekvésnek fel nem áldozhatunk.“ A Magyar Szemle „azon merész, magyar földön példátlan szándékkal indult meg, hogy egyszerre több nemzedék lelkét foglalja össze és vezesse jobb, magyarabb és emberibb képek felé“. Olvasóközönségének központi bázisává a művelt értelmiséget választotta ugyan, de igazi, végső célja az, hogy „mondanivalóinkat a nemzeti társadalom minden rétegéhez elvezessük. Nem mondhatunk le sem a gazdatársadalom, sem a magántisztviselői kar, sem a szabad kereső pályák: ipar, kereskedelem, technika embereiről. A nemzeti kultúra, melyet szolgálni akarunk, nem lehet csak néhány ezer család tulajdona, s ezért minden eszközt meg kell ragadnunk, hogy a társadalom említett osztályaihoz is hozzáférhessünk.“ Programadó szavaiból kitetszőleg nemzedék- és társadalmi különbségeket áthidalva, egységes nemzeti öntudat megteremtésével akarta kiépíteni a trianoni elesett állapotunkból kivezető utat. Szekfű Gyula tehát a Magyar Szemle körül összefogni törekedett mindazon tényezőket, amelyek a nemzeti műveltség gondolatának értékes hordozói lehetnek. Igyekezett a lehetőségig megismerni olvasóközönségét, amelynek szerkesztett. Átnézegette az előfizetők kartotékját, tanulmányozta foglalkozás szerinti megoszlásukat s évről évre figyelemmel kísérte az új előfizetők és a korszerűbb vizekre evező lemondok névjegyzékét. Nem a négy foltnak, a magyar életnek dolgozott.

A Magyar Szemle cikkei nem jutottak el társadalmunk szélesebb rétegeihez. De nem is ez volt a folyóirat célkitűzése. Nem kívánt a napi sajtóval versenyezni, beérte azzal, hogy irányokat adjon annak a néhány ezer embernek, akik nálunk a magasabb nemzeti műveltség letéteményesei. Szekfű Gyula munkatársai különböző vallású, gondolkodású és pártállású emberekből álltak, öregek és fiatalok, konzervatívok és radikálisok, akiket azonban mind összekötött a nemzeti műveltség terjesztésének vágya. A nemzeti életet megmérgező felekezeti és pártellentétek, az idősebb korosztályok és a fiatalság harca feloldódott a Magyar Szemle közös eszmei céljaiban. Mert abban valamennyien megegyeztek, hogy a magyar nemzeti műveltség egységes és oszthatatlan, amikor tehát ezt az egységes magyar műveltséget szolgálják, ugyanakkor az egységes magyar nemzeti eszmét terjesztik. Így forrt egységbe Szekfű Gyula munkatársi gárdája azokból az értelmiségi elemekből, akik tisztában vannak jelenünk ősi történeti gyökereivel s kultúránk népi kapcsolataival, ezek felkutatásán hittel fáradoznak s munkájukat európai stílusban végzik.

Szekfű Gyula legszűkebb baráti körének tagjain s még néhány kitűnő szakemberen kívül, kiknek tanácsait szakkérdésekben gyakran kikérte, legszívesebben a fiatalokkal dolgoztatott folyóiratában. A huszas és harmincas évek ifjúságának problémáival különösen sokat foglalkozott; hiszen a szebb magyar jövődőről táplált reményeit e felnövekvő új generációkhoz fűzte. Kortársai közt alig van, aki a fiatalság lelki világához annyira közel tudott volna férközni, mint ő. Bizalmukat teljesen bírva, igyekezett értékeiket felkutatni s forrongó vágyaikat, törekvéseiket a nagy nyilvánossággal megismertetni. Emlékszem, az 1930-as évek elején, egy közgyűlési vacsorán, az ünnepi asztal végén valahol, akkori „fiatalok“ egyöntetűen állapítottuk meg, hogy nincs még egy folyóirat, amelyben a fiatalságnak minden mondanivalóját és problémáját oly gátlás nélkül, oly szabadon és bátran meg lehetne írni, mint a Magyar Szemlében. Ez a teljes lelkiismereti szabadság és függetlenség, amelyről nem kell sokat bizonygatnunk, hogy a fiatalság számára (s még hozzá az 1930-as évek elején!) mit jelentett, a Magyar Szemle Társaság s Szekfű Gyula szerkesztő emelkedett, tiszta szellemi légköréről legjobban tanúskodik. Nem csoda, hogy a fiatalság valósággal özönlött Szekfű Gyula Magyar Szemléje felé; folyóiratát elárasztotta kéziratokkal s a megírandó témák tömegével, amelyből a szerkesztő — a szerzők és témák fajsúlya szerint — hol többet, hol kevesebbet válogatott. Mindenesetre hozzátartozott szerkesztői művészetéhez az az eljárás, hogy nemcsak a legközelebbi szám részére adott megbízásokat, hanem hónapokkal, sőt évekkel előre, hat—nyolc—tíz témához is hozzájárult, ha ismerte munkatársait s teljesen megbízott bennük. Mert tudni kell, hogy Szekfű Gyula munkatársi gárdájába bekerülni a fiataloknak nem volt éppen könnyű feladat. Ha „a Professzor úr“ önkéntes jelentkezés helyett maga kért fel valakit egy-egy cikk megírására, az bizony nagy dolog volt, olyanféle örvendetes esemény, mint mikor a középkori ifjút lovaggá ütötték. Nyilatkozatok s levelek tömege igazolja ezt, de mutatja az a körülmény is, hogy nem egy fiatal tehetség éppen a Magyar Szemlében megjelent cikkeivel tűnt fel s e folyóirat becsülete támogatta emelkedő pályafutását. A Szemlének mindenki legszebb témáját tartogatta, s igyekezett cikkét tőle telhetőleg remekbe alkotni. A szerzők gyakran inkább késtek, inkább kitolták a terminust, de elstetett fogalmazvánnyal jelentkezni szinte nem is mertek. Innen van aztán, hogy a Magyar Szemle évfolyamai a tanulmányoknak oly gazdag rezervoárját alkotják, amelyből már eddig is több gyűjteményes kötet született. Akik így fogták fel kapcsolatukat a Magyar Szemlével, s abban nem az aktív miniszterelnök vezetése alatt működő társaság folyóiratát tisztel-

ték alázatosan és korszerűen, hanem hivatásteljesítését becsülték s nemzeti és kulturális törekvéseit szolgálták: azok váltak Szekfű Gyula legközvetlenebb munkatársaivá.

Ha az ember átlapozza a Magyar Szemlének Szekfű Gyula által szerkesztett 135 vaskos kötetét, ezt a kisebb fajta könyvtárt kitevő opuszt, a cikkek rengetegében lehetetlen föl nem ismerni bizonyos harmóniát, amely a témák változatait határozott szerkezeti egységbe foglalja. Egy életmű összhangja ez, egy mélyen átélt gondolatrendszer — a nemzetnevelési gondolat — csodálatos kisugárzása.

Folyóiratot sokféleképpen lehet szerkeszteni. Ezt híres szerkesztők emlékiratai és kávéházi diskurzusok nélkül is könnyen meg lehet állapítani. Végy kezdedbe egy folyóiratot, lapozd át különböző számait, tanulmányozd cikkeit, mérd le íróit, vesd egybe tanításait és a közleményekből kiáradó szellemet: s tisztába jössz szerkesztésének elveivel és körülményeivel, ha a szerkesztő egyetlen sorban sem fejtette is ki nézeteit. Úgy is lehet folyóiratot szerkeszteni, hogy a szerkesztő összegyűjti az íróasztalán felgyűlt postát, a kéziratokat átfutja, vagy esetleg kiadja elolvasásra albrétbe famulusainak s az ekként valamelyest átszűrt anyagot nyomdába küldve, a lapterjedelmet kutyanyelvekből sebtében kitölti. Lehet így is, sőt még ennél kevesebb fáradtsággal és törődéssel is — csak amúgy félvállról — szerkeszteni lapot vagy lapokat. A Magyar Szemle Szekfű Gyula szeme előtt született a kézirattól a megjelenésig. Nem átallotta a korrigálás hálátlan mesterségét is végezni, s nekem különös öröm emlékezni arról, hogy ebben a munkában milyen szívesen fogadta a főttkári tisztséggel azelőtt egybe nem kötött segédszerkesztői minőségben való közreműködésemet. Lelkiismereti probléma volt számára, hogy a folyóirat nyomdai előállítására és külső megjelenésére mintaszerű legyen. A lapzárta ugyan minden hó 10-én vagy 15-én volt, de a különösen időszerű cikkeket, pl. a külpolitikai szemléket a szerkesztőség mindig csak az utolsó percben kapta, s így a szám elkészülése tulajdonképpen a megjelenés napjáig állandó munkát jelentett.

A folyóirat tartalmi és formai színvonalának biztosításáért sem fáradtságot, sem melléktekintetet nem ismert. Szorosan tartotta magát ahhoz az elvhez, hogy sem nagy nyilvánosság előtt elhangzott előadásokat, sem részleteiben már megírt témákat újra pertraktálni a Szemlében nem lehet. Munkatársainak nemcsak témákat és feladatokat jelölt ki, nemcsak a szerkesztőségben s havi dolgozótársi összejöveteleken foglalkozott velük, hanem stílári tekintetben is számos ösztönzést adott nekik. Szekfű Gyula, a művészi esszé-stílus mestere, nem elégedett meg azzal, hogy érdekes és értékes tartalmú cikkeket közöljön. A Magyar Szemlében éppen azt a régi óhajt igyekezett kielégíteni, hogy a szakemberek mondanivalójukat élvezetes, könnyed formában fejezzék ki. Gyakran s szuverén módon élt a szerkesztői jogokkal. Vagy egyszerűen visszaküldte a cikket gyökeres átdolgozás végett, vagy sajátkezűleg kijavította a kifogás alá eső részeket; egy-egy szó beszűrése, törlése, vagy némi mondatszerkezeti módosítás után csodálatosan frissen, szinte újjászületve kerültek ki a kéziratok a tolla alól. Egyetlen esetről sem tudok, hogy dolgozótársai akár ezt, akár azt az eljárást rossz néven vették volna, annyi szerénységgel s tapintattal kezelte a szerkesztői jogokat. De ha másképp lett volna is, a magasabb célokra tekintő szerkesztőt bizonyára az sem befolyásolja működésében. A jó tollforgatók stílusát tisztelte s a legegényibb vonásokon sem változtatott. Egy-egy tájszó, egy-egy különös mondathangsúly, vagy akárcsak egyszerű pontozási sajátosság, ha valódi irányt tükrözött, a folyóiratban másíthatatlanul, híven őrizte írója egyéniségét. Tudta, hogy egy jó Magyar Szemle-cikket megírni, (pláne az ideális 6—8

lapnyi terjedelemben) nem könnyű s nem mindig hálás feladat. De amikor egy-egy szerinte is „aránylag elég jól sikerült“ számot állított össze, súlyt vetett arra, hogy a közlemények fokozott publicitást nyerjenek.

A folyóirat színvonala, tökéletesítése érdekében képes volt bármilyen áldozatot meghozni. Kezdetől fogva jelentős tiszteletdíjat biztosított munkatársainak, mintegy követendő példát mutatva más kiadóknak is, akik köztudomás szerint leginkább a szerzőkön szeretnek takarékoskodni. 1936-tól kezdve műmellékletekkel gazdagította a kitűnő tipográfiai kiállítású folyóiratot, ezzel is fokozni akarván tartalmi értékét. Hogy a különböző vállalatok milyen szöveget helyeznek el a lap hirdetési mellékletein, az éppen úgy nem volt közömbös számára, mint hogy melyik kéziratot szedje a nyomda kisciéeróval, melyiket borgisszal, mely részeket petittel, mi legyen a cikkek sorrendje, minden számba kerüljön „tárca“ (szórakoztató jellegű zárócikk), milyen újdonságokat ismertessen a „Könyvszemlében“ s „A hónap könyve“ c. kedvelt rovatában, és végül milyen üzeneteket tartalmazzon az olvasókhöz intézett „levél“ a hirdetési melléklet első lapján?

Olvasóink Szekfű Gyula szerkesztői tevékenységének csupán kész eredményeit ismerik, a friss folyóiratszámokat, amelyeket minden hónap elsején pontosan kézhez kaptak. De nem ismerik az egyes számok között rejlő hatalmas műhelymunkát. A felsorolt apró műhelytitkok külön-külön nem sokat mondanak, de együttesen talán mégis elárulnak annyit, hogy Szekfű Gyula e tisztét nem szürke robotként töltötte be, hanem legkisebb szerkesztői ténykedésével is hivatást teljesített. Szerkesztői elveit és újításait már néhány év múlva számos folyóirat követi.

E ROPPANT ELFOGLALTSÁG egymagában képes volna lekötni bárkinek egész napi munkaidejét. De Szekfű Gyula szerkesztői tevékenysége csak egyetemi tanári teendőinek ellátása mellett végzett különmunka volt: az alkotás és pihenés óráitól elvont szabadidő feláldozása. Hogy azután az egyetemi előadások és egyéb hivatalos kötelezettségek, valamint a szerkesztői tevékenység mellett egyidejűleg egész sor klasszikus értékű tudományos művet is alkothattott, azt már csak az tudja teljesen megérteni, aki ismeri páratlan munkabírást, hallatlanul könnyed íráskészségét és diákos szorgalmát.

El kellett mondanunk mindezt, hogy világosan álljon előttünk szerkesztői tevékenységének nemcsak belső, tartalmi értéke, hanem külső, mennyiségi terjedelme is. Mert a tudós szerkesztőt s a fáradhatatlan munkásembert a kettő együtt magyarázza. Szekfű Gyula hosszú időn, húsz éven át külügyminisztériumi tisztviselő volt s mint egyszer mondotta nekem, szerette a hivatalnoki munkát. Megszokta a hivatali pontosságot, a vállalt munka lelkiismeretes elvégzése vérvé vált. A hivatali pontosságon, hatalmas munkakészségen és játszi könnyedségű fogalmazáson kívül hihetetlen műhelybeli igénytelenséget hozott magával. Három éven keresztül adatott meg számomra a szerencse, hogy vele közös szerkesztőségi szobában dolgozhassam. Míg ő a szemközti íróasztalon ötven vagy száz kéziratból válogatta ki a közölhető tizenötöt, azalatt én a Társaság ügyvitelét intéztem; közben olykor kérdésekkel ostromoltam, időszerű vagy időszerületlen, főleg pedig korszerűtlen kérdésekkel, amelyekre legtöbbször határozott, de mindig szabatos választ kaptam... Ezt megelőzőleg is volt még három esztendő, amikor szintén vele közös helyiségben működtem. Az Egyetemi Könyvtár régi tanári dolgozószobájában, amely egyúttal az intézet titkári hivatala volt még akkor, adminisztráltam. Szólt a telefon, kopogtak az írógépek, mi diktáltunk és hangosan tárgyaltunk, feleket, ügynököket és pénzbeszedőket igyekezvén lebeszélni az állandó molesztálásról... Azalatt Szekfű Gyula az ablak melletti egyik dolgozóasztalnál, mint a világ legsöndesebb

szigetén fóliánsokba, sokszázéves forrásművekbe, felvágatlan könyvek és disszertációk özönébe merülve, elmélyülten végezte a Magyar Történet roppant adatgyűjtő munkáját... És látni kell fogalmazványait is, ezeket a miniatűr betűkkel rótt s szinte egyetlen javítás, törlés nélkül folyó sűrű betűbarázdákat, amelyekben gondolat és forma klasszikus tökéletességgel ölt egyszerre testet, hogy megérthessük, miként tudott Szekfű Gyula rend' kívüli elfoglaltsága mellett is oly sokoldalú, gazdag munkásságot kifejteni.

Szeretnék még egy pár szóval kitérni arra, hogy mit is jelentett „a Professor úr“ legközvetlenebb munkatársai, a szerkesztőségi és kiadóhivatali tisztviselők körében? Szekfű Gyula valóságos atya volt a tisztviselő gárdának; igazi pater familias. A tisztviselők ugyanazzal a biztonságos érzéssel vették körül, mint a gyermekek atyjukat. Az irányában megnyilvánuló tisztelet őszinte szeretettel egyesült s abban a boldog tudatban oldódott fel, hogy törekvéseiben közvetlen munkatársai lehetnek. A föltétlen bizalom és ragaszkodás érzése tölti el egész környezetét. Szekfű Gyula erre a bizalomra szinte fel is hatalmaz mindenkit közvetlen, szerény magatartásával. Sohasem parancsolt, legfeljebb kért, de halk kérését környezete több figyelemmel teljesítette, mint másnak hangos parancsát. Valóban csak szerénysége szüntetheti meg azt a nagy szellemi távolságot, amelyet pl. a kezdő kistisztviselő, vagy akár a szerkesztőségi altiszt érezhet vele szemben. Szekfű Gyula egyenrangú félként beszél mindenkivel. Nem a tudós professzor, nem közéleti előkelőségek bizalmas barátja, csupán az ember, a mélyen vallásos, sokat tapasztalt s csalódott ember áll mindig előtted. Imién van, hogy az altiszt és a kifutógyerek is teljes bizalommal fordulhatott hozzá ügyes-bajos dolgaival. A Pista gyereknek vagy a Laci fiúnak (Szekfű Gyula őket is X. úrnak meg Y. úrnak szólította) kis élete problémája „a Professor úr“ szemében mindig volt ugyanolyan fontos, mint nagybefolyású ismerősök és barátok ügyei. Viszont, ha legnagyobb történészünket tiszteljük benne, Ranke magyar pendantját, mégis valósággal megdöbbenünk, amikor szinte észrevétlenül rájövünk arra, hogy nemcsak szaktudománya s a rokontudományok legrejtettebb útvesztőiben mozog otthonosan, hanem úgyszólván az egész magyar élet pulzusán rajta tartja kezét, s még a mai túltermelés mellett is alig van magyar könyv, folyóirat és újság — az irodalomalatti apró nyomtatványokat sem véve ki — melynek tartalmáról akár teljes elolvasás, akár más úton pontos tudomása ne volna...

Szekfű Gyula a szerkesztőségben példamutató előmunkás volt. Kora reggeltől a késő déli órákig, olykor délutánonként is, íróasztalánál ült, olvasott, korrigált, leveleket diktált (naponta 30—40-et is), telefonált és tárgyalt. Pontosságával és hatalmas munkateljesítményével annyira varázsa alatt tartotta a tisztviselőkart, hogy távollétében, látatlanul is magukon érezték átható tekintetét. Ez a kapcsolat „a Professor úr“ és a szerkesztőség között annyira szoros és állandó volt, hogy amikor 1938 végén, súlyos betegsége következtében megvált a szerkesztéstől, mint a szerkesztőbizottság al-elnöke is sűrűn bejárt telefonos és írógépes műhelyünkbe s tanácsaival és útmutatásaival mai napig vezetőnk és példaképünk maradt.

A Magyar Szemle fennállása óta a legritkább esetekben vitte belső ügyeit, csöndes műhelyének eseményeit a nagy nyilvánosság elé. Most, hogy ez ünnepi alkalommal kivételesen eltértünk a folyóirat általános gyakorlatától, meg kell vallanom: nem könnyű feladat a szerkesztőségi közös munkáról beszámolni. Nemcsak azért, mert a nap-nap után folyó szerkesztőségi munka végeredményben nem sok szenzációt nyújt a külső érdeklődőnek, hanem főleg azért, mert az emlékezés önkénytelenül is szubjektív megnyilatkozásokra vezet. Márpedig amily közvetlen és családiasán benső-

séges Szekfű Gyula barátai és hívei körében, ahol a jóbarát őszinte nyíltságával s remek előadásával nyilatkozhatok nagy és kis dolgokról, éppoly zárkózott és tartózkodó kifelé, a nagy nyilvánosság számára. Nekem az a kitüntető, bizalmas feladat jutott osztályrészemül, hogy ezekről a szerkesztőségi évekről nyilatkozzam, de ugyanekkor képzeletben látom a Professor úr borongó homlokát s néma neheztelését, amiért súlyos dilemmámat nem tudom másképp megoldani, mint úgy, hogy az ő szerényen visszahúzódó életformáját s férfias tartózkodását — akaratlanul is talán — profanizálom. Szolgáljon mentségemül, ami egyúttal ihletőm is volt, hogy e jubiláns alkalommal nemcsak a magam nevében szóltam, hanem Szekfű Gyula. ' számos munkatársa helyett is. És nem is annyira a nagy nyilvánosságnak szóltam, hanem inkább csak a magyar értelmiség zártabb, baráti körének, ahol Szekfű Gyulát — legalább írásain keresztül — mindenki jól ismeri. Így ez a vázlat csak halvány visszfénye a nagy nemzetnevelőről mindnyájunkban élő és elevenen ható arcképnek.

BISZTRAY GYULA

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Viszonylagos nyugalom az orosz fronton. — Az afrikai hadszíntér. — Angol bombázások. — A német, az angol politika és a Balkán. — Hitler és Mussolini találkozója. — Délkelet-európai államférfiak a Führernél.

TAVASZ BEÁLLTÁVAL az orosz fronton viszonylagos nyugalom állott be. A frontok megmerevedtek s az orosz hadszíntér pillanatnyilag nem középpontja a diplomáciai tevékenységnek. Az orosz politika és az angolszászok viszonylatai is mintha kissé visszaszorultak volna. Eden angol külügyminiszter washingtoni tárgyalásai nem most érlelik eredményeiket. Az a tény, hogy az angol külügyminiszter „közvetíteni” igyekezett Washington és Moszkva között, egyelőre kevesebb hatással van a világpolitikára, mint azok az afrikai események, amelyekben az angolszász hatalmak önmaguk törekszenek saját kérdéseik megoldására.

Az afrikai hadszíntéren hosszas előkészületek után új mozgás volt észlelhető. Vannak oly hangok, melyek hangoztatják: igenis, a második front mégis csak itt, Afrikában valósult meg. A túlerőben lévő ellenséges csapatok hosszas koncentráció után összébb vonták állásaikat és új támadást indítottak Rommel osztagai ellen, melyek újabb meg újabb fronton oltalmazták a tuniszi hídfőt. E hídfő stratégiai jelentőségéről újabb meg újabb értekezéseket olvashattunk a tengely hírlapjaiban.

Az afrikai támadásnak az a jelentősége, hogy az angolszászok ezúttal végleges döntést akarnak elérni Afrikában, hogy aztán az afrikai kontinenst hatalmas gyűjtőtáborul felhasználva, induljanak a tengelyhatalmak ellen. Az amerikai hadiszállítások ezért fokozódnak Afrika felé, s most már nemcsak a Földközi tengeri vonalról van szó, hanem Belső-Afrikáról is. A tengely hadvezetése és diplomáciája szintén tisztában van a reá váró feladatokkal. Végsőkig védelmezi Afrikát, de előkészül arra is, hogy az afrikai küzdelmek lezárta után, miután Rommel befejezte elszakadó műveleteit, máshol kell felvennie a küzdelmet.

Így gondolnak mind többen a Balkánra. Hogy a Földközi-tenger afrikai vonalának lezárta után a nyugati hatalmak éppen a Balkánra gondolnának, azt semmi konkrét jel nem bizonyítja. Éppen így lehetne szó Nyugat-Európa Atlanti óceáni partvidékéről is, melyet azonban a tengelyhatalmak alaposan megerősítettek. Az Olaszország elleni légitámadások, valamint Szicília és Szardínia hadművelési területté való nyilvánítása azt bizonyítja, hogy Olaszországnak fokozott figyelemmel kell az afrikai hadszíntér felé fordulnia. Számos jel arra vall, hogy az angolszászok egyáltalában nem tévesztették szem elől a Németország elleni küzdelem klasszikus földjét, Észak-Franciaországot. A Franciaország ellen megismétlődő légitámadásoknak az ottani német támpontok ellem fellépésén túl is van bizonyos célja. De vajjon valóban elérkezett-e már annak ideje, hogy az angolszász hatalmak fellép-hessenek Európa földjén Németország ellen?

Mindenesetre Németország felkészült az eshetőségekre. Éppen most több jelentést tettek közzé, mely a nyugati véderőművek roppant terjedelméről beszél. Német részről hangoztatják, hogy e védelem teljesen elegendő egy esetleges invázió visszaverésére. Az is világos, hogy megfelelő előkészületeknek kell történni Dél-Franciaországban is. Nem kétséges, hogy azokban a Földközi tengeri országokban, ahol Németországnak szava van, szintén hasonló védelmi előkészületeknek kell történniök, így például Görögországban és Bulgáriában. ahol az ismert Todt-féle munkaszervezet működött hivatalos jelentések szerint. Németország Európát egyetlen hatalmas várrá építi ki és újra meg újra hangoztatja az angolszászok elleni küzdelem döntő jellegét, mint például Hitler is legutolsó beszédében.

Közben Németország nem téveszti szem elől az Európa peremén lejátszódó eseményeket. Így például tudják, hogy Tuniszban és Algírban a németek ellen felvonuló csapatok között jelentős francia osztagok is voltak. Arról is beszámolnak a hírek, hogy Giraud tábornok és De Gaulle rendszere között bizonyos közeledés történik, aminek lényeges része a köztársaság jogfolytonosságának feltétel nélküli elismerése mindkét részről és „Pétain és Laval államcsínyének“ elvetése. További figyelemreméltó dolog a spanyol politika passzivitása Európa dolgaiban. Franco rendszere most belső spanyol ügyekre koncentrálja figyelmét s többek között észrevehető lépéseket tett a spanyol jogfolytonosság és a royalizmus felé, ami bizonyos eltávolodást jelent a Falanx eddigi külpolitikai szemléletétől. Az angol, de főleg az amerikai diplomácia közben élénk figyelemmel kíséri ezeket a belső spanyol eseményeket, ami abból is látszik, hogy Spanyolország élénkülő gazdasági kapcsolatba lép újra Dél-Amerika véle rokon, de világnézetileg és külpolitikailag mostanáig tőle némileg eltávolodott államaival. Ennek pedig nyilvánvaló hatása van a spanyol élelmészeti és gazdasági helyzet javulására is.

Nyugat-Európa helyett azonban Németország most Kelet-Európára összpontosítja figyelmét. A német diplomácia tekintetét nem kerülik el bizonyos tények, melyek az angol politika élénkségére vallanak. Ezúttal nem hallunk különösebb dolgokat a közelkeleti angol haderők szervezéséről. Ez a szervezés vagy már befejeződött, vagy pedig még nem jutott olyan stádiumba, hogy erről különösképpen beszélni lehetne. Azonfelül nagy kérdés, hol, mikor és miként óhajtják akcióba vetni ezt a közelkeleti angol-amerikai haderőt, melynek lengyel és csehszlovák osztagok is részei. Mindezzel a német értesülések most nem foglalkoznak részletesen, de annál több figyelmet szentelnek Törökországnak, melyről azt tartják: Anglia mindent elkövet, hogy saját körébe vonja Törökországot és eltávolítsa eddigi szigorú semlegességétől. Ugyanakkor német részről is kijelentik, hogy Törökország mindent megtesz, hogy továbbra is megőrizze szigorú semlegességét. Például az angol parlamentnek az adanai találkozó következményeként a török parlament részéről küldött szívélyes üdvözlését nem tekintik a semlegesség sérelmének, hiszen politikailag és gazdaságilag Törökország gondosan ügyel reá, hogy pontosan betartsa mindenfelé elkötelező baráti és szövetségi szerződéseit.

Ugyanakkor azonban fel kell figyelniük a németeknek arra a tevékenységre, melyet az angolok folytatnak egy idő óta Törökország irányában. A török hadsereg felfegyverzése, illetve fegyverzetének modernizálása tovább folyik és ezt a feladatot angolok végzik. Azon a címen, hogy a török hadseregét ki kell oktatni a modern fegyverekben, egyre több angol mérnök és katonai szakember, valamint fiatal munkaerő jelenik meg Törökországban. Német részről hangoztatják, hogy Törökország pontosan eleget tesz szállítási és gazdasági kötelezettségeinek. De angolszász oldalról ezzel szemben azt mondják, hogy Törökország és Németország gazdasági viszonyában egy idő óta bizonyos lazulás tapasztalható, aminek természetesen ellentmondanak a német jelentések, melyek ritka pontossággal számolnak be arról, hogy Németország és Törökország közt milyen szívélyes és megértő viszony uralkodik és hogy Törökország mennyire félti és óvja semlegességét.

Kétségtelen mégis, hogy angol részről egyre több figyelem tapasztalható Törökország irányában. Wilson tábornok közelkeleti angol főparancsnok várt ankarai látogatása éppenúgy idetartozik, mint az a bizonyos mozgás, mely az iráni angol-amerikai hadsereg körében észlelhető. Az általános világpolitikai hangulat arra vall, s az emberek sokat beszélnek arról, hogy az angolszászok szívesen ragadnák magukhoz a Balkánon és Törökország

felől a kezdeményezést. Viszont Törökország aggályossága arra vall, hogy még egyáltalában nem akar az események közepé és gyújtópontjába emelkedni. A közelkeleti és a török kérdéshez egyébként a Szovjet-Uniónak is köze van. Egészen nyilvánvaló, hogy a Szovjet-Unió sem lehet érdektelen a közelkeleti fejlemények iránt, hiszen éppen eleget beszéltek és írtak arról, hogy a Balkán a Szovjet kiváltságos tevékenységi területe. Azonban semmi jel sem vall arra, hogy a közelkeleti és a balkáni tervezetések és találgatások bárminő kapcsolatban is volnának a Szovjet-Unióval. Az is nyilvánvaló, hogy az angolszászok és a Szovjet-Unió változatlanul külön úton haladnak tovább. Az „öncélú“ angolszász politika szellemének képviselője most nyilvánvalóan Amerikának jutott, míg az angol-amerikai munkamegosztás következtében Angliának kell a Szovjet iránti barátságot és odahajlást hangoztatnia, aminek egyébként a realitás ellene mond, — ezt mutatják a közelkeleti és balkáni fejlemények is. Hiszen itt aligha lehet valami különleges összhangot felfedezni a Szovjet-Unió és az angolszászok között és aligha tévedünk akkor, midőn azt állítjuk: az egész közelkeleti és balkáni angolszász tervnek és előkészületnek voltaképpen az a lényege, hogy megelőzze a Szovjet-Uniót.

Itt néhány szót szólhatunk a belső balkáni eseményekről is. Nem a Poglavnik táborának a szerbek ejlen folytatott külön háborújáról van itt szó, hanem arról a magatartásról, melyet a balkáni népek követnek a Szovjet-Unió és a bolsevizmus irányában. A megszállásnak ellenálló szerbek között két tábor küzd egymással. A bolsevista partizánok élesen szembenállanak Mihajlovics tábornok párthíveivel, akik a szerb paraszt erős magántulajdoni és individualista gazdasági ösztönére támaszkodnak. Tehát a szerb nép korántsem áll egyértelműen a szovjet orosz politika mögött és ezt maga Oroszország is tudja, midőn a londoni emigráns kormánynál élesen tiltakozott Mihajlovics tábornok délszerbiai csapatainak és hatóságainak anti-bolsevista politikája miatt. Sokan ebben bizonyos beavatkozást látnak a jelenleg természetesen csak in spe és elméletben létező Jugoszlávia belügyeibe, s azt mondják, ezzel előre veti árnyát a balkáni jövő, midőn az orosz hatalom tetteig is fellép a bolsevizmus terjesztésére, illetve védelmére a szláv népek között.

A másik figyelemreméltó jelenség Bulgária állapota. A bolgár állam és hadsereg vezetői természetesen Németség oldalán állanak, kijelentik, hogy Bulgária ismeri a maga kötelességeit ebben a háborúban és Idtart a tengelyhatalmak oldalán. Ugyanakkor maguknak a bolgár hatóságoknak is bizonyos gondot okoz az ország belsejében észlelhető illegális és terrorista tevékenység megfékezése, melynek számai nyilván az orosz és az angol politikához, illetve a véle szimpatizálókhöz vezetnek. Nemrég így gyilkolták meg a németbarátságáról ismert Lukov tábornokot és nem sokkal ezután a bolgár parlament külügyi bizottságának elnökét. A bolgár hatóságok egyébként is sokat tesznek, hogy megfékezzék a bujdosó terroristákat s így Szófiában tömegrazziákat szoktak tartani az idegen ügynökök megfékezésére és felkutatására.

Bulgária természetesen élénk figyelemmel fordul a törökországi jelenségek felé. Ugyanakkor azonban megcáfolják a feketetengeri bolgár városok kiürítésének hírért. Viszont kétségtelen tény, hogy a bulgáriai németeket repatriálták, amihez azonban nem kell messzemenő következtetéseket fűznünk. Az azonban már a balkáni politikai helyzet megélénkülésére vall, hogy Boris bolgár király látogatáson jelent meg a Führernél, akivel részletesen megbeszélhette Bulgária világpolitikai helyzetét. A bolgárok már hosszabb ideje vitathatatlan aggodalommal tekintenek a török határ felé, hiszen a két ország viszonya, ha korrektség tekintetében nem is hágy

kívánivalót, nyilvánvalóan tele van régtől fogva zavaró momentumokkal, amint ez kitűnt a német-jugoszláv összeütközés idején is, amikor is a bolgár expanzióval szemben a jugoszláv-barát török politikai közvélemény a jugoszláv állam mellett nyilvánította rokonszenveit.

A balkáni politika megélénkülésére vall az is, hogy Antonescu román államvezető is megjelent Hitlernél, mely alkalommal konstatálták az összes európai kérdésekben a német és román álláspont azonosságát. Bár ezekről a találkozásokról a kiadott hivatalos jelentéseken kívül egyebet nem tudunk, a látogatások ténye és a közelkeleti és balkáni politikai helyzetről szóló értesülések arra vallanak, hogy Németország barátaival egyetemben nem nézheti közömbösen a balkáni helyzet bárminemű alakulását. Kézenfekvő ugyanis a számítás, hogy a tuniszi helyzet kibontakozása után a Balkán kerülhet az érdeklődés középpontjába, bár konkrét külpolitikai és katonai tények még nem szólnak erről, csupán feltételezések. /

Az viszont egészen kétségtelen, hogy Németország mindent megtesz európai állásának megvédésére. Az oroszokkal folyó háború pillanatnyilag visszaszorult a közérdeklődésben s már csak a Németország ellen intézett légitámadások miatt is az angolok állanak a figyelem középpontjában. Ám itt nemcsak a hadviselés szempontjai számítanak, hanem az európai védelem érdekei is. Ezzel kapcsolatban már régebben megérlelődött a német, illetve az olasz vezetőkben az az elhatározás, hogy az Atlanti Chartával szemben külön európai státútmra, illetve nyilatkozatra *vast* szükség, mely nemcsak hogy körvonalazza a hadicélokot, hanem azokat szilárd pontokba is rögzíti. Legutóbb Ribbentrop német külügyminiszter közelmúlt római látogatásával kapcsolatban beszéltek erről, mert hiszen nyilvánvaló, hogy már Rómában is felmerülhetett ez a gondolat.

Ennek az európai tervnek és összefogásnak célját szolgálhatta Hitler és Mussolini újabb találkozója, immár a tizedik a vezető tengelypolitikusok összejövetelei között. A találkozón nyilvánvalóan megbeszélhették a háború egész menetét. A kiadott nyilatkozat hangoztatja a teljes egyetértést és azt az elhatározást, hogy a háborút a végsőkig folytatják. Utal a számos kommentár egy közös Európa-nyilatkozat szükségére is. Ezúttal erről nem volt szó. Azonban az Oroszországból hazatért olasz csapatok zászlait nagy ünneplésben és tisztelgésben részesítették. Olaszország ellen különben folytatódtak az angol-amerikai légitámadások. Az olasz katonaságnak azonkívül érdekes és jelentős szerep jut osztályrészül a balkáni harcok során, amikor is a Poglavnik csapatai öldalán, valamint német csapatok társaságában küzdenek a partizánok és a csetnikek ellen.

A délkeleteurópai politika eseményei közé tartozott egyébként Kállay Miklós magyar miniszterelnök olaszországi utazása is, melynek során a Dúcéval újra kicserélhették a magyar és olasz kormánypolitika hagyományos baráti érzelmeit és nyilatkozatait. Magyarország hivatalos politikája természetesen osztozik az általános európai helyzetben és annak következményeiben, — erre vall az olasz látogatás tartalma.

OBSERVANS

A TERMÉSZETES BÉKE

MINDENEKELŐTT szükségesnek látszik megjegyeznünk, hogy itt nem a jelen háború után várható béke esélyeit, lehetőségeit szándékozunk tárgyalni. Ilyesféle, a titokzatos jövő méhében rejlő dolgokról ma még legfeljebb csak komolytalan jóslások lehetségesek. De nem is valamely konkrét, meghatározott békekötéssel akarunk foglalkozni, ezt átengedjük a történészeknek és a jogászoknak. Bennünket most csupán az vezet, hogy a bölcselkedő értelem útján próbáljuk felkutatni minden békének, tehát a békének egyetemes alapjait, végső forrásait, természetes gyökereit. Nyilvánvaló ugyanis, hogy csak ilyen természetes alapokon épülhet fel a természetes, az igazi, az igazságos, az örök béke, röviden a béke.

Sok igazság van egyébként Kant ama megállapításában, hogy az „örök“ béke tulajdonképpen pleonazmus, mert hiszen az igazi béke nem csupán az ellenségeskedés megszüntetése, hanem okainak is teljes kiküszöbölése, és így végleges, örök kell, hogy legyen. Minden más „béke“ inkább csak fegyverszünet, lélekzétvétel, készülődés a következő háborúra.

Kétségtelen, hogy a háború sok hősies megnyilatkozást is vált ki, az emberiséget bizonyos mértékben edzi, próbára teszi.

Ezzel szemben a békét az emberiség mindig a legfőbb javak közé sorolta. Az Úr szokásos köszöntése is: „Pax vobis!“ Az Isten országa „igazság, béke“.

Másrészt azonban a szélsőséges pacifistákkal szemben el kell ismerünk, hogy a háború nem abszolút rossz, nem önmagában rossz, és így lehet megengedett, sőt kötelező is. Hiszen a legkülönbözőbb vallások is — kevés kivétellel — bizonyos feltételek mellett megengedettnek tartják a háborút. A Szentírásban számos háború egyenest Isten parancsára történik. Jézus Krisztus sokszor korholta a vámosokat, az írástudókat, a farizeusokat, de a katonákat sohasem, sőt egyes katonák, pl. a kafarnaumi százados, Koméliusz százados, a keresztnél megtért katona követendő példaként szerepelnek az Újszövetségben. Keresztelő Szent János, midőn a katonák kérdezték tőle, mit cselekedjenek, ezt felelte: „Senkit se bántalmazzatok, se ne zsaroljatok és elégedjete meg a zsoldotokkal.“ Azt azonban nem kívánta tőlük, hogy háborúban részt ne vegyenek. Igaz, hogy Jézus a Getszemáni kertben rászólt a kardot rántó Péterre: „Tedd hüvelyébe kardodat!“ ez azonban csak az egyéni harcot tiltotta. Másrészt ugyancsak az utolsó vacsora után mondá Jézus tanítványainak: „akinek pedig nincs (kardja), adja el felső ruháját és vegyen kardot“.

A kereszténység, a „béke és szeretet“ vallása, sohasem ítélte el a háborút önmagában. Az első három évszázadban sok keresztény is szolgált a pogány rómaiak hadseregében minden kényszer nélkül. Amennyiben pedig az egyházatyák a keresztényeket e szolgálattól elterelni iparkodtak, az inkább ama veszély miatt történt, mely a keresztények hitét a pogány katonák között fenyegette, nem pedig, mintha a katonáskodás, a háborúban való részvétel önmagában összeférhetetlen volna a keresztény erkölccsel. Egyedül a túlzásairól ismert Lactantius helyteleníti teljesen a háborút és a fegyveres szolgálatot is, ez az egyéni véleménye azonban nem fedte az Egyház hivatalos álláspontját.

De a természetes ész sem ítéli el a háborút önmagában, mert van még nagyobb rossz is, amit még nehezebben tudunk elviselni, mint a háború csapásait: a tartós, az állandó igazságtalanság. Ebbe az emberi lélek természetes, veleszületett igazságérzete soha, semmiképp sem tud belenyugodni. És amint az egyének között az igazságtalanság reparálására önvédelemből

— egyéb eredményes eszköz hiányában — megengedett az erőszak, éppígy a nemzetektől sem lehet megtagadni azt a jogot, hogy más célravezető eszköz hiányában ultima ratioként fegyveres erőszakkal vessen véget az igazságtalanságnak. A háború tehát, bár mindig nagy fizikai rossz, nem mindig morális rossz is.

Amde — és itt jutunk el a háború legsúlyosabb kérdéséhez — vájjon mindenkor alkalmas eszköz-e a háború az igazságtalanság megszüntetésére? Vájjon a fegyveres küzdelem feltétlenül biztosítja-e az igazságosság győzelmét? A vallásos jámborság sokszor naívnul bízik abban, hogy Isten már e földi életben is mindenkor megtorolja az igazságtalanságot és győzelemre segíti az igazságosságot, szükség esetén valamilyen csodászerű beavatkozással is. Ha elismerünk is gyakran gondviselészerű fordulatot az igazságosság javára, az még nincs mindig biztosítva. Különböznem sok értelme volna a túlvilági igazságszolgáltatásnak, ami pedig a legtöbb pozitív vallás egyik sarkalatos tétele. És a túlvilági élet elismerésének egyik legfőbb indítéka — mint Kant is vallja, — éppen az, hogy az emberi lélek veleszületett, kiolthatatlan igazságérzete nem tud belenyugodni az igazságtalanság végleges voltába. Ha pedig az isteni igazságszolgáltatást nem akarjuk — akár csodás beavatkozással — is minden esetben a földi életre korlátozni, bele kell törődnünk abba, hogy a földi küzdelemben sokszor az igazak elbuknak és az igazságtalanság győzedelmeskedik az egyének és nemzetek küzdelmében egyaránt. Bizony, a nemzetközi életben is gyakran valósul meg a farkas és bárány meséje és az igazságtalanságra a háború eredményeként még nagyobb igazságtalanság halmozódik. Gondoljunk csak a törökkel, a tatárral folytatott tragikus küzdelmünkre vagy szomorú végű szabadságharcunkra, amelyekben igazságunk ellenére is el kellett buknunk. Ezért mondja Szent Ágoston, hogy a háború olykor csak „grande latrocinium“, nagy latorság (De civitate Dei i. IV. c. VI.). Hiszen a fegyverek ereje, a harcosok száma, a hadviselésben való nagyobb ügyesség, esetleg szerencsés cselek, fortélyok vagy éppen a nemzetközi megállapodások semmibevevése, amik egyes háborúkban természetes úton győzelemre vezetnek, semmi összefüggésben nincsenek az igazságossággal és így a háború eredménye nem bizonyít semmit arra nézve, hogy melyik oldalon van az igazság. A győzelemnek tehát sokszor semmi köze az igazságossághoz, és ezért nem teremt a háború befejezése, a fegyverrel kierőszakolt béke megnyugvást, ezért lesz az egyik háború a másik szülőanyjává.

A háború tehát csak eszköz, de igen gyarló eszköz a nemzetközi igazságosság biztosítására.

De vájjon lehetséges-e, nem utópia-e csupán az állandó béke? Az Örök béke szimbóluma a temető — mondják egyesek. Míg élet lesz, háború is lesz. De ha lehetetlenségnek látszik is ma az állandó béke, van-e jogunk kimondani annak örök lehetetlenségét? Hiszen mennyi mindent tartottak valaha lehetetlennek, ami ma már megszokott, mindennapos valóság. És ha nem valósulna is meg soha a teljes, végleges béke, mégis kell annak minél teljesebb megvalósítására törekednünk, ha az jó, kívánatos. Vájjon reméljük-e, hogy a betegségeket, lopást, rablást, gyilkosságot végleg kiküszöbölhetjük az emberiség életéből? Mégis törekszünk ezek minél teljesebb kiirtására.

Tartós békére irányuló törekvések eddig sem hiányoztak. Az ókorban a Pax Romana biztosította a népek békéjét a hatalmas Római birodalomban, mely akkor csaknem az egész lakottnak vélt világot magában foglalta. E birodalmon belül bármely népből származó egyén egyformán „civis Romanus“-szá lehetett, élvezhette a birodalmi polgár összes jogait, kiváltságait. Ez az „egyhatalmi rendszeren“ alapuló béke gondo-

lata a Római Birodalom bukása után még hosszú ideig, szinte a középkor végéig fennmaradt az európai népek világszemléletében. Róma, bár nem politikailag, de vallásilag továbbra is egy nagy lelki birodalomban, a keresztény egyházban egyesítette a volt Római birodalom népeit és a pápa erkölcsi hatalma a régi római császárok politikai hatalmával vetekedett. Sőt a régi egységes politikai uralom gondolata is feltámadt a Német Római Szent birodalom eszméjében. A német-római császár legfőbb hivatása volt az uralma alatt egyesült népek békéjének biztosítása. A pápaság és a császárság egyetértésben gyakorolt uralma alatt alakult ki a Fax Christiana, mely, ha nem is tökéletesen, de nagy mértékben biztosította a keresztény népek békéjét, úgyhogy kiterjedtebb háborút e kor alig ismert Európa népei között. Még leginkább a kettős fej, a pápa és a császár hatalmi törekvései idéztek elő olykor nagyobb harcokat. Így tudtak a keresztény népek egyesülni az izlám ellen a hosszú kereszties háborúkban.

Az Egyház erkölcsileg küzdött a háború okai, az uralomvágy, az önzés, a góg, a gyűlölet, a hiú dicsőségvágy, az öncélú hősködés, a nyers erő fitogtatása ellen, melyek az emberiséget ósidők óta a háború felé sodorták. A Treuga Dei intézménye pedig bizonyos napokon, bizonyos időszakokban szigorú egyházi büntetés terhe mellett tiltott minden fegyveres erőszakoskodást. Így tiltott volt a háborúskodás szerda estétől hétfő reggelig és pedig csütörtökön az Oltáriszentség elrendelésének emlékére, pénteken Jézus szenvedésének, szombaton Jézus eltemetésének, vasárnap pedig feltámadásának emlékére. Ugyancsak tilos volt advent első vasárnapjától vízkeresztig és hamvazószerdától húsvét októáig, valamint több más ünnepi, böjti és vigíliai napon. Sok személy és hely sértetlenséget élvezett és tilos volt a közjót szolgáló intézmények lerombolása is. A 12 évnél idősebb keresztényeknek kiközösítés terhe alatt meg kellett esküdniük a tilalmakra, valamint arra is, hogy fegyvert fognak azok ellen, kik ezeket a rendelkezéseket nem tartják meg. Sok háborút pedig a pápa közbelépése vagy közvetítése hárított el. Mindezzel az Egyház, bár a háborút elvileg sohasem ítélte el, de nagy mértékben szabályozta, körülhatárolta és a kiterjedt háborúskodást gyakorlatilag lehetetlenné iparkodott tenni. A középkor rendi, korporatív szelleme, valamint hűbérrendszere pedig nagyobb megértést fejlesztett ki a szerves egységbe tartozás és a közös érdekek iránt.

A reneszánsz, majd pedig a reformáció óta azonban mind erősebbé vált az egyének és népek individualizmusa. A középkori egység helyébe mindinkább a partikularizmus, elszigetelődés lépett. Kifejlődött az államok, a nemzetek teljes önállóságának, függetlenségének, szuverénitásának eszméje, mely szerint minden állam csak önmagának van alárendelve, csak önmagával szemben vannak kötelességei, csak önmagának tartozik felelősséggel. Ez azután gyakorlatilag sokszor az állami, nemzeti érdekeknek, az erkölcsi törvények fölé való helyezésére vezetett, sőt egyesek (mint Machiavelli) nyíltan, elvként is hirdették, hogy az államra, a nemzetre nézve jó, megengedett, erkölcsös mindaz, ami hasznára válik. E szuverénitásból folyt a be nem avatkozás elve, mely az egyes államok belügyeit a többiek számára teljesen közömbösnek tekintette és az államokat egymással semmi belső kapcsolatban nem lévő individuumokként kezelte. Majd a XVIII. században kialakult nemzetiségi eszme mindjobban szétmorzsolta, elszigetelte, sőt egymással szembeállította Európa lakóit. Így a középkor lehanyatlása óta Európa története a hosszú és kiterjedt háborúk sorozata. Előbb vallási, majd nemzeti jelszavakkal rontottak egymásnak az egykor évszázadokon át zavartalan békében élő népek, miközben egyes nagy szellemek vissza-sírták és keresték az elveszett egységet. A háború és béke erkölcsi és jogi problémái mind többet foglalkoztatták a kor gondolkodóit, kialakult a nemzetközi jog, melynek legfőbb célja éppen a nemzetek egymásközötti életének szabályozása és ezzel a háborús bonyodalmak megelőzése. Nagy bölcselők és jogtudósok, mint Francisco de Vitoria, Francisco Suarez, Albericus Gentilis, Hugo Grotius és mások (V. ö. Gajzágó: A háború

és béke jogai) már az újkor elején iparkodtak a jogos és jogtalan háborút, a hadviselés megengedett és meg nem engedett módját részletesen megállapítani és az újabb idevágó irodalom azóta is alapelvekben nagyrészt az ő megállapításait ismétli.

Gyakorlatilag a vesztfáliai béke (1648) óta az európai hatalmak az egyensúlypolitikával iparkodtak a háborút lehetőleg elhárítani, arra vigyázva, hogy az egymással szembenálló szövetségi rendszerek között a hatalmi egyensúly fel ne bomoljon, mert azt a hatalmasabb fél azonnal kihasználná a gyengébb eltírására. Szorosabb értelemben vett béketörekvések azonban, melyek a háború teljes és végleges kiküszöbölését tűzték ki célul, csak a napóleoni háborúk után jelentkeztek. A Szentszövetség (1815) már sok tekintetben a Népszövetség előfutára volt, de miként ez, úgy az is elsősorban a közös ellenség fékentartására létesült és nem tudta elérni bevallott célját, az állandó béke fenntartását. Utána ad hoc kongresszusok iparkodtak elsimítani a vitás ügyeket egységes elv nélkül.

A béketörekvések terén gyakorlatilag jelentős lépések voltak az 1864-i genfi egyezmény, a vöröskereszt szervezet, valamint a hágai Állandó Választott Bíróság intézménye. Ez utóbbi az 1899. évi I., illetve az 1907. évi II. Hágai Békeértekezlet egyezménye alapján létesült, de inkább csak plátói intézmény volt, bíróság csendőrök nélkül. Majd a múlt világháború után alakult Népszövetség vállalta a tartós béke biztosítását és bizonyos szankciókat állapított meg az esetleges „támadók“ ellen. A hallgatolagos előfeltevés a Népszövetséget létrehozó győztesek részéről természetszerűen az volt, hogy támadás csak a súlyos békefeltételekkel sújtott legyőzöitekről várható. Arra a szankciók tervezői bizonyára nem gondoltak, hogy elégedetlenkedők nemcsak a legyőzöttek, hanem a győztes osztozkodók között is akadhatnak. Most is éppen a győztesek között jelentkeztek az első elégedetlenek, akik a hódítás utáni osztozkodásnál megrövidítetteknek, kielégítetleneknek érezték magukat.

Így a kínai-japán háború alkalmával (1932—33) Japán egyszerűen kilépett a Népszövetségből, a többi államok pedig nagyjából nem törődtek az ügyel. A hazafiak nem voltak hajlandók a távollevő, idegen vagy éppen érdekeikkel ellentétes, lokális ügyért anyagi érdekeiket vagy még életüket is kockáztatni. Így azok az államok, melyek erre alkalmat találtak, továbbra is szállítottak fegyvert a hadviselőknél, ellentétben a népszövetségi Egyességokmánnyal. Anglia elrendelt ugyan fegyverszállítási tilalmat Japán és Kína ellen, de néhány nap múlva visszavonta, mivel ebben egy állam sem követte. Végül pedig a hatalmak megnyugtatták lelkiismeretüket azzal, hogy itt jogilag minden gyilkolás, pusztítás ellenére sem lehet szó háborúról, mert nem történt hadüzenet. Hasonló volt a helyzet a Bolivia és Paraguay között felmerült Chaco-esetben (1932—35), valamint Ethiopia esetében (1935—38) is. Kiderült, hogy a „háború“, a „támadás“ és a „megtámadott fél“ fogalmait jogilag szinte nem lehet úgy meghatározni, hogy egy kis ravaszággal ki ne lehetne bújni alóla és csupán egy kevés diplomáciai ügyesség szükséges ahhoz, hogy valamely állam, ha érdekei úgy kívánják, „megtámadottá“ tegye magát, és a „támadó“ megbélyegzést ellenfelére hárítsa. Mi kell pl. egy kis rendezavaráshoz a szomszédos államban, hogy azután „rendcsinálás“ címén annak területére be lehessen vonulni?! Az igazi támadó fél tulajdonképpen az, aki a háborút provokálja, ezt valamilyen szükségessé, elkerülhetlenné teszi. Csakhogy ennek pontos, kibúvó nélküli meghatározása alig lehetséges és minden definíció csak útmutató arra, hogy miként lehet a „támadó“ szerepet megkerülni. És mily fonák helyzet az a „semlegesség“ vagy „nem-hadviselő“ állapot, amikor egy állam megengedi, sőt támogatja is polgárait abban, hogy valamely hadviselő

állam javára fegyvereket szállítsanak és önkéntes légiókkal mellette harcoljanak, csupán maga az állam, mint ilyen nem visel nyílt háborút.

Egyébként az Egyességokmány 16., ú. n. szankciós cikkére nézve már 1921-ben elfogadták azt az értelmezést, hogy minden állam szuverenitásánál fogva maga mérlegeli, vajjon adott esetben fennforog-e az Egyességokmány sérelme, illetve helyénvalónak találja-e szankciókban való részvételt. Ez azután illuzóriussá, sőt teljesen komolytalanná tette a szankciók intézményét, amelyben végeredményben az a szuverén állam vett részt, amelyik éppen akart. Ugyanígy gyakorlatilag lehetetlenné tette a felismert igazságtalanságok jóvátételét az Egyességokmány 19., u. n. revíziós cikke, mely egyhangú döntést igényelt azon elv alapján, hogy a szuverén államokat nem kötelezheti más, csak önmaguk. Márpedig nem magát a békét szokták támadni, hanem a békés állapotot úgy, ahogy az éppen fennáll és mivel annak módosítására nem látszik más eszköz eredményesnek. Viszont mindig akadnak államok, melyek az addigi állapot fenntartását kívánják.

Így a kollektív biztonság teljesen csődbe jutott és főleg a Népszövetség létrehozói által felelőtlenül életrekeltett, azután kellő védelem nélkül hagyott sok kis szuverén állam nem érezhette magát biztonságban. Ezért a titkos és nem titkos szövetségek, barátsági, meg nem támadási, kölcsönös támogatási, garanciális stb. szerződések soha nem ismert özöne hálózta be Európát; valóságos pakto-mánia lépett fel, mint Gajzágó mondja. Mind több állam hagyta ott a Népszövetséget, más úton keresve érdekeinek biztosítását.

A Népszövetség nemes törekvései tehát az őszinteség hiányán, a képmutatáson, a szuverenitáshoz való önző ragaszkodáson megbuktak. A tekintélyét veszített intézmény nem volt képes megakadályozni egy újabb, még súlyosabb világháború kitörését. Az örök béke szentélyét nem is építhetjük fel másként, mintha becsületes, őszinte nyíltsággal természetes alapokra, vagyis az emberi természetből folyó adottságokra építjük.

Csakhog — ez itt a kérdés — találunk-e az emberi természetben kellő alapot az örök béke megteremtéséhez? Hiszen Hobbes, a XVII. század egyik angol bölcselője szerint az emberiség ősi, természetes állapota éppen a „bellum omnium contra omnes“. Sőt már jóval előtte Herakleitos is a harcot tartja minden dolog létrehozójának és királyának. Rousseau és követői is csupán az egyén teljes önállóságát, függetlenségét, abszolút szabadságát és egyenlőségét fogadják el természetes őállapotként, melyből minden függési viszony, a szabadság minden korlátozása csak a szabad egyének önként vállalt szerződésén alapulhat. Mindez azonban egyoldalú meglátása az emberi természetnek. Van ugyan az emberi természetben önzésre, viszálykodásra való hajlam is, de nem csak ez, van szabadságra, önállóságra törekvés is, de nem csupán ez. Sokkal helyesebben ragadta meg az emberi természet lényegét, vonásait Arisztoteles, aki szerint az ember természeténél fogva közösségi életre rendelt lény. Ez annyit jelent, hogy az egyén boldogulásához nemcsak egyéni javakra, hanem közösségi javakra, közjóra is rászorul, egyéni célját is legbiztosabban, legtermészetesebben valamely közösségben érheti el. A közjó pedig lényegesen különbözik az egyéni javaktól vagy azok összegétől. Nem lehet az egyéni javakból hiánytalanul összetenni, sem az egyének között maradék nélkül szétosztani. A közjó magához a közösséghez, mint ilyenhez tartozik, csupán közösség útján hozható létre és tartható fenn. Így pl. az állam által biztosított közjó, mint a külső és belső ellenséggel szemben való védelem, az igazságszolgáltatás, az előnyös külpolitikai, külkereskedelmi szerződések stb., semmiképpen nem alakulhatnak ki az atomizált egyének magánjavainak összegezéséből. A közösségek tehát a közjó megvalósításainak eszközei. Minden közösség létjogosultságát az általa nyújtott közjó adja, viszont minden közjó biztosítása megfelelő szerves közösség fennállását igényli.

A közjó a közösség minden tagjának támogatására szolgál és pedig — igazságosan berendezett közösségben — mindenki érdeme, illetve rászorultsága arányában részesül a közjóban. Ezért a közjóért végzett szol-

gálattal mindenki—legalább közvetve — a saját javát is szolgálja. A közjó, amennyiben a közösség, valamennyi tagjának javára van, előbbre való az egyéni jónál. Ezért a közösség egyes tagjai szükség esetén bizonyos elmondást, áldozatot is kötelesek hozni a közjóért.

Az ember közösségre rendelt természete nyilvánult meg abban a közösségi érzelemben is, mely ösztönösen kialakul azok között, akik tartósabb élet. és sorsközösségben élnek egymással. Ezek egymáshoz közelebb állóknak, nagyobb szolidaritásra kötelezetteknek érzik magukat, jobban ragaszkodnak egymáshoz, mint a kívülállókhöz, a „mások⁴”-hoz, az idegenekhez. Eppen ez az ösztönös érzélem könnyíti meg a közjóért vállalt terheket, áldozatokat. Ez a közösségi érzélem legjellegzetesebben nyilvánul meg a legősibb és legalapvetőbb közösségben, a családban, melynek tagjait sokszor hősiessé áldozatokra is gondolkozás nélkül képesek egymásért, szeretik egymást önzetlenül és másoknál jobban, nem azért, mintha talán objektív megítéléssel a legtökéletesebb, legszeretetre méltóbb egyéneknek ismerték volna meg egymást, hanem szeretik sokszor hibáik teljes ismeretében is csupán azért, mert egy család tagjai. És hasonló érzélem nyilvánul meg az eddig legnagyobb szerves közösségnél, a nemzetnél is, melynek tagjai szeretik egymást (vagy legalább is kell, hogy szeressék) még a hibák teljes ismeretében is csupán azért, mert egy nemzethez, ugyanazon sorsközösséghez tartoznak. (V. ö. Somogyi: A nemzeteszme. Szt. István Társulat, Budapest, 1941. 15. 1.)

A legelembb természetes közösség, a család önmagában a közjót csak igen tökéletlenül tudja biztosítani, rászorul tehát nagyobb közösségbe olvadásra, ez ismét egy további, még nagyobb szerves közösség tagja lehet és így tovább. Ily módon tehát az egymás fölé és alá rendelt közösségek szerves rendszere alakul ki a megvalósítandó közjavak, értékek hierarchiája szerint. De meddig fokozódhat a közösségek hierarchiája?

Az újkori állambölcsélok szerint az állam már tökéletes, vagyis a közjó minden tényezőjét önmaga is teljes mértékben biztosítani képes közösség, mely éppen ezért nemcsak befelé a legfőbb, minden egyéb fölé rendelt közösség, de kifelé is szuverén, nincs alávetve semmi más, nagyobb közösségnek, magasabb hatalomnak. Ámde az állam szuverénitása egyike a leghomályosabb fogalmaknak. Régebben még inkább lehetett szó teljes szuverénitásról, amikor az egyes államok közötti kapcsolat sokkal lazább volt és megtörténhetett, hogy pl. az egyik államban éhínség pusztított, mialatt a szomszéd állam saját zsírjába fulladt. A XIX. század óta azonban az államok egymáshoz való viszonya gyökeresen megváltozott. Az elszigeteltség mind inkább megszűnt, az egymásra utaltság mind szorosabb lett, a technika számára pedig a távolságok mind jelentéktelenebbé váltak. Ma már a kultúriember mindennapos szükségleteinek kielégítése is túllépi az államhatárokat. Egy kultúrállam sem élhet meg kivétel és behozattal, tehát más államokkal való kapcsolat nélkül, és még a nagyobb államok is válságos helyzetbe jutnak, ha határaikat lezárják. Ma már egy államra nézve sem közömbös, hogy szomszédai mit termelnek, mit fogyasztanak, mit importálnak és exportálnak, milyen utakat, közlekedési viszonyokat, közbiztonsági vagy közegészségügyi állapotokat, vagy külpolitikai kapcsolatokat tartanak fenn. Sőt, a szellemi fertőzés lehetősége miatt még a szomszéd államban lezajló belpolitikai mozgalmak sem egészen közömbösek. Nem kevésbé szoros szálak fűzik egymáshoz a kultúrállamokat a szellemi kultúra, a tudományok és művészetek terén is. A magasabb kultúra nem ismer és nem ismerhet országhatárokat. Eredményei, értékei az egész kultúriemberiség közkinccsei. Még a testkultúra, a sport, az atlétika is mindjobban nemzetközivé válik.

Mindezekkel, mint tagadhatatlan tényekkel a szuverénitáshoz elvben ragaszkodó államok is kénytelenek számolni. Így jöttek létre a múlt század második felétől kezdve a nemzetközi posta-, távíró-, vasút-, autó-, tengeri, légi, mértékegység-, közegészségügyi, munkaügyi, leánykereskedelem elleni, szellemi, kulturális, sőt kisebbségügyi és egyéb egyezmények, amelyek az egyes államok szabad kezét mindjobban megkötik, szuverénitását korlátozzák. A teljesen független állam tehát ma már anakronizmus, a szuverénitás mindinkább csak fikció, illúzió, amelyet semmiféle hasznossági szempont sem igazol. A tények mindjobban egymásba fűzik az államok érdekeit, mind nyilvánvalóbb, hogy van a nemzetek felett álló közjó is, melyet az egyes nemzetek nem önmagukban, hanem csak együttesen, szerves közösségben tudnak kellően biztosítani. A közös javak, közös érdekek biztosítására pedig egy közös szerv szükséges, mely túllépi az egyes államok hatáskörét, melynek az egyes államok is alája tartoznak. (V. ö. Leclercq: *Lemons de droit natúrú. I. köt. Namur 1933.*)

A tények tehát igazolják azt az egyébként régi felfogást, hogy végül az egész emberiség egy közösséget alkot, melynek közös élettere az egész föld. Érmek következményeit az újabb nemzetközi politikában is kezdték levonni. Ez hozta létre a Népszövetséget is, amely azonban, mint jeleztük, elsősorban a maradi szuverénitás-fogalomhoz való önző ragaszkodáson bukkott meg. Mert nem lehet őszinte a közjó akarása a partikuláris érdekek szuverén intézéséhez való görcsös ragaszkodás mellett. Amíg az államot istenítik, szuverén abszolútumnak tekintik, nincs megoldása a nemzetközi problémáknak. A Népszövetség egyébként már elvileg sem létesült államokfeletti, hanem inkább csak melléjük rendelt szervnek és így nem is volt alkalmas a nemzetek szerves összefogására. Hiányzott belőle az egységes, közös tekintély, amely nélkül egy közösség harmonikus együttműködése lehetetlen. Bár szűkebb körű, de szorosabb egységet akart létrehozni Briand „Európai Egyesült Államok”-terve, valamint a Coudenhove-Kalergi gróf által kezdeményezett páneurópai egyesülés eszméje, amelyek azonban csak sikertelen kísérletek maradtak az érintett államok nagyon is eltérő érdekei miatt.

Nem mutatkozik azonban megfelelő megoldásnak a teljes internacionalizmus, a nemzeti különbségek megsemmisítésének törekvése sem, amit a közelmúltban főleg a marxista körökben propagáltak. Ez ugyanis nem szerves közösséget hozna létre, hanem egy monstruózus szervetlen halmazt. Az egységes, homogén világállam kormányzása pedig gyakorlatilag megoldhatatlan nehézségeket támasztana. Amint az emberi szervezet harmonikus együttműködése sem kívánja meg, sőt nem is tűri, hogy szervezetünk teljesen homogén sejtekből épüljön fel, éppígy az emberiség közös szervezete is lehetővé teszi, sőt megkívánja a kisebb közösségek bizonyos önállóságának fenntartását. Sőt a teljes internacionalizmus már az emberiség természetes hajlamaival is ellenkezik, mely mindig jobban vonzódott a szorosabb közösségben élőkhöz, mint a távolabbiakhoz. Ezt igazolta a múlt világháború is, amikor az előbb még internacionalista eszmékért lelkesedő német-francia elvtársak a legnagyobb elkéséredéssel fogtak fegyvert egymás ellen. Egyébként az internacionalizmus marxista irányzata a nemzeti széttagoltság helyett az osztályszéttagoltságot hozná létre, a nemzetek küzdelme helyébe az osztályharcot idézné fel, amely annál áldatlanabb volna, mert a szoros érdek-közösségre utáltakat is ellenségként állítaná egymással szembe.

Az állam a természetes, szerves közösségben nem az egyetlen hatalom sem belügyi, sem külügyi viszonylatban. Az állam nem képes egymaga közvetlenül gondoskodni polgárainak összes javairól, ezért befelé mind több autonómiát kénytelen adni a partikuláris érdekek képviselőitére alakult közösségeknek (hivatasközösségek, kamarák, stb.). Annyi szerves közösség szükséges az államon belül is, ahány különböző kollektív érdek merül fel, és e közösségek érdekeik védelmére bizonyos autonómiát igényelnek. Másrészt szükséges a különböző partikuláris érdekeket összeegyeztető közösség is, mely kiegyenlíti a kisebb közösségek érdekellentéteit, kiküszöböli súrló-

dásait. Ennek felel meg az állam mint saját körén belül lévő összes közösségek felett álló hatalom.

De hasonlóképp közös tekintélynek, közös hatalomnak alárendelt szerves közösségbe kényszeríti a fejlődés az egyes államokat is. És e nemzetek feletti közösség nem a Rousseau-féle puszta megegyezésen alapulna, hanem az államoktól független természetjogra, természetes függésre épülő, természetes szükséglettől megkövetelt, természetes közösség volna. Ez lenne az állandó béke biztosításának, a kultúra és civilizáció nyugodt fejlődésének *conditio sine qua nonja*, amely nélkül állandóan fennforogna a további és mindig borzalmasabb háborúk lehetősége. Ennek szükséges voltát a jelen háború és mindaz a sok csapás, szörnyű szenvedés is bizonyítja, melyek éppen ilyen közösség hiánya miatt sújtották az emberiséget. Aki pedig akarja a célt, nem zárkozhat el a cél eléréséhez nélkülözhetetlen eszköztől sem.

Nyilvánvaló azonban, hogy ez az álhunok feletti szerv, tekintély, hatalom sem igényelhetne magának nagyobb hatáskört, mint amely saját hivatásának betöltéséhez szükséges. Mindazt tehát, amit az egyes államok maguk is el tudnak intézni, továbbra is meg kell hagyni ezek hatáskörében, amiként az államnak sem szabad kisajátítania olyan feladatokat, amelyeknek az alárendelt kisebb közösségek éppoly jól, esetleg még jobban meg tudnak felelni. Főleg pedig megengedhetetlen, hogy az államok feletti hatalom valamely állam egyveduralmi törekvéseinek eszköze legyen.

Az egyes államokat az ilyen államok feletti közösségben is megilletné tehát bizonyos szuverénitás, autonómia, de csupán annyi, amennyit az emberiség közérdeke megenged. Az azonban természetesen lehetetlen volna, — amit a Népszövetség megtűrt — hogy valamely nemzetkösd kötelezettség teljesítése az egyes államok szuverén mérlegelésétől függjön.

Mégsem lehetünk oly naiv óptimisták, hogy az emberiségnek e nagy szerves közösségét gyakorlatilag éppoly könnyen és hamarosan megvalósíthatónak tartjuk, amily nyilvánvalóan elvileg indokolható. De legalábbis fokozatosan előkészíthető a végső cél egyes részletmegoldásokkal, amilyenek a nemzetközi szerződések további fejlesztése, majd kisebb államcsoportoknak, esetleg egyes világrészeknek szerves közösségbe egyesülése, amely közösség kollektíve vállalná az egyes nemzetközi megegyezések végrehajtását (Leclercq.) Ilyen irányban máris jelentkeznek tervek a jelenleg harcban álló felek mindkét részéről.

A legsúlyosabb gyakorlati nehézség nyilván az volna, hogy kik képviseljék az ilyen közösségben a tekintélyt, a hatalmat, kik gyakorolják a szankciókat a nem engedelmeskedő államokkal szemben. Mert fegyveres erőre, erőszakra továbbra is szükség lehet. Tehát nem minden fegyveres erőszak kiküszöböléséről van itt szó, — ez valóban utópia volna — hanem arról, hogy azt a jog szolgálatába állítsuk és alkalmazásának szükségességét lehetőleg csökkentjük. A felmerülő nehézségek megoldását a megfelelő közvélemény kialakítása, a még háborgó lelkek megbékélése és a nacionalizmus kinövéseinek megnevesedése nélkül alig várhatjuk. Előbb tehát erősíteni kell az egyes nemzetek lelkében a kölcsönös egymásrataltságot, összetartozás érzelmét. Legfontosabb pedig a nemzetközi erkölcs megtisztulása, a nemzetközi életben is megvalósítása annak az alapelvnek, hogy amit magadnak nem akarsz, másnak se tedd. Amint ez az örök erkölcsi törvény nemzetközileg is valóra válnék, érett gyümölcsként hullana ölünkbe az örök béke.

SOMOGYI JÓZSEF

IGAZI ŐRSÉGVÁLTÁS

HÁROMSZOR TETT KÍSÉRLETET a magyarság történelme folyamán, hogy meghódítsa a gazdasági életet.

Ezer éve vagyunk államalkotó nép, de ez a tény nem jelenti egyúttal, hogy a politikai állam keretén belül kézben tartottuk nemzetgazdaságunkat is, a területre és lakosságra kiterjedő felségjog gyakorlatán túl uraltuk volna a javak termelésének és fogyasztásának finomabb természetű, a főhatalom számára nehezebben megfogható hálózatát is. Mivel politikai államunk egyben élő gazdasági szervezet is volt, nem állhatott csupa harcosból és földművesből. Teljességéhez már e hazában meginduló történetünk kezdetén szükséges volt az iparos- és kereskedőréteg. Mivel ez magyarokból csak gyér számban toborzódott, idegen nemzetbeliek kapták meg a jogot, hogy kitöltsék a magyarság közömbössége vagy más elfoglaltsága miatt tátongó űrt. Egyébként sok más nemzet is úgy tért it őstermelő szintről a fejlettebb ipari s a még fejlettebb kereskedelmi szintre, hogy külföldieket hívott be. Tőlük tanulta el, mikép űzze az addig ismeretlen foglalkozási ágakat, amelyeket nemzetgazdasága épp úgy nem nélkülözhetett, ha terméim, élni akart, mint ahogy a test nem lehet el végtagok, zsigerek vagy érhálózat nélkül.

A középkori és újkori magyar állam azonban egész más szerkezetű volt, mint a mai. Élt, virult vagy küzdött, korszakok szerint, százados, hűbéri gazdasági szervezetében és még sorskérdésein eszmélkedő vezetői előtt is alig vált tudatossá, hogy miért maradnak honpolgárai közül a magyar fajúak földbirtokosok és földművesek, értelmiségi rétegeik miért csak a hagyományos papi, katonai és megyei pályákon helyezkednek el? Tudat alatt, inkább az életösztön lobogtatta föl sorsdöntő időkben a törekvést, hogy az ipart és kereskedelmet is kezébe kerítse és a vállalkozás hatalmat jelentő hasznát ne engedje át, gazdasági kiskorúságban vesztegelve, másoknak. — Főntebb három ilyen kísérletet említettünk.

Fajmagyar volt például a XVII. században virágzó tőzsérek rendje. Az Alföld füves pusztáin termettek az őshazából hozott, pompás magyar szarvasmarhát tenyésztő gulyásokból. Kecskemét zahm gazdáai még a török hódoltság zűrzavarában is tudtak kereskedni s társulási alapon nyereséges üzleteket bonyolítottak le ezres tételekben nyugat felé, Bécsbe, Nürnbergbe hajtott csordáikkal. Más vidékek magyar tőzsérei is kompániákba tömörültek, tökéletesen kiépített, céhszerű kereskedelmi szervezettel bírtak és forgalmuk kétirányú volt: kivitelük lábón hajtott jószág, behozataluk nyugati készáru, iparcikk. A színmagyar tőzsérség a legsúlyosabb cáfolat arra a vádra, hogy népünk akapitahsta, nincs vállalkozói érzéke, nem fogékony a mezőgazdaság körét meghaladó vagyonalakzatok . iránt. Elgondolkoztató pályafutásútehetségeket vetett felszínre a tőzsérség. Legtöbbre a hajdani lókereskedőkből fejedelmi sorba emelkedő Thököly-család vitte. Kevesebb sorscsapással és több szerencsével ők lehettek volna a magyar Medidek. A világot járó, nagy látkörű tőzsén rend pedig a kapitalizmus hazai kifejlődésével későbbi nagyvállalkozóink, gazdasági vezéreink vérségi őse lehetett volna. A felszabadító háborúk után azonban a teljhatalmú bécsi gazdaságpolitika megfojtotta az első magyar kereskedő-rendet és a vérében megfogyatkozott magyarságból nem jutott utánpótlás erre a pályára.

Eckhart Ferenc kutatásaiból (A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában) tudjuk, hogy az Osztrák-

magyar monarchia két tagállamának új egyensúlyában a gazdasági gyámosság alá vetett és gyarmati, östermelő állapotra szorított magyarság részben maga is felelős volt ezért az állapotért. Hogy Mária Terézia nálunk is kezdeményezzen iparpolitikát) ennek ára a nemesi adózás lett volna, miként odaát is történt, az osztrák és cseh részen iparosított Ausztriában. De nemességünk csökönyösen ragaszkodott kiváltságaihoz és tőkeszegényen, a kapitalizmus óriási, műszaki haladásától elzárkózva, agrárfeudális színvonalon vesztegelt, szinte egy tál lencséért, önmagukban sorvadó előjogok ábrándképeért adva el a reá váró, nagytőkés, gazdasági hatalom dús örökségét.

Tözséri rendünk önmagából alakúit ki, nem valami céltudatos társadalompolitika teremtette. Termett a magyarság egészséges, el nem fojtott életösztonéből, mint gyümölcs a fán. A második kísérletnek, amely a szorosabb értelemben vett, 1825—1848-ig számított reformkorban lassú folyamat helyett egyre inkább rohammá válik, kb. 1760-tól folynak előkészületei. Sok könyv, egykorú írás jelzi, hogy politikailag gondolkodó, vezető rétegeink egyre világosabban látnak. Az 1790/91-ben meginduló reformországgyűlésen már elég nyíltan követelik, hogy az államhatalom nyúljon bele a gazdasági életbe, segítse elő a nemzet vagyonosodását. Érzik, hogy akié a tőke, azé az ország. Tervezgetésük azonban a papirosnál tovább nem jutott és csak Széchenyi fölléptekor mutatkoztak kézzelfogható eredmények. Csak ekkor mozdult meg nemesi középosztályunk e haza gazdasági hadállásainak meghódítására. Ez a mozgalom már rövidebb időszakban lezajló roham volt és öntudatosabb is, hiszen ekkor kezdtünk robotgazdálkodású, hűbéri életrendű, mezőgazdasági államból nagytőkével termelő, polgári vállalkozó rétegű, iparosodó állammá átalakulni. Történelmi nemességünk világosan látta, mi ment végbe a nyugati államokban, ahol a földesurak elhagyták ősi udvarházaikat, városba költöztek és vagyonukkal vállalkoztak, hadurakból nagytőkés gazdasági vezéreké lettek. Jóllehet a reformkorban évtizedenként rázkódtatták a gazdasági válságok a Habsburg-birodalmat, nemességünk épp ezek csapása alatt edződve, világosan eszmélt változott hivatására: meg kell szállania és a magyar érdekek szerint irányítania a gazdasági élet parancsnoki helyeit, hogy céltudatosan egyengesse a mezőgazdaságból fölszabaduló és a növekvő városok felé tartó tömegek útját az iparba és kereskedelembe. Ez a gondolat vitathatatlanul benne lüktet Széchenyi, Kossuth, Deák és Fáy András írásaiban és életművében. Eszméiket számtalan politikus, közíró és közgazda visszahangozza. Széchenyivel és Fáyval az élen ekkor keletkeztek az első magyar részvénytársaságok, nagyvállalatok, malmok, gyárak, közlekedési alapítások. Még töretlen életerővel, kezdeményező bátorsággal vett részt bennök az ősi birtokából kiszoruló magyar nemesség és a föltörékvő, vegyesvérű, városi polgárság, összefogásuk az elavult rendi köznemesség helyett új, friss, vezetésre hivatott, közgazdaságilag tájékozódó középosztályt ígért.

Szabadságharcunk bukása nemcsak politikai csapás volt, hanem vele megtorpant a gazdasági élet meghódítására induló második történelmi kísérlet is. Népünk viszonylag kisebb részt vett benne. Köznemesek voltak zászlóvivői, ők vívták az eszmék és fegyverek csatáit s épp az a vezető réteg halt hősi halált vagy bujdosott külföldre, amely ha életben és itthon maradt volna, a magyar közgazdasági hivatástudatot hordozta volna. Kockázattól nem riadó vállalkozó kedvük bizonyára még a szabadságharc romjaiból is föltámasztotta volna a reformkorban újjá alapozott magyar nemzetgazdaságot. Amikor a kiegyezés kora szinte sohasem látott föllendülési lehetőségeket hozott, hiányoztak a fajilag is magyar gazdasági tehetségek, merész, kezdeményező szellemek. Élettani törvényei szerint nőtt, fejlődött a magyar-honi nemzetgazdaság, gyáripar képződött, közlekedési és hitelszövetkez,

telephellyel bíró nagykereskedelem hálózza át a termelő és fogyasztó nemzettestet, belékapcsolódtunk a viláfgorgalomba, de sajnos, ebben a nagyszerű föllendülésben történelmi középnemességünk már alig vett részt. Elveszítette tisztánlátását, tájékozódó képességét. Indító szellemeitől megfosztva, szédülten menekült be a közhivatalokba. A gazdasági élet azonnal a szabadverseny küzdőterére termett vezetőket igényelt, de hivatalnokseregünk eltorzult életösztone, lenézéssé tompult tartózkodása minden társadalmi megbecsüléstől, tekintélytől megfosztotta a tőkésvállalkozó, ipari és kereskedelmi pályákat. Kiépült közgazdasági szervezetünk, ám alig ültek benne a történelmi magyar osztályok, vagyis a köznemesség és a jobbágyokból fölszabadult magyar parasztság fiai. Nagykereskedőink, nagyvállalataink mérnökkara, bányaszakembereink stb. nem fajmagyarokból toborzódtak. Tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy nemzettestünk az itt tevékenykedő, idegenből idetelepültekkel temérdek magas értéket kapott, akik belénk olvadtak s ma már a magyar érdekek elszánt hordozói. Ám azt is tisztán kell látnunk, hogy ez az új magyar középosztály, éppen mivel nem a magyar népből toborzódott, még mindig foglal magában olyan rétegeket, amelyek nem szövődtek belé létük minden szálával a magyar sorsközösségbe.

A harmadik, most már teljesen céltudatos, gyorsütemű és eszközeiben is szervezett, tehát valóságos történelmi roham napjainkban folyik és, őrségváltás néven emlegetik.

Korunk gondolkodásában két kérdés uralkodik: a faji és a közgazdasági. Nálunk azonban a faji kérdést nem lehet szélsőségesen értelmezni, mert akkor a magyar állameszmét buktatjuk meg. Bajos volna ma már a honfoglaló ősök vérét nyomozni egyedenként, hiszen nagy faji keverék nemcsak a Dunavölgy, hanem az egész Közép-Európa. Szentistváni hagyományaink szellemében országot építő magyar testvérünk mindenki, aki lelkében magyarrá vált, magát válságok idején is híven ennek vallja s ezért a hazáért dolgozott áldozatosan, vagy hullatták vérüket ősei vagy Ő maga. Nem is meghatározás, inkább érzület kérdése ez a laza körülírás, azonban társadalompolitikailag sokkal előbb vezet a nemzet javát szolgáló, hasznos eredményekre, mint a merev, fajelméleti dogmák. Közvéleményünk egész világosan érzi is, s mint fontosabbról, ezért beszélnek és írnak a faj kérdésénél is többet, olykor a gazdasági dolgoktól egészen távol álló szellemi» erkölcsi, művészeti hivatású tekintélyek is gazdasági öntudatosodásunkról, a gazdasági élet megszállásáról. Visszhangzik egész sajtónk, közvéleményünk gazdasági fogalmaktól, növekvő mértékben alapítanak szakiskolákat, mert ma már a honvédelem sem csak fegyveres erő, hanem gazdasági fölkészültség is és szakemberek nélkül béna.

Az eddig vizsgált történelmi okok tehát világosan igazolják, hogy bizonyos átszervezésre szükség volt. De mellette szólnak a társadalomgazdasági okok is. Vagyonosodnunk kell, hogy saját tőkénkkel dolgozhassunk. Idegen tőkére szoruló egyén és állam egyaránt idegen parancstól függ. Nem a hagyományos magyar életpályákból lehet tőkét gyűjteni, hanem a sok kisvállalkozó gyarapítja a nemzeti vagyont. Teljesen át kell alakulnia a magyar társadalom pályaértékelésének, hogy ifjúságunk a gazdasági foglalkozásokat lepje el, s alulról kezdve, a munkamegosztás egyre több részletkört kialakító mesterségeinek egyikében képezze magát tökéletes szakemberré. Rohamosan rétegződik át magyar társadalmunk. Hazánk mezőgazdasági jellege szűnőben, és az östermelésből élő lakosság számaránya statisztikusok jóslása szerint rövidesen 40% alá fog süllyedni. Ha összehasonlításul megjegyezzük, hogy tőlünk nyugatra, Hollandiában ez a szám csak 20%, keletre Romániában, Törökországban vagy Szovjetországban 77—81%, akkor elénk rajzolódik a fejlődés megfordíthatatlan iránya, megértjük hazánk kettős gazdasági arcát és benne is érvényesülő, változatlan történelmi hivatását. Eletszükséglet tehát az iparosodás, életszükséglet még a mezőgazdaságban

is, hogy a gépek foglaljanak teret, s életszükséglet, hogy a kereskedelmet magyar véreink megtanulják.

Népünk ugyanis valahogy becsületében ingatag embernek tartja a kupecparasztot, hasonlóképpen középosztályunk is mostoha bizalmatlansággal őrzi zárt egységét a kereskedőkkel szemben. Sok jel mutat arra, hogy a máig végrehajtott őrsgváltás kedvezményezettjei részéről a pályacsere konjunkturális és nem őszinte. A kereskedelem jelenleg érvényes törvényeink szerint még ú. n. szabad ipar, azaz képesítés nélkül is gyakorolható, iparigazolvány birtokában. A háborús föllendülés a nagykereskedői pályára temérdek előképzettség nélküli egyént csábított, aki azt remélte, hogy az őrsgváltás átmeneti alkalmából könnyű hasznot húzhat. Elvész az áru a szükségesnél több nagykereskedő között. Sok az eszkimó, kevés a főka, s működésük a szakma komolyságát veszélyezteti. Emlékszünk a közelmúlt „aladánaira“, akik máról holnapra kulcspozíciókba csöppentek. Tisztelet sokak jószándékának, tisztelet a kivételeknek, és azzal is számot kell vetnünk, hogy hirtelenében, az átmenet idejére nem lehetett a szegről kész üzletembereket leakasztani. Meg kellett elégedni azzal, hogy egyelőre síma társasági modorral, de vaskos hozzáemérettel oldják meg hatalmas hitelpolitikai, gyár- ipari, víz- és villamosgazdasági, talajjavító, útépítő és energiakutató föladatainkat. Ha voltak is eredmények, ezek háttérben többnyire megtaláljuk az elbújtatott szakembereket, mert az a rideg tény, hogy nélkülük mordulni sem tudunk.

Az igazi őrsgváltás Achilles-sarka tehát ily vérbeli szakemberek nevelése. Sajátoságos ugyanis, hogy ifjúságunk még gazdasági térfoglalásában sem tud szabadulni hivatalnok észjárású atyai értékeszményeitől s új körében is a tisztviselői munkát keresi. Egyetlenegy sem szánta rá magát pl. az irodai kényelmet csak hírből ismerő, jellegzetes kereskedelmi pályákra, az ügynökire vagy utazóira, pedig ez a későbbi föl-emelkedéssel kecsegtető nagykereskedelem magasiskolája. Nem a kereskedelem lényegét igyekeztek megragadni, az árueledást, ahol a változó jutalék a főjvedelem, hanem az árueledást, amely irodából is intézhető fix fizetés mellett és amellet nem kell a vevőkkel bajlódni. Az iparban vigasztalóbb a helyzet, de a kereskedelem s a föléje épülő vállalatvezetés tünetei arra mutatnak, hogy eddig csak kitűnő közgazdasági hivatalnokvezéreket neveltünk, vagy állítottunk be készen új szerepkörükbe. Hiányoznak még mindig a különböző árucsoportok piacán uralkodó, magukszerzette vagyonnal alulról, kicsi kezdetekből föltörekedő, messze elágazó, maguképitette kapcsolattal bíró fajmagyar cégek, amelyeknek vezetői tudásukat nem az elméletben vagy átképző-tanfolyamokon szerezték, hanem tőkájük gyűjtésével párhuzamosan a verejtékes gyakorlatban. Ez az embertípus a viharállóbb, pályájához hívebb, korunk fordulatai közepette biztosabban helyezkedni tuó s mint nemzeti érték toronymagasságban áll az ilyen rugalmas, óvatos, magacsinalta közgazda a csiszolt, tárgyalókészségű, hivatalnok közgazdák fölött.

Az őrsgváltás hirtelen, előkészület ^nélkül föllépett szükségé magyarázza, hogy fölülről kezdték s eddig csak a kulcspozíciókig és a vállalatvezetőikig jutottak el. A nemzetgazdaság testében ugyanis minden foglalkozásra szükség van s ha valamelyik szerv hiányosan működik, az egész betníja. Mivel a gazdasági élet tartósan nem bírja a pártfogási rendszert és önműködőleg selejtezi ki felelős munkaköreiből, vagy tolja mellékvágányra az oda nem valókat, az igazi őrsgváltást célzó társadalompolitikánkban is meg kell fordítanunk az irányt s amazt a másik, egészséges, alulról fölfelé áramlást kell elősegítenünk. Született művész, költő, szónok esetleg létezhetik, született üzletember nincs. Ezzé csak képződhet valaki tudatos neveléssel vagy tudattalan önneveléssel. Ehhez a kikerülhetetlen szükséghez, a nevelés természetes életútjához kellene tehát szabni az őrsgváltás egész szervezetét.

Először is minden eszközt megragadó társadalmi propagandával egy régi magyar betegséget kell kiirtanunk, ami abban nyilvánul, hogy a fiúk szégyellik apáik mesterségét. Minden foglalkozásnak van gyermekszobája, amely soha le nem küzdhető előnyöket biztosít a légkörében fölnövekedett-

nek kívülről jöttekkel szemben. Sohasem lesznek patinás vállalataink, ha a gazdák, kereskedők és kereskedők gyermekei is állami kenyérre törek-szenek és elfecsérlődik a családi hagyományban rejlő szakértelem, ez a főhalmozódott nemzetgazdasági erő. Nem azt jelenti, ha bárki apja mester-sége mellett marad, hogy remény nélkül folytassa a régi, küzdelmes szegény-séget, hanem hogy az irányhoz ne legyen hűtlen. A kőműves fia igyekezzék építőmesterré válni, a lakatosé kitartással szerezzék meg a gépészmérnöki tudást, de térjen vissza apja műhelyéhez és abból fejlesszen kisebb gyárat. Az emelkedésnek ez a menete nem mese, hanem német és amerikai világcé-gek történetével bizonyított tény. Nem egy francia áruház fejlődött szatócs-üzletből, sőt magyarhoni példa is van rá. Új alapítású vállalatok között ugyanis temérdek a kérészéletű, mert az üzleti élet biztonságához igen hosszú próba szükséges. Ezt egy nemzedék sem tudja megszerezni. A fiúviszont örökli nagy- apja cégét tőkével, hagyományaival, elismert tekintélyével. Gyermekkorában magába szívta annak a pályának a levegőjét s a régi keretekbe mintegy bele- növe tölti meg a hanyatló atyák örökségét fiatalos új lendületével. Elődeik mesterségét folytató nemzedékekben hajlam, különös készség, arravalóság halmozódik föl s amennyire nemzeti erőforrás, ha ezt fejlesztjük tovább, ép|> akkora érvágás, ha a sarki fűszeres fia jogász lesz s nem gyarmatárú nagykereskedő. A közösség erővesztése ez, mivel ezeknek jelent szükség- telen, új nehéz kezdetet. Elszakított területeink sorsa is azt bizonyítja, hogy nem az elüldözött tisztviselő, hanem a parasztság és a módos, gazdasági pályákon mozgó polgárság volt a magyarság ostromot legjobban álló rétege.

Viszont ifjaink mentségére kell megjegyeznünk, hogy a szabad pályák- tól társadalombiztosításunk szűk tere miatt riadozik. Ha kötelező járulék és az állami vagy közületi nyugdíjakkal komolyságban egyenlő erejű pénz- ügyi háttér biztosítja a szabadpályák elagottjainak is a létminimumot, üzi el felőlük a balszerencse esetére kísértő koldusbot rémét, akkor nagy tömegek vágyát teljesítettük és egy jellegzetesen magyar lelki beállítottsághoz ido- mitottuk a szabad pályákat. Lám a nagybankokhoz törekszik ifjúságunk, mert szilárdan szervezett nyugdíjintézményeik vannak. Merem állítani, hogy már a minden állampolgárt kötelezően biztosító aggkori ellátás is elosztatja az úri és nem úri pályák közt mindmáig, hagyományosan különb- séget tévő, suta értékelést. Kertmagyarországhoz temérdek képzett gazda kell és vezetni tudó agrárértelmiség a maga 50—150 holdas, példát mutató mintagazdaságával. Ugyanez a kisebb tőkével is boldogulni tudó, középtűt álló szakembertípus kívánatos az iparban is építőmesterekkel, művezetőkkel, irányításra képes középipari vállalkozókkal, hogy a trianoni időkben meg- izmosodott iparunk tovább terebélyesdjék. Legnehezebb föladat a keres- kedelem meghódítása, ám ez vezet tovább kimunkált kereskedelmi érzékével a vállalat-szervezéshez. Itt mutatkozik, főleg a nagykereskedői hivatás föl- fogásában sok alkalmi éhség és kevés hivatásszeretet. „Kinevezett nagy- kereskedőnek“ jelölik a szakszerű előképzettséget nélkülöző, alkalmi texti- lest, akinek komoly tőkéje sincs az üzlethez és csak addig élhet, ameddig az árúban szűk időkben szétoszt kockázat nélkül valami csekély, kiutalt árumennyiséget. De mi lesz az ilyenekből a békeviszonyok kikerülhetetlen versenyében? Ha pedig a fiatal kereskedő otthagyja pályáját, megint csak ott leszünk, ahol voltunk: nem bírtunk megszállni egy fontos őrhelyet a nemzetgazdaságban.

Már eddig is sok minden történt, hogy az őrségváltásnak ezeket a torz tüneteit kiküszöböljék. Egyes szakmákat, amelyeket rohamszerűen leptek el tőkeerejükben komolytalan, szakértelmükben, hivatáshűségük- ben konjunktúravadászoknak minősülő elemek, többször szigorúan átszelejtettek. Ezt a munkát a leghivatottabb szervek, a kereskedelmi

és iparkamarák végzik, és szinte az egész probléma azon fordul meg, helyes ismérvek alapján és jó ösztönnel tudják>e kiszemelni azokat, akiknek minden irányú fölkészültségéhez, későbbi helytállásához, kicsiszolódott áru-, üzlet- és emberismeretéhez nyugodt reményeket fűzhetünk. Eddig meg is szüntettek sok vérszegény vállalkozást, de a személyi adatok, tőke- és aranyilvántartások, kérdőívek és válaszok oly tömege árán, hogy papírhegyek emelkedtek a születési okmányokból, a forgótőke eredetét, vagy az áru további útját tisztázó bizonylatokból. A gazdasági életnek léteteme az erők bizonyos fokig lehetővé tett szabad játéka és nyilvánvaló, hogy az engedélyezési rendszer csak a háború idejére szóló kényszerintézkedés maradhat, állandósítani nem lehet.

Fontos az őrségváltás többi harci eszköze is, de mégis az a legfontosabb, hogy a személyi arravalóságot állapítsuk meg. A többi eszköz ugyanis nem hódító, hanem támogató jellegű. Kezdőknek nyúl hóna alá, hogy gyorsan erősödjének meg és tudjanak a maguk lábán járni. Ilyen mindenekelőtt a bevált Nemzeti Önállósítási Alap, mely igen helyesen nem nagyvállalatokat, hanem önálló kisexistenciákat akar elindítani. Teljesen nincstelen ifjak kérelmeit bírálja el az önállósítás! Tanács, tehát a már némi vagyonnal bíró itt nem próbálkozzhat. Fedezetet nem kívánhatnak ilyenformán, csupán erkölcsi arravalóságot. A szakértelem a fedezet. Erdélyiek részére legutóbb még nagyobbak a könnyítések. A kölcsönt legtöbbször simán és gyorsan visszafizették és szorgalommal fejlesztik üzletüket. Az Alap statisztikája szerint kezdetben twnyomólag érettségizett vagy főiskolás végzettségű ifjak vették igénybe a kölcsönöket. A kisebb képesítésűek aránya 1937/38-ban csak 15% volt, 1938/39-ben viszont már 57%. Amily lesújtó bizonyítéka ez az arány a magasabb iskolázottságúak ványadt életerejének és gyenge harci kedvének, éppoly örvendetes, hogy a jövő kereskedői és iparosai szakmájukat inaséveikből jólismerő, hozzá nő és a létharcra megedzett hivatottakból kerülnek ki, továbbá, hogy az önállósulni kívánó ifjak túlnyomó többsége nem a fővárosban, hanem a vidéken óhajt megtelepedni.

Önállósult és már működő kereskedőket meg középiparosokat további, szintén támogató jellegű, olcsó hitellel lát el a Keresztény Kereskedői Hitelakció. A legnagyobb pénzügyintézetek bekapcsolásával bővítették keretét harminc millió pengőre. Itt már be kell terjeszteni az igénylőnek eddigi működéséről és vagyonáról a mérleget, de a hitelt bankszerű fedezetnél jóval könnyebb föltételek mellett folyósítják és a családosak a gyermekek száma szerint még külön kedvezményeket kapnak.

Az állam, közületek, érdekképviseletek, hitelszervezet és társadalom céltudatos támogatásában tehát nincs hiány, sőt megoldottnak vehető a kezdet anyagi része, aminek szervezettségét még nemrég és joggal annyit hánytorgatták. De a siker végeredményben mégis magán az emberen fordul meg. Odavész minden támogatás, ha álszakembemek juttattuk. Az erkölcsi biztosítékok fogantja már szilárdabb az anyagiakénál, mert jellegük erősebben nevelői, hatásuk lassabban, de annál biztosabban érlelődik. Ezek terelik szívós következetességgel az őrségváltást igazi útjára, az utánpótlás alulról fölfelé irányuló megszervezésére és szakemberek fokozatokon végigvezetett nevelésére. Lássuk ezeket is.

Műkedvelőket, konjunkturalovagokat, aladárokat és strómannokat zárna ki a kereskedelmet képesítéshez kötő, még 1939-ből származó törvénytervezet végrehajtása. Ez már a tanoncfoktól fölfelé, szakmánkénti körülmények szerint komoly üzleti, üzemi és szakiskolai képzést ír elő, megfelelő segédi gyakorlattal, miként az iparban már rég megvan. Bár arra is nyílnék lehetőség ebben a törvényben, hogy a komoly előképzettséget és szakmabeli előgyakorlatot a legfelsőbb fokig intézményesítené! Ilyen szellemi poggyász birtokába akar juttatni minél több ifjút a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara kereskedelmi középiskolásoknak adott ösztöndíja, hogy 18 éves érettségizett korukban kezdjék kereskedelmi pályájukat, tehát amikor lelkük még fogékony és hajlítható. Már vállalatoknál működő fiatal tisztviselőkről vizsgáztatás alapján tehetségkatasztert készít, hogy hozzája fordulónak

pártfogástól mentesen tudjon ajánlani komoly munkaerőket, akikből értékes tartalékot nevelhetnek vezető állásokra, az ú. n. második garnitúrát. Nevelői eszköz volna még, de gyengébb megoldás az átképzőtanfolyam. Hirtelen fölmerült szükség szülte ezeket, de eredményük nem megbízható, mert minden nevelői hatás annál szívósabb, mennél lassabban érik. Amikor vállalkozói szellemről beszélünk, ezen nem valami tanítható, átszámaztatható ismeretkincset értünk, hanem a tudás, készség, ösztön és érzék sajátos összeségét, jellemben edződött vegyületét, amit fejlődési fokozatokban alakít ki egy vagy más környezet, pályaléggör nevelő hatása. Csak az ilyen utód képes teljes értékű munkára.

Összefügg azzal a kívánalommal, hogy nemzedékek maradjanak meg atyáik pályáján, az alkalmasság kérdése, amit ma már kutatóintézetek állapítanak meg. Az is a nemzeti erő pocskolása ugyanis, ha valaki nem rátermettségének megfelelő pályát választ. Ha ezt az előzetes vizsgálatot és tanácsadást intézményesítik, államérdek szerint lehet irányítani a ma véletlenek esélyei közt botorkáló tömegeket és enyhíteni a túlszűfolt meg az elhanyagolt pályák közti feszültséget.

Nagyon örvendetes, hogy magyar társadalmunk széles rétegei hovatovább elérik gazdasági nagykorúságukat. Népszerű és tudományos közgazdasági könyvek tömege, rádió, egységeiben egyre gyarapodó szakiskolai hálózat munkálkodik, hogy a gazdasági kérdések iránt fölkelte érdeklődés el ne sekélyesedjék, hanem elmélyüljön és részletekbe hatoljon. Egyre több kisiparos és kiskereskedő vezet könyvet, sőt gazdák is akadnak már, de még mindig messze tartunk attól a szinttől, hogy ez a szaktudás közműveltség jellegű legyen és hogy a kezdetleges bevételkiadási napló vezetője vállalati mérleget is tudjon olvasni, értékelni. Pedig itt kezdődik az a vállalatvezetőnek nevezett embertípus, amelyet jelen tanulmányunk az igazi őrsváltás végrehajtására szükségesnek és kialakítandónak tart. Ezek már értenek majd a kapitalista érték alakzatokhoz, a részvényvagyonhoz. Földműves népünk tömegeit iskolázza a számvitel titkaiban a szövetkezet s ennek nevelő ereje által tájékozódhatnak első ízben a hitelélet meg az áruforgalom falujokon túl terjedő szervezetéről. Itt a nevelés menete világos és az igazi őrsváltás stációi önmagukról rögzítődnek. Ezeknek vagy fiaiknak kell meghódítsatok az ősi magyar termékek forgalombahozatalát. Az állattenyésztő magyar mindig hajlamot mutatott az állatkereskedelemben. A sertésvásári forgalomban pl. eddig is ők végezték az ipari és bevásárlói szakmunkát: tán lehetnék ezután ők nagy vágók és bizományosok is, élhetnek ők is hízalást hitelekkel és részt kérhetnek az értékesítésből.

Ugyanez áll a bor-, baromfi- és tojáskereskedelemben. A kofáskodás fokán túl következő lépés az, hogy az utánpótlásra hivatott emberanyag szerezzen magasabbrendű kereskedelmi szaktudást, tanuljon idegen nyelveket, hogy a kivitel hasznát is lefölozze. Ne csak termeljen, hanem tartsa kezében az értékesítést is és kövesse az áru útját egész a fogyasztóig. A gabona és gyapjú annyira ősi magyar cikkek, hogy háterükbe mindig odaképzéljük a tiszavidéki szántóvetőt és hortobágyi juhászt. Magyar önrzetünk követeli, hogy értékesítésük a termelők érdekeltisége legyen. El is indult ez a mozgalom a maga útján és ma már a gyapjúkereskedelemben teljes forgalmának a gazdatétele 95%, ami nemrég csak 5% volt. Hagymánál, szesznel, általában a legtöbb kivitelre dolgozó kereskedelmi szakmánál jogosított kereskedőkből alakított érdekképviseleti egyesülések működnek. Ámde csak akkor vagyunk nyugodtak, hogy ezek a kereskedők a háború utáni, változott körülmények között is kitaranak, képesek lesznek megállani helyüket, ha szerves nevelő-úton bontakoztak ki. Ugyanezt állítjuk a vállalati kulcspozíciókról is.

Ha önmagunkat nem akarjuk ámitani, be kell vallanunk, mint ahogy a tervgazdálkodás jellegzetes területén, Németországban is bevallották mérvadó tekintélyek, hogy az újrendszer még mindig a régi lendületéből él. A vállalkozó szellem tette naggyá száz év alatt a német közgazdaságot s a kezdeményező egyéni erő, a felelősségérzettel alkotó, kockázati kedvet ezután

sem nélkülözheti. Ugyanúgy nálunk is meg kell tenni mindent a vállalkozói eszme népszerűsítésére. Tudatában kell lennünk, hogy ezek a mai kényszerintézkedések csak az adott helyzethez vannak mérve és egészséges gazdasági vérkeringés idején önmaguktól omlanak össze, mert épp kényszerjellegük-nél fogva nem állandósíthatók.

Nem szabad szemet hunynunk egy s más, szinte közmelegfigyelés tárgyát képező jelenség előtt. Sok új, vagy a körülmények kegye folytán kicsiből naggyá lett cég ügyvitelében, üzleti technikájában tapasztalható a rugalmas alkalmazkodás hiánya. Nehézkesek, a kereskedelem bevált fogásait nem tanulták el, gyámoltalanok az üzemszervezésben és még hetenként ismétlődő, szabványos üzletesetekre sem tudtak fölkészülni, mert mindig ugyanazokkal az akadályokkal birkóznak. Nélkülözik a leleményt, a könnyedséget, amit bizony nem is lehet máról holnapra elsajátítani.

Ha' valakit agyon támogatunk, elgyámoltalanodik. Ezzel a folyamattal áll szemben a szaknevelés, mint egyetlen társadalompolitikai eszköz, amelynek hatása nem tüneti, hanem szerves. Neki fogtunk, hogy megszálljuk a gazdasági élet őrhelyeit anélkül, hogy ezt a rohamszerűen végbevitt átalakítást előkészítettük volna. Ekkora átcsoportosításra, ily nagy munkakörök átvételére nemcsak a magyar, hanem bármelyik nemzet is csak úgy vállalkozhatik eredményesen, ha előbb sok, igen sok fiatal polgárát neveli szellemi önállóságra. Ebből az Önállóságból fakad a vállalkozókedv, az óvatosan számító kockázati elhatározás és az a bizonyos belső erőérzet, amely nem vakmerően, hanem esélyeket latolgatóan bátor. 'Bátor, mert már ismert vizeken evez, megszokta áramlásukat és nem bízza magát vakon az árra, hogy majd csak viszi valamerre.

Nevelői úton kell kiválogatnunk az alkotó embertípust a feltörekvő, új magyar nemzedékből. Létkérdés, hogy felkészültek legyünk és helyt álljunk nemzetközi viszonylatban is. A felkészültséget pedig olyan nemzedék jelenti, amelynek eddig sem hiányzó nemzeti öntudatát gazdasági öntudat egészíti ki. Vezérkarában olyan alkotó szellemek üljenek, akik az irányított gazdálkodásban is ismerik a magángazdaság hivatását és létfeltételeit is, értékelik az egyéni vállalkozószellem közzgazdaságot éltető minőségmunkáját.

„Men, not measures!“ férfiakat, ne szabályzatokat! Az egymásba bonyolódó előírások halmazata formalizmushoz vezet, és tudjuk a történelemből, hogy nagy kérdéseket nem körülményes jegyzőkönyvek, hanem röviden és határozottan cselekvő férfiak oldottak meg. Tereljük át az őrségváltást téves újtjáról, a rendeletiről igazi újtjára, a nevelőire, még ha ez hosszabb is.

Ma még nem tudjuk, milyen új gazdasági rendszert hoz a most folyó háború végső megoldása. De egyet biztosan tudunk: az emberi értékeket, azt a lelki készséget, ami a jó vállalatvezető fogalmát teszi, egyik gazdasági rendszer sem képes nélkülözni. Ez a vállalatvezető lehet vasgyári vezérigazgató, vagy egész egyszerűen egy kis pékség „főnök ura“, az ő egyéni kezdeményező ereje, kockázatot vállaló bátorsága fogja megtalálni az új szervezési formákat, föltárni az új piacokat. Csak az ilyen egyedekből álló őrség vetheti meg lábát a közzgazdaság legvaskosabb bástyáin.

BOROTVÁS-NAGY SÁNDOR

HÁBORÚ ÉS BŰNÖZÉS

A HÁBORÚ bűnügyi hatásának kutatásával nem régóta foglalkoznak. Legelsőnek talán a német Starke *Vilmos* elemezte főként az 1866. évi porosz-osztrák és az 1870/71. évi német-francia háborúkat követő évek társadalmi életét e jelenségek szempontjából.

Az első világháború után már sokkal szélesebb alapon és tervszerűbben tették megfigyelés tárgyává a háború ilyenmű hatását, ami érthető, hiszen terjedelmében és kihatásában is összehasonlíthatatlanul nagyobb volt ez a világégés, mint minden korábbi háború.

A jelen háború hatása e tekintetben még sokkal nagyobb és károsabb lesz, mert hiszen az emberiség még nem tudta kiheverni az 1914—1918. évi világháborúnak és az azt követő eseményeknek és időknek hátrányos hatását.

Mielőtt a részletekre térnénk, arra az általános tapasztalatra utalunk, hogy a háborúk elején, elsősorban a mozgósítások folytán a népesség összetételében előidéztet változások a kriminalitást csökkentik és nemcsak a személy elleni, főként ú. n. erőszakos, élet és testi épség elleni bűntények kevesbednek, hanem a vagyon elleniek is. A legerőteljesebb korban levő férfiak nagyrésze a polgári bíróságok hatásköre alól kikerül, katonai szolgálatuk során elkövetett bűncselekményeik rendszerint más úton nyernek megtorlást; ezek a tények hatnak főként az élet és testi épség elleni kriminalitásra kedvezően, csökkentően. A hadviselő államokban a fellobbanó nemzeti lelkesedés, a felébredt hazaszeretet, a közszellem és a törvénytisztelet megerősödése, az összetartás és az áldozatkészség érzése, az egymásrautaltság tudata viszont a vagyon ellen irányuló kriminalitásra gyakorol eleinte többnyire kedvező hatást.

Sajnos azonban a háborúk hosszú évei során a mindinkább fokozódó nehézségek elég hamar háttérbe szorítják a fenkölt érzéseket, s nemcsak csökkentik a háborúnak a kriminalitást apasztó hatását, hanem később, a rendes békeállapotok helyreálltaig mindenütt a bűnözés tetemes emelkedését idézik elő.

A háborúnak ezt a kriminalitást növelő hatását akaraók a továbbiak során vázolni. Minthogy dolgozatunk súlypontját inkább megoldások keresésére helyezzük, a háború hatására vonatkozó eseményeket is ennek megfelelően csoportosítjuk és a bűnözést befolyásoló fontos eseményekhez és megállapításokhoz fűzzük hozzá javaslatainkat is.

1. Azok a tulajdonságok, amelyeket a katonákban, szükség esetén kényszerintézkedések útján is fejleszteni kell, hogy a békés polgárból használható katona váljék, mint például a vakmerőség, az elszántság, az ellenséges emberéletnek, sokszor pedig a milliőkat érő vagyontárgyaknak és javaknak hadműveleti célokból való kíméletlen megsemmisítése, távolról sem alkalmasak arra, hogy bennük — főleg a kevésbbé művelt néposztályokban — a polgári életbe és világba való, szabadságok alkalmával időleges, a háború végén pedig végleges visszatérés idejére alkalmas nézeteket alakítsanak ki. A háborúban megszerzett rossz emberi tulajdonságok minimális következménye legjobb esetben a garázdálkodásra való hajlam és az emberi természetnek eldurvulása, ami főleg az emberi élet elleni szándékos bűntények, a szándékos testi sértések, a hatóságok elleni erőszak, vagyis az erőszakoskodásban jelentkező cselekményeknek rendkívül erős szaporodását idézi elő.

A háború későbbi évei során azután sok az olyan egyén is, aki a háborúban elszenvedett sérülése folytán további hadiszolgálatra többé-kevésbbé alkalmatlanná válik és ezért tér vissza a polgári életbe; ezek közül nem egy szintén az itt említett egyének számát szaporíthatja.

A megoldás e téren talán az, ha a leszerelendő egyének visszavezetése a polgári életbe fokozatosan történik; ha a visszaözönlés egyszerre nagyobb méretekben folyik, akkor ez hamarabb idéz elő bajokat. A főnehézségek e téren legnagyobb részt a háború végén fognak jelentkezni és pedig leginkább ott, ahol a legtöbb hazatérő és leszerelt katona található; tehát a városokban. Itt viszont a rendőrség jobb megszervezettsége hat kedvezően, amint hogy általában a rendészet intézményei: a rendőrség és csendőrség számára kínálkozik ilyenkor különösen sok teendő a bajok egy részének leküzdésére.

De elképzelhetők még a következő intézkedések is: így például, hogy azoknak a leszerelésé hamarabb történjék meg, akik a jogrend megóvása szempontjából fontosabb feladatot töltenek be, így a köztisztviselőké, azután a tanítóké, családfőké stb., továbbá azoké, akik a jogi rendbe előreláthatólag ugyancsak könnyebben illeszkednek be, míg a többiek visszavezetése a polgári életbe lassúbb ütemben történjék, legvégére hagyva a büntetett előéletűek, vagy különösen a többszörösen visszaesők leszerelését.

Szóba jöhet még mint eszköz, a házasságkötések megkönnyítése, amire a tapasztalat szerint háborúk után a lakosság általában hajlamosabb. Közismert, hogy a házások kriminalitása mindenütt alacsonyabb; kivételt e tekintetben csak annyiban látunk, hogy a fiatal házások bűnözése a házasságkötést követő időkben, tekintettel az ilyenkor gazdasági téren mutatkozó nehézségekre, gyakran valamivel az átlagon felül szokott mozogni; a fiatalok egzisztenciájának megalapozását azonban meg lehet könnyíteni például a házasulandóknak adandó közületi kölcsönök nyújtásával, amelyeket megfelelő gyermekáldás esetén egészben vagy részben elengednének. Amennyiben a leszerelteknek ezen a téren különös kedvezményeket biztosítanánk, ezzel kedvezően lehetne befolyásolni bűnözésüket. A fiatalabb korban levőknek boldogulását előmozdítaná még a sokat kárhozott álláshalmazások radikális megszüntetése is, mert hiszen az álláshalmazók nagy jövedelemre akarván szert tenni, az ő elhelyezkedésük az illető vállalatoknak nagy megterhelését jelenti, aminek következménye az, hogy a fiatalabb alkalmazottaknak kisebb jövedelemmel kell beérniök.

2. Nyomatékosan fog itt azután latba esni az alkoholfogyasztásnak a kriminalitásra gyakorolt hátrányos hatása.

A szabadságon levő katonák kárpótolni akarván magukat a harctéri szolgálat súlyos viszontagságaiért, szabadságuk során gyakrabban fogják a korcsmákat és az alkoholfogyasztásra rendelt helyeket felkeresni. Megtakarított pénzük is megkönnyíti ezt. Az otthonmaradottak közül pedig sokan, hogy a háborús nehézségekkel együtt járó bajaikat és gondjaikat legalább egy időre elfelejtsék, ugyancsak gyakrabban keresik fel a korcsmákat.

Harctéri tapasztalatok és események, a háborús kérdések feletti vitakozások bő alkalmat adnak összetűzésekre és az ezekből eredő tettlegességekre, amelyekre éppen az alkoholfogyasztás hatása alatt persze hamarabb kerül sor. E téren is a rendészet további kiépítése, részleges alkoholtilalmak, valamint a vendéglői zárórák megszorítása is némi eredménnyel járhat.

A háború utáni időkben az alkoholfogyasztásnak a kriminalitásra gyakorolt káros hatás leküzdésére még egy másik mód is ajánlható. Az a körülmény, hogy az alkoholfogyasztásra leghajlamosabb gyári és ipari munkások nagyrésze szombaton veszi kézhez munkabérét, módot nyújt sora, hogy még aznap este korcsmázhasson és hogy ennek fáradoalmait vasárnap kipihenhesse. Az a tény, hogy a munkabér kifizetésének a napja közvetlenül megelőzi a munkások pihenőnapját, a vasárnapot, e téren igen hátrányosan esik latba. Egyéb intézkedések mellett tehát a munkabérkifizetés napjának megfelelő eltolásával is némi eredményt érhetnénk el. Azzal, hogy a bérkifizetés 2—3 nappal szombat és vasárnap után válnék esedékessé, elérnők azt, hogy a bér-

fizetés napján és a rákövetkező napokon nem kínálkoznék alkalom az alkoholfogyasztás fáradalmainak kipihenésére; viszont a következő vasárnapi pihenő napig a néhány nappal előbb felvett munkabér összege már annyira megfogyatkoznék, hogy hiányoznék a korcsmázáshoz szükséges pénz. Számottevő eredményt itt azonban csak akkor tudnánk elérni, ha az idevágó rendelkezéseket olyan intézkedések is kiegészítenék, amelyek a korcsmái hitelezés lehetőségét a gyakorlati életben teljesen megszüntetnék; mert a bírói úton való megítélés lehetetlenné tétele még nem elég. A korcsmái hitelezésnek ügyletszínlelés esete nélkül is kihágássá való minősítése, büntető szankció alá való helyezése talán hatásosabbnak bizonyulna. Az alkoholfogyasztásra fordított összegnek a munkásemberek családjában való megmaradása is nemcsak a család életszintjét emelhetné, hanem közvetve csökkentené a bűnözést is. Költségesebb, de eredményes eszköz: a munkásosztályok lakásviszonyait megjavítani, kertes lakásokban elhelyezni, vagy más úton a korcsmától elvonni.

A kriminalitásnak eddig felsorakoztatott fajtáiból elsősorban a férfinem teljesen felnőtt korosztályai veszik ki részüket.

3. A nők és a férfinem fiatalabb korosztályai, a fiatalkorúak bűnözése ezzel szemben a következő viszonylatokban mutat számottevő emelkedést.

Dumont Arséne francia szociológus és statisztikus nevéhez fűződik a társadalmi hajcsövességre vonatkozó elmélet, amely az egyes társadalmi rétegeknek más, rendszerint magasabb rétegekbe való behatolásának népesedési következményeivel foglalkozik. E beszivárgásnak van azonban kriminális téren is jelentősége, ami a világháborúk során nemcsak nálunk, hanem más háborút viselő, sőt semleges államokban is észlelhető volt. A hadbavonult férfiak munkahelyeire sok helyütt új, az ottani viszonyokkal nem ismerős, kísértésekkel szemben kellő ellentállóképességgel nem bíró népelemek, többnyire nők, de fiatalabb, még nem katonaköteles korban álló ifjak is kerültek, akik közül sokan ezen állásokban addig nem remélt keresethez és ennek következtében gyakran olyan kedvtelésekhez jutottak, amelyekben előbb részük nem volt és ezek során vagy szolgálati teendőik közben a bűnözés útjára léptek. Példaként utalunk a bankokban, pénztárakban, vagy másutt pénzkezeléssel megbízott nők sikkasztásaira vagy fiatalkorúak megtévelyedéseire. Minél több került ilyen módon teljesen más viszonyok közé, bűnelkövetési kísértések hatása alá, minél több nőt és gyermeket ragadtak ki az események családjuk köréből, annál nagyobb ez a veszedelem. Félő, hogy a totális háború közepette megszervezett női munkaszolgálat ezen a téren nagyon is káros hatást fog gyakorolni, mert a korábban családjuk körében élő nők egészen más viszonyok és életkörülmények közé, sokszor családjuktól távoli helyekre kerülnek, ahol a kísértésekkel és csábításokkal szemben nem lévén felvértezve, könnyebben követnek el ballépéseket. Már a múlt világháborúban is nemcsak a vágyon elleni bűncselekményeket követték el így nagyobb mértékben, hanem például Franciaországban a magzat-elhajtások és gyermekülések száma a háború későbbi éveitől körülbelül 100%-kal emelkedett, pedig közismert tény a bűnügyi statisztikusok előtt, hogy e bűncselekményeknek csak kis részét sikerül statisztikailag is számba venni. A mostani háborúban e téren a veszély még nagyobb, különösen még a következő okoknál fogva is.

Az 1914—1918. évi világháború után, a békeállapot helyreállta, a hadbavonultak leszerelése után a foglalkozási viszonyokban beállott eltolódások kerete kisebb volt mint most; a más társadalmi rétegekbe behatoló és ott nagyobb kriminalitást felmutató nők és fiatalkorúak akkor háborús munkahelyeikről ismét kiszorultak és következőképpen bűnözésük is fokozatosan leszállt a békebeli szintre. Félő, hogy most, a totális háború után, a nők munkaszolgálatára folytán is, a nőknek családjukba való visszavezetése és a család szűkebb életviszonyaiba való visszailleszkedése nemcsak az itt most szobajövő nagyobb tömegeknél, hanem a női nemnek a propaganda által is felfokozott emancipációja folytán és az önállóságnak megszokottá válása után sokkal nehezebb lesz. Káros hatást gyakorol itt a háborúval együtt járó demoralizáció, a családi élet romlása, a fiatalkorúaknak felügyelet nélkül maradása, a családfőnek és a tanítók-

nak hadbavonulása, sok anyának kényszerű helyzete, hogy kereset után járjon. S utalnunk kell itt még arra a jelenségre is, hogy míg a férfiak háborús kriminalitásában az emelkedés csak jóval később, a harcterről való hazatérésük után áll be, addig a nők és fiatalok bűnözési hajlama jóval hamarabb következik be, tehát náluk e veszély leküzdésére már hamarabb kell gondot fordítani.

Sajnos, e tanulságok csak rendes békeidőkben értékesíthetők. A bajokat főként szociálpolitikai intézkedésekkel és rendszabályokkal lehet kiküszöbölni. Ilyenek a könnyebben veszélyeztetett népelemek alkalmazásának kiküszöbölése vagy legalább is alkalmazásának erősebb korlátozása a munkahelyeken; kiegészítenék ezeket a családvédelmi (gyermeknevelési járulék stb.), valamint a fiatalok védelmét célzó intézkedések (fiatalok gondozása, egészségügyi ápolása stb.), amelyek hatását a nálunk már megvalósított büntetőjogi rendszabályok fokoznák.

A nők háborús munkálkodásával kapcsolatos veszély, amint jeleztük, főként abból keletkezik, hogy nem az ő személyiségüknek vagy legalább is megszokott viszonyaiknak megfelelő munkahelyen tevékenykednek; ahol tehát ők már a békeévekben, talán csekélyebb mértékben is, például a gyár- és iparban dolgoztak, ott ez a munka és az ezzel járó következmények már megszokottak lévén, a háborús időkben hasonló viszonyokból eredő veszélyek csekélyebbek lesznek. De nem szabad itt elhallgatni azt a tapasztalati tényt sem, hogy ahol a nők ipari munkálkodását túlságosan korlátozzák, a prostitúció erősebben burjánzik. Ahol a családfenntartók hősi halála következtében került válságba, ott az államnak és társadalomnak a mainál nagyobb segítségére van szükség; egyben utalnunk arra is, hogy a legbökezőbb módon kellene a háború legnagyobb károkozóinak, a hadirokkantoknak eltartásáról gondoskodni, nehogy az ő nélkülözésüknek közvetett hatásaként hozzátartozóikkal együtt szükségét szenvedjenek és nehogy a háborúnak egy közvetett és igen szomorú következménye beállhasson; itt a munkaképtelenné vagy csökkent munkaképességűvé vált hadirokkantok és hozzátartozók bűnözési lehetőségére gondolunk, amelyet esetleges nehezebb megélhetésük idézhet elő. Az államnak és társadalomnak becsületbeli kötelessége a legnagyobb áldozat árán is ennek még a lehetőségét is teljesen kiküszöbölni. Visszamaradt és kellő gondozás nélkül levő árváknak árva- és szeretetházakba való elhelyezése pedig különösen fontos lenne.

4. Sok irányban a háborús események egészen különleges viszonyokat teremtettek, amelyek — sokszor közvetve — büntetőjogi téren is éreztették hatásukat. Minden hadviselő állam kisebb-nagyobb gazdasági válságon megy át, főként a nyersanyagellátás terén, de egyéb tekintetben is, ami azután a gazdasági bűncselekmények számának tetemes emelkedését idézi elő. Ez még a semleges államokban, például Svájcban is észlelhető. Elég, ha a gazdasági konjunktúrákból eredő árdragításokra, áruhalmozásokra és árueltitkolásokra utalnunk. A kereslet és a kínálat közötti egyensúlynak megbomlása pedig a bűnözésnek a békeidőkben ismeretlen irányzatait teremtette meg, mint például az árukkal való tiltott üzérkedést, az ún. fekete piacot.

A bevonultaknak a produktív munkától való elszakása, a felelőtlenség tudata — hiszen a katona életében mindenütt a felebbvaló szava dönt — mindez a szabadságolások idején és a leszerelés után a polgári életben sem hat éppen kedvezően.

Bár a háborúk élelmiszerhiányt idéznek elő, mégis a bevonultak élelmiszerét éppen harci erejük fokozása végett még a békeviszonyokhoz képest is megjavítják. A háború befejezése után pedig a jobb élelmiszer-

hez hozzászokott leszereltek csak kelletlenül alkalmazkodnak a rosszabb megélhetéshez; akárhányszor csak hogy előbb megszokott igényeiket kielégíthessék, bűncselekmények elkövetése útján is megszerzik az előbbi életmód folytatásához szükséges anyagi eszközöket. Jeleztük fentebb, hogy a háborús munkalehetőségek növelik a nők és fiatalok jövedelmét; ez a hadbavonultak hazakerülése után természetesen alaposan megcsappan, vagy teljesen megszűnik és az előbbi rosszabb életmód visszatér; közülük sokan azért, hogy előbbi, háborús életszintjüket megtarthassák és kedvteléseikhez szükséges anyagi eszközöket megszerezhessék, könnyen bűncselekményeket is elkövetnek. A leszerelés fokozatos keresztülvitele és munkaalkalmak teremtése segíthetne e téren; mindennek előkészítéséről már most kellene gondoskodni.

A háborúk hosszabb tartama során a nélkülözések fokozódnak, a gazdasági különbség gazdag és szegény közt kirívóbb lesz, nagy különbségek mutatkoznak a város és vidék lakosságának megélhetési viszonyai, főként élelmezése tekintetében. Mindez nemcsak a társadalmi osztályok közötti ellentétet, hanem a bűnözést is fokozza. A ma már mindenütt megvalósított erősen progresszív adóztatás sem tud ezen a téren gyökeresen segíteni, mert a progresszivitás fokozásának is megvannak a hátrányai, t. i. a tőkeképződés csökkenése, továbbá, mert ezek a társadalmi bajok nem csupán gazdasági forrásokból erednek.

A háború azonban némely lélektani kihatásában is fokozza a kriminalitást, ami főként a hadszíntérré vált államokban érezhető. Sokan a hadműveletek folytán előbbi lakhelyükről távozni és másutt letelepedni kényszerültek. Ezek irt új és ismeretlen környezetükben sokkal hamarabb követnek el bűncselekményeket, mint előbb, ismerőseik körében, akiknek ellenőrző szeme és jelenléte rájuk visszatartóig hat. Régi megállapítás, hogy idegenben az ember hamarabb lép a bűn útjára, mint ismerősei környezetében. Hozzávéve azután még azt a tapasztalati tény, hogy az idegen állampolgárok kriminalitása majdnem mindenütt nagyobb,¹ mint valamely ország saját polgárainak bűnözése, ez a körülmény is itt hatását fogja éreztetni, amellyel szemben a leghatásosabb védekezés eszköze a legszigorúbb idegenellenőrzés lesz.

A technika vívmányainak a háború során való népszerűsítése és a velük való bánásmód megismerése már az első világháború során és után is hátrányosan hatott a kriminalitás alakulására. Az Északamerikai Egyesült Államokban akkor állapították meg, hogy míg 1911-ben a szándékos emberöléseknek csak 60%-át követték el lőfegyverekkel, addig ez a százalék utóbb fokozatosan emelkedett és 1920-ban elérte már a 72 %-ot. Elképzelhető, hogy a jelen háború után, amelynek jó részét már automatikus, önműködő fegyverekkel vívják, hogyan fog alakulni a helyzet e téren. A fegyvertartás legszigorúbb ellenőrzése és a fegyvertartási engedélyek kiadásának még a legszigorúbb feltételekhez való kötése csak nagyon problematikus eszköz az e téren mutató anomáliák leküzdésére.

5. A kriminalitás megnövekedését vonja maga után a törvénytiszteletnek a háborúval karöltve járó csökkenése is, aminek előidézésében azonban a törvényhozásnak is része van. „A jogérzék ijesztő mértékű hanyatlása világlajosság; — írja Molnár Kálmán pécsi egyetemi tanár (Vita Academica 1942.) — körülvesz bennünket egy formai jogrend, amely messzire eltávolodott attól a jogeszmétől, amelytől tekintélyét kapta; a formai jogrend lecsúszott az ő eszményi alapjáról, s egyre jobban átcsúszik a száraz hatalmi alapra.- Hozzájárul azután a törvénytisztelet csökkenéséhez még az újabb meg újabb büntetőjogi szankciókat megállapító törvények és rendeletek gyakori, azt lehetne mondani, végnélkül! alkotása is. Az ilyen tények sem alkalmasak arra, hogy az emberekben a bűnözéstől visszatartó motívumokat teremtsenek.

Ezek a szankciók azután, bár itt nagy részben inkább csak rendszeti jellegű cselekmények betiltásáról és megbüntetéséről van szó, felette gyakran a szakemberek által annyira kifogásolt rövid tartamú szabadságvesztés-büntetések alkalmazására vezetnek. Éppen háborús időkben merül fel gyak-

¹ Lásd e tárgyról Hacker: Kriminalitás és bevándorlás, Pécs, 1929, 230. lap.

ran annak szüksége, hogy különösen kisebb jelentőségű deliktumokat aránytalanul súlyos büntetésekkel sújtsunk, hogy elrettentő példaadás útján is visszatartó hatást gyakoroljunk. Aki az ilyen rövid tartamú szabadságvesztés-büntetést egyszer már elszenvedte, annak a lelkében az újabb szabadságvesztésbüntetés gondolata már sokkal kevésbé fog visszatartó hatást gyakorolni, mint annál, aki fogházban még nem volt. Hiszen közhely a kriminálpolitikában, hogy az embereket minden erőnkkel minél tovább távol kell tartanunk a fogháztól, nehogy a mindenkiben élő fogháziszonyt kiöljük belőlük. A fogházban ülő egyének közül kerülnek ki a sokszoros visszaesők.

Kriminálpolitikai szempontokból a rendkívüli időkben jobb megoldás azonban sajnós, nem igen kínálkozik. Rendes időkben a rövid tartamú szabadságvesztés alkalmazása vagy teljesen elmaradna, vagy legrosszabb esetben csak feltételesen nyernének alkalmazást, amelyekből csak aránytalanul keveset hajtának valóban végre, tehát a rövid tartamú szabadságvesztés-büntetések hátrányos hatása legnagyobb részt elmaradna.

A háborús bűnözés és a hozzá fűződő büntetőjogi szankciók sokszor igen nehéz feladatok elé állítják a bíróságokat. A Német Birodalomban már a német szövetségi tanács által 1917 július 18-án kibocsátott rendelet lehetővé tette, hogy amennyiben a vádlott az illető büntetőjogi tétel fennállása vagy alkalmazhatósága tekintetében menthető tévedésben volt, vele szemben az eljárás megszüntethető legyen. A mi bírói gyakorlatunkban is helyel-közzel előfordultak esetek, amidőn „a jogellenesség tudatának hiánya” miatt, vagy más címen kirívó igazságtalanságok elkerülése végett, felmentették a tettet. Bár mi is helyeseljük bíróságaink ilyen eljárását, tagadhatatlan, hogy ez jogbizonytalanságra vezethet, ami megint csak csökkenti a törvénytiszteletet.

Sajnos, ugyanilyen hatást váltanak ki a háborúk során gyakran engedélyezett megkegyelmezési eljárások is, amelyek összehasonlíthatatlanul szélesebb keretekben történnek, mint békeidőben.

A törvénytiszteletet csökkentő tényeknek a háborús időkben való találkozása tehát közvetve szintén hozzájárul a bűnözés megnövekedéséhez. Csak a háborús viszonyok teljes megszűnése és a békeállapot helyreállta hozza meg a gyökeres gyógyulást.

6. Nem egyedül a világháborúk közvetlen és közvetett, hanem egyéb szociális és gazdasági bajok hatásának is lehet a visszaesők számarányának tetemes megnövekedését tulajdonítani.

Mindenekelőtt a tényekre utalnánk. Hazánkban az elítéltek közt megelőzőleg háromszorosnál többször büntetett előéletű egyén volt:

Év	Abszolút számuk	100 elítélt közt	A szigorított dologházba utalások száma	A 2. hasámban jelzett elítéltek számához viszonyítva, hány százalék utaltatott dologházba
1921	207	0·6	—	—
1925	709	1·5	—	—
1929	1.257	2·9	131	10·4
1930	1.513	3·4	143	9·4
1935	3.239	6·7	146	4·5
1936	3.856	7·2	158	4·0
1937	4.271	8·2	161	3·8
1938	4.273	8·4	136	3·2
1939	4.437	8·2	178	4·0

A visszaeső, megrögzött bűntevő szigorított dologházba való utalását nálunk az 1928. évi X. t.-c. rendelkezései tették lehetővé; ezért hiányoznak a megelőző évekre vonatkozó számok. Ami már most a visszaeső, megrögzött bűntevők számának emelkedését illeti, itt mindenekelőtt az első világháború demoralizáló következménye vált hatékonyá. Az első világháborúban

nagyobb részt vevő országok lakosságában a visszaesők száma nagyobb mértékben, a többi országban ellenben kisebb mértékben nőtt meg, a világháborúban egyáltalában részt nem vevő területeken pedig esetleg még csökkent is a visszaesők száma. De kihatással voltak a világgazdasági viszonyok és válságok is, amelyek majdnem mindenütt a lakosság elszegényedésére vezettek. Ott, ahol a viszonyok jobban leromlottak, a visszaesők száma is megnőtt. De van itt még egy sajátosképpen csak nálunk mutatkozó baj, amelyre már ismételten utaltunk. Jól tudjuk, hogy bíróságaink a büntető represszió egyéb eszközeit is alkalmazhatják az ilyen sokszorosan visszaeső, többnyire hivatásos büntetettekkel szemben. Mégis vitán felül áll — hiszen törvényhozásunk éppen az ilyen közveszélyes bűntevők ártalmatlanná tétele végett teremtette meg a szigorított dologház intézményét —, hogy a dologházi beutalás a legalkalmasabb eszköz. Ez azonban — a felsorakoztatott számadatok tanúsága szerint — nem történik meg kellő számban. A gyakorlat azt a látszatot kelti, hogy a szigorított dologház intézménye nem ment át kellően a büntetőbíróságok tudatába és hogy nem élnek elég sokszor vele. Ez a probléma nemcsak kriminálpolitikai, hanem nemzetgazdasági szempontból is jelentőséggel bír. Amint a praktikus érzékű amerikaiak erre ismételten rámutattak, az a körülmény, hogy a szabadságvesztésbüntetésre ítélt egyéneket, a tapasztalat szerint, gyakran évtizedeken keresztül a közület tartja el, hozzávéve a bűnügyi stb. költségeket is, *mindez* az adófizetők zsebének alapos megterhelését jelenti; ha ezeknek a visszaesőknek csak egy részét még büntetést pályájuk elején megmenteni tudnók, ez a helyzeten számottevően segíthetne. Csak a javíthatatlanokat kellene a szigorított dologházba utalni, de azokat azután lehetőleg kivétel nélkül.

7. A felsorakoztatott tények hosszú sorozata mutatta, hogy milyen változatosak azok a körülmények, amelyek a háborús eseményekkel állanak összefüggésben és egyben a bűnözést is befolyásolják; ezeknek az ú. n. „kriminogén“ tényezőknek sokasága magyarázza azután a küzdelem nehézségeit is. A háború káros hatása, mint láttuk, sokszor olyan tényezőkből és viszonyokból ered, amelyeknek ellensúlyozása némelykor lehetséges; erre azonban sokszor nem kerülhet sor, mert fontosabb szempont, az államnak léteért folytatott harca ezt nem engedi, legalább is a háború során nem. Ez azonban természetesen nem zárja ki azt, hogy a háború befejezése után nyomban, vagy talán még hamarabb preventív intézkedéseket ne tegyünk. Az első világháború után például a hazatérő hadifoglyok egészségügyi vesztégzár alá kerültek; arról azonban, hogy egyéb téren, mint például munkaalakalom és elhelyezkedés szempontjából, hasonló gondoskodás történnék, nem igen tudunk.

A kriminálpolitika elméleti és gyakorlati problémáinak munkásai már majdnem kivétel nélkül tisztában vannak azzal, hogy egyedül büntetőjogi rendszabályokkal, társadalompolitikai intézkedések foganatosítása nélkül, a kitűzött céloknak még csak megközelítésére sem lehet reményünk. A társadalompolitikai célkitűzések és intézkedések közé tartoznék mindenekelőtt a különféle néposztályok közti összhangot és kölcsönös megértést előmozdító közszellem megteremtése és ennek propagálása.

A kriminálpolitika célkitűzései azonban még ezzel sem érik be. E helyen még néhány további követelésre mutatnánk rá. Hazánkban az 1940. évi XXXVII. t.-c. váltotta valóra az ú. n. rehabilitáció intézményét; ez azonban még távolról sem elég; az intézmény gyakorlati megvalósulása még attól is függ, hogy a társadalom bűnöző, de utóbb megtért tagjainak valóban megbocsát-e és körébe ismét teljesen befogadja-e; súlyt kellene helyezni és propagálni kellene a rehabilitáció gondolatának a közvélemény által való elfogadását is. Utaltunk a női nemnek a háborúk során való fokozott bűnözésére is;

ezen bűnözőknek a társadalomba újból való befogadása és boldogulása elé is elég sok akadály gördül, mert a társadalom bűnöző és megtévedt női tagjainak, a tapasztalat szerint, nehezebben bocsát meg. Itt és még sok más tekintetben is társadalmi felvilágosító munkára és propagandára lenne szükség.

Az első világháborút megelőző időkben a magyar társadalomnak volt elég ereje arra, hogy az elítéltek és letartóztatási intézetekből szabadulók gyámolításával kapcsolatos ú. n. patronázs-munkát ellássa. Ma ennek az eredményei nem mondhatók kielégítőnek; a legnagyobb rész az államra hárul, pedig ez nem állami, hanem társadalmi teendő.

A bűnözés leküzdése nemcsak az államra, hanem a társadalomra váró feladat is; joggal szokták mondani, hogy „minden közület olyan kriminalitást mutat fel, aminőt megérdemel, amellyel szemben kellően védekezni nem tud.” (Lacassagne.)

A kriminalitás csökkenésére csak megelégedett társadalmakban lehet reményünk. A kiegyensúlyozott társadalmi légkörben várható leghamarább, hogy a kriminalitás elleni büntetőjogi és szociálpolitikai fegyverek a küzdelmet eredményesebbé teszik és a célhoz közelebb hoznak.

Különös és felemlítésre érdemes még az a körülmény is, hogy míg például egészségügyi téren minden elképzelhető intézkedést megteszünk, addig a szociális bajok, így különösképpen a kriminalitás leküzdése tekintetében nem történik elég gondoskodás, pedig ez, még gazdasági szempontból is, szép haszonnal járna.

HACKER ERVIN

PATRONÁZS

A TRIANONI SORSCSAPÁS hazánkat nemcsak területileg, politikailag, katonailag és gazdaságilag sújtotta és csaknem két évtizeden át a legsúlyosabb nehézségek és vergődések közé taszította, hanem szellemi és erkölcsi téren is mérhetetlen bajokat zúdított ránk. Megbénította, sok ponton visszavetette azt a nagyszerű fejlődést, amit ezeken a területeken is a kiegyezés utáni évtizedekben sikerült elérnünk. Ebben a szomorú stagnálásban, sőt visszafejlődési állapotban van sok minden között — a legutóbbi három év örvendetes nagy eseményei, a leszakított területrészek jórészenek boldog visszacsatolása folytán megindult új nemzetépítési munka ellenére — még ma is a bűnügyi patronázs-ügy hazánkban.

Az első világháború kitörése előtti évtizedben a patronázs-ügy, különösen annak közönségesen e szó alatt értett bűnügypolitikai ága — a legszebb fejlődési fokon állott Magyarországon. A patronázs-egyletek hosszú sora, kereken kétezer jótékony egyesület és intézmény, a társadalom élénk részvétele, áldozatos buzgósága a patronázs munkában igazolja, hogy a magyar társadalom is bekapcsolódott abba a nemes emberbaráti szociális kultúrmozgalomba, mely a Krisztusi második legfőbb parancsolat megértésével erkölcsi, hazafias és énmagunk iránti köteletségnek ismerte fel a bajba jutott embertársainkon való segítést, az anyagi, szellemi és erkölcsi tekintetben elmaradt néprétegek szeretetteljes és tervszerű felkarolását, ezek életszínvonalának felemelését. Különösen a bűnügyi patronázs legfontosabb és legáldásosabb része, az elhagyatott és az erkölcsi zuhlás veszélyének kített gyermekek és fiatakorúak megmentésének, a gyermekvédelem név alá foglalt társadalmi mozgalomnak hatalmas fellendülése mutatott valóban lélekemelő képet.

Ennek a nagyszerű szociális és egyben bűnügypolitikai mozgalomnak állami támogatása és megszervezése a Széli Kálmán miniszterelnök nevéhez fűződő három törvényünk eredménye. Az 1898: XXI. t.-c. mondja ki bátran és határozottan, hogy az elhagyott gyermekek ápolása és nevelése állami feladat. Folytatja és kiépítette ezt a gondolatmenetet az 1901: VIII. t.-c., mely a 7 éven aluli talált és hatóságilag elhagyatottaknak nyilvánított gyermekek ápolására és nevelésére állami gyermekmenhelyek felállítását rendelte el, — az ugyanezen évi XXI. t.-c. pedig kimondta, hogy a gyermekmenhelyekbe felvett gyermekek 15 éves korukig a menhely kötelékében maradnak s ezekbe 7 évesnél idősebb gyermekek is felvehetők. Az állami gyermekmenhelyek felépítése és a moderm higiénia követelményeinek megfelelő berendezése gyors tempóban meg is történt — Rufiy Pál kormánybiztos lelkes vezetésével — úgy hogy már 1907-ben az országban 18 állami gyermekmenhely működött, mely 311 gyermektelepen 60.000 elhagyott gyermeket részesített állami gondozásban és ellátásban. A két törvény alap gondolata tehát tényre vált, hogy minden gyermeknek, akit hozzátartozói nem tudnak eltartani, az állam viselje gondját. Kiegészítette az állami gyermekvédelem szervezetét az 1907. évi 60.000. számú belügyminiszteri rendelet azzal, hogy azokba nem csak elhagyott, de a környezetükből erkölcsi romlásnak kitett, vagy már züllésnek induló és bűnelkövető gyermekek is felvehetők.

A gyermekvédelemnek ezt az állami gépezetét nyomon követte a magyar társadalom hatalmas szervezkedése is a patronázs munka ezen ágára. Egymásután alakultak meg a különböző országos egyesületek, így az Országos Gyermekvédő Egyesület, az Országos Gyermekvédő Liga (Gr. Edelsheim-Gyulay Lipót elnöklete alatt), a Katolikus Patronázs Egyesület, az Orsz. Kath. Nővédő Egyesület, az Orsz. Protestáns Patronázs Egyesület, az Orsz. Izr. Patr. Egyesület s a vidéki nagyobb városokban száz számra a különböző nevű hasonló céllú egyesületek. Mindezekben a magyar társadalom felsőbb- és középosztályai nemes vetélkedéssel sorakoztak az állam mögé és áldozatos buzgalommal fáradoztak az elhagyott és züllés veszélyének kitett gyermekek felkarolásán.

Újabb lendületet adott a gyermekvédelmi és az egész igazságügyi patronázs-mozgalomnak az 1908-ban megalkotott első Büntetőnovella s az azt kiegészítő 1913. évi Fiatalkorúak bíróságáról szóló törvény. Mindkettő Balogh Jenő igazságügyminiszter kezdeményezése. Ez a két törvény valóban korszakalkotó lépést tett a bűnelkövető gyermekek (12 évesnél ifjabbak) és fiatalkorúak (12—18 évesek) büntetőjogi kezelése tekintetében. Kiveszi ezeket a rendes büntetőbíróságok hatásköréből és külön bírói szervezetet (Fiatalkorúak bírósága) létesít ezek ügyeinek elbírálására, anyagi, jogi tekintetben elejti velük szemben a megtorlás eszméjét és vezérelvül ezek javító-nevelését tűzi ki. E célból részletes javítónevelő és gyámolító intézkedéseket ír elő: házi és iskolai fenyítést, bírói dorgálást, próbárabocsátást, javító-nevelőintézetbe helyezést és a fiatalkorúak külön fogházát, mely utóbbi is — habár 15 évi terjedelemben is kiszabható — alapjában véve egy szigorúbb jellegű javító-nevelőintézet.

Ezzel a két törvénnyel kezdődik a javító-nevelőintézetek új korszaka hazánkban. A régi (a XIX. század 80—90-es éveiben épült) állami javító-intézeteket (Aszód, Rákospalota, Székesfehérvár, Kolozsvár) s az 1902-ben megnyitott új kassai intézetet a szellemnek megfelelően kibővítik, részben átalakítják s az államiak mellé tíz magán javítóintézetet teremt a társadalom jótékonyága. Úgy hogy míg a Büntetőnovella előtt mindössze 980 fiatalkorút tudtunk javító intézetekbe elhelyezni, 1914-ben már 3200 férőhely állott rendelkezésre a kitűnően berendezett 16 intézetben. A javító-nevelés rendszerét külön ig. min. rendelet nagy gondal irta elő.

Harmadik öröndetes mozzanata volt az első világháború előtti bűnügyi patronázs fellendülésének a rabsegélyezés és a fogházmisszió kérdésének erőteljes felkarolása.

A fogházmissziót, a kereszténység első századaira visszanyúló charitatív munkát, az egyházak önként nagy buzgalommal gyakorolták nálunk is régóta. Sajnos, sok fennakadással és szünetelésekkel. A világháború előtti évtizedekben az állam is kötelességül ismeri el az erkölcsi javításnak ezt a nagy horderejű szociális és bűnügypolitikai eszközt és a nagyobb letartóztatási intézetek (fegyházak, börtönök) tisztviselői karába államilag kinevezett lelkészeket állítottak be. A fogházmisszió az elítélteknek a letartóztatás alatti vallási és erkölcsi támogatását szép sikerrel végezte nálunk is. Az intézet lelkészeiken kívül más lelkészek, tanítók és erre hajlamos vívági emberek is örömmel jártak be a fogházakba az elítéltek lelki gondozására. Egy nemes-szívű úrinő (Nagy Emilné) maga ajánlotta fel az igazságügyi minisztériumnak egy fogházi újság (Bizalom) szerkesztését, ami a jóviseletű elítéltek erkölcsi nemesítésének ma külföldön is divatbajott eszköze.

Kevésbé örvendetes volt azonban a világháború előtt is az ú. n. rabsegélyezés, ma ú. n. utógondozás állapota. Bűnügypolitikai szempontból a szabadságvesztési intézetekből kibocsátott elítéltek segélyezése, gyámoltása a legfontosabb és leghasznosabb eszköz a visszaesések meg-gátlására. Nemcsak jótékony-ság, nem merő szentimentalizmus ez a jószívű patronázmunkások részéről, de a legokosabb védekezés a társadalom nagy része által előítéllettel fogadott fegyházviselt emberektől könnyen várható újabb bűnelkövetések ellen. Ezt a fontos és rendkívül hasznos munkát körülbelől másfél század óta mindenütt külön rabsegélyező egyletek gyakorolják. A magyar társadalom is felkarolta ezt a gondolatot és 1874-ben megalakult az első rabsegélyező-egyletünk Budapesten. Ez az egylet — számos jószívű előkelő ember anyagi támogatásával menedékházat létesített Kőbányán, mely pár évtizedig igen szép sikerrel működött. Az 1887-ben megalakult pécsi rabsegélyező-egylet szintén állított fel ilyen menedékházat, melyben az elhelyezkedni nem tudó szabadult rabok ellátást, lakást és munkát kaptak. A többi rabsegélyezőegyletek ilyen menházalapításig nem jutottak, de munkaal-kalmak nyújtásával és anyagi segítséggel igyekeztek a területükön levő szabadult rabokat a jó úton megtartani.

Nagyobb lendületet vett a rabsegélyezés ügye 1907 után. Ebben az évben ült össze Pécsen első rabsegélyező-kongresszusunk, melyen már 22 egyesület vett részt. Ez a kongresszus kimondta a rabsegélyező- és az addigi patronázs-egyletek összeolvasását. A rabsegélyezést tehát beleolvasztotta a patronázs fogalmába s megalakította a Patronázs Egyletek Országos Szövetségét mint a patronázs két ágának, a gyermekvédelemnek és a rabsegélyezésnek központi irányító és vezető szervét. 1908-ban már 79 patronázs egylet lépett be az Országos Szövetségbe. A Kassán, 1911-ben, majd Budapesten 1913-ban tartott patronázs-kongresszusok hatása alatt a rabsegélyezés kérdése mind népszerűbbé lett. A negyedik patronázs-kongresszust Kolozsvárra 1914 szeptemberére hívta össze az Országos Szövetség.

Ekkor csapott le azonban az első világháború fergetege hazánkra, ami egyszerre felborította az oly szép fejlődésnek indult patronázs-mozgalmat s különösen a rabsegélyezés ügyét egyszerűen eltemette. A háború első áldozata e téren a kolozsvári kongresszus lett. Az oly szépen előkészített negyedik patronázs-kongresszust azóta sem tudtuk megtartani. A háború sebesültjeinek és az elesettek hozzátartozóinak gondozása háttérbe szorította az addigi patronázs-munkát. Illetőleg annak új, háborús alakja alakult ki: a hadi gondozás, melyet természetesen legelső feladatának ismert el a társadalom. De jöttek aztán sorban a háború többi csapásai, az összeomlás, a proletárdiktatúra, a gazdasági válság, az elszakított területekről menekültek ezreinek elhelyezése és felsegítése. Mindezek a jól ismert körülmények elvették a társadalom kedvét és érzékét a bűnügyi patronázs-munkától. A patronázs-egyletek egymásután abbahagyták a munkát, a rabsegélyezés visszaszorult a néhány pengő állami segítségre. Megszűnt a Patronázs Egyletek Országos Szövetsége is.

Így jutott a magyar patronázs-ügy a század huszas éveinek elején a mélypontra, valóságos kátyúba. Statisztikai kimutatást erről a süllyedésről nem tudok adni, de kétségtelen, hogy az 1911-ben a jótékonycélú intézményeinkről összeállított hivatalos kimutatásban olvasható 2000 intézménynek legfeljebb egytizedrésze ha megmaradt. Még szerencse, hogy a legnagyobb országos intézmények és szervezetek, ha lassúbb tempóban is, úgy ahogy folytatták nemes munkájukat. Így különösen az Országos Gyermekvédő Liga, az állami gyermekmenhelyek a Kath. és a Prot. Országos Egyesületek és a Büntetőnovella által megteremtett Fiatalkorúak Felügyelő Hatósága közül a csonkaország területén levők a nehéz viszonyok ellenére is tovább működtek.

De ahol legnagyobb a veszély, ott legközelebb a segítség. Ez a régi igazság itt is beigazolódtott. A huszas évek második felében a magyar nemzet felocsúdott szörnyű aléltságából s megindult az ország talpraállításának nagy munkája. Ez a fordulat azonban a patronázs-ügyet új vágányra terelte. A magyar kormányférfiak megértették az új idők szellemét. Szakítani kell a liberális világ túlhajtott szabadelvű életfelfogásával, a *laissez faire-laissez aller* individualisztikus elvével. A rideg jogállamot bizonyos fokig át kell alakítani szociális állammá, a nemzetek versenyében megállani és haladni akaró nemzetnek. Így indult meg a patronázsügy továbbfejlődésében is a nagy fordulat. A bűnügyi patronázs ellanyhulása mellett kialakul és mind nagyobb erőre kapott a szociális patronázs. Az elhagyott gyermekek helyett az elmaradt néprétegek felkarolása és a szétesett családok felsegítése lett az uralkodó vezérelv.

Egymás után születtek meg a földbirtokrendezés, a földműves néprétegnek földhöz juttatása — majd a közegészségügy gyökeres reformja, az OTI és az OTBA, a munkásbiztosítás, az agkori segélyezés és hasonló szociális alkotások, melyek az anyagi és szellemi tekintetben elhanyagolt és elmaradt néprétegeket juttatták jobb sorsba. Ugyanez az új korszellem vezetett a gyermekvédelem helyes differenciálására is. 1915-ben megalakult a Stefánia Szövetség, élén Apponyi Albert gróffal, majd Ugrón Gáborral, mely a szülőanyákésa csecsemőgondozásátvetprogrammjába s a Gyermekvédő Ligával és a Vörös Kereszt Magyar Ifjúsági ágával karöltve — testvériesen osztozva a nagy feladaton — a legaldásosabb patronázsmunkát, annak legelső, de legfontosabb részét vállalta. 1940-ben a trianoni területen 327 fiókszövetség, 334 védő-intézet, számos tejkonyha, anyaotthon, bölcsőde, napközi otthon, szülőintézet 600 orvossal, 800 védőnővel foglalkozott evvel a nemes munkával. 1941-ben a Stefánia Szövetség Országos Egészségvédelmi Szövetséggé alakult át a Kormányzó úr ő Főméltósága védnöksége alatt s most már a visszatatolt területekre is kiterjeszti áldásos működését.

Még örvendetesebb további fejleménye ennek a szociális patronázsnak az 1940. évi XXIII. t.-c.-kel megteremtett Országos Népréteg- és Család-
védelmi Alap, mely — az egyke veszedelem leküzdése célzatával is — a többgyermekes családok felsegítését, elsősorban házhozjuttatását írja elő főcéljául. Ennek a törvénynek 2. §-a mintegy folytatja és kiegészíti az 190X. évi két gyermekvédelmi törvényünk alap gondolatát: „Az Alap célja a leginkább támogatásra szoruló néprétegek gazdasági, erkölcsi és szellemi felemelése útján az életviszonyok javítása és a társadalmi kiegyenlítés elősegítése; továbbá a népesség szaporodásának előmozdítása/.

Amennyire örvendetes és felemelő látvány a szociális patronázsnak ez az előtérbe nyomulása és hatalmas fejlődése, annyira sajnálatos, hogy a bűnügyi patronázs két főpontján, a patronázs-egyesületek életrekelése és a rabsegélyezés, a mai helyesebb műszóval ú. n. utógondozás tekintetében még mindig a trianoni rombolás nyomai ütözköznek szemünkbe.

Mint fentebb említettem, a Patronázs Egyesületek Országos Szövetsége az első világháború alatt megszűnt. De megszűntek a vidéki patronázs-egyletek is csaknem kivétel nélkül. A rabsegélyezés, a fogházmisszió is, melyet 1919-ben Budapesten az igazságügyminisztérium támogatásával fővárosi tanítók és tanárok megindítottak és a Fiatalkorúak budapesti fel-

ügyelő hatóságának vezetése mellett ma is folytatnak, valamint a Szociális Missziótársulat fogházmissziós osztálya, a Bethánia Egylet és a Fébe. ev. diakonissza egyesület elismerést érdemlő buzgósággal végeznek, a vidéki városokban alig talált követésre.

De még nagyobb és ma legégetőbb sebe a bűnügyi patronázsunknak a börtönökből feltételesen vagy végleg kibocsátottak utógondozásának teljes elhanyagolása, a velük való nemtörődés. Pedig ez a nemtörődés egyik legkétségtelenebb szülő oka az újabb és újabb bűneseteknek, a kriminalitás növekvésének.

Az első világháború kitörése előtti évtizedekben az összes kultúrállamok büntetőjogi köreiben, nemzetközi kongresszusokon, jogászgyűléseken egyik legsürgősebb bűnügypolitikai kérdés gyanánt szerepelt a visszaesők, a hivatásos vagy megrögzött büntettek elleni küzdelem. Ennek a mozgalomnak mondhatni mindenütt meg is lett az eredménye. Mindenütt külön törvényeket és intézményeket alkottak ezeknek a legveszélyesebb büntetteknek ártalmatlanná tételére. Mi is a háború befejezte után hamarosan megalkottuk az 1928. évi X. t.-cikket, mely az említett megrögzött büntetteknek határozatlan időre szigorított dologházakba utalását rendeli el.

De peccatur intra et extra muros. Ha igaz is, hogy a visszaesés, a bűnben megrögzöttség egyik oka a rosszra való hajlam, a büntettek egy részének a becsületes munkától való vonakodása, a másik tényező azonban a társadalom és az állam mulasztása, mikor ezeknek a bűnre hajlamos egyéneknek utógondozásáról megfelelnek. A börtönből vagy a szigorított dologházból kibocsátott elítélt olyan, mint a hosszú betegségből lábra állított ember. Támogatni kell, hogy el ne botolják. A megrögzöttek látszókkal szemben fokozott mértékben szükséges ez a támogatás. Lehet, hogy ez sem fog mindig sikerülni, de ha csak felét meg tudtuk menteni ezeknek a visszaeséstől, máris igen nagy és hasznos dolgot műveltünk, megmentettük a társadalmat, az államot és magánosokat sok súlyos bűnesettől.

A bűnügyi patronázs egyik legfőbb feladata, hogy harcoljon az ellen a társadalmi előítélet ellen, mely a börtönviselt embertől irtózik és nem ad neki munkát, nem igeekszik azt elhelyezni és tisztességes úton maradását biztosítani. Alit tegyen a börtönből kitocsátott s talán mégis jó útra készülő ember, ha minden igyekezete ellenére senki nem fogadja be, nem ad neki alkalmat, hogy új életet kezdhesen? Ezzel a szívtelen és oktalan eljárással csak visszakergetjük az illetőt a bűn útjára.

A magyar államnak és társadalomnak kötelessége a bűnügyi patronázsunk ezt a nehéz kérdését megoldani, a sok évtizedes mulasztást egyszer már helyrehozni. Ha képesek voltunk annyi nehézség és sorscsapások között is a szociális patronázs terén annyi szép és üdvös reformot keresztülvinni, akkor a bűnügyi patronázs-egyletek felélesztése és az utógondozás megoldása sem szizifuszi feladat. Az út erre szépen ki van egyengetve. Amint a gyermekvédelmet, annak részeit, az anya-, a csecsemő-, a családvédelmet kitűnő törvényekkel és intézményekkel a legszebb fejlődésnek indítottuk, úgy a bűnügyi patronázs mai két nyílt sebét is orvosolhatjuk. Csak akarni kell. Az orvoslás módja is adva van.

Törvényt kell alkotni a bűnügyi patronázs-egyletekről és az utógondozásról. Ebben a törvényben tisztázni kell az állam és a társadalom szerepét ennek az összetartozó két problémának a helyes és gyakorlatias keresztülvitelében. Ezt a kérdést is, mint a szociális patronázs feladatait, csak közös erővel, az állam és a társadalom együttes közreműködésével lehet jól megoldani. Vagyis a bűnügyi patronázs-egyleteknek is félig hivatalos, félig társadalmi alakulatoknak kell lenniök. Belgium alkotott már ötven évvel ezelőtt, 1891-ben kitűnő törvényt az ilyen patronázs-egyletekről (Comité de patronage

des condamnés libérés et de la protection de Penfance), melyek államsegéllyel támogatott társadalmi alakulatok. Legújabbán pedig a fasiszta Olaszország mutat követendő mintát ennek az egész problémának gyakorlatias megoldására. Itt az utolsó évtizedben minden törvényszéki székhelyen, 128 helyen, alakítottak pártfogó tanácsot, szintén hivatalos szervezetek gyanánt és 19 átmeneti munkás-otthont létesítettek a „külső“ pártfogói (utógondozási) állami feladat végzésére. Németországban már ötven évvel ezelőtt működtek az önkéntes munkástelepek (Aibeiterkolonien), melyek részben ugyanezt a célt szolgálják.

Nem új dolgot s nem bizonytalan kísérletezéseket sürgetek tehát, ha a mi bűnügyi pártfogó-egyleteink mielőbbi megalakítására, illetőleg az 1914 előtti rabsegélyező- és patronázs-egyleteink feltámasztására s ezek keretében a letartóztatási intézetekből elbocsátottak utógondozására hívom fel az illetékes tényezők figyelmét.

De bűnügyi patronázs-egyleteink újjászervezésére nézve nem is keli külföldi mintákat keresnünk. Aζ 1908-ban megalakult Patronázs Egyesületek Országos Szövetsége már 1910-ben részletesen kidolgozott alapszabály-mintát küldött szét a törvényszékekhez és járásbíróságokhoz s ennek a mintának alapulvételével alakultak meg sorra a patronázs-egyleteink, 1914-ben már 79 helyen. Egyszerűen ide kell tehát visszatérnünk és — természetesen felhasználva a lefolyt, csaknek 30 év tapasztalatait és az újabb szociális intézményeket — életre kelteni a régi patronázs-egyleteket. De életre kell kelteni a Patronázs Egyesületek Országos Szövetségét is, mely vezetője és irányítója lenne e nemes munkának az egész országban. S majd — a nyugodtabb idők visszatértével — összehívhatjuk újból az országos kongresszust is.

Magára az utógondozási munkára pedig igen egyszerű a megoldás. A Büntetőnovella által megteremtett és kitűnően bevált pártfogó tisztviseelő-állásokat kell jelentékenyen megszorítani s ezek közül az arra alkalmas egyéneket az utógondozással megbízni. Ezek feladata lesz a kibocsátottak számára megfelelő elhelyezést keresni s őket minden lehető módon támogatni, erkölcsileg és anyagilag erősíteni. Elengedhetetlen lesz végül a magánosoknál vagy vállalatoknál el nem helyezettek számára átmeneti otthonokat, illetőleg állami munkástelepeket felállítani. Ezek szervezésére is már az említett 1910. évi alapszabályminta megadta az útmutatást.

A magyar bűnügyi patronázs eme két hiányának orvoslása csak folytatása lesz az ezen a téren 1914 előtt oly szépen megindult fejlődésnek s megvalósítása a magyar büntetőjogászok több mint félszázados követeléseinek. Ezzel csak hívek maradunk a modern bűnügyi politika atyjának, Cesare Beccariának 1764-ben kiadott bölcs jeligéjéhez, a ma már uralkodó bűnügyi-politikai alapelveihez: Jobb, okosabb dolog megelőzni, mint büntetni.

FINKEY FERENC

A PÁNCÉLOSOK HARCA

AZ 1914—18. világháború harcokcsija határozottan az áttörés eszköze volt. A megmerevedett arcvonal egy-egy jóelőre kiválasztott helyén összevont és hatalmas tüzérségi támogatás mellett előretörő harcokcsitömegek feladata volt az ellenséges arcvonal kettészakítása, s ezzel a mozgóháború előfeltételének megteremtése. Az áttörés sok esetben sikerült, azonban nem volt elégséges ahhoz, hogy az állásharc valóban mozgóháborúvá változzék. Ennek főokát elsősorban abban kell keresnünk, hogy a harcokcsiegységek jellegzetességükből kifolyólag nem alkalmasak az elfoglalt területek huzamosabb időn keresztül való megtartására. Erre a feladatra mindenkor a terepbe belekapaszkodó gyalogosra van szükség. A múlt világháború áttörő csataiban a két lábán előrenyomuló gyalogos követte a harcokcsit, s így a harcokcsitámadás térnyerését is a gyalogos előnyomulási üteme határozta meg. Ez a körülmény viszont lehetővé tette az ellenség részére, hogy az áttörés helyére vont tartalékokkal még idejében megakadályozza oly területek elfoglalását, amelyek a mozgóháború kiindulási pontját képezhették volna.

Az 1914—18. évi világháború utáni időszak egyrészt műszakilag is továbbfejlesztette a harcokcsit, másrészt létrehozta a terepjáró gépjárműveken mozgó gyalogságot, a gépkocsizó lövészcsapatokat azzal a feladattal, hogy — a harcokcsi előnyomulási sebességével ütemet tartva — kiaknázza és tovább fejlessze a harcokcsitámadás által elért eredményt.

A harcokcsiegységekből és a gépkocsizó lövészekből képzett csoport csak abban az esetben képes feladatát és a kitűzött célt teljes mértékben megvalósítani, ha támadását mélyen az ellenség hátába tudja előrevinni s az elért eredményt — sok esetben többszáz kilométerre az ellenség első vonalai mögött — a gyaloghadosztályok felzárkózásáig képes tartani. Ily feladatok megoldásához azonban ennek a harcokcsiegységekből és gépkocsizógyalogosokból összeállított csoportnak ugyancsak gyorsanmozgó tüzérségre, műszaki és híradócsapatokra, valamint oly Vonatrészekre van szüksége, amelyek a saját főerőktől elkülönítve vívott harcokat és e harcok anyagi táplálását több napon keresztül lehetővé teszik.

Ez a harcászati követelmény hozta létre a jelen világháború új hadműveleti egységét, a páncéloshadosztályt, amely a múlt világháború harcokcsitömegeinek helyére lépve, az áttörés és a mozgóháború egyaránt nélkülözhetetlen eszközévé vált.

I. A páncéloshadosztály alkalmazási elvei.

A korszerű páncéloshadosztály csaknem kizárólag a támadás eszköze. Támadását vagy védelemre berendezett, vagy vele szemben előnyomuló, illetve előle visszavonuló, tehát mozgásban lévő ellenség ellen vívja. A súlyosabb kimenetelű harcokkal az első esetben kell számolnunk, amikor az ellenségnek ideje és anyagi lehetősége van arra, hogy a legagyafúrta akadályokkal, erődítési munkálatokkal és a páncélelhárító tüzefegyverek legcélszerűbb csoportosításával készítse elő védelemre azt a területrészt, amelyet a terep adottságainál fogva egyébként is alkalmasnak ítélt meg ellenállás kifejtésére. A második esetben, amelyet röviden találkozóharcnak minősíthetünk, mindkét fél mozgásban van, legyen az a két fél egymás irányában való előnyomulása, üldözés, vagy visszavonulás. Ebben az esetben egyik félnek sincs lehetősége védelmi előkészületekre, ezeknél a harcoknál — sokszor a számszerű erőviszonyt megcáfolva — a vezetés művészete és a gyors cselekvés hozza meg a döntést egyik vagy másik fél részére.

Védelemre berendezkedett ellenség ellen a hadosztály egy célra összefogott erői — lehetőleg keskeny sávban csoportosítva — egységes támadást hajtanak végre a szomszédok és a légi erők leghatásosabb támogatása mellett. Találkozóharcban az egyes harccsoportok vezetés szempontjából összefüggő, de térbelileg nagyobb kiterjedésben lejátszódó harcokat vívnak az egyes

egységek beérkezésének megfelelően, s az egész hadosztály összefogott erővel végrehajtott támadására csak bizonyos idő elteltével, a hadosztály hátsóbb menetlépcsőinek felzárkózásával kerülhet sor. A harcot rendszerint a felderítést és biztosítást is végző előrevetett csoport vezeti be, amelyet — feladatának megfelelően — a hadosztály különböző csapataiból (harcokosi-, gépkocsizó lövész-, tüzér-, stb. alakulatok) állítunk össze.

A páncéloshadosztály rendkívül értékes seregest, nemcsak hadászati és harcászati eredményességét illetően, hanem hadiipari és kiképzési vonatkozásban is. A hadosztály fegyverzetben és járműben nehezen pótolható, elsőrendű anyagot képvisel, a járműveket és fegyvereket kiszolgáló szakszemélyzet kiképzése pedig aránylag hosszú időt vesz igénybe. Ebből kifolyólag e seregest alkalmazásánál fokozott mértékben kell ügyelnie a vezetésnek arra, hogy az eredményes hadászati és harcászati bevetés alapját képező és e seregest jellegzetességéből adódó előfeltételeket lehetőleg teljes mértékben kielégítse.

A páncéloshadosztály — annak ellenére, hogy a leginkább terepjáró valamennyi seregest között — nagy távolságokra irányuló alkalmazását illetően úthoz kötött, mert egyrészt a nélkülözhetetlen utánszállítást végző vonatoszlopok országúti gépjárművekből állanak, másrészt a hadosztály oly nehéz járművekkel is rendelkezik, amelyeknek zavartalan menetét csakis az épített utak mentén található műtárgyak teszik lehetővé. A hadosztály előnyomulási irányába eső fontosabb útvonalak zárása, műtárgyainak rombolása tehát feltétlen késleltetően hat a seregest előnyomulási ütemére, s időt enged az ellenségnek az ellenrendszabályok kiépítésére. Ez a körülmény, valamint a páncélelhárítás fejlett és egyre jobban fejlődő volta a páncéloshadosztály eredményes alkalmazásának első feltételeként szabja meg a bevetés meglepetésszerű végrehajtását. Igyekeznünk kell meglepni az ellenséget a bevetés helyével és időpontjával egyaránt.

A meglepetésszerű alkalmazás csak akkor lehetséges, ha állandóan és idejében tudomást szerzünk az ellenség helyzetéről, erőinek mozgásáról, s egyben megakadályozzuk azt, hogy az ellenség légi felderítésével megállapítsa erőink helyzetét, s a tervünket kifejezésre juttató csapatmozgásokat. Az első esetben megbízhatóan működő légi felderítésre, a második esetben pedig — a földi elhárításon kívül — erős vadászvédelemre van szüksége a páncélosseregestnek.

A páncélos legveszélyesebb ellensége az ellenséges repülő. A páncéloshadosztály támadása alatt meg kell védenünk a hadosztály csapatait az ellenséges repülők támadásától és harci repülőerők hatásos alkalmazásával gyengíteniük kell a támadás útját álló ellenséges ellenállást. Az előbbi feladatot ismét a vadászrepülők fogják ellátni, míg a páncélos-támadás légi támogatása részben a vadász-, részben a bombázórepülők feladata.

Természetes, hogy a légierők előbb vázolt közreműködése valóban hatásos csak akkor lehet, ha a támadási terület légtérben a légi fölényt, legalább a támadás idejére, a támadó félnek sikerült kivívnia.

A harcokosiegységek jellegzetes adottságaiból kifolyólag egyes terepjellegek a páncélos hadosztály harcát megnehezítik, sőt bizonyos esetekben egyenesen lehetetlenné teszik. Éppen ezért a vezetésnek légi és földi felderítés útján a lehetőség szerint előre ki kell választania azt a területet, ahol a páncéloshadosztály támadását tervezzük. Ellenséges védőállás megtámadásakor erre minden esetben meg is van a lehetőség, míg a találkozóharc jellegű ütközeteknél sokszor csak a légi, vagy csak a földi felderítéssel tudjuk előkészíteni a hadosztály helyes bevetését.

2. A páncéloshadosztály támadásának lefolyása. Az ellenséggel való harci érintkezést rendszerint a hadosztály előrevetett csoportja teremti meg, s a hadosztály zömének támadása ennek az előrevetett csoportnak valamelyik részén keresztül indul meg. A légi felderítés, valamint az előrevetett csoport harcfelderítése alapján állapítja meg a parancsnok, hogy a hadosztály zömének lövész-, vagy harcokosiegységei indítsák-e meg a támadást. Ezt a körülményt, a betörési hely terepének

harckocsitámadás szempontjából való megítélése és az ellenség páncélelhárításra való felkészültsége dönti el. Ahol az ellenség páncélelhárító fegyverekben igen erős, ott nem célszerű első lépcsőben harckocsi alakulatokkal támadnunk, mert — esetleges siker ellenére is — jelentős harckocsiveszteségekre készülhetünk fel. A terep mesterséges és természetes harckocsiakadályai, s az aknamezők megállásra, kitérésre és esetleg visszafordulásra kényszeríthetik a harckocsiegységeket, ami — harckocsitámadásra jól felkészült ellenség esetében — a harckocsik jelentős részének kilövésére vezethet.

Amikor az ellenség erős páncélelhárítással rendelkezik, vagy a betörési hely terepe harckocsiakadályt képez, a támadást lövészegységeinkkel indítjuk meg, s a harckocsi részek csak akkor haladnak át a hadosztály lövészerőin, hogy a támadás első lépcsőjeként folytassák az áttörést, amikor a harckocsitámadás szempontjából legnagyobb nehézséget jelentő terepszakaszokat a hadosztály lövész erői már elfoglalták. A támadási sáv bizonyos mélységének lövészerők által való elfoglalása azonban — amint az már az eddigiekből is kitűnik — csupán azt a célt szolgálja, hogy minél kedvezőbb körülményeket teremtsünk a hadosztály zömének, s ezen belül elsősorban a harckocsialakulatok támadásához.

A harckocsiegységekből — a támadás már előbb vázolt mélységi követelményeinek megfelelően — két, vagy három lépcsőt képezünk. Az egyes lépcsők különböző feladatokat és rendszerint nem messzefekvő, oly támadási célokat kapnak, amelyek a terepen a támadás megindulásának területéről jól láthatók. Egy-egy támadási cél elérése után a harckocsizászlóaljok és századok előljáró parancsnokaiktól további feladatokat és célokat kapnak. A harckocsiegységek támadása tehát határozottan tagozott, többnyire a terepszakaszonkénti előretörés jellegét ölti, amit a harckocsiegységek támadásban való nehezebb vezetése is szükségessé tesz.

A harckocsizászlóaljakon belül az egyes harckocsiszázadok egymás mellett és egymás mögött, tehát szélességben és mélységben tagozva törnek előre, felderítő és biztosító csápjaikat maguk elé és a szabad szárnyra tolvá. A századokon belül a harckocsiszakaszok és az egyes harckocsik sakkasztáblaszzerűen tagozva nyomulnak előre, oly távolságra egymástól, hogy szemmel tudják tartani egymást.

A harckocsiszázadok, szakaszok és az egyes harckocsik elhárítótűzben való előretörése éppenúgy a „tűz és mozgás“ törvényei szerint történik, mint a gyalogocscsatárok támadása. Az egyes harckocsiegységek között rugalmasan szabályozott és begyakorolt együctműködésnek kell lenni. Amíg az egyik harckocsiegység tüzével lefogja az ellenség legveszélyesebb elhárítófegyvereit, addig a másik egység kedvező tüzelőállásba tör előre, hogy onnan ő segíthesse elő tüzével a tűztámogatás céljából visszamaradt részeket.

A gépkocsizó lövészalakulatok egyik része a támadást megelőzően felzárkózik az ellenséggel érintkezést fenntartó csapatok első vonalára, s amint az első lépcsőben előnyomuló harckocsizászlóalj éle áthalad rajta, megindítja támadását. A rajta keresztül előretörő harckocsiknak az ellenségre kifejtett lelki és fizikai hatását kihasználva, terepszakaszról-terepszakaszra nyomul előre, s feladata a harckocsitámadás után is ellenálló ellenséges fészkek tüzzel és közelharcban való leküzdése. Ennek a lövésrésznek gyalog végrehajtott támadása természetesen aránylag lassan halad előre, s egy bizonyos idő múlva az utolsó harckocsi-lépcső is túlhalad rajta. Mivel ebben az esetben a lövészegységeknek még igen súlyos és hosszú időt igénybevehető harcokat kell vívniuk, egy-egy közepes, vagy könnyű harckocsiszázaddal célszerű megerősítenünk őket, amelyek mint úgynevezett kísérő harckocsik a lövészek részlet-harcát támogatják.

A lövészalakulatok másik része gépjárműveken követi az utolsó harckocsilépcsőt, s csak akkor száll le a gépkocsiról, amikor egyrészt az

ellenséges tűzhatás az előnyomulás gépkocsin való folytatását lehetetlenné teszi, másrészt, amikor az ellenség ellenállása a harcba való beavatkozást követeli meg. A lövészeknek ez a csoportja a gépkocsiról való leszállás után igyekszik a harckocsikhoz tapadni, hogy azok védelme alatt minél könnyebben és minél gyorsabban érje el támadási célját. Ez a támadási cél pedig az első lépcsőben előretörő harckocsi egységek támadási céljával azonos, s annak elérésekor ezek a lövészerők biztosítják egy-egy arra alkalmas terepszakasz elfoglalásával a harckocsilépcsők kötelékeinek rendezését, kivonását és esetleges másirányú alkalmazását. Ebből a feladatból következik az is, hogy ezeknek a lövészegységeknek a gyors előretörés a céljuk, részletharcokba csat: ott és oly mértékben bocsátkoznak, amennyiben az a továbbjutás érdekében elkerülhetetlenül szükséges. A támadási sávban visszamaradó és feléledő ellenséges fészkek egyenkénti leküzdését a már említett kísérő harckocsikkal előretörő lövészegységek, valamint a páncélosadosztály csapatait követő gyalogosseregtestek alakulatai végzik.

A páncélosadosztály támadását rendszerint csak rövid, 10—15 perces tűzértségi előkészítés előzi meg, de sok esetben ez is elmarad. A páncélos támadás sikerének egyik alapkötelménye ugyanis a meglepetés. A tűzértségi előkészítés pedig, — főleg, ha azt hosszabb idő tartamára tervezzük — elárulja a támadás helyét és lehetőséget nyújt az ellenségnek az elhárító rendszabályok egy helyre való összpontosítására.

A támadás megindulásával a tűzértség egyes részei más és más feladatokat oldanak meg. Egyes ütegek a lövészerőkkel és közvetlen azok mögött törnek előre, s közvetlen lövésekkel semmisítik meg az előnyomulás útját álló elhárító fészkeket, valamint egyes erődelemeket. A tűzértség második része közvetlenül az első harckocsilépcső elé helyezi tüzét, s tűzhenger-szerűen viszi azt egyre mélyebbre, az előnyomulás ütemének és az első harckocsilépcsőparancsnok irányításának megfelelően. A hadosztály tűzértségének harmadik csoportja a támadási sávtól oldalt eső területeket fogja le tüzével, hogy lehetőleg már csirájában elfojtsa a támadó lépcsők elleni ellenséges oldaltámadásokat. A legnagyobb hordtávolsággal rendelkező ütegek az ellenség tűzértségét veszik tűz alá, s igyekeznek teljesen elhallgattatni, vagy legalább is állásváltoztatásra kényszeríteni.

A műszaki erők egyik része rohamutásfeladatok keretében szívósan védett betonerődöket és akadályokat emel ki különleges harc-eszközeivel és eljárásaival, másik része pedig nyomon követi a támadó lépcsőket, mint műszaki tartalék, hogy a felderítés adatai alapján idejében bevethető legyen egyes akadályok áthidalására, váratlanul adódó műszaki feladatok megoldására.

A légvédelmi alakulatok a támadási sáv szélességének és mélységének megfelelően rendszerint több csoportba alakulva végzik feladatukat, a tűzértséghez hasonlóan lépcsőzetesen követve a támadó lépcsőket. Külön ki kell emelnünk azonban, hogy gyorstüzelésű lövegeik félelmetes erejű ellenségei az ellenséges harckocsiknak, s éppen ezért igen gyakran vesznek részt az ellenség harckocsitámadásainak elhárításában is közvetlen közelről, párszáz méterről kifejtett tüzüikkel.

A hadosztály támadási céljának elérésével a lövészegységek egy része szállja meg és biztosítja az elért területet, míg a hadosztályparancsnok a hadosztály kötelékeit rendezi, s erőit a másnapi feladatra csoportosítja. Egy-egy hadműveleti szakasz elérése után, ami több napot szokott igénybe venni, a páncélosadosztályokat gyalogos seregtestek váltják fel, hogy ezek a gyorsan mozgó seregtestek jellegzetességüknek megfelelő, új feladatokra legyenek bevethetők ott, ahol a magasabb vezetés a páncélosékek előretolásával újabb nagyhorderejű áttöréseket és újabb bekerítőcsatákat tervez egy-egy hadjárat eldöntése érdekében.

A páncélosadosztályok működésének ma már sikerekben gazdag történelme, s igen fejlett irodalma van. E rövid tanulmány keretében csupán nagy vonalakban ismertettem a páncélos seregtest szerepét és alkalmazását egy elképzelt támadás keretében, hogy megismerjük a hadosztály egyes részeinek feladatát, s e részek összjátékát.

BELEZNAY ISTVÁN

KECSKEMÉT DICSÉRETE

HA A KISÜZEMI életformáról beszélünk, vagy megállapítani kívánjuk, hogy Dániához hasonló viszonyok Magyarországon hol vannak, akkor elsősorban mindig Kecskemétet említjük és ebben nincs is túlzás. Kecskemét 164.000 kat. holdas határában a szélsőségek és változatos talajnek eredőjeként ugyanilyen a termelés is. Vannak itt még ma is sok száz, talán ezer holdakra is tehető homokdombok és sivatagszerű buckák, ahol ezt a homokot kisüzemi formában hasznosítják. És ahol a zöldség, gyümölcs és főzelék termelése és a szőlőkultúra meg tudott honosodni, ott példátlan szorgalommal, hozzáértéssel, kitartással, munkával és földszeretettel olyan eredmények jelentkeznek, aminőket az ország egyetlen része sem tud felmutatni.

Kecskemét termelési jellegét nem a szántóföldi gazdálkodás, hanem a belterjes üzemi ágak, mint a gyümölcs, szőlő, főzelék és zöldségtermelés adja meg. 19.000 hold területet foglal el a város határában a gyümölcsös-szőlő. Ezek összeírása tekintetében Kecskemét egyedül áll az egész országban. Ezt a területet a város polgármestere a legpontosabb helyszíni felvétellel állapította meg. De egyedül áll abban is, hogy a gyümölcsfákat nem bemonadás, hanem külön számlálóbiztosok felszámolása alapján vette számba a városi hatóság s az adatok így valóban helytállóak.

Kecskemét város hegyközségi tanácsának területén 1940-ben a faállomány összesen 1.528,986 darab volt. Ebből legtöbb a barack, 564.056 darab, utána a szilva 360.323, majd az alma 291.121 és a meggy 128.730, aztán a cseresznye 109.145, míg körte csak 52.216, dió pedig 23.395 darab volt. Sajnos, az 1941—42-es években a talajvíz és fagykár miatt kipusztult a barackfák 40—50%-a, a többi fajtáknak 20—25%-a, mire ismét megindult a hatalmas újrateremtés munkája.

Hogyan folyik ez a munka, miből élnek itt az emberek?

A legnagyobb bevételi forrás a szőlő, bor és gyümölcs. Ehhez nagyon értenek az emberek. Ha egy szőlősgazda-gyűlésen, ahol több százan vannak jelen, látatlanban felszólítunk egy jelenlevőt, tartson előadást a szőlő gondozásáról, vagy a gyümölcsfa ápolásáról vagy telepítéséről, a legkiválóbb szakszerű előadást tudja rögtönözni. Vitatkozni nem is igen lehet velők, mert ismerik a legújabb elméletet és gyakorlatot, és őseiktől örökölt beidőzettséggel ismerik a város határának minden darab földjét, tudják, milyen alanyra milyen fanem való, azt is tudják, melyik helyen milyen vadcsemetét lehet alanynak használni, azt is tudják, hogyan, miként kell gondozni, permetezni, vagy melyik szőlőt érdemes ültetni, stb. Meg is van ezért a jutalmuk, mert gyümölcsük—barack-, szilva-, meggy-, almafélék — legelső az országban, hiszen a három nagy országos kiállításon mindig Kecskemét nyerte el a nagydíjat, a vándorszerleget, ami most már, három győzelem után, Kecskemét város tulajdonában is marad.

Kecskemét szőlő- és gyümölcstermelő gazdaközönségének legnagyobb kincse: a barack az utóbbi három esztendei árvizek és fagyok következtében

óriási mértékben megfogyatkozott. Becslés szerint az 1941—42. évben talajvíz és fagykár miatt kipusztult a barackfaállomány 40—50%-a.

A barack, amely forró égövi növény, nem bírja ki a legtöbb esztendőben mutatózó 60—70 fokos hőmérsékleti különbséget (25—30 fok hideg, 35—38 fok meleg) és „megüti a guta“. Ez az aranyat érő gyümölcs, amelyből egymásik esztendőben 1200—1600 vagon is ment ki Kecskemétről, most egy-néhány esztendeig majd csak jóval csekélyebb mennyiségben kerül piacra, ami megcsappantja a kecskeméti bevételét. De az a kecskeméti közönség, amely megküzd minden viharral és minden nehézséggel, ezen is túlteszi magát és újabb lendülettel behozza a pusztítás okozta hiányokat.

Másik nagy kincse Kecskemétnek, a gyümölcs után a baromfi. Ez az, amiből a kisember pénzel; ez az, amiből élni és boldogulni tud. A tojás, a csirke, pulyka, a liba, a kacsza soványan vagy hízottan óriási értéket jelent Kecskeméten. Bár a legutóbbi esztendők alatt megtorpant az a hatalmas előretörés, amely itt a legjobb minőségek kiválasztása, a legjobb tojóegyedek továbbtenyésztése folytán már észlelhető volt, remélni lehet, hogy a takarmányozási viszonyok jobbrafordulásával Kecskemét tanyai népe ismét ráveti magát a baromfira, amelynél ízesebb húsú nem igen akad a föld kerekiségén. Kecskemét tanyavilága — általában az Alföldé — egyenesen predesztinálva van arra, hogy baromfit tenyesszen, mert a szaladgálással, a füvek, bogarak, gyommagvak összeszedésével a baromfi olyan értékes anyagokat vesz magához és olyan minőségre, súlyra tud szert tenni, amilyen a zsákból tartott baromfinál sehol sem tapasztalható. Ezért van az, hogy a baromfiból, de ettől függetlenül a zöldség-, gyümölcs- és főzelékfélék kivételéből is Kecskemét Magyarország exportjában igen jelentős százalékot foglal el. Átlagban 40% az, ami Kecskemétről kikerül az egész ország 60%-ával szemben. Ez mind a kecskeméti magyar élelmességének, kegyetlen erős munkájának, edzettségének, a mostoha viszonyok által megacélozott erejének és szorgalmának tulajdonítható. És annak is, hogy a gyermeket itten nem tehernek, hanem értéknek, vagyonszerzőnek tartják. Éppen azért szaporodik a lakosság, mert minden gyermek termelő tényező, segítő-társ, munkatárs és a család vagyonának a gyarapítója.

Az ellen a hivatalos nézet ellen, hogy Kecskeméten nem lehet téli almát termelni, Kecskemét téli almát termelő telepei — a város szikrai gazdasága, a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara mintagyümölcsöse, Muraközy Dezső, Platter János, Szőlőszövetkezet, Jogakadémia, stb. — anyagukkal sorozatosan tiltakoztak már, ezt tehát ma már nem lehet fenntartani.

De itt van a másik munkatér: a zöldségfélék, a konyhakertészet, melynek keretében a kelkáposzta, paradicsom, uborka, saláta, zöldbab, spárgatök, zeller, gyökérfélék termelése nagy lendülettel haladt előre. Kecskeméten van ma az ország két legnagyobb konzervgyára és szárítóüzeme, amely minden kelkáposztát, paradicsomot, gyökérféléket, zellert fel tud venni. Zellerben első helyen áll Kecskemét, talán paradicsomban és kelkáposztában is. Kelkáposztája felveszi a versenyt a holland és olasz áruval.

Az uborka az utóbbi tíz év alatt visszaesett. A külföldi piacok nem tudják felvenni a termelt árut. De azért egyet meg kell említenem itt: 1927-ben kezdte el a Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara a salátauborka termelését magasztosítással Kecskeméten. (A salátauborka nem üres belül és nem megy bele a víz.) És 1929-ben már 1227 vagonnal vittek ki belőle külföldre, tehát a kecskeméti nép nyomban belátta a konjunktúris lehetőségeket és hozzáfogott a termeléshez.

Nagyon érdekes a földieper termelése is. Ezelőtt 20 évvel Kecskemét piacán egy szezonban 60—80 q földieper került piacra. Jött a konzervgyári

kereslet s megindult a termelés. Jelenleg már olyan mérvben termelik, hogy 3—6 vagon is jön fel egy-egy piaci napon. Az eper pedig nagyon fontos szociális jelentőségű termék, mert nagycsaládú, kisfölddel bíró emberek termelik 800 0-01101 1600 □-ölig.

Amikor 1935 május 25-én egy hihetetlen arányú jégverés elpusztította Kecskemét egész határát, tönkretette a gyümölcsöket, a szőlőket, a zöldséges-és főzelékestelepeket és kerteket, az akkori polgármester autón még aznap bejárta az egész határt, a pestkörnyéki zöldségstelepeken többmillió palántát lefoglalt és a jégverés után az első napon már mindenki ott volt a földjén, plántált, kapált, ásott és elindította az új életet. Érezte, hogy mellette van a közigazgatás és az állam támogatása, nem esett kétségbe. A fáradozónak meg is lett a gyümölcse.

Az Alföldön és Kecskeméten is, a gazdálkodással kapcsolatban sok, az ország más részétől eltérő, jelenséget is tapasztalunk. Itt csak azt a polgárt tartják odavalónak és nem illetik a jött-ment szóval, aki begyökeresedett a földbe, esetleg házasság révén, de még inkább azzal, hogy földet, szőlőt, gyümölcsöst vásárol, gazdálkodik, vagyis osztozik az alföldi gazdaváros lakói többségének sorsában. Gyönyörű és nagyértékű jelenségeit látjuk ennek Kecskeméten. Mennyire jobban tud segíteni az a polgármester vagy tanácsnok a lakosság nagytöbbségét kitevő agrár népesség sorsán, helyzetén, ha maga is részese annak a sorsnak. Mennyivel jobban tudja méltányolni a jégverést, az aszályt, a rézgálic hiányát, a késői vetés bajait, a munkáskérdést, az út rosszságát, ha maga is résztvesz gazdasági munkában és megbeszéli, megtárgyalja a város lakosaival ezeket az agrár sorskérdéseket... Kecskeméten, a fejlődő s a kerti kultúrát ilyen magas színvonalra emelő városban azért tudott ilyen nagyszerű magasfokú kultúra kifejlődni, kialakulni, mert a lakossággal együtt érzett, gondolkozott és dolgozott az a polgármester, az a tanácsnok, az a mezőgazdasági kamarai igazgató, aki maga is érzi az időjárás viszontagságait, a nehézségeket, amelyekkel a mezőgazdaságban a lakoságnak meg kell küzdenie.

Ezt a hatalmas kultúrát Kecskemét elsősorban népe szorgalmának köszönheti, másodsorban pedig a város üdvös földbirtokpolitikájának, amely abban jelentkezik, hogy időnként, amikor a föld utáni vágy fellép, a népesség szaporodik, 2—3—5000 holdat a város öröktulajdonul ad el a város lakosainak, köztük igen sok intelligens embernek, akik példát mutatnak, nagy pénzt áldoznak és előmozdítói a nagy, fejlett s kis területen is megélhetést biztosító üzemi ágaknak. A város a múltban ellenzéki magatartása miatt évtizedeken keresztül csak a maga erejére támaszkodhatott, mert kívülről nem sok támogatásban volt része. Ezért van sok vonatkozásban hátrább, mint a dunántúli városok, amelyek belső életüket jobban tudták fejleszteni. Csak a huszas évek óta háromízben folytatott parcellázási és a nagyszerű intézmények, — mint a Duna—Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara, Kertészeti Felügyelőség, Hegyközség, szőlészeti és gazdasági felügyelő, állami borpince, gyümölcsösomagolók — idehozatala, szervezése és egymást felváltó kiválóbbnál-kiválóbb polgármesterek voltak azok, amelyek, illetőleg akik a város gazdasági életében irányítólag hatottak.

A legutóbbi négy évben azonban a város belső képe is sokat változott. Rengeteg intézmény, középület, út stb. létesült az utóbbi időben, jórészt állami támogatással, amit meg is érdemel ennek a városnak becsületes, szorgalmas magyar népe.

Ha valaki Kecskeméten nyári gyümölcsszezonban a hajnali piacot megnézi, ott látja a piacon legtöbbször a város vezető urait, nagyságos és méltóságos asszonyokat, akik „széles“ kocsikon árulják a gyönyörű, mosolygó gyümölcsöt, akik legtöbbször sajátkezüleg is szedik le azokat,

mert a gyümölcs kincset jelent, értéket jelent, ahhoz csak finoman, sokszor „kesztyűs kézzel“ lehet hozzányúlni.

Ugyanezek a szőlőbirtokosok, akik kis szőlőjükben szép kis nyaralókat építettek, munka után itt pihennek meg, az esztendő fáradozásait a nyári szabadságuk alatt itt töltik, együtt éreznek a földdel, munkásokkal, részt vesznek minden munkában.

Kecskemét városa sohase felejtette el azt az örökké érvényes tételt, amelyet a híres angol közgazdász, Young Artur fejezett ki így: „Adjatok egy kősziklát egy embernek öröktulajdonul, termőföldre fogja az azt átváltoztatni“, Kecskeméten ugyan nem kősziklát vesz, hanem sívó homokot, amelyet felfordít, megköt, amelybe telepít gyümölcsöst, szőlőt, életet, amelyet kutatás, hogy öntözni tudjon és zöldségesében egy év alatt jó esztendőben három-négyszer is tudjon termést aratni.

De erre itt Kecskeméten szükség is van, mert Kecskemét tanyavilágának népe legszaporább az egész világon. Egész hadsereg azoknak az anyáknak a száma, akiknek itt 6—8—10—12—14 gyermekük van. Miután a föld nem lesz több, erejük megfeszítésével arra törekednek, hogy minél kisebb területen biztosítsák a megélhetésüket. A szülő, akinek 10—12 hold homokja van, arra törekszik, hogy mind a négy gyermekének egy-két holdas szőlőt tudjon telepíteni s azzal indítsa őket útra, önálló életre. Egészen új örökösödési rend alakult itt ki ennek folytán, amelynek célja, hogy a homokból termőföldet, szőlőt, gyümölcsöst csinál, amelyet így örökölnek a gyermekek.

De itt a gyümölcs, zöldség feldolgozása is nagymérvű. A konzervgyárak zöldbabja, zöldborsója itt terem. A híres kecskeméti városi szeszfőző tüneményes barackpálinkája és egyéb likőrjei helybeli gyümölcsből készülnek. A két konzervgyár nagyszerű készítményei az egész világnak hirdetik a kecskeméti gyümölcs, zöldség és főzelék kiválóságát. Ezért nevezte e sorok írója az itteni kiváló munkásokat a „homok hőseinek“. Mert valóban hősök ők, akik ebben a sivár homokban Magyarország legmagasabbrendű kultúráját honosították meg. Csókás József, Weber Ede, Beretvás Pál, Muraközy Imre és János, Hankovszky Zsigmond, Mathiász János mind egytől-egyet fogalom a szőlő- és gyümölcskultúra munkásai előtt, mindegyik úttörő valamiben és mindegyik előbbre vitte a kecskeméti gyümölcs- és szőlőkultúrát és öregbítette Kecskemét nevét.¹

Kecskemét megbecsüli azokat, akik ezt a munkát végezték. De megbecsüli azokat a szülőteit is, akik szellemi vagy más téren szereztek arra érdemet. Pár hónappal ezelőtt állított emléktáblát Mátyási Józsefnek, a száz évvel ezelőtt élt kecskeméti költőnek. Április hóban leplezték le Böszörményi Mihály kiváló tanító 60 éves nevelői munkáját megörökítő emléktáblát. Büszke arra, hogy volt egy Hornyik Jánosa, aki megírta Kecskemét város történetét. Legbüszkébb arra, hogy volt egy Katona Józsefé, akinek neve, dicsősége örökké ott lobog Kecskemét város népe előtt, hogy munkájával, a föld és nép szeretetével igyekezzék Katona József szülővárosát, földjét, népét nagyvárrá, erőssé, viharállóvá és boldoggá tenni.

GESZTELYI NAGY LÁSZLÓ

¹ L. Gesztelyi Nagy László: A homok hősei c. munkát.

NÉPZENEKUTATÁS

A MAGYAR TÁRSADALOM tudatában Kodály Zoltán elsősorban mint alkotóművész él, azután mint pedagógus. Viszont tudományos munkássága a köztudat háttérében maradt; inkább csak vetülete látszott művészi és nevelői működésén, nyilatkozatainak szuggesztív, szinte kényszerítő erejű, sokirányú erudícióra valló, lapidáris mondatain. Pedig művészi jubileuma egyben népzene tudományunknak is ünnepe. Hiszen művészi hitvallása elválaszthatatlan a népzenétől, és fejlődése, éppen úgy, mint Bartóké, együttjárt annak feltárásával, törvényeinek és történetének újabb megvilágításával.

Kodály mint falukutató, az Ethnographia lapjain állt először a nyilvánosság elé („Mátyusföldi gyűjtés“. 1905.) Tudományos munkássága azóta is a Magyar Néprajzi Társaság működésével és célkitűzéseivel maradt a legszorosabb kapcsolatban (ez külső kifejezésre is jutott Kodály dísztagságában). Így a Magyar Néprajzi Társaságra hárult az a kedves kötelesség, hogy a jubiláló zeneszerző tudományos munkásságát a nemzet színe előtt megtisztelje. A tiszteletadásban a Társaság mögé sorakozik egész társadalmunk, napjainkban ritka együttérzéssel. Ezt fejezik ki mindnyájunk örömeire a magyar művelődés legfőbb órének bevezető szavai: „Örülök, hogy ez ünnepélyes alkalommal a magyar népzene tudós kutatóját, gyűjtőjét és rendszerezőjét s egyúttal mint zeneköltőt, az aranyjános értelemben vett „doctus poeta“-t köszönhetem, de elismeréssel kell illetnem őt ugyanakkor mint nemzetnevelőt, a magyarság egyik legnagyobb tanítómesterét is.“ Kodály szemében ez a tanítómesterség nem méltóság, hanem „egy szebb, teljesebb, zenében is igazabb magyar életnek“ szolgálata; jellemző rá az a szinte alázatos szeretet, mellyel a nép és muzsikája iránt viseltetik. Az Emlékkönyv is hű maradt Kodály felfogásához; ünnepi megnyilatkozása egyben nemzetszolgálatnak is készült: közel 400 oldalon, több mint harminc tanulmányban sorakoztatja fel a népzene problémáit és így hazai irodalmunkban először tárja elének ilyen személetességgel a népzene tudomány gazdagságát és jelentős kapcsolatait. Gunda Béla, az Emlékkönyv szerkesztője, nemcsak ezért érdemel dicséretet. Szerkesztői megjegyzése bizonyára csekély hányadát sem árulja el annak az önfeláldozó utánjárásnak, mellyel a mai politikai viszonyok között 17 külföldi tudós munkáját tudta biztosítani a mű számára.

Az Emlékkönyv tanulmányait olvasva önkéntelenül is számot vet az ember: mennyire vagyunk a hazai munkával? Hogyan állunk a külföldhöz viszonyítva? Az előttünk lévő cikkek sürgetnek, hogy a második kérdéssel kezdjük.

Első tekintetre feltűnő, hogy a külföldiek között több összehasonlító nagy összefüggéseket kereső, összefoglaló munkára akadunk, mint a mieinknél. Nemcsak az Emlékkönyvben van ez így. Bartók és Kodály szüntelenül a további gyűjtés fontosságát és a népzenevel való közvetlen érintkezést hangoztatták. Ugyan nem zárkóztak el a tágabb látókör elől: Bartók azon kívül, hogy a környező népek zenéjének legalaposabb ismerője, Kis-Ázsiában és Afrikában is végzett gyűjtőmunkát; éppen Kodály és az ő rendszerető munkája tárta fel a magyar népdalnak azt a rétegét, mely teljes biztossággal Kelet felé mutat, ősinek mondható és értékelés szempontjából is különös figyelmet érdemel. Azonkívül az a rövid összefoglalás is, amit Kodály a Magyar Népzeneben nyújtott, meglepően sok zenetörténeti kapcsolatra világított rá és még többet ígér. Mégis, az összefüggések megállapításában mind a ketten úgyszólván aszketikusan mértéktartók és fegyelmezettek; különösen a távolabbi kapcsolatok kérdésében, vagy hipotézisek felállításában óvatosak. (Szép példa rá Bartók: Népzene és a szomszéd népek népzeneje c. füzet. Mint az operáló sebész, olyan óvatosan kezeli a kérdést, míg végre nyilatkozhatik: „a magyar falu régi és új dallamanyaga magyar kultúrkinccs, olyan

kultúrkincs, amit nem a jelenlegi szomszédainktól vettünk kölcsön, hanem amiből miadtunk nekik“.)

Ezzel szemben a nyugati kutatás, úgylátszik, inkább az összefüggésekre veti magát. Hiszen érthető, hogy a színes és nagy távlatokat nyújtó képek csábítják a népzene tanulmányozóját. Különösen olyan országokban, ahol a népzene már nem olyan értelemben gyakorlat és valóság, mint nálunk és keleti meg déli szomszédainknál, illetőleg, ahol a műzene többszázéves, folyton erősödő zengése a népzene kutatni- és tanulmányoznivaló exotikumává halkította. A közvetlen élmény kikapcsolása csak a logikai konstrukcióknak használ, de ugyanakkor utat nyithat igen sok téves megítélésnek és hamis összekapcsolásnak is. Nem mintha a nyugati tudomány elhanyagolta volna a gyűjtést. Csak éppen a saját hazájában is, meg exotikus területen is túl keveset gyűjtött ahhoz, hogy végső következtetéseket vonhasson le belőle. De valahogyan a zenetörténetet és a népzene tudományt rossz időben fogta el a szellemi történet áramlása: összefogni és kapcsolatokat keresni kényszerült akkor, amikor saját anyagát még össze sem kereste, nem-hogy rendszerezte volna. Hogy dátumokkal is szemléltessünk: pl. Németországban 1901-ben jelent meg a nagy zenepszichológusnak, Stumpfnek az összehasonlító népzene kutatást nekilendítő műve: *Ton-system und Musik der Siamesen*; 1911-ben már kiadta *Die Anfänge der Musik* c. munkáját, pedig az alapos feltárás és a primitívek vizsgálata csak a húszas évek után indult meg igazán. 1941-ben kezünkbe vehettük Danckert szintézisnek számító könyvét: *Das europäische Volkslied*; ugyanakkor a német népdalkutatók még szorgalmasan vitáztak, vajjon az „altes Volkslied = nordisch, neueres Volkslied = dinarisch und ostisch“ — megállapítás helytálló-e vagy nem, másfelől meg a hiányos gyűjtés kiegészítését, sőt némely vidékre vonatkozólag egyenesen megkezdését sürgették. Pedig Németország 1934-ben már 19 kisebb intézetet és 2 nagy archívumot állított a népzene kutatás szolgálatába!

Abba a furcsa helyzetbe kerültünk, hogy megállapításokat hallunk a népzene keletkezése, vándorlása, jellemzése, sőt értékelése dolgában, egyenesen a történelemelőtti korokig terjedő igénnyel, anélkül hogy az addig gyűjtött anyagot közösen megállapított kategóriák és terminusok alapján megvizsgálták volna, vagy az egyes népek kutatói véleményüket kicserélhették volna.

Ugyanilyen nehézségekkel küzd az összehasonlító népdalkutatás zenetörténeti téren is. Csak egyetlen példát említünk: a gregorián-dallamok feltárását és vizsgálatát. Európa minden népzenejével kapcsolatban megemlíti a gregorián-hatásokat; de a gregorián egyes korszakainak stílus-határait még a mai napig nem vonták meg kielégítően. A dallamok publikációja még elmaradottabb. A középkor hanyatlásakor a gregorián-himnuszok, szekvenciák vagy prózák dallamainak száma több ezerre rúgott; az egyházi használatra hivatalosan kiadott és a tudományos művekben közzétett dallamok száma ma még nem haladja meg a 400-at! Pedig hangjegyes emlékekben nincs hiány; egyedül a kassai XV. századi ikerkódexből 60 szekvencia-dallamot írhatunk ki. Hogyan várhatunk ilyen körülmények között teljes értékű, véglegesnek mondható megállapításokat?

A szellemi együttműködés kebelébe tartozó *Commission internationale des Arts populaires* 1928-ban éppen a magyar résztvevők (Bartók, Lajtha) indítványára foglalkozni kezdett az itt ismertetett nehézségekkel és hamarosan tervet dolgoztatott ki a népzene egységes szempontok alapján való gyűjtésére — különös gonddal foglalkoztak a grammofoon-felvételek kérdésével — a nyert anyag kicserélésére és a problémák egyöntetű tárgyalására. A Lajtha szerkesztésében 1934-ben megjelent első kiadvány (*Musique et Chants populaires*) 18 állam népzene gyűjtéséről számolt be azzal a tervvel, hogy a továbbiak során külön szervezet alakuljon a népzene nemzetközi összehasonlító tanulmányozására (*Centre international de la Chanson et*

de la Musique populaires). A munka itt megakadt: éppen ez a kiadvány mutatott rá az egyes országokon belül megmutakozó, rövid időn belül le nem győzhető akadályokra és nem pótolható hiányokra.

1942-re a helyzet nem igen változott. Az Emlékkönyv külföldi gyűjtésre vonatkozó, vagy nemzet történeti kapcsolatokat kutató, nagyrészt külföldi szerzőktől eredő tanulmányai még mindig a főntebb vázolt állapotokat tükrözik. Arsunar, Brailoiu, Nataletti cikkei a török, román és olasz népdalgyűjtés köréből még igen sok megoldatlan problémára és gyűjtésbeli hiányra mutatnak rá. (Érdemes elolvasni, mit írt Bartók 1934-ben a mintaszerű román gyűjtés kapcsán: „... a „Román zeneszerzők egyesülete“ eddig 8000 dallamot gyűjtött; a román kultuszminisztérium népzenei archívumában állítólag 8000 dallam van; összesen tehát 16.000, nagyrészt a régi Romániából származó dallam; pedig mindkét intézet aránylag kis területet kutatott fel: legalább 10-szer akkora az a terület, ahol még senki sem gyűjtött. Ha ugyanolyan energiával folytatják ott a munkát, ahogyan eddig végezték; ha tanulmányozás számára hozzáférhető állapotban együtt lesz legalább 50—60 ezer dallam erről a területről; ha ismerni fogjuk az Ázsia és Európa határán lakó északi török (türk) és tatár népek zenéjét is: akkor, akkor talán felelhetünk ezekre a kérdésekre.“) Danckert és Schneider munkájában (A félhangnélküli pentatónia eredete; Egyiptomi parasztdalok) is inkább a jól megválogatott dallamok és a hozzájuk fűzött közvetlen megállapítások, mint a belőlük levont konzekvenciák hatnak természetesen és meggyőzően. A hangszer történeti fejezetek realisabb talajon állnak; anyaguk nem vész úgy a mérhetetlenbe és a művészettörténet erős segítséget szolgáltat hozzá. (Farmer, Kunst, Sirola és Väisänen cikkei.) Egyik legtanulságosabb munka Jeppesené: Népi dallamelemek Octavio Petrucci frottola-kiadványaiban (1504—1514), de bármilyen lelkiismeretes munka is, fölényes anyagismerete úgyszólván légüres térben mozog az olasz népdalgyűjtés fogyatékosága miatt; éppen a „népi dallam“ valósága siklik ki a kezünk közül. Úgy érezzük, hogy az összehasonlító kutatás igényeit legbelülről Krohn, a finn, és bátran mondhatjuk, az európai rendszerező népdalkutatás atyamestere érezte meg. Tanulmánya (Módszertani kérdések az összehasonlító népdalkutatásban) friss és gondolkodtató, különösen azzal, hogy katalógus-céduláinak tervezetét 50 magyar dallamon próbálja ki. Érdekes tisztáznivalók kerülnének napvilágra, ha Krohn céduláit összehasonlítás kedvéért Kodály is kitöltene.

Az európai kutatás ilyen állapota megérteti velünk Bartók és Kodály óvatos magatartását. Mindjárt örömmel meg is állapíthatjuk: a magyar népzene tudomány fiatalabb művelői követik példájukat. Egy mondatban így jellemezhetnők őket: munkásságunk elsősorban a hazai anyag feltárására és rendszerezésére, másodsorban az összefüggések megállapítására irányul; ez utóbbiban óvatosan mértéktartók és mindig a biztos eredmények talaján maradnak. Munkájuk áttekintésében is nehéz volna őket kiválasztani az öregebbektől. Az Emlékkönyv átolvasása után szinte familiáris együttést látunk magunk előtt: közöttük van még, mint mosolygó nagyapó, Vikár Béla, aki tréfák, vidám kalandok mögé rejtegeti kezdeményezői érdemeit; a generációban unokaszámba menő fiatalok pedig még a nagy mesterek műhelyéből kikerülve, ha kissé szkeptikusan is, mint Járdányi Pál, mégis a közös nagy munka szeretetével mérlegelik a jövő lehetőségeket. Milyen ideális „munkaközösség“ kerekednék belőlük, ha egyszer mindnyájan találkoznának!

Kodály 1937-ben, A magyar népzene c. összefoglaló munkájának előszavában felsorolta a magyar népzene kutatókra váró feladatokat. Áttekintésükben az ő sorrendjét követjük.

A közvélemény talán csodálkozva veszi tudomásul, hogy a népzene-kutatók máig is legelsőbbrendű munkája a gyűjtés, amire Bartók is, Kodály is sürgetően hívják fel a társadalom figyelmét. (Miért és hogyan gyűjtsünk népzene? A magyar népzene. Előszó.) Az igaz, hogy alapjában egész dallamkincsünk felszínre került már, tehát a felfedezés boldog izgalmból a mai gyűjtőnek már édeskevés marad. De nem is ez a fontos, hanem minél több változat (vagyis értékes összehasonlítási anyag) felkutatása és olyan problémák felvetése, melyeknek megoldása csak gyűjtőmunka kapcsán, a néppel való közvetlen érintkezés útján található meg. Különbösen is a gyűjtés által nem érintett községek száma még olyan nagy, hogy meglepetésekre is el lehetünk készülve. Az Emlékkönyvben éppen csak egyik legrégebb és legérdemesebb gyűjtőnk, Lajtha László számol be ilyen meglepetésről (Újra megtalált magyar népdaltípus): 1940-ben, az erdélyi Szék községben egész csomó 16 szótagos dallamra akadt, amilyenre idáig csak egy-két példát lehetett felhozni, a behatóbb tanulmányozás reménye nélkül. Kiss Lajos cikkével kapcsolatban (Szlavóniai magyar népdalok) gondolnunk kell arra is, hogy mennyi munka halmozódik fel gyűjtőink számára a jó ideje elzárt területeken. Lelkes és jó gyűjtőnk szép számmal akad; de egy-egy kutató sohasem érheti el az ideális célt: egyes vidékek dallamainak teljes felgyűjtését. Berze Nagy János baranyai gyűjtése mutatja, hogy ez csak nagyobb számú kutató közös munkájával valósítható meg; ezek azonban szakemberek legyenek, vagy legalább is kellő előképzés után, állandó szakszerű ellenőrzés alatt működjenek, különben az eredmények megbízhatósága bánja meg. Kodály és a Kodály-tanítványok hatása a legifjabb nemzedékre akkora, hogy joggal remélhetjük egy gyűjtő-generáció kialakulását. Most már intézményeket sorolhatunk fel, ahonnan gyűjtőfiatalok kerül ki, pl. a Zeneművészeti Főiskola tanárképzőtanfolyama, vagy a sárospataki és debreceni kollégium. Az utóbbinak tanára, Csenki Imre, testvérével együtt a cigánydallamok gyűjtésében munkálkodik; emlékkönyvbéli beszámolójuk alapján gyűjtésük komoly eredményeket ígér. Kutatásuk, úglátszik, meg fogja erősíteni Bartók, Lajtha és Major Ervin felfogását: cigány eredetű énekelt dallamok vannak a nem muzsikus cigányoknál; a hangszeres cigányzene csak átvétel, illetőleg más osztályok zenéje cigányosan előadva.

Olvasóink előtt ismeretes, hogy az Akadémia és a Rádió jóvoltából a dallamok gyűjtéséhez már gramofonlemezeket is használnak. Arra azonban nem sokan gondolnak, hogy milyen fáradságos és pepecselő külön munkát ad a felvett dallamok lejegyzése úgy, hogy a kótaképnél a dallam sematikus vázát adja, hanem az egyéni előadás minden kis finomságát pohtosan visszatükrözze. Bartók és Kodály, a Néprajzi Múzeum Lajtha köré gyűlékező szakemberei és Deutsch Jenő megérdemlik, hogy ilyenirányú munkájukról megbecsüléssel vegyünk tudomást.

Kodály az említett előszóban a legszükségesebbnek és legfontosabbnak az olyan gyűjtést tartja, amelyben a dallamok élettana, a közösség életével való kapcsolata és elterjedésének vizsgálata áll a munka középpontjában. Kerényi György ormánysági gyűjtése után Vargyas Lajos az abaujmegyei Áj, Járdányi Pál a kolozs megyei Kidé község zenei életéről ad összefoglaló képet, Manga Pál pedig a nyitra megyei Menyhe vallási népszokásainak részletes tanulmányt. Az ilyen munkákból derül ki, mi is a zene a nép életében. A népdal itt nem üvegházi növény, hangversenyanyag vagy ünnepi különlegesség többé. Szinte ijesztő közelségből látni új, idegen erők beözönlését, dallamok pusztulását, de valami titokzatos alakító erő jelenlétét is, hasonlót a talajhoz, mely a beléültetett növénynek új ízt és formát ad.

Gyűjtőink buzgalma sok ilyen értékes eredménnyel szolgálna, ha helyzetük, különösen egy tekintetben, nem lenne nehéz; nem akadnak kiadóra. Példának a katolikus egyházi népének oly sokáig elhanyagolt területét hozhatjuk fel. Bálint Sándor után Volly István hatalmas, összehasonlító munkára fontos anyagot tárt fel; Kerényi Györgynek is többszáz dallamra menő karácsonyi népénekgyűjteménye áll készen. Munkásságuk méltán számíthatna egyházi körök érdeklődésére.

Sajnos, a feladatokhoz képest még mindig nagyon kevés a munkás. Még nem találjuk szakemberét a népi énektechnikának, a hangszín és hangsúly, a hangterjedelem, a zenei hallás, a felfogóképesség kérdésének. Nem találunk olyan munkát sem, mely bővebben foglalkoznék a népi muzsikusokkal, bandákkal és hangszerekkel. Az Emlékkönyv is nem muzsikus tollából közöl két hangszer — illetve halláskérdésbe vágó tanulmányt: az egyik Viski Károly szellemes nyelvtörténeti cikke a hegedűről, melyben hangutánzó szót vél felfedezni, a másik Márkus Mihály érdekes írása a jolsvai kolompkészítésről, mely hallásvizsgálati feladatokra hívja fel a figyelmet.

Ennyit a „falusi munkáról“. A feladatok másik részét Kodály „könyvtári munkának“ mondja. De mindjárt meg is jegyzi: „Itt is előnyben lesz, aki egyszersmind gyűjtő s élőszóból, nemcsak papírról ismeri a néphagyományt. Akiben nem él az eredeti hallásképzeteből alakult teljes képe a népdalnak, lépten-nyomon hiányát fogja érezni.“ Megszívlelendő igazság. Tekintetbevételével az elvont munka is a valóságba kapcsolódik. Példárá az Emlékkönyvben is az olyan rendszerező tanulmány, mint Dincsér Oszkáré (A változat a magyar népzenei kutatásban), vagy Szentjóni Miklósé (Szöveg és dallam kapcsolata a magyar népdalban), sőt az olyan, első tekintetre csak zenetörténeti szempontokra tekintő írás is, mint Prahács Margité (A nemzeti kórus-stílusok kibontakozása).

A könyvtári munka eddig a legnagyobb eredményt a folklóre- és a zenetörténeti összefüggések megállapításához nélkülözhetetlen forráskiadások terén érte el. Bartha Dénes és Szabolcsi Bence nevéhez fűződik a XVI—XVIII. század dallamainak feltárása (Hoffgreff-énekeskönyv, Tinódi dallamai, a kuruc-korszak zenéje, a diák-melodiáriumok anyaga). Mindkettőjük munkássága ismert a külföldi irodalomban is. Szabolcsi a folklóre- és zenetörténeti kapcsolatok felkutatásában a legnagyobb erudícióval rendelkezik. Az irodalom és a magyar népdal ismerete, nagy átfogóképesség, nyugodt mérlegelés jellemző megállapításaira (érdemes összehasonlítani cikkét — A primitív dallamosság: a hanglejtéstől az ötfokúsáig — Danckert hasonló tárgyú tanulmányával).

Az egyházi énekeskönyvek anyagán lassabban indult meg a munka. Katolikus részen Papp Géza feltáró és összevető munkássága ígér szép eredményeket; a graduálisok hatalmas sorát, sajnos, még mindig nem nyitották meg az összehasonlításnak; középkori liturgikus dallamaink rendszerező közlését is csak 1941-ben kezdte meg e sorok írója.

Egészen furcsa a helyzet a XIX. század problémái körül. Mindnyájan tanúi vagyunk annak a zenei vitának, mely a népdal és a „magyar nóta“ körül folyik és amelyben oly váratlan buzgalommal a laikus társadalom is résztvesz. Bartók ugyancsak biztatta a „magyar nóta“ híveit, hogy különösen a múlt század nótaszerzőinek munkásságával foglalkozzanak, mert igen nagy szükség volna rá, de a lelkesedők művei csak váratnak magukra. A kiadók sem buzgólkodnak a téma körül olyan mértékben, mint az új nótakiadványok körül. Így megint csak az ismerős neveket kell megkérdeznünk. Bartha Dénes munkásságának eredménye, hogy az újabb magyar népdalstílusra mára XVIII. században rátaláltunk. Major Ervinkutatásaaverbunkos körül teremtett világosságot: most már tudjuk, hogy nem cigány, hanem legnagyobbbrészt magyar szerzők műve ez a műfaj, sok bécsi és olasz hatással. A XIX. századi nótaszerzők rendszeres, tudományos tanulmányozása csak az akadémiai gyűjtemény összeállításával kapcsolatban folyik. Dallamaikat rendszerezve összegyűjtik, de monografikus ismertetésük, amitől pedig a népi és úri osztály ízlésbeli egymásrahatásának kérdésére esnék világosság, még hiányzik (csak Kerényi György Szentirmay-monografiá-

járói van tudomásunk). Itt volna a legnagyobb szükség segítségre a munkások hiánya egyik oka a nagy kiadás késésének is.

Utoljára hagytuk, pedig mindnyájan tudjuk: népzene-tudományunk legégetőbb kérdése a nagy népdalgyűjtemény megjelenése. Nyissuk ki az Emlékkönyvet: honnan van az, hogy a legtöbb magyar tanulmány írója csak problémafelvetésről, vagy további részletes vizsgálatok szükségességéről beszél? Nem rajtuk múlik, hogy a kutatás sokszor csak a bizonytalanban való keresgélés és egy-egy találó megoldás csaknem szerencse dolga. Nemcsak, Manga panaszkodik, hogy munkájában nem volt kéznél Kodály menyhei gyűjtése és emiatt elmaradt, talán örökre, egy különleges dallamcsoport 30 éves sorsának felderítése. A többinek is az az asszociációs anyag hiányzik, aminek segítségével gyorsan találhatnának kapcsolatokra. Egyelőre ott állnak a bezárt raktár előtt és mohón kapnak egy-egy elhullajtott dallam után, hogy ellenőrizhessék, jó úton járnak-e?

Bizony, a magyar népzene-tudomány számára az Emlékkönyvben legértékesebb a miniszteri előszónak az a mondata, mely a közeljövőre ígéri a nagy Corpus megjelenését. Ez az esemény olyan életbevágó élménye lesz a magyar zene-tudománynak, mint az ősi népdal átélése volt az új magyar zeneszerzésnek.

RAJECZKY BENJAMIN

IDEGSEBÉSZET

AZ ORVOSTUDOMÁNY szakmákra való különülése nagyobbára két szempont szerint történt: természetszerűleg más készséggel és ismeretekkel kellett bírnia annak, aki operálni akart, és annak, aki a diagnózis felállítása mellett kevesebb technikai igényt támasztó gyógyító eljárásokat alkalmazott. Ezen a különbségen alapszik a belgyógyászat és a sebészet különállása. Ezt az elkülönülést technikainak nevezhetnők. Más orvosi szakmák leválásában nem ez a szempont játszott szerepet, hanem annak szüksége, hogy az egyes szervre vonatkozó összes ismereteket egy személy sajátítsa el, ő maga igyekezzék felállítani a kórismét és — ha kell — műtéti úton is megoldani a kezelést.

Az idegrendszerre vonatkozólag ez a második irány csak az utolsó évtizedekben hódított teret; mégis az idegrendszer sebészete ma már történelmileg kialakult szakma. Fejlődésében két korszak különböztethető meg: az első általános sebészetinek nevezhető, mert akkor még mint az egész sebészet egy ágát művelték, míg később elérkezett a specializálódás, illetve önállósulás stádiumába.

Az idegrendszer sebészetével, amióta orvoslás egyál alán van, mindig foglalkoztak s a törekvések mindenkor az orvostudomány illető fejlődési korszakának megfelelően mutatkoztak. A szükségletet komolyabban a háborús sérülések tették érezhetővé. Az első modem lépések a központi idegrendszer sérüléseinek kezelésében a krími háború során történtek. Nem sokkal később felvetődött az a gondolat is, hogy a központi idegrendszer daganatait műtéti-
leg kellene eltávolítani. 1887-ben az angol Horsley irtott ki elsőül egy gerincvelői daganatot és ugyancsak ő adott nagyobb anyagon indítást az agydaganatok sebészeti kezelésének. Neki köszönjük a vérzéscsillapításnak néhány kitűnő módszerét. Az első teljes gyógyulást hozó agydaganat-eltávolítást 1888-ban Keen philadelphiai sebész végezte.

Az általános sebészeti korszakban az ideg orvos aprólékos munkával igyekezett felállítani a diagnózist, megállapítani, hogy az idegrendszer mely

helyén székel és milyen természetű a betegség, olyan-e, hogy sebészileg kell gyógyítani vagy nem. A műteti beavatkozást pedig az általános sebész végezte. Ilymódon kettős tevékenység folyt, aminek nagy hátrányai voltak— és vannak ma is ott, ahol ez a korszak belenyúlik a jelenbe. Mutatkozik ennek a rendszernek a helytelensége, mikor a feltételezett kórfolyamatot a műtétnél nem találják meg s így a felelősség kérdése merül fel, nem a jogi, hanem a tudományos, orvosi és erkölcsi felelősségé. Ez maga is szükségessé tenné, hogy egyazon személy foglalkozzék az idegrendszer sebészi betegségeinek egész kórtanával, ő állítsa fel a részletekbe menő pontos diagnózist és ő is operáljon.

A szakkörökön kívül agysebészetről szoktak beszélni, holott a nemzetközi nyelvhasználatban elismert neurcchirurgia szónak „idegsebészet“ felelne meg. Hogy éppen az agysebészet kifejezés lett közkeletű, bizonyos mértékig érthető, mert az agybetegségek sebészi kezelése a legnehezebb. Ezért velük kapcsolatosan merült fel a specializálódás szüksége és pedig elsősorban az agydaganatok révén, míg az agyi sérülések sikeres műteti gyógyítása — legalább látszólagosan — korántsem olyan nehéz, mint a daganatoké.

Bár az idegrendszer sebészete jórésztben a gyakorlati szükség alapján alakult ki, a magasabb tudományos szempont is ezt a fejlődést igazolja. A szakma egész fejlődése és legjelesebbjeinek működése azt mutatja, hogy sikeresen csak az foglalkozhatik vele, aйд teljesen birtokában van az idegrendszerre vonatkozó bonc- és élettani ismereteknek s diagnosztikának. A specializálódás alapja így nem a technika, hanem a problémák, amelyek megoldásához különböző részletdiszciplinák ismerete szükséges.

Ha az agy sebészetre ezzel a fokozott igénnyel tekintünk, akkor modern kialakulását jóformán egyetlen embernek, Harvey Cushing-nek, a nevéhez kell fűznünk. Amidőn ő, mint fiatal sebész, az 1890-es évek végén azzal a kívánsággal fordult a baltimorei Johns Hopkins Hospital vezető sebészéhez, Halsted-hez, hogy ott kizárólag a központi idegrendszeri eseteket operálhassa, kételkedtek: kitöltheti-e egy embernek egész tevékenységét az aránylag kevésnek vélt idegrendszeri sebészeti beteg kezelése és érdemes-e foglalkozni ezekkel a siker szempontjából akkoriban igen hálátlannak látszó esetekkel. Halsted mégsem tagadta meg a kívánságot és ekkor megindult a munka. Hogy ez mit jelentett, mutatja az, hogy Cushing 1907-ben már több mint 300 agysérülés kezeléséről tudott beszámolni. Közlésében a modern irányelveknek legtöbbje le van fektetve. 1911-ben Cushing átvette a legelőkelőbb és legrégebb amerikai egyetemnek, a Harvard-nak sebészeti tanszékét, de működését továbbra is az agysebészetre korlátozta.

Cushing példája hazájában már az 1900-as években követésre talált, ma pedig az Észak-Amerikai Egyesült Államok az egyedüli ország, ahol külön képesíténeк szakorvosokat idegsebészetre. Ezt a képesítést az 1941. évi kimutatás szerint addig 88 orvos szerezte meg, közel kétszer annyi, mint ahány művelője a vüág valamennyi többi államában együttvéve van a specializált idegrendszeri sebészetnek.

Az 1920-as években, legalább is az agydaganatok kezelését illetően, a modern agysebészet teljesen kialakult, nemcsak technikai tekintetben, hanem a daganatok precíz szövettani és idegéletteni ismeretében is. Ez a munka, még egyszer hangsúlyozom, szinte kizárólag Cushing-neк és néhány munkatársának érdeme.

Ugyanakkor, mikor az 1920-as években Amerikában már számos idegsebész működött, Európában még nem lehetett modem idegrendszeri sebészetről beszélni, noha a legrégebb specializált intézet még a cári Oroszországban létesült Szentpéterváron, az észt Puusepp vezetése alatt. ő a forradalom után visszatért hazájába és Dorpatban működött. Az amerikaival egyenrangú idegseb észet első képviselői azonban az európai kontinensen a stockholmi Olivecrona, majd a párizsi Clovis Vincent lettek az 1920-as évek Jttásodik felében. Ha nem is a mai technikai követelményeknek megfelelően dolgozott sebészileg, de alapvető munkát végzett Breslauban Otfried Foerster, aki mint elméletileg kiválóan képzett ideg orvos adott ötletet egyes betegségek műteti kezelésére.

A technikailag is teljesen modern specializált agysebészeti tevékenység Németországban Olivecrona tanítványának, Tönnis-nek munkájával Würzburgban kezdődött 1933-ban. Ez a kis város lett hamarosan a német agysebészeti esetek Mekkája, de csak rövid időre, mert Tönnis már 1936-ban neurochirurgiai tanszéket és intézetet kapott a berlini egyetemen. Rövid néhány év alatt tanítványai Németország több más egyetemére is átültették az új munkairányt.

Ma Európában kb. 20 neurochirurgiai intézet működik. Ami szervezetük adminisztratív vonatkozásait illeti, csak egy részük önálló klinika, míg más részük mint külön osztály működik vagy a sebészeti, vagy az ideggyógyászati klinika keretében. Nem mindig a legrégebb és a legnagyobb egyetemek ismerték el a neurochirurgia önállóságát. Nagyon sokszor az újítások sorsa, hogy fiatalabb intézményekben vihetők keresztül, ahol a tradíciók fékező ereje csekélyebb.

Magyarországon az első specializált neurochirurgiai intézet 1942 júniusában Kolozsvárott nyílt meg, az ideg- és elmegyógyászati klinika osztályaként.

Bármily fontos a műtő szerepe, a neurochirurgiában minden munkatársának, orvosnak és nem orvosnak egyaránt, kiváló képzettséggel és nagy tárgyszeretettel kell bírniokk. Ha az ő hiányaik nem is csökkentik az Operateur felelősségét, a siker örömeiből és dicsőségéből nekik is rész jár. Különösen a központi idegrendszer hosszadalmas műtétjei testileg és lelkileg erősen igénybe veszik nemcsak a műtőt, hanem összes munkatársait is. A műtéttel azonban még korántsincs megoldva minden feladat. Olyan gondos utókezelés szükséges, amely csak igen nagy türelemmel bíró, szakszerűen képzett és begyakorolt személyzettel biztosítható. Ebből a gyakorlati okból is fontos, hogy a neurochirurgiát különálló intézetben műveljék, de fontos a specializálódás azért is, hogy minél több esetet egy helyt tanulmányozhassanak s így az intézet kellő tapasztalatgyűjtése biztosítva legyen.

Hogy ilyen körülmények között a beteganyag milyen hatalmassá fejlődhetik, azt néhány szám igazolja. Cushing három évtizedes munkássága alatt több mint kétezer műtétet hajtott végre agydaganatos betegeken. Az újabb adatok még ezt is elhomályosítják. Olivecrona 1922-től 1931 július 31-ig 313 agydaganat-estet operált. Egy későbbi munkájában 1930 június 1-től 1935 április 30-ig, tehát az előző 9 év anyagával szemben nem egészen 5 év alatt, már 577 esetről tesz említést. Ezeket a hatalmas számokat elérte egy kis országban, amelynek kevesebb lakosa van, mint a trianoni Magyarország-nak volt, Stockholmban, amelynek lélekszáma jóval Budapesté alatt marad. Würzburgban, illetve Berlinben Tönnis 1933-tól 1937 augusztus 31-ig 596 agydaganat-estet operált.

Az idegsebészetnek — mint már céloztam rá — egyik legfontosabb és legnehezebb feladata az agydaganatok kezelése. Pongyola a nyelvhasználatunk, mikor általánosságban agydaganatról beszélünk, ami nem nagy hiba, ha tudjuk, mit kell értenünk a rosszul alkalmazott szó alatt. Így tulajdonképpen csak azokat a daganatokat volna szabad neveznünk, amelyek magából az agy szövetéből alakultak ki. Használatos azonban a kifejezés olyan daganatokra is, amelyek pl. az agyhártyákból, az erekből, az agyfüggelékből, vagy embrionális maradványokból erednek a koponyaürről belül. Diagnosztikailag pedig még egy hiba rejtőzhetik az „agydaganat” megjelölés mögött: egyes nem daganatos betegségek tünetileg szinte teljesen megegyezhetnek a daganatokkal, mert épp úgy helyet vesznek el a koponyaürről belül az agyállománytól, mint ezek. Ilyenek pl. bizonyos agyhártyavérzések, az agytályog és az agyi gümő (tuberculum), amely a szociálisan és gazdaságilag haladottabb nyugati és amerikai államokban ma már nagy ritkaság, hazánkban azonban —

sajnos — még elég sűrűn fordul elő. Ezeket a betegségeket a különböző koponyaúri daganatokkal együtt mint a koponyán belül tért foglaló folyamatokat foglaljuk össze.

A koponyaúri daganatoknak két legfontosabb fajtája az agy támasztó szövetéből fejlődő glioma és a hártálykból kiinduló meningeoma. Aliként egyéb szervek daganatai közt, a gliomák között is vannak jó- és rosszindulatúak. Ezen túlmenően azonban a gliomákat több fajtára osztjuk fel, aszerint, hogy a támasztószövetnek mely kialakult avagy fejlődési alakjai uralkodnak bennük. Ennek az elméletileg megalapozott felosztásnak igen nagy a gyakorlati jelentősége is, mert a különböző gliomaféleségek kórjósolata különböző.

Az egyes daganatfajták felismerése adott esetben már a műtét előtt azért is fontos, mert a sebészi munka különböző daganatféleségeken különböző. Így pl. a meningiomáknál érdességük miatt erős vérzés csillapítására, illetve vérpótlásra kell felkészülnünk.

A műtéti kilátásokat a daganatnak nemcsak szövettani felépítése, hanem a központi idegrendszerben való elhelyezkedése és a nagysága is szabja meg.

Az agysebészetnek sokat ígérő fejezete alakult ki az utolsó években az eróművi agysérülések okozta epilepszia gyógykezelésében. Ugyanis Tönnis adatai szerint az ilyen betegek 80%-a a műtét által megszabadul rohamaitól.

Az agyvelő sebészi betegségeinek és különösen az agydaganatoknak gyógyítása az idegsebésznek csupán egyik tevékenysége lehet. Az új birodalomba tartozik a gerincvelőnek és a környéki idegrendszernek a sebészete is.

Mindezekben a területeken a kezelés elsősorban a kórtünetek okának kiküszöbölésére irányul. A műtétek egy részénél azonban anélkül, hogy az oki kezelésre módunk volna, egy fennálló kóros mechanizmusba kell benyúlnunk, mint pl. a belgyógyász a szívbetegeknél teszi, amidőn az elváltozott szív nem gyógyítja meg, de digitálisszal olyan állapotba hozza, hogy a beteg billentyű kielégítően működik. Ilyen az eset, pl. mikor egy agydaganat eltávolíthatatlan, de az általa okozott koponyaúri nyomásfokozódást csökkenteni tudjuk, vagy mikor kiküszöbölhetetlen, avagy ismeretlen okból fájdalma áll fenn és a gyógyszerekkel dacol, úgyhogy sebészileg kell megszüntetni.

Erre a fájdalmat vezető idegpályák pontos ismerete adta meg a lehetőséget. A sokszor sebészi kezelést igénylő fájdalmas betegségek közül talán leggyakoribb az arcideg zsábája, amelynél az agytörzsbe való belépésük előtt metszük át az arcideg érző rostjait. Elvileg azonos műtét végezhető a gerincvelői idegek érzőgyökereim is. Az ezek beidegzést területén jelentkező fájdalom kezelésére lehetőséget nyújt még az a tény, hogy a fájdalmat vezető rostok a gerincvelő szélén a felületen futnak s itt átvághatók egyéb fontos idegpályák megsértése nélkül. A fájdalomkiiktatással elvileg azonos módon szüntethetők meg bizonyos szédülések rohamok.

Míg a környéki idegrendszer érző és mozgató részére vonatkozólag a sebészi irányelvek már elég egységesek, a vegetatív idegrendszer sebészete, különösen az európai államokban, az utolsó két évtizedben nagy krízisen ment keresztül a kellő specializálódás és a kórleltani és anatómiai megalapozottság hiánya miatt.

A vegetatív idegrendszer sebészetében az egyik legfiatalabb törekvés a magas vérnyomás gyógyítására irányul. Két figyelemreméltó módszert dolgoztak ki ezen a téren: az egyiket a Mayo-kunika és ez a hasi vegetatív dűcök és gyökereik részleges eltávolításában, a másikat Peet, ann arbori idegsebész, s ez a splanchnikus idegek kiirtásában áll. Ezek az eljárások mindössze néhány éves múltra tekinthettek vissza. Peet az esetek 15%-ában gyógyulásról, 33%-ában határozott és 29%-ában mérsekdt javulásról számol be.

A központi idegrendszer betegségeinek kórismézése elsősorban a betegvizsgálatra és megfigyelésre támaszkodik, amely rendkívül finom, de különösen az agydaganat felismeréséhez sokszor nem elégséges. Az agydaganatoknak csak kb. 80%-át tudjuk tisztán klinikai eszközökkel pontosan kórismézni. Az idegsebészet és a röntgenológia fejlődése adott lehetőséget arra, hogy bizonyos műtéti segéd eljárásokkal a központi idegrendszer sebészi betegségeinek kórismézése tökéletesebbé váljék. Jelesül a Röntgen-felvételek készítése előtt vagy az agykamrákba juttatunk kontrasztanyagként levegőt (encephalo- illetve ventriculographia), vagy az agy ereibe a Röntgen-sugár számára át nem járható anyagot (arteriographia) és ezeknek elhelyezkedéséből ítéljük meg az agyvelő helyzeti viszonyait. A gerincvelő diagnosztikájában a kontrasztanyag útját a gerinccsatornába való befecskendezése után követjük (myelographia).

Az idegsebészet modern fejlődése kapcsán megismertünk egyes új betegségeket, illetve új értelmezést kaptak némely korábban is ismert kórképek. Megtudtuk pl., hogy az ischiasos tünetek egyes esetekben nem ideggyulladásra alapulnak, hanem azon, hogy a csigolyaközi porcos korongok megsérülnek, egy darabjuk hátratólódik a gerinccsatornába és nyomást gyakorol a gerincvelő ideggyökereire. Ezzel a felismeréssel új kezelési lehetőségek is nyíltak meg, amelyek részben műtéti.

Az elméleti tudományoktól nyert alapokat a neurochirurgia nem egyszer tisztára tudományos kérdések megfejtésével fizeti vissza. Így érdekes eredményeket adott oly betegek lélektani vizsgálata, akiken egyik oldalt a homlokagy nagy részét el kellett távolítani. Olivecrona beteganyagán Rylander megállapította, hogy zavarok csak a nehezebb értelmi feladatoknál mutatkoznak s nem oly mértékűek, hogy az operált szociális helyzetét rontanák. Vincent és munkatársai most tervezik egy nagy mű kiadását „La contribution de la neurochirurgie à l'étude de la Physiologie du système nerveux“ címen.

Egy szakma önállósítása mellett csakis az eredmények dönthetnek. A példát itt is legcélszerűbb a legnehezebb területről vennem. Az agydaganatműtétek korábban elrettentő halálozási arányszáma 40 és több %) Cushing kezén soha nem remélt s ő óta sem felülmúlt síkra csökkent: eseteinek halálozási százaléka 16 és a műtéti beavatkozásoké 12 volt. Azért kell a kettőt egymástól megkülönböztetnünk, mert néha ugyanegy betegnél több műtétet kell végeznünk. Előfordul ugyanis, hogy több daganat van egy egyénnél, vagy pedig a daganat nagysága, esetleg egyéb körülmények lehetlenné teszik az egyszeri műtéttel való megoldást.

Természetesen azonban a halálozási statisztika még nem fokmérője a sikernek. A cél az, hogy betegünk meggyógyuljon és munkaképessé váljék. A ma rendelkezésre álló adatok szerint, amelyek a betegek műtét utáni sorsát követték, az agydaganat miatt operáltaknak 35—40%-a éli meg a műtét utáni 8.—10. évet. (Hosszabb időszakról a fiatal szakmának még nincs áttekintése.) Miután recidiva általában az első 3 évben szokott bekövetkezni, a túlélők szinte összeségükben véglegesen gyógyultaknak és jórészt keresetképeseknek tekinthetők.

Ez az adat magában is mutatja az idegsebészet modern művelésének nemzetgazdasági jelentőségét. Értéke még nyer, ha figyelembe vesszük, hogy az agydaganat nem oly ritka betegség, mint korábban gondoltuk. Körülbelül minden ezredik ember hal meg agydaganatban, amelynek pedig kedvező jelentkezési kora a 40. életév körül van, tehát akkor, amidőn az ember munkaképességének teljével bír s így megmentése a köz szempontjából is fontos.

KÖRNYEY ISTVÁN

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Hitler tanácskozásai az európai államvezetőkkel — Európa védelme az angol-szász invázió ellen — A tuniszi küzdelem befejezése — Légiháború Olaszország ellen — Légiháború Nyugaton — Az orosz offenzíva — A lengyel-orosz konfliktus — Churchill és Benes Amerikában

A KELETI HADSZÍNTÉR ebben a nagyjelentőségű külpolitikai időszakban aránylag csendes volt. Annál jobban megélnékült a nyugati légitevékenység és diplomácia és az afrikai kérdés is egyre aktuálisabb lett. A sokszoros túlerőben lévő amerikai és angol csapatok oly nyomást fejtettek ki Montgomery szavai szerint „biztosra menő” offenzívájukkal a mind szűkebb térre szorított német csapatokra, hogy ez a fejlődés komoly és határozott gondolatokra készítette mindkét fél államférfiit.

Az angol és amerikai diplomácia ekkor azzal foglalkozott, hogy mintegy lezárja az afrikai kérdéssel kapcsolatos ügyeket és feszültségeket. Amerikában mind erősebb az „afrikai egyesült államok” követelése. Angliában pedig komoly törekvések mutatkoztak, hogy végét vessék annak a bizonyos angol amerikai feszültségnek, mely az afrikai partraszálláskor támadt s melynek Során az angol politika élesen támadta Eisenhower tábornok és az amerikai megszállók politikai módszereit. A Darlan iránt követett magatartás kritikája mostanáig sem hallgatott el az angol sajtóban és politikában. Ezzel együtt az angolok még mindig élénken érdeklődnek De Gaulle mozgalma iránt. Bár De Gaulle és az északafrikai francia vezetők, elsősorban Giraud tábornok közt a feszültség ugyan már csökkent, a viszony köztük mégsem egészen kielégítő. Az ellentétek nemcsak személyi, hanem politikai természetűek is, s a vita anyaga közt ott szerepel a francia alkotmány kérdése, illetve annak reformja. Ily körülmények közt utazott április első napjaiban Washingtonba Eden angol külügyminiszter, ahol a hírek szerint főleg az afrikai helyzetről tanácskozott s az angol és amerikai vezető politikusok nézeteinek egyeztetésére törekedett. A jelentések arról számolnak be, hogy ez teljes mértékben sikerült.

Ugyanekkor az afrikai „előtér” hadi helyzetének alakulása fokozott figyelemre készítette a tengely vezetőit is. Hitler vezér és kancellár főhadiszállásán találkozott Mussolinival, az angolszász légierők által többször meglátogatott Olaszország vezérével. A tanácskozások eredménye természetesen az volt, hogy a tengelyhatalmak vezetői továbbra is kitartanak álláspontjuk mellett s a győzelemig folytatják a harcot. Olaszország számára különösen fontos ez a győzelmi akarat. Az afrikai események közt itt új jelszó született, a „visszatérünk!” A fasiszta párt keretében nagyszabású átszervezési műveletek történtek s az olasz sajtó minden módon előkészíti a közvéleményt a küzdelem vállalására. A tuniszi előtér helyzetének kibontakozása után ugyanis Olaszország a háborúnak közvetlen közelébe kerül és az olasz vezetés azzal is számol, hogy hadszíntérré, vagyis inváziós területté válhatik.

A német nép és a nemzeti szocializmus vezére Mussolinival folytatott nagyjelentőségű megbeszélései után sorra fogadta a különböző, Németországgal kapcsolatos államok vezetőit és katonai személyiségeit. Április hónap e látogatások jegyében telt el. Mussolini mellett így folytatott Hitler tanácskozást Horthy Miklós kormányzóval, Antonescu román államvezetővel, Tiso szlovák elnökkel, a Poglavnikkal, Quislinggel, Musserttal, majd Lavalra is sor került Boris bolgár király látogatása után. A tanácskozások nyilvánvalóan a közös európai front jegyében állottak. Ez az európai front új erőfeszítéseket tesz. A német politikai vélemények hangoztatják, mily egységes Európa s mennyire tökéletes Európa védelme. Nagy jelentőséget tulajdonítanak az „atlanti fal”-nak s ugyanily hatalmas építmény felállí-

tására törekszenek a Földközi-tenger vonalán. Kiemelik, hogy az atlanti fal feltartóztat minden ellenséges inváziót. Német részről nem hederítenek azokra az amerikai kommentárookra, melyek ebben már defenzívát látnak. Német részről ellenben kiemelik, az atlanti fal védelme alatt a tengelyhatalmak és szövetségeseik mily tökéletesen kifejthetik majd erőiket.

Hitler nagy európai tanácskozásai abban a percben kezdődtek, midőn különösen éles volt a balkáni és közelkeleti helyzet. Azóta ez a feszültség alábbhagyott, s ma mintha kevesebbet emlegetnék Törökország szerepét, azét a Törökországot, mely annyit hangoztatja: megvédi érdekeit és semlegességét, miközben német részről jól tudják, mint jelennek meg Törökország katonai szervezése keretében az angol hatások. A német politika figyelmét a feszültség csökkenése ellenére sem kerüli el a balkáni helyzet számos tünete. Így egész Európa különös figyelemmel fordul a felé a Bulgária felé, mely híven ott áll a tengelyhatalmak oldalán, de amely mégis diplomáciai kapcsolatban áll a Szonjetunióval. A bolgár-szovjetorosz viszony körülbelül olyan, mint a finn-amerikai kapcsolat. Itt is, ott is, ez a kapcsolat állandó feszültségek és politikai kétértelműségek forrása. Orosz részről igen figyelik a bolgár politika mozdulatait és némely bolgár politikus nyilatkozatait a szláv kérdésekről és bolsevizmusról. A szovjet a bolgár vezetők szavaiban nem egyszer hajlandó „békebontást“ látni. A török-bolgár viszonyt sem mondják mindig megfelelőnek. A mai bolgár politika közben arra törekszik, hogy mindenképpen fenntartsák a mai állapotokat. A különböző rendzavarások, orosz, szláv és angol rokonszenvek ellen erélyes rendszabályokat foganatosítottak. Bulgáriában ezekben a hetekben több súlyos merénylet történt tengelybarát katonai és polgári személyiségek ellen. Ezért Szófiában és a többi bolgár városokban kivételes állapotot léptettek életbe, többször nagy razziát rendeztek a forradalmi elemek felkutatására. Mindez arra vall, hogy a bolgár tényezők fenn akarják tartani az orosz-török-angolszász érdekszférák szögletén álló Bulgária kapcsolatait a tengellyel, elejét akarják venni, hogy valamely esetleges délről jövő akció szövetségeseiket és támogatókat találjon bolgár területen. Tehát már eleve belülről akarják biztosítani a déli szakasz szilárd ellenállóságát.

Egyre többet emlegetik közben, hogy Dél-Európát ugyanoly fontos védelmi intézkedésekkel és építményekkel veszik körül, mint amilyenek védik az atlanti partokat. Görögország és Bulgária partjait éppenúgy emlegetik, mint Franciaország déli vidékeit. De az erődítési munkálatok középpontjában Olaszország hosszú tengerpartja áll az Itáliát övező három szigettel egyetemben, melynek hadászati jelentősége rendkívül megnövekedett. Olaszországnak most már közvetlenül kell érezni a légiháború következményeit. Említettük már ezzel kapcsolatban, mily elszántságot hangoztat a fasiszta pártvezetőség. A légitámadások közvetlen súlyát főleg a déli vidékek lakói és Nápoly érzik. A fasiszta pártvezetők nyilatkozatai „meggyötört olasz városokról“ beszélnek. Hivatalos olasz helyen állandóan elítélik ezeket a meg-megújuló légitámadásokat, kritikával illetik az angolszász támadók módszereit, emlegetik a szenvedő lakosságot, a halálra sebzett gyermekeket és asszonyokat. Közben természetesen a német-olasz közös védelem fontos rendszabályokat hajt végre Szicília és Szardínia partjain, hogy elejét vegye a meglepetéseknek. A fasiszta sajtó azonban nem titkolja, hogy Olaszország valamely része az események következtében könnyen hadszíntérré válhatik. Ily körülmények közt a fasiszta kormány és párt szoroson együttműködik a német vezetéssel s ugyanez áll a földközitengeri olasz flottára is. Olaszországban tehát az előkészületek jegyében telnek ezek a hetek és hónapok.

Az Olaszország elleni fokozódó légitámadások nyilvánvalóan az amerikai taktika következményei. Az amerikai taktika hangoztatta állandóan, hogy

a meghódított afrikai szárazföldről kell megtenni „a nagy ugrást.” Dél-Európa területére. Erre Olaszország területe kínálkozik a legközvetlenebb hídnak, átmenetnek. Görögország nyilván csak másodsorban jöhet szóba a nagy terepnehézségek miatt. Egy olaszországi akció azonban feltételezi, hogy Afrikában teljesen tisztázzák a helyzetet. Így vetettek igen nagy erőket harcba Észak-Afrikában az angolszászok, illetve a Pétain—Laval rendszerével szemben álló franciák. Az ellenséges taktika az volt, hogy a német-olasz csapatokat elvágják az afrikai szárazföldtől és mindjobban a tengerpartra szorítsák, miközben ott a földközitengeri angol flotta elvágja az Európával való összeköttetést. Német és olasz részről hangoztatták a küzdelem döntő jellegét és azt, hogy itt szó sem lehet valamely új Dünkirchenről. Olaszországban meg az olasz csapatok győzelmes harcáról beszélnek, ezzel kifejezést adván annak a nézetnek, hogy az olasz csapatok küzdelmei döntő jelentőségűek és csak a túlerő vehetett erőt rajtuk. Német jelentések is folyton ezt a túlerőt emlegetik, miközben beszámolnak a német csapatok hősies küzdelméről, személyes bátorságáról. Azt is mondják, hogy a német csapatoknak növekvő angolszász légi fölény közepette kellett kitarítaniok. Április folyamán így tartott ez a küzdelem, míg végül május elején döntő események érlelődtek. Az angol-amerikai haderők elfoglalták Bizertát és Tuniszt, miközben a német és olasz jelentések hangoztatják, hogy a tengely csapatai tönkretették az összes katonai berendezéseket. A tengely haderői a szfik Gap Bon-félszigeten zsúfolódtak össze, miután Rommel vezértábornagyot már előzőleg visszarendelték, hogy aztán majd egészségi állapota helyreállítása után újabb fontos feladattal bizzák meg. A vezetést ekkor már régóta von Amim tábornok látta el, akit az ellenséges hírmagyarázat Sztálingrád védőjével, a vele egykorú és hasonló pályafutású Paulus tábornaggal hasonlított össze. Így került sor hosszú és kitaró küzdelem után arra, hogy a nehéz helyzetbe került tengelycsapatok ellenséges fogságba kerültek, jelentékeny számban.

A tuniszi küzdelem eldőlte után a nyugati szövetségesek azonnal berendezkedtek a visszafoglalt területen. A közigazgatást Giraud tábornok hatóságai vették át. Azonnal eljárást indítottak a pétainista Esteva tengernagy, Tunisz tengelybarát francia kormányzója ellen, és Madagaszkárra küldték fogságba háremhölgyeivel a tuniszi bejt, helyére meg új fejedelmet neveztek ki. Ezalatt az angolszász légierők kiépítik a tuniszi támaszpontot. Most már küszöbön állanak az inváziós előkészületek. Olaszország szigetei most ott állnak a nehéz légiháború középpontjában. Szicília és Szardínia mellett most különös hevességgel támadták a rendkívüli stratégiai fontosságú Pantelériát az angolszász repülő. Ugyanekkor még fokozódik az Olaszország elleni légiháború. Az angol-amerikai taktika nyíltan megmondja, hogy a támadás most elsősorban Olaszország ellen irányul. Az Olaszország elleni háborút pedig kapcsolatba hozzák a Japán elleni megélenkült tengeri és légi tevékenységgel. A támadások fokozása mögött az a szándék áll, hogy a Földközi-tenger partjain oly helyzetet teremtsenek, mely visszaszorítja Németországot a védekező kontinens belsejébe. Németország viszont azért törekszik fokozott gonddal az előterek védelmének kiépítésére és megszervezésére.

Közben a légiháború nagy méreteket öltött Nyugaton is. Az angol-amerikai légi kötelékek meg-megújuló hullámokban támadják a legfontosabb és legnépesebb német ipari és gazdasági központokat. Ez a rendszeres hadviselés meg akarja tömi Németország erkölcsi és katonai, gazdasági és emberi ellenállását. Német részről éppen oly elszántságot és kitartást hangoztatnak, mint ahogy az olasz fasiszta párt frazeológiája is egyezik a német nézetekkel. A betörések most már nemcsak nyugatról történnek, hanem északról is.

Ugyanekkor az orosz légiflotta is tett bizonyos kísérleteket, hogy Danzig, Königsberg és Tilsit környékére kiterjessze a maga akciósugarát. A németek természetesen viszonzják ezeket a támadásokat. A német városok légvédelme állandóan működik s ezt a légvédelmet a mostani helyzetben részben az egészen fiatalok látják el. Az orosz front viszonylagos nyugalma megengedi a német légiflottának, hogy ellátogasson osztagaival Anglia városai és ipartelepei fölé. Ugyanekkor azonban német részről sem titkolják a károkat és a háború fokozódó súlyosságát.

A keleti front aránylag csendes volt, csupán Kubán és Novorosszjszk táján kellett számolni bizonyos offenzívával, melynek során a német erők tervszerűen elszakadnak az ellenségtől és megsemmisítik a hadi berendezéseket. Közben Oroszország rendkívüli és fokozódó figyelemmel kíséri a nyugati háború eseményeit. Azt mondják angol megfigyelők, hogy mióta a nyugati légiháború fokozódik, azóta Oroszország vezetői és közvéleménye sokkal több bizalommal vannak az angol szövetséges iránt. A hangulat emelkedik, az újságok egyre több beszámolót közölnek az angolszászok teljesítményeiről, a mozik híradói kimerítő részletességgel ismertetik az angol-amerikai haditechnika fejlődését. A tuniszi küzdelem befejezése, mely természetesen összefügg a nyugati légiháború megélénkülésével, csak fokozza ezt a bizalmat. Úgy hogy az orosz-angol-amerikai viszony közelmúlt feszültsége most már egészen felengedett. Német részről is tudatában vannak ennek a változásnak, mely új szárazföldi offenzíva előkészületének is tetszhetik.

A német diplomácia ezekben az időkben nevezet» eredményt ért el, sikerült megbontania egy időre a szövetségesek egységét és kellemetlen hangulatot keltett a különböző nyugati érdekcsoportok között. Miközben a németek állandó gonddal figyelik BeneS volt csehszlovák elnök emigráció«tevékenységét, nem kerüli el figyelmüket az a lengyel kérdés sem, mely netán érdekes fejleményeket is Ígérhet a közelkeleti változásokkal kapcsolatban. A BeneS iránt tanúsított német érdeklődés eredménye, hogy acseh-morva protektorátus sajtója hevesen elítéli a volt elnök tevékenységét, mely német kommentárok és értesülések szerint egyre jobban Oroszország felé igazodik, mivel BeneS Oroszországgal a háta mögött akar elérni bizony» eredményeket. Oroszországgal kapcsolatosan igyekszik BeneS a maga terveire hangolni a nyugati hatalmakat és az orosz kapcsolat érezhetően visszahat a lengyel-cseh viszonyra, mondják Berlinben. A cseh-lengyel konföderációt az utóbbi időben kevesebbet emlegették, ugyanekkor azonban az orosz és angol politika közti rendkívül közeli kapcsolat nyilvánvalóan nagy hatással van nemcsak BeneS, hanem a lengyel emigráns politika magatartására is. A lengyel emigráns kormányzat ugyanis mindig számolt Oroszországgal, a vele való kapcsolatot a politikai realitás ügyeként kezelte.

A lengyel-orosz viszonyban a döntő változást az hozta meg, hogy az emigráns lengyel kormány a nyugati hatalmak határozatainak megfelelően deklarálta, hogy a müncheni és egyéb rendezések eredményei érvénytelenek lévén, a maga részéről sem ismerheti el semilyen tekintetben prejudikatív érvényűnek az 1939 őszi történet fordulatot, tehát igényt tart az 1939-es „történelmi“ lengyel határookra. Ez azt jelenti, hogy a lengyel kormány döntése közelről érinti a Szovjetuniót, mely bekebelezte, illetve szovjet-alkotmánnyal látta el az azelőtti Lengyelországhoz tartozó ukrán és fehér-orosz területeket. A történelmi lengyel elv értelmében az emigráns lengyel kormány igényt jelentett be ezekre a területekre. A szovjetunió azonban ezt a bekebelezést annak idején nem „imperialist“ jogcímen hajtotta végre, hanem—akárcsak Bukovina és Besszarábia esetében Románia 1940-es váltságának idején — az ukrán népi-nemzeti elv jegyében. A Szovjetunió alkotmánya ugyanis a szocialista-kommunista politikai és társadalmi

programm érdekében tág teret enged a népi nyelvek érvényesülésének, miközben természetesen eltávolítja a felsőbb és vezető rétegeket. A Szovjetunió közben egyre határozottabban szláv programot hirdet, de ez sem kerülte el Berlin figyelmét, ahol élénken emlegetnek bizonyos moszkvai pánszláv kongresszusokat. Moszkva valóban felhasználja a szláv népek jelenlegi helyzetét, hogy balkáni és keletközépeurópai politikájának sugárkörét mind messzebbre terjessze. Moszkva szerint most a szláv kérdés teljesen azonos a németek elleni háború ügyével, a szláv népeknek sehol sem lévén önálló államuk és kormányzatuk, mert szerinte a nagy keleti német program érdekében e népek mindenütt közvetett-közvetlen német vezetés alatt állanak. A Szovjetunió ez esetben tehát a népi, nemzeti elv védelmében jelentkezik a politika színpadán s ezt használta fel a lengyel politika ellen is. Az ukrán-szovjetország publicisztikai kampányban nagy szerepet játszó Boris Komelycsuk ukrán publicista rövidesen a Szovjetunió helyettes külügyi népbiztosa lett.

A lengyel-orosz diplomáciai atmoszféra kedvezőtlen fejlődésében további szerepet játszott a német politika hatása. A történelmi lengyel elvvel szembeállította a Szovjetunió az ukrán-fehérorosz népi princípiumot, míg a német propaganda és diplomácia egészen más eszközökkel szólt bele a vitába. Április végén, május elején kerültek nyilvánosságra a németek érdekes felfedezései a nagy szmolenszki tömegsírról, ahol több mint tízezer lengyel katona és polgári személy holttestét fedezték fel. A német hivatalos jelentések egybehangzó állításai szerint ezeket a lengyel személyeket az oroszok gyilkolták meg. Az agnoszkálás megejtése végett hivatalos formában első ízben működtek együtt német katonai hatóságok lengyel polgári és egyházi személyiségekkel és a jelentések gondosan kiemelik, hogy Varsó püspöke mellett mily lengyel előkelőségek vettek részt az agnoszkáláson. Utóbb már részletes névjegyzékkel is szolgáltak. A londoni emigráns lengyel kormány éppen ebben az időben folytatott nyomatékos tárgyalásokat Oroszországgal, hogy a lengyel változástörvény orosz területre került lengyeleket adja ki a Szovjetunió. A német felfedezés roppant hatást tehetett a lengyel kormányzat köreiben, mely folyton hangoztatta, hogy mennyi lengyel hiányzik. Ily körülmények közt a lengyel kormány a nemzetközi vöröskereszthez fordult, járjon el az ügyben s a német kormány készségesnek mutatkozott, hogy támogatja ezt a vizsgálatot, noha közben mind a lengyel emigráns kormány, mind Németország élesen elhatárolták érdekköreiket egymástól.

Az orosz kormányt viszont igen kellemetlenül érintette a lengyel emigráns kormány lépése. Molotov a tárggyal foglalkozó jegyzékében azt állította, hogy a szmolenszki tömegsír tulajdonképpen a németek áldozatait zárja magába. Majd meg élesen támadta a lengyel kormány eljárását és ezért is, az ukrán területekre támasztott igény és a lengyel történelmi jog hangoztatása végett is, megszakította a Szovjetunió és Lengyelország kapcsolatát. Az orosz kormány jegyzéke azonban nem volt oly határozott, hogy ezt a döntést véglegesnek lehessen tekinteni. Legalább is így fogták ezt fel a londoni angol politika köreiben. Szó volt arról, hogy a Szovjetunió esetleg szívesen venné a lengyel kormány átalakítását. Bizonyos, hogy a Szovjetunió diplomáciája nem viseltetik kedvezőtlenül Sikorszki tábornok személye és politikája iránt. Itt feltétlenül más lengyel körökről van szó. Az angol kormány és a közvélemény mindenesetre igen kellemetlenül vette tudomásul a fordulatot. Nem is hiányoztak a kritikák, melyek a politikai diszciplínát és óvatosságot emlegették a lengyelek felé. Az angolok ugyan nem adnak hitelt az oroszok azon állításának, hogy a lengyel kormány együttműködnék a németekkel, de igenis állást foglalnak a lengyel magatartással

szemben. Viszont a nagy keleteurópai tervek érdekében nem ejthetik el a lengyel ügyet. Különbösen Lengyelország az angol tervekben is fontos szerepet foglal el Európa és a Szovjetunió között; Churchill és Eden nyilván ily megfontolások után kiterjedt és részletes tárgyalásokat folytattak a lengyel vezetőkkel és Majszki londoni orosz nagykövettel. A hosszára nyúlt megbeszélések még nem vezettek határozott eredményhez. Amerikában ugyanis sokkal több rokonszenv érezhető a lengyel ügy iránt s ezért a kérdést Amerikával is meg kellett az angol államférfiaknak beszélniük. Raczkiewicz lengyel köztársasági elnök beszéde közben még mindig a történeti lengyel igényeket hangoztatta, ugyanekkor azonban Sikorszki miniszterelnök egy nyilatkozata arról a roppant készségről beszélt, ahogy Lengyelország vállalta a közös háború terhét. Sikorszki beszéde bizonyos enyhülést hozott, amiben nyilván része volt annak, amit már említettünk, hogy magának Sikorszkinak politikája nem ellenszenves a Szovjetunió előtt. Egy Amerikába emigrált lengyel tudós, Sokar Lange, a krakkói egyetem tanára egy egyeztető írásban pedig némely túlzóan sovinizta lengyel körök ultranacionalizmusáról beszélt. Így aztán — noha még nem jött létre megegyezés a lengyel és orosz kormány között — a kérdést Churchill és Eden közbejöttével bizonyos nyugvóponttra juttatták. Nyilván a tárgyalások eredménye, hogy Sztálin a londoni Timesnak adott nyilatkozatában már arról beszélt, hogy a Szovjetunió igenis erős és nagy Lengyelországot akar önmaga és Németország között; Orosz és angol felfogás szerint Lengyelország regionális és védelmi egyezményrel kapcsolatba kerülne a Szovjetunióval, ami különben Sikorszki programjában is ott szerepel. Orosz és angol körök egyaránt hajlanak azon felfogás felé, hogy Lengyelországnak le kellene mondania a keleti, ukrán lakosságú területekről s éppen jövőendő nagy németellenes szerepe érdekében nyugati határai mentén kell kárpótlást találnia. A háború megnyerésének esetén így emlegetik nemcsak a Posentől nyugatra eső vidéket és Sziléziát Lengyelország kompenzációjaként, hanem Kelet-Poroszországot, tehát a volt danzigi korridoron túl levő területet is.

Német részről természetesen már nem törődnek ezekkel a tervekkel, melyeket irreálisnak tartanak. A német politikát a szmolenszki tömegsír felfedezésével kapcsolatban elsősorban a szovjetorosz-lengyel szakítás érdekli. Ez kétségtelenül jelentős és érdekes eredménye a német diplomáciának, ahogy ezt a semleges megfigyelők is elismerik. A szövetségesek táborában támadt egyenetlenség, a lengyel kérdés kiéleződése azonban nem befolyásolta az angol-orosz viszonyt. Az angol-orosz viszony változatlanul szívélyes és a nyugati légiháború óta emelkedő irányt mutat. Nyilván az angol diplomácia eredménye volt, hogy a németek sakkhuzása után mégis sikerült elérni Sztálin nyilatkozatát, melyben Oroszország vezetője és a vöröshadsereg marcalija erős Lengyelországról beszélt. A német politika viszont teljesen tudatában van ennek az orosz-angol egyetértésnek. Az ellene való védekezés tárgya a kontinentális együttműködésnek és az Új-Európa Programjának. Az orosz-angol egyetértéssel szemben szemelláthatólag két eszközt alkalmaz a német politika. Az egyik az általános európai védelem és összefogás, a kontinentális védőzár, melynek nyilván keleten is épülnek pillérei, hogy összekössék a front töredékeit, egyes szakaszait. A másik pedig az, hogy a németek állandóan reámutatnak a bolsevizmus veszedelmeire. Ez az eszköz ma sem veszítette el régi szerepét. Innét van az a nagy figyelem, ahogy a németek tovább követik a lengyel kérdés fejleményeit és az úgy állapról aztán részletesen tájékoztatják Európát. A németek különösen a lengyel ügy moszkvai állását tartják számon. Így különös nyomatékkal számolnak be arról, hogy Moszkvában felmerült a lengyel vöröshadsereg követelménye. Wanda Wassilewská, az oroszországi — nyilván kom-

munista—lengyelek egyik vezetője azt hangoztatja, hogy a londoni emigráns kormány nincsen kapcsolatban a lengyel néppel és a német uralom alatt álló területekkel. Ezek érdekeit szerinte sokkal jobban ismerik és képviselik az oroszországi lengyelek. Így került sor a vöröshadsereg keretében álló lengyel Koszciuskó-brigád megszervezésére. Wanda Wassilewská szerint, aki egyébként az ukrán eredetű Komelycsuk helyettes külügyi népbiztos felesége, az oroszországi lengyelek számára a németek elleni háború nem azt jelenti, hogy évekig éljenek a meleg égöv alatt, kényelmes sátrakban—ez nyilván célzás a közkeleti angol-amerikai hadsereg lengyel osztagaira — hanem az oroszok mellett akarnak tevékenyen küzdeni a németek ellen. Ugyanekkor viszont a közkeleti szövetséges hadsereg lengyelí körében a szmolenszki sírok felfedezése, majd az ennek nyomába jött események toppant izgalmat keltettek; német értesítések szerint nem egyszer heves összeütközésre került sor a Perzsiában állomásozó orosz kötelékekkel.

A lengyel kérdés egyszerre újra felvetette a keletközépeurópai problémát, illetve az európai újjarendezés ügyét. Német és olasz részről többször hangoztatták, hogy szándékukban áll megfelelő válasz adása az Atlanti Chartára. Ez a válasz, a német és olasz jelentések szerint, készül és majd magában foglalja az európai együttműködés elveit, az európai népek szabadságjogait. Német és olasz részről azt is kifejtették, hogy a nyugati szövetségesek egyre' jobban elválnak az Atlanti Charta elveitől, hogy továbbszolgálhassák saját imperializmusukat. Közben az európai rendezés komoly problémát jelent az angol-amerikai államférfiaknak. Eden áprilisi utazása után így került most sor Churchill washingtoni látogatására. Roosevelt elnökkel folytatott tárgyalásai folyamán tán szóba került az európai hadjárat sok tervén és fordulatán, az újjarendezés elvein kívül az orosz kérdés is. Roosevelt elnök egy személyes hívét küldte üzenettel Sztálinhoz és újra beszélnek egy Churchill—Sztálin találkozó mellett Roosevelt és Sztálin személyes megbeszéléseiről. A légkör jelenleg kedvezőbb, mint a háború egyéb fázisaiban, ugyanekkor azonban Amerika változatlanul tovább képviseli saját elveit. A közvetítés szerepe most tehát ismét Angliára hárul.

De Anglia mellett nagy szerephez jut a szövetségesek politikájában Bendl személye is. A csehszlovák elnök Churchillel együtt érkezett Washingtonba, ami nyilván érdekes fordulata az Európa sorsáról folyó tárgyalásiknak. Német részről kiemelik, hogy Benelnek nyilván figyelemreméltó szerepe van abban, hogy Oroszország érdekeit egyeztesse Amerika szempontjaival. Általában német részről hajlottak ama felfogás felé, hogy BeneS a bolszevizmust képviseli Washingtonban. Amerikában eddig a volt csehszlovák elnök nem fejtett ki működést. A közeli fejlemények mutatják majd meg, politikai tervei mily hatást tettek Roosevelt elnökre és környezetére, ahol eddig a tradicionális megoldások iránti rokonszenv uralkodott. BeneS terveiben azonban a hangsúly már nincs a tradicionális megoldások elleni küzdelmen. Politikájának éppen az biztosít oly hatást a nyugati politikában, hogy teljesen azonosítja magát az általános nyugati érdekekkel és elvekkel, tehát elsősorban „világnézeti" politikát folytat és nem követ olyan „nemzeti" politikát, mint a lengyelek. Az amerikai és orosz politika felé pedig BeneS személyének és terveinek azért van akkora jelentőségük és érdekességük, mert teljesen a németellenes megoldások szolgálatában állanak. BeneS politikája és személye az angolok európai programjának lényeges része. Német részről tudatában vannak Benes terveinek, s a német politikai küzdelem szellemi részében azért foglal el akkora helyet a csehszlovák elnök tételeinek cáfolata, ahogy az most a protektorátus sajtójában jelentkezik.

MAGYARORSZÁG ÉS IRÁN

AZ IRÁNI ESEMÉNYEK háborús fordulatai határkövet jelentenek Irán és Magyarország kapcsolatainak történetében. Ezek a kapcsolatok átmenetileg szünetelhetnek. Azonban kétségtelen, hogy ezek az évszázados diplomáciai kapcsolatok ismét helyrcállnak, amint a kisebb államokra nehezedő világtörténelmi nyomás a háború végeztével megszűnik. A két népnek nincs egymással és nem is volt soha semmi baja; ez kétségen felül áll. Több és nehezebb csapást is kihevert már az Irán és Magyarország közt fennálló barátság a mainál — ezt mutatja a múlt, a tapasztalat, az iráni-magyar kapcsolatok teljes történelmi képe, amelyről nálunk is bizony vajmi keveset tudnak.

Magyarország egyébként is az az európai középhatalom, amely par excellence szoros viszonyban állt mindig is a keleti államokkal. Csakhogy az a baj, hogy ezeket az érdekes kapcsolatokat még külföldön is jobban ismerik, mint nálunk. Thaiföldön és az angol szakkönyvekben is például többet tudnak arról, mint nálunk, hogy Bangkok — Budapest mintájára épült, Csulalongkom számi király millenniumi, budapesti látogatása után, és a teheráni állam levéltárában is több okmány van a magyar-perzsa diplomáciai kapcsolatok történetére, mint a bécsi vagy budapesti állami irattárakban. Itt az ideje, hogy idehaza is szemügyre vegyük ezeket a kérdéseket.

A független Magyarországnak a Közel-Keletre néző kapcsolatai a mély múltban gyökereznek. A jelenlegi szünet mindenképpen csak ideiglenes lehet; aki az egész keretet nézi — s ennek bemutatására szolgál cikkünk —, világosan láthatja, hogy itt nagy, megalapozott, kétoldali indokoltaságú összefüggésekről van szó. Ezeknek eddig, minden átmeneti akadály ellenére is, minden évszázad új szint és új értelmet adott. Amióta Irán kapcsolatba lépett a nyugati világgal, az új világpolitikai konstellációkban mindig is kapcsolata volt Magyarországgal. Hol hadpolitikai szükségesség, hol világnézeti és vallási célkitűzések, Irm gazdasági összeköttetés kötötték össze a történelmi Perzsiát Magyarországgal — attól függően, hol tartott éppen akkor problémáiban az emberi fejlődés.

Röviden elmondhatjuk, hogy a perzsa-magyar kapcsolatok a XVI. században veszik kezdetüket. Addig érdemleges összeköttetés nem állott fenn a két nemzet között. Nagy szó már maga az is, az akkori közlekedési viszonyok mellett, hogy már ekkor egyáltalán tudomást vett egymásról a két nemzet. Hiszen még Amerika és a Föld nagy körülhajózói maguk is életben vannak ebben az időben. A földgömb ismerete ekkor vesz újra hatalmas fellendülést. „Navigare necesse est! . . . — adja ki a tengerészkirály a jelszót — de éppígy tételként állította fel a XVI. század: utazni szükségesség.

A XVI. században tette perzsa földre az első litterátus magyar ember is a lábát, akinek adatait fel is jegyezték. Ez az első magyar követ: zalánkeményi Kakas István volt, egy gazdag, polgári sorból való kolozsvári kereskedő nemessé lett fia. Előzőleg Báthory Zsigmond megbízásából már Angliában is járt, Erzsébetnél, hogy a sztambuli angol követet az erdélyiek ügyének támogatására rávegye.

A Themze-parti sikeres út után eredt útnak, ekhós szekéren, titkárával és szolgálival Kakas István, Perzsia felé. Mi tette szükségessé, hogy a magyar diplomata, uralkodója megbízásából, a távoli országba utazzék?

Egy kalandvágyó angol kurtanemest, bizonyos Shirley Antalt, 1598 nyarán Erzsébet angol királynő kegyence, Essex gróf leküldötte Perzsiába, hogy a sahot egy törökellenes liga számára megnyerje. Ezenkívül pedig puhatólja ki, miként lehetne előnyös kereskedelmi szer-

zödést kötni Perzsiával. A művelt és Európa ügyei iránt melegen érdeklődő gazvini perzsa udvar barátságosan fogadta a messze földről érkező angolt. Sőt, az akkori kor szokásához híven, viszontkövetségre is felhasználta. Pensa kíséretet adott mellé a sah és európai körútra küldte, hogy szervezze meg a koalíciót a szultán ellen. A sah síita, a szultán szunnita — a két rivális örökké egymás határterületein marakodott. Az angol-perzsa követség európai körútja során 1600 őszén I. Rudolf magyar király és német-római császár prágai udvarába is megérkezett. Átadták Rudolfnak Abbasz sah ajándékait és leveleit. Rudolf tanácsosai szívesen látták az exotikus kezdeményezést és főképpen Shirley értette a módját annak, hogy európai szemszögből megmagyarázza a perzsa szövetség hasznosságát. 1601 őszéig tartózkodtak a követek Bécsben, azután Rómába indultak a Vatikánba. Így indult meg a nyugati-perzsa szövetség útja.

A világhíró perzsa-angol küldöttség a pápától és a többi udvartól visszajövet, ismét ellátogatott Prágába. Hogy mennyire megnőtt a pápai út után respektusuk Bécs előtt, mutalja örteliusnak színes munkája arról a cseppet sem érdekesítő tárgyról, milyen szertartásokkal fogadták most a Hradzsinban az exotikus vendégeket.

De még reálisabban mutatja, mennyire komolyan vették Bécsben a sah segítségét, amellyel a török erőket el tudná vonni az európai hadszínterekről, az a megbízás, amely néhány hónap múlva zalánkeményi Kakas Istvánt, a kolozsvári kereskedőnek fiát érte. Kakas Báthory szolgálatában, Erdélyben kezdte pályáját, megjárta Európát és igen alkalmasnak látszott arra, különösen magyar voltánál fogva, hogy Keletre induljon. Nemcsak az elemi udvariasság kívánta meg a viszont-követküldést a habsburgi uralkodó részéről, hanem megbeszélni valója is volt a viszont-követségnek. A megbeszélő: a támadás megindításának közös időpontja.

Kakas útja nem járt sikerrel. A befagyott Volgán utazva, a közben Moszkvában, a cártól kapott kísérettel átkelt a Káspi-tengeren, hónapokon át hánykódott a viharos tavon, végre megérkezett az átellenben lévő perzsa partra. Azonban itt elérte végzete. Az alig ötven éves, erőteljes férfiú valami tropikus vérhast kapott és néhány nap múlva, mindjárt ott a tengerparton, egy barátságos perzsa faluban meghalt. Kísérője, Tectander György azonban kiadta útinaplójukat, amely néhány évvel később, 1610-ben a meissenai Hennig nyomdában meg is jelent. Hosszú címében Tectander megemlíti, hogy útja tulajdonképpen egy magyar diplomatának kíséretében esett.

De Tectander és Kakas utazása mégsem volt hiabavaló. Míg gazdájának tetemei ott porladnak Lahidzsán rózsakertjei alatt, jeltelen sírjukban, az élelmes szász fiú tovább utazik ura írásaival a sah udvarába és elintézi azt, amit Rudolf tulajdonképpen Kakasra bízott. A kontaktus megvan; de még igen soká fog eltartani, egész Bécs és Buda felszabadításáig, ameddig reális haszna lesz a nyugati hatalmaknak a sah barátságából és harcikedvéből.

A XVII. században az európai politikai világ elsődrendű problémája a törökök kiűzése Európából. E körül forog a világpolitika és a nagydiplomácia tevékenysége: nagy korszak, XI. Ince, XIV. Lajos, Savoyai Jenő és Szobieszki kora. A török probléma megoldása par excellence hadászati feladat volt. Érthető, hogy Perzsia beállítása ebbe a koncepcióba is elsősorban katonai célok végett jött létre.

Perzsiára Bécs figyelmét Abedik Péter hívja fel. Abedik Péter származására nézve nem magyar eredetű ember, ősei Perzsiában lakó örmények, akik sokat szenvedtek a mohamedán elnyomás alatt. Abedik nagyapját Murád szultán Aleppóban lefejeztette. Az unoka már a magyarországi Gyöngyöspata ura, magyar mágnás és „pathai“ előnévvel 1684-ben magyar gróf is lesz. Személyének és egyéniségének ismertetése nem fér ennél a cikknek kereteibe; szorítkozzunk e helyen annyira, hogy Abedik először a bécsi főhaditanács perzsa tolmácsa, referense, később I. Lipót

perzsiai követe volt. Abedik egy alkalommal a magyarnyúzó Caraffa generálist a Hofburg folyosóm inzultálta, amiből különben elképzelhető botrány kerekedett. Iratait ma is őrzi a bécsi állami levéltár. Abedik maga is tollforgató ember volt és latin nyelven írott „Cehil Sutun“ című Perzsiát ismertető munkájából merített életrajzát külön kötetben dolgozta fel e sorok írója, 1939-ben. Itt csak annyit, hogy Abedik többször járt követségben a perzsák akkori humanista uralkodójánál, Szolimán sahnál, akiről feljegyezte, hogy jól ismerte a magyarokat, történetüket és származásukról, valamint Árpádházi királyaikról többször elbeszélgetett Abedikkel, ami az igen művelt sah szellemi szintjét erősen dicséri. Mert például nem tartom valószínűnek, hogy akár az akkori török szultán, de talán még nem egy egykorú európai despotá is egyáltalán hallott volna-e valamit a magyarok őseiről? A szentgotthárdi győzelmes csata alkalmából pedig a sah, mint Abedik írja, gazvini udvarában külön hálaünnepet rendeztetett.

Amikor a törököket Bécs alól elűzik és ezzel kezdetét veszi a magyar felszabadulás is, Abedik Péter ismét lankadatlan szorgalommal utazik ide-oda, Bécsből Iszphánba és vissza. Üzenetváltások időztetik a többrendbeli párhuzamos támadások kezdetét és menetrendjét. A bécsi főhaditanács kötetnyi instrukciót gyárt Abedik számára; az uralkodó maga nézi át őket és adja át Abecuknek. Máig is fennmaradt jórészüik a bécsi levéltárban.

A Szent Liga teljes erővel dolgozik. A hadszíntér ezután egyedül Magyarország lesz. A magyar városok most már egymásután szabadulnak fel. A szövetséges hadak nemsokára Esztergomnál állanak. A legközelebbi tét immár az ország százötven éve török főhatalom alatt álló szíve: Buda. A keresztény politikai vezetők, a pápa, Lotharingiai Károly, Szobieszki, Buonvisi, Avianoi Márk, a velencei Nagytanács, utóbb az új svéd király, XI. Károly, a spanyol király és maga Orániai Vilmos is szoros szövetségbe tömörülnek. A császárkirály 1684-ben utolsó perzsiai útjára küldi Abedik Pétert, a „Persianischer Gesandter“-t, ahogy Lipót egy Szobieszki számára készült útlevelében nevezi.

Buda felszabadul. A hadjárat részletei jól ismertek a köztörténelemből. Tudjuk azt is, hogy a perzsa sah is párhuzamosan támadott a mai Irak felől. Abedik politikai szereplését pedig legmúltóbban maga uralkodója méltányolta, amikor már Buda felszabadítását megelőzően magyar grófiá teszi a hevesmegyei földbirtokos-diplomatát. A nagy célt elérték: a kiáradt török folyam kezd visszataradni medrébe. A török mindjobban az Alduna—Balkán-vonalra szorul.

A fegyverek időleges nyugvása új fejezethez juttatja a perzsa-magyar diplomáciai kapcsolatokat. Amint a csatazaj elcsitulásával Európa kissé fellélekzik, máris jelentkeznek KÖzép-Európa számára is a békeidők fejlődésének kísérő jelenségei: az addig egyelőre félretett belpolitikai problémák. Miután pedig a XVII—XVIII. század fordulójánál vagyunk, természetes, hogy a belpolitikai kérdések nem függetlenek a vallási vonatkozásoktól sem.

Magyarországnak is kijut ebből a maga része. Az országgyűlések felparázsló katolikus-protestáns vitái e helyen nem érdekelhetnek bennünket: annál inkább azonban egy sajátságos esemény, amely magának Perzsiának őslakóit hozta át nagy tömegben Magyarországra területére.

Az örmények letelepedése és egyházi stá tusrendezése ez az esemény. Röviden annyit, hogy a keresztény vallású örmények tömeges bevándorlása Magyarországra erre az időre esik. Hosszas vándorlás után, Moldva irányából érkeztek Erdélybe. Szamosújvárból rövidesen „Armenopolis“ lesz — a szorgalmas kereskedő nép pedig hajtja marháit Sztambulból Budáig és Béctől Danzigig. A világkereskedelmi kapcsolat egyszerre megvolt Magyarország és a perzsa földről eredt „persarmenusok“ anyországa között. Ez a kereskedelmi jelleget öltő kapunyitás a két távoli nép közt azonban csak nemzedékek múltán fejlődik ki annyira, hogy szorosabb,

állandósult kontaktusról beszélhetünk a két ország között. Ebben az időben az örmények betelepődése még csak egyházi bonyodalmakat vont maga után.

Az örmények ugyanis önálló keresztény egyházat alkottak szülőföldjükön Örményországban, amely ezidőben Perzsia és Törökország között oszlott meg. A kereszténységet időrendben Európa előtt vették fél az örmények és ezért mindeddig híven örködték egyházuk különállósága fölött. Külön „pápájuk“ volt: az ccsmiadzini pátriárka, aki papságával együtt hallani sem akart a római pápa főhatóságáról. Igen, de hogy képzelhető el a katolikus Habsburgok egyik országába szakadt örmény fiókegyház — a római pápával ellentétben? Verzár Ozendrás, a Magyarországára vándorolt örmények püspöke, I. Lipót császárnál és főképp ennek nejeinél, a vallásos Eleonóra császárnéval együtt, szinte élete munkájával, sikeresen megoldotta ezt a kényes problémát is. Nagy diplomatajárás előzte meg ezt a békét. A pápa követei sűrűn keresték fel a kaukázusi hegyek közt IV. Jákob örmény pátriárkát és míg a nasirváni és ccsmiadzini egyháznagyok a perzsa határszélen tanácskoztak — a magyarországi örmények idehaza tevékenykedtek és egy szép napon végül püspökükkel együtt mégis csak átálltak a pápa oldalára. Elismerték Róma főhatóságát és felvették a latin szertartásokat rituáléjukba. Azt lehet mondani» hogy e hosszas egyházpolitikai harc és többszörös követküldetés talán még jobban megélénkítette a perzsa föld és Magyarország közti diplomata-forgalmat, mint röviddel azelőtt a katonapolitikai célok szorgalmas kovácsainak tevékenysége.

A perzsa sahok Szaffi (1628—42), Abbasz (1642—66), valamint II. Szolimán (1606—1694) versiró, tanult és világos látkörű emberek voltak. Az európai követeket beültették dolgozószobáikba, udvariasan beszélgettek velük a rájuk bízott kérdésekről és Szolimán Abedikkel odáig is elment közvetlenségében, hogy többször eltérőfalkozott vele.

A perzsa birodalom második fénykora azonban csak rövid ideig lehetett meglegháza az európai diplomácia keleti végeinek. A XVIII. század folyamán, amikor Magyarország már Mária Terézia uralma alatt kezd szabadulni a jobbágyság szinte archaikus kötöttségeitől, Perzsiában a társadalmi és politikai süllyedés meríti le a nemzetet a már egyszer, sok száz éve elhagyott erkölcsi szintre. A nemzeti dinasztia kihalása, a központi hatalom lassú széthullása, barbár és erős turkmén szomszédok betörései és nem utolsó sorban az Indiát s Afganisztánt uraló, delhii nagymogul feltörése Perzsiát beharcok, műveletlen, diktátor-csapatvezérek politikai tudatlanságának, viszályoknak, züllésnek tették színhelyévé. A régi, nagy Perzsia nem volt többé s az epigonok pedig csak pusztítani tudtak.

A zűrzavar addig tartott, amíg egy erős kezű, kadszar-törzsbeli hadvezér, a Reza sahig uralkodó dinasztia őse, a XVIII. század legvégén ismét rendbe és szervezetbe nem szedte az országot. Európában akkor már szinte észrevétlenül rávetette árnyékát a világra a korzikai hódító — amíg, éppen hogy még nem későn, Európa nemzetei gigászi, hosszas harcban le nem rázták ezt az idegen katonai bilincset.

Ezekben az időkben sok ember szökött meg, vándorolt ki Európából. Ahogy az angol szigetország lakói tömegével vándoroltak ezekben az időkben a tengerentúlra, polgári karriert keresni, családi otthont alapítani, kereskedni, — éppúgy a dunamelléki nemzetek vállalkozó kedvű fiai közül is nem egy Keletre vándorol ezekben a véres európai években, új életet kezdeni.

Magyarországról is sokan vándoroltak ki, éppen Sztambul irányába. Többen nem állnak meg a Boszporusnál és tovább mennek. És ahogy

az egykori tógátus diák, Körösi Csoma Sándor is, tudományszomjából, egy szál görösös vándorbottal a kezében, gyalogszerrel nekiindul Tibetnek és Kínának, úgy kalandos kedvű magyar iparoslegények, vándorkereskedők, szökött katonák özönlik el a Konstantinápoly felé vivő utakat. A török fennhatóság alatti Bukarestben állomásosó osztrák konzul, egy francia eredetű, osztrák báró, alig győz tiltakozni a Portánál: ne engedjék be Törökországba a magyar „emigránsokat“. A budapesti Országos Levéltárban nem egy ilyen XVIII. századvégi tiltakozást találtam a kancelláriai iratok között.

A magyar kivándorlók igazi rajai azonban csak jó emberöltővel később irányítják sarujuk hegyét a Zagrosz hegység felé. A negyvennyolcas események, a Bach-korszak nemcsak Észak- és Dél-Amerika felé, de Kelet felé is számos magyar kivándorlót kergetnek. A törökországi magyar emigráció, a vendégszerető II. Abdul Medzsid, a reformer szultán csendes támogatásával, sok volt magyar katonatisztet irányít a Törökországig nyúló osztrák diplomata- és rendőrkéz elől még távolabbra. Andrássy, Orosdy megoldozta már a török hatóságokat.

Az 1850-es években azonban mégsem 48-as emigráns volt az a magyar, aki egész hihetetlen karriert futott be perzsa földön. Hanem egy hetven éves, kvietált magyar katonatiszt: Karacsay Fedor gróf, aki magyar huszárezredesből egészen a perzsa vezérkari főnökségig emelkedett.

Karacsay perzsiái pozíciója a magyar vándorok egész raját csábitotta Perzsiába. A perzsák új vezérkari főnökének élete különben maga is kész regény. Jókai, Gina Kauss, Stefim Zweig tollára méltó. Karacsay kaukázuskömyéki vérből eredt: s a vér nem hagyta nyugton az öregedő, nyugtalan vérű huszárt. Dédapja Perzsia környékéről vándorolt be Magyarországra; a „kara-csáj“ törzs a cserkeszek egyik ága volt. Az örmények mintájára, a XVIII. században vándoroltak be Erdélybe. A kétméteres növésű, deli fajta kiváló katonának bizonyult; a székely határezredekben annyira kiváltak, hogy egyikük Mária Terézia alatt ezredes és báró, I. Ferenc alatt pedig generális és gróf is lett. Valljeszakai Karacsay Fedor gróf, a Perzsiába visszavándorolt magyar ezredes lelkében valami sajátos nosztalgia uralkodhatott; jórészt nyomtatásban is megjelent munkái valami hihetetlen, nyugtalan vándorkedvről és Kelet iránti olthatatlan érdeklődésről tesznek tanúságot. Negyven évig küzdött ellene. A hazáját érő nehéz idők azonban megérlelték elhatározását: útlevelet kért és — visszavándorolt: ősei szülőföldjére ...

Odakint karriert csinált. Naszr-ed-din sah, a perzsák Ferenc Józsefe, meghívta a szakképzett tisztet udvarába és míg Karacsay lelkiismeretesen küldte haza megígért jelentéseit a Magyar Tudományos Akadémiának, azalatt, odakint Teheránban, még a sah testőreit is negyvennyolcas mintájú, zsinóros magyar egyenruhába öltöztette. És érdekes: ha az ember Karacsay perzsiái leveleit olvassa, azt látja: odakinn meg — Magyarország után érzett honvágyat az öregúr ...

A háromszéki hegyek helyett azonban — az afganisztáni bércek közé vezette útja. Itt lelte halálát is. Éppen utolsó, önként magára vállalt feladatát oldotta meg, amikor ütölte a vég. A sah „kölcsonadta egy kissé“ a magyar katonát szomszédjának, az afganisztáni emirnek. Heratból, az afgán határvárosból még Kabulig, a fővárosig is eljutott Karacsay, itt aztán felépítette a széthullani készülő kabuli várat, aztán hirtelen meghalt. Barátja, a sah hazahozatta öszvérháton Karacsay tetemeit a nyaktörő afgán hágókon keresztül és odahaza, Teheránban temettette el.

Karacsay idejében a teheráni udvar és hadsereg tele volt magyar kiképzőtisztekkel és szakemberekkel. Nemiro huszárornagy és Mmáilovits egykori kolozsvári emigráns személyét kell külön megemlítenünk. Az első Perzsiában magasrangú katonai parancsnok, az utóbbi pedig magának Naszr-ed-din sah gyermekeinek nevelője lett.

Naszr-ed-din maga is többször járt Európában. A párizsi világkiállítást is megtekintette — fia és utóda, Muatffer-ed-dm sah pedig

Magyarországra is eljutott. Még Sátoraljaújhelyen is járt, ahol az alispán szép magyar beszéddel köszöntötte. Az „Adalékok Zemplén vármegye történetéhez“ című szaklap még azt is feljegyezte, mennyire hasonlított volt a sah kucsamája Dókus alispán díszmagyarsüvegjéhez...

Az utolsó századforduló beköszöntésével, a közlekedési lehetőségek hirtelen felszökkenésével szinte említést sem érdemelnek már azok a magyar utasok, akik, az utolsó évtizedek során, akár mint turisták, akár mint kivándorlók, perzsa földön megfordultak. A nézőszög a két ország viszonyát tekintve a realitások: az általános kereskedelmi és árucsereforgalom felé hajlik. Ez utóbbi szempont adja meg a jellegét az iráni magyar kapcsolatok legújabb fejlődésének: hiszen az érintkezés könnyűvé vált és most már nem esemény egy-egy követjárás vagy perzsiai magyar expedíció. A lehetőségek növekedtével immár szabályozott, állandósult kereskedelmi forgalom megszervezése vált lehetővé a két ország közt. Még történelmileg feltáratlan nagy érdemei vannak e tekintetben Lőghotetti grófnak, erdélyi magyar mágnásnak, aki teheráni képviselőnk lévén, előzékeny és tekintélyes személyisége révén, még a háború előtti időkben számos perzsa előkelőség szívét és érdeklődését nyitotta meg a magyarság irányában. Az új renaissance-ra lendült perzsa tudományosság viszont szintén merített ebből az új korszakból: a sah elküldi az osztrák-magyar állami levéltárba személyi tolmácsát és történészét: Mohamed khán Sanisdovleht, hogy a „Persica“ osztályokból állítsa össze a perzsa-magyar kapcsolatok történetét. A központi hatalmak oldalán való háborúba lépésünk, később pedig a Kadzsar-dinasztia bukása vágta ketté ezt a szépen induló fejlődést. Ezalatt mindössze néhány Orosz-Turkesztánból szökött hadifoglyunk járt a magyarok közül Perzsiában.

Az a néhány esztendő, amely a legújabb, már Pehlevi-dinasztia stabilizálására kellett, a magyar kapcsolatok szempontjából szintén meddő volt. Csak jóval később, a legutolsó évek folyamán került sor az iráni-magyar árucsereforgalomról szóló szerződés aláírására; Máriássy Zoltán ankarai követünk egyidejűleg Teheránban is megbízást kapott Magyarország képviselőjére. Utána Szentistvány Béla magyar királyi követ vette át örökét. De az új követ már önálló teheráni székhellyel látta el tisztét.

Tragikus halála alig előzte meg a legutolsó iráni világeseményeket. A magyar-iráni külkereskedelmi árucseré jó fejlődéséről némi képet ad, ha ideiktatjuk mint alakult (pengőértékben) az 1936-tól 1938-ig Magyarország külkereskedelmében forgalma a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal közleményeinek alapján (pengőértékben):

B e h o z a t a l				K i v i t e l		
1936	1937	1937	1938	1936	1937	1938
		jan.-júl.	jan.-júl.		jan.-júl.	jan.-júl.
108.000	34.000	23.000	21.000	727.000	476.000	215.000

A legújabb iráni események Magyarországon is rendkívüli érdeklődést keltettek. Nemcsak a brit-szovjet lépés katonai és gazdasági jelentősége miatt, hanem azért is, mert Iránban ma is sok magyar él, akiket nem ért ma sem bántódás. Az iráni magyarokról érdekes tudósítást közölt a Magyar Nemzeti Szövetség és a Magyarok Világszövetsége hivatalos lapja. Az első perzsiai magyar egyesület közvetlenül a háború előtt alakult meg Iránban, noha már hosszabb idő óta él ott magyar kolónia. Az első világháború után sok magyar került el Törökországba és onnan igen sokan szivárogtak át Perzsiába is. Több orosz fogságból odaszökött volt hadifogoly is odakerült és családot alapított. A perzsiai magyarok között kitűnő iparosok vannak, akiket maga a volt perzsa uralkodó vett pártfogásába. Asztalosgyárában

magyarok dolgoznak és nagyszabású építkezéseinél is foglalkoztatott magyar munkásokat. A sah simrei és masanderáni nyaralójának bútorait is magyarok készítették. Hozzávetőleges becslés szerint az Iránban élő magyarok száma a 900-at meghaladja. Stiassny János vegyész mérnök szervezte meg az utolsó években a perzsiai magyarokat és kiderült, hogy a becslés megfelel a tényeknek. A perzsa idegenellenőrző hivatal 800 magyart tart nyilván. Minthogy Iránban 3590 angol, 390 szovjet orosz, 600 német és 310 olasz állampolgár élt az utolsó évben, a hivatalosan is elismert 800-as létszámú magyar kolónia igen jelentékenynek mondható.

Az iráni magyarok még munkásdalárdát is szerveztek és Magyar Otthont létesítettek. Megalakult Teheránban a Magyarok Világszövetségének a teheráni csoportja is. A fiókcsoport, illetve a Magyar Otthon elnöke Stiassny János vegyész mérnök, alelnöke Bory Gusztáv és báró Piret de Bihain Antal, titkára Karmazsin János, jegyzője pedig Baranyai Menyhért.

A fent elmondottak alapján őszinte meggyőződésünk, hogy amint azt a világhelyzet ismét megengedi, a négyszázéves iráni-magyar kapcsolatok bizonytalansággal újra felélednek. A vendégszerető és udvarias perzsa népnek a magyarral soha nem volt semmi baja és valószínű, hogy a háború után elkövetkező békés fejlődés éveiben mindkét népre hasznos kereskedelmi forgalom fog kialakulni a két ország között.

KEREKESHÁZY JÓZSEF

MAGYAR SZEMLE

Felelős szerkesztő és kiadó: Eckhardt Sándor

433070· Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. (Felelős: Kárpáti Antal igazgató)